
HARVARDIANA
ACADEMIA · IN · NOV · ANG
ET
CHRISTO
ECCLESIAE
VE RI
TAS

IVRISPRVDENTIAE
ANTEIVSTINIANAE
RELIQVIAS

IN VSVM MAXIME ACADEMICVM
COMPOSITAS A PH. EDVARDO HVSCHKE

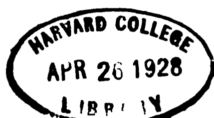
EDITIONE SEXTA AVCTA ET EMENDATA EDIDERVNT

E. SECKEL ET B. KVEBLER

VOLVMEN PRIVS

MCMVIII
LIPSIAE
IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEVBNERI.

EDITORVM PRAEFATIO.

A bibliopola honestissimo atque de studiis antiquitatis optime merito abhinc annos novem rogati, ut denuo ederemus Huschkii Iurisprudentiam anteiustinianam, non dubitavimus munus oblatum subire, quoniam persuasum nobis erat librum perutilem dignum esse, qui iterum atque quoad fieri posset emendatior exiret. ac primum quidem Gai Institutiones recensuimus, quae prodierunt anno 1903. deinde ad ceteras partes libri Huschkiani retractandas adgressi mox cognovimus opus susceptum difficilius ac laboriosius esse, quam putaveramus. accedit, quod muneribus nostris academicis, lucubrationibus aliis, curis domesticis saepe districti subsecivas tantum horas operae communi impendere poteramus nec raro labor noster casibus improvisis interrumpebatur. quo factum est, ut nunc tandem primam partem libri in publicum emittamus, quam aliquot annis post speramus alteram secuturam esse. nostrum autem est hoc loco breviter exponere, quo modo officio tam honoris quam periculi pleno functi simus, atque negotii communiter gesti rationes reddere.

Et constabat quidem inter nos fundamentum, consilium, ordinem operis Huschkiani, ubicumque fieri posset, summa cum pietate servandum esse, singulis quoque parcendum, ita tamen ut sarmenta et surculos pullulantes ingenii nonnumquam nimium sibi indulgentis luxuriamque divinationum atque opinionum quasi silvescentem amputantes coerceremus. itaque id spectantes, ut iurisprudentiae, non iuris reliquias colligeremus, probavimus Huschkii con-

silium, quo constitutiones omnes, etiam divi Hadriani sententias et epistolas a Pseudo-Dositheo servatas a sylloge sua separavit. id quoque recte fecisse nobis videtur, quod abstinuit fragmentis in Corpore Iustiniano traditis, nisi quae ad supplendas lacunas Institutionum Gai, Regularum Ulpiani, Responsorum Papiniani idonea essent. qua in re minus anxie versati sumus et magis id egimus, ut libros illos quam plenissimos ederemus, quam ut spatio parceremus. maxima autem laude dignus nobis videtur Huschke, quod antiquissimorum temporum iurisprudentiae reliquias in scriptis Graecorum et Romanorum dispersim traditas diligentissime collegit, atque hoc eius institutum nobis curiose custodiendum erat. operam tamen dedimus, ut textum fragmentorum ex editionibus novis atque emendatis, quas infra (p. XXII sq.) enumeravimus, recenseremus emendaremusque et fragmentorum numerum augeremus, usi iis, quae viri docti recens investigaverunt. in hac re administranda magnae nobis utilitati erant, ut pauca exempla adferamus, Reitzensteinii Quaestiones Verrianae, Goetzii Corporis Glossariorum tomus secundus, in quo Pseudo-Dositheana continentur, Joersii articuli de vita et scriptis iurisconsultorum quorundam Wissowae Encyclopaediae antiquitatis inserti, alia. Bremeri quoque Iurisprudentiae antehadrianae reliquias non sine fructu inspeximus, quamquam eorum ordinatio consiliumque longe a nostra editione abest. aucta igitur sunt in nostra editione fragmenta Manilii, Tuditani, Iunii Gracchani, Cincii, Ser. Sulpicii, Aelii Galli, Veranii, Capitonis, Masurii Sabini. praeterea addidimus C. Cassii Longini orationem a Tacito (ann. 14, 42—44) traditam, non quo ipsa eius verba servata esse putemus, sed quod indoles atque ingenium viri prae ceteris insignis inde optime cognoscitur. adiecimus porro disputationem Sex. Caecilii iurisperiti et Favorini philosophi de veterum legum obscuritate ac severitate, iuris vetustissimi ruderibus refertam, quae legitur in Gellii Noctibus Atticis 20, 1; quod qua de causa fecerimus, suo loco (p. 97) exposuimus. accesserunt denique novae editioni fragmenta Disputationum

Ulpiani a Lenelio nuper detecta ac publici iuris facta. contra removimus Ciceronis libros tres de legibus, quippe qui satis commode legantur in Ciceronis operum editionibus, emendatissimi exstent in ea editione singulari, quam Iohannes Vahlen iterum curavit Berolini a. 1883. quam repetere noluimus, praesertim cum illi libri non tam iurisprudentiam, quam iuris disciplinam ex intima philosophia hauriendam et naturam iuris legumque condendarum rationes contineant, iurisprudentiae autem fragmenta, quae in iis traduntur, in nostram collectionem suis locis recepta sint. longe ab Huschkiana recensione recedit ac fere nova est nostra editio Notarum Probi, Assis distributionis Maeciani, Fragmentorum Papiniani. recte nuper P. F. Girard ('Aus römischem und bürgerlichem Recht', Festschrift für E. I. Bekker, 1907) docuit in edendis notis iuris, quae ab Anonymo Einsidlensi traditae sunt (infra pag. 89 sq.), praestare ordinem alphabeticum in codice traditum servare, quam ordinem Mommsenianum sequi. hoc consilio viri praeclarissimi nos quoque usi essemus, si dissertatio eius, antequam nostra recensio perficeretur, publici iuris facta esset. in Gai Institutionibus iterum edendis textum diligenter examinavimus, aliquot locis mutavimus, notarum apparatum hic illic in formam meliorem ac dilucidiorem redegimus, loca explicando auctori destinata cum ex aliis iuris fontibus, tum ex titulis et papyris nuper repertis auximus. ceterum in totius syllogae specie exteriore ordinanda fere nihil mutavimus, praeterquam quod in Ulpiani libro singulari edendo notas criticas ab iis, quibus loca similia ex aliis scriptoribus, inprimis ex Gai Institutionibus adlata sunt, seiunximus.

Iam igitur hunc librum dimittimus, Huschkii prolem genitori usque ad supremum vitae suae diem valde dilectam, alumnum nostrae curae a bibliopola commendatum, quem libenter in sinu nostro recepimus, semper in honore habuimus, fideliter custodivimus. prodeat denuo, apparatu et ornatu novo instructus, et his vestimentis recentibus indutus iterum gratus acceptusque veniat tam adulescentibus

iuris studiosis, quam viris iuris peritis. servet sibi amicos veteres, quaerat novos tam sibi quam nobis!

Scripsimus Berolini m. Januario a. MDCCCCVIII.

E. Seckel. B. Kübler.

HVSCHKII AD PRIMAM EDITIONEM PRAEFATIO.

Cum ante hoc biennium et quod excedit, a bibliopola de omni genere bonarum litterarum meritissimo rogarer, ut in edenda nova reliquiarum iuris civilis anteiustiniani collectione, quae usibus quidem maxime academicis accommodata, sed etiam dotibus suis nostro tempore non indigna esset, consilio atque opera mea eum adiuvarem, intellexi quidem opus et informatione et perfectione arduum a me desiderari. Cogitans tamen magnam rei utilitatem et studiorum meorum non alienam a tali opere rationem, deesse desideriis honestissimi viri nolui et alacri studio rem aggressus sum. Iam ad finem perducto opere video hoc loco exspectari a me, ut, quod in eo adornando consilium secutus sim, exponam.

Quae expositio in tres partes commode dispescetur. Primum enim quaeritur. quae antiquitatis monumenta hac collectione receperim, deinde quemadmodum ea composuerim, postremo quomodo singula instruxerim.

Ad primam quaestionem quod attinet, cum et bibliopolae et meo consilio ad ius civile anteiustinianum eo sensu sylloge nostra spectaret, quo solum ius prudentium auctoritate constitutum intellegitur, constitutiones principum ab ea procul habendae erant, et ne hoc in dubium veniret (meminimus enim, et Gustavum Hugonem et ICtos Bonnenses latiore sensu iuris civilis mentionem suis collectionibus etiam Codices constitutionum complectentibus inscripsisse), Antonium Schultingium secutus, statim in titulo

operis ad iurisprudentiam anteiustinianam id retuli. Itaque etiam 'Divi Hadriani sententias et epistolas', a Dositheo grammatico nobis servatas, quas Schultingius recepit, omittendas censui; ut enim ipsae, quatenus ad ius pertinent, constitutionibus principum sine dubio adnumerandae sunt, ita nec compositio earum, qua Dositheus usus est, a iurisconsulto profecta vel iuris studii promovendi causa facta esse videtur. Hoc idem quidem de Codicibus Gregoriano et Hermogeniano dici nequit, ex quibus etiam Visigothos quae excerpserunt inter iuris civilis scintillas retulisse satis notum est, nec profecto peccasse mihi viderer, si hos quoque admisissem; quum tamen, quae nunc ex his Codicibus supersunt, ex meris constitutionibus principum consistant, ex ea ratione, qua nunc iuris civilis fontes intuemur et tractamus, rectius atque consultius facere arbitratus sum, si eos omitterem. Nec vero hanc rationem eo perducere, ut etiam singulae constitutiones, quae in Collatione, Fragmentis Vaticanis et Consultatione inveniuntur, eiiciendae fuissent, vix est, quod moneam.

Alia ex parte certos fines mihi praescribebat illa taxatio, quae ad ius anteiustinianum hanc collectionem restringebat. Quaecunque igitur libris iuris a Iustiniano confectis continentur, nec alia ratione ex antiquitate ad nos pervenerunt, aliena ab hoc opere duxi. Hanc vero rationem quod in tantum tenui, ut etiam singula Digestorum vel Institutionum loca, quibus manci vel lacunosi libri huius collectionis proprii, velut Ulpiani liber singularis Regularum, eiusdem Institutiones et Paulli Sententiae repleri poterant, et partim in editionibus repleri solent, suo loco, verbis ipsis omissis, tantum indicarem, id, fateor, simul vel etiam magis alia de causa, scilicet ut spatio parcerem, factum est, quamobrem idem institutum etiam in his locis custodivi, quae ex aliis partibus nostrae collectionis servata sunt, (utputa Paulli Sententiae in Consultatione,) et recessi ab eo, ubi maior quaedam utilitas id suadebat, velut in Gaii Institutionibus. Intra eos autem, quos dixi, fines etiam omnia veteris iurisprudentiae monumenta, quae aetatem tulerunt,

corpori nostro vindicanda putavi. Neque igitur, ut antea ab omnibus eiusmodi collectionum compositoribus sed sine iusta causa, si quid video, factitatum est, ad eos tantum ICtos, qui post Hadrianum vixerunt, animum adverti, sed etiam ex antiquiore iurisprudentia si quid in aliis scriptoribus superstes est, quod hactenus tantum a Dirkseno propria collectione unum sub conspectum redactum erat*), ad rem meam pertinere ratus sum. Scio quidem, inter utrumque genus reliquiarum aliquid interesse. Quae enim ex posteriore aevo restant, pleraque ut propria scripta et suo quasi nomine servata sunt: antiquiora tantum ab aliis scriptoribus referuntur. Sed hoc discrimen nec per omnia verum est (nam ex. gr. etiam ex posterioribus fragmentum iuris, quod vocatur Dositheanum et ipsae Paulli Sententiae aliis operibus insertae ad nos pervenerunt) nec omnino ad rem pertinet, cum non minus idcirco intersit vel deceat, utroque modo et ex utroque aevo quae nobis tradita sunt, uno opere collecta habere. Imo imperfectum iuris civilis anteiustiniani syntagma videri debet, in quo non etiam anteriora illa locum suum obtinuerint. Et cum in iure magis res quam verba spectentur, ne illud quidem referre existimavi, utrum sententia tantum an etiam verba alicuius iurisconsulti nobis referrentur, et utrum iudicando vel ore respondendo eam sententiam protulerit, an etiam scriptam ipse reliquerit.

Sed alia quaestio diu multumque me torsit, quae maxime ad antiquiorum litterarum monumenta pertinebat, illam dico, quemadmodum fines inter iurisprudentiam et cognata litterarum genera regi deberent, ut nec aliena miscuisse, nec necessaria vel apta certe et utilia omisisse viderer. Sane facile poteram defungi, si eorum tantum nomina sequerer, qui et nunc iurisconsulti vulgo feruntur, et iam imperatorum aetate vulgo ferebantur. Sed ad iuris-

---

*) 'Bruchstücke aus den Schriften der Römischen Juristen, gesammelt von H. E. Dirksen. Königsb. 1814. 8.' Liber nunc quidem non sufficiens, sed illa aetate omni laude dignus.

prudentiam magis quam ad iurisconsultos totius operis ratio me conferebat, et ut iurisconsulti, qui proprie appellantur, etiam alia multa, quae ad ius non pertinent, scribere solent, ita alii, quae iurisprudentiae sunt. Accedit, quod maxime ante Caesarum tempora, nondum accurate discretis hominum studiis, non tam facile in unoquoque dixeris, an iurisprudens censendus sit necne. Sed et si magis ad argumenta librorum respicias, nova difficultas exoritur. Cum enim toto priore aevo, ne primis quidem Caesarum temporibus exceptis, iurisconsulti praeprimis etiam in iure pontificio, augurali et publico versarentur, tamen iam ad finem vergente libera rep. multae iuris sacri et publici partes et antiquarum legum monumenta etiam ab aliis, qui foro et respondendo operam non dabant, tractari coepta sunt, partim quidem ipsius usus gratia, partim vero etiam ut magis antiquitates historiamque populi Rom. vel priscam loquendi consuetudinem illustrarent, quam ut iurisprudentiae inservirent, donec imperatorum aetate et maxime post gentis Iuliae interitum hoc litterarum genus a grammaticis et antiquitatis scrutatoribus proprie exerceri et a iurisprudentia plane disiungi coeptum est. Sic fit, ut haud paucis in libris incertus haereas, utrum iurisprudentiae, an aliis artium litterarumque generibus eos attribuas. In tanta igitur certorum finium obscuritate hanc fere rationem tenui, ut iurisconsultorum quidem, qui proprie dicuntur, omnia, quae non plane aliena essent a iurisprudentia, reciperem; ceterorum vero, si modo ante illam, quam dixi, aetatem scripserant, ea, quae ex librorum argumentis iurisprudentiae vindicanda esse videbantur, ita tamen ut, si scriptores magis alia castra secutos esse constaret, de hoc, asterisco nomini eorum apposito, tirones admonerem. Nec tamen ita mihi placeo, ut vel hanc ipsam normam omnibus harum rerum peritis probatum iri vel in adhibenda ea ad singulos scriptores nunquam peccasse confidam. Quod ad extrema imperii tempora attinet, ipsa ratio faciebat, ut praeter Consultationem, iurisconsultorum occidentalium fetum, etiam quae ex commentariis Graecorum iuris interpretum Iustiniano paullo

anteriorum quamquam in libris iuris postiustiniani supersunt, huic corpori adiungerem. Nec iniucundum vel infructuosum adolescentibus fore spero, qui amplis Basilicorum voluminibus deterreri solent, si hac quasi promulside monumentorum iuris Graeco-Romani studio imbuantur. E diverso etiam recte atque ordine fecisse mihi videor, quod Visigothorum Interpretationem omisi et ne Paulli quidem Sententiis subieci. Nam cum dicimus ius anteiustinianum, etiam Visigothorum iurisprudentiam excludere videmur, a quibus in occidente non minus quam a Iustiniano in oriente nova iuris et civitatis conditio incepit. Ex Gaio tantum in novam formam ab iis redacto quaedam genuinis eius Institutionibus in notis subieci, spectantia scilicet ad eos locos, qui in codice Veronensi perierunt.

Quae receperim vel non receperim, exposui. Alterum erat, ut recepta quemadmodum ordinaverim, dicerem. Sed temporis ordinem sequendum esse, ita res ipsa clamat, ut eius rationem reddere insipidum foret. Difficilius erat, quibusdam scriptoribus ceterum ignotis, vel scriptis, quorum auctores ignorantur, sua tempora assignare. Scriptores illi omnes antiquioris aevi sunt; in his ignorantiam confessus, tamen probabilitate quadam usus sum, maxime ex rerum tractatarum indole argumentis ductis. In scriptis vero prae ceteris operam dedi, ut auctorem, ad quem probabiliter referri viderentur, exquirerem: quod si fieri non poterat, in tempore definiendo, cui assignandum quodque esset rationibus redditis, acquievi.

Postremo dicendum est, quemadmodum in singulis partibus huius collectionis instruendis versatus sim. Qua in re ante omnia prae oculis habui, librum academicis maxime usibus destinatum esse. Itaque primum cavendum erat, ne hac mensura adhibita, otiosis oneraretur, quibus et pretium libri nimis augeretur et aliter iuventus deterreretur, deinde vero, ne quid deesset, quo studium iuris civilis ad ipsos fontes accedens incitaretur et adiuvaretur. Cum vero pleraque iurisprudentiae monumenta, quae aetatem tulerunt, vel corruptelis deturpata vel etiam lacunosa et lacera ad

nos pervenerint et hac praesertim re studium eorum impediatur, prima cura in hoc ponenda erat, ut quam integerrimum quodque praestarem. Itaque omnium invenies novam recensionem ab editionibus, quibus nunc utimur, adeo discrepantem, ut multo magis audaciae et novarum rerum studii incusari verear, quam desidiae vel superstitiosae in traditis perseverantiae. Sed tamen conscius mihi sum, nihil me mutasse, nisi omnibus adhibitis, quae praesto erant, criticis subsidiis, et re iterum iterumque perpensa. Si qui vero sint, qui vitio vertant, quod in corruptis locis correctiones, quae sola coniectura nituntur, plerumque statim in ipsa scriptoris oratione scripserim, codicum editionumque scriptura vel aliorum coniecturis tantum subnotatis, eos monitos velim, non stolida confidentia me id fecisse, sed iuvenilium animorum ratione habita, qui initio certa malint sibi tradi, post, si opus est, in disquisitionem vocanda, quam in dubio relinqui, ex quo datis quanquam auxiliis ipsi se expediant. Similiter vereor offensioni fore, quod saepissime lacunas, etiam multorum verborum, explevi, ut integra oratio restitueretur. Sed primum hoc magnorum virorum exemplo, deinde etiam optima, ut puto, ratione feci. Nam quod de corruptis locis dixi, id multo magis cadit in abruptos vel hiatibus deformes, qui non tirones tantum ita solent deterrere, ut paene omnino neglegantur fastidiumque lectoris saepe etiam vicina pertingat. Verumtamen ut suppleta aliquo usu esse possint, imo ne magis noceant quam prosint, supplementa certis legibus regi oportet easque ubique hasce observavi: primum ut modicus hiatus sit, quamobrem plurium versuum, qui plane interierunt, restitutiones plerumque in notis tantum retuli demonstrandi causa, quomodo ea, quae deinceps legantur, cum iis, quae antecedunt, ex mente scriptoris probabiliter coniuncta fuerint: deinde id, quod suppletur, ut spatio pro codicis cuiusque scriptura conveniat, postremo ut eius loci sit et ne quid contineat, in quo offendas, sive rem sive orationem spectes. Ab his enim rebus pendet, ut supplementa probabilitatem habeant. In probabilitate autem tanta pars cognitionis humanae po-

sita est, ut qui eam hoc loco solo exulare iubeat, videndum ei sit, ne magnum ipsius veritatis cognoscendae fermentum nobis eripiat. Quam maxime vero etiam cavendum est, ne plus quis eiusmodi supplementis tribuat, quam ipse iis vindicavi. Quod ne fieret, et litterarum diversitate ea a reliqua scriptura ubique distinxi, praeterea iis, quae librariorum culpa excidisse videbantur, uncinis rotundis inclusis, et in notis saepissime admonui, sententiam tantum, non verba me restituere.

In levioribus, velut litterarum genere, in significandis diversis orationis generibus, hiatuum indicatione et quae similia sunt, aequalitatem quandam per omnes operis partes, ut par erat, servavi, neque tamen servilem in modum: in quibusdam enim singularis earum habitus faciebat, ut quaedam accuratius significanda viderentur, velut versuum ms. codicis indicatio in fragmento de iure fisci. Interpungendi rationem consulto non eam secutus sum, quae nunc plerisque placet, sed accuratiorem, qua olim uti solebamus, ea quoque in re tironum desideriis et commodis inserviens. Etiam orthographiam non eam, quae in codicibus manuscriptis diversorum scriptorum varie observatur, sed fere aequalem eamque, qua nunc plerumque utimur, adhibui.

Adnotatio partim ad integritatem monumentorum spectat, partim ad interpretationem. Ad illam quod attinet, universum criticum apparatum in notis adstruere, a consilio totius operis alienum erat. Hoc tantum referebat, in tradito textu si quid mutaveram, de eo lectorem admoneri necessariisque subsidiis instrui, ut ipse iudicare posset. Itaque singulas partes ad optimam vel vulgatissimam cuiusque, qua nunc utimur, editionem in praefatione indicatam accommodavi, ita ut si ab hac in quo nostra recensio deflecteret, indicaretur, ubi opus videbatur, etiam ratione reddita. — Interpretationem commentario adiuvare extra propositum erat. Tales enim exhibere ICtorum libros voluimus, ut qui modice iurisprudentia imbutus esset, per semet ipsum intellegere eos posset: in quam rem plerumque sufficiebat vitiis purgatos et, quatenus fieri poterat, integros eos prae-

stare. Tanta enim est ICtorum loquendi proprietas, ut modo ipsorum loquelam audias nec rudis sis in re quae tractatur, intentum quidem in rem animum et meditationem poscant, interprete vero plerumque non egeant. Itaque in summa meditationem tantum adiuvare placuit, in iis praesertim libris, unde iuris civilis antiquioris cognitio maxime hauritur, locis indicatis aliorum monumentorum, in quibus eadem res tractatur: raro etiam notulas interspersi ad intellectus aliquam difficultatem pertinentes. Sed et in locis illis similibus indicandis modum servavi, pro genere quidem cuiusque scriptionis diversum, omnino vero hac norma aestimatum, ut ea tantum allegarentur, quae ad rem, de qua ageretur, intellegendam facerent, non etiam, quae ipsa ex eo loco, qui illustrandus esset, lucem acciperent: quodsi illa compluscula erant, etiam ad libros, unde peti possent, remisi. — Initio adnotationem criticam ab exegetica prorsus separare constitueram. Sed cum animadverterem, ea re multum spatii absumi, consilium hoc abieci et tantum in Gaii Institutionibus retinui.

Indices uberes et apte institutos in huiusmodi praesertim operibus magno lectoribus usui esse, me non fugit. Sed cum a tironibus minus desiderentur, et nec pretium libri in eorum incommodum hac de causa augeri, nec hunc ipsum diutius premi bibliopola vellet, indices post, quam primum tamen, confici et suo parabiles pretio separatim edi placuit.

His de consilio, quod secutus sum, praemonitis restat, ut librum meum aequo peritorum iudicio commendem. Quibus si in universum probabitur (in singulis enim nunquam peccasse, quis sanus speret?) et si iurisprudentiae studiosis, maxime adolescentibus, utilitatem aliquam adferet, hinc dulcissimum insumpti laboris fructum capiam.

Scr. Vratislaviae m. Octobri CIƆIƆCCCLX.

HVSCHKII AD ALTERAM EDITIONEM PRAEFATIO.

Certior factus a bibliopola, quae primum huius collectionis exemplaria typis impressa erant, ea prope omnia divendita esse, novamque eius editionem desiderari, operam equidem dedi, ut ea, quantum fieri posset, et auctior et emendatior prodiret. Sed augeri, si ipsae reliquiae collectae spectantur, tantum in quibusdam superioris antiquitatis scriptoribus, quorum pauca tantum supersunt, potuit, maximeque, Mommseni merito, in Valerio Probo. Emendationes primum officii causa et grato animo commemoro ad eosdem fere scriptores pertinentes eas, quas debeo doctissimis viris, qui de priore editione publice retulerunt et iudicaverunt, Mart. Hertzio in Fleckeiseni Annal. philol. 1862 p. 40—56, J. Chr. Fel. Baehrio in Annal. Heidelb. 1862 p. 130—144 et A. Ubbelohdio in Ephem. lit. Gotting. 1863 p. 1128. 1142—1160. Alias, quas quotidiana lectio vel meditatio obtulit, omnes operis partes passim expertae sunt. Sed et integrum novae recensionis laborem impendi iis partibus, quae ut totae retractarentur, nova subsidia ab aliis interim suppeditata monere videbantur. De quibus ad singulas partes, quas ita retractavi, Valerium Probum, Gaium et fragmentum quod vocatur de iure fisci, praemonui.

Tandem huic editioni accedunt, quos in prioris praefatione pollicitus eram quosque interim viri docti iterum iterumque desideraverunt, indices, ut ipse existimo et alios peritos iudicaturos esse spero, etiam tales, quales pollicitus eram, 'uberes et apte instituti'. Sed huic operis verius accessioni quam parti a Ferd. Fabricio rogatu et partim etiam arbitratu meo susceptae etiam absolutae cum peculiariter praefatus sim, hoc loco de ea monuisse eamque iis, quorum interest, commendasse sufficit.

Scr. Vratislaviae m. Aprili CIↃIↃCCCLXVI.

HVSCHKII AD TERTIAM EDITIONEM PRAEFATIO.

Quod hanc tertiam editionem in titulo operis rursus auctam et multis locis emendatam praedicavi, non immerito id, imo etiam potiore iure quam in secunda editione factum esse, iudicabunt spero omnes, quicunque eam cum antecedente contulerint. Accesserunt enim (ut singula quaedam iam hoc loco ipse commemorem) nonnulla ex vetustiorum ICtorum scriptis adhuc praetermissa, aliis paucis, quae iniuria iis attributa erant, eiectis. Accesserunt inprimis Ciceronis de legibus libri superstites, collectioni nostrae, ut post demum vidi, ex instituto eius non minus iure vindicandi, quam quibus prius solis locum dederam, ex libro eius de iure civili in artem redigendo servata nobis paucula frusta: quos libros tamen, cum amplum occupent spatium, et plerisque, qui eos usurpant, in operibus Ciceronis vel separatim editi ad manus sint, recipere dubitassem, nisi etiam castigatiores, quam nunc circumferuntur, haud paucis in locis me eos praestare confisus essem. Deinde etiam fragmentum quod dicitur de iure fisci et Ulpiani Institutionum reliquiae Vindobonenses ex novis curis iis impensis paene novam induerunt formam. Quod item fortasse praedicare liceret de gravissima totius sylloges parte, Gaii Institutionibus, si Studemundi studiorum in codicem Veronensem collatorum plenis fructibus uti iam posse contigisset. Hi tamen publici iuris nondum facti erant, nec operiendi, donec id fieret, potestas data est, bibliopola, qui nostrum opus redemit, ut quam primum priore editione paene exhausta nova pararetur, instante nec propter partem fortasse imperfectam totum opus cum detrimento suo differri oportere causante. Interim et Gaius aliquantum auctus et correctus prodit nec ceterarum cuiquam sylloges partium sive in textu sive in adnotationibus emendatrix manus defuit.

Indices ad secundam editionem confecti partimque ad paginas eius relati ut quantum fieri posset, etiam his, qui tertiam usurpant, usui esse ne desinerent, curavi, ut secun-

dae editionis paginarum numerus, ubi quaeque inciperet, huic novae in interiore margine uncis inclusus adscriberetur.

Itaque dimitto opus, favorque, quo priores eius editiones exceptae sunt, etiam has postremas meas curas ut prosequatur, et opto et spero.

Scr. Vratislaviae mense Septembri MDCCCLXXIII.

HVSCHKII AD QVARTAM EDITIONEM PRAEFATIO.

Quod per hanc provectam aetatem fore non speraveram, Dei benignitate factum est, ut etiam quartum huic syllogae edendae cum vita tnm vires suppeterent. Nec sine causa tertiae editionis in titulo adscriptum elogium auctae et emendatae etiam in hac quarta retinere licuit. quanquam id iam, perpaucis et subitaneis tantum in ceteris partibus exceptis, fere solum ad Gaii Institutiones spectat nunc ad Studemundi apographum exactas, qua de re ad eas separatim praemonui. Mallem sane, etiam cetera ut novis curis perpetuis adhibitis limatiora prodirent et ita posteris traderentur. Sed eas cum senescentibus viribus impendere non potuerim, solatio est, quod sic uti adhuc quae edo infructuosa non fuerunt, eadem etiam in posterum aliquam utilitatem habere posse videntur, donec melioribus cedant.

Scr. Vratislaviae mense Octobri MDCCCLXXVIII.

HVSCHKII AD QVINTAM EDITIONEM PRAEFATIO.

Evenit Dei gratia, quod nunquam speraveram et, ut ipsa res clamat, multo minus etiam quam in curanda quarta editione, fore exspectari poterat, ut adeo quintae huius syllogae editio a me desideraretur eique nunc praefandum sit.

Quae cum retento elogio auctae et emendatae prodit, hoc quod ad ceteras quidem partes collectionis attinet, rursus ut in quarta editione potissimum ad Gaii Institutiones nunc 'Supplementis Studemundianis' auctas referri velim, de qua re in praefatione peculiari accuratius disserui.

Interim tamen etiam novae quaedam reliquiae iurisprudentiae anteiustinianae in lucem protractae sunt, quae permodici nec paene separatae editioni in posterum sufficientis ambitus ob id ipsum multo aptius collectioni inseruntur et ita hanc syllogen nostram denuo edendam pro consilio et ratione eius quasi naturaliter auxerunt.

Ex Papiniani Responsis et libro quidem eorum primo extra Iustiniani corpus iuris antea pauci tantum versus et quasi in memoriam vel honorem modo tanti viri Breviario Alariciano servati erant. Accesserunt nunc ex proprio pervetustoque huius operis cum notis Pauli et Ulpiani codice primo folium duplicatum Berolinense et paulo post frusta quaedam Parisiis asservata, illud libro quinto, haecce libro nono assignanda: utraque vero, quatenus suo nitori potuerunt restitui, rursus praeclarorum horum ingeniorum insignes foetus.

Sed et ipsi Ulpiano suo nomine et libris quidem eius, ut demonstravi, ad edictum, ex quibus extra Digesta antea tantum verba aliqua ab aliis scriptoribus relata habebamus, novae maioris momenti quanquam mutilae sententiae addendae erant, quas folium singulare Berolinense suppeditavit.

Deinde ex inferiore aetate Iustiniano iam vicina nisi adeo coaeva prodierunt incerti auctoris scholiorum Graecorum in Ulpiani libros ad Sabinum reliquiae, quae vulgo nunc Fragmenta iuris Romani Sinaitica ex monasterio, ubi reperta sunt, appellantur, nec ea contemnenda, et suo loco inserenda.

Haec omnia augmenta ex mea recensione, partim tantum iam antea publici iuris facta vulgantur, ut etiam hac parte nostra editio nova lectori offerat.

In votis quidem aliquando erat, etiam librum iuris Syro-Romani a C. G. Brunsio socio assumpto Sachau publicato,

et ipsum sane ante Iustinianum confectum vel saltem sententias iuris consultorum Romanorum, quae in eo continentur, aliquo modo in nostram collectionem posse recipere, ne quid in ea, quod titulus promittere videtur, desideraretur. Sed et linguae diversitas aliaeque difficultates rei apte perficiendae effecerunt, ut perpensa re, hoc consilium, peritorum ut spero, cum plausu, abiicerem.

Scrib. Vratislaviae mense Maio a. MDCCCLXXXV.

I.

IVRISPRVDENTIAE ANTEIVSTINIANAE RELIQVIARVM CONSPECTVS.

VOLVMEN PRIVS.

II.

IVRISCONSVLTORVM, QVORVM RELIQVIAE EDVNTVR,

INDEX ALPHABETICVS.

III.

SCRIPTORVM, QVOS PRAETER IVRISCONSVLTOS CITAMVS,

INDEX ALPHABETICVS.

Acro ad Hor. = Scholia Horatiana quae feruntur Acronis et Porphyrionis, ed. Pauly, Pragae 1861. Acronis et Porphyrionis commentarii in Q. Horatium Flaccum, ed. Hauthal, Berolini 1864; Pseudacronis Scholia in Horatium, ed. Keller, Lipsiae 1902. 1904. — Saec. II. III. (?).

Agroecius = Agroecius, Ars de orthographia, ed. Keil, Grammatici latin. VII (Lipsiae 1878), 113—125. — Saec. V. med.

Ambros. = Ambrosius, episcopus Mediolanensis. — Saec. IV.
 epist. = Epistulae, ed. Migne, Patrolog. lat. XVI, 875—1286.
 de virg. = De virginibus ad Marcellinam sororem, ed. Migne, Patrolog. lat. XVI, 187—232.

Ammian. = Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum libri, ed. Gardthausen, Lipsiae 1874. 1875. — Saec. IV.

Antiphon = Antiphon, Orationes et fragmenta, ed.[2] Blass, Lipsiae 1881. — Saec. V. a. Chr.
 pharm. = Φαρμακείας κατὰ τῆς μητρυιᾶς, l. c. p. 1 sqq.

Appian. bell. civ. = Appianus, Historia Romana, ed. Mendelssohn, Lipsiae 1881. — Saec. II.

Apul. = Apuleius Madaurensis. — Saec. II.
 apol. = Apologia, ed. Helm, Lipsiae 1905.
 metam. = Metamorphoses, ed. Helm, Lipsiae 1907.

Aristoph. = Aristophanes, ed. Dindorf, Lipsiae 1869. — Saec. V. IV. a. Chr.
 Nub. = Nubes.
 schol. *v.* Schol. Aristoph.

Aristot. = Aristoteles. — Saec. IV. a. Chr.
 poet. = Poetica } ed.[3] I. Bekker, Aristotelis Rhetorica et
 rhet. = Rhetorica } Poetica, Berol. 1873.

Arnob. = Arnobius. — Saec. II. III.
 adv. nat. [*vel* adv. gent.] = Adversus nationes, ed. Reifferscheid, Corpus script. ecclesiastic. lat. IV, Vindobonae 1875.

Ascon. ad Cic. = Q. Asconius Pedianus, Orationum Ciceronis quinque enarratio, ed. Kiessling et Schoell, Berolini 1875. — Saec. I.
in Cornel. = in Cornelianam.
Ps. Ascon. in Cic. = Pseudo-Asconius, Commentarii in Ciceronem, ed. [Orelli et] Baiter, Ciceronis opera V 2 (Turici 1833), 97—213. — Saec. IV. aut V.
Auct. ad. Herenn. = Auctoris incerti de ratione dicendi ad C. Herennium libri IV, ed. C. F. W. Mueller, Ciceronis scripta I 1 (Lipsiae 1893), 1—116; ed. Marx, Lipsiae 1894. — Saec. I. a. Chr.
Auct. de (prae)nom. = Auctoris incerti liber de praenominibus, nominibus *etc.* in epitomen redactus a Julio Paride (saec. IV. et V.), ed. Kempf post secundam recensionem Valerii Maximi (Lipsiae 1888) p. 587—591. — Saec. IV. (?).
August. = Augustinus, episcopus Hipponensis. — Saec. IV. V.
de civ. dei = De civitate dei, ed.[2] Dombart, Lipsiae 1877—1892 (pars II ed.[3] 1905); ed. Hoffmann, Corpus script. ecclesiast. latin. XL, Vindobonae 1899.
de doctr. christ. = De doctrina christiana, ed. Migne, Patrolog. lat. XXXIV, 15—122.
Auson. = D. Magnus Ausonius Burdigalensis, Opuscula, ed. Peiper, Lipsiae 1886. — Saec. IV.
griph. = Griphus ternarii numeri, l. c. p. 200 sqq.
de herediolo, l. c. p. 16 sq.
lud. VII sapient. = Ludus septem sapientum, l. c. p. 169 sqq.
Bell. Hispan. = De bello Hispaniensi commentarius, ed. Kuebler, C. Iulii Caesaris commentarii III 2, Lipsiae 1897. — Saec. I. a. Chr.
Boeth. = Anicius Manlius Severinus Boethius, Commentarii in Ciceronis topica, ed. [Orelli et] Baiter, Ciceronis opera V 1 (Turici 1833), 269—388. — Saec. IV. et V.
Caes. bell. Gall. = C. Iulius Caesar, Commentarii de bello Gallico, ed. Kuebler, Caesaris commentarii I, Lipsiae 1893. — Saec. I. a. Chr.
Cass. Dio *v.* Dio Cass.
Cato de agricult. = M. Porcius Cato Censorinus, De agricultura, ed. Keil. Lipsiae 1895. — Saec. II. a. Chr.
Catull. = Catullus, Carmina, ed.[6] Haupt et Vahlen, Lipsiae 1904. — Saec. I. a. Chr.
Censorin. = Censorinus, De die natali liber, ed. Hultsch, Lipsiae 1867. — Saec. III.
Charis. inst. gramm. = Flavius Sosipater Charisius, Institutiones grammaticae, ed. Keil, Grammatici latini I (Lipsiae 1857), 1—296. — Saec. IV.

de aquis = De aquis urbis Romae, ed. Buecheler, Lipsiae 1858.
de contr. agr. = De controversiis agrorum, ed. Lachmann, Gromatici veteres (Berolini 1848) p. 34 sqq.
strateg. = Strategemata, ed. Gundermann, Lipsiae 1888.
Fulgentius expos. serm. antiq. = Fabius Planciades Fulgentius Afer, Expositio sermonum antiquorum, ed. Helm, Fulgentii opera (Lipsiae 1898) p. 109—126. — Saec. V. VI.
Gell. = A. Gellius, Noctes Atticae, ed. Hertz, Berolini 1883. 1885; ed. Hosius, Lipsiae 1903. — Saec. II.
Gloss. Amplon. = Glossarium Amplonianum secundum, ed. Goetz, Corpus glossariorum V (1893), 257—337. — Saec. IX.
Gloss. lat.-graec. = Glossae latino-graecae, ed. Goetz, Corpus glossariorum II (1888), 1—212. — Ante saec. IX.
Gloss. Philox. *v.* Gloss. lat.-graec.
Gromat. = Gromatici veteres, ed. Lachmann, Berolini 1848.
Hieron. = Sophronius Eusebius Hieronymus. — Saec. IV. V.
in epist. ad Ephes. = Commentarius in epistulam Pauli ad Ephesios, ed. Migne, Patrolog. lat. XXVI, 439—554.
ad Euseb. chronic. = Chronicum Eusebii ab Hieronymo retractatum, ed. Schoene, Eusebii chronicorum libri duo II, Berolini 1866. 1875.
Hor. = Q. Horatius Flaccus, ed. Hertz, Berolini 1892; ed. Haupt et Vahlen, Lipsiae 1881. — Saec. I. a. Chr.
ep. = Epistulae.
sat. = Satirae (Sermones).
Hygin. de gen. controv. = Hyginus, De generibus controversiarum, ed. Lachmann, Gromatici veteres (Berolini 1848) p. 123—134. — Saec. II.
Ioh. Lyd. = Iohannes Lydus. — Saec. VI.
de magistr. = De magistratibus populi Romani, ed. Wuensch, Lipsiae 1903.
de mens. = De mensibus, ed. Wuensch, Lipsiae 1898.
de ostent. = De ostentis, ed.[2] Wachsmuth, Lips. 1897.
Isaeus = Isaeus, Orationes, ed. Buermann, Berolini 1883. — Saec. IV. a. Chr.
Isid. = Isidorus, episcopus Hispalensis. — Saec. VI. VII.
diff. — Differentiae, ed. Migne, Patrolog. lat. LXXXIII, 9—98.
orig. = Origines sive Etymologiae, ed. Migne, Patrolog. lat. LXXXII.
Iuven. = D. Iunius Iuvenalis, Saturarum libri V, ed.[3] Buecheler, Berolini 1893. — Saec. I. II.
Lactant. inst. div. = L. Caelius Firmianus Lactantius, Divinae institutiones, ed. Brandt, Corpus script. ecclesiast. lat. XIX (Vindob. 1890), 1—672. — Saec. IV. in.
Laus Pison. = Incerti Laus Pisonis, ed. Baehrens, Poetae latini minores I (Lipsiae 1879), 221—236. — Saec. I.

Sic. Flacc. = Siculus Flaccus, De condicionibus agrorum, ed. Lachmann, Gromatici veteres (Berolini 1848) p. 134—165. — Saec. II.

Socrat. hist. eccl. = Socrates Scholasticus, Historia ecclesiastica, ed. Migne, Patrolog. graec. LXVII, 29—812. — Saec. V.

Sozom. hist. eccl. = Hermias Sozomenus, Historia ecclesiastica, ed. Migne, Patrolog. graec. LXVII, 813—1630. – Saec. V.

Stat. silv. = P. Papinius Statius, Silvae, ed. Vollmar, Lipsiae 1898. — Saec. I. ex.

Strab. = Strabo, Geographica, ed. Meineke, Lipsiae 1877. — Saec. I. a. Chr.

Suet. = C. Suetonius Tranquillus. — Saec. II.

1) Vitae Caesarum (scr. a. 120), ed. Roth, Lipsiae 1858; ed. Ihm, Lipsiae 1907.

Aug. = divus Augustus.
Caes. = divus Iulius.
Claud. = divus Claudius.
Domit. = Domitianus.
Galb. = Galba.
Ner. = Nero.
Tib. = Tiberius.
Vesp. = divus Vespasianus.
Vit. = Vitellius.

2) vit. Ter. = Vita Terentii, ed. Reifferscheid, Suetonii Tranquilli praeter Caesarum libros reliquiae (Lipsiae 1860) p. 26—34.

3) de ill. gramm. = De (illustribus) grammaticis, ed. Reifferscheid, l. c. p. 98—119.

Suidas = Suidas, Lexicon, ed. Bernhardy, Halis et Brunsvig. 1853. — Saec. X.

Symmach. = Q. Aurelius Symmachus, ed. Seeck, Monumenta Germaniae hist. Auct. antiquiss. VI 1, Berolini 1883. — Saec. IV.

epist. = Epistulae, l. c. p. 1—278.
relat. = Relationes ad principes, l. c. p. 279—317.

Tacit. = Cornelius Tacitus, ed.[4] Halm, Lipsiae 1886. 1887. — Saec. I. ex. II. in.

ann. = Annales.
Germ. = Germania.
hist. = Historiae.

Ter. = P. Terentius Afer, Comoediae, ed. Dziatzko, Lipsiae 1884; ed.[2] Fleckeisen, Lipsiae 1898. — Saec. II. (a. 166—160) a. Chr.

Adelph. = Adelphoe.
Andr. = Andria.
Eunuch. = Eunuchus.
Haut. = Hautontimorumenos.
Phorm. = Phormio.

Tert. = Q. Septimius Florens Tertullianus, ed. Oehler, Lipsiae 1854; ed. Reifferscheid et Wissowa, Corpus script. ecclesiast. lat. XX, Vindobonae 1890. — Saec. II. et III.
de anima, ed. Reiff. p. 298—396.
apolog. = Apologeticus, ed. Oehl. p. 58sqq.
ad martyr. = Ad martyras, ed. Oehl. p. 3sqq.
de monog. = De monogamia, ed. Oehl. p. 428sqq.
ad nation. = Ad nationes, ed. Reiff. p. 59—133.
de praescr. haeret. = De praescriptione haereticorum, ed. Oehl. p. 548sqq.
ad uxor. = Ad uxorem, ed. Oehl. p. 369sqq.
de virg. veland. = De virginibus velandis, ed. Oehl. p. 514sqq.

Tibull. = Albius Tibullus, Elegiarum libri quattuor, ed. Luc. Mueller, Lipsiae 1877; ed. Baehrens, Lipsiae 1878; ed.[6] Haupt et Vahlen, Lipsiae 1904. — Saec. I. a. Chr.

Val. Max. = Valerius Maximus, Factorum et dictorum memorabilium libri novem, ed.[2] Kempf, Lipsiae 1888. — Saec. I. (sub Tiberio).

Varr. = M. Terentius Varro. — Saec. I. a. Chr.
de l. l. = De lingua latina, ed. Spengel, Berolini 1885.
r. r. = Res rusticae, ed. Keil, Lipsiae 1891.

Velius Longus = Velius Longus, De orthographia, ed. Keil, Grammatici lat. VII (Lipsiae 1880), 46—81. — Saec. II. in.

Vellei. = C. Velleius Paterculus, Historia Romana, ed. Halm. Lipsiae 1876. — Saec. I. (a. 30).

Verg. = P. Vergilius Maro, ed.[2] Ribbeck, Lipsiae 1895. — Saec. I. a. Chr.
Aen. = Aeneis.
bucol. = Bucolica.
georg. = Georgica.

Victorin. = Q. Fabius Laurentius (Marius) Victorinus, Explanationes in rhetoricam M. Tullii Ciceronis, ed. Halm, Rhetores latini minores, Lipsiae 1863. — Saec. IV. med.

Vitruv. = Vitruvius, De architectura libri decem, ed. Rose et H. Mueller-Struebing, Lipsiae 1867; ed.[2] Rose, Lipsiae 1899. — Saec. I. ex. a. Chr.

Xenoph. de republ. Laced. = Xenophon, De re publica Lacedaemoniorum, ed. Dindorf, Xenophontis scripta minora (Lipsiae 1888) p. 167—187. — Saec. V. IV. a. Chr.

Zonar. = Iohannes Zonaras, Epitome historiarum, ed. Boissevain, Cassii Dionis Cocceiani Historiae Romanae, Berolini 1895—1901; ed. Dindorf, Iohannis Zonarae Epitome historiarum, Lipsiae 1868—1875. — Saec. XII.

Zosim. = Zosimus, Historia nova, ed. Mendelssohn, Lipsiae 1887. — Saec. V. ex.

TI. CORVNCANIVS

(cos. a. u. 474. obiit circa a. u. 511).[1]

1. Coruncanius ruminalis hostias, donec bidentes[2] fierent, puras negauit. — *Plin. nat. hist.* 8, 206.

2. Placuit P. Scaeuolae et Ti. Coruncanio *etc.* — *Cic. de legib.* 2, 21, 52. *cf. infra P. Mucius Scaevola* 3 *p.* 8.

SEX. AELIVS PAETVS CATVS

(cos. a. u. 556).[3]

TRIPERTITA.

1. Praeterea de penu adscribendum hoc etiam putaui: Seruium Sulpicium in reprehensis Scaeuolae capitibus scripsisse Cato Aelio placuisse, non quae esui et potui forent, sed tus quoque et cereos in penu esse, quod[4] esset eius ferme rei[5] causa comparatum. — *Gell.* 4, 1, 20. *cf. Q. Muc. Scaev.* 1 *p.* 17 *et Serv. Sulp.* 4 *p.* 34.

2. Inluseras heri *etc.* — *cf. Q. Mucius Scaevola* 4 *p.* 18.

3. 'Mulieres genas ne radunto neue lessum funeris ergo habento'. hoc ueteres interpretes, Sex. Aelius, L. Acilius, non satis se intellegere dixerunt, sed suspicari uestimenti aliquod genus funebris, L. Aelius lessum quasi lugubrem eiulationem, ut uox ipsa significat. — *Cic. de leg.* 2, 23, 59.

---

1) *scripta eius non extabant, cf. D.* 1, 2, 2, 38 (*Pomp.* 178). 2) *cf. Gell.* 16, 6. *Macrob. Sat.* 6, 9, 1. *Fest. ep. v. bidental p.* 33. 3) '*Aelii dictum de nocte intempesta, quod Varr. de l. l.* 6, 7 *refert, L. Aelii Stilonis esse videtur. idem mihi persuasit de Aelii etymologia verbi 'assiduus', quam ex Cic. Top.* 2, 10 *priore editione huc retuleram, M. Hertz in Fleckeiseni Jahrb. f. klass. Phil.* 1862 *p.* 45'. *Hu. cf. Mentz, de L. Aelio Stilone, Jena* 1890, *p.* 29. 30. 43. 44. 4) quodque *Hu. edd.* 1. 2. 5) ferme rei] familiae *Cannegieter Mommseno probante.*

M. PORCIVS CATO CENSORIVS

(natus a. u. 520. obiit 605).

COMMENTARII IVRIS CIVILIS.[1]

1. Qui (*sc.* mundus) quid ita dicatur, sic refert Cato in commentariis iuris ciuilis: 'Mundo nomen inpositum est ab eo mundo, qui supra nos est; forma enim eius est, ut[2] ex his, qui intrauere, cognoscere potui, adsimilis illae'. — *Fest. v. mundus p.* 154. *cf. infra p.* 64.

2. Cato cum esset consultus a quodam, qui sibi erosas a soricibus caligas diceret, respondit: Non esse illud monstrum, sed uere monstrum habendum fuisse, si sorices a caligis roderentur. — *Augustin. de doctr. Christ.* 2, 20.[3]

FABIVS PICTOR

(Catonis aequalis minor natu).[4]

IVRIS PONTIFICII.

1. Nam primo pontificii iuris libro apud Pictorem uerbum hoc positum est 'uitulari'. — *Macrob. Sat.* 3, 2, 11.

2. .. sicut Veranius ex primo libro[5] Pictoris ita dissertationem huius uerbi executus est: 'Exta porriciunto, dis danto in altaria aramue focumue eoue, quo exta dari debebunt'. — *Macrob. Sat.* 3, 2, 3. *cf. infra p.* 51.

3. Caerimoniae impositae flamini Diali multae, item castus multiplices, quos in libris, qui de sacerdotibus publicis compositi sunt, item in Fabii Pictoris librorum

1) *Bremer cum aliis hos commentarios Catonis filii mortui a. u.* 602 *esse putat. 'de Catonis responsis cf. Cic. de orat.* 2, 33. *Catonis filii iudicis dati sententia refertur a Cic. de off.* 3, 16, 66 *et Val. Max.* 8, 2, 1'. *Hu.* 2) est *cod.* 3) *idem responsum a Bione et Arcesilao datum esse tradit Clem. Alex. strom.* 7, 4, 24. 4) *de praenomine* (Numerius, Servius, Quintus) *nihil constat. num idem sit atque annalium scriptor, incertum est. cf. Non.* 12, 3 *p.* 518 *Merc. Cic. Brut.* 21, 81. *de divin.* 1, 21. 5) *'puta: iuris pontificii, qui libri item deinceps intelligendi sunt, ubi alius titulus adscriptus non est'. Hu.*

primo scriptos legimus; unde haec ferme sunt, quae commeminimus:[1] Equo Dialem flaminem uehi religio est, *et* 'classem procinctam' extra pomerium, id est exercitum armatum, uidere; idcirco rarenter flamen Dialis creatus consul est, cum bella consulibus mandabantur. item iurare Dialem fas numquam est. item anulo uti nisi peruio cassoque fas non est. ignem e 'flaminia', id est flaminis Dialis domo, nisi *in* sacrum efferri ius non est. uinctum, si aedes eius introierit, solui necessum est et uincula per impluuium in tegulas subduci atque inde foras in uiam demitti. nodum in apice neque in cinctu neque in alia parte ullum habet. si quis ad uerberandum ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit, eo die uerberari piaculum est. capillum Dialis, nisi qui liber homo est, non detonset. capram et carnem incoctam et hederam et fabam neque tangere Diali mos est neque nominare. propagines e uitibus altius praetentas non succedit. pedes lecti, in quo cubat, luto tenui circumlitos esse oportet, et de eo lecto trinoctium continuum non decubat, neque in eo lecto cubare alium fas est; denique aput eius[2] lecti fulcrum capsulam esse cum strue atque ferto oportet. unguium Dialis et capilli segmina subter arborem felicem terra operiuntur. Dialis cotidie feriatus est. sine apice sub diuo esse licitum non est. sub tecto uti liceret, non pridem a pontificibus constitutum Masurius Sabinus scribsit, et alia quaedam remissa gratiaque aliquot caerimoniarum facta dicitur. farinam fermento inbutam adtingere ei fas non est. tunica intima, nisi in locis tectis, non exuit se, *ne* sub caelo tamquam sub oculis Iouis nudus sit. super flaminem Dialem in conuiuio, nisi rex sacrificulus, haut quisquam alius accumbit. uxo-

1) '*non omnia, quae sequuntur, ex Fabio desumpta esse palam est*'. *Hu.* 2) alium fas est; denique aput eius *Hu.* ne alium fas est apud neque apud eius *codd.* ne[que] alium fas est neque [aput .....]. Aput eius *Hertz.*

rem si amisit, flamonio decedit. matrimonium flaminis nisi morte dirimi ius non est. locum, in quo bustum est, numquam ingreditur. mortuum numquam attingit; funus tamen exsequi non est religio. eaedem ferme caerimoniae sunt flaminicae Dialis. *alias*[1] seorsum[2] aiunt obseruitare, ueluti est: quod uenenato operitur et quod in rica surculum de arbore felici habet et quod scalas *nisi* quae Graecae appellantur, escendere ei plus tribus gradibus religiosum est, atque etiam, cum it ad Argeos, quod neque comit caput neque capillum depectit. — *Gell.* 10, 15, 1—30.

4. In libro primo Fabii Pictoris, quae uerba pontificem maximum dicere oporteat, cum uirginem capiat, scriptum est. ea uerba haec sunt: 'Sacerdotem Vestalem, quae sacra faciat, quae ius siet sacerdotem Vestalem facere pro populo Romano Quiritibus, uti quae optima lege fuit, ita te, Amata, capio'. — *Gell.* 1, 12, 14.

5. Idem lib. iuris pontificii tertio: 'Pilumno et Picumno'. — *Non.* 12, 3 *p.* 518 *Merc.*

6. Fabius Pictor hos deos enumerat, quos inuocat flamen sacrum Cereale faciens Telluri et Cereri: 'Veruactorem, Reparatorem, Inporcitorem, Insitorem, Obaratorem, Occatorem, Sarritorem, Subruncinatorem, Messorem, Conuectorem, Conditorem, Promitorem'. — *Serv. ad Verg. Georg.* 1, 21.

7. Fabius Pictor lib. XVI.: 'Aquam manibus pedibusque dato, polubrum sinistra manu teneto, dextera uasum cum aqua'. — *Non.* 19, 11 *p.* 544 *Merc.*

8. Varro: Commentario ueteri Fabii Pictoris legi: 'Muries fit ex sale, quod sale sordidum si pistum et *in* ollam rudem fictilem *coniectum et in forn*aci coctum est, postea id sal uirgines Vestales serra ferrea secant'.[3] — *Non.* 3, 197 *p.* 223 *Merc.*

---

1) flaminicae Dialis. alias *Hu.* [flaminicae ...] flaminicas Dialis *Hertz.* 2) *post* seorsum *excidisse* eam *coniecit Hu.* 3) *sic Hu. praeeunte Cuiacio, qui usus est loco Festi s. v. muries p.* 158 (*vid. infr. Veranius* 11 *p.* 52). legimus tes fit et sale quo sale

9. Puilia saxa esse ad portum, qui sit secundum Tiberim, ait Fabius Pictor.[1] — *Fest. v. Puilia p.* 250. *cf. infra p.* 57.[2]

M'. MANILIVS

(cos. a. u. 605).

ACTIONVM.[3]

1. Itaque stipulantur paucis exceptis uerbis, ac Manilius scriptum reliquit, sic: 'ILLAS CAPRAS HODIE RECTE ESSE ET BIBERE POSSE HABEREQVE LICERE, HAEC SPONDESNE'? — *Varro de r. r.* 2, 3, 5.

2. Emi solent sic:[4] 'ILLASCE SVES SANAS ESSE HABEREQVE RECTE LICERE NOXISQVE[4] PRAESTARI NEQVE DE PECORE MORBOSO ESSE SPONDESNE?' quidam adiciunt: 'PERFVNCTAS ESSE A FEBRI ET A FORIA'. — *Varro de r. r.* 2, 4, 5.

3. Eos cum emimus domitos, stipulamur sic: 'ILLOSCE BOVES SANOS ESSE NOXISQVE[5] PRAESTARI'; cum emimus indomitos, sic: 'ILLOSCE IVVENCOS SANOS RECTE DEQVE PECORE SANO ESSE NOXISQVE[5] PRAESTARI SPONDESNE?' paulo uerbosius haec, qui Manili actiones secuntur. — *Varro de r. r.* 2, 5, 11.

4. Emptio equina similis fere ac boum et asinorum, quod eisdem rebus in emptione dominum mutant, ut

---

sordidum si istum est et ollam rudem fac idem adiectum est et postea id sal virgines Vestales serra ferrea secant *codd. Nonii.*
1) lictor *cod.* 2) '*omisi Q. Fabium Maximum Servilianum cos. a. u.* 612, *quem de iure pontificio libros scripsisse non efficitur ex Macrob. Sat.* 1, 16, 25, *ubi laudatus liber XII. potest et videtur esse annalium, in quibus interdum etiam sacri ritus referebantur*'. *Hu. Macr. l. c.:* Fabius Maximus Servilianus pontifex in libro duodecimo 'negat oportere atro die parentare, quia tunc quoque Ianum Iovemque praefari necesse est, quos nominari atro die non oportet'. 3) *cf. infra num.* 3 *et* 4. '*libri pars inscripta fuerit* '*uenalium uendendorum leges*' (*Cic. de orat.* 1, 58, 246), *unde Varro sua hausit*'. *Hu.* 4) '*haec quoque, modo contracta, ut cetera, ex Manilio esse vix dubitandum est*'. *Hu.* 5) noxasque *Hu.*

in Manili actionibus sunt perscripta. — *Varro de r. r.* 2, 7, 6.

5. Nexum Manilius scribit omne, quod per libram et aes geritur, in quo sint mancipia. — *Varro de l. l.* 7, 105. *cf. infra Qu. Mucius Scaevola* 6 *p.* 18.

6. An partus ancillae sitne in fructu habendus, disseretur inter principes ciuitatis P. Scaeuolam, M'. Manilium, ab hisque M. Brutus[1] dissentiet (quod et acutum genus est et ad usus ciuium non inutile, nosque ea scripta reliquaque eiusdem generis et legimus libenter et legemus): haec, quae uitam continent omnem, negligentur? — *Cic. de fin.* 1, 4, 12.

7. Inluseras heri *etc.* — *cf. infra Q. Mucius Scaevola* 4 *p.* 18.

8. . . . ut hic iuris noster interpres alia nunc Manilius iura dicat esse de mulierum legatis et hereditatibus, alia solitus sit adolescens dicere nondum Voconia lege lata. — *Cic. de rep.* 3, 10, 17.

9. Q. Scaevola patrem suum et Brutum et Manilium, uiros adprime doctos, quaesisse ait dubitasseque, utrumne in post facta modo furta lex (Atinia) ualeret an etiam in ante facta, quoniam 'subruptum erit' utrumque tempus uideretur ostendere, tam praeteritum quam futurum. — *Gell.* 17, 7, 3. *cf. infra Q. Muc. Scaevola* 3 *p.* 17.

MONVMENTA.[2]

10. 'Sexagenarios *de ponte' proverbium est*, cuius causam Manil*ius hanc refert*, *quod Romam* qui incoluerint *primi* — hominem LX *annorum* — *immolare* Diti patri quot*annis soliti fuerint,* quod facere eos de*stitisse adventu Her*culis; sed religio*nis observatione postea* scirpeas hominum ef*figies de ponte in Tiberim antiquo* modo mittere *instituisse.* — *Fest. v. sexagenarios p.* 334.

---

1) *cf. D.* 7, 1, 68 (*Ulp.* 2574). 2) *cf. D.* 1, 2, 2, 39 (*Pomp.* 178). *Cic. de rep.* 2, 14, 26. *vid. Hirschfeld in Act. Academ. Berolin.* 1903 I, 2 *sq.*

11. Nouensiles Piso deos esse credit nouem in Sabinis apud Trebiam constitutos, hos Granius Musas putat . . . . . deos nouem Manilius, quibus solis Iuppiter potestatem iaciendi sui permiserit fulminis. — *Arnob. adv. nat.* 3, 38. *cf.* 39. *cf. infra p.* 32. *p.* 54.

M. IVNIVS BRVTVS

(eiusdem aetatis).

DE IVRE CIVILI LIBRI TRES.

1. Ex libro primo: 'Forte euenit, ut in Priuernati essemus ego et Marcus filius'. — *Cic. de orat.* 2, 55, 224.

2. Ex libro secundo: 'In Albano eramus ego et Marcus filius'. — *Cic. ib.*

3. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit (tot enim, ut audiui Scaeuolam dicere, sunt ueri Bruti libri): 'In Tiburti forte assedimus ego et Marcus filius'. *Cic. ib.*[1]

---

4. Inluseras heri *etc.* — *cf. infra Q. Mucius Scaevola* 4 *p.* 17.

5. An partus *etc.* — *cf. supra M.' Manilius* 6 *p.* 6.

6. Labeo in libro de XII tabulis secundo *etc.* — *cf. infra Labeo* 23 *p.* 60.

7. Q. Scaeuola patrem *etc.* — *cf. supra Manilius* 9 *p.* 6.

P. MVCIVS SCAEVOLA

(cos. a. u. 621. pont. max. a. u. 623).

1. . . . ut si ita respondeas: Quoniam P. Scaeuola id solum esse ambitus aedium dixerit, quo parietis communis tegendi causa tectum proiceretur, ex quo

---

1) '*paulo aliter et fere plenius haec refert Cic. pro Clu.* 51, 141, *unde etiam apparet haec initia fuisse trium librorum. — ex eiusdem Bruti libris etiam esse v.* 'requietem', *quod citat Inc. ap. Haupt. ad Ovid. Hal. p.* 95 (= *Gramm. lat. ed. Keil* V, 588, 18), *suspicatur Osannus ad Pompon. p.* 73'. *Hu.*

tecto in eius aedes, qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius uideri.[1] — *Cic. top.* 4, 24.

2. C. Caelius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim laeserat: P. Mucius eum, qui L. Accium poetam nominauerat, condemnauit.[2] — *Auct. ad Herenn.* 2, 3, 19.

3. Placuit P. Scaeuolae et Ti. Coruncanio, pontificibus maximis, itemque ceteris eos, qui tantundem caperent, quantum omnes heredes, sacris alligari. habeo ius pontificium. quid huc accessit ex iure ciuili? partitionis caput scriptum caute, ut centum nummi deducerentur: inuenta est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. quid si[3] hoc, qui testamentum faciebat, cauere noluisset? admonet iuris consultus hic quidem ipse Mucius, pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur: supra[4] dicebant, quicquid cepisset, adstringi: rursus sacris liberantur. hoc uero nihil ad pontificium ius, set[5] e medio est iure ciuili, ut per aes et libram heredem testamenti soluant et eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset, si is, cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debeatur, sitque ea non *mortis causa capta.*[6] — *Cic. de leg.* 2, 21, 52. 53.

4. Itaque in eo, qui in naue necatus, deinde in mare proiectus esset, decreuit P. Mucius familiam puram, quod os supra terram non extaret, porcam heredi esse contractam, et habendas triduum ferias et porco femina piaculum pati.[7] si in mari mortuus esset, eadem praeter piaculum et ferias. — *Cic. de leg.* 2, 22, 57.

5. P. Scaeuola pontifex maximus pro collegio respondit: ‘quod in loco publico Licinia, Gai filia, iniussu

---

1) *cf. C. I. L.* IX 4225 = *Dessau* 6015. 2) *cf. Huschke* ‘*Gaius*’ *p.* 138. 162. 3) quid si *codd.* quasi *Vahlen.* 4) supra *Turnebus.* super *codd.* 5) set *Halm.* et *codd.* 6) *supplevit Hu.* 7) dari *Hu.*

populi dedicasset, sacrum non uiderier'. — *Cic. pro dom.* 53, 136.

6. Atque etiam dant hoc Scaeuolae *etc.* — *cf. infra Q. Mucius Scaevola* 15 *p.* 21.

7. Q. Scaeuola patrem suum *etc.* — *cf. supra M.' Manilius* 9 *p.* 6.

8. An partus ancillae *etc.* — *cf. supra M.' Manilius* 6 *p.* 6.

C. SEMPRONIVS TVDITANVS

(cos. a. u. 625).

MAGISTRATVVM.

1. Tuditanus refert libro tertio magistratuum decemuiros, qui decem tabulis duas addiderunt, de intercalando populum rogasse. — *Macrob. Sat.* 1, 13, 21.

2. . . . ut in commentario tertio decimo C. Tuditani patet, quia imperium minus praetor, maius habet consul, et a minore imperio maius aut maiori[1] conlega rogari iure non potest. — *Messala apud Gell.* 13, 15, 4. *vid. infra p.* 47.

3. Harum (nundinarum) originem quidem Romulo adsignant, quem communicato regno cum Tito Tatio sacrificiis et sodalitatibus institutis nundinas quoque adiecisse commemorant, sicut Tuditanus adfirmat. — *Macrob. Sat.* 1, 16, 32.

4. Ceterum quidam non duo tribunos plebis, ut Cicero dicit, sed quinque tradunt creatos tum esse singulos ex singulis classibus. sunt tamen qui eundem illum duorum numerum, quem Cicero, ponant, inter quos Tuditanus et Pomponius Atticus, Liuius quoque noster. idem hic et Tuditanus adiciunt tres praeterea ab illis duobus sibi collegas creatos esse. — *Ascon. ad Cic. Cornel. p.* 76 *Or. p.* 68 *Kiessl.*

---

1) maiori *Mommsen St. R.* II^{3}, 80, 7. 126, 2. maiore *codd* maioris *Hu.* maior a minore *Hertz, Bremer.*

5. Cassius Hemina, uetustissimus auctor annalium, quarto eorum libro prodidit Cn. Terentium scribam agrum suum in Ianiculo repastinantem effodisse arcam, in qua Numa, qui Romae regnavit, situs fuisset. in eadem libros eius repertos P. Cornelio L. f. Cethego M. Baebio Q. f. Tamphilo cos. . . . eosque combustos a Q. Petilio praetore, quia philosophiae scripta essent hoc idem tradit Piso censorius primo commentariorum, sed libros septem iuris pontificii totidem Pythagoricos fuisse, Tuditanus tertio decumo Numae decretorum fuisse. — *Plin. n. h.* 13, 84—87.

Q. COSCONIVS

(incertae, sed huius fere, ut videtur, aetatis).

1. Hoc idem Cosconius[1] in actionibus scribit praetorem accensum solitum esse iubere, ubi ei uidebatur horam esse tertiam, inclamare horam tertiam esse, itemque meridiem et horam nonam. — *Varro de l. l.* 6, 89.

M. IVNIVS GRACCHANVS

(C. Sempronii Gracchi tr. pl. aequalis).[2]

COMMENTARII.[3]

1. Celeres sub Romulo regibusque sunt appellati, deinde flexuntes, postea trossuli, cum oppidum in Tuscis

1) '*cum eundem de rebus grammaticis scripsisse constet* (*Varr. de l. l.* 6, 36. *Suet. vit. Ter.* 5), *malim nunc cum Hertzio statuere non in actionibus eum hoc scripsisse, sed scripsisse praetorem in actionibus ea, quae sequuntur, iussisse.*' *Hu.* — *de* '*actionibus scaenicis*' *cogitavit Ritschelius Opusc.* III, 256. *sed cf. Jörs, Röm. Rechtswissensch.* I, 89, 2. *Norden, de Stilone Cosconio Varrone grammaticis. Gryphisw.* 1895.
2) *de hoc cf. L. Mercklin de Iunio Gracch. comm. part.* 1. 2. *Dorp.* 1841 *et M. Hertz de Iunio Gracch. disp. adiecta comm. de L. Cinciis Berol.* 1842 *p.* 88 *seqq.* 3) '*hic titulus nititur quidem tantum loco Varr. de l. l.* 6, 95: hoc ipsum 'inlicium' scriptum inueni in M. Iunii commentariis; *sed quin idem sit hic M. Iunius cum nostro, iam cum Hertzio non dubito*'. *Hu.*

citra Volsinios p. $\overline{\text{VIIII}}$ sine ullo peditum adiumento cepissent eius uocabuli; idque durauit ultra C. Gracchum. Iunius certe, qui ab amicitia eius Gracchanus appellatus est, scriptum reliquit his uerbis: 'Quod ad equestrem ordinem adtinet, antea trossulos uocabant, nunc equites uocant ideo, quia non intellegunt, trossulos nomen quid ualeat, multosque pudet eo nomine appellari,' et causam, quae supra indicata est, exponit inuitosque etiamnum tamen trossulos uocari. — *Plin. n. h.* 33, 35. 36.

2. Antiquum oppidum in hoc[1] fuisse Saturnia scribitur. eius uestigia etiam nunc manent tria: quod Saturni fanum in faucibus; quod Saturnia porta, quam Iunius scribit ibi, quam nunc uocant Pandanam; quod post aedem Saturni in aedificiorum legibus priuatis parietes postici 'muri' sunt scripti. — *Varro de l. l.* 5, 42.

3. Subura Iunius scribit ab eo, quod fuerit sub antiqua urbe. — *Varro de l. l.* 5, 48.

4. Luceres, ut Iunius, ab Lucumone. — *Varro de l. l.* 5, 55.

5. Mensium nomina fere sunt aperta, si a Martio, ut antiqui constituerunt, numeres. nam primus a Marte. secundus, ut Fuluius scribit et Iunius, a Venere, quod ea sit Aphrodite, quoius nomen ego antiquis litteris quod nusquam inueni, magis puto dictum, quod uer omnia aperit, Aprilem. tertius a maioribus Maius, quartus a iunioribus dictus Iunius. dehinc quintus Quintilis et sic deinceps usque ad Decembrem a numero. ad hos qui additi, prior a principe deo Ianuarius appellatus; posterior, ut iidem dicunt scriptores, ab diis inferis Februarius appellatus, quod tum his parentetur. — *Varro de l. l.* 6, 33. 34.

6. Nomina decem mensibus antiquis Romulum fecisse Fuluius et Iunius auctores sunt. et quidem duos primos a parentibus suis nominasse Martium a

1) *scil. in Capitolio.*

Marte patre, Aprilem ab Aphrodite id est Venere, unde maiores eius oriundi dicebantur. proximos duos a populo, Maium a maioribus natu, Iunium a iunioribus. ceteros ab ordine, quo singuli erant, Quintilem usque Decembrem perinde a numero. — *Censorin.* 22, 9.

7. Annum uertentem Romae Licinius quidem Macer et postea Fenestella statim ab initio duodecim mensum fuisse scripserunt. sed magis Iunio Gracchano et Fuluio et Varroni et Suetonio aliisque credendum, qui decem mensum putarunt fuisse, ut tunc Albanis erat, unde orti Romani. — *Censorin.* 20, 2.

8. Postea siue a Numa, ut ait Fuluius, siue, ut Iunius, a Tarquinio duodecim facti sunt menses et dies CCCLV, quamuis luna duodecim suis mensibus CCCLIIII dies uidebatur explere. — *Censorin.* 20, 4.

9. Iunius Seruium Tullium regem primum intercalasse commemorat. — *Macrob. Sat.* 1, 13, 20.

10. Praefectum urbi Latinarum causa relictum senatum habere posse Iunius[1] negat, quoniam ne senator quidem sit neque ius habeat sententiae dicendae, cum ex ea aetate praefectus fiat, quae non sit senatoria. — *Gell.* 14, 8, 1.

11. Publica pondera *ad legitimam normam exacta esse*[2] ex ea causa Iunius in *commentariis colligit*, quod duo Silii P. et M. trib. pleb. rogarint, his uerbis: 'Ex ponderibus publicis, quibus hac tempestate populus oetier[3] solet, uti coeret pr*aetor*[4] se dolo m*alo*, uti quadrantal uini octoginta pondo siet, congius uini decem p*ondo* siet, sex sextari congius siet uin*i*, duodequinquaginta sextari quadrantal siet uini, sextarius aequus aequo cum librario siet,[5] sexdecimque li-

1) *cf. infra Ateius Capito* 4 *p.* 63.. 2) *suppl. Mommsen.* 3) oetierqui *cod.* 4) coeret praetor *Hu.* coaequatur *cod.* 5) '*hoc est: sextarius* (*qui primus et maximus modulus est liquidorum et aridorum communis*) *simpliciter dictus* (*non vini*) *sive vas, quo sextarium vini aliusve rei metimur, aequus spatii modo sit cum aequo* (*sextario id, quod continet, accurate aequante*)

br*ari*[1] in modio sient. si quis magistratus adversus hac d*olo* m*alo* pondera modiosque uasaque publica modica[2] minora maioraue faxit iusseritue[3] fieri dolumue adduit, quo[4] ea fiant, eum quis uolet magistratus multare q*uantam* u*olet* p*ecuniam*,[5] dum minore parti[6] familias taxat, liceto; siue quis in sacrum iudicare uoluerit, liceto.' — *Fest. v. publica pondera p.* 246 (Bruns I^6, 46).

DE POTESTATIBVS.[7]

12. Ἰούνιος τοίνυν Γραχχιανὸς ἐν τῷ περὶ ἐξουσιῶν αὐτοῖς ῥήμασιν περὶ τοῦ καλουμένου παρὰ Ῥωμαίοις κυαίστορος· 'προεχώρησαν τῇ ψήφῳ τοῦ δήμου. Τοῦλλος δὲ ὁ ῥὴξ μετὰ τούτους ἀναγκαίαν εἶναι τὴν τῶν κυαιστόρων ἀρχὴν ἔκρινεν. ὡς τοὺς πλείους τῶν ἱστορικῶν αὐτῷ τὴν τοιαύτην προαγωγὴν ἀναγράψαι καὶ μόνῳ. ἀπὸ δὲ τῆς ζητήσεως οὕτως ὀνομασθῆναι αὐτοὺς Ἰούνιος καὶ Τρεβάτιος καὶ Φενεστέλλας

Iunius denique Gracchanus in libro de potestatibus ipsis verbis de quaestore qui apud Romanos dicitur: 'creabantur suffragio populi. Tullus autem rex post hos necessarium esse quaestorum magistratum iudicabat, ita ut plerique historicorum originem huius magistratus adscripserint ei soli. a quaestione autem eos sic nominatos Iunius et Trebatius et Fenestella aiunt.' et post alia: 'sed postea excepti sunt candi-

---

librario, sive ad vini pondus exacto quem Graeci σταθμικόν *appellant. cf. Boeckh. Metrol. p.* 18. 25'. *Hu.* 1) librari (*scil.* sextari) *Müller.* librae *cod.* 2) '*i. e. ad modum vel ad metiendum pertinentia*'. *Hu.* 3) iusseritue *Mommsen.* iussit uere *cod.* 4) que *cod.* 5) multare quantam volet pecuniam *Hu.* multaretur *cod. cf. C. I. L.* I 603 = IX 333, 15 (*Lex Furfensis Bruns* I^6, 261). 6) patris *cod.* 7) *titulum operis attestantur Cicero de leg.* 3, 20, 49: 'pluribus uerbis scripsit (*scil.* de potestatum iure) ad patrem tuum (*scil.* Pomponii Attici) M. Iunius sodalis' *et Ulp. Dig.* 1, 13, 1 *pr.* 'Gracchanus Iunius libro septimo de potestatibus'. *fortasse idem liber fuit atque 'commentarii', quibus Huschke attribuit fragmenta* 1—11.

εἶπον.' καὶ μεθ' ἕτερα· 'πλὴν ὕστερον ἐξῃρέθησαν οἱ κανδιδᾶτοι τοῦ βασιλέως κυαίστορες, οἳ πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν βασιλικῶν γραμμάτων καὶ μόνην ἐσχόλαζον· οἱ δὲ αὐτοὶ καὶ ψήφους ἀπὸ τοῦ κοινοῦ τῆς βουλῆς ἀνεγίνωσκον ὑπὲρ τῶν εἰς ἀξιώματα προαγομένων.' ταῦτα μὲν ὁ Ἰούνιος. — *Ioh. Lyd. de magistr.* 1,24 *ex Dig.* 1,13,1 (*Ulp.* 2252) *confuse ac perturbate, ut adsolet.*

dati principis quaestores, qui lectioni soli litterarum principalium vacabant; iidem autem etiam suffragia de conventu senatus recitabant de eis, qui ad dignitates promovebantur.'

P. RVTILIVS RVFVS
(cos. a. u. 649).

'ΙΣΤΟΡΙΑΣ 'ΡΩΜΑΙΚΗΣ.[1]

1. Rutilius scribit Romanos instituisse nundinas, ut octo quidem diebus in agris rustici opus facerent, nono autem die intermisso rure ad mercatum legesque accipiendas Romam uenirent, et ut scita atque consulta frequentiore populo referrentur, quae trinundino die proposita a singulis atque uniuersis facile noscebantur. unde etiam mos tractus, ut leges trinundino die promulgarentur. ea re etiam candidatis usus fuit in comitium nundinis uenire et in colle consistere, unde coram possent ab uniuersis uideri. sed haec omnia neglegentius haberi coepta et post abolita, post-

1) *'non recepissem has reliquias, nisi Rutilius hoc libro magis instituta populi Rom. quam res gestas persecutus esse videretur. cetera quae feruntur eius fragmenta* (*Peter, hist. rell.* 1, CCLXV, 187; *fragm. hist. Rom. p.* 120) *ex libris de vita sua deprompta esse malim existimare'. Hu.*

quam internundino etiam ob multitudinem plebis frequentes adesse coeperunt.[1] — *Macrob. Sat.* 1, 16, 34.

FVRIVS.[2]

1. Repperi in libro quinto rerum reconditarum Sammonici Sereni[3] utrumque carmen, quod ille se in cuiusdam Furii uetustissimo libro repperisse professus est. est autem carmen huiusmodi, quo di euocantur, cum oppugnatione civitas cingitur: 'SI DEVS SI DEA EST, CVI POPVLVS CIVITASQVE CARTHAGINIENSIS EST IN TVTELA, TEQVE MAXIME ILLE, QVI VRBIS HVIVS POPVLIQVE TVTELAM RECEPISTI, PRECOR VENERORQVE VENIAMQVE A VOBIS PETO, VT VOS POPVLVM CIVITATEMQVE CARTHAGINIENSEM DESERATIS, LOCA TEMPLA SACRA VRBEMQVE EORVM RELINQVATIS ABSQVE HIS ABEATIS, EIQVE POPVLO CIVITATI METVM FORMIDINEM OBLIVIONEM INICIATIS, PROPITIIQVE[4] ROMAM AD ME MEOSQVE VENIATIS, NOSTRAQVE VOBIS LOCA TEMPLA SACRA VRBS ACCEPTIOR PROBATIORQVE SIT, MIHIQVE POPVLOQVE ROMANO MILITIBVSQVE MEIS PROPITII[5] SITIS, *idque faciatis extis*[6] VT SCIAMVS INTELLIGAMVSQVE. SI ITA FECERITIS, VOVEO VOBIS TEMPLA LVDOSQVE FACTVRVM'. in eadem uerba hostias fieri oportet,[7] auctoritatemque uideri extorum, ut ea promittant futura.

---

1) *incertum, quatenus haec Rutilii sint.* 2) '*incertum, quis. sed scriptor iuris sacri videtur fuisse, et, si alias notus, malim intellegere A. Furium Antiatem, aequalem Rutilii Rufi poetamque annalium, quem et alias Macrob. velut Sat.* 6, 1. 3. 4 *solo Furii nomine laudat (et cuius reliquias collegit Baehrens, Fragm. Poet. Rom. p.* 276), *quam M. Furium Bibaculum Augusti aequalem, Macrobio Sat.* 2, 1, 13 *memoratum, de quo adi Bernhardy Röm. Litter.*[5] *p.* 566. *M. Hertz de L. Furio Philo cos. a. u.* 618 *cogitavit*' (*quem sequitur Bremer p.* 29). *sic fere Hu.* 3) *qui fuit imperante Septimio Severo.* 4) propitiique *Hu.* proditique *codd.* 5) propitii *Bergk.* propositi *codd.* 6) *supplevit Hu.* 7) '*nam piaculum erat, alienigenam eos invocare*'. *Hu.*

urbes uero exercitusque sic deuouentur iam numinibus euocatis; sed dictatores imperatoresque soli possunt deuouere his uerbis: 'DIS PATER VEIOVIS MANES SIVE VOS QVO ALIO NOMINE FAS EST NOMINARE, VT OMNES ILLAM VRBEM CARTHAGINEM EXERCITVMQVE, QVEM EGO ME SENTIO DICERE, FVGA FORMIDINE TERROREQVE CONPLEATIS, QVIQVE ADVERSVM LEGIONES EXERCITVMQVE NOSTRVM ARMA TELAQVE FERENT, VTI VOS EVM EXERCITVM EOS HOSTES EOSQVE HOMINES, VRBES AGROSQVE EORVM ET QVI IN HIS LOCIS REGIONIBVSQVE AGRIS VRBIBVSVE HABITANT, OBDVCATIS[1] LVMINE SVPERO PRIVETIS, EXERCITVMQVE HOSTIVM VRBES AGROSQVE EORVM, QVOS ME SENTIO DICERE, VTI VOS EAS VRBES AGROSQVE, CAPITA AETATESQVE EORVM DEVOTAS CONSECRATASQVE HABEATIS OLLIS LEGIBVS, QVIBVS QVANDOQVE SVNT MAXIME HOSTES DEVOTI, EOSQVE EGO VICARIOS PRO ME FIDE MAGISTRATVQVE MEO PRO POPVLO ROMANO EXERCITIBVS LEGIONIBVSQVE NOSTRIS DO DEVOVEO, VT ME MEAMQVE FIDEM IMPERIVMQVE LEGIONES EXERCITVMQVE NOSTRVM, QVI IN HIS REBVS GERVNDIS SVNT, BENE SALVOS SIRITIS[2] ESSE. SI HAEC ITA FAXITIS, VT EGO SCIAM SENTIAM INTELLEGAMQVE, TVNC QVISQVIS HOC VOTVM FAXIT, VBIVBI FAXIT, RECTE FACTVM ESTO OVIBVS ATRIS TRIBVS. *TE*[3] TELLVS MATER TEQVE IVPITER OBTESTOR'. cum Tellurem dicit, manibus terram tangit; cum Iouem dicit, manus ad caelum tollit; cum uotum recipere dicit, manibus pectus tangit. in antiquitatibus autem haec oppida inueni deuota: Tonios,[4] Fregellas, Gabios, Veios, Fidenas; haec intra Italiam. praeterea Cartha-

1) obducatis *Hu. Iguv. Tafeln p.* 253. abdicatis *cod. Paris.* abducatis *cod. Bamberg.* 2) seruetis *Bücheler, Philol.* 32, 567. 3) *supplevit Hu.* 4) Tonios *cod. Paris.* Stonios *cod. Bamberg.* '*fortasse*: Thurios (*ab Hannibale receptos*); *nam ordinem geographicum sequi videtur*'. *Hu.* Histonios *Bergk. ceterum incertum, sintne haec quoque Furii an Sereni Sammonici.*

ginem et Corinthum; sed et multos exercitus oppidaque hostium Gallorum Hispanorum Afrorum Maurorum aliarumque gentium, quas prisci loquuntur annales. — *Macrob. Sat.* 3, 9, 6—13.

Q. MVCIVS SCAEVOLA

(cos. a. u. 659. postea pont. max. obiit a. u. 672).

DE IVRE CIVILI LIBRI XVIII.

1. Nam Q. Scaeuolam[1] ad demonstrandam penum his uerbis usum audio: 'Penus est', inquit, 'quod esculentum aut posculentum est, quod ipsius patris familias *aut matris familias*[2] aut liberum patris familias *aut familiae*[2] eius, quae circum eum[3] aut liberos eius est et opus non facit, causa paratum est'. *sed partim haec improbasse Seruium Sulpicium, qui 'At non omne', inquit, 'quod esus potusque eorum causa paratum est*[2], ut Mucius ait, penus uideri debet. nam quae ad edendum bibendumque in dies singulos prandii aut cenae causa parantur, penus non sunt, sed ea potius, quae huiusce generis longae usionis gratia contrahuntur et reconduntur, ex eo, quod non in promptu est[4], sed intus et penitus habeatur[5], penus dicta est'.[6] — *Gell.* 4, 1, 17. *cf. infra Serv. Sulpicius* 4 *p.* 34.

2. Itaque Q. Scaeuola in librorum, quos de iure ciuili composuit, XVI. uerba haec posuit: 'Quod cui seruandum datum est, si id usus est, siue quod utendum accepit, ad aliam rem, atque accepit, usus est, furti se obligauit'. — *Gell.* 6 (7), 15, 2.

3. Legis ueteris Atiniae uerba sunt: 'Quod subruptum erit, eius rei aeterna auctoritas esto'. quis aliud putet in hisce uerbis quam de tempore tantum

1) *libro secundo. cf. D.* 33, 9, 3 *pr.* 6 (*Ulp.* 2641).
2) *suppl. Mommsen, Symbol. Hollwegio obl.* 1868 *p.* 91 = *Jur. Schr.* II, 82. 3) eum *edd.* eos *libri.* 4) sint *edd.*
5) habeatur *R.* habeantur *codd. cett.* 6) est *R.* sunt *codd. cett.*

futuro legem loqui? sed Q. Scaeuola patrem suum et Brutum et Manilium, uiros adprime doctos, quaesisse ait dubitasseque, utrumne in post facta modo furta lex ualeret an etiam in ante facta: quoniam 'subruptum erit' utrumque tempus uideretur ostendere, tam praeteritum quam futurum. — *Gell.* 17, 7, 1—3. *cf. supra Manilius* 9 *p.* 6.

4. Inluseras heri inter scyphos, quod dixeram controuersiam esse, possetne heres, quod furtum antea factum esset, furti recte agere. itaque etsi domum bene potus seroque redieram, tamen id caput, ubi haec controuersia est, notaui et descriptum tibi misi, ut scires id, quod tu neminem sensisse dicebas, Sex. Aelium 'M.'[1] Manilium M. Brutum sensisse. ego tamen Scaeuolae et Testae adsentior. — *Cic. ad fam.* (*Trebatium*) 7, 22.

5. Scaeuola autem, P. f., iunctum esse putat uerbum, ut sit in eo et 'post' et 'limen': ut, quae a nobis alienata sunt, cum ad hostem peruenerint, ex suo tamquam limine exierint, ea cum redierint post ad idem limen, postliminio rediisse uideantur. — *Cic. top.* 8, 37.

6. (Nexum) Mucius: quae per aes et libram fiant, ut obligentur praeter quom[2] mancipio detur. — *Varro de l. l.* 7, 105. *cf. supra Manilius* 5 *p.* 6.

7. *Q.* quoque Mucium iureconsultum dicere solitum legi non esse usurpatam[3] mulierem, quae cum Kalendis Ianuariis apud uirum matrimonii causa esse coepisset, ante diem quartum Kalendas Ianuarias sequentes usurpatum isset: non enim posse impleri trinoctium, quod[4] abesse a uiro usurpandi causa ex duodecim tabulis deberet, quoniam tertiae noctis posteriores sex horae alterius anni essent, qui inciperet ex Kalendis. — *Gell.* 3, 2, 12. 13 *unde Macrob. Sat.* 1, 3, 9.

8. Itemque ut illud: 'Gentiles sunt inter se, qui eodem nomine sunt'. non est satis. 'Qui ab inge-

1) M. *cod.* 2) quom *Spengel.* quam *codd.* quae *Niebuhr.* praeterquam quod *Turnebus.* 3) legi non esse usurpatam *Gell.* lege non isse usurpatum *Macr.* 4) quo *Macr.*

nuis oriundi sunt'. ne id quidem satis est. 'Quorum maiorum nemo seruitutem seruiuit'. abest etiam nunc. 'Qui capite non sunt deminuti'. hoc fortasse satis est. nihil enim uideo Scaeuolam pontificem ad hanc definitionem addidisse. — *Cic. top.* 6, 29.

ALIVNDE, VT VIDETVR.

9. Pontifices, ut Q. Scaeuola pontifex maximus dicebat, a posse et facere ut potifices.[1] — *Varro de l. l.* 5, 83.

10. Praetor, qui tum (*sc.* diebus fastis tria uerba) fatus est, si imprudens fecit, piaculari hostia facta piatur; si prudens dixit, Q. Mucius aiebat[2] eum expiari ut impium non posse. — *Varro de l. l.* 6, 30.

11. Praeter multam uero affirmabatur eum, qui talibus diebus (*sc.* feriis) imprudens aliquid egisset, porco piaculum dare debere; prudentem expiari non posse Scaeuola pontifex adseuerabat. — *Macrob. Sat.* 1, 16, 10.

12. Scaeuola denique consultus, quid feriis agi liceret, respondit, quod praetermissum noceret: quapropter si bos in specum decidisset eumque pater familias adhibitis operis liberasset, non est uisus ferias polluisse; nec ille, qui trabem tecti fractam fulciendo ab imminenti uindicauit ruina. — *Macrob. Sat.* 1, 16, 11.

13. Sed adrogationes non temere nec inexplorate committuntur; nam comitia arbitris pontificibus praebentur, quae curiata appellantur, aetasque eius, qui adrogare uult, an liberis potius gignundis idonea sit, bonaque eius, qui adrogatur, ne insidiose adpetita sint, consideratur, iusqueiurandum a Q. Mucio pontifice maximo conceptum dicitur, quod in adrogando iuraretur. — *Gell.* 5, 19, 5—7.

14. . . . 'saepe', inquit Publii filius, 'ex patre audiui pontificem bonum neminem esse, nisi qui ius

1) potifices *Turnebus.* pontifices *codd.* 2) aiebat *Spengel.* abigebat *codd.*

ciuile cognosset.' totumne? quid ita? quid enim ad pontificem de iure parietum aut aquarum aut ullo omnino nisi eo, quod cum religione coniunctum est? id autem quantulum est? de sacris, credo, de uotis, de feriis et de sepulchris et si quid eius modi est. cur igitur haec tanta facimus, cum cetera perparua sint, de sacris[1] autem, qui locus patet latius, haec sit una sententia, ut conseruentur semper et deinceps familiis prodantur et, ut in lege posui, perpetua sint sacra. exposite[2] haec iura pontificum auctoritate consecuta sunt, ut, ne morte patris familias sacrorum memoria occideret, iis essent ea adiuncta, ad quos eiusdem morte pecunia uenerit. hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinae satis, innumerabilia nascuntur, quibus implentur iuris consultorum libri. quaeruntur enim, qui adstringantur sacris. heredum causa iustissima est; nulla est enim persona, quae ad uicem eius, qui e uita emigrarit, propius accedat. deinde qui morte testamentoue eius tantundem capiat[3], quantum omnes heredes. id quoque ordine; est enim ad id, quod propositum est, adcommodatum. tertio loco, si nemo sit heres, is, qui de bonis, quae eius fuerint, quom moritur, usu ceperit plurimum possidendo. quarto, qui si nemo sit, qui ullam rem ceperit, de creditoribus[4] eius plurimum seruet. extrema illa persona est, ut is, si qui ei, qui mortuus sit, pecuniam debuerit neminique eam soluerit, proinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. haec nos a Scaeuola didicimus, non ita descripta sunt ab antiquis. — *Cic. de leg.* 2, 19, 47—49.

---

1) *cf. Savigny Zeitschr. f. gesch. RW.* II, 363 *sq.* (*Verm. Schriften* I, 151 *seq.*) *et supra P. Mucius Scaevola* 3 *p.* 8.
2) exposite *Baiter*. haec posite *cod. Voss.* 84. *Heins.* 118. *om. cod. Voss.* 86. 3) '*itaque unus tantum, ut sacrorum ratio desiderabat, quod et in sequentibus gradibus servatur: secus atque in heredibus; nam inter eos erat actio familiae herciscundae, qua qui sacra fecerat, ceteros de indemnitate convenire poterat*'. *Hu.* 4) 'creditoribus (*remoto* de) *Savigny. sed vid. lib. meum "Recht d. Nexum" p.* 91'. *Hu.*

15. Atque etiam dant hoc Scaeuolae, quom est partitio, ut, si in testamento deducta scripta non sit ipsique minus ceperint, quam omnibus heredibus relinquatur, sacris ne alligentur. in donatione hoc iidem secus interpretantur[1]: et quod pater familias in eius donatione, qui in ipsius potestate est, adprobauit, ratum est;[2] quod eo insciente factum est, si id is non adprobat, ratum non est.[3] — *Cic. de leg.* 2, 20, 50.

16. *Nefrendes dictos asserit Q. Mucius* Scaeuola *arietes, quod dentibus frendere non possint.* — *Fest. v. nefrendes p.* 162.

17. Petilam suram siccam et substrictam uulgo interpretantur. Scaeuola ait ungulam albam equi ita dici. — *Fest. v. petilam p.* 205.[4]

18. Scaeuolam quoque et L. Aelium *etc.* — *cf. infra Ateius Capito* 27 *p.* 70.

19. Pueris non prius, quam togam uirilem sumerent, puellis non antequam nuberent, praenomina imponi moris fuisse Q. Scaeuola auctor est. — *Auct. de nomin. ed. Kempf post Valer. Max. p.* 589, 8.

20. Relatum est in litteras doctissimum pontificem Scaeuolam disputasse tria genera tradita deorum: unum a poetis, alterum a philosophis, tertium a principibus ciuitatis. primum genus nugatorium dicit

---

1) *quid Scaevolae senserint, ex Ciceronis verbis vix elicias. donatio videtur patris familias defuncti esse inter vivos facta; verba 'hoc secus interpretantur' duplicem videntur admittere intellectum: Scaevolae enim aut eum cui donatum est nullo modo sacris liberari posse voluerunt aut in donatione sacra cum pecunia non coniungi. ceterum cf. Burckhard Sav.-Ztschr.* IX, 286 *sq.*
2) *'qua ratione cum filius heres plus retinere videatur (suo enim facto habet hereditatem deminutam), partiarius sacris non obligatur'. Hu.*
3) *'ideoque adhuc in peculio est ad eumque, cuius peculium fit (velut legatarii partiarii pro parte), etiam nolentem morte pervenit et sacris eum alligat: quamquam is, qui cum nulla testamento deductio scripta est, minus ex legato, quam omnibus heredibus relictum est, ipse capere potest, itaque sacris non alligatur'. Hu.*
4) *cf. Isid. orig.* 12, 1, 52.

esse, quod multa de diis fingantur indigna; secundum non congruere ciuitatibus, quod habeat aliqua superuacua, aliqua etiam, quae obsit populis nosse. de superuacuis non magna causa est; solet enim et a iuris peritis dici 'superflua non nocent'. quae sunt autem illa, quae prolata in multitudinem nocent? haec, inquit, non esse deos Herculem, Aesculapium, Castorem, Pollucem; proditur enim a doctis, quod homines fuerint et humana condicione defecerint. quid aliud? quod eorum, qui sint dii, non habeant ciuitates uera simulacra, quod uerus deus nec sexum habeat nec aetatem nec definita corporis membra .... poeticum sane deorum genus cur Scaeuola respuat, eisdem litteris non tacetur: quia sic uidelicet deos deformant, ut nec bonis hominibus comparentur, cum alium faciunt furari, alium adulterare, sic item aliquid aliter turpiter atque inepte dicere ac facere: tres inter se deas certasse de praemio pulchritudinis, uictas duas a Venere Troiam euertisse; Iouem ipsum conuerti in bouem aut cygnum, ut cum aliqua concumbat; deam homini nubere; Saturnum liberos deuorare; nihil denique posse confingi miraculorum atque uitiorum, quod non ibi reperiatur atque ab deorum natura longe absit. — *Augustin. de civit. dei* 4, 27.

21. Q. quidem Scaeuola pontifex maximus summam uim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur EX FIDE BONA, fideique bonae nomen existimabat manare latissime idque uersari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis uenditis, conductis locatis, quibus uitae societas contineretur. in iis magni esse iudicis statuere, praesertim cum in plerisque essent iudicia contraria, quid quemque cuique praestare oporteret. — *Cic. de offic.* 3, 17, 70.

C. AQVILIVS GALLVS[1]

(praetor a. u. 688).

1. Stomachari Canius. sed quid faceret? nondum enim C. Aquilius, collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis cum ex eo quaereretur, quid esset dolus malus, respondebat: cum esset aliud simulatum, aliud actum. — *Cic. de offic.* 3, 14, 60. *cf.* 3, 15, 61. *de nat. deor.* 3, 30, 74.

2. Solebat igitur Aquilius, collega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse uoltis, quaerentibus iis, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire: 'qua fluctus eluderet'. — *Cic. top.* 7, 32. *cf. Boeth. p.* 333 *Orell. Quintil. I. O.* 5, 14, 34.

3. C. Visellius Varro graui morbo correptus trecenta milia nummum ab Otacilia Laterensis[2], cum qua commercium libidinis habuerat, expensa ferri sibi passus est eo consilio, ut, si decessisset, ab heredibus eam summam peteret; quam legati genus esse uoluit, libidinosam liberalitatem debiti nomine colorando. euasit deinde Visellius ex illa tempestate aduersus uota Otaciliae. quae offensa, quod spem praedae suae morte non maturasset, ex amica obsequenti subito destrictam faeneratricem agere coepit, nummos petendo, quos ut fronte inuerecunda, ita inani stipulatione captauerat. de qua re C. Aquilius, uir magnae auctoritatis et scientia iuris ciuilis excellens, iudex addictus[3] adhibitis in consilium principibus ciuitatis prudentia et religione sua mulierem reppulit. — *Valer. Max.* 8, 2, 2.

4. ... ὅς (*Γάϊος Ἀκύλ-* ... *qui (C. Aquilius) refert*
λιος[4]) *φησιν ἀμεληθεισῶν* *neglectas aliquando cloacas*

---

1) ***iudex fuit in causa P. Quinctii, quem Cicero defendit. cf. Kuebler Ztschr. d. Sav.-Stftg.*** XIV, 54 *sq.* 2) Laterensis ***Perizonius et Parid. epit.*** Laterensi *codd. Val.* 3) addictus ***Vorstius.*** adductus *codd.* 4) ***non C. Aquilium Gallum, sed***

ποτε τῶν τάφρων καὶ μηκέτι διαρρεομένων τοὺς τιμητὰς τὴν ἀνακάθαρσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπισκευὴν χιλίων μισθῶσαι ταλάντων. — *Dionys. Hal.* 3, 67.

nec amplius aquam transmittentes a censoribus purgandas et reficiendas mille talentis locatas esse.

M. TVLLIVS CICERO

(natus a. u. 648. obiit 711).

DE IVRE CIVILI IN ARTEM REDIGENDO.

1. M. autem Cicero in libro, qui inscriptus est de iure ciuili in artem redigendo, uerba haec posuit: 'Nec uero scientia iuris maioribus suis Q. Aelius Tubero defuit, doctrina etiam superfuit'. — *Gell.* 1, 22, 7.

2. Cicero de iure ciuili: 'Aliquo excellente ac nobile uiro'. — *Charis. inst. gramm.* 1, 17 *p.* 138 *ed. Keil.*

L. CINCIVS

(Ciceronis fere aequalis).[1]

DE FASTIS.

1. Cincius in eo libro, quem de fastis reliquit, ait imperite quosdam opinari Aprilem mensem antiquos a Venere dixisse, cum nullus dies festus nullumque sacrificium insigne Veneri per hunc mensem a maioribus institutum sit, sed ne in carminibus quidem Saliorum Veneris ulla ut ceterorum caelestium laus celebretur. — *Macrob. Sat.* 1, 12, 12.

C. Acilium, qui Graece scripsit historiam (*Cic. de off.* 3, 32, 115), *intellegendum esse putant Teuffel-Schwabe* § 127, 2. *H. Jordan Topographie* I 1, 442 *n.* 60. *Peter histor. Rom. fragm. p.* 37. *Klebs in Pauly-Wissowa Realencycl. s. v. Aquilius Gallus.*

1) '*probe distinguendus a L. Cincio Alimento annalium scriptore, qui praetor fuit a. u.* 544. *cf. Mart. Hertz de L. Cinciis. Berol.* 1842, *quem fere sequor*'. *Hu. vide nunc Wissowa in Realencycl.* III, 2555.

2. *Κίγκιος δὲ ὁ Ῥωμαῖος σοφιστής φησι τὴν Ἀφροδίτην ἐξ ἀφροῦ τεχθῆναι, οἱονεὶ ἐκ τοῦ χιονώδους ἀέρος καὶ τῆς ψυχρᾶς οὐσίας τὸ ἔαρ ἀποτεχθῆναι.* — *Io. Lyd. de mens.* 4, 64 *p.* 118, 1 *ed. Wuensch.*

Cincius autem sophista Romanus Venerem ex spuma natam dicit, velut ex aëre nivoso et frigida substantia ver procreatum.

2ª. *Ὅτι τὴν Ἀθηνᾶν οἱ περὶ τὸν Κίγκιον πνεῦμα θεῖον εἶναι βούλονται καὶ ἄφθαρτον.* — *Io. Lyd. de mens.* 4, 22 *p.* 80, 12 *ed. W.*

Qui circa Cincium sunt, volunt Minervam spiritum divinum et indelebilem esse.

2ᵇ. *Ὁ δὲ παρὰ Ῥωμαίοις Κίγκιος λέγει χωλὸν τὼ πόδε τὸν Ἥφαιστον λαμβάνεσθαι διὰ τὸ ἄνισον τῆς ἡλίου πορείας.* — *Io. Lyd. de mens.* 4, 86 *p.* 135, 17 *ed. W.*

Cincius auctor Romanus ait Vulcanum pedibus claudum accipi propter inaequalitatem cursus solis.

3. Cincius (*sc.* Maium) mensem nominatum putat a Maia, quam Vulcani dicit uxorem, argumentoque utitur, quod flamen Vulcanalis Kalendis Maiis huic deae rem diuinam facit. — *Macrob. Sat.* 1, 12, 18.

4. Iunius ..... ut Cincius arbitratur, quod Iunonius apud Latinos ante uocitatus diuque apud Aricinos Praenestinosque hac appellatione in fastos relatus sit. — *Macrob. Sat.* 1, 12, 30.

5. *Κίγκιος ἐν τῷ περὶ ἑορτῶν λέγει τὸν Νοέμβριον παρὰ τοῖς παλαιοῖς Μερκηδῖνον ὀνομασθῆναι ὡσανεὶ μισθοφόρον. ἐν αὐτῷ γὰρ τοῖς κτήτορσιν*

Cincius in libro de fastis[1] *ait Novembrem apud veteres Mercedonium nominatum fuisse velut mercedes ferentem; illo enim mense dominis conductores pen-*

1) *'proprie: 'de festis'. sed Lydus ita de fastis librum intellexisse videtur'. Hu.*

οἱ μισθωταὶ[1] τὰς προσόδους εἰσέφερον τοῦ παρελθόντος κύκλου ἑτέρων καρπῶν αὖθις ἐπερχομένων. Νοέμβριος δὲ ὕστερον ὠνομάσθη ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ· ἔννατος γὰρ ἐκ τοῦ Μαρτίου. — *Io. Lyd. de mens.* 4,144 *p.*164,16 *ed. Wuensch. cf. Fest. s. v. mercedonios p.* 124, 11.

siones inferebant praeteriti spatii temporis aliis fructibus rursus provenientibus. November autem postea nominatus est a numero; nonus enim a Martio.

DE COMITIIS.

6. Patricios Cincius ait in libro de comitiis eos appellari solitos, qui nunc ingenui uocentur. — *Fest. v. patricios p.* 241.

DE CONSVLVM POTESTATE.

7. Praetor ad portam nunc salutatur is[2], qui in prouinciam pro praetore aut pro consule exit: cuius rei morem ait fuisse Cincius in libro de consulum potestate talem: Albanos[3] rerum potitos usque ad Tullum regem. Alba deinde diruta usque ad P. Decium[4] Murem cos. populos Latinos ad caput Ferentinae[5], quod est sub monte Albano, consulere solitos et imperium communi consilio administrare. itaque quo anno[6] Romanos imperatores[7] ad exercitum mittere oporteret, iussu nominis Latini conplures nostros in Capitolio a sole oriente auspiciis operam dare solitos. ubi aues addixissent, militem illum, qui a communi Latio missus esset, illum, quem aues addixerant, praetorem salutare solitum, qui eam prouinciam optineret praetoris nomine. — *Fest. v. praetor p.* 241.

---

1) μισθωταί *scripsimus.* μισθωτοί *edd.* 2) his *cod.* 3) albanus *cod.* 4) ad P. Decium *Ursinus.* at poectum *cod.* 5) caput Ferentinae *Ursinus.* capudo etentinae *cod.* 6) quo anno *cod.* quando *Mommsen Staatsr.* III, 619, 2. 7) imprs *cod.* imperatorem *Hu.*

DE OFFICIO IVRIS CONSVLTI.

8. 'Nuncupata[1] pecunia est', ut ait Cincius in l. II. de officio iuris consulti, 'nominata, certa[2], nominibus propriis pronuntiata. "cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit[3], ita ius esto", id est[4], uti nominarit locutusue erit, ita ius esto. uota nuncupata dicuntur, quae consules praetores, cum in prouinciam proficiscuntur, faciunt; ea in tabulas praesentibus multis referuntur'. at Santra *etc.* — *Fest. v. nuncupata p.* 173.

9. [5]*Sunt*, qui et inf*eriores dici putant colonias*, qu*ae* sunt *deductae Alba Longa in Pris*cos Latinos, *quas Tarquinius rex sub*egerit secundum *mare non longe in*fra Romam in c*iuitatibus Latinorum;* eosque sanatis *appellatos, quod eos rex* praeter opinio*nem breui pacauis*set sanauisse*tque ac cum iis pa*cisci potuisset no*mine a re dato, ut ait* Cincius l. II. de *officio iuris con*sulti. — *Fest. v. sanates p.* 321.

10. Subici ar*ies dicitur, qui pro occiso datur,* quod fit, ut ait Cincius *in libro* . . . *de officio iuris* consulti, exemplo At*heniensium, apud quos*[6] expiandi gratia aries m*actatur ab eo, qui inuitus sce*lus admisit, poenae pe*ndendae loco.* — *Fest. v. subici p.* 347.[7]

MYSTAGOGICON.

11. Trientem tertium pondo coronam auream dedisse se Ioui donum scripsit T. Quinctius dict*ator*, cum per nouem dies totidem urbes et decimam Praeneste cepisset. id significare ait Cincius in Mystagogicon l. II. duas libras pondo et trientem. — *Fest. v. trientem p.* 363.

---

1) nucupata *cod.* 2) nominata, certa *Ursinus.* nomina certa *cod.* nomine concepta *Hu.* 3) nuncupasset *cod.* 4) id est *Ursinus.* ita *cod.* 5) *restituit fere Hu. 'Recht d. Nexum' p.* 258. 6) Atheniensium apud quos *Mueller, Hu.* atavorum apud quos *Hirschfeld.* Athamantis ex quo *Mercklin.* 7) *cf. infra M. Antistius Labeo* 5 *pag.* 56.

DE RE MILITARI.

12. Cincius in libro tertio de re militari fetialem populi Romani bellum indicentem hostibus telumque in agrum eorum iacientem hisce uerbis uti scripsit: 'QVOD POPVLVS HERMVNDVLVS HOMINESQVE POPVLI HERMVNDVLI ADVERSVS POPVLVM ROMANVM BELLVM FECERE DELIQVERVNTQVE, QVODQVE POPVLVS ROMANVS CVM POPVLO HERMVNDVLO HOMINIBVSQVE HERMVNDVLIS BELLVM IVSSIT, OB EAM REM EGO POPVLVSQVE ROMANVS POPVLO HERMVNDVLO HOMINIBVSQVE HERMVNDVLIS BELLVM DICO FACIOQVE.' — *Gell.* 16, 4, 1.

13. Item in libro eiusdem Cincii de re militari quinto ita scriptum est: 'Cum dilectus antiquitus fieret et milites scriberentur, iusiurandum eos tribunus militaris adigebat in uerba haec [magistratus uerba[1]]: "C. LAELII C. FILI CONSVLIS, L. CORNELII P. FILI CONSVLIS IN EXERCITV DECEMQVE MILIA PASSVVM PROPE FVRTVM NON FACIES DOLO MALO *NEQVE*[2] SOLVS NEQVE CVM PLVRIBVS PLVRIS NVMMI ARGENTEI IN DIES SINGVLOS; EXTRAQVE HASTAM, HASTILE, *LO*RVM[3], PABVLVM, VTREM, FOLLEM, FACVLAM SI QVID IBI INVENERIS SVSTVLERISVE, QVOD TVVM NON ERIT, QVOD PLVRIS NVMMI ARGENTEI ERIT, VTI TV AD C. LAELIVM C. FILIVM CONSVLEM LVCIVMVE CORNELIVM P. FILIVM CONSVLEM SIVE QVEM AD VTER EORVM IVSSERIT PROFERES AVT PROFITEBERE IN TRIDVO PROXIMO, QVO QVID[4] INVENERIS SVSTVLERISVE, SINE[5] DOLO MALO AVT DOMINO SVO, CVIVM ID CENSEBIS ESSE, REDDES, VTI QVOD RECTE[6] FACTVM ESSE VOLES." Militibus autem scriptis dies praefinibatur, quo die adessent et citanti consuli responderent; deinde concipiebatur

1) *del. Hu.* 2) *add. Hu.* 3) '*correxi;* pom *codd.* pomum *ed. Hertz. sunt omnes res, quibus militi militiae gratia opus esse possit, quocirca recte intra triduum non reddat'. Hu* 4) quo quid *nos.* quodquid *codd. cf. C. I. L.* I 197, 14; 23. 198, 68. 200, 76; 77; 78; 96. 206, 25; 41 *etc.* 5) sine *Carrio.* in *codd.* 6) rectum *codd.*

iusiurandum, ut adessent, his additis exceptionibus: "NISI HARVNCE QVAE CAVSA ERIT: FVNVS FAMILIARE FERIAEVE DENICALES[1], QVAE NON EIVS REI CAVSA IN EVM DIEM CONLATAE SINT, QVO IS EO DIE MINVS IBI ESSET, MORBVS SONTICVS AVSPICIVMVE, QVOD SINE PIACVLO PRAETERIRE NON LICEAT, SACRIFICIVMVE ANNIVERSARIVM, QVOD RECTE FIERI NON POSSIT, NISI IPSVS EO DIE IBI SIT, VIS HOSTESVE, STATVS CONDICTVSVE DIES CVM HOSTE. SI CVI EORVM HARVNCE QVAE CAVSA ERIT, TVM SE POSTRIDIE, QVAM PER EAS CAVSAS LICEBIT, EO DIE VENTVRVM ADITVRVMQVE[2] EVM, QVI EVM PAGVM, VICVM OPPIDVMVE DELEGERIT". — *Gell.* 16, 4, 2—4.

14. Item in eodem libro uerba haec sunt: 'Miles cum die, qui prodictus est, aberat neque excusatus erat, infrequens censebatur'.[3] — *Gell.* 16, 4, 5.

15. Item in libro sexto hoc scriptum est: 'Alae dictae exercitus equitum ordines, quod circum legiones dextra sinistraque tamquam alae in auium corporibus locabantur. in legione sunt centuriae sexaginta, manipuli triginta, cohortes decem'. — *Gell.* 16, 4, 6.

DE VERBIS PRISCIS.[4]

16. Scenam genus *fuisse ferri* manifestum est; sed utrum[5] securis an dolabra sit, ambigitur. quamquam[6] Cincius in libro, qui est [ei] de uerbis priscis, dolabram ait esse pontificiam. — *Fest. v. scenam p.* 330.

17. Peremere Cincius in lib. de uerbis priscis ait

---

1) '*in honorem mortui celebrandae, quas in eos dies conferre ius erat, ubi neque heredis privatae neque publicae feriae erant. Cic. de leg.* 2, 22'. *Hu.* 2) aditurumque *codd. dett.* adiuturumque *codd. boni.* 3) censebatur *Hu.* dabatur *codd. cf. Paul. ex Festo v. censionem facere, censio hastaria p.* 54. *item Plaut. Truc.* 230 = 2, 1, 19. *unde apparet militem ob infrequentiam hastas dare censum, nisi daret, ignominiose missum esse.* 4) '*in his fragmentis, quae non a Festo laudantur, minus certum est ea ex hoc libro petita esse*'. *Hu.* 5) futurum *cod.* 6) quamquam *Hu.* quam *cod.*

significare idem, quod prohibere. — *Fest. v. peremere p.* 214.

18. 'Reconduit' refecerit[1], ut[2] condere urbem facere, aedificare, ut Cincius testatur in libro de uerbis priscis. *Fest. v. reconductae p.* 277.

19. Cincius de uerbis priscis sic ait: 'Quemadmodum omnis fere materia nondum formata[3] rudis appellatur, sicut uestimentum rude[4] non perpolitum, sic aes infectum rudus. quia[5] apud aedem Apollinis aes conflatum[6] iacuit, id ad rudus[7] appellabant: *et adhuc*[8] in aestimatione censoria aes infectum rudus[9] appellatur. rudiarii ab eodem dicuntur, quod[10] saga noua poliunt'.[11] — *Fest. v. rodus p.* 265.

20. Tuditantes, tundentes *negotium i. e. ag*entes significare ait Cincius *de uerbis priscis.*[12] — *Fest. v. tuditantes p.* 352.

21. Gentilis dicitur et ex eodem genere ortus et is, qui simili nomine appellatur, ut ait Cincius: 'Gentiles mihi sunt, qui meo nomine appellantur'. — *Paul. ep. Fest. v. gentilis p.* 94.

22. *Natio in eadem terra hominum genu*s natum. Cin*cius genus hominum, qui non aliunde uener*unt, sed ibi *nati sunt, significari ait, idemque n*ationem ait *non tantum uniuersim de om*nibus, sed e*tiam de singularibus homini*bus seiuncti*m dici solere.* — *Fest. v. natio p.* 166.

23. Naccae appellantur uulgo fullones, ut ait Curiatius, quod nauci[13] non sint, id quod est nullius pretii. idem sentit et Cincius. — *Fest. v. naccae p.* 166.

---

1) reconduit refecerit *Hu.* reconductae fecerit *cod.* 2) et *cod.* 3) nondum formata *Hu.* non deformata *cod.* 4) rudem *cod.* 5) rudus quia *Hu.* rudus cuium *cod.* rudusculum *edd.* 6) infectum *Hu.* 7) id ad rudus *cod.* aedem ad rudus *Hu.* 8) *supplevit Hu.* 9) rudis *cod.* 10) qui *cod.* 11) '*postrema verba fortasse novum Festi lemma sunt*'. *Hu.* 12) *suppl. Hertz.* 13) nanci *cod.*

24. Naucum ait Ateius philologus poni pro nugis. Cincius, quod in *putamine*[1] oleae nucisque intus sit. — *Fest. v. nauci p.* 166.

25. Nuptias dictas ..... Aelius et Cincius, quia flammeo caput nubentis obuoluatur, quod antiqui obnubere uocarint: ob quam causam legem quoque Praenestinam[2] iubere caput eius obnubere, qui parentem necauisset, quod est obuoluere. — *Fest. v. nuptias p.* 170.

26. *Noualem* agrum ..... *C*incius eum esse, ubi *terra sine cultura ad nouam* sementem sit relic*ta*. — *Fest. v. novalem agrum p.* 174.

27. Obstitum Cloatius et Aelius Stilo esse aiunt uiolatum attactumque de caelo. Cincius, quom qui deo deaeque obstiterit, id est, qui uiderit, quod uideri nefas esset. — *Fest. v. obstitum p.* 193.

28. *Praecidanea porca prod*ucta syllaba *secunda pronuntianda est; quod enim*, ut ait L. Cin*cius*, *antequam nouam frugem secant*, *f*amiliae pur*gandae causa Cereri caeditur*, *pra*ecidanea dicitur. — *Fest. v. praecidanea p.* 218.[3]

29. Refriua faba[4] dicitur, ut[5] ait Cincius quoque, quae[6] ad sacrificium referri solet domum ex segete auspicii causa, quasi reuocans[7] fruges, ut domum datantes † teuirtico[8] † ad rem diuinam faciendam. — *Fest. v. refriva p.* 277.

30. Salias uirgines Cincius ait esse conducticias, quae ad Salios adhibeantur cum apicibus paludatas, quas Aelius Stilo scripsit sacrificium facere in regia cum pontifice paludatas cum apicibus in modum Saliorum. — *Fest. v. Salias p.* 329.

---

1) *addidimus*. quod in oleae nucisque intus sit *cod.* cutim oleae nucis quae intus sit *Hu.* 2) Praenestinam *Bergk.* parens tam *cod.* 3) *Muelleri supplementa paullum mutauit Hu. cf. Gell.* 4, 6, 6—8. 4) frabra *cod. cf. Plin. n. h.* 18, 119, *ubi* referiua *legitur.* 5) uia *cod.* 6) quoque quae *cod.* quom ea quae *Hu.* 7) reuocant *cod.* reuocantur *Hu.* 8) datantes teuirtico *cod.*; ditent, ea est virtute *Mueller.* lata messe uirtute sint eadem *Hu.*

31. Sinistrae aues sinistrumque siue[1] sinistimum auspicium, id est quod sinat fieri. Varro l. V. epistolicarum quaestionum ait: 'A deorum sede cum in meridiem spectes, *quod* ad sinistram sunt partes[2] mundi exorientes, ad dexteram occidentes, factum arbitror, ut sinistra meliora auspicia quam dextera esse existimentur'. idem fere sentiunt Sinnius Capito et Cincius. — *Fest. v. sinistrae p.* 339.

32. Vindiciae ..... de quo uero Cincius sic ait: 'Vindiciae olim dicebantur[3] illae, quae ex fundo sumptae in ius adlatae erant'. — *Fest. v. vindiciae p.* 376.

33. ... Alii, ut Cincius, dicunt delubrum esse locum ante templum, ubi aqua currit, a diluendo. — *Serv. ad Verg. Aen.* 2, 225.

34. Cincius et Cassius aiunt ab Euandro Faunum deum appellatum ideoque aedes sacras faunas primo appellatas, postea fana dicta et ex eo, qui futura praecinerent, fanaticos dici. — *Serv. ad Verg. Georg.* 1, 10.

35. ... Cincius numina peregrina nouitate ex ipsa (*sc.* Nouensiles) appellata pronuntiat: nam solere Romanos religiones urbium superatarum partim priuatim per familias spargere, partim publice consecrare: ac ne aliqui[4] deorum multitudine aut ignorantia praeteriretur, breuitatis et compendii causa uno pariter nomine cunctos Nouensiles inuocari. — *Arnob. adv. nat.* 3, 38. *cf.* 3, 39. *supra p.* 7, *infra p.* 54.

SERVIVS SVLPICIVS RVFVS

(cos. a. u. 704. obiit 711).

DE DOTIBVS.

1. Seruius quoque Sulpicius in libro, quem composuit de dotibus, tum primum cautiones rei uxoriae

---

1) est *cod.* 2) parte *cod.* 3) *post* dicebantur *inseruit* glaebae *Raevardus.* 4) aliquid *cod.* '*paucula fragmenta*

necessarias esse uisas scripsit, cum Spurius Caruilius, cui Ruga cognomentum fuit, uir nobilis, diuortium cum uxore fecit, quia liberi ex ea corporis uitio non gignerentur, anno urbis conditae quingentesimo uicesimo tertio M. Atilio P. Valerio consulibus. atque is Caruilius traditur uxorem, quam dimisit, egregie dilexisse carissimamque morum eius gratia habuisse, sed iurisiurandi religionem animo atque amori praeuertisse, quod iurare a censoribus coactus erat uxorem se liberum quaerundum gratia habiturum. — *Gell.* 4, 3, 2.

2. Sponsalia in ea parte Italiae, quae Latium appellatur, hoc more atque iure solita fieri scripsit Seruius Sulpicius in libro, quem scripsit de dotibus: 'Qui uxorem', inquit, 'ducturus erat, ab eo, unde ducenda erat, stipulabatur eam in matrimonium *datum iri; qui daturus erat, id eidem spondebat. item qui uxorem daturus erat, ab eo, cui eam daturus erat, stipulabatur, eam in matrimonium*[1] ductum[2] iri; qui ducturus erat, id eidem[3] spondebat. is contractus stipulationum sponsionumque dicebatur sponsalia. hinc[4] quae promissa erat, sponsa appellabatur, qui spoponderat ducturum, sponsus. sed si post eas stipulationes uxor non dabatur aut non ducebatur, qui stipulabatur[5], ex sponsu agebat. iudices cognoscebant.[6] iudex, quam ob rem data acceptaue non esset uxor, quaerebat. si nihil iustae causae uidebatur, litem pecunia aestimabat, quantique interfuerat eam uxorem dari aut accipi[7], eum, qui spoponderat, *ei*[8], qui stipulatus erat, condemnabat'. hoc ius sponsaliorum obseruatum dicit Seruius ad id

---

aut mere grammatica aut incerta omisi, de quibus uid. Hertz l. c. p. 58 *seq.' Hu.* 1) *suppl. Mommsen Symb. Bethm. Hollw. obl. p.* 98 = *Jur. Schr.* II, 87. 2) ductum *Mommsen.* ducturum *codd.* 3) id eidem *Mommsen.* itidem *codd.* 4) hinc *nos.* nunc *R.* tunc *cett. codd.* item *Hu.* 5) stipulatus erat *postularit Hu.* 6) iudices cognoscebant *glossema esse putant Mommsen, Lenel.* 7) dari aut accipi *Hu.* accipi aut dari *codd.* 8) *suppl. Hu.*

tempus, quo ciuitas uniuerso Latio lege Iulia data est. haec eadem Neratius[1] scripsit in libro, quem de nuptiis composuit. — *Gell.* 4, 4. *vid, infra pag.* 93.

DE SACRIS DETESTANDIS.

3. Seruius Sulpicius iureconsultus, uir aetatis suae doctissimus, in libro de sacris detestandis secundo qua ratione adductus 'testamentum' uerbum esse duplex scripserit, non reperio. nam compositum esse dixit a mentis contestatione. — *Gell.* 7 (6), 12, 1. 2.

REPREHENSORVM SCAEVOLAE CAPITVM.

4. Praeterea de penu *etc.* — *cf. supra S. Aelius Catus* 1 *p.* 1 *et Q. Mucius Scaevola* 1 *p.* 17.

EX INCERTIS LIBRIS.

5. In quo (*sc.* uerbo postliminii) Seruius noster, ut opinor, nihil putat esse notandum nisi 'post', et 'liminium' illud productionem esse uerbi uult, ut in 'finitumo, legitumo, aeditumo' *et* non plus in *iis* esse 'tumum' quam in 'meditullio' 'tullium'. — *Cic. top.* 8, 36.

6. 'Pedem struit' in XII significat fugit, ut ait Seruius Sulpicius. — *Fest. v. pedem p.* 210.

7. At Ser. Sulpicius *nomine et*iam singulariter formato uindiciam esse ait *dictam*[2], *q*ua de re controuersia est, ab eo, quod uindicatur. *inde*[3] et in XII: 'si uindiciam falsam tulit, si uelit is, *qui uicit*[4], *prae*tor arbitros tres dato. eorum arbitrio *reus*[5] fructus duplione damnum decidito'. — *Fest. v. vindiciae p.* 376.

8. *Ser.* Sulpicius *Rufus* . . . . et Opilius *Aurelius ita existimant* dici inferio*ris superiorisque loci*

---

1) ueratius *vel* ueracius *libri boni VPR*; neratius *vel* neracius *dett.* 2) *suppl. Hu.* eam rem *Bruns.* 3) *suppl. Hu.* 4) *suppl. Wetzell. cf. Gai.* 4, 163. 5) *suppl. Mueller.* neglecti *Wetzell.* possessor *Schoell.*

socios, ut Tiburtes *supra Romam aliosque, qui cum* populo Tiburti *coniurauerant in agro* Tiburti idem*que in foedus et alios quosdam in*feriorisque lo*ci populos receperant.*[1] *hinc* in XII: 'Nex*i mancipiique cum p. R. idem* forti sanatis*que supra infraque ius esto*',[2] id est bonor*um et in fidem receptorum.* — *Fest. v. sanates p.* 321.

9. *Noxia*, ut Ser. Sulpicius Ru*fus ait, in XII*[3] *damnum significat*[4], apud poetas autem et oratores ponitur pro culpa. — *Fest. v. noxia p.* 174.

10. 'Sarcito' in XII Ser. Sulpicius ait significare damnum soluito, praestato. — *Fest. v. sarcito p.* 322.

11. '*Or*ba' apud poe*tas significat priuata aliqua* persona cara: apud *oratores, quae patrem amisit; item* mat*er*, ut Ser. *Sulpicius ait, quae amisit liberos, quasi* oculos, orba est. — *Fest. v. orba p.* 182. *cf. infra p.* 39.

12. Posticam lineam in agris diuidendis Ser. Sulpicius appellauit ab exori*ente sole ad occasum spectantem.* — *Fest. v. posticam p.* 233.

13. Quod in agris quotquot annis rursum facienda eadem, ut rursus capias fructus, appellata rura. 'Diuidit in eos eius'[5], scribit Sulpicius, 'plebei rura largiter ad aream'.[6] — *Varro de l. l.* 5, 40.

14. Seruius Sulpicius[7] religionem esse dictam tradidit, quae propter sanctitatem aliquam remota ac seposita a nobis sit, quasi a relinquendo dicta, ut a carendo caerimonia. — *Macrob. Sat.* 3, 3, 8.

---

1) *quaedam in Muellerianis supplementis emendavit Hu.* 2) '*paullo aliter supplevi lib.* '*Recht des Nexum*' *p.* 255'. *Hu.* 3) *addidit Hu.* 4) damnum significat *ex Paulo Diacono suppleta sunt.* 5) diuidit in eos eius *cod.* diuidi tamen esse ius *Lachmann Kl. Schriften ed. Vahlen p.* 186. diuidit in illo, Seruius *Hu.* 6) rura largiter ad aream *cod.* rura largitura adorea *Hu. Iguv. Taf. p.* 437. 7) '*nisi potius Masurius Sabinus, cui haec tribuit Gell.* 4, 9, 8. *et rectius ibi religiosi, non religionis haec traditur definitio* (*cf. infra Masur. Sabin.* 13 *p.* 75). *ceterum extabat Servii Sulpicii* "commentatio, quam ob rem mensa linquenda non est", *Plin. n. h.* 28, 26'. *Hu.*

15. *Mancipatus et adoptatus*, ut patris[1] sui heres esse *desinit, ita eius, qui adop*tet, tam heres est, quam *ex eo natus. set et adrogatus, qui* in potestate alie*na non est*, *adrogatoris fit filius* et suus heres ut p*atris naturalis. haec ait Ser.* Sulpicius in ea oratio*ne, quam habuit contra Messalam* pro Aufidia.[2] — *Fest. v. mancipatus (mancipatione) p.* 153.

16. Silii causam te docui. is postea fuit apud me. cum ei dicerem tibi uideri sponsionem illam nos sine periculo facere posse: SI BONORVM TVRPILIAE POSSESSIONEM Q. CAEPIO PRAETOR EX EDICTO SVO MIHI DEDIT, negare aiebat Seruium tabulas testamenti esse eas, quas instituisset is, qui factionem testamenti non habuerit; hoc idem Ofilium dicere.[3] — *Cic. ad fam. (Trebatium)* 7, 21.

17. Eum uero, cui dens deesset, Seruius redhiberi posse respondit. — *Gell.* 4, 2, 12.

18. Municeps est, ut ait Aelius Gallus, qui in municipio liber natus est; item qui ex alio genere hominum munus functus est; item qui in municipio ex servitute se liberavit a municipe.[4] at Seruius[5] aiebat initio fuisse, qui ea condicione ciues Romani[6] fuissent, ut semper rem publicam separatim[7] a populo Romano haberent[8], Cumanos Acerranos Atellanos.[9] — *Fest. v. municeps p.* 142. *cf. infra Aelius Gallus* 7 *p.* 38.

---

1) patri *cod.* 2) '*totum locum paullo aliter supplevi ac Muellerus ceterique*'. *Hu.* 3) '*de causa Siliana cf. lib. meum 'Studien d. R. R.' p.* 1. — *Servii epistolam consolatoriam, quae legitur inter Cic. ep. ad fam.* 4, 5, *omittimus*'. *Hu.* 4) *inserit S* (*i. e. cod. Vat.* 2431) *ex Paulo v. municeps p.* 131 *M.:* item municipes erant, qui ex aliis ciuitatibus Romam uenissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tantum muneris partem. 5) Seruilius *SQ* (*i. e. cod. Vat.* 3369). ser. filius *R* (*i. e. cod. Vat.* 1549). 6) Ro *S. om. QR.* 7) separatum *Q.* 8) habebant *R.* 9) *inserit Q ex Paulo:* qui aeque ciues Romani erant et in legione merebant, sed dignitates non capiebant.

C. AELIVS GALLVS
(eiusdem fere aetatis).[1]

DE VERBORVM, QVAE AD IVS CIVILE PERTINENT, SIGNIFICATIONE.

1. Postliminio[2] receptum Gallus Aelius in libro primo significationum, quae ad ius pertinent, ait esse eum, qui liber, ex qua ciuitate in aliam ciuitatem abierat, in eandem ciuitatem redit eo iure, quod constitutum est de postliminiis.[3] item qui[4] seruus a nobis in hostium potestatem peruenit, postea ad nos redit in eius potestatem, cuius antea fuit, iure postliminii. equi et muli et nauis eadem ratio est postliminio[2] receptis iis[5], quae serui. quae genera rerum ab hostibus ad nos postliminio[2] redeunt, eadem genera rerum *a*[6] nobis ad hostis redire possunt. cum populis liberis et cum foederatis et cum regibus postliminium nobis est ita, uti cum hostibus. quae nationes in dicione[7] nostra sunt, cum his *postliminium non est.* — *Fest. v. postliminio p.* 218.

2. Gallus Aelius libro II. significationum[8] uerborum, quae ad ius pertinent[9], ait: 'Reus est, qui cum altero litem contestatam habet, siue is egit, siue cum eo actum est. reus stipulando est idem, qui stipulator dicitur, quippe[10] suo nomine ab altero quid stipulatus[11] est, non is, qui alteri[12] adstipulatus est. reus promittendo est, qui suo nomine alteri quid promisit, *non* qui pro altero quid promisit'. — *Fest. v. reus p.* 273.

---

1) *cf. C. Guil. Heimbach Aelii Galli ICti de verb. q. ad ius civ. pert. signif. fragmenta Lips.* 1823. *C. Lachmann in Zeitschr. f. gesch. RW.* XI, 116 = *Kl. Schrift. ed. Vahlen p.* 248.
2) post liminium *cod.* 3) post liminis *cod.* 4) item qui] itemque *cod.* 5) post liminium reciptum is *cod.* post liminium receptionis *Momms.* 6) *om. cod.* 7) opinione *cod.* 8) significationem *cod.* 9) pertinet *cod.* 10) *num* quippe qui? 11) quid stipulatus] quibus pepulatus *cod.* 12) alter *cod.*

3. Saltum Gallus Aelius l. II. significationum, quae ad ius pertinent, ita definit: 'Saltus est, ubi siluae et pastiones sunt, quarum causa casae quoque: si qua particula in eo saltu pastorum aut custodum causa aratur, ea res non peremit nomen saltui[1], non magis quam fundi, qui est in agro culto et eius causa habet aedificium, si qua particula in eo habet siluam'. — *Fest. v. saltum p.* 302.

4. Torrens ..... significat etiam fluuium subitis imbribus concitatum, qui alioqui siccitatibus exarescit; *contra amnis significat fluuium perennem*[2], cuius aquam[3] ipsam, quae fluit, flumen recte dici ait Aelius Gallus l. II. *significationum*[4], quae ad ius pertinent; ceterum uolgi consuetudine utrumque iam dici flumen et perennem fluuium et torrentem. — *Fest. v. torrens p.* 352.

5. C. Aelius Gallus in libro de significatione uerborum, quae ad ius ciuile pertinent, secundo uestibulum esse dicit non in ipsis aedibus neque partem aedium, sed locum ante ianuam domus uacuum, per quem a uia aditus accessusque ad aedis est, cum dextra sinistraque ianuam rectaque tecta[5] sunt uiae iuncta, atque ipsa ianua procul a uia est area uacanti intersita. — *Gell.* 16, 5, 3. *cf. Macrob. Sat.* 6, 8, 16.

6. C. Aelius[6]: 'Impubes libripens esse non potest neque antestari'. — *Priscian.* 8, 16 *p.* 382 *ed. Hertz.*

7. 'Municeps est', ut ait Aelius Gallus, 'qui in municipio liber natus est. item qui ex alio genere

---

1) *num* saltus? 2) *add. Reitzenstein, Verrianische Forschungen p.* 83. 3) cuius aquam] qui usa quam *cod.* 4) *suppl. Hu.* 5) rectaque tecta *Roensch apud Weißium in Fleckeiseni Annal.* 131, 629. tecta quae *codd.* 6) '*dubito nunc, num recte hic intellegatur Aelius Gallus, quem numquam nisi addito Galli cognomine laudari video: et variant codd.; meliores:* melius, *unde M. Hertzius nuper de M. Livio Druso tr. pl. cogitavit; cuius vix quicquam ad Prisciani aetatem pervenerit'. Hu. cf. Lachmann Kl. Schrift. p.* 249 *et ad Gai.* 1, 119. *M.' Manilio attribuit Bremer Iurispr. Antehadr. rel.* I, 26.

hominum munus functus est. item qui in municipio ex seruitute se liberauit a municipe'. — *Fest. v. municeps p.* 142. *cf. supra Serv. Sulpicius* 18 *p.* 36.

8. 'Necessarii sunt', ut Gallus Aelius ait, 'qui aut cognati aut[1] adfines sunt, in quos necessaria officia conferuntur praeter ceteros'. — *Fest. v. necessarii p.* 162.

9. 'Nexum est', ut ait Gallus Aelius, 'quodcunque per aes et libram geritur, id quod necti dicitur, quo in genere sunt haec: testamenti factio, nexi[2] datio[3], nexi liberatio.[4] — *Fest. v. nexum p.* 165.

9[a]. Orba est . . . tris est ante . . . Gallus Aelius. — *Fest. v. orba p.* 182. *cf. supra Serv. Sulpicius* 11 *p.* 35.

10. Perfugam Gallus Aelius ait, qui liber aut seruus aut hostis sui[5] uoluntate ad hostes transierit. qui idem dicitur transfuga: quamquam sunt, qui credant perfugam esse non tam, qui alios fugiat, quam qui ob spem commodorum ad quempiam perfugiat. — *Fest. v. perfugam p.* 214.

11. . . . . at alterum (*sc.* petrarum genus) manu factum, ut docet Aelius Gallus: 'petra est, qui locus dextra ac sinistra fornicem expletur usque ad libramentum summi fornicis'. — *Fest. v. petrarum p.* 206.

12. 'Possessio est', ut definit Gallus Aelius, 'usus quidam agri aut aedificii, non ipse fundus aut ager. non enim possessio est *in* rebus, quae tangi possunt, *nec*[6] qui dicit se possidere, is suam rem[7] potest dicere. itaque in legitimis actionibus nemo ex iure Quiritium[8] possessionem suam uocare audet, sed ad interdictum uenit, ut praetor his uerbis utatur: VTI NVNC POSSIDETIS EVM FVNDVM, Q(VO) D(E) A(GITVR), QVOD NEC VI NEC CLAM NEC PRECARIO ALTER AB

1) aut aut *cod.* 2) ·XI· *cod.* 3) dando *cod.* 4) liberanto *cod.* 5) *sic cod.; num* sua? — hostis *vix sanum.* 6) *ita hiatum codicis explevit Cuiacius.* nec suum *Momms.* 7) is suam rem *Hu.* his vere *cod.* 8) ex iure Quiritium *Hu.* ex his qui *cod.*

ALTERO POSSIDETIS, *QVO MINVS*[1] ITA POSSIDEATIS: ADVERSVS EA VIM FIERI VETO'.[2] — *Fest. v. possessio p.* 233.

13. 'Reciperatio est', ut ait Gallus Aelius, 'cum inter populum et reges nationesque et ciuitates peregrinas lex conuenit, quomodo per reciperatores reddantur res reciperenturque resque priuatas inter se persequantur'. — *Fest. v. reciperatio p.* 274.

14. Relegati dicuntur proprie, quibus ignominiae aut poenae causa necesse est ab urbe Roma alioue quo loco abesse lege senatusue[3] consulto aut edicto magistratus[4], ut etiam Aelius Gallus indicat. — *Fest. v. relegati p.* 278.

15. *Religiosum ait*[5] esse Gallus Aelius, quod homini ita facere non liceat, ut si id faciat, contra deorum uoluntatem uideatur[6] facere. quo in genere sunt haec: in aedem Bonae Deae uirum introire; aduersus auspicia[7] legem ad[8] populum ferre; die nefasto apud praetorem lege agere. inter sacrum autem et sanctum et religiosum differentias bellissime refert: sacrum aedificium consecratum deo; sanctum murum, qui sit circum oppidum; religiosum sepulcrum, ubi mortuus sepultus aut humatus sit, satis constare ait. sed ita[9] ratione[10] quadam et temporibus eadem uideri posse: siquidem quod sacrum est, idem lege aut instituto maiorum sanctum esse putat, *ut*[11] uiolari id sine poena non possit. idem religiosum quoque esse[12], quoniam[13]

---

1) *om. codex; habent D.* 43, 17, 1. *Gai.* 4, 160. 2) '*de scriptura et de sensu loci cf. lib. meum "über d. Stelle d. Varro v. d. Licin." p.* 93 *seq.' Hu.* 3) leges Senatuique *cod.* 4) magistratuus *cod.* 5) *ins. Ursinus.* 6) uideantur *cod.* 7) auspicia *Antonius Augustinus.* mysticiae *cod.* 8) id *cod.* 9) *num* ista? 10) portione *cod.* 11) putat, ut *Mueller.* putant *cod.* 12) *quod Mueller et Mommsen Aelio Gallo attribunt fragmentum:* 'at Aelius *Gallus, quod utrumque esse* uideatur *et sacrum et religiosum' Fest. v. sanctum p.* 317, *id Aelii Stilonis esse demonstravit Reitzenstein Verr. Forsch. p.* 89. 13) qui non iam *cod.*

sit aliquid, quod ibi homini facere non liceat, quod si faciat, aduersus deorum uoluntatem uideatur facere. similiter de muro et sepulcro debere obseruari, ut eadem et sacra et sancta et religiosa fiant, sed eo[1] modo, quo[2] supra expositum est, cum de sacro diximus. — *Fest. v. religiosus p.* 278. *cf. v. sanctum p.* 317.

16. Remancipatam Gallus Aelius esse ait, quae mancipata sit ab eo, cui in manum conuenerit. — *Fest. v. remancipatam p.* 277.

17. Itaque Gallus Aelius ait: 'Inter legem et rogationem hoc interest: rogatio est genus legis; quae lex, non continuo ea rogatio est; *quae rogatio*, non potest non esse lex, si modo iustis comitiis rogata est'. — *Fest. v. rogatio p.* 266.

18. Gallus Aelius ait sacrum esse, quodcunque more[3] atque instituto ciuitatis consecratum sit, siue aedis siue ara siue signum siue locus[4] siue pecunia siue quid aliud, quod dis dedicatum atque consecratum sit. quom[5] autem priuati[6] suae religionis causa aliquid earum rerum deo dedicent, id pontifices Romanos non existimare sacrum. at si qua sacra priuata succepta sunt, quae ex instituto pontificum stato die aut certo loco facienda sint, ea sacra appellari tamquam sacrificium; ille locus, ubi ea sacra priuata facienda sunt, uix uidetur sacer esse. — *Fest. v. Sacer mons p.* 319.

19. Senatus decretum a consulto Aelius Gallus sic distinguit, ut id dicat particulam quandam esse senatus consulti, ut cum prouincia alicui decernitur, quod tamen ipsum senatus consulti est. — *Fest. v. senatus decretum p.* 339.

20. 'Sepulchrum est', ut ait Gallus Ael*ius*, '*locus, in quo* mortuus sepultus est, quod anti*qui bustum*

---

1) quo *cod.* 2) quod *cod.* 3) quodcunque more *Lachmann.* quocunque modo *cod.* 4) locum *cod.* 5) quod *cod.* 6) priuatis *cod.*

*appel*labant. isque cippis aut ali*qua alia re mor*tui causa designatus est, intra *quos fines se*pultura est facta'. — *Fest. v. sepulchrum p.* 339.

21. 'Sobrinus est', ut ait Gallus Aelius, 'patris mei consobrini filius et matris meae consobrinae filius. femina isdem de causis appellat fratrem et fratrem patruelem et consobrinum et propius sobrino et sobrinum.[1] idem gradus in sobrina quoque sunt'. — *Fest. v. sobrinus p.* 297.

22. .. quam (*sc.* stirpem) Gall*us Aelius sic de*finit: 'Stirps[2] est gent*is propagatio, ut* qui a quoque est progna*tus*'. — *Fest. v. stirps p.* 313.

22a. *Tumulum* Aelius sic definit: Tumulus e*st cumulus are*nae editus secundum mare fluctibus i*n altum ele*uatus. unde similiter et manufac*tus et na*turalis proprie dici potest. — *Fest. v. tumulum p.* 355.[3]

23. Aelius Gallus de uerbis ad ius ciuile pertinentibus uallos tegulas grandes, quae supra collicias infimae ponuntur, appellat. — *Serv. ad Vergil. Georg.* 1, 264.

P. ALFENVS VARVS

(cos. a. u. 715).

DIGESTORVM.

1. Alfenus iureconsultus, Seruii Sulpicii discipulus rerumque antiquarum non incuriosus, in libro digestorum tricesimo et quarto, coniectaneorum autem secundo[4] 'In foedere', inquit, 'quod inter populum Romanum et Carthaginienses factum est, scriptum inuenitur, ut Carthaginienses quotannis populo Romano darent certum pondus argenti puri puti, quaesitumque est, quid esset purum putum. respondi', inquit, 'ego

1) sobrino et sobrinum *Hu.* consobrino et sobrina *cod.* consobrino *iam correxit Augustinus.* 2) stirp *cod.* 3) *hoc fragmentum Aelio Gallo, non Stiloni adscribimus secuti Reitzensteinium Verr. Forsch. p.* 89. 4) *cf. de duplici titulo Jörs in Pauly-Wissowa Realencycl.* I, 1474.

putum esse ualde purum, sicut nouum nouicium dicimus et proprium propicium, augere atque intendere uolentes noui et proprii significationem'. — *Gell.* 7 (6), 5, 1.

P. AVFIDIVS NAMVSA

(eiusdem aetatis).

1. P. Aufidius: 'Si quis alio uocitatur nomine tum, cum lis[1] contestatur, atque olim uocitabatur'. — *Priscian.* 8, 4, 18 *p.* 384 *ed. Hertz.*

Q. AELIVS TVBERO

(eiusdem aetatis).[2]

1. (Ateius Capito) Tuberonem dicere ait nullum senatus consultum fieri posse non discessione facta, quia in omnibus senatus consultis, etiam in iis, quae per elationem[3] fierent, discessio esset necessaria. — *Gell.* 14, 7, 13. *cf. infra Ateius Capito* 3. 4 *pag.* 63.

2. (?) Aelium quoque Tuberonem libro ad C. Oppium scripto 'occecurrit' dixisse Probus adnotauit et haec eius uerba apposuit: 'Si generalis species occecurrerit'.[4] — *Gell.* 6 (7), 9, 11.

C. TREBATIVS TESTA

(eiusdem aetatis).

DE RELIGIONIBVS.

1. 'Sacrum est', ut Trebatius libro primo de religionibus refert, 'quicquid est, quod deorum habetur'.

---

1) iis, his, hiis *codd.; emendavit Hu. cf. Zeitschr. f. gesch. R. W.* X, 339. *ceterum dubium est, utrum hoc fragmentum Aufidio Namusae an Aufidio Tuccae attribuendum sit.* 2) *ex 'praeceptis Aelii Tuberonis super officio iudicis', quae Gell.* 14, 2, 20 *laudat, nihil superest.* 3) per elationem *vel* per lationem *codd.* per relationem *vulg.* perlatione *aut* perrogatione *Mommsen.* 4) *'incertum est, Tuberonis iuris consulti an historici haec sint. de variis Tuberonibus vid. Kraus. fragm. vet. hist. Rom. p.* 321—28'. *Hu. cf. Peter, hist. Rom. rell.* 311, *fragm. hist. Rom.* 199, *Klebs in Pauly-Wissowa Realencyclop.* I, 537.

— Trebatius profanum id proprie dici ait, quod ex religioso uel sacro in hominum usum proprietatemque conuersum est. — *Macrob. Sat.* 3, 3, 2. 4.

2. Trebatius in libro primo religionum ait nundinis magistratum posse manumittere iudiciaque addicere. — *Macrob. Sat.* 1, 16, 28.

3. Cum enim Trebatius libro primo de religionibus doceat hostiarum genera esse duo[1], unum, in quo uoluntas dei per exta disquiritur, alterum, in quo sola anima deo sacratur, unde etiam haruspices animales has hostias uocant, utrumque hostiarum genus in carmine suo Vergilius ostendit. — *Macrob. Sat.* 3, 5, 1.

4. Nam in libro de religionibus secundo: 'Sacellum est', inquit, 'locus paruus deo sacratus cum ara'. deinde addit uerba haec: 'sacellum ex duobus uerbis arbitror compositum, sacri et cellae, quasi sacra cella'. — *Gell.* 7 (6), 12, 5.

5. ... secundum Trebatium, qui de religionibus libro septimo ait: 'Luci, qui sunt in agris, qui concilio[2] capti sunt, hos lucos eadem caerimonia moreque conquiri[3] haberique oportet, ut ceteros lucos, qui in antiquo agro sunt'. — *Serv. ad Verg. Aen.* 11, 316.

6. Hoc loco non alienum uidetur de condicione eorum hominum referre, quos leges sacros esse certis dis iubent, quia non ignoro quibusdam mirum uideri, quod cum cetera sacra uiolari nefas sit, hominem sacrum ius fuerit occidi. cuius rei causa haec est. ueteres nullum animal sacrum in finibus suis esse patiebantur, sed abigebant ad fines deorum, quibus sacrum esset, animas uero sacratorum hominum, quos zanas[4] Graeci uocant, dis debitas aestimabant. quemadmodum

---

1) *cf. Marquardt Röm. Staatsverw.* III², 185. *Hartmann Ordo iudic. p.* 52. 2) nouitio *Salmasius.* nouiter *Mommsen* (*Staatsr.* III, 824, 3). quondam bello *Hu.* *num* conciliati? *cf. lex Acil. repet. l.* 3. 59. *Cic. in Verr.* 2, 142. 3, 194. 218. *ad Att.* 6, 1, 21. 3) coinqui *Salmasius. sed cf. Jordan krit. Beitr. p.* 384 *sq.* 4) *ζοάνας Rhodiginus. ζωγάνας Liebrecht.*

igitur quod sacrum ad deos ipsos mitti non poterat, a se tamen dimittere non dubitabant, sic animas, quas sacras in caelum mitti posse arbitrati sunt, uiduatas corpore quam primum ire illo uoluerunt. disputat de hoc more etiam Trebatius religionum libro nono, cuius exemplum, ne sim prolixus, omisi. — *Macrob. Sat.* 3, 7, 5—8.

7. 'Sanctum est', ut idem Trebatius libro decimo[1] religionum refert, 'interdum idem, quod sacrum, idemque, quod religiosum; interdum aliud, hoc est, nec sacrum nec religiosum est'. — *Macrob. Sat.* 3, 3, 5.

8. (Compita), ut Trebatio[2] placet, locus ex pluribus partibus in se uel in easdem partes ex se uias atque itinera[3] dirigens, siue is cum ara siue sine ara siue sub tecto siue sub diuo sit, ubi pagani agrestes bucina conuocati solent certa inire concilia. hinc et Lares compitalicii et feriae compitaliciae. — *Schol. Vergiliana cod. Vat.* 3317 *ad Georg.* 2, 383 (*vulgo Philargyrio attributa*) *in Servio a Thilone edito vol.* III, 1 *p.* 252.

9. MACTVS HOC VINO INFERIO ESTO. 'Inferio', inquit Trebatius, 'uerbum ea causa est additum eaque ratione profertur, ne uinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud, quod effunditur, promptum est, esse sacrum incipiat et ex usibus eripiatur humanis. addito ergo hoc uerbo solum erit, quod inferetur, sacrum nec religione obligabitur ceterum'. — *Arnob. adv. nat.* 7, 31.

EX LIBRIS DE IVRE CIVILI VEL ALIVNDE.

10. De sterila autem muliere, si natiua sterilitate sit, Trebatium contra Labeonem respondisse dicunt. nam cum redhiberi eam Labeo quasi minus sanam

---

1) *sed teste Porphyrione ad Horat. Sat.* 2, 1 *init.* 'Trebatius .... aliquot libros de civili iure conposuit et de religionibus novem'. 2) Trebatio *Salmasius exerc. Plin. p.* 150. relatio *cod.* 3) uias atque itinera *cod.* uia atque itinere *Ursinus.*

putasset, negasse aiunt Trebatium ex edicto *agi* posse, si ea mulier a principio genitali sterilitate esset. at si ualitudo eius offendisset exque ea uitium factum esset, ut concipere fetus non posset, tum sanam non uideri et esse in causa redhibitionis. — *Gell.* 4, 2, 9. 10. *cf. D.* 21, 1, 14, 3 (*Ulp.* 1760).

A. CASCELLIVS

(eiusdem aetatis).

1. Cascellius iuris consultus urbanitatis mirae libertatisque habebatur; praecipue tamen is iocus eius innotuit: lapidatus a populo Vatinius cum gladiatorium munus ederet, obtinuerat, ut aediles edicerent, ne quis in arenam nisi pomum misisse uellet. forte his diebus Cascellius consultus a quodam, an nux pinea pomum esset, respondit: 'Si in Vatinium missurus es, pomum est'.[1] — *Macrob. Sat.* 2, 6, 1.

2. Mercatori deinde, quemadmodum cum socio nauim diuideret, interroganti respondisse traditur: 'Nauim si diuidis, nec tu nec socius habebis'. — *Macrob. Sat.* 2, 6, 2.[2]

L. IVLIVS CAESAR

(cos. a. u. 690).[3]

AVSPICIORVM.

1. Iulius Caesar sexto decimo auspiciorum libro negat nundinis contionem aduocari posse, id est cum

---

1) *cf. Cic. in Vatin.* 15, 37. — *D.* 50, 16, 205 (*Alf.* 62). *Plin. n. h.* 15, 35 *et* 91. 2) '*elegantius Quintil. I. O.* 6, 3, 87: Cascellio, qui consultori dicenti: Nauem diuidere uolo. Perdes, inquit. *ceterum Cascellius haec faceta responsa libro bene dictorum inseruisse videri potest. cf. D.* 1, 2, 2, 45'. *Hu. cf. Jörs in Pauly-Wissowa Realencycl.* III, 1634 *sq.* 3) '*hic cum idem fuisse videatur, qui auctore Macrob. Sat.* 3, 13, 11 *Lentulum flaminem Martialem inauguravit* (*cf. Drumann Gesch. Roms* II, 552 [II², 472]. III, 123), *non dubito, quin ei hi augurales*

populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. — *Macrob. Sat.* 1, 16, 29.

2. Caesar in auguralibus: 'Si sincera pecus erat'. — *Priscian.* 6, 16, 86 *p.* 270 *Hertz.*

3. L. Caesar: 'Certaeque res augurantur' *οἰωνοσκοποῦνται.* — *Priscian.* 8, 4, 15 *p.* 380 *Hertz.*

4. Maiorem consulem L. Caesar putat dici[1] uel eum, penes quem fasces sint, uel eum, qui prior factus sit; praetorem autem maiorem urbanum, minores ceteros. — *Fest. v. maiorem p.* 161.

M. VALERIVS MESSALA

(cos. a. u. 701).

DE AVSPICIIS

1. Super hac re meis uerbis nil opus fuit, quoniam liber M. Messalae auguris de auspiciis primus, cum hoc scriberemus, forte adfuit. propterea ex eo libro uerba ipsius Messalae subscripsimus: 'Patriciorum auspicia in duas sunt diuisa potestates. maxima sunt consulum, praetorum, censorum. neque tamen eorum omnium inter se eadem aut eiusdem potestatis, ideo quod conlegae non sunt censores consulum aut praetorum, praetores consulum sunt. ideo neque consules aut praetores censoribus neque censores consulibus aut praetoribus turbant aut retinent auspicia; at censores inter se, rursus praetores consulesque inter se et uitiant et obtinent. praetor etsi conlega consulis est, neque praetorem neque consulem iure rogare potest, ut quidem nos a superioribus accepimus aut[2] ante haec tempora seruatum est et ut in commentario tertio decimo C. Tuditani patet, quia imperium minus praetor, maius habet consul, et a minore imperio maius aut

---

libri tribuendi sint. C. Caesari dictatori tribui non posse etiam vidit Nipperdey in ed. Caesaris p. 785'. *Hu.* 1) '*puta in auguriis. Fest. v. remisso exercitu p.* 290, *infra in M. Antist. Labeone* 18 *p.* 58'. *Hu.* 2) et *Scioppius.*

maiori[1] conlega rogari iure non potest'. nos his temporibus praetore praetores creante ueterum auctoritatem sumus secuti neque his comitiis in auspicio fuimus. censores aeque non eodem rogantur auspicio atque consules et praetores. reliquorum magistratuum minora sunt auspicia. ideo illi minores, hi maiores magistratus appellantur. minoribus creatis magistratibus tributis comitiis magistratus, sed iustus[2] curiata datur lege; maiores centuriatis comitiis fiunt'. — *Gell.* 13, 15, 3. 4. *cf. Fest. v. minora itemque maiora auspicia p.* 157: *Minora itemque ma*iora auspicia quae d*icantur, docet Messala; nam* maiora consulum, pr*aetorum, censorum dici ait, re*liquorum minora, cum illi *maiores, hi autem min*ores magistratus dic*i consueuerint.*

2. Idem Messala in eodem libro de minoribus magistratibus ita scripsit: 'Consul ab omnibus magistratibus et comitiatum et contionem auocare potest. praetor et comitiatum et contionem usquequaque auocare potest nisi a consule. minores magistratus nusquam nec comitiatum nec contionem auocare possunt. ea re qui eorum primus uocat ad comitiatum, is recte agit, quia bifariam cum populo agi non potest nec auocare alius alii potest. sed si[3] contionem habere uolunt, uti ne cum populo agant, quamuis multi magistratus simul contionem habere possunt'. — *Gell.* 13, 16, 1 (13, 15 *extr.*).

3. Huius rei (*sc.* Auentini montis intra effatos urbis fines non inclusi) Messala aliquot causas uideri scripsit, sed praeter eas omnis ipse unam probat, quod in eo monte Remus urbis condendae gratia auspicauerit auesque inritas habuerit superatusque in auspicio a Romulo sit. 'Idcirco', inquit, 'omnes, qui pomerium

1) maiori *Mommsen Staatsr.* II^{3}, 80, 4. 126, 2. maiore *codd.* maioris *Hu. cum P. Merula.* maior a minore *Hertz. vid. supra p.* 9. 2) magistratus sed iustus *codd.* magistratus sed *(del. Hu.)* ius eius *Niebuhr.* 3) alius alii potest. sed si *Mommsen.* alius alii posset si *codd.* alius alii possunt, si sic *Hu.*

protulerunt, montem istum excluserunt, quasi auibus obscenis ominosum'. — *Gell.* 13, 14, 5. 6.

4. 'Bene sponsis beneque uolueris'[1] in precatione augurali Messalla augur ait significare spoponderis, uolueris. — *Fest. v. bene sponsis p.* 351.

5. 'Serpula serpserit'[2] ait idem Messalla, serpens inrepserit. — *Fest. v. serpula p.* 351.

6. 'Solino' idem ait esse consulo. — *Fest. v. solino p.* 351.

7. 'Suad ted' idem ait esse sic te. — *Fest. v. suad p.* 351.

8. Vernisera Messalla[3] auguria.[4] — *Paul. ep. Fest. v. vernisera p.* 379.

9. Marspedis siue sine r littera maspedis in precatione solitaurilium[5] quid[6] significet, ne Messalla[3] quidem augur in explanatione auguriorum reperire se potuisse ait. — *Fest. v. marspedis p.* 161.

10. Quod Iulius Modestus adfirmat Messala augure consulente pontifices, an nundinarum Romanarum Nonarumque dies feriis tenerentur, respondisse eos nundinas sibi ferias non uideri.[7] — *Macrob. Sat.* 1, 16, 28.

11. *Pecunia*, quae erogatur *in* ludos et *spectacula*, appellatur *lu*cari edicta, q*uod e lucis* c*aptetur* .... lucar a luce in eodem libro dici[8] existimat, *cuius opinionis est et Valerius Mes*salla in explana*tione auguriorum.*[9] — *Fest. v. pecunia p.* 253.[10]

---

1) uoleris *Scaliger, Lipsius.* uolis *Mueller.* 2) serpsit *Scaliger. cf. Fest. v.* serpsit *p.* 348. 3) Messalia *cod.* 4) *'fuerint auguria, quae verno tempore extremo capiebantur'. Hu.* 5) precatione solitaurilium] precaticie sesita uallium *cod.* 6) quod *cod.* 7) *'Messala hoc responsum libris suis inseruisse videtur'. Hu.* 8) dixi *cod.* 9) *sic suppl. Schoell.* 10) *'Schoell. leg. XII tab. rel. quod suspicatur p.* 37 *ex eodem libro glossas sumptas esse Festi p.* 161 *v. minorum pontificum et maximum praetorem, plane incertum est. — edd.* 1. 2. *Messalae etiam quae ex Valerii cuiusdam explanatione* XII *tab. et 'de involute dictis' libro apud Fest. v. sanates p.* 321

12. ὅθεν ὁ Μεσσαλᾶς τοῦτον (sc. Ἰανὸν) εἶναι τὸν αἰῶνα νομίζει. καὶ γὰρ ἐπὶ τῆς πέμπτης τοῦ μηνὸς τούτου ἑορτὴν αἰῶνος ἐπετέλουν οἱ πάλαι. — *Io. Lyd. de mens.* 4, 1 *p.* 64, 12 *ed. Wuensch. cf. Macrob. Sat.* 1, 9, 14.

Unde Messala eum esse aeonem arbitratur; etenim quinto huius mensis die ferias Aeonis celebrabant veteres.

L. CORNELIVS BALBVS

(pontifex eiusdem aetatis).[1]

ἘΞΗΓΗΤΙΚΩΝ.

1. Et Cornelius Balbus *ἐξηγητικῶν* libro octauo decimo ait apud aram maximam obseruatum, ne lectisternium fiat. — *Macrob. Sat.* 3, 6, 16.

2. Cornelius Balbus Hymenaeum ait, Magnetis filium, musicae artis peritum, pulchritudine muliebri, dum nuptias Liberi patris et Althaeae religiosis cantibus celebrat, exspirasse: propter quod ei talis honor in nuptiis adtributus est, ut celebratio nominis eius nuptiarum iungendarum perpetuum omen esset. — *Serv. ad Verg. Aen.* 4, 127.

VERANIVS

(incertae sed huius fere aetatis).

AVSPICIORVM.

1. 'Referri diem prodictam, id est anteferri, religiosum est', ut ait Veranius in eo, qui est auspiciorum

et v. tuguria p. 355 *exstant, adscripseram, quamquam eiusdem non videri monens. nunc ea ne Valerii quidem Messalae esse docuit Schoell. l. c. p.* 37. *cum vero nec ad Valerium ICtum spectare videantur, ad quem Cic. ad fam.* 1, 10 *collata* 3, 1, 3 *scripsit, sed ad Q. Valerium Soranum grammaticum et antiquitatum scrutatorem, nunc haec loca omittenda esse arbitratus sum'. Hu.*

1) *cf. Vellei.* 2, 51, 3. *Eckhel* I, 21. *Drumann Gesch. Roms* II, 609 (II², 524). *Groag in Pauly-Wissowa R. E.* IV, 1271.

de comitiis, idque exemplo conprobat L. Iuli et P. Licini censorum[1], qui id fecerint sine ullo decreto augurum, et ob id lustrum parum felix fuerit. — *Fest. v. referri p.* 289.

2. Veranius ait non utique ex lecto, sed ex cubili (*sc.* surgere eum silentio, qui auspicaturus sit,) nec[2] rursus se in lectum recipere necesse esse. — *Fest. v. silentio p.* 348.

3. 'Paludati in libris auguralibus significat', ut ait Veranius, "armati, ornati". omnia enim militaria ornamenta paludamenta dici'. — *Fest. v. paludati p.* 253.

QVAESTIONVM PONTIFICALIVM.

4. Veranius enim in pontificalibus quaestionibus docet eximias dictas hostias, quae ad sacrificium destinatae eximantur e grege, uel quod eximia specie quasi offerendae numinibus eligantur. — *Macrob. Sat.* 3, 5, 6.

5. Ait enim Veranius de uerbis pontificalibus[3]: 'Felices arbores putantur esse quercus, aesculus, ilex, suberies, fagus, corylus, sorbus, ficus alba, pirus, malus, uitis, prunus, cornus, lotus'. — *Macrob. Sat.* 3, 20, 2.

6. . . . sicut Veranius ex primo libro Pictoris etc. — *vid. supra Fabius Pictor* 2 *p.* 2.

7. 'Praesen*tanea*[4] porca dicitur', ut ait Veranius, 'quae familiae purgandae[5] causa Cereri immolatur, quod pars quaedam eius sacrificii fit in conspectu mortui eius, cuius funus instituitur'. — *Fest. v. praesentanea p.* 250.

8. 'Prodiguae hostiae uocantur', ut ait Veranius, 'quae consumuntur, unde homines quoque luxuriosi prodigi'. — *Fest. v. prodiguae p.* 250.

9. Offendices ait esse Titius nodos, quibus apex

---

1) *a.* 664 *u. c.*, 90 *a. Chr.* 2) ne *cod.* 3) *'puta libro aliquo quaestionum pontificalium ita inscripto. cf. num.* 12'. *Hu. Reitzenstein de duobus operibus cogitat, Verrian. Forsch. p.* 49, 1. 4) presan. . . . . *cod.* 5) pugnandae *cod.*

retineatur et remittatur. at Veranius coriola existimat, quae sint in loris apicis, quibus apex retineatur et remittatur, quae ab offendendo dicantur. nam quom ad mentum peruentum sit, offendi mentum. — *Fest. v. offendices p.* 205.

10. Oletum stercus humanum. Veranius: 'Sacerdotula in sacrario Martiali fecit oletum'. — *Paul. ep. Fest. p.* 203.

11. 'Muries[1] est', quemadmodum Veranius docet, 'ea, quae fit ex sali sordido, in pila pisato et in ollam fictilem coniecto ibique operto gypsatoque et in furno percocto, cui uirgines Vestales serra ferrea secto et in seriam coniecto, quae est intus in aede Vestae in penu exteriore, aquam iugem uel quamlibet, praeterquam quae per fistulas uenit, addunt[2] atque ea demum in sacrificiis utuntur'. — *Fest. v. muries p.* 158.

12. Sed Veranius Pontificalium eo libro, quem fecit de supplicationibus, ita ait: 'Pinariis, qui nouissimi comeso prandio uenissent, cum iam manus pransores lauarent, praecepisse Herculem, ne quid postea ipsi aut progenies ipsorum ex decima gustarent sacranda sibi, sed ministrandi tantum modo causa, non ad epulas conuenirent; quasi ministros ergo sacri custodes uocari'. — *Macrob. Sat.* 3, 6, 14.

13. Reus cum pro u*troque ponatur, ut Vera*nius in eo, qu*i est de uerbis pontificum scribsit, qui aut di*cit pro se a*ut contra te agit: uterque sacramen*to tuo uti p*otest. Fest. v. reus p.* 289.[3]

14. *Mille urbium* .... s stetit pro regno .... Veranius in l. ..... cum, quod ei summae ...... causam Grae ...... χιλιὰς et χιλιάδες eo autem non .... *Fest. p.* 158.

---

1) muri *cod. cf. supra Fabius Pictor* 8 *p.* 4. 2) addent *cod.* 3) *hanc glossam Veranio recte attribuisse videtur M. Hertz. cf. Reitzenstein l. c. p.* 49.

GRANIVS FLACCVS

(eiusdem aetatis).[1]

DE INDIGITAMENTIS.

1. Eundem esse Genium et Larem multi ueteres memoriae prodiderunt, in quis etiam Granius Flaccus

1) *duos statuimus Granios, Flaccum alterum, alterum Licinianum. cf. Mommsen praef. ad Solini editionem sec. p.* XXIII. — '*ceterum in hoc finem facere placuit eorum, qui libera re publica scripserunt. ex quibus si quosdam omisi, quos quis desideraverit, id ea maxime de causa factum est, quod quae eorum reciperem, incertus haesitabam. in his praeprimis numerandus est M. Terentius Varro, doctissimus Romanorum, qui multis quidem partibus etiam ius divinum humanumque illustravit, sed tamen magis polyhistorem quam iuris peritum agens, de quo vid. Bernhardy Röm. Lit. ed.* 5 *p.* 935. 970. [*Teuffel-Schwabe, Röm. Litteraturgesch.* I[5], 295. *Sanio, Varroniana in den Schriften der römischen Juristen, Leipzig* 1867, *p.* 134. 211. *Ritschl, Opuscula* III, 444. *Bremer Jurispr. Antehadr.* I, 122]. *idem cadit in P. Nigidium Figulum, cuius de studiis et operibus egregie scripsit M. Hertz Berol.* 1845. [*cf. editionem Swobodae, P. Nigidii Figuli reliquiae, Vindob.* 1889]. *praeterii etiam M. Fulvium Nobiliorem et qui eum insecuti sunt, tantum fastorum scriptores, Tarquitium Priscum aliosque de disciplina Etrusca scriptores* (*Bernhardy l. c. p.* 927. *Teuffel-Schwabe l. c.* I, 265) *item grammaticos, quamquam ex his quidam hoc aevo vel paullo post, velut Aelius Stilo, Santra, Verrius Flaccus, Cloatius Verus, alii etiam XII tabulis aliisque iuris prudentiae fontibus insignem operam dederunt. nec C. Bassus (Gavius ille, ut puto) de diis (Lyd. de mens.* 4, 2 *p.* 65, 7 *ed. Wuensch), Lepidus* (*orator? Cic. Brut.* 25, 95) *de sacerdotibus* (*Lyd. de mag.* 1, 17 *p.* 22, 15 *ed. Wuensch*), *Titius de feriis* (*Macrob. Sat.* 1, 16, 28 *cf.* 3, 2, 11; *alius est C. Titius ib.* 3, 11, 5; 16, 14.) *aliisque ad religiones spectantibus* (*Fest. v. offendices. rica p.* 205. 253), *ne Fulgentianos quosdam commemorem* (*Bernhardy l. c. p.* 362. 939), *quo consilio scripserint, constat. Nicostrati, ceterum item incerti scriptoris inferioris aetatis, de senatu habendo quod exstat insigne fragm. apud Fest. v. senacula p.* 347 *hic saltem adscribam:* Senacula tria fuisse Romae, in quibus senatus haberi solitus sit, memoriae prodidit Nicostratus in libro, qui inscribitur de senatu habendo. unum, ubi nunc est aedis Concordiae inter Capitolium et forum, in quo solebant

in libro, quem ad Caesarem de indigitamentis scriptum reliquit. — *Censorin.* 3, 2.

2. Item Boeotii Parnassum montem Apollini sacratum esse memorantes simul tamen in eodem et oraculum Delphicum et speluncas Bacchicas uni deo consecratas colunt. unde et Apollini et Libero patri in eodem monte res diuina celebratur. quod cum et Varro et Granius Flaccus adfirment, etiam Euripides his (*scil. versibus*) docet *etc.* — *Macrob. Sat.* 1, 18, 3; 4.

3. Aristoteles, ut Granius memorat, uir ingenio praepotens atque in doctrina praecipuus, Mineruam esse Lunam probabilibus argumentis explicat et litterata auctoritate demonstrat. — *Arnob.* 3, 31.

4. Nouensiles Piso deos esse credit nouem in Sabinis apud Trebiam constitutos. hos Granius Musas putat, consensum adcommodans Aelio. — *Arnob.* 3, 38. *cf. supra p.* 7. 32.

5. Sed et deos Conserentis pari more ac dissimulatione taceamus, quos cum ceteris scribit Flaccus in humani penis similitudinem uersos obruisse se cineri[1], qui sub ollula fuerat factus extorum: quem cum Tanaquil dimoueret Etruriae disciplinarum perita, subrexisse se deos et neruis obduruisse diuinis. Corniculanae[2] inde imperauisse captiuae, ut intellegeret et agnosceret, quid sibi res uellent[3]: Ocrisiam prudentissimam[4] feminam diuos inseruisse genitali: explicuisse motus certos. tunc sancta efferuentia[5] numina uim uomuisse Lucilii ac regem Seruium natum esse Romanum. — *Arnob.* 5, 18.

6. Ricae et riculae uocantur parua ricinia, ut palliola ad usum capitis facta. Gran*ius* quidem ait esse

---

magistratus d(um)t(axat) cum senioribus deliberare. alterum ad portam Capenam, tertium citra aedem Bellonae, in quo exterarum nationum legatis, quos in urbem admittere nolebant, senatus dabatur'. *Hu.* 1) cinere *Meursius.* 2) Corniculanae *Gelenius.* Cornicula *cod.* 3) uellet *Reifferscheid.* 4) prudentissimam *Meursius.* 5) efferuentia *Oehler.* et feruentia *cod.*

muliebre cingulum capitis, quo pro uitta flaminica redimiatur. — *Fest. v. ricae p.* 277.

7. (?) 'Flaccus[1] scribit Numam Pompilium, cum sacra Romanis conderet, uoto impetrasse, ut omnes dii falsum iuramentum uindicarent. — *Gramm. inc. gloss. ad Aen.* 12, 234 *ex Barth. advers.* 33, 13, *in Appendice Serviana ab Hermanno Hagen edita* III, 524.

DE IVRE PAPIRIANO.[2]

8. In Papiriano enim iure euidenter relatum est arae uicem praestare posse mensam dicatam: 'Ut in templo', inquit, 'Iunonis Populoniae augusta mensa est. namque in fanis alia uasorum sunt et sacrae supellectilis, alia ornamentorum. quae uasorum sunt, instrumenti instar habent, quibus semper sacrificia conficiuntur. quarum rerum principem locum obtinet mensa, in qua epulae libationesque et stipes reponuntur. ornamenta uero sunt clipei, coronae et huiuscemodi donaria. neque enim donaria dedicantur eo tempore, quo delubra sacrantur; at uero mensa arulaeque eodem die, quo aedes ipsae, dedicari solent. unde mensa hoc ritu dedicata in templo arae usum et religionem obtinet puluinaris'. — *Macrob. Sat.* 3, 11, 5.

M. ANTISTIVS LABEO

(vixit sub Augusto).

DE IVRE PONTIFICIO.

1. 'Proculiunt' promittunt ait significare Antistius de iure pontificali l. VIIII. — *Fest. v. proculiunt p.* 253.

---

1) Flaccus *Lion.* Elaus *cod.* '*sed incertum est, an Granius hoc in indigitamentis dixerit. de Verrio Flacco Dirksenus cogitavit*'. *Hu.* 2) *num idem sit Granius Flaccus, quem librum de iure Papiriano scripsisse Paulus* (975) *D.* 50, 16, 144 *refert,*

2. 'Spurcum uinum est, quod sacris adhiberi non licet', ut ait Labeo Antistius l. X. commentarii iuris pontificii, 'cui aqua admixta est, defrutumue[1] aut igne tactum est, mustumue, antequam deferuescat'. — *Fest. v. spurcum p.* 348.

3. 'Prox bona uox, uel ut quidam, proba significare[2] uidetur', ut ait Labeo de iure pontificio l. XI. — *Fest. v. prox p.* 253.

4. Sistere fana cum in urbe condenda dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere. quam*quam*[3] Antistius Labeo ait in commentario XV. iuris pontificii fana sistere esse lectisternia certis locis et diis habere. — *Fest. v. sistere p.* 351.

5. [4]Subigere arietem in eodem libro Antistius esse ait dare arietem, qui pro se agatur, caedatur. — *Fest. v. subigere p.* 351.

6. Labeo sexagesimo et octauo libro[5] intulit, nisi Neptuno, Apollini et Marti taurum non immolari. — *Macrob. Sat.* 3, 10, 4.

EX IISDEM LIBRIS, VT VIDETVR.[6]

7. *Posim*erium esse ait Antistius *Labeo in l* ... *iuris ponti*ficalis pomerium, id est l*ocum pro muro, qui*

---

atque ille, qui de indigitamentis ad Caesarem scripsit, valde dubium est. cf. Hirschfeld, Acta Academ. Berol. 1901 *p.* 12. 1) defructumue *cod.* 2) proba significare *Hu.* praesignificare *cod. edd. cf. Paul. v. prox.* 3) quamquam *Hu.* quam *cod.* 4) *cf. supra L. Cincius* 10 *p.* 27. 5) '*an iuris pontificii? an omnibus eius libris numeratis, quos quadringentos fuisse Pomponius Dig.* 1, 2, 2, 47 *testatur et in quibus etiam libri iuris pontificii sine dubio digesti erant? (cf. Dig.* 1, 2, 2, 44). *posterius malim existimare'. Hu.* 6) '*in his Labeonem nostrum etiam de diis egisse et per se verisimile est et constat ex fr.* 15. 20. *at etiam Cornelius quidam Labeo hoc argumentum, theologica potius, ut videtur, ratione, compluribus libris exsecutus erat, de quibus vid. Macrob. Sat.* 1, 12, 20 *sq.* 1, 16, 29. 1, 18, 21. 3, 4, 6. *et hic quidem hunc Labeonem addito Cornelii nomine ubique a nostro accurate discernit. aliis vero item posterioribus saepius Labeo*

*auspic*ato olim quidem omn*em urbem ambiebat praeter Auen*tinum, nunc etiam intra ae*dificia finitur; estque posimerium* quasi promoerium.[1] — *Fest. v. posimerium p.* 249.

8. *Labeo* in commen*tario iuris pontificii ait nauteam rubi*dum quiddam *esse, quo pontificum uestimenta* colorant. — *Fest. v. nautea p.* 166.

9. Oluatum Antistius Labeo ait esse mensurae genus. — *Fest. v. olvatum p.* 205.

10. Puilia saxa esse ad portum, qui sit secundum Tiberim, ait Fabius Pictor[2]; quem locum putat Labeo dici, ubi fuerit Ficana[3] uia Ostiensi ad lapidem undecimum. — *Fest. v. Puilia p.* 250. *cf. supra p.* 5.

11. Secespitam esse Antisti*us Labeo ait cultrum* ferreum, oblongum, mani*brio eburneo*, *rotund*o, solido, uincto ad ca*pulum auro argentoque*, fixum clauis aeneis, a*ere Cyprio*, *quo flami*nes, flaminicae, uirgi*nes pontificesque ad* sa*c*rificia utuntur. — *Fest. v. secespitam p.* 348 *suppl. ex Paulo.*

12. '*Septem dies*' *uel simpliciter* '*sept*em calo' Antistius *Labeo ait proclamare ma*gistratum publicum, *si Nonae septimanae futurae sunt.* — *Fest. v. septem dies p.* 348.[4]

---

simpliciter laudatur sententiarum auctor, quae pleraeque magis Cornelii quam Antistii rationi convenire videantur, videlicet Serv. ad Aen. 3, 168, *Augustino de civ. dei* 2, 11 (*coll.* 8, 13); 14. 3, 25. 9, 19. 22, 28, *Fulgentio expos. serm. antiqu.* 4, *Lyd. de mens.* 1, 21. 3, 10 (*p.* 47, 18 *ed. W.*). 4, 1. 25. *de ostent.* 3: *quos locos idcirco indicasse satis erit*'. *Hu. cf. A. Pernice, M. Antistius Labeo* I, 30 *sq. W. Kahl, Philologus,* V *Supplementband* (1889), 717—806.

1) *sic fere Hu. Mommsen arctius Muellerum secutus ita supplet* (*Bruns Font.* II[6], 24): *posim*erium esse ait Antistius — pomerium, id est l*ocum pro muro, ut ait* Cato. olim quidem omn*em urbem comprehendebat praeter Auen*tinum, nunc etiam intra ae*dificia comprehenditur et est muro proximum* quasi promoerium.

2) lictor *cod.*

3) '*sacrificium ibi videtur ab Anco rege susceptum post Ficanam devictam*'. *Hu. cf. Liv.* 1, 33, 2.

4) *supplementa sunt Muelleri, vix recta, quoniam teste Thewrewkio in codice est:* bem calo. *cf. Pernice Labeo* I, 41.

13. Scribtum lapidem esse ait et ita uocari Antistius Labeo, in agro Me*d*ullino[1], *in quo*[2] diuinam rem facere*n*t.[3] — *Fest. v. scribtum p.* 348.

14. 'Septimontio', ut ait Antistius Labeo, 'hisce montibus feriae: Palatio, cui sacrificium quod fit Palatuar dicitur; Veliae[4], cui item sacrificium; Fagutali[5], Suburae, Cermalo, Oppio [Caelio][6] monti, Cispio[7] monti'. – *Fest. v. septimontio p.* 348.

15. Penatis singulariter Labeo Antistius posse dici putat, quia pluraliter Penates dicantur, cum patiatur proportio[8] etiam Penas dici, ut optimas, primas, Antias. — *Fest. v. Penatis p.* 253.

16. 'Popularia sacra sunt', ut ait Labeo, 'quae omnes ciues faciunt nec certis familiis adtributa[9] sunt: Fornacalia, Parilia, Laralia, porca praecidanea'. — *Fest. v. popularia p.* 253.

17. Prop .... sta[10] dolia ait dici Labeo, qui*a* .... — *Fest. p.* 253.

18. ... *a quo prius* secures[11] habitae *sunt, eum et in augure legendo priorem* esse, ait Antis*tius Labeo*. — *Fest. v. remisso p.* 290.[12]

19. Cliuiam quoque auem ab antiquis nominatam animaduerto ignorari; quidam clamatoriam dicunt, Labeo prohibitoriam.[13] — *Plin. n. h.* 10, 37.

20. *Διὰ τί τὸν τῆς Ὅρτας ναὸν ἀνεῳγμένον εἶχον οἱ παλαιοὶ διὰ παντός;*

Cur Hortae aedem semper apertam veteres habebant? an quia, ut Antistius Labeo

1) Menullino *cod.* 2) *suppl. Hu.* 3) facerent *Hu.* faceret *cod. edd.* '*erat fortasse sacrum gentile gentis Hostiliae publice susceptum. Dionys.* 3, 1'. *Hu.* 4) uillae *cod.* 5) Faguali *cod.* 6) *cf. Jordan Topogr.* II, 211. 7) cis pto *cod.* 8) portio *cod.* 9) abtributa *cod.* 10) '*an:* prope *adusta? ut haec pertinuerint ad fulminis expiationem. cf. Iguv. Tafeln p.* 404'. *Hu.* 11) sicures *cod.* 12) *cf. supra L. Caesar* 4 *p.* 47. *Mommsen, Röm. Staatsr.* I, 39 *sq.* 13) *cf. Paul. Festi ep. p.* 64: cliuia auspicia dicebant, quae aliquid fieri prohibebant.

πότερον, ὡς Ἀντίστιος Λαβεὼν ἱστόρηκε, τοῦ παρορμᾶν 'ὁρτάρι' λεγομένου, τὴν οἷον ἐγκελευομένην πρὸς τὰ καλὰ καὶ παρορμῶσαν θεὸν Ὅρταν λεγομένην ᾤοντο δεῖν ὡς ἐνεργὸν ἀεὶ μηδέποτε μέλλειν μηδ' ἀποκεκλεῖσθαι μηδ' ἐλινύειν; — *Plutarch. Q. Rom.* 46.

tradidit, cum παρορμᾶν hortari dicatur, inde tamquam ad bona incitantem et hortantem deam Hortam dictam existimabant oportere ut industriam numquam haesitare aut clausam esse aut otiari?

21. Qui de uirgine capienda scripserunt, quorum diligentissime scripsit Labeo Antistius, minorem quam annos sex, maiorem quam annos decem natam negauerunt capi fas esse; item quae non sit patrima et matrima; item quae lingua debili sensuue aurium deminuta aliaue qua corporis labe insignita sit; item quae ipsa aut cuius pater emancipatus sit, etiamsi uiuo patre in aui potestate sit; item cuius parentes alter amboue seruitutem seruierunt aut in negotiis sordidis uersantur. sed eam, cuius soror ad id sacerdotium lecta est, excusationem mereri aiunt; item cuius pater flamen aut augur aut quindecimuirum sacris faciundis aut septemuirum epulonum aut Salius est. sponsae quoque pontificis et tubicinis sacrorum filiae uacatio a sacerdotio isto tribui solet. — *Gell.* 1, 12, 1—7.

22. In libro Laelii Felicis[1] ad Q. Mucium primo scriptum est Labeonem scribere calata comitia esse, quae pro conlegio pontificum habentur aut regis aut flaminum inaugurandorum causa. eorum autem alia esse curiata, alia centuriata; curiata per lictorem curiatum calari, id est conuocari, centuriata per cornicinem. — *Gell.* 15, 27, 1. 2.

---

1) *cf. infra p.* 94.

AD DVODECIM TABVLAS.

23. Labeo in libro de duodecim tabulis secundo acria et seuera iudicia de furtis habita esse apud ueteres scripsit, idque Brutum solitum dicere, et furti damnatum esse, qui iumentum aliorsum duxerat, quam quo utendum acceperat, item qui longius produxerat, quam in quem locum petierat. — *Gell.* 6 (7), 15, 1.

24. Praeterea in commentariis Labeonis, quae ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: 'Virgo Vestalis neque heres est cuiquam intestato neque intestatae quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt. id quo iure fiat, quaeritur'. — *Gell.* 1, 12, 18.

25. Itaque cum eam legem Labeo[1] quoque uester in libris, quos ad duodecim tabulas conscripsit, non probaret, '*tum*'[2], inquit, 'L. Veratius fuit egregie homo inprobus atque inmani uecordia. is pro delectamento habebat os hominis liberi manus suae palma uerberare. eum seruus sequebatur ferens crumenam plenam assium; ut quemque depalmauerat, numerari statim secundum duodecim tabulas[3] quinque et uiginti asses iubebat. propterea', inquit, 'praetores postea hanc abolescere et relinqui censuerunt iniuriisque aestumandis recuperatores se daturos edixerunt'. — *Gell.* 20, 1, 13.

LIBRI PRAETORIS (VRBANI).]

26. Praeterea in libris, quos ad praetoris edictum scripsit, multa posuit partim lepide atque argute reperta; sicuti hoc est, quod in quarto ad edictum libro scriptum legimus: 'Soror', inquit, 'appellata est, quod quasi seorsum nascitur separaturque ab ea domo, in qua nata est, et in aliam familiam transgreditur'. — *Gell.* 13, 10, 3 *et ex eo Non.* 1 *p.* 52 *Merc.*

---

1) cum Labeo *codd.* 2) *add. Hu.* 3) *ob sequens* hanc *mavult* tabularum legem *Hu.*

INCERTVM, VNDE PETITA.

27. Caelius Sabinus[1] in libro, quem de edicto aedilium curulium composuit, Labeonem[2] refert, quid esset morbus, hisce uerbis definisse: 'Morbus est habitus cuiusque[3] corporis contra naturam, qui usum eius facit deteriorem'. — *Gell.* 4, 2, 3.

28. Labeonem respondisse aiunt redhiberi posse (*sc.* eunuchum) quasi morbosum; sues etiam feminae[4] si sterilae essent et uenum issent, ex edicto aedilium posse agi Labeonem scripsisse. de sterila autem muliere, si natiua sterilitate sit, Trebatium[5] contra Labeonem respondisse dicunt. nam cum redhiberi eam Labeo quasi minus sanam putasset, negasse aiunt Trebatium ex edicto a*gi* posse *etc.* — *Gell.* 4, 2, 7—10.

29. Eum uero, cui dens deesset, Seruius[6] redhiberi posse respondit, Labeo in causa esse redhibendi negauit; 'nam et magna', inquit, 'pars dente aliquo carent, neque eo magis plerique homines morbosi sunt, et absurdum admodum est dicere non sanos nasci homines, quoniam cum infantibus non simul dentes gignuntur'. — *Gell.* 4, 2, 12.

30. 'Mortis causa stipulatio existimatur fieri', ut ait Antistius Labeo[7], 'quae ita fit, ut morte promissoris confirmetur'. — *Fest. v. mortis causa p.* 161.

31. 'Potitus seruitu*te ab antiquis dicebatur*, qui', ut ait[7] Labeo, 'seruitu*tem seruit*'. — *Fest. v. potitus seruitute p.* 250.

---

1) *cf. infra p.* 92. 2) '*fr.* 27—29 *ex libris Labeonis ad edictum aedilium curulium scriptis videntur petita esse, quorum alias memoria non extat*'. *Hu.* 3) '*malim* quisque'. *Hu.* 4) feminas *codd.* 5) *v. s.* Trebatius 10 *p.* 45. 6) *cf. supra Serv. Sulpic.* 17 *p.* 36. 7) '*fortasse libris posterioribus. cf. Gell.* 13, 10, 2'. *Hu.*

C. ATEIVS CAPITO

(cos. suff. 5 p. Chr. mortuus 22 p. Chr.).

CONIECTANEORVM.

1. Cum librum VIII.[1] Atei Capitonis coniectaneorum legeremus, qui inscriptus est 'de iudiciis publicis', decretum tribunorum uisum est grauitatis antiquae plenum. propterea id meminimus. idque ob hanc causam et in hanc sententiam scriptum est: 'Aulus Hostilius Mancinus aedilis curulis fuit. is Maniliae meretrici diem ad populum dixit eo[2], quod e tabulato[3] eius noctu lapide ictus esset, uulnusque ex eo lapide ostendebat. Manilia ad tribunos plebi prouocauit. apud eos dixit commessatorem Mancinum ad aedes suas uenisse; eum sibi recipere non fuisse e re[4] sua; sed cum ui inrumperet, lapidibus depulsum. tribuni decreuerunt aedilem ex eo loco iure deiectum, quo eum uenire cum corollario non decuisset. propterea ne cum populo aedilis ageret, intercesserunt'. — *Gell.* 4, 14, 1—6.

2. Appi namque illius Caeci filia a ludis, quos spectauerat, exiens turba undique confluentis fluctuantisque populi iactata est. atque inde egressa cum se male habitam diceret, 'quid me nunc factum esset', inquit, 'quantoque artius pressiusque conflictata essem, si P. Claudius, frater meus, nauali proelio classem nauium cum ingenti ciuium numero non perdidisset? certe quidem maiore nunc copia populi oppressa intercidissem. sed utinam', inquit, 'reuiuiscat frater aliamque classem in Siciliam ducat atque istam multitudinem perditum eat, quae me nunc male miseram conuexauit'. ob haec mulieris uerba tam inproba ac tam inciuilia

1) VIII *Scioppius.* IX *codd. cf. infra num.* 3. 2) eo *Fr. Gronovius.* et *codd.* 3) e tabulato *Salmasius.* et ambulato *vel* et ambulatu *codd.* 4) e re *Bentleius.* ede *codd.*

C. Fundanius et Tiberius Sempronius aediles plebei multam dixerunt ei aeris grauis uiginti quinque milia. id factum esse dicit Capito Ateius in commentario de iudiciis publicis bello Poenico primo, Fabio Licino et Otacilio Crasso consulibus.[1] — *Gell.* 10, 6, 2—4. *cf.* *Suet. Tib.* 2. *Val. Max.* 8, 1 *damn.* 4. *Liv. epit.* 19.

3. Sed quod ait (*sc.* Varro) senatus consultum duobus modis fieri solere, aut conquisitis sententiis aut per discessionem, parum conuenire uidetur cum eo, quod Ateius Capito in coniectaneis scriptum reliquit. nam in libro VIIII.[2] Tuberonem[3] dicere ait nullum senatus consultum fieri posse non discessione facta, quia in omnibus senatus consultis, etiam in iis, quae per elationem[4] fierent, discessio esset necessaria. idque ipse Capito uerum esse adfirmat. — *Gell.* 14, 7, 12. 13.

4. M. autem Varro in quarto epistolicarum quaestionum et Ateius Capito in coniectaneorum VIIII.[2] ius esse praefecto (*sc.* urbi Latinarum causa relicto) senatum habendi dicunt; deque ea re adsensum esse Capito *Varro*nem Tuberoni[3] contra sententiam Iunii[5] refert: 'nam et tribunis', inquit, 'plebis senatus habendi ius erat, quamquam senatores non essent ante Atinium plebiscitum'. — *Gell.* 14, 8, 2.

5. Legi adeo nuper in Capitonis Atei coniectaneis senatus decretum uetus C. Fannio et M. Valerio Messalla consulibus[6] factum, in quo iubentur principes ciuitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, id est mutua inter sese dominia agitarent, iurare apud consules uerbis conceptis non amplius in singulas cenas sumptus esse[7] facturos, quam centenos uicenosque aeris praeter olus et far et uinum, neque uino

1) *a. u.* 508, *a. Chr.* 246. 2) COIVIIII *vel* CCIVIIII *vel* CCLVIIII *codd.;* (col) VIIII, *id est* 'collectaneorum nono' *Hertz. inscriptum fuisse hunc librum nonum* 'de officio senatorio' (*cf. infra p.* 67) *coniecit Mercklin.* 3) *cf. supra p.* 43. 4) *cf. supra p.* 43 *n.* 3. 5) *cf. supra p.* 12. 6) *a. u.* 592, *a. Chr.* 162. 7) esse *codd.* sese *Mommsen.*

alienigena, sed patriae usuros neque argenti in conuiuio plus pondo quam libras[1] centum inlaturos. — *Gell.* 2, 24, 2.

6. Esse etiam dicit Capito Ateius edictum, diuine Augusti an Tiberii Caesaris non satis commemini, quo edicto per dierum uarias sollemnitates a trecentis sestertiis adusque duo sestertia sumptus cenarum propagatus est, ut his saltem finibus luxuriae efferuescentis aestus coerceretur. — *Gell.* 2, 24, 15.

7. Nos autem in Capitonis Atei coniectaneis inuenimus siticines appellatos, qui apud sitos canere soliti essent, hoc est uita functos et sepultos, eosque habuisse proprium genus tubae, qua canerent, a ceterorum tubicinum differens. — *Gell.* 20, 2, 3 *et ex eo Non.* 1 *p.* 54 *Merc.*

DE PONTIFICIO IVRE.

8. Propterea uerba Atei Capitonis ex quinto librorum, quos de pontificio iure composuit, scripsi: 'Tib. Coruncanio pontifici maximo feriae praecidaneae in atrum diem inauguratae sunt. collegium decreuit non habendum religioni, quin eo die feriae praecidaneae essent'. — *Gell.* 4, 6, 10.

9. 'Mundus', ut ait Capito Ateius in l. VI. pontificali, 'ter in anno patere solet diebus his: postridie Volcanalia et ante diem *III. Non. Oct. et ante diem*[2] VI. Id. Nou.: qui quid ita dicatur, sic refert Cato[3] in commentariis iuris ciuilis: "Mundo nomen inpositum est ab eo mundo, qui supra nos est; forma enim eius est, ut[4] ex his, qui intrauere, cognoscere potui, adsimilis illae"; eius inferiorem partem ueluti consecratam dis manibus clausam omni tempore nisi his diebus, qui supra scripti sunt, maiores c*ensuerunt habendam*, quos dies etiam religiosos iudicauerunt ea de causa,

---

1) quam libras *del. Mommsen.* 2) *supplementum suo loco restituit Hu.* 3) *vid. supra p.* 2. 4) est *cod.*

quod quo tempore ea, quae occultae et abditae[1] religionis deorum Manium essent, ueluti in lucem quandam adducerentur et patefierent, nihil eo tempore in re publica geri uoluerunt: itaque per eos dies non cum hoste manus conserebant, non exercitus scribebatur, non comitia habeba*ntur*, *non* aliud quicquam in re publica, nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur'. — *Fest. v. mundus p.* 154.

10. Si uolentibus uobis erit, inquit, in medium profero, quae de hac eadem causa apud Ateium Capitonem pontificii iuris inter primos peritum legisse memini: qui cum nefas esse sanciret deorum formas insculpi anulis, eo usque processit, ut et, cur in hoc digito uel in hac manu gestaretur anulus, non taceret. 'Veteres', inquit, 'non ornatus, sed signandi causa anulum secum circumferebant. unde nec plus habere quam unum licebat nec cuiquam nisi libero, quos[2] solos fides deceret, quae signaculo continetur. ideo ius anulorum famuli non habebant. imprimebatur autem sculptura materiae anuli, siue ex ferro siue ex auro foret; et gestabatur, ut quisque uellet, quacunque manu, quolibet digito. postea', inquit, 'usus luxuriantis aetatis signaturas pretiosis gemmis coepit insculpere, et certatim haec omnis imitatio lacessiuit, ut de augmento pretii, quo sculpendos lapides parassent, gloriarentur. hinc factum est, ut usus anulorum exemptus dexterae, quae multum negotiorum gerit, in laeuam relegaretur, quae otiosior est, ne crebro motu et officio manus dexterae pretiosi lapides frangerentur. electus autem', inquit, 'in ipsa laeua manu digitus minimo proximus quasi aptior ceteris, cui commendaretur anuli pretiositas. nam pollex, qui nomen ab eo, quod pollet, accepit, nec in sinistra cessat nec minus quam tota manus semper in officio est. unde et apud Graecos ἀντίχειρ', inquit, 'uocatur quasi manus altera. pollici

1) abdita ea *cod.* 2) quod eos *Hu.*

uero uicinus nudus et sine tuitione alterius adpositi uidebatur; nam pollex ita inferior est, ut uix radicem eius excedat. medium et minimum uitauerunt', inquit, 'ut ineptos, alterum magnitudine, breuitate alterum, et electus est, qui ab utroque clauditur et minus officii gerit et ideo seruando anulo magis adcommodatus est'. haec sunt, quae lectio pontificalis habet. — *Macrob. Sat.* 7, 13, 11.

11. Praeterea Capito Ateius scriptum reliquit neque eius legendam filiam (*sc.* uirginem Vestalem), qui domicilium in Italia non haberet, et excusandam eius, qui liberos tres haberet. — *Gell.* 1, 12, 8.

12. *Διὰ τί ὁ ἱερεὺς τοῦ Διὸς ἀποθανούσης αὐτῷ τῆς γυναικὸς ἀπετίθετο τὴν ἀρχήν, ὡς ('Α)τήϊος ἱστόρηκεν;*[1] — *Plutarch. Qu. Rom.* 50.

Cur flamen Dialis uxore mortua flamonio se abdicabat? sic enim Ateius tradidit.

13. Hinc et Ateius Capito annum a circuitu temporis putat dictum, quia ueteres 'an' pro 'circum' ponere consuerunt, ut Cato in originibus: 'oratorum an terminum' id est 'circa terminum', et 'ambire' dicitur pro circumire. — *Macrob. Sat.* 1, 14, 5.

DE IVRE SACRIFICIORVM.

14. Cuius (*sc.* Ateii Capitonis) uerba ex libro primo de iure sacrificiorum haec sunt: 'Itaque Ioui tauro, uerre, ariete immolari non licet'. — *Macrob. Sat.* 3, 10, 3. — Ateius enim Capito, quem in acie contra Maronem locasti, adiecit haec uerba: 'Si quis forte tauro Ioui fecerit, piaculum dato'. — *Macrob. Sat.* 3, 10, 7.

15. [2]'Propudianus[3] porcus dictus est', ut ait Capito Ateius, 'qui in[4] sacrificio gentis Claudiae uelut pia-

1) *'haec quoque ex libris iuris pontificii esse verisimile est'. Hu.* 2) *'vix dubitandum, quin fr.* 15—17 *ex iisdem sacrif. libris desumpta sint'. Hu.* 3) propudi ait *cod.* 4) qui in] quin *cod.*

mentum[1] et exsolutio omnis contractae religionis est'. — *Fest. v. propudianus p.* 238.

16. Porcam auream et argenteam dici ait Capito Ateius, quae etsi numero hostiarum non sint, nomen tamen earum habere, alteram[2] ex auro, alteram[2] ex argento factam adhiberi sacrificio Ceriali. — *Fest. v. porcam p.* 238.

17. 'Rutilae canes, id est non procul a rubro colore, immolantur', ut ait Ateius Capito, 'canario sacrificio pro frugibus deprecandae saeuitiae causa sideris caniculae'. — *Fest. v. rutilae p.* 285.

DE OFFICIO SENATORIO.[3]

18. C. Caesar in consulatu, quem cum M. Bibulo gessit[4], quattuor solos extra ordinem rogasse sententiam dicitur. ex his quattuor principem rogabat M. Crassum; sed postquam filiam Cn. Pompeio desponderat, primum coeperat Pompeium rogare. eius rei rationem reddidisse eum senatui Tiro Tullius, M. Ciceronis libertus, refert itaque se ex patrono suo audisse scribit. id ipsum Capito Ateius in libro, quem de officio senatorio composuit, scriptum reliquit. in eodem libro Capitonis id quoque scriptum est: 'C.', inquit, 'Caesar consul M. Catonem sententiam rogauit. Cato rem, quae consulebatur, quoniam non e re publica uidebatur, perfici nolebat. eius rei ducendae gratia longa oratione utebatur eximebatque dicendo diem. erat enim ius senatori, ut sententiam rogatus diceret ante, quicquid uellet aliae rei et quoad uellet. Caesar consul uiatorem uocauit eumque, cum finem non faceret, prendi loquentem et in carcerem duci iussit. senatus consurrexit et prosequebatur Catonem in carcerem. hac', inquit, 'inuidia facta Caesar destitit et mitti Catonem iussit'. — *Gell.* 4, 10, 5—8.

---

1) plamentum *cod.* 2) alterum *cod.* 3) *cf. supra p.* 63 *n.* 2. 4) *a. u.* 695, *a. Chr.* 59.

EPISTOLARVM.

19. In quadam epistula Atei Capitonis scriptum legimus Labeonem Antistium legum atque morum populi Romani iurisque ciuilis doctum adprime fuisse. 'Sed agitabat', inquit, 'hominem libertas quaedam nimia atque uecors usque eo, ut[1], diuo Augusto iam principe et rem publicam obtinente, ratum tamen pensumque nihil haberet, nisi quod iustum[2] sanctumque esse in Romanis antiquitatibus legisset', ac deinde narrat, quid idem Labeo per uiatorem a tribunis plebi uocatus responderit. 'Cum a muliere', inquit, 'quadam tribuni plebis aduersum eum aditi *in* Gallianum[3] ad eum misissent, ut ueniret et mulieri responderet, iussit eum, qui missus erat, redire et tribunis dicere ius eos non habere neque se neque alium quemquam uocandi, quoniam moribus maiorum tribuni plebis prensionem haberent, uocationem non haberent: posse igitur eos uenire et prendi se iubere, sed uocandi absentem ius non habere'. — *Gell.* 13, 12, 1—4.

EX INCERTIS LIBRIS VEL ALIVNDE.[4]

20. [5]Sinistrum in auspicando significare ait Ateius Capito laetum et prosperum auspicium; at[6] silentium,

---

1) usque eo ut *XOIIN.* tamquam eorum *Bentleius ex Q* 2) iussum *Bentleius et Maiansius, quos secutus est Hertz.* 3) in Gallianum *Hertz Jahrb. f. class. Philol.* 1865 p. 214. Gellianum *codd. situs erat Gallianus fundus in civitate Baebianorum. cf. tab alim. Ligurum Baebianorum C. I. L.* IX 1455 *col.* III 62—64. *Dig.* 1. 2, 2, 47. 4) *glossas Festi, quas licet auctore non nominato tamen Capitonis esse Reitzenstein Bremero et Joersio probavit, omittere tutius duximus.* 5) '*ex fr.* 20. 21 *licet conicere Capitonem etiam de iure augurali scripsisse. libris eius ad Etruscam disciplinam pertinentibus se usum ait Lyd. de ostent.* 2. 3, *ubi eum etiam* ἱερέα *appellat, i. e. pontificem nam et leges ludorum saecularium exposuit auctore Zosim.* 2, 4 (*infra num.* 34), *ut pleraque, quae is de hoc sacrificio tradit, ex Ateio sumpta esse videantur*'. *Hu.* 6) aut *cod.*

ubi[1] dumtaxat uacat uitio. igitur silentio surgere cum dicitur, significat non interpellari, quo minus rem gerat. at[2] sinistrum, hortari quoque auspicia ad agendum, quod animo quis proposuerit. — *Fest. v. sinistrum p.* 351.

21. Stellam significare ait Ateius Capito laetum et prosperum, auctoritatem secutus P. Seruilii auguris, *ob* stellam, quae ex lamella[3] aerea adsimili[4] stellae locis inauguratis infigatur. — *Fest. v. stellam p.* 351.

22. Ateius Capito, publici priuatique iuris peritissimus, quid lex esset, hisce uerbis definiuit: 'Lex', inquit, 'est generale iussum populi aut plebis rogante magistratu'. — *Gell.* 10, 20, 2.

23. Plebem autem Capito in eadem definitione seorsum a populo diuisit, quoniam in populo omnis pars ciuitatis omnesque eius ordines contineantur, plebes uero ea dicatur, in qua gentes ciuium patriciae non insunt.[5] plebis scitum igitur est secundum eum Capitonem lex, quam plebes, non populus accipit. — *Gell.* 10, 20, 5. 6.

24. Quanto opere autem curae fuerit, ne quis uiolare ductus aquamue non concessam deriuare auderet, cum ex multis adparere potest tum ex hoc, quod circus maximus ne diebus quidem ludorum circensium nisi aedilium aut censorum permissu inrigabatur: quod durasse etiam, postquam res ad curatores transiit, sub Augusto aput Ateium Capitonem legimus. — *Frontin. de aquis* 97.[6]

25. At Capito Ateius in eadem quidem opinione est, sed exemplo adiuuat interpretationem. 'nam[7] in secunda tabula secunda lege, in qua scriptum est: "Quid horum fuit unum iudici arbitroue reoue, eo dies diffissus[8] esto". hic[9] uterque, actor reusque[10], in

1) dubi *cod.* 2) ad *cod.* 3) tamella *cod.* 4) adsimilis *cod.* 5) *cf. Gai.* 1, 3. 6) *cf. c.* 102, *ubi Capito inter curatores aquarum enumeratur.* 7) Numa *cod.* 8) dies diffissus] die diffensus *cod.* 9) nunc *cod.* 10) actor reusque] actorum reiquae *cod.*

iudicio reus[1] uocatur. itemque accusator reus[2] dicitur[3] more uetere et consuetudine antiqua'. — *Fest. v. reus p.* 273.

26. (*Nefrendes sc.*) Ateius *Capito infantes esse nondum frendentes*, id est *frangentes.*[4] — *Fest. v. nefrendes p.* 162.

27. Scaeuolam quoque et L. Aelium et Ateium Capitonem in eadem sententia (*sc.* de uino murrina) fuisse uideo, quoniam in Pseudolo (*v.* 740) sit:

Quod si opus est, ut dulce promat indidem, ecquid habet?
CHAR. Rogas?
Murrinam, passum, defrutum, mella ....

quibus apparet non inter uina modo murrinam, sed inter dulcia quoque nominatum. — *Plin. n. h.* 14, 93.[5]

28. Certumque fit (*sc.* pistores Romae non fuisse ad Persicum usque bellum ipsosque Quirites, mulieres puta, panem fecisse) Atei Capitonis sententia cocos tum panem lautioribus coquere solitos pistoresque tantum eos, qui far pisebant, nominatos. — *Plin. n. h.* 18, 108.

29. *Τὰ γὰρ ἐπίσημα τῶν ἀρχόντων ἀπὸ Θούσκων λαβὼν ὁ βασιλεὺς Νουμᾶς τῇ πολιτείᾳ εἰσήγαγεν, ὥσπερ καὶ τῶν ὅπλων τὸ δύσμαχον ἀπὸ Γαλατῶν. καὶ μάρτυρες μὲν τούτων ὅ τε Καπίτων καὶ Φοντήϊος.* — *Io. Lyd. de magistr. exord. p.* 1, 13 *ed. Wuensch.* = *de mensib.* 1, 37 *p.* 16, 27 *ed. W.*

Nam insignia magistratuum Numa rex a Tuscis sumpta in rem publicam introduxit, sicuti et arma insuperabilia a Gallis. testantur haec Capito et Fonteius.

---

1) reus *Augustinus*. me *cod.* 2) reus *Hu.* de ui *cod.* 3) dicitur *Mommsen.* accitur *cod. cf. Mommsen in Bruns Font.* II[6], 33 *n.* 18. 4) *cf. supra Q. Mucius Scaevola* 16 *p.* 21. 5) *Atei Capitonis, non Philologi esse videtur. cf. D.* 33, 6, 9 *pr.*; 16, 1. *supra Q. Mucius Scaevola* 18 *p.* 21.

29ª. Ὅτι ὁ Νουμᾶς δέκα παρθένους ἀνέθηκε τῇ Ἑστίᾳ εἰς φυλακὴν τοῦ παρ' αὐτῇ ἀθανάτου πυρός, καθάπερ ἐν Ἀθήναις ποτὲ ἐν τῷ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ἀδύτῳ ὑπὸ Δευκαλίωνος λέγεται ἀθάνατον πῦρ ἀνατεθῆναι. εἰ οὖν συνέβη τὸ πῦρ ἄφνω ἀποσβεσθῆναι, ὁ μὲν ἀρχιερεὺς ῥάβδοις ἠμφιεσμέναις ἔπαιε τὰς παρθένους, συνθλίψει δὲ ξύλων ἀειθαλῶν ἀλλ' οὐ πυρὶ αὖθις ἀνήπτετο μετά τινων ἐπιλόγων τὸ πῦρ. κεῖνται δὲ τοῖς βουλομένοις τὰ λόγια παρὰ Τάγητι καὶ Καπίτωνι καὶ Πίσωνι. — *Lyd. de mensib. p.* 179, 27 *ed. Wuensch.*

Quod Numa decem virgines initiavit Vestae ad custodiam ignis immortalis eius, sicuti Athenis in adyto Athenae Poliadis a Deucalione immortalis ignis sacratus esse dicitur. quod si contigit, ut ignis extingueretur, pontifex maximus virgis vittatis caedebat virgines, tritura autem lignorum semper virentium, non igne cum quibusdam carminibus rursus accendebatur ignis. inveniuntur autem carmina volentibus apud Tagetem et Capitonem et Pisonem.

30. [1]Ateius adserit Romam ante aduentum Euandri diu Valentiam uocitatam, sed post graeco nomine Romen uocitatam. — *Serv. ad Verg. Aen.* 1, 273

31. Sed Varro et Ateius contra sentiunt dicentes 'diuos' perpetuos, 'deos', qui propter sui consecrationem timentur, ut sunt dii Manes. — *Serv. ad Verg. Aen.* 5, 45.

32. Ateius Philologus libertinus Athenis est natus. hunc Capito Ateius notus iuris consultus inter grammaticos rhetorem, inter. rhetores grammaticum fuisse ait. — *Suet. de ill. gramm.* 10.

33. Hic idem (*sc.* M. Pomponius Marcellus) cum ex

---

1) '*haec fr.* 30 *et* 31 *ut magis Capitonis, quam Philologi esse existimem, partim argumentum facit, partim quod hunc Serv. ad Aen.* 1, 601 *pleno Atei Philologi nomine laudat*'. *Hu.*

oratione Tiberium reprehendisset, affirmante Ateio Capitone et esse illud Latinum et, si non esset, futurum certe iam inde[1], 'Mentitur', inquit, 'Capito. Tu enim, Caesar, ciuitatem dare potes hominibus, uerbis non potes'. — *Suet. de ill. gramm.* 22.

34. *Ταύτης ἐπὶ χρόνον τῆς θυσίας ἀμεληθείσης, αὖθίς τινων συμπεσόντων ἀποθυμίων ἀνενεώσατο τὴν ἑορτὴν Ὀκταβιανὸς ὁ σεβαστός, προτελεσθεῖσαν μὲν ὑπάτων ὄντων Λουκίου Κηνσωρίνου καὶ Μάρκου Μαλλίου*[2] [*Πουηλίου*][3], [*τότε δὲ Λουκίου Κηνσωρίνου καὶ Γαΐου Σαβίνου*][4], *τὸν θεσμὸν Ἀτηΐου Καπίτωνος ἐξηγησαμένου, τοὺς* ⟨*δὲ*⟩ *χρόνους, καθ' οὓς ἔδει τὴν θυσίαν γενέσθαι καὶ τὴν θεωρίαν ἀχθῆναι, τῶν πεντεκαίδεκα ἀνδρῶν, οἳ τὰ Σιβύλλης θέσφατα φυλάττειν ἐτάχθησαν, ἀνερευνησάντων.* — *Zosim.* 2, 4.

Eodem sacrificio ad tempus neglecto, quoniam rursus quidam adversi casus acciderant, Octavianus Augustus ludos, qui antea L. Censorino et M. Manlio [Puilio] coss. (*a. u.* 605, *a. Chr.* 149) *facti erant, instauravit,* [*tunc vero L. Censorino et C. Sabino*] *cum Ateius Capito leges ludorum exposuisset et tempus, quo rem sacram fieri et edi spectacula oporteret,* XV *viri, ad quos oraculorum Sibyllinorum custodia pertinebat, investigassent.*

MASVRIVS SABINVS

(Capitonis discipulus, fuit sub Tiberio et Nerone).

DE IVRE CIVILI.

1. Masurius autem Sabinus in iuris ciuilis secundo[5], etiam quod iumentorum causa apparatum esset, qui-

1) '*nec hanc Capitonis vocem praetermittere volui, ingenium hominis maxime prodentem*'. *Hu.* 2) *Μάρκου Μαλλίου codd. Μανίου Μανιλίου Mendelssohn.* 3) *del. Mendelssohn.* 4) *verba uncis inclusa, quae in codicibus bonis non leguntur, del. Roth.* 5) '*puta, ubi de legatis agebat, quam ob rem hoc fr. primo loco posui*'. *Hu. cf. Dig.* 33, 9, 3, 9.

bus dominus uteretur, penori attributum dicit. ligna[1] quoque et uirgas et carbones, quibus conficeretur penus, quibusdam ait uideri esse in penu. ex his autem, quae promercalia et usuaria iisdem in locis esse*nt*[2], ea sola penoris putat, quae satis sint usu annuo.[3] — *Gell.* 4, 1, 21—23.

2. Verba sunt Sabini ex libro iuris ciuilis secundo: 'Qui alienam rem adtrectauit, cum id se inuito domino facere iudicare deberet, furti tenetur'. — *Gell.* 11, 18, 20.

3. Item alio capite: 'Qui alienum iacens[4] lucri faciendi causa sustulit, furti obstringitur, siue scit, cuius sit, siue nescit'. — *Gell.* 11, 18, 21.

4. Sed meminisse debemus secundum ea, quae supra scripsi, furtum sine ulla quoque adtrectatione fieri posse sola mente atque animo, ut furtum fiat, adnitente. quocirca ne id quidem Sabinus dubitare se ait, quin dominus furti sit condemnandus, qui seruo suo, uti furtum faceret, imperauit. — *Gell.* 11, 18, 23. 24.

5. Verba Masurii Sabini apposui ex libro iuris ciuilis secundo: 'Furiosus mutusue cuiue quod membrum lacerum laesumue est aut obest, quo ipse minus aptus sit, morbosi sunt. qui natura longe minus uidet, tam sanus est, quam qui tardius currit'. — *Gell.* 4, 2, 15.[5]

6. Massurius autem Sabinus in libro iuris ciuilis tertio antiquiorem locum hospiti tribuit quam clienti. verba ex eo libro haec sunt: 'In officiis apud maiores ita obseruatum est: primum tutelae, deinde hospiti, deinde clienti[6], tum cognato, postea adfini. de qua[7] causa feminae uiris potiores habitae, pupillarisque

1) signa *codd.* 2) essent *Hu.* esse *codd.* essent, esse *Mommsen, Hertz.* 3) *cf. supra Q. Mucius Scaevola* 1 *p.* 17. 4) iacens *Carrio, Scioppius, A. Augustinus. cf. Dig.* 47, 2, 43, 4. tacens *codd.* 5) *cf. Dig.* 21, 1, 9. 6) *cf. Gell.* 20, 1, 40 *infra p.* 104. 7) de qua *codd.* aequa *Boot, Mommsen.*

tutela mulieri[1] praelata. etiam aduersus quem adfuissent, eius filiis tutores relicti in eadem causa pupillo aderant'. — *Gell.* 5, 13, 5.

DE FVRTIS LIBER.

7. 'Manifestum' autem 'furtum est', ut ait Masurius, 'quod deprehenditur, dum fit. faciendi finis est, cum perlatum est, quo ferri coeperat'. furti concepti, item oblati, tripli poena est. sed quod sit oblatum, quod conceptum, et pleraque alia ad eam rem ex egregiis ueterum moribus accepta neque inutilia cognitu neque iniucunda qui legere uolet, inueniet Sabini librum, cui titulus est de furtis.[2] in quo id quoque scriptum est, quod uolgo inopinatum est, non hominum tantum neque rerum mouentium, quae auferri occulte et subripi possunt, sed fundi quoque et aedium fieri furtum; condemnatum quoque furti colonum, qui fundo, quem conduxerat, uendito possessione eius dominum interuertisset. atque id etiam, quod magis inopinabile est, Sabinus dicit furem esse hominis iudicatum, qui cum fugitiuus praeter oculos forte domini iret, obtentu togae tamquam se amiciens, ne uideretur a domino, obstitisset'. — *Gell.* 11, 18, 11—14.

FASTORVM.

8. Masurius fastorum secundo 'Vinaliorum dies', inquit, 'Ioui sacer est, non, ut quidam putant, Veneri'. — *Macrob. Sat.* 1, 4, 6.

9. Masurius etiam secundo fastorum 'Liberalium dies', inquit, 'a pontificibus agonium Martiale appellatur'. — *Macrob. Sat.* 1, 4, 15.

---

1) muliebri *Carrio.* 2) '*frustra sunt, qui hanc partem fuisse librorum de iure ciuili opinantur. ex eoque de furtis libro etiam furti manifesti definitionem Gellium petiisse certe verisimile est'. Hu.*

10. Et in eodem libro: 'Eam noctem deincepsque insequentem diem, qui est Lucarium'. — *Macrob. ib.*

11. [1]Masurius et alii uno die, id est quarto decimo Kalendas Ianuarias, fuisse Saturnalia crediderunt. — *Macrob. Sat.* 1, 10, 5.

12. Masurius adicit simulacrum huius deae (*sc.* Angeroniae) ore obligato atque signato in ara Volupiae propterea collocatum, quod qui suos dolores anxietatesque dissimulant, perueniant patientiae beneficio ad maximam uoluptatem. — *Macrob. Sat.* 1, 10, 8.

DE INDIGENIS.

13. Masurius autem Sabinus in commentariis, quos de indigenis composuit, 'religiosum', inquit, 'est, quod propter sanctitatem aliquam remotum ac sepositum a nobis est; uerbum a relinquendo dictum, tamquam caerimoniae a carendo'. — *Gell.* 4, 9, 8. *cf. Macrob. Sat.* 3, 3, 8 (*supra in Ser. Sulpicio* 14 *pag.* 35).

MEMORIALIVM.

14. Sed Sabinus Masurius in primo memorialium, secutus quosdam historiae scriptores, Accam Larentiam Romuli nutricem fuisse dicit. 'Ea', inquit, 'mulier ex duodecim filiis maribus unum morte amisit. in illius locum Romulus Accae sese filium dedit seque et ceteros eius filios fratres aruales appellauit. ex eo tempore collegium mansit fratrum arualium numero duodecim, cuius sacerdotii insigne est spicea corona et albae infulae'. — *Gell.* 7 (6), 7, 8.

15. Huius commenti[2] (*sc.* Herculis Victoris dicti) causam Massurius Sabinus memorialium libro secundo aliter exponit. 'Marcus', inquit, 'Octauius Herrenus

---

1) *'cum Dirkseno non dubito, quin et hoc et sequens fr. ad eundem librum pertinuerint'. Hu.* 2) cognomenti *Salmasius.*

prima adulescentia tibicen, postquam arti suae diffisus est, instituit mercaturam et bene re gesta decimam Herculi profanauit. postea cum nauigans hoc idem ageret, a praedonibus circumuentus fortissime repugnauit et uictor recessit. hunc in somnis Hercules docuit sua opera seruatum. cui Octauius impetrato a magistratibus loco aedem sacrauit et signum Victoremque litteris incisis appellauit. dedit ergo epitheton deo, quo et argumentum ueterum uictoriarum Herculis et commemoratio nouae historiae, quae recenti Romano sacro causam dedit, contineretur'. — *Macrob. Sat.* 3,6,11.

16. Item aliud refert Sabinus Masurius in septimo memoriali seuere factum. 'Censores', inquit, 'Publius Scipio Nasica et Marcus Popilius[1] cum equitum censum agerent, equum nimis strigosum et male habitum, sed equitem eius uberrimum et habitissimum uiderunt, et "cur", inquiunt, "ita est, ut tu sis, quam equus curatior"? "Quoniam", inquit, "ego me curo, equum Statius nihil[2] seruos". uisum est parum esse reuerens responsum, relatusque in aerarios, ut mos est'. — *Gell.* 4, 20, 11. *cf. Nonius s. v. strigosus p.* 168, 21 *Merc.*

17. Masurius autem Sabinus in undecimo librorum memorialium ciuicam coronam tum dari solitam dicit, cum is, qui ciuem seruauerat, eodem tempore etiam hostem occiderat neque locum in ea pugna reliquerat; aliter ius ciuicae coronae negat concessum. Tiberium tamen Caesarem consultum, an ciuicam coronam capere posset, qui ciuem in proelio

Ciuica iligna primo fuit, postea magis placuit ex aesculo Ioui sacra, uariatumque et cum quercu est ac data ubique quae fuerat custodito tantum honore glandis. additae leges artae et ideo superbae quasque conferre libeat cum illa Graecorum summa, quae sub ipso Ioue datur cuique muros patria gaudens rumpit: ciuem seruare, hostem occidere, ut

1) *a. u.* 594, *a. Chr.* 160. 2) nihili *Fr. Gronovius.*

seruasset et hostes ibidem duos interfecisset, sed locum, in quo pugnabat, non retinuisset eoque loco hostes potiti[1] essent, rescripsisse dicit eum quoque ciuica dignum uideri, quod appareret e tam[2] iniquo loco ciuem ab eo seruatum, ut[3] etiam a fortiter pugnantibus retineri non quiuerit. — *Gell.* 5, 6, 13. 14.

ne eum locum, in quo sit actum, hostis optineat eo die, ut seruatus fateatur — alias testes nihil prosunt —, ut ciuis fuerit. auxilia quamuis rege seruato decus non dant, nec crescit honos idem imperatore conseruato, quoniam conditores in quocumque ciuem summum esse uoluere. accepta licet uti perpetuo. ludis ineunti semper adsurgi etiam ab senatu in more est, sedendi ius in proximo senatui. uacatio munerum omnium ipsi patrique et auo paterno. — *Plin. n. h.* 16, 11—13, *qui Sabinum laudat auctorem et in indice auctorum libri* 16 *et in huius libri* §§ 75 *et* 236. *cf. etiam Zonar.* (*id est Dio Cassius*) 7, 21, 6. *Schol. Lucan.* 1, 358.

EX INCERTIS LIBRIS.[4]

18. Massurius auctor est curru quoque triumphantes myrtea corona usos. — *Plin. n. h.* 15, 126.

19. Ob has causas equidem crediderim honorem ei (*sc.* lauro) habitum in triumphis potius, quam quia

1) positi *libri boni* (*VPR*). 2) e tam *editiones veteres.* et tam *VP*, itā *R.* 3) aut *libri boni.* 4) '*ex quibus quae Plinius servavit, non dubito omnia memorialium libris deberi*'. *Hu.*

suffimentum sit caedis hostium et purgatio, ut tradit Massurius. — *Plin. n. h.* 15, 135.

20. In eosdem situs comitatur et spina, nuptiarum facibus auspicatissima, quoniam inde fecerint pastores, qui rapuerunt Sabinas, ut auctor est Masurius. — *Plin. n. h.* 16, 75.

21. Verum altera lotos in Volcanali, quod Romulus constituit ex uictoria de decumis, aequaeua urbi intellegitur, ut auctor est Masurius. — *Plin. n. h.* 16, 236.

22. Masurius palmam lupino adipi dedisse antiquos tradidit; ideo nouas nuptas illo perunguere postis solitas, ne quid mali medicamenti inferretur. — *Plin. n. h.* 28, 142.

23. Masurius sanqualem ossifragum esse dicit, inmusulum autem pullum aquilae, priusquam albicet cauda. — *Plin. n. h.* 10, 20.

24. Masurius auctor est L. Papirium praetorem, secundo herede lege agente, bonorum possessionem contra eum dedisse, cum mater partum se XIII mensibus diceret tulisse, quoniam nullum certum tempus pariendi statutum uideretur. — *Plin. n. h.* 7, 40 *et ex eo Gell.* 3, 16, 23.

25. Triumphare P. Ventidium de Parthis uoluit (*sc.* fortuna) quidem solum, sed eundem in triumpho Asculano Cn. Pompei duxit puerum, quamquam Masurius auctor est bis in triumpho ductum. — *Plin. n. h.* 7, 135.

26. Partim enim scripserunt (*scil.* ueteres scriptores), qui ouaret, introire solitum equo uehentem; sed[1] Sabinus Massurius pedibus ingredi ouantes dicit sequentibus eos non militibus, sed uniuerso senatu. — *Gell.* 5, 6, 27.

27. [2]Libertinos uero ab ingenuis adoptari quidem

1) sed *Hertz.* et *codd.* 2) '*haec ex libris iuris ciuilis esse possunt, quibus etiam "de dierum diffissionibus et comperendinationibus et aliis quibusdam legitimis ritibus" egisse potest. Gell.* 14, 2, 1'. *Hu.*

iure posse Masurius Sabinus scripsit. sed id neque permitti dicit neque permittendum esse umquam putat, ut homines libertini ordinis per adoptiones in iura ingenuorum inuadant. 'Alioquin', inquit, 'si iuris ista antiquitas seruetur, etiam seruus a domino per praetorem[1] dari in adoptionem potest'. idque ait plerosque iuris ueteris auctores posse fieri scripsisse. — *Gell.* 5, 19, 11—14.

28. Sub tecto uti liceret (*sc.* flamini Diali sine apice esse), non pridem a pontificibus constitutum Massurius Sabinus scripsit, et alia quaedam remissa gratiaque aliquot caerimoniarum facta dicitur. — *Gell.* 10, 15, 17. 18. *cf. supra Fabius Pictor* 3 *p.* 3.

C. CASSIVS LONGINVS

(cons. a. 30 p. Chr. obiit sub Vespasiano).

1. Circa Padum autem cum ageretur, quod flumen torrens et[2] aliquando tam uiolentum decurrit, ut alueum mutet et multorum late agros trans ripam, ut ita dicam, transferat, saepe etiam insulas efficiat, Cassius Longinus, prudentissimus uir, iuris auctor, hoc statuit[3], ut quidquid aqua lambiscendo abstulerit, id possessor amittat, quoniam scilicet ripam suam sine alterius damno tueri debet; si uero maiore ui decurrens alueum mutasset, suum quisque modum[4] agnosceret, quoniam

1) '*eo, qui vindicat, statim liberum filiumque suum in potestate esse asserente. qua ratione et dominus fiduciae causa amico mancipatum servum adoptare poterat. I.* 1, 11, 12'. *Hu.* 2) torrens et *codd.* ut torrens *Hu.* 3) '*non in libris iuris civilis, ut opinatur Dirksen akad. Abh.* 27. *Febr.* 1851 *p.* 23 (*hinterlass. Schr. ed. Sanio* I, 180), *sed, ut Hyginus refert, ex consultatione de Padana regione responso dato, quod non ad generalia de his acquisitionibus praecepta referendum est'. Hu.* 4) '*puta olim assignatum, quem nunc Padus occupavit, iamque quantum fieri potest, ex alveo derelicto sibi resarciendum: quasi haec mens in regione Padana assignantis fuerit, quam possessor, ut alius b. possessionem, agnoscit. unde non puto Cassium in occupatoriis agris idem sensisse, ut sensisse*

non possessoris neglegentia sed tempestatis uiolentia abreptum apparet; si uero insulam fecisset, a cuius agro fecisset, is possideret; at si ex communi, quisque suum reciperet. — *Hygin. de gen. controv. in grom. vet. ed. Lachm. p.* 124. *cf. ibidem p.* 17. 399.

2. Ob haec consalutatus imperator Nero: et senatus consulto supplicationes habitae, statuaeque et arcus et continui consulatus principi, utque inter festos referretur dies, quo patrata uictoria, quo nuntiata, quo relatum de ea esset, aliaque in eandem formam decernuntur adeo modum egressa, ut C. Cassius de ceteris honoribus adsensus, si pro benignitate fortunae dis grates agerentur, ne totum quidem annum supplicationibus sufficere disseruerit, eoque oportere diuidi sacros et negotiosos dies, quis diuina colerent et humana non impedirent. — *Tacit. Ann.* 13, 41.

3. Haud multo post[1] praefectum urbis Pedanium Secundum seruus ipsius interfecit, seu negata libertate, cui pretium pepigerat, siue amore exoleti incensus[2] et dominum aemulum non tolerans. ceterum cum uetere ex more familiam omnem, quae sub eodem tecto mansitauerat, ad supplicium agi oporteret, concursu plebis, quae tot innoxios protegebat, usque ad seditionem uentum est senatuque in[3] ipso erant studia nimiam seueritatem aspernantium, pluribus nihil mutandum[4] censentibus. ex quis C. Cassius sententiae loco in hunc modum disseruit:

'Saepe numero, patres conscripti, in hoc ordine interfui, cum contra instituta et leges maiorum noua senatus decreta postularentur; neque sum aduersatus, non quia dubitarem super omnibus negotiis melius atque rectius olim prouisum et quae conuerterentur

---

videtur Sic. Fl. p. 151, 2—5'. *Hu. cf. Pernice Labeo* I, 276.
1) *a.* 61 *p. Chr.* 2) incensus *Pichena.* infensus *cod.*
3) senatuque in *Lipsius.* senatusque in quo *cod.* senatusque uocatus in quo *Heraeus.* 4) multandum *cod.*

in[1] deterius mutari, sed ne nimio amore antiqui moris studium meum extollere uiderer. simul quidquid hoc in nobis auctoritatis est, crebris contradictionibus destruendum non existimabam, ut maneret integrum, si quando res publica consiliis eguisset. quod hodie euenit[2], consulari uiro domi suae interfecto per insidias seruiles, quas nemo prohibuit aut prodidit quamuis nondum concusso senatus consulto, quod supplicium toti familiae minitabatur. decernite hercule inpunitatem: at[3] quem dignitas sua defendet, cum[4] praefecto[5] urbis non profuerit? quem numerus seruorum tuebitur, cum Pedanium Secundum quadringenti non protexerint? cui familia opem feret, quae ne in metu quidem pericula nostra aduertit? an, ut quidam fingere non erubescunt, iniurias suas ultus est interfector, quia de paterna pecunia transegerat aut auitum mancipium detrahebatur? pronuntiemus ultro dominum iure caesum uideri.

Libet argumenta conquirere in eo, quod sapientioribus deliberatum est? sed et si nunc primum statuendum haberemus, creditisne seruum interficiendi domini animum sumpsisse[6], ut non uox minax excideret, nihil per temeritatem proloqueretur? sane consilium occultauit[7], telum inter ignaros parauit: num excubias transire[8], cubiculi fores recludere, lumen inferre, caedem patrare *poterat*[9] omnibus nesciis? multa sceleris indicia praeueniunt: serui si[10] prodant, possumus singuli inter plures, tuti inter anxios, postremo, si pereundum sit, non inulti inter nocentes agere. suspecta maioribus nostris fuerunt ingenia seruorum, etiam cum in agris aut domibus isdem nascerentur

---

1) in *om. cod.* 2) uenit *cod.* 3) at . . defendet *Puteolanus.* ut . . defendat *cod.* 4) cum . . profuerit *Puteolanus.* cui . . profuit *cod.* 5) praefecto *Andresen.* praefectus *cod.* praefectura *Puteolanus.* 6) insumpsisse *cod.* ita sumpsisse *Ritter.* 7) occul * uit *cod. addito* ta *in spatio vacuo m. 2.* 8) transiret . . recluderet . . inferret . . patraret *corr. m. recenti codicis.* 9) poterat *addidit Halm.* 10) si *cod.* ni *Madvig.*

caritatemque dominorum statim acciperent. postquam uero nationes in familiis habemus, quibus diuersi ritus, externa sacra aut nulla sunt, conluuiem istam non nisi metu coercueris. at quidam insontes peribunt. nam et ex fuso exercitu cum decumus quisque fusti feritur, etiam strenui sortiuntur. habet aliquid ex iniquo omne magnum exemplum, quod contra singulos utilitate publica rependitur'. — *Tac. ann.* 14, 42—44.

VALERII PROBI

NOTAE IVRIS.[1]

Notarum iuris, quae vulgo M. Valerio Probo Berytio, grammatico aetatis Neronianae, attribuuntur, primam editionem vere criticam confecit Theodorus Mommsen in Actis Societatis Regiae Saxonicae a. 1853 class. phil. hist. p. 91 sq. iterum idem novis et melioribus adhibitis subsidiis eas edidit in quarto volumine Grammaticorum Latinorum ab Henrico Keil editorum a. 1864 atque auxit notis adhuc ineditis ex codice Einsidlensi nr. 326 excerptis. cf. infra p. 89 § 6. Mommseni editionem nos secuti sumus paucis mutatis. in significanda codicum, quorum praeter *E* nullus vetustior est fine saeculi XV., lectione his compendiis usi sumus:

A = codex Mediolanensis Ambrosianus J 115 sup. omnium praestantissimus.
C = codex Romanus Chisianus I VI 204, codici A non multum cedens.
V = codex Romanus Vaticanus 2725.
M = codex Bernensis B 42, qui continet Inscriptionum Syllogen ab Iohanne Marcanova, medico Patavino, circa a. 1457 elaboratam inserto Probi libello.
Marucell. = codex Florentinus Marucellianus A 76. 1.
E = codex Einsidlensis 326 saec. X, qui continet Inscriptionum Latinarum Syllogen earum, quas habemus antiquissimam praemissa f. 1—10 collectione notarum tam iuris quam aliarum, ex qua notas ad ius pertinentes Mommsenus excerpsit et in ordinem nunc vulgo receptum redegit.

1) praefationem Huschkii eiusque additamenta vide in prioribus editionibus: nos pauca, quae supra leguntur, praefari satis habuimus. cf. etiam Iulius Steup, de Probis Grammaticis, Jenae 1871, p. 134—137. pauca compendia iuris peritis usitata tradidit Isidorus orig. 1, 23, 1 (Bruns II^6, 83).

VALERII PROBI
DE IVRIS NOTARVM.[1]

1. Est etiam circa perscribendas uel paucioribus notandas uoces studium necessarium. quod partim pro uoluntate cuiusque fit, partim pro usu publico et obseruatione communi. namque apud ueteres cum usus notarum nullus esset, propter scribendi difficultatem[2] maxime in senatu qui scribendo aderant, ut celeriter dicta comprehenderent, quaedam uerba atque nomina ex communi consensu primis litteris notabant et, singulae litterae quid significarent, in promptu erat. quod[3] in praenominibus, legibus publicis pontificumque monumentis et in iuris ciuilis[4] libris etiamnunc manet. ad quas notationes publicas accedit[5] etiam studiosorum uoluntas, ut[6] unusquisque familiares sibi notas pro uoluntate signaret; quas comprehendere infinitum est. publicae sane tenendae, quae in monumentis plurimis et in historiarum libris sacrisque publicis repeiuntur, ut

2.	P·	Publius[7]
	C·[8]	Gaius
	M·	Marcus
	CN·[9]	Gnaeus
	Q·	Quintus
	M'·[10]	Manius[11]

1) *inscriptionem manifesto vitiosam, scilicet non ab ipso Probo, sed fortasse a ICto infimae aetatis, qui Probi opus excerpserat, profectam, emendare supersedemus.* 2) difficultatem *Hu.* facultatem *codd.* 3) quod nō *codd.* '*fortasse:* qui mos' *Hu.* 4) ciuilibus *ACM*· ciuilis *dett.* 5) accedit *codd.* accessit *Hu.* 6) ut A^2. et A^1CM; set unusquisque familiares sibi notas pro uoluntate quas signarit comprehendere *ed. Momms. altera.* 7) L· Lucius *inserit Celtes.* 8) C *exhibet C:* G *habent AMV.* 9) GN· *codd.* 10) MA· *codd.* 11) Macunius *ACV.* Macuuius *M.* *Hu. suspicatur Manii et Pacuvii notas in unam conflatas esse.*

TI·	Tiberius
CL·	Claudius[1]
SP·	Spurius
SEX·	Sextus
SER·	Seruius
OP·	Opiter
A·V·C·	ab urbe condita
P·R·E·	post reges exactos
P·C·	patres conscripti
S·P·Q·R·	senatus populusque Romanus
EQ·R·	eques Romanus
V·R·	urbs Roma[2]
C·R·	ciuis Romanus
COL·	coloniae[3] uel coloni
MVN·	municipia uel municipes[4]
N·L·	nominis Latini
L·C·	Latini coloniarii
S·N·L·	socii nominis Latini

et similia. secundum haec[5] curiarum nomina, tribuum, comitiorum, sacerdotiorum, potestatum, magistratuum, praefecturarum, sacrorum, ludorum, rerum urbanarum, rerum militarium, collegiorum, decuriarum, fastorum, numerorum, mensurarum [iuris ciuilis] et similium ceterorum notationes proprias habent.

LITTERAE SINGVLARES IN IVRE CIVILI.

3. De legibus et plebiscitis *senatusque consultis*.[6]

1 P·I·R·P·Q·I·S·I·F· P·R·E·A·D·P·	populum iure rogauit populusque iure sciuit[7] in foro pro rostris ex[8] ante diem pridie

1) T· Titus *inserunt Accursius, Peutinger, Celtes.* 2) Romana *codd.* 3) colone *codd.* 4) municipes *E.* municeps *cett.* 5) haec etiam *Hu. cum Celte. de curiarum nominibus notatis cf. Ovid. Fast.* 2, 529. 6) *supplevit Hu.* 7) suscepit *codd.* 8) *corruptum. aut lacuna statuenda est aut desidera-*

2	E·H[1]·L·N·R·	eius hac[1] lege nihilum rogatur
3	S·R·L·R·I·C·Q·O·[1] O·R·E·	siremps lex, res, ius[2] causaque omnibus[1] omnium rerum esto[3]
4	S·N·L·	socii nominis Latini
5	L·P·C·R	Latini prisci ciues Romani[4]
6	M·E·M·D·D·E·	municipibus[5] eius municipii dare damnas esto
7	C·E·C·	colonis eius coloniae
8	Q·E·R·F·E·D·	quod eius recte factum esse dicetur
9	L·I·D·A·C·	lex Iulia de adulteriis coercendis
10	V·D·P·R·L·P·	unde de plano recte legi possit
11	A·A·A·F·F·[6]	aere, argento, auro flando, feriundo
12	I·N·Q·Q·	iustis nuptiis quaesitos quaesitas
13	S·Q·S·S·E·Q·N·I·S· R[7]·E·H·L·N·R·	si quid sacri sancti est, quod non iure sit rogatum[7], eius hac lege nihil rogatur
14	V·P·R·	ueteri possessori redditum
15	V·A·	ueterano adsignatum

tur significatio accuratior rostrorum, cf. pro rostris aedis Iuliae *in lege Quinctia de aquaed. Bruns* I[6], 115. *de legum praescriptionibus in universum cf. Ritschl. praef. ind. schol. Bonn. hib.* 1860 = *opusc. philol.* IV, 427 *sq.* 1) '*codd. et ed. ante* L. lege *addunt:* O. omnibus, *idque in sequenti nota, ubi testantibus lege Rubria* 2, 10; 40 (*Bruns* I[6], 100. 102) *et lege Quinctia* (*Bruns* I[6], 117. *cf. Mus. philol. Rhen.* VIII, 298. 457 *sq.* = *Ritschl. opusc.* IV, 56. 73 *sq.*) *iustus eius locus est, omittunt, ut appareat ex inferiore nota in superiorem id male irrepsisse*'. *Hu.* 2) si rem lex rex eius *codd.* 3) '*varie codd. hanc formulam corrumpunt. quod* siremps *notatur duabus litteris* S. R., *factum videtur secundum etymologiam M. Catonis, a* '*similis res*' *eam vocem derivantis. Fest. s. v.* (*Bruns* II[6], 41)'. *Hu.* 4) ciuis Romanus *ACV*. 5) municipis *AC.* municipes *E.* municipiis *M.* 6) F·F· *om AC.* 7) Q·V·I·N·S·R· quodue ius non sit rogarier *Hu. cf. Cic. pr. Caec.* 38, 95. *de dom.* 40, 106.

16	V·F·	usus fructus
17	S·C·	senatus consultum
18	P·S·	plebi scitum[1]
19	Q·D·E·R·F·P·D·E·R·V·I·C·	quid[2] de ea re fieri placeret[3], de ea re uniuersi ita censuerunt[4]
20	Q·F·E·	quod factum est[5]
21	I·S·F·	in senatu fuerunt[5]
22	D·C·S·	de consilii sententia
23	S·Q·M·D·E·R·A·P·P·V·L·O·E·COS·PR·TR·PL·Q·N·S·Q·E·V·A·P·P·V·F·*Q·S·N·T·COS·PR·TR·PL·Q·D·E·Q·E·V·A·P·P·V·F·*	si quid mee[6] de ea re ad populum plebemue lato[7] opus est, cos., praetores, tribuni plebis, qui nunc sunt, quibus eorum[8] uidebitur, ad populum plebemue[9] ferant; quod si non tulerint, cos.[10], praetores, tribuni plebis, qui deinceps erunt, quibus eorum[11] uidebitur, ad populum plebemue ferant
24	S·F·S·	sine fraude sua.

4. In legis actionibus haec:

1	A·T·M·D·O·	aio te mihi dare oportere
2	Q·N·T·S·Q·P·	quando negas, te sacramento quingenario prouoco
3	Q·N·Q·[12]·A·N·Q·N·	quando neque ais neque negas

---

1) S·C·P·S senatus consultum plebi scitum *codd.; divisit Mommsen*. 2) quod *codd.* 3) placere *codd.* 4) censuere *M.* 5) Q·F·E·I·S·F· quod factum est in senatu fuerunt *codd.* 6) *corruptum; deest haec vox Cic. ad fam.* 8, 8, 5. 7) plebemue lato *V.* plebemue ualeto *ceteri codd.* 8) quibus eorum *Hu. ex Cic. ad fam.* 8, 8, 5 *probante nunc Mommseno Staatsr.* III, 325, 1. quod eis *V.* quod eius *cett.* 9) plebemue *V.* plebis *cett.* 10) eos *codd.* 11) quibus eorum *Hu. cf. n.* 8. quod eis *codd.* 12) NQ] *sic M.* Q *om. ACV.*

4	E·I·M·C·V·	ex iure manum consertum uócauit[1]
5	S·N·S·Q·	si negat, sacramento quaerito
6	S·S·C·S·D·E·T·V· *I*·[3]	secundum suam causam[2]; sicut dixi, ecce tibi, uindictam *imposui*[3]
7	Q·I·I·T·C·P·A·F· A·	quando in iure te conspicio[4], postulo, anne fuas[5] auctor
8	T·PR·I·A·V·P·V· D·	te praetor[6] iudicem arbitrumue postulo uti des
9	I·D·T·S·P·	in diem tertium siue perendinum
10	A·L·A·	arbitrum liti aestimandae

5. In edictis perpetuis haec:

1ª	Q·B·F·	quare bonum factum[7]
1	I·D·P·E	iure[8] dicundo praeerit
2	I·D·C·	iuris dicundi causa
3	Q·R·F·E·V·	quod recte factum esse uidebitur
4	V·B·A·	uiri boni arbitratu
5	D·M·F·V·C·	dolo malo fraudisue causa
6	I·D·	iudicium dabo[9]
7	I·D·	iuris dictio[9]
8	Q·E·R·E·T·P·I·R· D·T·Q·P·D·T·D· D·P·F·	quanti ea res erit, tantae pecuniae iudicium recuperatorium dabo testibusque

1) uocarit *V.* vocasti *Cic. pro Mur.* 12, 26. 2) '*male haec verba cum sequentibus coniuncta sunt. cf. Gai.* 4, 16'. *Hu.* 3) '*supplevi ex Gai.* 4, 16. uindicta *codd.*' *Hu.* 4) *cf. Cic. pro Caec.* 19, 54. *pro Mur.* 12, 26. 5) fuas *Hu., Mommsen olim.* far *ACM.* fas *Marucell. Monac.* fiat *V. de* 'anne' *cf. Gai.* 4, 16. 6) te praetor *Mommsen ex E.* temptor *codd.* 7) '*codd. hanc notam in fine §i antecedentis praebent; sed eam edictorum esse, ubi fere exordium faciebat, docet Brisson. de form.* 3, 1'. *Hu.* 8) iure *M.* iuri *reliqui.* 9) I·D·I·D· iudicium dabo iuris dictio *codd.*

		publice dumtaxat decem denuntiandi potestatem faciam[1]
9	Q·S·S·S·	quae supra scripta sunt
10	I·C·E·V·	iusta causa esse uidebitur
11	N·K·C·	non calumniae causa
12	C·C·	consilium cepit uel causa cognita
13	F·C·	fraudare creditores uel fiduciae causa uel fidei commissum
14	P·C·	pactum[2] conuentum uel pecunia constituta
15	C·V·	centum uirum[3]
16	S·T·A·	sine tutoris auctoritate
17	T·A·	tutore auctore
18	F·E·D·	factum esse dicetur
19	H·S·	haec sic uel hora secunda[4]
20	Q·A·M·	quem ad modum
21	Q·M·	quo modo uel quo magis
22	P·P·L·V·	pro praede[5] litis uindiciarum[6]
23	I·S·	iudicatum[7] solui[8]
24	B·E·E·P·P·V·Q·I·[9]	bona ex edicto[10] *possideri proscribi uenirique iubebo*[11]

1) facit *AVM.* fiat *C. cf. lex Mamilia* c. 5 (*Bruns* I^6, 97). *C. I. L.* X 4842 *i. f.* (*Bruns* I^6, 240). *lex col. Genet. c.* 95 (*Bruns* I^6, 131). *in Ciceronis oratione pro Caecina, quae apud recuperatores habita est, testes numero X enumerantur.* 2) patres conscripti vel pactum *codd. praeter M.* patres conscripti vel *tamquam alienum ab edicto eiecit Hu.* 3) centum uirum uel clarissimi uiri *codd.* vel clarissimi uiri *del. Hu.* 4) uel hora secunda *del. Hu.* 5) predi *AC.* 6) uindicarium *AC.* uindiciarium *M.* 7) iudicium *codd.* 8) *post hanc notam M addit* C·E·D· coniunctum esse dicetur *et manu posteriore* M·F·P· malae fidei possessor. 9) V·Q·I· *habet E.* V·Q·P·P· *habet A.* 10) bona ex e *A Marucell.* bona ꝑ e *C.* bona ex edicto *V. hic finiunt ACV.* 11) possideri proscribi uenirique iubebo *supplevit Mommsen ex E, ubi separata inveniuntur* P·P· possideri proscribi *et* V·Q·I· uenirique iubebo.

6. *Ex Probi commentario extremo fragmenta servata in codice Einsidlensi* 326.

1	I·E·	iudex esto
2	R·S·	reciperatores sunt*o*[1]
3	E·R·A·	ea res agatur[2]
4	Q·D·R·A·	qua de re agitur
5	N·N·	Numerius Negidius
6	O·E·R·	ob eam rem
7	O·O·	oportet oportebit
8	O·*E*[3]·F·B·	oportebit[4] e*x*[5] fide bona
9	M·A·E·	melius aequius erit[6]
10	S·*D*[7]·E·R·Q·*D*[7]·A·	si de ea re, qua de agitur
11	S·P·	si[8] parret
12	S·N·P·A·	si non parre*t*, absoluito
13	T·M·D·F·O·	te mihi dare. facere oportere
14	D·M·F·	dolo malo fecisti
15—17	D·V·M·T·F·E·	dolo*ue* malo tuo factum est[9]
18	N·R·	non restituetur
19	O·C·	o*p*e con*s*ilio
20	V·R·	urbis Romae
21	R·R·E·P·	Romae rec*t*e experiri possit
22	M·C·F·	municipiis *coloniis* fori*s*[10]
23	D·D·	decreto decurionum
24	M·P·D·	maiorem partem diei[11]
25	P·P·D·	pro parte dimidia
26	S·S·S·	supra scripti sunt
27	Q·I·S·S·	quae infra scripta sunt

---

1) sunt *E*. 2) 'agitur *cod. ed. cf. Gai.* 4, 131'. *Hu.* 3) F *exhibet E.* 4) oportet *Hu.* 5) et *E.* 6) *cf. Boeth. ad Cic. Top.* 17, 65 *p.* 378 *Or.* (*Bruns* II⁶, 77). *Cic. de offic.* 3, 15, 61. *pro Rosc. C.* 4, 11. 12. 7) O *habet E.* 8) sine *E.* 9) D·V·M·V· dolo uel malo tuo D·V·M· dolo uel male M·T·F·E· malo tuo factum est *cod. ed.; in unum contraxit Hu.* 10) *sic Hu.* municipii fores *cod.,* municipio colonia foro *Mommsen. cf. lex Rubr. c.* 21. 23 (Bruns I⁶, 100. 102). *lex Iul. munic. v.* 83 *sq.* (*Bruns* I⁶, 109). 11) *cf. D.* 50, 16, 2, 1 (*Paul.* 93; *libro I. ad ed.*).

28 L·E·	leg*e* egisse
29 L·A·E·	lege actum est
30 R·R·	recte recipitur
31 M·M·P·	manu mancipio potestate[1]
32 E·I·Q·	ex iure Quiritium
33 *B*·P·D·E·	*bonorum* possessio data est[2]
34 S·*L*·P·H·A·	secundum *legem* publicam hoc aere[3]
35 H·B·V·P·	he*r*es bonorumue possessor
36 M·H·E·	mihi heres erit
37 H·Q·M·	heredemque meum
38 E·H·E·	exheres est*o*
39 V·V·C·	uolo uos curare
40 S·N·P·M·S·R·S·S· Q·H	.... sine praesumere[4] sibique habere
41. 42 P·S·T·Q·H·	praecipito sumito tibique habeto[5]
43 O·O·O·T·	omnia ornamenta, omnia texta
44 V·M·M·	ueste*m* mund*um* muliebrem
45 T·T·A·A·A·	tegulas testas[6] aurum argentum aes
46. 47 F·T·C·	familiam testamenti causa[7]
48 L·C·	libertatis causa
49 M·C·M·*M*·	mortis causa manu missa
50 V·R·C·	uindicta recte competet[8]
51 S·Q·M·M·M·M·M·	si quis manu *missus*[9] manu missa moritur

1) *cf. Rubr. leg. Flav. Salp.* 22 (*Bruns* II[6], 143). 2) *ex interdicto Quorum bon. D.* 43, 2, 1 *pr. cf. praeterea D.* 44, 1, 20 (*Paul.* 53). 3) *cf. Gai.* 2, 104. 3, 174. 4) sinito rem sumere *Hu., qui putabat librarium notam* R *pro* P *accepisse.* 5) T·Q·H· tibique habeto *repetit E sub littera* T. 6) *cf. D.* 47, 3, 1, 1 (*Ulp.* 1054). *veremur, ne librarius codicis Einsidl. duas notas Probi* T·T· *et* A·A·A· *falso in unam contraxerit.* 7) T·C· testamenti causa *repetit E sub littera* T. 8) competet *Mommsen.* ne empet *E.* 9) manu missus] manunumisit *E. principium edicti de bonis libertorum fuisse putat Mommsen.*

52	D·D·D·M·[1]	deinde deperi*i*t deminutum
53	H·COG·	herede cognitore
54	D·M·O·	donum munus operas[2]
55	O·D·M·	operas donum munus[3]
56	Q·P·N[4]·M·C·	quod pondere numero mensura continetur
57	F·P·P·R·	forma publica populi Romani[5]
58	*H*[6]·R·R·P·	*his*[6] rebus recte praestari
59	F·P·	fidei promissor
60	P·A·	pluuiae arcendae
61	F·E·	familiae erciscundae
62	F·R·	finibus reg*u*ndis[7]
63	V·F·I·	uadimonium fieri iubere
64	N·C·N·P·	nec clam nec precari*o*
65	V·F·V·	uim fieri ueto
66	F·C·L·	fraudationis causa latitat[8]
67	P·P·V·	pup*illus* pupillaue[8]
68	R·P·C·S·D·M·	re*i* publicae causa se d*olo*[9] malo[8]
69	V·I·I·	ui*de*bitur in integrum[10]
70	R·A·Q·E·I·E·	restit*uas*[11], antequam ex iure exeas
71	EX·C·	ex consuetudine
72	O·A·Q·	omnes ad quos
73	O·F·	*ostia*[12] fenestrae

---

1) M· *corruptum.* V·E· = ue est *Hu. cf. D.* 5, 3, 20, 6b; 17 (*S. C. Iuvent.*). 18, 4, 2, 5 (*Ulp.* 2963). 2) *cf. Paul.* 2, 32, 1. *D.* 38, 2, 37 *pr.* (*Ulp.* 2024). 50, 16, 53 *pr.* (*Paul.* 721). 3) *cf. D.* 38, 1, 7, 3 (*Ulp.* 2702). 38, 1, 37 *pr.* (*Paul.* 933). 4) M *legitur in E.* 5) *cf. D.* 12, 1, 2, 1 (*Paul.* 430). *L. Rubr.* 21 (*Bruns* I6, 100). 6) *suppl. Hu. cf. D.* 6, 1, 19 (*Ulp.* 556). 21, 1, 21, 2 (*Ulp.* 1767). 50, 16, 71, 1 (*Ulp.* 1713). 7) regnandis *E.* 8) *cf. D.* 42, 4, 5; 7, 1 (*Ulp.* 1388. 1390); 6 (*Paul.* 698). 9) damno *E.* 10) *integram formulam habet D.* 4, 6, 26, 9 (*Ulp.* 440). 11) restitus *E.* '*an* restituito *forma Iuliano antiquiore? ad rem cf. Gai.* 4, 164.' *Hu.* 12) *supplevit Hu. cf. D.* 19, 2, 25, 2 (*Gai.* 245): si ostia fenestrasue nimium corruptas locator non restituat. *D.* 6, 1, 59 (*Iul.* 877).

74 Q·M·E·	qu*ae*[1] mea est[2]
75 R·N·	rerum nouarum
76 S·N·P·Q·Λ·Ɖ[3]	si non plus quam magnus[4]
77 S·P·M·	Sextii Pedii mediuani[5].

CAELIVS SABINVS
(claruit Vespasiano, Tito et Domitiano imperantibus).

AD EDICTVM AEDILIVM CVRVLIVM.

1. Caelius Sabinus in libro, quem de edicto aedilium curulium composuit, Labeonem[6] refert, quid esset morbus, hisce uerbis definisse: 'Morbus est habitus cuiusque corporis contra naturam, qui usum eius facit deteriorem'. sed morbum alias in toto corpore accidere dicit, alias in parte corporis. totius corporis morbum esse, ueluti sit phthisis[7] aut febris, partis autem, ueluti sit caecitas aut pedis debilitas. 'Balbus autem', inquit, 'et atypus[8] uitiosi magis, quam morbosi sunt, et equus mordax aut calcitro uitiosus, non morbosus est. sed cui morbus est, idem etiam uitiosus est. neque id tamen contra fit; potest enim, qui uitiosus est, non morbosus esse. quam ob rem cum de homine morboso agetur, aeque'[9], inquit, 'ita dicetur: "QVANTO[10] OB ID VITIVM MINORIS ERIT"'. — *Gell.* 4, 2, 3—5.

2. [11]Pilleatos seruos uenum solitos ire, quorum nomine uenditor nihil praestaret, Caelius Sabinus iuris

1) quem *E.* 2) *cf. D.* 32, 85 (*Pomp.* 226). 34, 2, 7 (*Paul.* 1155). 3) *pro his duobus compendiis Hu. coniecit:* M·A· (*i. e.* mille asses). 4) magnus *E.* mille asses *Hu.* mille aeris *Mommsen.* 5) Sexti Pedii Medmani *Hu., qui adnotat:* '*ex Medma s. Medama in Bruttiis, olim Locrensium oppido, oriundi. Strab.* 6, 1, 5 *p.* 256. *Plin. n. h.* 3, 73'. 6) *cf. supra p.* 61. 7) phisis *libri boni.* 8) atypus *Aldus.* atyphus *vel* atiphus *codd.* 9) neque *codd.* 10) quando *libri boni.* 11) '*vix dubitandum, quin Gellius haec ex eodem libro sumpserit*'. *Hu. secundum Zimmern.*

peritus scriptum reliquit. cuius rei causam esse ait, quod eiusmodi condicionis mancipia insignia[1] esse in uendundo deberent, ut emptores errare et capi non possent, neque lex uendundi opperienda esset, sed oculis iam praeciperent, quodnam[2] esset mancipiorum genus; 'sicuti', inquit, 'antiquitus mancipia iure belli capta coronis induta ueniebant et idcirco dicebantur sub corona uenire. namque ut ea corona signum erat captiuorum uenalium, ita pilleus impositus demonstrabat eiusmodi seruos uenumdari, quorum nomine emptori uenditor nihil praestaret'. — *Gell.* 6 (7), 4, 1—3.

L. NERATIVS PRISCVS

(consiliarius Traiani et Hadriani).

DE NVPTIIS.

1. Hoc ius sponsaliorum obseruatum dicit Seruius[3] ad id tempus, quo ciuitas uniuerso[4] Latio lege Iulia data est. haec eadem Neratius[5] scripsit in libro, quem de nuptiis composuit. — *Gell.* 4, 4, 3; 4.

TITIVS ARISTO

(sub imp. Traiano).[6]

1. Id etiam memini legere me in libro Aristonis iureconsulti, hautquaquam indocti uiri, apud ueteres Aegyptios, quod genus hominum constat et in artibus reperiendis sollertes extitisse et in cognitione rerum indaganda sagaces, furta omnia fuisse licita et inpunita. — *Gell.* 11, 18, 16. *cf. Diodor. Sic.* 1, 80.

---

1) insignita *coni. Falster.* 2) quidnam *cod. Paris.* 3) *cf. supra p.* 33. 4) uniuerso] uniuersa *VR,* ui uersa *P.* 5) ueratius *vel* ueracius *libri boni VPR;* neratius *vel* neracius *dett.* 6) *vid. de hoc Ian. Iust. Enschedé de T. Aristone ICto Rom., Lugd. Batav.* 1829. 4. *Mommsen Jurist. Schrift.* II, 21 *sq.*

LAELIVS FELIX

(sub imp. Hadriano).[1]

AD Q. MVCIVM.

1. In libro Laelii Felicis ad Q. Mucium primo scriptum est Labeonem scribere *etc.* (*cf. supra M. Antistius Labeo n.* 22 *p.* 59). [2]iisdem comitiis, quae calata appellari diximus, et sacrorum detestatio et testamenta fieri solebant. tria enim genera testamentorum fuisse accepimus: unum, quod calatis comitiis in populi contione fieret, alterum in procinctu, cum uiri ad proelium faciendum in aciem uocabantur, tertium per familiae mancipationem[3], cui aes et libra adhiberetur. — *Gell.* 15, 27, 1—3.

2. In eodem Laelii Felicis libro haec scripta sunt: 'Is, qui non uniuersum[4] populum, sed partem aliquam adesse iubet, non comitia, sed concilium edicere debet. tribuni autem neque aduocant patricios neque ad eos referre[5] ulla de re possunt. ita ne leges quidem proprie, sed plebis scita appellantur, quae tribunis plebis ferentibus accepta sunt: quibus rogationibus ante patricii non tenebantur, donec Q. Hortensius dictator legem tulit, ut eo iure, quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur'. — *Gell.* 15, 27, 4.

3. Item in eodem libro hoc scriptum est: Cum ex generibus hominum suffragium feratur, curiata comitia esse, cum ex censu et aetate, centuriata, cum ex re-

---

1) *'sequor communem opinionem eorum, qui hunc eundem Laelium esse statuunt, cuius in D.* 5, 4, 3 (*Paul.* 1233) *mentio fit: quamquam in hoc scriptore omnia incerta sunt et ipsum nomen, quoties commemoratur, in libris mss. variatur'. Hu.*
2) *'haec quoque ex eodem libro petita esse vix dubitabit, qui sententiarum nexum ipsumque rei, de qua agitur, argumentum reputaverit'. Hu.* 3) mancipationem *Hu.* emancipationem *codd., quorum lectionem tuetur Mommsen Jurist. Schr.* I, 408, 1. 4) ut uniuersum *cod. unus* (*Q*). 5) ferre *Hu. ed.* 1. *et* 2., *Mommsen Staatsr.* III, 148, 1, *Cobet.*

gionibus et locis, tributa. centuriata autem comitia intra pomerium fieri nefas esse, quia exercitum extra urbem imperari oporteat, intra urbem imperari ius non sit. propterea centuriata in campo Martio haberi exercitumque imperari praesidii causa solitum, quoniam populus esset in suffragiis ferendis occupatus. — *Gell.* 15, 27, 5.

---

4. (?) Libertinis uero nullo iure uti praetextis licebat ac multo minus peregrinis, quibus nulla esset cum Romanis necessitudo. sed postea libertinorum quoque filiis praetexta concessa est ex causa tali, quam M. Laelius augur[1] refert. qui bello Punico secundo decemuiros[2] dicit ex senatus consulto propter multa prodigia libros Sibyllinos adiisse et inspectis his nuntiasse in Capitolio supplicandum lectisterniumque ex conlata stipe faciendum, ita ut libertinae quoque, quae longa ueste uterentur, in eam rem pecuniam subministrarent. acta igitur obsecratio est pueris ingenuis itemque libertinis, sed et uirginibus patrimis matrimisque pronuntiantibus carmen. ex quo concessum, ut libertinorum quoque filii, qui ex iusta dumtaxat matrefamilias nati fuissent, togam praetextam et lorum in collo pro bullae decore gestarent. — *Macrob. Sat.* 1, 6, 13.

---

1) '*minime spondeo hunc eundem illum Laelium Felicem fuisse; argumentum tamen simile est et Laelius, a ICtis posterioribus in iure civili semel tantum vel bis citatus, magis iuris publici vel sacri antiquitatibus operam dedisse videtur. eiusdem Laelii ex mss. librorum fide possit etiam esse, quod supra, Lachmannum non sine dubitatione secuti, C. Aelio Gallo* 6 (*supra p.* 38) *tribuimus fragmentum. multo antiquiore est, ut L. Aelium Stilonem taceam, ad quem etiam referendus Plin. n. h.* 14, 93 (*Capito* 27 *supra p.* 70), *C. Aelius, cuius apud Festum quaedam extant ex oratione fragmenta*'. *Hu.* 2) decemuiros *Ian.* duumuiros *codd.*

SEX. POMPONIVS

(sub Hadriano et insequentibus imperatoribus).

LIBRO SINGVLARI REGVLARVM.

1. Et seruitutes diuidi non possunt; nam earum usus ita conexus est, ut qui eum partiatur, naturam eius corrumpat.[1]

---

1) *'ex libris Pomponii' ..... ex vetustissimis quibusdam fragmentis carie corrosis, quae nobis dono dedit Iulius Caesar Scaliger ..... excepta e bibliotheca Petri Criniti Florentini' haec sumpta esse testatur is, qui primus edidit, Arn. Ferrandius in Consuet. Burdigal. commentariis Lugd.* 1536 *p.* 72. *cf. A. G. Cramer in Hugon. civ. Mag.* VI, 1 *sq., qui et illud probabiliter coniecit esse has lacinias ex Pomponii libro singulari regularum, ita ut D.* 8, 1, 17 (*Pomp.* 372) *eas excepisse videatur, sola fere voce 'itaque' interiecta. — consulto omittimus, quae Lyd. de magistr.* 1, 48 *ex Pomponio, scilicet ex D.* 1, 2, 2, 34 *mutila et corrupta refert.*

SEX. CAECILIVS AFRICANVS

(sub Hadriano et sequentibus imperatoribus).

Num Sex. Caecilius iuris consultus is, quem Gellius cum Favorino philosopho de legibus XII tabularum disputantem inducit, idem sit atque Sex. Caecilius Africanus ille, qui in Digestis saepe commemoratur, sunt qui dubitent; multo incertius est, num Gellius aut libro ullo Africani usus sit aut ex ore eius hunc sermonem elegantem propriis auribus audiverit. vero est similius eum totam disputationem si minus finxisse, at tamen ex variis libris veterum excerpsisse et composuisse. quoniam autem ea, quae in hoc capite Gelliano celeberrimo leguntur, ex bonis fontibus hausta multum adferunt ad historiam iuris inlustrandam, maxima ex parte ad iuris prudentiam pertinent, denique digna sunt, quae a iuris studiosis legantur, horum in usum atque commoditatem syllogae Huschkianae ea inserere e re esse nobis visum est.

In significanda lectione codicum Gellii usi sumus compendiis his a Martino Hertz inductis:

X = codex Vossianus Lat. F 112 saec. X.
O = codex Reginensis 597 saec. X.
Π = codex Reginensis 1646 saec. XII.
N = codex Magliabecchianus 329 saec. XV.
Q = codex Parisiensis 8664 saec. XIII.
Z = codex Vossianus Lat. F 7 saec. XIV.

Disputatio[1] Sex. Caecilii iureconsulti et Fauorini philosophi de legibus duodecim tabularum.

(1) Sextus Caecilius in disciplina iuris atque in[2] legibus populi Romani noscendis interpretandisque scientia, usu[3] auctoritateque inlustris[4] fuit. (2) ad eum

---

1) disputatio *QZ*. disceptatio *XOΠN*. 2) *om. XOΠN*. 3) usus *libri boni*. 4) inlustris *Q*. inlustri *codd. cett.*

forte in area Palatina, cum salutationem Caesaris opperiremur, philosophus Fauorinus accessit conlocutusque est nobis multisque aliis praesentibus. (3) in illis tunc eorum sermonibus orta mentiost legum decemuiralium, quas decemuiri eius rei gratia a populo creati conposuerunt, in duodecim tabulas conscripserunt.

(4) Eas leges cum Sex. Caecilius inquisitis exploratisque multarum urbium legibus eleganti atque absoluta breuitate uerborum scriptas diceret, 'sit'[1] inquit 'hoc' Fauorinus 'in pleraque earum legum parte ita, ut dicis; non enim minus cupide tabulas istas duodecim legi quam illos duodecim[2] libros Platonis de legibus. sed quaedam istic esse animaduertuntur aut obscurissima *aut durissima*[3] aut lenia contra nimis et remissa aut nequaquam ita, ut scriptum est, consistentia'.

(5) 'Obscuritates', inquit Sex. Caecilius, 'non adsignemus culpae scribentium, sed inscitiae[4] non adsequentium, quamquam hi quoque ipsi, qui quae scripta sunt, minus percipiunt, culpa uacant. (6) nam longa aetas uerba atque mores ueteres oblitterauit, quibus uerbis moribusque sententia legum conprehensa est. trecentesimo quoque anno post Romam conditam tabulae conpositae scriptaeque sunt, a quo tempore ad hunc diem anni esse non longe minus sescenti[5] uidentur. (7) dure autem scriptum esse in istis legibus quid existimari potest? nisi duram esse legem putas, quae iudicem arbitrumue iure datum, qui ob rem dicendam[6] pecuniam accepisse conuictus est, capite poenitur[7] aut quae furem manifestum ei, cui furtum factum est, in seruitutem tradit[8], nocturnum

1) sit *Beroaldus*. sed *codd*. 2) duodecim *Falster*. decem *sive* X *codd*. 3) *suppl. Iac. Gronov*. 4) inscientiae *XO*. 5) sescenti *Fr. Gronov*. septingenti *codd*. 6) dicendam *codd*. iudicandam *Scioppius*. 7) *cf. lex XII tab*. 9, 3 (*Bruns* I[6], 34). 8) *cf. lex XII tab*. 8, 14 (*Bruns* I[6], 32).

autem furem ius occidendi[1] tribuit.[2] (8) dic enim, quaeso, dic, uir sapientiae studiosissime, an aut iudicis illius perfidiam contra omnia iura[3] diuina atque humana iusiurandum suum[4] pecunia uendentis aut furis manifesti intolerandam audaciam aut nocturni grassatoris insidiosam uiolentiam non dignam esse capitis poenae[5] existumes?'

(9) 'Noli', inquit Fauorinus, 'ex me quaerere, quid ego existumem. scis enim solitum esse me pro disciplina sectae, quam colo, inquirere potius quam decernere. (10) sed non leuis existimator neque aspernabilis est populus Romanus, cui delicta quidem istaec uindicanda, poenae tamen huiuscemodi nimis durae esse uisae sunt; passus enim est leges istas de tam inmodico supplicio situ atque senio emori. (11) sicut illud quoque inhumaniter[6] scriptum improbitauit[7], quod, si homo in ius uocatus morbo[8] aut aetate aeger ad ingrediendum inualidus est, arcera non sternitur, sed ipse aufertur et iumento imponitur atque ex domo sua ad praetorem in comitium noua funeris facie effertur. quam enim ob causam morbo adfectus et ad respondendum pro sese non idoneus iumento adhaerens in ius aduersario deportatur? quod uero dixi uideri quaedam esse inpendio molliora, nonne tibi quoque uidetur nimis esse dilutum, quod ita de iniuria poenienda scriptum est: SI INIVRIAM[9] ALTERI[10] FAXSIT, VIGINTI QVINQVE AERIS[11] POENAE[12] SVNTO.[13] quis enim erit tam inops, quem ab iniuriae faciendae libidine uigenti quinque asses deterreant? (13) itaque

1) ius occidendi *OΠN*. ius occenti *X*. iure incidenti *QZ*. 2) *cf. lex XII tab.* 8, 12 (*Bruns* I[6], 31). 3) *om. QZ*. 4) sua *QZ*. 5) poena *Π*. 6) inhumaniter *ΠQ*. non humaniter *ZXON*. 7) improbauit *XOΠN*. 8) morbo adfectus *O*. 9) iniuria *codd.* 10) *a textu XII tab. abiudicat R. Schoell.* 11) *non fuisse in XII tab. putat Franc. Pithoeus.* 12) poinas *fuisse in XII tab. coniecit Bréal.* 13) *cf. lex XII tab.* 8, 4 (*Bruns* I[6], 29).

cum eam legem Labeo quoque uester in libris, quos ad duodecim tabulas conscripsit[1], non probaret: "*tum*", inquit, "L. Veratius fuit egregie homo inprobus atque inmani uecordia. is pro delectamento habebat os hominis liberi manus suae palma uerberare. eum seruus sequebatur ferens crumenam plenam assium; ut quemque depalmauerat, numerari statim secundum duodecim tabulas quinque et uiginti asses iubebat. propterea', inquit, 'praetores postea hanc abolescere et relinqui censuerunt iniuriisque aestumandis recuperatores se daturos edixerunt'". (14) nonnulla autem in istis legibus ne[2] consistere quidem, sicuti dixi, uisa sunt, uelut illa lex talionis, cuius uerba, nisi memoria me fallit[3], haec sunt: SI MEMBRVM RVPIT[4], NI CVM E PACTO[5], TALIO ESTO.[6] (15) praeter enim ulciscendi acerbitatem ne procedere quoque executio iustae talionis potest. nam cui membrum ab alio ruptum est, si ipsi itidem rumpere per talionem uelit, quaero, an efficere possit rumpendi pariter membri aequilibrium? in qua re primum ea difficultas est inexplicabilis. (16) quid si[7] membrum', inquit, 'alteri[8] inprudens ruperit? quod enim inprudentia[9] factum est, retaliari per inprudentiam debet. ictus quippe fortuitus et consultus non cadunt sub eiusdem talionis similitudinem. quonam igitur modo inprudentem poterit imitari, qui in exequenda talione non licentiae ius habet, sed inprudentiae? (17) sed et si prudens ruperit, nequaquam patietur aut altius se laedi aut latius. quod cuiusmodi libra atque mensura caueri possit, non reperio. (18) quin etiam, si quid plus erit aliterue conmissum, res fiet ridiculae atroci-

1) *cf. supra Labeo* 25 *p.* 60. 2) nec *codd.* 3) *om. QZ.* 4) rupsit *Turnebus.* 5) e pacto *codd.* eo pacit *Fest. v. talionis p.* 363. 6) *cf. lex XII tab.* 8, 2 (*Bruns* I[6], 29). 7) quid si *Q*[2]. quisui *Q*. quis in *O*. qui sin *N*. qui si *ZΠ*. quis *X*. 8) alteri *Carrio*. alter *codd.* 9) inprudentia *Q*. per inprudentiam *XOΠN*. inprudentia—per *om. Z.*

tatis, ut contraria actio mutuae talionis oriatur et adolescat infinita quaedam reciprocatio talionum. (19) nam de inmanitate illa secandi partiendique[1] humani corporis, si unus ob pecuniam debitam iudicatus addictusque[2] sit pluribus, non libet meminisse et piget dicere. quid enim uideri potest efferatius, quid ab hominis ingenio diuersius, quam quod membra et artus inopis debitoris breuissimo[3] laniatu distrahebantur, sicuti[4] nunc bona uenum distrahuntur?'

(20) Tum Sex. Caecilius amplexus utraque manu Fauorinum: 'tu es', inquit, 'unus profecto in nostra memoria non Graiae modo, sed Romanae quoque[5] rei peritissimus. quis enim philosophorum disciplinae suae leges tam scite atque docte callet, quam leges tu nostras decemuirales percalluisti? (21) sed quaeso tecum tamen, degrediare paulisper curriculis istis disputationum uestrarum academicis omissoque studio, quicquid lubitum est, arguendi tuendique consideres grauius, cuimodi sint ea, quae reprehendisti, (22) nec ideo contemnas legum istarum antiquitates, quod plerisque ipse[6] iam populus Romanus uti desiuerit. non enim profecto ignoras legum oportunitates et medelas pro temporum moribus et pro rerum publicarum generibus ac pro utilitatum praesentium rationibus proque uitiorum, quibus medendum est, feruoribus mutari atque flecti neque uno statu consistere, quin, ut facies caeli et maris, ita rerum atque fortunae tempestatibus uarientur. (23) quid salubrius uisum est rogatione illa Stolonis[7] iugerum de numero praefinito? quid utilius plebis scito Voconio[8] de coercendis mulierum hereditatibus? quid tam necessarium existimatum est propulsandae ciuium luxuriae quam lex Licinia[9] et Fannia[10]

1) patiendique *libri boni*. 2) addictusque *XΠN*. adductusque *OQZ*. 3) acerbissimo *Hosius*. saeuissimo *Bynkershoek*. 4) sicuti *QZ*. sic *XOΠ*. sic * * *N*. 5) *om.* *OΠN*. 6) ipse *Hertz*. ipsis *codd.* 7) *a.* 387 *u.* 367 *a. Chr.* 8) *a.* 585/169. 9) *a.* 651/103 (?). 10) *a.* 593/161.

aliaeque item leges sumptuariae? omnia tamen haec oblitterata et operta sunt ciuitatis opulentia quasi quibusdam fluctibus exaestuantis. (24) sed cur tibi esse uisa est inhumana lex omnium mea quidem sententia humanissima, quae iumentum dari iubet aegro aut seni in ius uocato? (25) uerba sunt haec de lege[1] Si in ius uocat[2]: SI MORBVS AEVITASVE VITIVM ESCIT, QVI IN IVS VOCABIT[3], IVMENTVM DATO; SI NOLET, ARCERAM NE STERNITO.[4] (26) an tu forte morbum appellari hic putas aegrotationem grauem cum febri rapida et quercera iumentumque dici pecus aliquod unicum tergo uehens? ac propterea minus fuisse humanum existumas aegrotum domi suae cubantem iumento inpositum in ius rapi? (27) hoc, mi Fauorine, nequaquam ita est. nam morbus in lege ista non febriculosus neque nimium grauis, sed uitium aliquod inbecillitatis atque inualentiae demonstratur, non periculum uitae ostenditur. ceteroqui morbum uehementiorem uim grauiter nocendi habentem legum istarum scriptores alio in loco[5] non per se 'morbum', sed morbum sonticum appellant. (28) iumentum quoque non id solum significat, quod nunc dicitur; sed uectabulum etiam, quod a iunctis[6] pecoribus[7] trahebatur[8], ueteres nostri 'iumentum' a 'iungendo' dixerunt. (29) arcera autem uocabatur plaustrum[9] tectum undique et munitum quasi arca quaedam magna uestimentis instrata, qua nimis aegri aut senes portari cubantes solebant. (30) quaenam tibi igitur acerbitas esse uisa est, quod in ius uocato paupertino homini uel inopi, qui aut pedibus forte aegris esset aut quo alio casu ingredi non quiret, plaustrum esse dandum censuerunt? neque insterni

---

1) de lege *XOΠN.* legis *QZ.* 2) uocat *XOΠN.* uocato uerba *QZ.* 3) qui in ius uocabit *a XII tab. aliena esse vidit Schoell.* 4) *cf. lex XII tab.* 1, 3 (*Bruns* I[6], 17). 5) *cf. lex XII tab.* 2, 2 (*Bruns* I[6], 19). 6) a iunctis *edd.* adiunctis *XOΠN.* iunctis *QZ.* 7) pectoribus *codd.* 8) trahebantur *QZ.* 9) plaustrum rusticum *Hertz ex Non. p.* 55 *Merc.*

tamen delicate arceram iusserunt, quoniam satis esset inualido cuimodi[1] uectabulum.[2] atque id fecerunt, ne causatio ista aegri corporis perpetuam uacationem daret fidem detractantibus iurisque actiones declinantibus. (31) sed enim ipsum uide. iniurias factas quinque et uiginti assibus sanxerunt. non omnino omnes, mi Fauorine, iniurias aere isto pauco diluerunt, tametsi haec ipsa paucitas assium graue pondus aeris fuit; nam librariis assibus in ea tempestate populus usus est. (32) sed iniurias atrociores, ut de osse fracto, non liberis modo, uerum etiam seruis factas inpensiore damno uindicauerunt[3], (33) quibusdam autem iniuriis talionem quoque adposuerunt. quam quidem tu talionem, uir optime, iniquius paulo insectatus es ac ne consistere quidem dixisti lepida quadam sollertia uerborum, quoniam talioni par non sit talio neque rumpi membrum facile possit ad[4] alterius rupturae[5], ut ais tu, 'aequilibrium'. (34) uerum est, mi Fauorine, talionem parissimam[6] fieri difficillime. sed decemuiri minuere atque extinguere uolentes huiuscemodi uiolentiam pulsandi atque laedendi talione, eo[7] quoque metu coercendos esse homines putauerunt neque eius, qui membrum alteri rupisset et pacisci tamen de talione redimenda nollet, tantam esse habendam rationem arbitrati sunt, ut, an prudens inprudensne[8] rupisset, spectandum putarent aut[9] talionem in eo uel ad amussim aequiperarent uel in librili perpenderent; sed potius eundem animum eundemque impetum in eadem parte corporis rumpendi, non eundem quoque casum exigi uoluerunt, quoniam modus uoluntatis praestari posset,

1) cuicuimodi *Carrio*. 2) uectabulum *XN*. uectaculum *codd. cett.* 3) *cf. lex XII tab.* 8, 3 (*Bruns* I[6], 29). 4) id *codd.* 5) rupturae *N*. ruptae *cett. codd.* 6) parissimam *Oiselius*. rarissimum *XOΠN*. rarissime *QZ*. 7) talione eo] talioneo *Hu*. talione *del. ed. Iunt., Carrio*. 8) inprudensne *C. F. W. Mueller*. inprudensue *codd.* 9) *om. QZ*.

casus ictus non posset. (35) quod si ita est, ut dico et ut[1] ipse aequitatis habitus demonstrat, taliones illae tuae reciprocae argutiores profecto quam ueriores fuerunt. (36) sed quoniam acerbum quoque esse hoc genus poenae putas, quae, obsecro te, ista acerbitas est, si idem fiat in te, quod tute in alio feceris? praesertim cum habeas[2] facultatem paciscendi et non necesse sit pati talionem, nisi eam tu elegeris. (37) quod edictum autem praetorum de aestimandis iniuriis probabilius esse existimas[3], nolo hoc ignores hanc quoque ipsam talionem ad aestimationem iudicis redigi necessario solitam. (38) nam si reus, qui depecisci noluerat, iudici talionem imperanti non parebat, aestimata lite iudex hominem pecuniae damnabat, atque ita, si reo et pactio grauis et acerba talio uisa fuerat, seueritas legis ad pecuniae multam redibat. (39) restat[4], ut ei, quod de sectione partitioneque corporis inmanissimum esse tibi uisum est, respondeam. omnibus quidem uirtutum generibus exercendis colendisque populus Romanus e parua origine ad tantae amplitudinis instar emicuit, sed omnium maxime atque praecipue fidem coluit sanctamque habuit tam priuatim quam publice. (40) sic consules, clarissimos uiros, hostibus confirmandae fidei publicae causa dedidit[5], sic clientem in fidem acceptum cariorem haberi quam propinquos tuendumque esse contra cognatos censuit, neque peius ullum facinus existimatum est, quam si qui[6] probaretur clientem diuisui habuisse. (41) hanc autem fidem maiores nostri non modo in officiorum uicibus, sed in negotiorum quoque contractibus sanxerunt maximeque in pecuniae mutuaticae usu atque commercio: adimi enim putauerunt subsidium hoc inopiae tempo-

---

1) et ut *codd. dett.* ut et *libri boni.* 2) feceris *QZ.* 3) existimas *Hu.* ex his *vel* ex iis *codd.* 4) restat — atque § 53 *i. f. om. QZ.* 5) dedidit *Fr. Daniel.* dedit *codd.* 6) qui *Carrio.* cui *codd.*

rariae, quo communis omnium uita indiget, si perfidia debitorum sine graui poena eluderet. (42) confessis[1] igitur aeris ac debiti[2] iudicatis triginta dies sunt dati conquirendae pecuniae causa, quam dissoluerent, (43) eosque dies decemuiri 'iustos' appellauerunt, uelut quoddam iustitium, id est iuris inter eos quasi interstitionem quandam et cessationem, quibus diebus nihil cum his agi iure posset. (44) post deinde, nisi dissoluerant, ad praetorem uocabantur et ab eo, quibus erant iudicati, addicebantur, neruo quoque aut compedibus uinciebantur. (45) sic enim sunt, opinor, uerba legis: AERIS CONFESSI REBVSQVE IVRE IVDICATIS TRIGINTA DIES IVSTI SVNTO. POST DEINDE MANVS INIECTIO ESTO, IN IVS DVCITO. NI IVDICATVM FACIT AVT QVIS ENDO EO IN IVRE[3] VINDICIT, SECVM DVCITO, VINCITO AVT NERVO AVT COMPEDIBVS. QVINDECIM PONDO NE MINORE AVT SI VOLET MAIORE VINCITO. SI VOLET, SVO VIVITO. NI SVO VIVIT, QVI EVM VINCTVM HABEBIT, LIBRAS FARRIS ENDO[4] DIES DATO. SI VOLET, PLVS DATO.[5] (46) erat autem ius interea paciscendi ac, nisi pacti forent, habebantur in uinculis dies sexaginta. (47) inter eos dies trinis nundinis continuis ad praetorem in comitium producebantur, quantaeque pecuniae iudicati essent, praedicabatur. tertiis autem nundinis capite poenas dabant aut trans Tiberim peregre uenum ibant. (48) sed eam capitis poenam sanciendae, sicuti dixi, fidei gratia horrificam atrocitatis ostentu nouisque terroribus metuendam reddiderunt. nam si plures forent, quibus reus esset iudicatus, secare, si uellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis permiserunt. (49) et quidem uerba ipsa legis dicam, ne existimes inuidiam me istam forte

1) confessi *edd.* 2) debiti *ON.* debitis *XII.* 3) in iure *a XII tabulis abiudicat Mommsen.* 4) farris endo *Scriverius.* ferri endo *vel* ferriendo *vel* feriendo *codd.* 5) *cf. lex XII tab.* 3, 1—4 (*Bruns* I[6], 20).

formidare: TERTIIS inquit NVNDINIS PARTIS SECANTO. SI PLVS MINVSVE SECVERVNT, SE FRAVDE ESTO.[1] (50) nihil profecto inmitius, nihil inmanius, nisi, ut re ipsa apparet, eo consilio tanta inmanitas poenae denuntiata est, ne ad eam umquam perueniretur. (51) addici namque nunc et uinciri multos uidemus, quia uinculorum poenam deterrimi homines contemnunt, (52) dissectum esse antiquitus neminem equidem neque legi neque audiui, quoniam saeuitia ista poenae contemni non quitast. (53) an putas, Fauorine, si non illa etiam ex duodecim tabulis de testimoniis falsis poena aboleuisset et si nunc quoque, ut antea, qui falsum testimonium dixisse conuictus esset, e saxo Tarpeio deiceretur, mentituros fuisse pro testimonio tam multos, quam uidemus? acerbitas plerumque ulciscendi maleficii bene atque caute[2] uiuendi disciplina est. (54) historia de Metto Fufetio Albano nobis quoque non admodum numero[3] istiusmodi libros lectitantibus ignota non est, qui quoniam pactum atque condictum cum rege populi Romani perfide ruperat, binis quadrigis euinctus in diuersa nitentibus laceratus est. nouum atque asperum supplicium quis negat? sed quid elegantissimus poeta dicat, uide:

'AT TV DICTIS, ALBANE, MANERES'.[4]

(55) Haec taliaque alia ubi[5] Sextus Caecilius omnibus, qui aderant, ipso quoque Fauorino adprobante atque laudante disseruit, nuntiatum est Caesarem iam salutari, et separati sumus. — *Gell.* 20, 1.

---

1) *cf. lex XII tab.* 3, 6 (*Bruns* I^{6}, 21). 2) *hic redeunt QZ.* 3) saepenumero *Knapp.* 4) *Verg. Aen.* 8, 643. 5) ibi *QZ.*

GAI
INSTITVTIONVM COMMENTARII QVATTVOR.

EDITORVM PRAEFATIVNCVLA.

Gaius natus si non Traiano, certe Hadriano (cf. D. 34, 5, 7 pr.) imperante scripsit sub Antonino Pio, Marco Aurelio, fortasse Commodo. obiisse eum non ante a. 178 inde apparet, quod ad SC. Orfitianum a. 178 librum singularem confecit (D. 38, 17, 9).

Praenomen Gai solum scripta eius prae se ferunt, nomine atque cognomine omissis; nec aliunde haec innotuerunt, quo factum est, ut quidam, vix recte, negarent Gaio aut nomen aut cognomen fuisse.

Unde gentium sit oriundus, nescimus. Romae Gaium ius didicisse, cum paene totus Sabinianorum sectae addictus sit (cf. Inst. 1, 196. 2, 37; 123; 195; 200; 217; 219; 220; 231. 3, 87; 98; 103; 141; 167a; 168. 4, 78; 79; 114) probabile est; Romae eum docuisse et scripsisse, quamvis valde disceptetur, veritati propius accedet.

Nusquam a melioris aetatis iuris consultis Gai opera laudantur neque ab aequalibus neque ab insequentibus, ut Ulpiano et Paulo. quod sane in D. 45, 3, 39 (Pomp. lib. 22 ad Q. Muc., 285 Len.) legitur 'sed qua actione id reciperare possumus (!), quaeremus; et non sine ratione est, quod Gaius noster (!) dixit, condici id in (!) utroque casu posse domino', a Triboniano interpolatum esse non sine ratione suspicari licet. huius de Gaio saeculis II et III alti silentii causae possunt afferri aliae atque Gai

procul a Roma in provincia quadam Orientis collocatum domicilium. nam et nos quorundam lanistarum libellos undecumque concoctos, et si qua alia sunt ad popularem iurisprudentiam aptata opuscula 'aurea' et ea, sicut Sabinianorum postumi Gai, aliquantulum obsoleta, a nostris scriptis ablegamus.

Publice respondendi iure Gaium caruisse (neque enim responsa eius exstant) haud dubitandum. hoc quoque ei evenire potuit, si Romae totam vitam degit.

In Institutionibus ius provinciale respicit quidem (cf. Inst. 1, 55; 193), sed ita parce, ut eum iuris comparatione Romana quaedam illustrare neque vero provinciarum orientalium ius Graeco-Romanum tot tantisque rebus a mero Romanorum iure discrepans accuratius tractare voluisse pateat. et libros ad edictum provinciale Gaium, licet praeterea nemo eius commentator exstitisse videatur, Romae conficere potuisse eo libentius credas, quod hoc edictum a Roma provinciis cunctis, non a provincialibus sibi ipsis conditum est.

Ex Gai sermone partim graecissante natione Graecum eum fuisse, quod quidam coniecerunt, minime probatur; sapere enim Graecitatem non natio solum, sed et disciplina conversatio lectio efficiunt, neque quisquam scripsit Romae Gai aetate, cuius stilus Graeco colore non tinctus sit.[1]

---

1) De Gai Graecismis egit Kalb in libro, qui inscribitur: Roms Juristen (Lips. 1890) p. 79 sq. eis, quae vir doctus composuit, liceat pauca addere. particularum coniunctio 'ut ecce' Gaio praedilecta (cf. Kalb l. c. p. 85) conferri potest cum Graeco *οἷον ὡς* (Theoph. p. 172 Ferr.), quod primum legitur apud Aristotelem Rhet. 2, 23 p. 1397 a. 25. 1397 b. 27. 1400 b. 17. 2, 24 p. 1401 b. 32. Poet. p. 1452 a. 7, apud posteros saepissime invenitur. cf. Dahl, Demetrius *περὶ ἑρμηνείας*, Zweibrücken 1894, p. 33 sq. 'ut ecce' dixerunt praeter Gaium et iurisconsultos eos, qui hunc secuti sunt, Macrobius et Pompeius Grammaticus p. 99, 12. 106, 14 K. — Constat nullum omnino praeter Gaium dixisse 'statim ab initio' (cf. V. I. R. p. 57, 6), quocum licet comparare Graecum *εὐθὺς παραχρῆμα*, quod

Stationi alicui, ad quam auditores ex Orientis provinciis adfluxerint undeque refluxerint, Romae Gaium praefuisse si quis credere velit, eum vix aegreque redarguas.

---

scripsit ex. gr. Xenoph. de republ. Laced. 8, 4. Antiphon Pharm. 20. Isaeus 1, 11. 3, 7 (*ὡς μὲν ἔδοξε παραχρῆμα εὐθὺς τότε τὰ ψευδῆ μαρτυρῆσαι Νικόδημος, ἐπιδέδεικται*). 3, 48 (*καὶ εἰ ἦν ἀληθῆ ἃ νυνὶ τετόλμηκας μαρτυρῆσαι παραχρῆμα, εὐθὺς τότε ἐτιμωρήσω ἂν τὸν ἀδικοῦντα*). Demosth. 29, 15. — item contra, quod legitur in codice Veronensi 1, 81 et Dig. 3, 3, 46, 5 et nos restituimus 3, 219 (cf. Cic. Top. 4, 23. Bell. Hispan. 1, 3) haud absimile est a Graeco *πάλιν αὖ, πάλιν αὖθις*, quod tam frequenter incurrit, ut exempla adferre supersedeamus. — Quod Gaius dixit 3, 160 alterutrius alicuius, abundante 'alicuius', quod Huschkius perperam delevit, hoc nos meminisse iubet Graeci *ἕτερός τις*; unum aliquod negotium 3, 148 et una aliqua res Dig. 29, 4, 13; 16, quae cum Graeco *εἷς τις* componi possunt, quominus adferamus, impedimur eo, quod similia inveniuntur etiam apud Ciceronem. contra illud Gaio proprium 'duorum alterum aut — aut', quod legimus Dig. 35, 2, 73, 1 (libro XVIII ad ed. prov.) et Inst. 1, 1, 2, in paragrapho certe ex Gaio sumpta, quin idem sit atque Graecum *δυοῖν θάτερον ἢ — ἢ* (exempla habes in Kruegeri Grammatica § 51, 10, 11), dubitari nequit. — Singularis illa constructio, quae legitur 2, 123: 'nullo iam filio impedimento' aut, quod saepius invenitur, 'semel' cum participio absoluto (2, 41; 257. 4, 108), nescio an potius originem Graecam demonstrent quam Latinam. — Ne soloecismis quidem Gaius abstinuit. ubi secundum usum sermonis Latini exspectamus 'se', dixit: 'eum' 2, 252. 3, 198, 'eorum' pro 'sua' 1, 3, et versa vice 'sibi' pro 'ei' 3, 119. 179, 'se' pro 'eo' 4, 21. conferri potest etiam 2, 96 'cum istarum personarum nihil suum esse possit'. scripsit 'uenient' pro 'uenibunt' 2, 155, ac si fidem habere licet codici Veronensi, veniri 3, 146, transiebat 1, 111 (haec duo nos emendavimus); num recte traditum sit, quod legitur Dig. 38, 1, 19 'satis tempus', dubitare licet; similia inveniuntur apud auct. ad Herenn. 1, 1. Vitruv. 5, 6, 5 (cf. Madvig. de fin. 2, 84). cave tamen ex his omnibus effeceris Gaium hominem vere Romanum non fuisse, cum praesertim memineris 'transiet' iam Tibullum 1, 4, 27 scripsisse, postea Senecam quoque nat. quaest. 3, 10, 134, 'exiet' legi apud eundem Senecam Epist. 17, 9, 'iniet' Senec. de benef. 2, 1, 2, 'ueniet' in titulo Romano C. I. L. VI, 13203 = Bruns Font. I^6 p. 385 n. 2. cf. etiam, quae adnotavit Kuebler ad Mommsen, Juristische Schriften II p. 33 n. 18.

horum Graecorum more etiam praenominis Gai usus Romae inolevisse potest.

Ad docendum scribendumque omne studium Gaius contulit. conscripsit ante Institutiones libros ex Quinto Mucio et edicti interpretationem (cf. Inst. 1, 188; utrum ad edicti praetoris urbani an ad edicti provincialis commentarios, utrosque sub Antonino Pio confectos, haec verba referenda sint, dubitatur), aut post Institutiones aut incerto tempore alia, in summa centum fere libros.

Excellit noster minus ingenio profunditate doctrina sagacitate inventione quam levitate elegantia perspicuitate simplicitate explanatione. quae virtutes pedestres secundi ordinis iuris consultum eum labentibus saeculis commendaverunt, quae et laudibus eum extulerunt et triverunt manibus (cf. ex. gr. C. Th. 1, 4, 3 a. 426). utrum Ulpianus in elaborando regularum libro singulari, qui ad verbum multis partibus cum Gaio convenit, Institutiones Gaianas adhibuerit an potius ex fonte eodem quo Gaius, ceterum ignoto (Sabini vel Sabinianorum alicuius) hauserit, in incerto relinquimus. Iustinianas Institutiones Gaianis praecipue niti nemo est qui ignoret.

Institutionum commentarios[1] quattuor, opus introducendis in iuris disciplinam tironibus tam destinatum quam aptum, Gaius partim ante Nonas Martias a. 161, partim post exaravit, cum Antoninum Pium vivum primo laudet (Inst. 1, 53; 74; 102. 2, 126; 151a), deinde divum appellet (2, 195). libros quattuor una omnes potius quam singulos deinceps publicavit. libros dicimus; namque Institutiones nostras dictata Gai praeceptoris esse currente calamo in auditorum pugillaribus excepta et ab ipso Gaio publici iuris facta, ideo videtur refutandum, quia et orationis nitor et in rebus componendis diligentia pessumdari via illa solent neque verisimile est ma-

---

1) commentarius quid significet, optime exposuit R. Frese, Beiträge zur Beurteilung der Sprache Caesars, München 1900, p. 11 sq.

gistrum quae praesto sunt omnia pandendo scholas suas evacuare.

Ordinem rerum tractandarum, id est personarum rerum actionum trichotomiam (vid. Conspectum in calce editionis nostrae additum), Gaius non excogitasse, sed in fructu habuisse censendus est. hoc ordine delineat ius privatum ordinemque iudiciorum privatorum, in unum corpus conflato iure civili ac praetorio. verumtamen desiderantur multa, ex. gr. iura dotis, castrensis peculii, pignoris hypothecaeve, longi temporis praescriptionis, querellae inofficiosi testamenti, contractuum qui dicuntur innominatorum, SCC. Vellaeani, Macedoniani.

Codicem Veronensem (bibliothecae capitularis num. 13) bis vel ter rescriptum saeculi V vel VI, quo unico exceptis fragmentis quibusdam genuinus Institutionum contextus nobis servatur, Bartholdus Niebuhr a. 1816 repperit (de uno folio non rescripto vid. infra not.* ad 4, 134). tria folia codici desunt. duodecima fere pars legi nequit. scriptura duarum manuum, quarum prima libros I—III, secunda librum IV absolvit, mendis scatet. de lectione codicis perdifficili legendo meriti sunt imprimis J. F. L. Goeschen, deinde F. Bluhme (schedas quae dicuntur Bluhmianas conficiendo), postremo optime G. Studemund (Gai Institutionum commentarii quattuor. codicis Veronensis denuo collati apographum ed. G. Studemund. Lipsiae 1874; Supplementa ad codicis Veronensis apographum Studemundianum composuit G. Studemund, in Collectionis librorum iuris anteiustiniani edd. Krueger Mommsen Studemund tomo I, ed. 5. Berol. 1905 p. XVII—XXXIX).

Editionum inde a Goescheni principe a. 1820 saeculo XIX iterum atque iterum typis mandatarum notamus hasce:

Gaii Institutionum comm. IV ed. Boecking. Bonn. a. 1837. 1841. 1850. Lips. 1855. 1866.

Gai Institutiones ad codicis Veronensis apographum Studemundianum edd. P. Krueger et G. Studemund. Berol. 1876. 1884. 1891. 1899. 1905.

Syntagma Institutionum novum. Gai Institutiones iuris civilis Romani secundum Guilelmi Studemund cod. Ver. collationem edid. emend. notisque illustravit, appositis Iustiniani Institutionibus, iis quidem ex recensione Pauli Krueger fere repetitis, ad locos deperditos lumina adiecit ex epitome Gaiana, Ulpiani fragmentis aliisque B. I. Polenaar. Lugd. Batav. 1876.

Institutionum et regularum iuris Romani syntagma ed. R. Gneist. Lips. 1880.

Institutes de Gaius d'après l'apographum de Studemund, contenant 1° Au texte, la reproduction du manuscrit de Vérone sans changement ni addition. 2° Dans les notes, les restitutions et les corrections proposées en Allemagne, en France et ailleurs, suivie d'une table des leçons nouvelles par Ernest Dubois. Paris 1881.

The Institutes of Gaius and Rules of Ulpian, the former from Studemund's Apograph of the Verona Codex, with translation and notes, critical and explanatory, and copious alphabetical digest, by James Muirhead. Edinburgh 1895.

Nostra editio in usum academicum parata praecipue nititur apographo Studemundiano — nobis V — iterum diligenti cura adhibito. Philippi Eduardi Huschke coniecturas, ubi eximium viri ingenium redolent, respeximus, ubi plus licito audent vel aut Latinitatem aut ius offendunt, reiecimus. artem nesciendi satis fortiter ex praestanti Studemundi consilio exercuimus. aliorum virorum doctorum coniecturas memoratu dignas, imprimis Pauli Krueger adnotavimus (de ceteris cf. ed. Dubois 1881). ubi in apparatu critico supplementa proponimus, litteris diductis imprimi fecimus ea, quae V praestat.

Contextus editionis vestigia apographi pressim persequitur. notas omnes, in formulis etiam praenominum, exscripsimus, sola numerorum signa retinentes. orthographiam codicis, quantum hodie ferri posse visa est, retinuimus, constantem orthographiam non adfectantes. menda scripturae leviora et manifesta taciti correximus. cetera,

quae in contextu a codice aliena sunt, aut ibi litteris *inclinatis* damus aut in notis explicamus. cum nihil adnotavimus, emendationes fere semper sunt Goescheni. videas etiam notarum explicationem infra p. 140.

Numeri paginarum codicis in editionis paginarum margine exteriore adscripti sunt.

Locorum parallelorum apparatum, in quo Huschkianae editionis non minima vis consistit, examinavimus correximus auximus, auctorum iuris nomina et numeros palingenesiae Lenelianae addidimus, locos secundum temporis rationem ordinavimus.

Gai quae dicitur epitomam, a. 506 in legem Romanam Visigothorum insertam, cum non a Visigothis, sed a Romanis saeculo IV vel V redacta esse videatur, infra suo loco in hac iurisprudentiae anteiustinianae sylloga edendam curabimus. item fragmenta interpretationis Augustodunensia nuper inventa inter saeculi V reliquias recipienda erunt.

Berolini, mense Aprili a. 1903 et iterum mense Decembri a. 1906.

PRAEFATIO HVSCHKII EDITIONIS PRIMAE.*)

GAIVS.

De Gaio eiusque scriptis et hac Institutionum eius editione dissertatio praevia.

Pauca sunt, quae de Gaio certo constant. Unum eius hoc nomen nobis traditum est tam in libris iuris, ubi primum in Collatione certo comparet[1], quam a gramma-

*) Quae nos paucula addidimus, uncis quadratis [ ] inclusimus.

1) An enim Gaius, quem Pomponius nostrum appellat L. 39.

ticis, quorum primus Diomedes [saec. IV] (ed. Putsch. p. 375. Keil. I p. 379), si modo quod traditum ibi est in libris mss. 'Cauium' ad Gaium recte refertur, et paulo inferior saeculo fere ineunte quinto Servius Honoratus ad Vergil. Georg. 3, 306 Gaium memorant: omnes vero hoc sine dubio a iurisconsultis vel a Gai librorum titulis, in quibus dudum unum hoc nomen, ut in libris tritissimis fieri solet, scribi sueverat, mutuati sunt. Id ipsum vero, quamvis etiam in nomen abierit (Osann. ad Pompon. p. XIX) et in cognomen (vid. indices Corp. inscript. Lat.), plerisque tamen et puto recte eius creditur praenomen, sicut Servii alius ICti, plerumque sic tantum nominati, Titi, Marci imperatorum: eoque fortasse solo significatus est, quod nomen et cognomen ei erat cum alio, nescimus quo, ICto commune ut ab hoc simplicissime distingueretur: quanquam nunc Guido Padelletti (Del nome di Gaio Rom. 1874) nomen id gentilicium, alius Italus (Felice Cattaneo Del nome di Gaio, nota letta al R. Istit. Lomb. 1881) cognomen fuisse huic ICto, argumentis nec tamen probabilioribus adstruxerunt. Certe Titi praenomen, quod in uno alterove epitomae Visigothicae codice Gaio praescriptum legitur indeque verum eius praenomen fuisse quibusdam visum est, post multos ab Haenelio inspectos codices corruptela vocis *tituli* apparuit (cf. Haenel. Lex Rom. Vis. p. XLV, not. 16, p. 314). De aetate Gai hoc tantum compertum est, quod sub imperatoribus Hadriano, Antonino Pio et M. Aurelio Antonino vitam suam transegit. Nam quod Hadriani temporibus acciderat, id ipse sua aetate factum esse narrat L. 7 pr. D. de reb. dub. (34, 5). Institutionum commentarium primum et partim secundum imperante Antonino Pio eum scripsisse plerique inde recte colligunt[1], quod constanter ibi (1, 53; 74; 102.

D. de stip. serv. (45, 3), ad hunc referendus sit, ambigitur. Vid. p. 119 not. 1.

1) Marci temporibus etiam primum comm. assignat Puchta Inst. I § 99, not. bb et nuperrime H. H. Fitting, Alter d. Schriften d. Röm. Juristen p. 21.

2, 126; 151. ad postremum locum nunc conferenda L. 3. D. de his quae in testam. 28, 4) sine divi commemoratione eum nominat, quam alias defunctis imperatoribus tribuere solet. sed et extremis Pii temporibus scripsisse videtur; nam 2, 195 eum divum appellat. Nec quod M. Antoninus in re tutelari de lege Plaetoria et praetore tutelari in locum consulum substituto (Capitol. Marc. 10 coll. cum 1, 198; 200) nec quod de cretione constituerat (Ulp. 22, 34 coll. cum 2, 177), in Gai notitiam pervenerat, cum finem primi et cum secundum commentarium scriberet.[1] Atqui tum iam libros ex Q. Mucio ediderat (1, 188) et edictum interpretatus erat (1, 188), quod simpliciter dictum nonnisi urbicum esse potest, ut libri ad edictum urbicum intellegi debeant, quibus solis etiam eiusmodi (quam ibi dicit) de tutelarum divisione disquisitio magis ad artis disciplinam quam ad fori usum pertinens convenit, eorundemque etiam proprii de bonorum possessionibus commentarii pars fuisse videntur, quos laudat 3, 33; (54). sequitur, ut 'imperator noster', quem in his libris laudat L. 73 § 1 D. de leg. 1, fuerit D. Pius. Praeterea post obitum Antonini Pii scriptos esse libros duos fideicommissorum, constat ex L. 90 D. de condic. et dem. 35, 1, L. 96 D. de leg. 3, L. 63 § 5 D. ad SC. Treb. 36, 1: idem de libris quindecim ad legem Iuliam et Papiam certe posterioribus[2] patet ex L. 56 D. de leg. 2 et de libris singularibus ad SC. Tertullianum et ad SC. Orphitianum a. 178 factum ex L. 8 et 9 D. ad SC. Tertull. 38, 17. Cetera eius scripta quando edita fuerint, aut disputatur

1) Etiam quartum comm. propius initiis D. Marci compositum esse inde apparet, quod 4, 185—187 abrogati ab eo imperatore vadimoniorum solennis (Victor de Caes. 16) nulla mentio habetur. [Hanc Victoris quem dicunt notitiam nullius momenti esse demonstravit Kipp, Litisdenuntiation (1887) p. 175 sq.]. 2) Quidam enim ad hos libros referunt proprios commentarios, quorum Gai. 3, 54 meminit. Sed cum lex Papia multa alia caveret, vix de his potest sensisse. Malim igitur intellegere commentarios de bonorum possessionibus, quos iam laudaverat 3, 33 quorumque pars ad bona libertorum spectabat.

aut plane incertum est. Sed libros triginta vel, connumeratis libris ad edictum aedilium curulium, triginta duo ad edictum provinciale et ipsos post Institutiones compositos esse item satis tuto statuere licet; non tantum quia maiore iis componendis opus erat usu et experientia fori (ut non inepte iudicat Stieber ad Wenckii opusc. p. XXIX), sed etiam (quod me maxime movet) quia libro I L. 30 § 2 D. de pactis (2, 14) sententiam reicit, quam Inst. 3, 179 tentaverat, et libro VI. L. 3 D. de hered. pet. (5, 3) mentionem habet heredum ex senatusconsultis (Tertulliano et Orphitiano): nec facile Inst. 1, 188 simpliciter edicti interpretationem laudasset, si tum iam utrumque edictum interpretatus esset: quamobrem etiam L. 42 D. de don. int. vir. (24, 1) ex lib. XI commemoratus princeps Antoninus pro Marco habendus erit. Denique etiam rerum quotidianarum libri, si totam eorum rationem perpenderis, non possunt iudicari non post Institutiones compositi esse. Haec omnia vero faciunt, ut Mommseni sententiae (Jahrb. d. gem. deutschen R. III 1, p. 14 [= Jur. Schr. II 37]), pleraque Gaium Antonino Pio imperante (a. 138—161) scripsisse arbitrantis haud facile accedam, sed vegetam aetatem in D. Marci tempora eum transtulisse malim opinari. Quando vero obierit, nescimus. Tantum Commodi tempora (a. 176—192 [imperantis cum patre a. 176—180]) eum vidisse, ex eo, quod ad SC. Orphitianum scripsit, efficitur.

Idem Mommsenus l. c. Gaium 'ICtum provincialem' fuisse, qui in oriente, et ut probabiliter statuere liceat, Troade in Asia ius docuerit librosque suos ediderit, magno, ut solet, acumine adstruere conatus est: argumentis tamen, quod pace viri de his litteris meritissimi mihique amici dixerim, admodum dubiis et magis speciosis quam veris. Primum enim, quod de solo praenomine ad appellandum eum Graeco more usurpato disputat, imperatorum maxime aevo eandem appellandi consuetudinem certis ex causis etiam Romae obtinuisse, ut iam supra obiter significavimus, multa exempla velut imperatorum Gai, Titi, Marci,

et cum hic de iurisconsultorum more quaeratur, Servii (Sulpicii), Sexti (Pomponii, cf. Zimmern, Hist. iur. § 92 not. 6) et ipsius Gai (Cassii Longini, cf. Zimmern l. c § 85 not. 25) ostendunt. Deinde quod Gai responsa non exstant, ipse confitetur Mommsenus etiam Romae potuisse ICtum, qui respondendo operam non daret, scriptis inclarere. At Gaius edictum provinciale commentatus est, quod Mommsenus negat nisi de certae, itaque eius, quam inhabitabat, provinciae edicto intellegi posse, eamque Asiam fuisse autumat, cum Gaius Bithynorum et Galatarum peregrinum ius (Inst. 1, 55; 193) et Troadis, Beryti et Dyrrhachii ius Italicum (L. 7 D. de cens. 50, 15) commemoraverit. Sed si, ut existimat, multum etiam tunc singularum provinciarum differebant edicta et suae provinciae edictum Gaius commentatus est, non 'ad edictum provinciale', opinor, sed 'ad edictum Asiaticum' (ut est ubique in Ciceronis Verrinis, 'edictum Siciliense') vel certe 'ad edictum proconsulis provinciae Asiae' librum suum inscribere debuit; nam provinciale edictum simpliciter dictum ex analogia, qua provinciale solum, provincialis senator, provincialis iudex, alia dicuntur, edictum in quacunque provincia propositum, quatenus scilicet ea omnia consentiebant, significat. Et serione quisquam statuerit tunc ICtum aliquem in animum induxisse, ut unius inter tot provincias edictum triginta libris explicaret? Itaque ex hac ipsa appellatione recte colligitur, quod et totius illius temporis ratio facit ut credamus[1], provinciarum diversarum edicta, si rem, non formam spectas, tunc in unum conflata esse, quod ab omnibus proconsulibus partim per se partim, ut in Caesaris provinciis, per legatos proponeretur[2], quamobrem Gaium in his libris ubique pro-

1) Cf. E. Huschke, Census z. Z. d. Geb. J. Chr. p. 22.
2) Animadvertendum est hanc edicendi potestatem, qua ius civile supplebatur vel corrigebatur, tantum magistratus populi Romani habuisse (Gai. 1, 6); proinde etiam Caesarem proconsulem in suis provinciis neque vero legatos Caesaris, quibus iurisdictio tantum praetoria delegata erat.

consulem tantum nominare vel praetorem, cuius pleraque edicta proconsul receperat (Cic. ad Attic. 6, 1 § 15), mirari non licet. De Bithynorum vero et Galatarum iure ut Gaius ipse verba fecerit nec tantum, ut mihi persuasum est, Hadriani retulerit, num forte etiam Titium Aristonem idcirco, quod Aegyptiorum ius novit et commemoravit (Gell. 11, 18), Aegyptium vel certe orientalem fuisse statuere debemus? praesertim cum certum sit plerosque Romanos etiam ICtos ius peregrinum curiose inquisivisse (Gell. 20, 1, 4 [supra p. 98]. Fr. Dosith. 12). Cetera Mommseni argumenta aut leviora sunt aut eiusmodi, ut etiam aliis opinionibus firmandis inservire possint, quare ea interim missa facere liceat. Hoc vero quaero: quamobrem in his, quibus locus, ubi quis scribit, optime cognosci solet, nihil reperiatur in Gai scriptis, quod Asiam prodat? Immo haec ad Italiam Romamque nos delegant. In exemplis condicionum hanc ponit: 'si navis ex Asia venerit' (L. 33 D. de hered. inst. 28, 5 ex. lib. II de testam. ad ed. praet. urb., L. 72 D. de fidei. 46, 1 ex lib. III de V. O.) — miro modo, si Troade haec scripsit: item 'si navis ex Africa venerit' et hanc speciem: 'si inter eos qui Romae (non Troade) sunt, talis fiat stipulatio: *Hodie Carthagine dare spondes?*' (L. 141 §§ 7; 4 coll. L. 73 pr. de V. O. 45, 1 ex lib. II de V. O.) et 'si is, qui ita stipulatus fuerit: *X milia Ephesi dare spondes?* . . . . Romae pure sic intenderit' (4, 53). Similiter in exemplis ei sunt et in ipsis quidem etiam ad edictum provinciale libris fundus Tusculanus, vinum Campanum, triticum Africum, Tyria purpura (quam usu potius Romanam dixeris) (L. 74 D. de V. O. 45, 1. L. 17 pr. D. de condic. et dem. 35, 1. Inst. 4, 53) et ipse a praetore (non a proconsule) cautionem petens L. 11 D. ut leg. 36, 3. Quibus convenit, quod, quo die Romae (non in provinciis) vota pro salute imperatoris suscipiantur, exponit (L. 233 § 1 D. de V. S. 50, 16), quod etiam in libris ad edictum provinciale ab his, quae Romae sunt, ad id, quod in provinciis obtinet, procedit (L. 1 pr. D. quod cuiusq. univ. 3, 4. L. 5

D. de curat. fur. 27, 10) et multa similia. Quae quidem singula, fateor, parum probant, coniuncta vero suum habent maxime ad refellendum momentum. Denique quae tunc erat urbis Romae auctoritas, legum patriae, imperii totiusque iurisprudentiae sedis, quis credat iuris consultum, qui tot insignibus libris ius civile illustravit, quique et Cassianum se profitetur et licet non a S. Pomponio Cassiano item 'Gaius noster' appellatus[1], tamen controversiis scholarum, quae Romae tunc florebant, ita se interserit, ut eis et, dum scriberet, interfuisse videatur, non Romae, sed in aliquo provinciarum angulo abditum docuisse ac scripsisse?

Haec tamen ita disputata sunto, ut si quis Gaium natione Graecum et fortasse ex colonia aliqua in partibus orientis oriundum fuisse opinetur, quae olim A. Augustini et Fr. Connani fuit sententia, id equidem neque negare neque affirmare ausim. Non negare, quia probe scio iam illa aetate multos peregrinae originis viros summos honores et magnam etiam in iure civili auctoritatem Romae nactos esse, velut Cirtensis ille vir consularis ius publicum respondens, cuius nomen periit apud Front. ep. ad amic. 2, 10 (6). Sed nec affirmare; nam id, quod et illos viros partim movit, et quod multo magis in Mommseni disputatione veri quadam specie decipit, Graecam illam dico in Gaio conspicuam eruditionem et peregrinitatis curiosam observantiam, alia ratione contemplandum esse existimo. Quippe inde a Vespasiano et maxime sub Hadriano novam quasi speciem imperium Romanum induit. Multis enim coloniis in provincias deductis multisque ibi oppidis civitate Romana vel Latinitate, quibusdam etiam iure Italico donatis, Graecis vero quam illi opina-

---

1) L. 39 D. de stipul. serv. (45, 3), qui locus num ad Gaium nostrum spectet, nec potius ad C. Cassium Longinum, post disputata de hac re a G. M. Ashero in Zeitschr. f. Rechtsgesch. V p. 83 seq. ita mihi dubium esse factum fateor, ut ad posterius statuendum pronior sim. Prius tamen probat Guido Padelletti del nome di Gaio p. 7.

bantur αὐτονομίᾳ reddita, quae olim peregrina ditio tantum fuerat, in aequum paene ius recepta est. Et maxime oriens invaluerat, rursusque 'non tenuis quidam e Graecia rivulus, sed abundantissimus amnis (Orontem dixit Iuven. 3, 62) illarum disciplinarum et artium in urbem influxit' (Cic. de rep. 2, 19), ut iam ex imperio Romano imperium Graeco-Romanum factum videretur. Huius vero rerum mutationis effigies cum etiam in hominum ingeniis non exprimi non posset, si Gaium eius in iurisprudentia primum et verissimum exemplar novumque quasi, huius tamen temporis, Labeonem dixeris, ut Hadrianus, 'princeps ille doctus et navus orbis terrarum, non regendi tantum, sed etiam perambulandi diligens' (Front. de fer. Als. 3) fuit in principatu, quem et ipsum idcirco iam aequales Graeculum dixerunt (Spartian. Hadr. 1), non modo rectissime, ni fallor, de eo iudicaveris, sed etiam omnia, quae eius propria sunt, facillime explicaveris.

Primum igitur mirum non est, quod Institutiones suas, qui liber primus omnium novi imperii status ratione habita compositus esse videtur, non a populi Romani iure, sed ita exorditur: 'Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio partim communi omnium hominum iure utuntur' etc. et deinde quoque ceterorum populorum iura respicit, non modo utrum quid iuris civilis an iuris gentium sit in quocunque articulo adnotando (1, 2), sed etiam in iure civili simile vel dissimile aliorum populorum ius afferendo vel comparando (1, 55; 92; 193; 197. 3, 96; 134 et cf. L. 13 D. fin. reg. 10, 1. L. 4 D. de colleg. 47, 22), ius etiam Latinorum coloniariorum explicando (1, 79; 85; 86; 95. 3, 120), peregrinis quid ex iure Romano liceat vel non liceat, admonendo (1, 47; 53; 74; 93; 94. 2, 285. 4, 37; 105), provinciarum et Italiae in iure civili diversitates enarrando (1, 6; 20; 100—102; 105; 183; 185; 197; 200. 2, 7; 21; 24; 27; 31; 46; 63; 278. 3, 121; 122. 4, 109). Eodemque pertinet, quod non modo edictum urbicum, sed etiam provinciale separatim primus et solus interpretatus est, quod-

que linguam Graecam saepenumero respicit (2, 281. 3, 93. L. 25 D. loc. 19, 2. L. 30, L. 233 § 2, L. 236 § 1 D. de verb. sign. 50, 16).

Praeterea ingenium Graecum prodit, quod Gaius, quamvis et ipse ius de iure respondendi ex auctoritate principis ab imperatore nactus esse dubitari non debeat[1], doctrinae ac libros scribendo quam foro et respondendo se dare maluit. In libris autem scribendis novam omnino viam ingressus est, ut primus totum iuris civilis opus ad artem revocasse dici possit. Divisionibus enim ut bonus magister omnino plurimum tribuens vel in toto scribendi opere bipertitione quadam omnes iuris fontes, quos tunc iuri operam daturum maxime nosse oportebat, complexus esse deprehenditur: quanquam, cum eiusmodi partitio totum illud aevum tacite regeret, etiam magis ipsa re quam consilio in eam incidere potuit. Itaque scripsit ad leges XII tabularum, veteris iuris, et ad legem Iuliam et Papiam, novi iuris civilis potissimum fontem. Interpretatus item est edictum utrumque, id est urbicum et provinciale: hac parte etiam propalam Labeonem pro mutata rerum condicione imitatus, qui ad edicta praetoris urbani et peregrini separatis libris scripserat (L. 19 D. de verb. signif. 50, 16. L. 9 § 4 D. de dol. mal. 4, 3). Denique ius civile, quod ex responsis prudentium fluxerat, partim traditum libris ex Q. Mucio[2] factis, qui primus ius civile constituerat (L. 2 § 41 D. de orig. iur. 1, 2) additoque, ut ille alio tantum nomine (*ὅρων*) fecerat, libro singulari

1) Nam Digestorum compositores eo usi sunt, quibus Iustinianus imperaverat, ut eos tantum adhiberent, 'quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praebuissent'. 2) Non, ut illius et sequentis aevi viri *πραχτιχοί*, ad Sabinum, fastidiente, ut puto, Gai genio 'deleramenta Masuriana' (Front. ep. ad M. Caes. 2, 1) i. e. casuum super casus coacervationem, nulla naturalis rerum ordinis ratione habita, quod genus scribendi Sabini libri iuris civilis desiderasse videntur. Nam Gaius omnia ad genera sua revocare malebat, ut Q. Mucius fecerat.

de regulis, partim arte quadam compositum regularum libris[1], accedente de casibus (exceptis) libro singulari, executus est. Sed non satisfaciens sibi, nisi et universae privati iuris prudentiae in artem redactae imaginem exsculperet, etiam novam addidit bigam, Institutiones, per quas ad iurisprudentiam adspirantes viva magistri voce docerentur, et rerum quotidianarum libros septem, ex quibus sic imbuti se ipsos docendo addiscerent.[2] Ceteri eius libri tantum supplementa quaedam videntur fuisse maxime eorum librorum, quos ad edictum composuerat, velut de fideicommissis et de manumissionibus, cum ad edictum urbicum modo de legatis et de liberali causa scripsisset, de verborum obligationibus, cum ad edictum tantum praetoriae stipulationes explicandae essent, de lege Glitia, quae ad centumvirales causas spectabat inter ius civile et praetorium interpositas, de SCC. Tertulliano et Orphitiano, quae antea, cum Orphitianum demum a. 178 factum esset, plene tractare nondum potuerat. Liber enim singularis de formula hypothecaria, collata § 4 Const. Omnem reip., tantum pars interpretationis edicti videtur fuisse.

---

1) Hic quoque librorum titulus paene novus erat nec antea a quoquam nisi a Neratio Prisco usurpatus. 2) Haec enim utriusque operis inter se ratio esse videtur. Cf. de Buchholtz in Hugon. civ. Mag. VI p. 232. 261. Omisit Gaius in altero, quod iam hac de causa post Institutiones scriptum esse statuendum est, praemonitionem de iure gentium et civili, ut apparet ex L. 1 pr. D. de acq. rer. dom. (41, 1); itaque totum consilium eius in hoc libro ab Institutionibus diversum et, ut verbo dicam, minus isagogicum fuisse oportet. Ceterum easdem res exponit modo latius et accuratius mutataque aliquantulum materiarum distributione, ne studiosi superioris libri divisionibus quasi artis vinculis tenerentur. Nam primo quidem libro item de personarum iure exposuit; altero vero et tertio de iure, quod ad res pertinet, in quo obligationes plenius ex tribus causarum generibus derivavit; totum vero ius hereditarium et quod ad actiones pertinet, sequentibus libris (ex quibus nihil superest) reservasse videtur. Quod vero res quotidianae Institutionibus quasi comites additae erant, etiam confirmant prooem. Inst. § 6 et Bluhm. tab. in Zeitschr. f. gesch. RW. IV p. 266.

Postremo maximi momenti est, quod Gaius ipsos libros suos ex parte saltem aperte scholae potius quam foro destinavit maximusque studii theoretici excitator et promotor exstitit: qua in re ei et Athenaeum Graecarum disciplinarum ab Hadriano Romae institutum et edicti compositionem ab Iuliano absolutam incitamento fuisse perquam credibile est. Omnino enim iuri civili, hoc est fere privato, quod solum tum in scholis tractabatur, totum se dans inprimis libros 'ad edictum urbicum' potissimum in scholarum usum scripsisse videtur. Cum enim Ciceronis aetate (de legg. 1, 5, 17) maxime ex edicto praetoris ius civile disci coeptum esset, hic mos sub imperatoribus non modo retentus, sed etiam excultus est. In Gai vero libris primum hoc singulare ac novum fuisse videtur, quod 'ad edictum urbicum' scripsit, quem titulum generalem praebet index Flor. ('ad edictum urbicum *τὰ μόνα εὑρεθέντα βιβλία δέκα*'), complexus ea appellatione, quae post deletam et in officium commutatam magistratuum potestatem naturaliter non ad eorum ius, sed ad locum spectaret itaque 'edicto provinciali' responderet, ea, quae Cicero ad Attic. 6, 1 § 15 appellat edicta urbana i. e. praetoris urbani (cum aedilicio) et peregrini.[1] Deinde vero dupliciter eius operis partes distinxisse et numerasse deprehenditur; praeter generalem enim illum titulum, ex quo omnes libri crescente numero significabantur, quoties specialiter quid ex iis refertur, omisso plerumque totius operis titulo et libro[2], singuli tituli interdum adiecto 'ad edictum praetoris urbani' et in his quidam in complures libros divisi commemorantur[3]; unde apparet Gaium singu-

1) Qui postea 'ad edictum' tantum scripserunt, tam urbicum quam provinciale complexi esse putandi sunt. 2) Plerique enim singulares tantum libros sibi comparabant et certe Iustiniani prudentes, teste indice Florentino, tales tantum habebant: quod effecit, ut totius operis librorum numeri neglegerentur. 3) In inscriptionibus reperiuntur 'lib. I, II de testamentis ad edictum praetoris urbani' (vel neglegentius 'praetoris' vel 'ad edictum urbicum'); 'lib. I, II, III de legatis

los titulos pro re modo utriusque edicti coniunctos modo separatos tractasse. quod ut faceret, partim quidem ea ipsa utriusque edicti coniunctio effecit, partim vero etiam ratio quaedam ius discentium habita. Cum enim ipsa res ita ferret, ut aliquae tantum partes edicti legi duce magistro possent, sane commodius erat discipulis singulos libros vel titulos ex toto opere, qui rursus proprios libros quadam ratione efficiebant, tractandos quam totum opus hic illic gustandum in manus dare.[1] Et ita quidem, si quid video, Gaio debetur illa ex const. Omnem reip. § 1[2]

---

ad edictum praetoris urbani'; 'ad edictum urbicum (i. e. tam praetoris urbani quam peregrini) titulo de operis novi nuntiatione'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de damno infecto' (ubi sine dubio de praetoris peregrini edicto separato titulo disputavit); 'ad edictum praetoris urbani titulo de aquae pluviae arcendae'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de publicanis'; 'ad edictum praetoris (exciderit 'urbani') titulo de praediatoribus' (et publicanos et praediatores edictum pr. peregrini ignorabat); 'libri' et 'libro II ad ed. praetoris urbani titulo de liberali causa' (cuius etiam est L. 6 D. de lib. causa 40, 12); 'libro ad ed. praetoris urbani titulo de re iudicata'; 'libro ad ed. praetoris urbani titulo qui neque sequantur neque ducantur'. 'Edicti urbanici' in L. 4 D. de oper. serv. 7, 7 Graecorum licentia significat edictum pr. urbani (cf. L. 30 D. de bon. lib. 38, 2) et aliquoties pro v. 'urbanicum' errore librariorum 'urbicum' videtur positum, velut L. 5 D. de adim. leg. 34, 4, ubi etiam specialis titulus excidit.

1) Alia ratione Alfenus Varus, ceteroqui simili instituto usus, cum quaecunque de iure civili scripsisset, Digestorum titulo comprehendisset, partes eius operis etiam speciali titulo et librorum numeratione distinxit, ut v. gr. Digestorum liber XXXIV esset simul Coniectaneorum liber II auctore Gell. 7, 5. Vid. praeterea L. 19 § 6 D. de auro arg. 34, 2 et supra Antist. Labeonem p. 56 not. 5 et Ateium Capit. p. 63 not. 2. In ipso edicto Gaium Ulpianus imitatus esse videri potest, cuius lib. I ad edictum de rebus creditis allegatur Fr. Vat. 266, qui totius operis erat XXVI, nisi hanc separatam numerationem ad posteriores librarios referre mavis. 2) De qua, quod postea dicendorum causa notandum, rectiora Hugo Civ. Mag. II p. 245 et Goeschen Zeitschr. f. gesch. RW. II p. 8 seq. docuerunt, quam Leistius (Rechtssysteme p. 68) et nuper Mommsenus Jahrb. l. c. p. 12 [= Jur. Schr. II 35]. Est etiam reti-

notissima singularium librorum appellatio ad edictum simul et ad scholas ius discentium pertinens; singulares enim libri, qui titulus primum a Q. Mucio post conscriptos XVIII libros de iure civili libro ὅρων datus videtur, quia is illis libris universis velut quidam (ut Iustiniani imitationem in exemplum vocem) titulus de regulis iuris accedebat, singulares, inquam, libri etiam illi Gaiani non minus apte dicebantur praefixo proprio titulo ratione totius operis 'ad edictum urbicum', ex quo separati accipiebantur.[1] Quod confirmatur partim iis, quae ipse imperator const. cit. § 4 de Digestorum libris singularibus tradit, partim indice librorum et titulorum Digestorum, quem scriptor Pandectarum Florentinarum, Iustiniano non multum inferior, Pandectis praemisit; in eo enim aperta librorum ad edictum, ex quibus antea ius discebatur, imitatione[2], praeterquam quod omnes Digestorum libri a primo ad quinquagesimum numerantur, post primam partem, quae etiam antea libros singulares non habebat, seorsim numerantur septem libri singulares de iudiciis (5—11), octo de rebus (12—19), singularium liber primus usque ad decimum (20—29), septem libri singulares de legatis et fideicommissis (30—36), duo de bonorum

---

nenda vulgaris interpunctio 'appellatur, septem libris semotis'; imperator enim verbo 'semotis' idem significat, quod antea dixerat 'titulis ab ea exceptis' — sc. ad legendum, ut apparet ex verbis seq. 'Post eorum vero lectionem'.

1) De aliorum opinionibus cf. Bach hist. iurispr. III 2, 5 § 14. de Weyhe edict. perpet. p. 87. Hube ed. Gai. Inst. praef. p. XVII. 2) Non ex ipsa re petitam nec Iustiniani demum aevo inventam esse hanc peculiarem librorum numerationem praeter alia (cf. p. 123 not. 3) argumento est, quod libri terribiles 47 et 48 non appellantur singulares. Desinit haec numeratio in libris 37. 38 fortasse ideo, quod et in Gai libris ad edictum extremi libri singulares erant de bonorum possessionibus, quos allegat 3, 33. Ceterum hinc etiam nova lux affundi videtur quaestioni, cur sequentibus saeculis medius Digestorum triens, qui appellatur Infortiatum, ultra quintam partem, quatenus libri singulares ex Iustiniani praecepto pertinebant, libro 37 et 38 aucta sit.

possessionibus (37. 38): similiaque inveneris in scriptis Thalelaei, Stephani ceterorumque coaevorum iurisprudentium, quorum loca collegit Reizius ad Theoph. II p. 1237 seq. Sed et ipsi quattuor libri singulares, quos Iustinianus palam Gaio tribuit quosque olim primo anno post Institutiones ex edicto traditos esse memorat, conveniunt cum singularibus Gai libris ad edictum urbicum; sunt enim de re uxoria (= 'dotalicion βιβλίον ἕν' ind. Flor., licet ibi non dicatur fuisse ex libris ad edictum, quod facile in oblivionem venire potuit; sed Gaius idcirco hanc materiam in Inst. praeteriit), de tutelis (allegati Gai. 1, 188), de testamentis et de legatis (p. 123 not. 3): qui quidem libri, ut opinor, ab ipso Gaio[1], praeeunte quodammodo Iuliano[2], scite electi et huic anno destinati sunt, quia in his materiis gravissima pars iuris civilis tam veteris quam novi (maxime ex lege Iul. et P. P.) sita erat. Sequentium annorum Iustinianus tantum titulos commemorat, in prima parte ex omnibus eius libris, in partibus de iudiciis et de rebus ex septem delectos; sed et singulis titulis Gaianum opus constitisse iam animadvertimus.[3] Ceterum cum etiam in provinciis et maxime

---

1) Hoc conicienti mihi nescio quomodo Rudorffius (Zeitschrift f. Rechtsgesch. III p. 39) vitio vertere possit, quod non respexerim et Visigothos et Orientales ex quattuor Gai Institutionum libris duos posteriores in scholis abiecisse. Nam et quod de Orientalibus dicit, nullo auctore nititur (cf. p. 123 not. 3), nec totum hoc, quod omnes partim barbarie istius aevi pigritiaque scholarum partim desuetudine, in quam ius in illis libris traditum abierat, effectum esse consentiunt, ad rem, de qua hic agitur, quicquam facit. Quod vero de b. p. apud Gai. 3, 33 obicit, id me nec intellexisse fateor. 2) Is enim has materias, adhuc tantum in libris iuris civilis et maxime in Sabinianis accuratius tractatas, in edicti perpetui compositione etiam edicto asseruerat, quae passim de iis antea edicebantur, colligendo et sub certis titulis semel proponendo. Cf. Leist, Rechtssysteme p. 62, a quo adhibito Byzantinorum testimonio et diserto et verisimili propter ceteram eorum ignorantiam fides deroganda non erat. 3) Etiam mos singulares libros appellandi, cum unico libro opusculum constaret,

Beryti et Constantinopoli ius doceri coeptum esset, his in scholis Gai libris ad edictum urbicum alteros ad edictum provinciale substitutos esse, solennibus tamen partibus et nominibus retentis, id cum re ipsa verisimile est[1], tum eo confirmatur, quod Iustiniani tempore libri ad edictum provinciale integri extabant, ex libris ad ed. urbicum vero in provinciis scilicet neglectis tantum decem supererant.

Etiam libros ex Q. Mucio Gaium in scholarum usum scripsisse certe probabile est. Nam cum ad eos quoque iuxta edicti interpretationem lectorem ablegat, quasi promulsidis loco aliquid addens verbis 'hoc solum tantisper sufficit admonuisse' (1, 188. cf. 2, 97), nonne discipulos videtur respicere, ex illis libris postea uberius instruendos? Suspicari igitur licet in scholis hos libros antea eum locum obtinuisse, in quem postea Papiniani responsa venerint.

Denique primus Gaius, ut iam dixi, elementa quaedam iuris civilis composuit et ab ipsis instituendis studiosis oratorum exemplum secutus[2] appellavit Institutiones, vel quem integrum i. e. a librariis nondum mutilatum eius-

---

antiquior Gaio non videtur. Sic praeter ipsum eius aequales Iulianum de ambiguitatibus, Pomponium enchiridii librum singularem invenio scripsisse. Antea liber simpliciter dicebatur, ex gr. ut antiquiores taceam, Neratii Prisci de dotibus (Gell. 4, 4), Masurii Sabini de furtis (Gell. 11, 18), Labeonis de officio senatorio (Gell. 4, 10), Cascellii unus benedictorum (L. 2 § 44 D. de orig. iur. 1, 2). Q. Mucium vero alia ratione librum singularem ὅρων scripsisse, ratione scilicet habita librorum octodecim de iure civili, quibus quasi universis accederet, iam dixi.

1) Provinciale enim edictum et ipsum continebat edictum urbicum, quod ut Iulianus praetor composuerat et proposuerat post perpetuo similiter proponendum, ita Hadrianus proconsul in provinciis suis proposuisse et SCto facto (cuius Iustinianus const. Tanta circa § 18 meminit) a ceteris proconsulibus proponendum curasse existimandus est. Unde Paeanio teste (ad Eutrop. 8, 17 [p. 147, 26 ed. Droysen]) edictum, quod in Italia Latine dicebatur perpetuum, etiam suo tempore τὸ Ἀδριάνιον vocitatum est. 2) Nam et Quintilianus Institutionem oratoriam et Celsus orator teste Schol. ad Iuvenal. 6, 245 Institutiones scripserat.

modi librorum fuisse titulum malim opinari, 'Institutiones iuris civilis' auctore Lactant. 1, 1 § 12: 'Et si quidam prudentes et arbitri aequitatis institutiones civilis iuris compositas ediderunt, quibus civium dissidentium lites contentionesque sopirent, quanto melius nos et rectius divinas institutiones litteris persequemur?' Neque audiendus est Mommsenus [Jur. Schr. II 27, 3], qui Lactantii loco ignorato et spretis Collationis, Boethii, Visigothorum et Iustiniani in Latinis constitutionibus et in ipsis Digestorum inscriptionibus testimoniis genuinum iis titulum 'Institutorum' asserit ex unius Prisciani [grammatici saec. V/VI] (lib. VI p. 726 P.) [p. 282, 8 ed. Hertz] auctoritate (addi tamen poterat Boeth. comm. in Cic. Top. II p. 299. 303 Bait.), cum dudum Ev. Otto comm. ad Inst. p. 3 aliique viri docti ostenderint scriptores infimae Latinitatis et in his etiam scriptores quosdam exemplarium Iustiniani Institutionum eius in titulo operis hoc verbo usos esse ex licentia Graecorum totum opus *τὰ Ἰνστίτουτα* (ut Flor. ind. etiam habet 'Definiton' pro 'Definitionum'), singulos eius libros *τὴν πρώτην, δευτέραν κτλ. Ἰνστιτουτίωνα* appellantium. Secundum ea vero, quae de edicti libris singularibus disputavi, nec dubito Gaium ipsum haec rudimenta eo consilio scripsisse[1], ut 'in stationibus ius publice docentium' (Gell. 13, 13) ab iis potius, quam ut hactenus factitatum, ab edicti prima parte iuris studium auspicaretur, quod pariter ei ineptum videri debebat, atque nobis videretur, si quis ab ordine quodam iudiciario explicando ante Insti-

1) Nec improbo hoc ita acceptum, ut antequam Institutiones suas in publicum ederet, ea ipsa fere, quae scripserat, viva voce auditoribus traderet, quam sententiam pluribus exsecutus est H. Dernburg libro 'die Institutionen des Gaius ein Collegienheft' (1869) p. 38 seq., modo ne ex commentariorum nomine, quo Gaius hos, ut alios libros etiam ore nunquam traditos, modeste appellavit, argumentum eius sententiae ducas neque hac ipsa forma, quam tenemus, ex auditorum schedis in publicum eos prodiisse opineris. Quanquam etiam alia pleraque eo in libro ceterum elegantissime scripto insunt, quae non probo.

tutiones vel Pandectas acceptas initium facere vellet. Atqui iam dudum ex rerum, ni fallor, actu ab Augusto in menses aestivos et hibernos diviso (Suet. Aug. 32. Claud. 23), qui etiam consilia imperatorum (Dione teste 53, 21. 56, 28. 60, 4) et rescribendi opus semestria fecit, et ex Labeonis noto exemplo (L. 2 § 47 D. de or. iur. 1, 2) in usum venerat, ut iuris quoque studium per annuos cursus binis quoque anno pensis distinctos absolveretur. Ut igitur a traditis quam minime deflecteret, cum Institutionum libri integro anno non sufficerent, prudentissime Gaius instituit exemploque suo, ut opinor, aliis quoque persuasit, ut iis, quae tunc erant studiorum spatia, novus annus quasi praeficeretur, isque partim Institutionibus partim quattuor libris singularibus occuparetur. Sed etsi placeat, quod multis ex causis verisimile est, iam tunc ante edictum praetoris ius civile ex libris Masurii Sabini semestri cursu traditum esse, ita quoque Gaius his incondite scriptis libris suas vicini argumenti Institutiones et libros singulares[1], dehinc anni opus, subrogando[2]

---

1) In vulgus notum est in libris ad Sabinum materias de testamentis, de legatis (de rerum acquisitionibus et de contractibus), de dote et de tutelis principem locum obtinuisse. Iam cum ea, quae in scholis leguntur, raro absolvi soleant, etiam has materias solas, quamdiu ex Sabino ius civile traderetur, tractatas esse pronum ad existimandum est. Quod si ponimus, nova docendi ratio a Gaio instituta quam minime a vetere deflexit, magisque ei addidit tantum, Institutiones suas quasi προοίμιον Sabino (nunc IIII libris singularibus) praefigens, quam detraxit. 2) Vestigium eius rei in eo cognoscere mihi videor, quod postea, Iustiniano in const. Omnem reip. § 1 teste, Gai Institutiones et quattuor libri singulares 'connumerabantur', id est pro uno libro s. volumine habebantur (sicuti Sabini opus fuerat) scilicet ex sex illis, quos tum ex universa iurisprudentia, 'quae in librorum duo milia extendebatur', a voce magistra studiosi accipiebant (ceteri enim quinque libri erant prima, secunda, tertia pars edicti, responsa Papiniani et Paulli). Manifesto errore nunc plerique sex libros illos intelligunt duos (ex quattuor) Gaii Institutionum et quattuor libros singulares.

optime de studiis iuris civilis meritus est, nec omnino dubitandum Gaio inprimis deberi eum studiorum ordinem, quem Iustinianus tradit primusque rursus cum ipso edicto perpetuo immutavit. Et sane consentaneum erat, sicut in prima aetate populi Romani duodecim tabularum libellus, qui cum pubertate eius prodierat, exeunte demum libera rep. edicto praetoris cesserat, etiam in altera aetate imperii, quae eius in pubertate maxime Gai scriptis ad discendum composita erat iurisprudentia, exeunte demum imperio Iustiniani novae compositioni cedere. At, inquis, haec omnia certis testimoniis non nituntur. Audio; sed maximam ea habere probabilitatem non facile negabit, qui ipsas res, ex quibus argumenta duximus, recto iudicio perpenderit.

Iam si hoc Gai ingenium, si tale totius vitae institutum erat, ut etiam discriminis origo eorum, qui ius publice responderent et qui tantum docerent (Gell. l. c. 'ius publice docentium aut respondentium', Fr. Vat. 150. L. 6 § 12 D. de excus. 27, 1. L. 1 § 5 D. de extraord. cogn. 50, 13) ab eo potissimum repetenda videatur, quid mirum est, quod neque responsa dando iuris auctor habitus est neque in posteriorum libris laudatus? Quod is quidem, si mortuis res humanas datum esset sentire, aequo animo poterat ferre. Nam quotcunque iuris auctores postea etiam Institutiones scripserunt, velut Callistratus, Marcianus, Florentinus, Paullus, Ulpianus, nemo eorum ad Gaianarum laudem aspiravit locove, quem in scholis obtinuerunt, deturbare eas valuit. At Gaius post aliquot saecula assecutus est, ut eius libri, primum illi, qui in scholis tractabantur, hominum favore et consuetudine, deinde etiam ceteri omnes lege lata eandem in iudiciis auctoritatem obtinerent, quae Papiniano, Paullo, Ulpiano iam antea competierat. Nam Valentinianus L. 3 Th. C. de resp. prud. (1, 4) cum ait se Papiniani, Paulli, Gai, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmare, 'ita ut Gaium, quae Paullum et Ulpianum et cunctos comitetur auctoritas lectionesque ex omni eius opere recitentur', non

obscure significat quaedam Gai scripta iam tunc summo studio et indubitata auctoritate recitari solita esse, eaque quis dubitat praeter res quotidianas, quae tanto in pretio habebantur, ut aureorum nomen mererent, fuisse omnia scholastica? quod etiam Collatio confirmat, paullo ante, ut videtur, composita, cuius auctor inter quinque illustres iureconsultos etiam Gai scriptis, sed tamen tantum Institutionibus eius usus est.

Sed in his ipsis, quas edimus, ut nunc paullo immoremur, iure dixeris praeclariorem de iure civili librum discentium in usum nunquam scriptum fuisse, sive dotium eius excellentiam sive mirificam fructus ubertatem et fatorum felicitatem spectes. Praestantia libri praecipue his rebus conspicitur: quod non, ut superiores libri omnes unam alteramve iuris civilis partem, sed revera, ut Lactantius 5, 4 § 3 a quibusque Institutionibus exigit, 'totius doctrinae substantiam continet', et eius quidem iuris, quo tum imperium Romanum utebatur, de quo iam dixi, substantiam vero ita felicissime enucleatam, ut adhuc rudis tironis animus nec ieiuna exilitate deterreretur, nec otiosa copia aut quaestionum subtilitate et difficultate opprimeretur. Deinde quod hanc ipsam substantiam dispositam habet non modo apte et commode omnino, sed ut, si summam spectas, nulla alia ex re ipsa petita divisio inveniri posse videatur: id quod, cum fontium iuris in ius gentium et ius civile divisio iam ex antiqua populi Rom. iurisprudentia retenta sit, maxime cadit in alteram illam et plane novam ipsius iuris privati in ius quod ad personas (lib. I), quod ad res (lib. II. III), et quod ad actiones pertinet (lib. IV) divisionem. Nam cum omne ius privatum partim in se ipso et per se spectato, partim in iure, cum in controversiam vocatur, adversus iniuriam obtinendo consistat, ipsumque ius rursus aut personas, quibus competit, respiciat, aut res, quae personis inserviunt, apprehendat, addito eo iure, quod actiones apprehendit civibus privatis, quibus iniuriam propulsent, non minus quam populis belli ius competentes, tres illae partes

quasi sponte nascuntur.[1] Et similiter ipsarum harum partium distributiones mirabili quodam verorum discriminum sensu inventae et expressae sunt, qua de re disputare longum et ab hoc loco alienum est.[2] Denique Gaius in expositione tanta perspicuitate et dicendi simplicitate usus est, ut Herodotum ius narrare opinere: quae res cum primis tironum animos allicit et delectat. Quod vero neglegentiae in quibusdam incusatus est, partim librariis potius vitio vertendum (velut quod haud raro contra grammatica de consecutione temporum praecepta peccasse videtur), partim aliter excusandum est. Nam persuasum mihi est non cunctos quattuor commentarios simul, sed singulos eum in publicum edidisse, sive communi consuetudine (nam et alios hoc fecisse velut ista fere aetate Polyaenum strategematum scriptorem compertum habemus) sive quod ipse hoc adsueverit facere in libris singularibus ad edictum edendis, sive quod diffidentia quaedam in tam novo scriptionum genere eum compulerit, ut iudicia hominum experiretur. Argumento autem est primum, quod si primum commentarium cum altero demum vul-

1) Quo magis postea ipsis populis sub iugum imperii redactis etiam actiones paullatim extraordinariis persecutionibus cessere, in quibus non tam nostro iure privato in iudicio, quod nobis debetur, persequimur (pr. I. de act. 4, 6), quam novum ius ab imperio pendens indulta a magistratu cognitione exercere videmur, tanto magis actio propria quaedam iuris privati quasi substantia esse desiit, ad quam ab ipso, ex quo agimus, diversum ius pertinere possit. Quod quidem effecit, ut iam Iustiniani tempore inter actiones et obligationes non multum interesse videretur (et sane etiam actiones sunt quaedam obligationes et, quod Theophilum III 13 pr., IV 6 pr. maxime movit et in errorem induxit, obligationes inprimis opus habent actione et saepe tantum in agendi facultate praestita consistunt): nostro vero tempore exstincta paene actionis substantia, Gai actiones a plerisque omnino alio sensu sc. pro πράξεσιν acciperentur; qua ratione omnis laus Gaianae divisionis perimitur. 2) 'Tabulas delineationem systematis Gaianarum Iustinianarumque Institutionum inter se comparati exhibentes ex arte in formam indicis redactas' multa cum arte confecit Boeckingius suaeque Gai editioni ad calcem adiecit.

gasset, mentionem imperatoris Antonini 1, 102 tamquam vivi habitam non poterat in divi commemorationem non mutare. Similiter iudicabis de secundo commentario ratione tertii, in quo § 100 ipse rationem placiti reddit, quod 2, 232 non pretiosa ratione receptum esse dixerat. Etiam de usucapione pro herede suo et necessario vel necessario herede extante, controversa sane materia, diversa tradit 2, 58 et 3, 201, ut postea rationem traditi in eo male posuisse videatur, quod necessario extante nihil contra voluntatem testatoris ex hereditate detrahi debeat, idemque fere cadit in cognatam controversiam de in iure cessione hereditatis collatis 2, 37 et 3, 87. Deinde etiam quasdam materias, velut in iure cessionem hereditatis et bonorum possessionem, quae sine re datur (illam 2, 35—37 et 3, 85—87[1], hanc 2, 151[a] et 3, 35—37), bis et tantum non iisdem verbis sine dubio non explicuisset, sed rem, ut alias facere solet, remittendo lectorem expediisset, nisi cum postea aptius hanc materiam in comm. III tradi intellexisset, iam manibus elapsus esset comm. II, ut corrigere eum non posset. Denique 3, 56 rem 1, 22 expositam tam late, imo latius repetit, quam non poterat ita scribens, ut lector a primo commentario recens, vel qui eundem certe manibus teneret, ante oculos ei versaretur.

Tot vero tantisque libri virtutibus etiam successus respondit. Per hunc Gaius quasi perpetuum initiandorum Themidos sacerdotum munus adeptus est et, dum stetit imperium Romanum, retinuit. Multi maximi nominis ICti

1) Sane nuper Polenaarius ed. suae p. 233 has §§ ut spurias eiecit, maxime 2, 98 argumento usus. Sed ut cessicia tutela non tantum sub speciem legitimae tutelae cadit, sed etiam ut propria tutelae species, quae cessione defertur, considerari potest, ita etiam de in iure cessione hereditatis diversimode potest iudicari. Ille ipse vero secundi libri locus etiam evidentius arguit id, quod de ratione inter eum et tertium librum intercedente supra statuimus. Quamquam Gaius nimis molestos post 2, 98 mutati consilii obtrectatores eo etiam refutare poterat, quod cessione quoque 'heredes alicui fiamus'.

quorumque quibusdam Gaius, si ipsam scientiam spectes, vix comparari potest, eum aperte imitati vel tecte ab eo mutuati sunt. Grammatici quoque ex hoc praecipue libro, quae ad ius civile pertinerent, petierunt. Ruente vero imperio tam occidentales Visigothi in breviario Alariciano Gaium, ut ferre eum poterant, rursus scholis suis praefecerunt, quam in oriente Iustinianus, dum novas parat Institutiones, maxime Gaianas cum rebus quotidianis, ex quibus et ipse ius didicerat, suas fecit, unde eum Gaium 'nostrum' appellare (prooem. I. § 6, § 5 I. de publ. iud. 4, 18, const. Omnem reip. § 1) sane mirum non est. Ita vero Gaius, alio licet sub nomine et multifariam deformatus totius generis humani magister in iure civili factus est. Sed sicut gemmae ingenitus ignis nec extingui longo situ ac pulvere nec perpetuo a cognata luce praepediri potest, ita nostra aetate etiam genuinae Gai Institutiones e multorum saeculorum oblivione resuscitatae denuo efficacissimum acrioris studii ac penitioris iuris civilis cognitionis fermentum evasere.

Gai Institutiones unico codice Veronensi palimpsesto servatas esse, Niebuhri ab Hauboldo admoniti merito a. MDCCCXVI invento et a Goescheno, assumpto socio Hollwegio, anno insequente nunquam satis laudando studio transcripto, in vulgus notum est. De aetate huius codicis ipse Niebuhrus et postea Ulr. Koppius (Zeitschr. f. gesch. RW. IV 473) non videri eum post Iustinianum scriptum esse iudicaverunt; quod ut rationem habet, ita tamen addendum est nec multo ante scriptum videri; id enim glossema evincit adhuc non observatum[1], quod irrepsit 2, 195 'legatum sibi esse dimissum'; nam 'dimitti' pro

1) Nulla contra ratione Boeckingius ad 3, 198 notans (edd. 3 et 4) glossema ibi deprehendere sibi visus est, respectu L. 20 C. de furtis (6, 2) confectum. 'Probatum est' ne potest quidem aliud significare atque quod post dicitur 'responsum et iudicatum'. Aliis sane glossematis Veronensis codex deformatus est, sed talibus, quae ad tempus, quo scriptus sit, definiendum non faciunt.

'relinqui' legatum vel 'legari', quod ut Alexander et Schultingius ad Gai epit. 2, 7 § 8 et 1, 1 § 4 notarunt, in breviario Alariciano saepissime legitur, ante finem saeculi quinti, quo tantam vetus Latinitas ruinam passa est, vix ita in usum venerit, ut pro glossemate scriberetur; illo vero loco iam in eo codice fuisse videtur, unde noster transcriptus est. Quid quod 1, 166ª rubricam qui posuit 'de fiduciaria tutela', ubi ipse Gaius de fiduciariis tutelis loquitur, iuris Iustiniani et ipsius rubricae tit. I. 1, 19 videtur cognitionem et rationem habuisse. Certe abolitam eius aetate tutelam muliebrem prodit rubrica ante 2, 80. Praeterea barbarum aevum sapit vitiorum qualitas, partim deterrimorum, quibus codex refertus est, quaeque faciunt, ut parum ex arte agere videantur, qui casibus, modis, temporibus contra rationem Gaique aetatis morem a librario positis similibusque, ut vere dicam, vitiis conservandis magna cura student, quasi is antiquitatis testis esset in hisce rebus fide dignus. Eandem aetatem prodit rubricarum ratio, quas librarius[1] singulis materiis maxime initio operis praescripsit quibusve praescribendis saepius spatium vacuum reliquit; licet enim eiusmodi rubricas (quod ipsum nomen aliquoties notatum in C. invenitur)

1) Nam ab ipso Gaio eas profectas non esse iam Goeschenus Praef. p. XXVIII, XXXV ed. Lachm. recte iudicavit. Unde Boeckingii consilium non probo, qui ed. 5 etiam eas, quae deesse ei visae sunt, rubricas supplevit. Rectius quis fecerit, qui vel eas exterminaret, quae nunc invito Gaio librum eius onerant; is enim ipsa oratione divisionibusque apte factis multo doctius providit, ut lector non plane indoctus singula quaeque facile inveniret. Ipsi librarii rubricas continuo inscribere circa finem loci, qui est de contractibus, videntur desivisse, credo, quia continua lectio in scholis raro ultra eum locum perveniret et ex quarto commentario pauca tantum de actionibus, pauca de exceptionibus traderentur (cf. const. Omnem reip. § 1). Certe C. Veron. vacuas lineas inscribendis rubricis destinatas non continet nisi usque ad illum locum (cf. not. ad 3, 141; 168 [ed. 5]), ubi etiam in Visigot. Epitoma tituli fere deficiunt, et praeterea tantum initio comm. IV et ante § 115.

sicut Responsorum, Quaestionum aliisque minus ex arte *συστηματικῶς* scriptis (cf. Fr. Vat. 227), ita etiam Institutionum libris inserere librarii mature coeperint[1] (quod de Ulpiani et Paulli Institutionibus ex collat. tit. XIV et Boethio in Cic. Top. p. 303 constat), tamen quas Veronensis codex praestat, partim ineptissimae sunt. Quid? quod adeo eius scriptor*) stipes fuit, ut non modo Graecae litteraturae nescius Graeca omnia vel praeteriret vel litteris Latinis reddens corrumperet, sed etiam in Latinis quum ad rubricam venisset vel venisse sibi videretur (et facile sibi ex pigritia videbatur), iudicii, ubi rubrica desineret et nova oratio inciperet, expers, haud raro cum rubrica (si modo rubrica erat) etiam partem, ut plurimum integrum versum, novi articuli omitteret (vide 1, 56; 58; 65; 76; 97; 108. 2, 1; 97. 3, 85; 88; 139; 162. 4, 1). Nec facile nisi barbara aetate non animadverti poterat

---

1) In usum scholarum primumque in Sabini libris ad similitudinem edicti, ubi ab ipso praetore positi tituli proprie appellabantur, hoc factum esse colligere licet ex Pers. 5, 90. Petron. 46, unde Quintil. I. O. 12, 3 § 11. 'Alii se ad album ac rubricas (intellige ICtorum libros) transtulerunt'; quamquam tituli illi in libris ad edictum etiam rubricae esse coeperunt (L. 2 § 3 D. d. interd. 43, 1) et iam Vespasiani aetate in iure civili, ut constat ex aeribus Salpensano et Malacitano, ipsa quoque legum (sed tamen principalium tantum) capita quamquam non rubro colore aeri inscripta rubricae appellata sunt, indeque Iuvenal. 14, 101 'rubras maiorum leges' generaliter dicere potuit. Verum ut in plerisque ius civile iure praetorio paullatim superatum est, ita etiam in hac tenui re, maxime puto postquam in Gregoriano et Hermogeniano Codicibus tituli ab ipsis auctoribus ad modum edicti singulis materiis inscripti essent, idem contigit, tandemque Alarici et Iustiniani aetate, qui etiam totius iuris civilis enucleati codicem Digestorum ad edictum spectante nomine appellavit, eo perventum est, ut vel scholasticae Institutiones ab ipso auctore per totum titulis distribuerentur, eaque honestior appellatio postea (licet nondum in Florentino Dig. codice) librariorum rubricas expelleret.

*) Utrumque nunc scriptorem dico. nam duos librarios praeter correctorem in hoc codice occupatos fuisse Studemundus deprehendit.

folium, quod aliquando exciderat, alieno loco a bibliopega restitutum, quod accidit (quicquid contradicat Boeckingius)[1] ex Heimbachii et mea sententia 2, 65—79, ut simile vitium taceam ad 3, 138 a me [ed. 5] indicatum. Quid, quod et totas sententias interdum omisit, velut [ed. 5] 1, 6 et ante 18. 2, 269. Noli vero opinari omnium horum vitiorum ipsum codicis Veronensis scriptorem auctorem fuisse. In libro toties maximeque iuvenum, qui facile decipiebantur, in usum descripto haud pauca sine dubio antiquiorem habuerunt originem[2]: id quod circumspecto critico in his praesertim notandum est, quae aliquando exciderunt et ad marginem librorum alius forte formae longiorumque versuum suppleta postea alieno loco restituta sunt vel perierunt. — Habuit codex initio 129 folia formae quadratae mediae, pagina quaque plerumque 24 versus, versu 39 sed et ad 45 litteras continente. Ex his tria folia plane deperdita sunt, salvo tamen initio et fine operis, et ut unum eorum quae continebat saltem ex parte aliunde sarciri possent (lib. III init.). Quae supersunt folia, turbato ordine deletaque priore scriptura novo codici variorum Hieronymi operum faciendo inservierunt, ita ut paucis exceptis semel, circiter quartae vero foliorum parti adeo bis nova scriptura imponeretur. Lectionem praeterea frequente siglarum sive notarum usu impediente ex earum genere, quae ante Iustinianum in usu fuere, quarumque indicem utilissimum Goeschenus editioni suae adiecit, mirandum non est, quod ex tanto naufragio nec peritissimis urinatoribus omnia contigit servare. Nec tamen multum ultra decimam partem operis interiit, et cum aliquid ex Collatione, ex Alariciana Epitoma, denique ex Iustiniani Institutionibus et Digestis potuit resarciri,

---

1) Sed iam veritati concessit ed. 5. Rursus tamen priorem eius opinionem suscepit Th. Mommsenus epist. crit. praemissa ed. Stud. [= Jur. Schr. II, 41 sq.]. 2) Etiam ea exemplaria, quibus Iustiniani qui composuerunt Institutiones usi sunt, quaedam habuisse menda cum Veron. C. communia, notavi [ed. 5] ad 2, 94. 3, 196; 217. 4, 82. vid. etiam 4, 72; 73; 112.

tum repetitis virorum doctorum curis effectum est, ut iam in nostra editione non multum ultra tredecimam partem integri operis desideretur, cuius iacturae paene dimidium spectat ad librum quartum.

Editionum indicem accuratissimum, additis etiam aliarum commentationum titulis, quae ad emendandas vel illustrandas Gai Institutiones faciunt, Boeckingius confecit in praefatione suae editionis, qua ter repetita (postremum Lips. 1855) ipse de Gaio et Gaianis studiis optime meritus est. Quae post hanc sola prodiit, inserta 'Institutionum et regularum iuris Rom. syntagmati', a Rud. Gneist Lips. 1858 edito, pro totius syntagmatis ratione ceteroqui novo ac consulto consilio instituti, lectiones magis (partim bene) selectas quam novas praestat. Ex superiorum editionum numero tres Goeschenianae, quae ceteris omnibus, codicis scriptura diligenter enotata, quasi fundamenta iecere, segregandae sunt, princeps Berol. a. 1820 publicata, altera, quae difficilioribus codicis locis a Bluhmio denuo inspectis, eius schedis ditata prodiit a. 1824, et tertia, post Goescheni obitum a Lachmanno a. 1842 consummata.

Ad postremae normam nostra quoque editio instituta est, ita tamen ut etiam Boeckingianae novissimae, quae omnium maxime celebratur, ratio haberetur. Nec tamen omnia, in quibus ab his editionibus deflecteremus, in notis indicavimus. Chartae parcendum erat. Itaque levicula, quo in numero maxime ad orthographiam pertinentia sunt, tacite correximus, vel quod in re tantopere ab arbitrio pendente dicere praestat, mutavimus. Praeterea in contextu litteris rectis expressimus, quae in codice leguntur, inclinatis, quae suppleta vel mutata sunt. Stellulae totidem significant litteras, lineae, si breviores sunt, syllabas trium fere litterarum, longiores interposito v. totos versus, qui nec legi nec tuto suppleri potuerunt. In margine exteriore paginas tantum primitivi codicis, quae supersunt, numeravimus; quibus additum 't. s.' spectat ad ter scriptas (Goescheno: bis rescriptas). Etiam versus

codicis distinguere, nisi ubi intererat, id est, ubi nova quaedam ad schedarum ductus supplevimus, ut otiosum non placuit. In critica adnotatione ipsos schedarum ductus repraesentare initio constitueram; sed mox consilium difficultatis plenum abieci, maxime postquam animadverti, quam male id Boeckingio quamvis diligentissimo cesserit. Itaque hac parte Lachmanni editio adeunda est. Denique a notis criticis inferiore adnotatione maxime locorum, quibus cuiusque §i sententia illustratur, indicationem separare placuit, quia ea ratione in hoc scriptore spatio consuli videbatur.

EX HVSCHKII PRAEFATIONE AD EDITIONEM QVINTAM.

Itaque iam ad ultimos vitae humanae limites provectus dimitto Gaium meum et non sine magna animi mei commotione vale ei dico, tanquam tot per annos ut vegetae ita nunc deficientis aetatis fido amico et comiti, qui nunquam non plus beneficii utilia docendo et delectando in me contulit, quam ei ab iniuriis librariorum aliorumque defendendo retribuere potui. Scrib. Vratisl. mense Aprili 1885. [Obiit Huschke d. 7. Februarii 1886, natus d. 26. Iunii 1801.]

NOTARVM EXPLICATIO.

V = lectio codicis Veronensis secundum Studemundi apographum.

V^1 = prima manus, id est librarii eius, qui codicem V exaravit.

V^2 = manus emendatoris.

t. s. = ter scripta.

[ ] = quae verba in V a Gaio abiudicanda videntur, ea his uncis saepsimus.

——— = lacuna quot litterarum incertum.

* * * = stellulae singulae significant singulas litteras, quae legi nequeunt.

D. = Digesta.

I. vel *Inst.* = Iustiniani Institutiones.

C. = Codex Iustinianus.

C. Th. = Codex Theodosianus.

Hu. = Huschke.

V. I. R. = Vocabularium iurisprudentiae Romanae.

C. I. L. = Corpus inscriptionum Latinarum.

Bruns^6 = Fontes iuris Romani antiqui ed. C. G. Bruns. editio sexta cura Theodori Mommsen et Ottonis Gradenwitz.

BGU = Ägyptische Urkunden aus den Königlichen Museen zu Berlin. Griechische Urkunden.

Numeri locis Digestorum cum nomine iuris consulti adiecta significant fragmenta Palingenesiae iuris civilis, quam edidit O. Lenel 1889.

Notae eae, in quibus verba textus non repetuntur, non pertinent nisi ad id verbum, cui adscriptus est numerus notae.

GAI INSTITVTIONVM COMMENTARII QVATTVOR.

COMMENTARIVS PRIMVS.

[I. De iure ciuili et nat*urali.*[1]] 1. ***Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quis***[2]-que populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est uocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ciuitatis; quod uero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur uocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sint, suis locis proponemus. Pag. 1 C. Ver.

2. Constant autem iura populi Romani ex legibus,

---

1) I de iure ciuili et nat *correctoris manu* V. 2) *initium suppl. ex D.*

---

§ 1. = *I.* 1, 2, 1. *D.* 1, 1, 9 (*Gai.* 404). *cf. infra* 3, 154. *Dosith.* 1. *D.* 41, 1, 1 *pr.* (*Gai.* 491). *I.* 1, 2, 11. *Auct. ad Herenn.* 2, 13, 19. *Cic. de inv.* 2, 22, 67. *de off.* 3, 17, 69. *Isidor. orig.* 5, 4, 1. quae singula qualia sint] *i. e. utrum iuris gentium an iuris civilis sint etc. cf. infra* 1, 52. 55. 78. 82. 83. 84. 85. 86. 89. 108. 119. 189. 193. 197. 2, 65. 67. 69. 70. 73. 77. 79. 3, 93. 132.

§ 2. *cf. I.* 1, 2, 3. *D.* 1, 2, 2, 12 (*Pomp.* 178). 1, 1, 7 (*Pap.* 46). *Cic. top.* 5, 28. *Isidor. orig.* 5, 9, 2.

plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium. 3. Lex est, quod populus iubet atque constituit. plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione uniuersi ciues significantur, connumeratis et patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri ciues significantur; unde olim patricii dicebant plebiscitis se non teneri, quia sine auctoritate
2 eorum facta essent; sed postea | lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut plebiscita uniuersum populum tenerent: itaque eo modo legibus exaequata sunt. 4. Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit; idque legis uicem optinet, quamuis *de ea re*[1] fuerit quaesitum. 5. Constitutio principis est, quod imperator decreto uel edicto uel epistula constituit. nec umquam dubitatum est, quin id legis uicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat. 6. Ius autem edicendi habent magistratus populi Romani. sed amplissimum ius est in edictis duorum praetorum, urbani et peregrini, quorum in prouinciis

1) de ea re *addidimus*. *cf*. 2, 236.

§ 3. *cf*. *I*. 1, 2, 4. *D*. 1, 2, 2, 8 (*Pomp*. 178). 50, 16, 238 *pr*. (*Gai*. 442). *Liv*. 3, 55, 3. *Capito ap*. *Gell*. 10, 20, 2; 5; 6 (*supra p*. 69). *Plin*. *n*. *h*. 16, 37. *Laelius Felix ap*. *Gell*. 15, 27, 4 (*supra p*. 94). *Fest*. *v*. *populi p*. 233 (*Bruns* II^{6}, 24). *v*. *scita p*. 293 (*Bruns* II^{6}, 38). *v*. *scitum p*. 330 (*Bruns l*. *c*.). *Isidor*. *orig*. 5, 10, 11. *Boethius l*. 3 *ad Cic*. *top*. 5, 28 *p*. 321 *Or*. lex Hortensia] *a*. 289—286 *a*. *Chr*.

§ 4. *cf I*. 1, 2, 5. *D*. 1, 2, 2, 9 (*Pomp*. 178). 1, 3, 9 (*Ulp*. 541). *Isidor*. *orig*. 5, 12. *Boeth*. *l*. *c*.

§ 5. *cf*. *I*. 1, 2, 6. *D*. 1, 3, 11 (*Iul*. 842). 1, 2, 2, 11 (*Pomp*. 178). 1, 4, 1 *pr*. 1 (*Ulp*. 1916). *Isidor*. *orig*. 5, 13.

§ 6. *cf*. *I*. 1, 2, 7. *D*. 1, 2, 2, 10 (*Pomp*. 178). 1, 1, 7, 1 (*Pap*. 46). 1, 1, 8 (*Marcian*. 42). *Plaut*. *Capt*. 4, 2, 43 = 823. *Poen*. 11 *sq*. *Cic*. *ad Att*. 6, 1, 15. *divin*. 17, 56. *in Verr*. 2, 1, 41, 106. 45, 116. *Corn*. *Nep*. *Cat*. 2, 3. *Ascon*. *in Cornel*. *p*. 52, 5 *Kiessl*. (*Bruns* II^{6}, 71). *Tacit*. *ann*. 12, 60. *Gell*. 13, 15, 1. 15, 11, 2. *Boeth*. *l*. 3 *ad Cic*. *top*. 5, 28 *p*. 321 *Or*. *Bruns* I^{6}, 230.

iurisdictionem[1] praesides earum habent; item in edictis aedilium curulium, quorum iurisdictionem in prouinciis populi Romani quaestores habent; nam in prouincias Caesaris omnino quaestores non mittuntur, et ob id hoc edictum in his prouinciis non proponitur. 7. Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. quorum omnium si in unum sententiae concurrunt[2], id, quod ita sentiunt, legis uicem optinet; si uero dissentiunt, iudici licet quam uelit sententiam sequi; idque rescripto diui Hadriani significatur.

[II. De iuris diuisione.] 8. Omne autem ius, quo
utimur, uel ad personas pertinet uel | ad res uel ad 3
actiones. sed[3] prius uideamus de personis.

[III. De condicione hominum.] 9. Et quidem summa diuisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut serui. 10. Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini. 11. Ingenui sunt, qui liberi nati sunt; libertini, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. 12. Rursus libertinorum *tria sunt genera: nam aut ciues Romani aut Latini aut*

---

1) in prouinciis iurisdictionem] iurisdictionem in prouinciis *Polenaar*. 2) concurrant V. 3) ac *Inst. Iust. an ex Gaio? cf.* § 12. 51. 125. 143. 2, 99.

---

§ 7. *cf. I.* 1, 2, 8. *D.* 1, 2, 2, 47 (*Pomp.* 178). *Cic. p. Mur.* 18, 28. *p. Caec.* 23, 65. *Senec. ep.* 94, 27. *Gell.* 13, 10, 1. 13, 13, 1. *Isid. orig.* 5, 14.

§ 8. = *D.* 1, 5, 1. *I.* 1, 2, 12. *cf. D.* 1, 5, 2 (*Herm.* 3). *Donat. ad Terent. Adelph.* 2, 3, 1 (254).

§ 9. = *D.* 1, 5, 3. *I.* 1, 3 *pr. cf. D.* 1, 1, 4 (*Ulp.* 1912). *Gai epit.* 1, 1 *pr.*

§ 10. *cf. I.* 1, 3, 5. *Dosith.* 4. *D.* 1, 5, 5 *pr.* (*Marcian.* 45). *Gai epit.* 1, 1 *pr.*

§ 11. libertini] = *D.* 1, 5, 6. *cf. D.* 1, 5, 5, 2 (*Marcian.* 45). *I.* 1, 4 *pr.* 1, 5 *pr. Gai epit.* 1, 1 *pr.*

§ 12. *cf. Ulp.* 1, 5. *Dosith.* 4. *Gai epit.* 1, 1 *pr. Auson. Griph. v.* 65. *I.* 1, 5, 3.

dediticiorum[1] numero sunt. de quibus singulis dispiciamus; ac prius *de* dediticiis.

[IIII. De dediticiis uel lege Aelia Sentia.] **13.** Lege itaque Aelia Sentia cauetur, ut, qui serui a dominis poenae nomine uincti sunt[2], quibusue stigmata inscripta sunt[2], deue quibus ob noxam quaestio tormentis habita sit et in ea noxa fuisse conuicti sunt[2], quiue ut[3] ferro aut cum bestiis depugnarent traditi sint, inue ludum custodiamue coniecti fuerint, et postea uel ab eodem[4] domino uel ab alio manumissi, eiusdem condicionis liberi fiant[5], cuius condicionis sunt peregrini dediticii. [V. De peregrinis dediticiis.] **14.** Vocantur autem peregrini dediticii hi, qui quondam aduersus populum Romanum armis susceptis pugnauerunt, deinde[6] uicti se dediderunt. **15.** Huius ergo turpitudinis seruos quocumque modo et cuiuscumque aetatis manumissos, etsi pleno iure dominorum fuerint, numquam aut ciues Romanos aut Latinos fieri dicemus, sed omni modo dediticiorum numero constitui intellegemus.

16. Si uero in nulla tali turpitudine sit seruus, manumissum modo ciuem Romanum modo Latinum
4 fieri dice|mus. **17.** Nam in cuius persona tria haec concurrunt, ut maior sit annorum triginta, et ex iure

1) tria—dediticiorum *suppl. Goeschen ex Epit.* 1, 1 *pr.* 2) sint *Goeschen.* 3) quiue ut] quique aut V. 4) ab eodem] auem V^1. ab eo? V^2. 5) fiunt V. 6) deinde V^2. et V^1.

§ 13. *cf. Ulp.* 1, 11. *Paul.* 4, 12, 5 *sq.* *Gai epit.* 1, 1, 3. *infra* 1, 26. 3, 74. *D.* 50, 16, 204 (*Ven.* 65). 50, 16, 216 (*Ulp.* 1933). *Suet. Aug.* 40. *Isid. orig.* 9, 4, 49 (*Bruns* II^6, 86); 50. *C.* 7, 5, 1 (*a.* 530). lex Aelia Sentia] *lata a Sex. Aelio Cato C. Sentio Saturnino consulibus a.* 4 *p. Chr.*

§ 15. *cf. infra* 1, 17; 26; 68.

§ 16. *cf. Dosith.* 5. 13.

§ 17. *cf. Ulp.* 1, 6; 10; 12; 16. *Gai epit.* 1, 1, 1; 2. *Plaut. Cas.* 2, 8, 68 = 504. *Cic. top.* 2, 10. *Boeth. ad h. l.* (*Bruns* II^6, 75). *Plut. de ser. num. vind. p.* 550 (*ed. Bernardakis* III 422). *C.* 7, 6, 1, 6 (*a.* 531).

Quiritium domini, et iusta ac legitima manumissione liberetur, id est uindicta aut censu aut testamento, is ciuis Romanus fit; sin uero aliquid eorum deerit, Latinus erit.

[VI. De manumissione uel causae probatione.] 18. Quod autem de aetate serui requiritur, lege Aelia Sentia introductum est. nam ea lex minores XXX annorum seruos non aliter uoluit manumissos ciues Romanos fieri, quam si uindicta, apud consilium iusta causa manumissionis adprobata, liberati fuerint. 19. Iusta autem causa manumissionis est, ueluti si quis filium filiamue aut fratrem sororemue naturalem aut alumnum aut paedagogum aut seruum procuratoris habendi gratia aut ancillam matrimonii causa apud consilium manumittat.

[VII. De consilio adhibendo.] 20. Consilium autem adhibetur in urbe Roma quidem quinque senatorum et quinque equitum Romanorum puberum[1], in prouinciis autem uiginti recuperatorum ciuium Romanorum. idque fit ultimo die conuentus; sed Romae certis diebus apud consilium manumittuntur. maiores uero triginta annorum serui semper manumitti solent, adeo ut uel in transitu manumittantur, ueluti cum praetor aut pro consule in balneum uel in theatrum eat.

1) equo publico *Karlowa*.

§ 18. *cf. Ulp.* 1, 12. *Dosith.* 13. *D.* 40, 2, 16 *pr.* (*Ulp.* 1935). 40, 4, 27 (*Paul.* 914). *Suet. Aug.* 40. *Dio Cass.* 55, 13, 7. *lex Salpens. c.* 28 (*Bruns* I^6, 146). *C. I. L.* VI 1877 (*Dessau* 1910). XIV 1437 (*Dessau* 1984). *Dessau* 1985. *BGU* 326 *col.* I 4. 5 = *Mommsen Jur. Schr.* I, 429. *infra* 1, 29 *sq.*

§ 19. *cf. infra.* 1, 39.

§ 20. *cf. infra* 1, 38. *Ulp.* 1, 13 a. *I.* 1, 5, 2. *Theophil.* 1, 5, 2; 4. 1, 6, 4. *D.* 40, 9, 7, 1 (*Iul.* 903). 40, 2, 16 *pr.* (*Ulp.* 1935). 1, 10, 1 *pr.* (*Ulp.* 2055). 1, 21, 2 *pr.* (*Ulp.* 2268). 40, 2, 24 (*Paul.* 1037). *C.* 7, 1, 1 (*a.* 211). recuperatores] *cf. infra* 4, 105. ultimo die conuentus] *cf. Suet. Galb.* 10. *Plut. Galb.* 5. in transitu] *cf. D.* 40, 2, 8 (*Ulp.* 256). *Plin. ep.* 7, 16, 3.

21. Praeterea minor triginta annorum seruus manumissus potest ciuis Romanus fieri, si ab eo domino, qui soluendo non erat, testamento eum liberum et[1] heredem relictum[2] * * * * | —— *vv. 24 nunc legi non possunt* —— |[3] **22.** homines Latini Iuniani appellantur; Latini ideo, quia adsimulati sunt Latinis coloniariis; Iuniani ideo, quia per legem Iuniam libertatem acceperunt, cum olim serui uiderentur esse. **23.** Non tamen illis permittit[4] lex Iunia uel ipsis testamentum facere uel ex testamento alieno capere uel tutores testamento dari. **24.** Quod autem diximus ex testamento eos capere non posse, ita intellegemus, ne quid inde[5] directo hereditatis legatorumue nomine eos posse capere dicamus; alioquin per fideicommissum capere possunt.

25. Hi uero, qui dediticiorum numero sunt, nullo modo ex testamento capere possunt, non magis quam quilibet peregrinus; qui*n*[6] nec ipsi testamentum facere possunt secundum id quod magis[7] placuit. **26.** Pessima

---

1) ei? V. 2) *cf. apographum.* 3) *videtur Gaius in pagina quinta primum ea, quae de servo creditoribus satisfacturo exponere iam coeperat, ad finem perduxisse, deinde dominium ex iure Quiritium verbo tetigisse* (*cf.* § 17), *infra* (2, 40) *accuratius expositurus, porro de tribus legitimae manumissionis modis egisse* (*cf.* 1, 126), *denique ad Latinos transiisse* (*vid.* § 16). *cf. Inst. Iust.* 1, 6, 1. *Ulp.* 1, 12; 14. *Gai epit.* 1, 1, 2. *Gai.* 3, 56. *Theoph.* 1, 5, 4. *Lex Rom. Burg.* 44, 5. *Salvian. ad eccl.* 3, 7, 31—34. 4) promittit V. 5) inde *Goudsmit.* in V. 6) quia V. 7) magis] m̄gn̄ V.

---

§ 21. *cf. infra* 2, 154. 276. *Ulp.* 1, 14. *Dosith.* 16. *I.* 1, 6, 1. *D.* 28, 5, 61 (*Cels.* 240). 40, 4, 27 (*Paul.* 914).

§ 22. *cf. infra* 3, 56. *Ulp.* 1, 10; 12. *Dosith.* 5; 6. *Gai epit.* 1, 1, 2.

§§ 23. 24. *cf. infra* 2, 110; 275. *Ulp.* 20, 14. 22, 3; 8. 17, 1. 25, 7. 11, 16. *Fr. Vat.* 172 (*Paul. Sent.* 2, 27, 6). *Gai epit.* 1, 1, 4. *Isidor. orig.* 9, 4, 51 (*Bruns* II[6], 86). *D.* 34, 5, 29 (*Scaev.* 73).

§ 25. *cf. infra* 3, 75. 2, 285. *Ulp.* 22, 2. 20, 14. *Gai epit.* 1, 1, 4.

§ 26. *cf. I.* 1, 5, 3. *infra* 1, 67. *Coll.* 4, 3, 4 (*Paul.* 19). *Gai epit.* 1, 1, 4. *Suet. Aug.* 40.

itaque libertas eorum est, qui dediticiorum numero sunt; nec ulla lege aut senatus consulto aut constitutione principali aditus illis ad ciuitatem Romanam datur. 27. Quin etiam in urbe Roma uel intra centesimum urbis Romae miliarium morari prohibentur; et si qui contra ea fecerint, ipsi bonaque eorum publice uenire iubentur ea condicione, ut ne in urbe Roma uel intra centesimum urbis Romae miliarium seruiant neue umquam manumittantur; et si manumissi fuerint, serui populi Romani esse iubentur. et haec ita lege Aelia Sentia conprehensa sunt.

[*Quibus modis* Latini ad ciuitatem Romanam perueniant.] |
28. Latini uero multis modis ad ciuitatem Romanam 7
perueniunt. 29. Statim enim ex lege Aelia Sentia[1] minores triginta annorum manumissi et Latini facti si uxores duxerint uel ciues Romanas uel Latinas coloniarias uel eiusdem condicionis, cuius et ipsi essent, idque testati fuerint adhibitis non minus quam septem testibus ciuibus Romanis puberibus et filium procreauerint, cum is filius anniculus esse coeperit, datur eis potestas per eam legem adire praetorem uel in prouinciis praesidem prouinciae et adprobare se ex lege Aelia Sentia uxorem duxisse et ex ea filium anniculum habere: et si is, apud quem causa probata est, id ita esse pronuntiauerit, tunc et ipse Latinus[2] et uxor eius, si et ipsa eiusdem *condicionis sit, et filius eius, si et ipse eiusdem* condicionis sit, ciues Romani esse iubentur. 30. Ideo autem in *persona filii*[3] adiecimus

1) *quod addit h. l.* V: cautum est ut, *nunc apparet glossema esse. om. etiam Polen. et Krueger. edd.* 2) iunianus *add.* V² *supra lineam.* 3) persona filii *Polenaar. vide apogr.*

§ 27. *cf. Isid. orig.* 9, 4, 52 (*Bruns* II⁶, 87). *D.* 29, 1, 29, 1 (*Marcell.* 134).
§ 28. *cf. Ulp.* 3, 1. *Gai epit.* 1, 1, 4. *C.* 7, 6, 1 (*a.* 531).
§ 29. *cf. Ulp.* 3, 3.
§ 30. *cf. infra* 1, 32; 66; 80. *Ulp.* 3, 3.

10*

'si et ipse eiusdem condicionis sit', quia si uxor Latini ciuis Romana est, qui ex ea nascitur, ex nouo senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, ciuis Romanus nascitur. 31. Hoc tamen ius adipiscendae ciuitatis Romanae etiamsi soli[1] minores triginta annorum manumissi et Latini facti ex lege Aelia Sentia habuerunt, tamen postea senatus consulto, quod Pegaso et Pusione consulibus factum est, etiam maioribus triginta annorum manumissis Latinis factis concessum est. 32. Ceterum etiamsi ante decesserit Latinus, quam anniculi filii causam probarit[2], potest mater eius causam probare, et sic et ipsa fiet | ciuis Romana,
8 si Latina fuerit ——— | ——— *vv. 2 paucis litteris exceptis legi nequeunt* ——— *etiamsi* | ipse filius ciuis Romanus sit, quia ex ciue Romana matre natus est, tamen debet causam probare, ut suus heres patri fiat. 32^{a}. *Quae* uero diximus de filio anniculo, *eadem et de filia annicula* dicta intellegemus. 32^{b}. *Praeterea ex lege Visellia tam maior s quam minores* XXX *annorum manumissi et Latini facti ius Quiritium adipiscuntur,*[3] id est fiunt ciues Romani, si Romae inter uigiles sex annis militauerint. postea dicitur factum esse senatus consultum, quo data est illis ciuitas Romana, si triennium militiae expleuerint. 32^{c}. Item edicto Claudii[4] Latini ius Quiritium consecuntur, si nauem marinam aedificauerint, quae non minus quam decem milia mo-

---

1) socii V^1, *del.* V^2. 2) *sic* V^2. probet V^1. 3) praeterea—adipiscuntur *ad sententiam supplevit Hu. cf. Ulp.* 3, 5. 4) diui Claudii *Hu. cf. Ulp.* 3, 6.

---

§ 31. *cf. Ulp.* 3, 4. Peg. et Pus.] *cf. infra* 2, 254. *I.* 2, 23, 5 '*Vespasiani Aug. temporibus*'.

§ 32. *cf. Collat.* 16, 3, 7; 15. *infra* 3, 5.

§ 32^{a}. *cf. infra* 1, 72.

§ 32^{b}. *cf. Ulp.* 3, 5. *C. I. L.* VI 220 = *Dessau* 2163. lex Visellia] *a.* 24 *p. Chr.*

§ 32^{c}. *cf. Ulp.* 3, 6. *Suet. Claud.* 18; 19. *D.* 50, 5, 3 (*Scaev.* 202).

dior*um frumen*ti capi*at*, eaque nauis uel quae in eius locum substituta *sit*, *sex* annis frumentum Romam portauerit. 33. Praeterea *a Ner*one *constitutum est*[1], ut si Latinus, qui patrimonium sestertium CC milium plurisue habebit, in urbe Roma domum aedificauerit, in quam[2] non minus quam partem dimidiam patrimonii sui impenderit, ius Quiritium consequatur. 34. Denique Traianus[3] constituit, ut si *Latinus* in urbe tri*en*nio pistrinum exercuerit, *quod in*[4] dies singulos non minus quam centenos m*odios* frumenti pinseret[5], ad ius Quiritium perueni|*at*[6] ——*vv. 1—3*—— | 35. *Praeterea* 9
possunt maiores triginta annorum manumissi et Latini

---

1) '*Goeschenus quidem initium huius §i ita restituendum censuit: "lege Iulia cautum est, ut Latinus, si in perficiendo* aedificio *Romae* non *minus" etc. ex Dig.* 50, 16, 137 (*Ulp. lib.* 7 *ad l. Iul. et Pap.*). *cetera tunc egregie; sed de lege Iulia nec apparet, qua ratione ea de hoc Latinorum beneficio, qui tum nondum erant, quicquam cautum esse potuerit, et Dig.* 24, 3, 64 *maxime* § 7 *ostendit, quid in causa fuerit, ut Ulpianus hoc libro de libertis dotalibus Latinis vel facto mariti vel suo iure civitatem adeptis exponeret. praeterea cum Gaius ordinem temporis secutus esse videatur, non dubito ex Tacit. A.* 15, 43 *ad a.* 65. *"addidit praemia pro cuiusque ordine et rei familiaris copiis" Neronis edicto hoc beneficium adscribere. nam Vespasianus alia sanxit. Suet. Vesp.* 8. *Lex Flav. Mal.* 62. *sed et senatus nec Tacitus meminit nec eius partes in re lege non constituta solebant esse'. haec Hu., qui* 'constitutum est edicto' *in textu posuerat.* edicto *ut parum certum delevimus.*
2) quo V. qua *Stud.; sed Gaius dicere solet impendere in aliquid.* 3) diuus Traianus *Hu.* 4) quod in *Hu.* in quo in *Stud.; sed ipsum pistrinum est centenarium* (*Fr. Vat.* 233) *et cf. antea* eaque nauis . . . portauerit. 5) *cf. apogr. eiusque supplementum.* 6) *cf. apograph. et supplem. videtur Gaius in vv.* 1—3 *fere dixisse ex SCto mulierem Latinam ter enixam, beneficio principali omnes Latinos ius Qu.* consequi *posse* (*cf. Ulp.* 3, 1; 2), *deinde ad iterationem, qua ipse patronus hoc beneficium tribuit, transiisse.*

---

§ 33. *cf. Ulp.* 3, 1. *D.* 50, 16, 139 (*Ulp.* 2012). *Tacit. ann.* 15, 43. *Suet. Vesp.* 8.
§ 34. *cf. Ulp.* 3, 1. *Fr. Vat.* 233. 235 (*Ulp.* 2133. 2135).
§ 35. *cf. Ulp.* 3, 4. 1, 12. *Fr. Vat.* 221 (*Ulp.* 2129). *Gai*

facti *iteratione* ius Quiritium consequi. quo ——— *tri*ginta annorum manumittant ——— *vv. 1½* ——— | manumissus uindicta aut censu aut testamento *et ci*uis Romanus | *et eius* libertus fit, qui *e*um it*er*auerit. ergo si seruus in bonis tuis, ex iure Quiritium meus erit, Latinus quidem a te solo fieri potest, iterari autem a me, non etiam a te potest et eo modo meus libertus fit. sed et ceteris modis ius Quiritium consecutus meus libertus fit. bonorum autem, quae ———[1], cum is morietur[2], reliquerit, tibi possessio datur, quocumque modo ius Quiritium fuerit consecutus. quod si cuius et in bonis et ex iure Quiritium sit, manumissus ab eodem scilicet et Latinus fieri potest et ius Quiritium consequi.

36. *Non tamen cuicumque uolenti manumittere licet.* 37. *Nam is, qui* in fraudem creditorum uel in fraudem patroni manumittit, nihil agit, quia lex Aelia Sentia inpedit libertatem. 38. Item eadem lege minori XX annorum domino non aliter manumittere permittitur, quam si [uindicta][3] apud con|silium iusta causa manumissionis adprobata fuerit. 39. Iustae autem causae manumissionis sunt, ueluti si quis patrem aut matrem

---

1) n̄a V. 2) morientur V. 3) si uindicta] uindicta si *Savigny*.

---

epit. 1, 1, 4. *Dosith.* 14. *Plin. ep.* 7, 16, 4. *Tacit. ann.* 13, 27. bonorum possessio] *cf. infra* 2, 88 *ibiq. cit.*

§§ 36. 37. = *I.* 1, 6 *pr. cf. Ulp.* 1, 15. *Gai epit.* 1, 1, 5; 6. *Dosith.* 16. *D.* 28, 5, 61 (*Cels.* 240). 42, 8, 15 (*Iul.* 678). 40, 9, 23 (*Pomp.* 822). 40, 9, 8 (*Afr.* 20). 40, 9, 10 (*Gai.* 489). 40, 9, 24 (*Terent. Clem.* 24). 42, 8, 23 (*Scaev.* 127). 40, 9, 25 (*Pap.* 532). 40, 9, 16, 2 (*Paul.* 918). 28, 5, 56 (*Paul.* 913). 28, 5, 58 (*Paul.* 701). 40, 9, 27 *pr.* (*Herm.* 10). *C.* 7, 11, 1 (*a.* 223). in fraudem patroni] *cf. D.* 40, 12, 9, 2 (*Gai.* 38). 38, 5, 11 (*Paul.* 919).

§ 38. = *I.* 1, 6, 4. *cf. Ulp.* 1, 13. *Dosith.* 13. *lex Salpens. c.* 28 (*Bruns* I[6], 148). *D.* 40, 9, 7, 1 (*Iul.* 903). 40, 4, 3 (*Pomp.* 386). 40, 1, 1 (*Ulp.* 2468). 40, 2, 16, 1 (*Ulp.* 1935). 1, 10, 1, 2 (*Ulp.* 2057). 40, 2, 24 (*Paul.* 1037). 40, 1, 16 (*Mod.* 177). *C.* 6, 21, 4 (*a.* 222). 7, 4, 5 (*a.* 222?). *Dio Cass.* 55, 13, 7.

§ 39. *cf. supra* 1, 19. *I.* 1, 6, 5. *Gai epit.* 1, 1, 7. *D.* 40, 2, 19 (*Cels.* 241). 40, 2, 25 (*Gai.* 477). 40, 2, 11; 13 (*Ulp.* 2180).

aut paedagogum aut conlactaneum manumittat. sed et illae causae, quas superius[1] in seruo minore XXX annorum exposuimus, ad hunc quoque casum, de quo loquimur, adferri possunt. item ex diuerso hae causae, quas in minore XX annorum domino rettulimus, porrigi possunt et ad seruum minorem XXX annorum. **40.** Cum ergo certus modus manumittendi minoribus XX annorum dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, euenit, ut qui XIIII annos aetatis expleuerit, licet testamentum facere possit et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen si adhuc minor sit annorum XX, libertatem seruo dare non possit.[2] **41.** Et quamuis Latinum facere uelit minor XX annorum dominus, tamen nihilo minus debet apud consilium causam probare et ita postea inter amicos manumittere.

42. Praeterea lege Fufia Caninia certus modus constitutus est in seruis testamento manumittendis. **43.** Nam ei, qui plures quam duos neque plures quam decem seruos habebit, usque ad partem dimidiam eius numeri manumittere permittitur; ei[3] uero, qui plures | quam 11 t. s.
X neque plures quam XXX seruos habebit, usque ad

---

1) superius id ē V, id *expunctum.* 2) potest V. 3) si V.

40, 2, 12; 16 (*Ulp.* 1934). 40, 2, 20 (*Ulp.* 2056). 40, 2, 15 (*Paul.* 911). 40, 2, 9 (*Marcian.* 151). 40, 2, 14 (*Marcian.* 267). 40, 9, 21 (*Mod.* 96).

§ 40. *cf. I.* 1, 6, 7. *infra* 2, 113. *Gai epit.* 1, 1, 7.

§ 41. *cf. Dosith.* 13. inter amicos] *cf. Dosith.* 6 *sq. Ulp.* 1, 10. *Girard Textes*[3] *p.* 849. *Zeitschr. d. Savigny-Stiftg.* 25, 377.

§ 42. *cf. infra* 2, 228. *Paul.* 4, 14. *I.* 1, 7. *C.* 7, 3. *Script. Hist. Aug. Tacit.* 10, 7. *D.* 35, 1, 37 (*Paul. libro singulari ad legem Fufiam Caniniam;* 925). 50, 16, 215 (*Paul.* 926). *C. Th.* 16, 8, 28 (*a.* 426). lex Fufia Caninia] *lata a L. Caninio Gallo C. Fufio Gemino consulibus a.* 2 *a. Chr., cf. Bull. dell' Ist. di dir. Rom.* XVIII, 115.

§ 43. *cf. Ulp.* 1, 24. *Paul.* 4, 14, 4. *Gai epit.* 1, 2 *pr. D.* 40, 5, 22, 1 (*Pap.* 303).

tertiam partem eius numeri manumittere permittitur. at ei, qui plures quam XXX neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam potestas manumittendi datur. nouissime ei, qui plures quam C habebit nec plures quam D, non plures manumittere[1] permittitur quam[2] quintam partem; neque plures *quam D habentis ratio habetur, ut ex eo numero pars defini*atur[3], sed praescribit lex, ne cui plures manumittere liceat quam C. quod[4] si quis unum seruum omnino aut duos habet, ad hanc legem non pertinet[5], et ideo liberam habet potestatem manumittendi. **44.** Ac ne ad eos quidem omnino haec lex pertinet, qui sine testam*ento* manumittunt.[6] itaque licet iis, qui uindicta aut censu aut inter amicos manumittunt, totam familiam suam liberare, scilicet si alia causa non inpediat libertatem. **45.** Sed quod de numero seruorum testamento manumittendorum diximus, ita intellegemus, ne umquam ex eo numero, ex quo dimidia aut tertia aut quarta aut quinta pars liberari potest, *pauciores* manu*mittere* liceat quam ex antecedenti numero licuit. et hoc ipsa *ratione*[7] *pro*uisum est: erat enim sane absurdum, ut X seruorum domino quinque liberare liceret, quia usque ad dimidiam partem eius numeri manumittere ei conceditur, XII seruos habenti non plures liceret manumittere quam IIII; at eis, qui plures quam X neque |

12 ——————— *vv. 1—24.*[8] ——————— |
t. s.
13 ———

1) ei manumittere V. 2) quam ut V. 3) quam—definiatur *suppl. Hu.* 4) cq V. contra *Polenaar.* 5) *nihil mutandum, cf. Vocab. Iurispr. Rom.* I *p.* 154. 6) manumittuntur V. 7) ratione *Polenaar; cf. Paul.* 2, 1, 1. 8) *de paginae* 12 *Codicis lectione desperandum est. conferenda est ad ea, quae perierunt, Gai epit.* 1, 2 §§ 2—4: *Nam si aliquis testamento plures manumittere uoluerit, quam quot continet numerus supra scriptus, ordo seruandus est: ut illis tantum libertas ualeat, qui prius*

§ 44. *Gai epit.* 1, 2, 1. *Dionys.* 4, 24. inter amicos] *cf. ad* § 41.

46. nam et si testamento scriptis in orbem seruis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis inuenitur, nulli liberi erunt, quia lex Fufia Caninia, quae in fraudem eius facta sint, rescindit. sunt etiam specialia senatus consulta, quibus rescissa sunt ea, quae in fraudem eius legis excogitata sunt.

47. In summa sciendum est, *quod* lege Aelia Sentia cautum sit, ut[1] creditorum fraudandorum causa manumissi liberi non fiant, hoc etiam[2] ad peregrinos pertinere, [senatus ita censuit ex auctoritate Hadriani][3]

---

manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa: qui uero postea supra constitutum numerum manumissi leguntur, in seruitute eos certum est permanere. quod si non nominatim serui uel ancillae in testamento manumittantur, sed confuse omnes seruos suos uel ancillas is, qui testamentum facit, liberos facere uoluerit, nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine data libertas, sed omnes in seruili condicione, qui hoc ordine manumissi sunt, permanebunt. nam etsi ita in testamento seruorum manumissio adscripta fuerit, id est in circulo, ut qui prior, qui posterior nominatus sit, non possit agnosci, nulli ex his libertatem ualere manifestum est, si agnosci non potest, qui prior, qui posterior fuerit manumissus. 3. *Nam si aliquis in aegritudine constitutus in fraudem huius legis facere noluerit testamentum, sed epistolis aut quibuscumque aliis rebus seruis suis pluribus, quam per testamentum licet, conferre uoluerit libertates et sub tempore mortis hoc fecerit, hi, qui prius manumissi fuerint, usque ad numerum superius constitutum liberi erunt, qui uero post statutum numerum manumissi fuerint, serui sine dubio permanebunt.* 4. *Nam si incolumis quoscumque diuerso tempore manumisit, inter eos, qui per testamentum manumissi sunt, nullatenus computentur. 'Ex his tamen Epitomator ea, quae* §§ 3. 4. *continentur, aliunde quam ex Gaio sumpsisse videtur'. Hu.* 1) aut V. *cf. apographi supplementum.* ut aut patroni aut *suppl. Hu. 'certe non dubitandum etiam apud peregrinos, etiamsi non omnes, patronis aliquod ius in bonis libertorum fuisse'. Hu.* 2) hoc etiam *Goeschen.* etiam hoc V. 3) senatus—Hadriani *del. Mommsen.*

---

§ 46. *cf. infra* 2, 239. *D.* 35, 1, 37 (*Paul.* 925). *Gai epit.* 1, 2, 2. *Auson. lud. VII sapient.* 80 (*Solon* 8). *D.* 40, 5, 24, 17 (*Ulp.* 1887).

§ 47. *cf. supra* 1, 37.

cetera uero iura eius legis ad peregrinos non pertinere.

48. Sequitur de iure personarum alia diuisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae. 49. Sed rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio sunt. 50. Videamus nunc de iis, quae alieno iuri subiectae sint: *nam* si cognouerimus, quae istae personae sint[1], simul intellegemus, quae sui iuris sint. 51. Ac prius dispiciamus de iis, qui in aliena potestate sunt.

52. In potestate itaque sunt serui dominorum. quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animaduertere possumus dominis in seruos uitae necisque potestatem esse, et quodcumque per seruum adquiritur, id domino adquiritur. 53. Sed
14 hoc tempore neque ciuibus | Romanis nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi Romani sunt, licet supra modum et sine causa in seruos suos saeuire: nam ex constitutione sacratissimi[2] imperatoris Anto-

---

1) sunt V. 2) s V, ‘*in quo Stud. apogr. p.* 300 *literam* s *mero calami lapsui tribuit. sed collata L.* 9. *D. ad SC. Tertull.* (38, 17) *etiam h. l., ubi Gaius sui imperatoris primum mentionem facit,* sacratissimi *cum prior. edd. retinere malui*’. *Hu. cf. etiam C. I. L.* XII 594 (= *Dessau* 6988). *Dessau* 6468.

---

§§ 48—51. = *D.* 1, 6, 1 *pr. I.* 1, 8 *pr. cf. Gai epit.* 1, 3 *pr.* § 49. *cf. Fr. Vat.* 298. 300 (*Paul.* 796). *lex Salpens. c.* 22 (*Bruns* I^6, 143).

§ 52. = *D.* 1, 6, 1, 1. *I.* 1, 8, 1. *cf. Gai epit.* 1, 3, 1. *D.* 1, 5, 4, 1 (*Flor.* 25, *unde I.* 1, 3, 2). 12, 6, 64 (*Tryph.* 21). 1, 1, 4 (*Ulp.* 1912). *Isid. orig.* 5, 6. uitae necisque potestatem] *cf. Senec. de benef.* 3, 23, 3. per seruum adquiritur] *cf. infra* 2, 86 *sq.*

§ 53. = *D.* 1, 6, 1, 2. *I.* 1, 8, 2. *cf. Paul. Collat.* 3, 2, 1. *Coll.* 3, 3 = *D.* 1, 6, 2 (*Ulp.* 2213). *Coll.* 3, 4 (*a.* 285). *D.* 1, 12, 1, 1; 8 (*Ulp.* 2079). 48, 8, 11, 1; 2 (*Mod.* 230). *C.* 9, 14, 1 (*a.* 319). *Senec. de clem.* 1, 18. *Suet. Claud.* 25. *Script. Hist. Aug. Hadr.* 18, 7. sine causa] *cf. D.* 45, 1, 96 (*Marcell.* 152). 30, 53, 3 (*Ulp.* 2678). ad statuas principis] *cf. Senec. de clem.* 1, 18, 2.

nini, qui sine causa seruum suum occiderit, non minus teneri iubetur, quam qui alienum seruum occiderit. sed et maior quoque asperitas dominorum per eiusdem principis constitutionem coercetur: nam consultus a quibusdam praesidibus prouinciarum de his seruis, qui ad fana deorum uel ad statuas principum confugiunt, praecepit, ut si intolerabilis uideatur dominorum saeuitia, cogantur seruos suos uendere. et utrumque recte fit: male[1] enim nostro iure uti non debemus; qua ratione et prodigis interdicitur bonorum suorum administratio. **54.** Ceterum cum apud ciues Romanos duplex sit dominium (nam uel in bonis uel ex iure Quiritium uel ex utroque iure cuiusque seruus esse intellegitur[2]), ita demum seruum in potestate domini esse dicemus, si in bonis eius sit, etiamsi simul ex iure Quiritium eiusdem non sit: nam qui nudum ius Quiritium in seruo habet, is potestatem habere non intellegitur.

55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreauimus. quod ius proprium ciuium Romanorum est (fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus) idque diui Ha|driani edicto, quod proposuit de his, qui sibi liberisque suis ab eo ciuitatem Romanam petebant, significatur.[3] nec me praeterit Galatarum gentem credere in potestate[4] parentum liberos esse.

---

1) regula male V. 2) intellegatur V. 3) significauit V. 4) potestatem V.

---

cogantur seruos suos uendere] *cf. D.* 48, 18, 1, 27 (*Ulp.* 2212). prodigis] *cf. Paul.* 3, 4ª, 7.

§ 54. *cf. supra* 1, 35. *infra* 2, 40; 88. 3, 166. *Ulp.* 1, 16. *Theoph.* 1, 5, 4 (*Ferr. p.* 25).

§ 55. = *D.* 1, 6, 3. *I.* 1, 9 *pr.*; 2. *cf. infra* 1, 93; 64; 128; 189. *Gai epit.* 1, 3, 2. *Ulp.* 5, 1. *C.* 8, 46, 3 (*a.* 227). 8, 46, 10 = *C. Th.* 4, 8, 6 (*a.* 323). *C. Th.* 3, 3 (*a.* 391). *lex Salp. c.* 22 (*Bruns* I⁶, 143). *Dionys.* 2, 26; 27. *Plut. Num.* 17 *i. f. Boeth. l.* 2 *ad Cic. top.* 4, 20 (*ed. Baiter p.* 304). *Isid. orig.* 9, 5, 17; 18. Galatarum] *cf. Caes. Bell. Gall.* 6, 19, 3.

56. *Iustas autem nuptias contraxisse liberosque iis procreatos in potestate habere ciues Romani ita intelleguntur*[1], si ciues Romanas uxores duxerint uel etiam Latinas peregrinasue, cum quibus conubium habeant: cum enim conubium id efficiat, ut liberi patris condicionem sequantur, euenit, ut non *solum* ciues Romani fiant, sed et in potestate patris sint. **57.** Unde *et*[2] ueteranis quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus conubium cum his Latinis peregrinisue, quas primas post missionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur, et ciues Romani et in potestatem parentum fiunt. **58.** *Nec tamen omnes nobis uxores ducere licet:*[3] nam a quarundam nuptiis abstinere debemus. **59.** Inter eas enim personas, quae parentum liberorumue locum inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt, nec inter eas conubium est, uelut inter patrem et filiam uel inter matrem et filium uel inter auum et neptem; et si tales personae inter
16 se coierint, nefarias | et incestas nuptias contraxisse dicuntur. et haec adeo ita sunt, ut quamuis per adoptionem parentum liberorumue loco sibi esse coeperint, non possint[4] inter se matrimonio coniungi, in

---

1) iustas—intelleguntur *suppl. Hu.; in* V *duo versus vacui relicti sunt.* 2) unde et] und cc V. *cf. apographum.* unde causa cognita *Polenaar.* 3) *duorum versuum lacuna a librario relicta ex Institutionibus Iustin. suppleta est.* 4) possunt V.

---

§ 56. *cf. Ulp.* 5, 2 *sq. Gai epit.* 1, 4 *pr. D.* 1, 5, 19 (*Cels.* 239). 1, 5, 24 (*Ulp.* 2698).

§ 57. *cf. diplomata militum a Mommseno collecta in Corporis inscriptionum Latinarum volumine tertio, quorum nonnulla exempla edidit Bruns* I[6], 252 *sq.*

§§ 58. 59. = *I.* 1, 10, 1. *cf. Ulp.* 5, 6 = *Coll.* 6, 2, 1. *Paul. Coll.* 6, 3, 1. *D.* 23, 2, 8 (*Pomp.* 480). 23, 2, 53 (*Gai.* 249). 23, 2, 68 (*Paul.* 1910). *C.* 5, 4, 17 (*a.* 295). incestas nuptias] *cf. D.* 23, 2, 39, 1 (*Paul.* 1122). *Ulp.* 5, 7 = *Coll.* 6, 2, 4. *Coll.* 6, 4 (*a.* 295). quamuis per adoptionem] *cf. Paul. Coll.* 6, 3, 2. *D.* 23, 2, 55 *pr.* (*Gai.* 249). etiam dissoluta adoptione] *cf. D.* 1, 7, 13 (*Pap.* 377).

tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat; itaque eam, quae mihi per adoptionem filiae seu[1] neptis loco esse coeperit, non potero[2] uxorem ducere, quamuis eam emancipauerim.[3] **60.** Inter eas quoque personas, quae ex transuerso gradu cognatione iunguntur, est quaedam similis obseruatio, sed non tanta. **61.** Sane inter fratrem et sororem prohibitae sunt nuptiae, siue eodem patre eademque matre nati fuerint siue alterutro eorum: sed si qua per adoptionem soror mihi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter me et eam nuptiae non possunt consistere; cum uero per emancipationem adoptio dissoluta sit, potero eam uxorem ducere; sed et si ego emancipatus fuero, nihil inpedimento erit nuptiis. **62.** Fratris filiam uxorem ducere licet: idque primum in usum uenit, cum diuus Claudius Agrippinam, fratris sui filiam, uxorem duxisset: sororis uero filiam uxorem ducere non licet. et haec ita principalibus constitutionibus significantur. | **63.** Item amitam et mater- 17
teram uxorem ducere non licet. item eam, quae

---

1) filiae seu *Polenaar*. filia sed (sed *per compendium scriptum*) V. 2) potero eam V. 6) emancipauerimus V.

---

§§ 60. 61. = *I.* 1, 10, 2. *cf. Ulp.* 5, 6 = *Coll.* 6, 2, 2. *Gai epit.* 1, 4, 2. *D.* 23, 2, 8 (*Pomp.* 480). 23, 2, 54 (*Scaev.* 196). 23, 2, 68 (*Paul.* 1910). sed si qua *etc.*] *cf. D.* 23, 2, 17 *pr.* (*Gai.* 248). *Paul. Coll.* 6, 3, 2. cum uero per emancipationem] *cf. D.* 23, 2, 17, 1 (*Gai.* 248). 23, 2, 55, 1 (*Gai.* 249). 28, 2, 9, 4 (*Paul.* 1601). 45, 1, 35, 1 (*Paul.* 1844).

§ 62. *cf. I.* 1, 10, 3; 5. *Gai epit.* 1, 4, 3; 4. *Ulp.* 5, 6 = *Coll.* 6, 2, 2. *Paul. Coll.* 6, 3, 3. *Coll.* 6, 4, 5 *fere* = *C.* 5, 4, 17 (*a.* 295). cum diuus Claudius] *cf. Tacit. ann.* 12, 5 *sq.* 13, 2. *Suet. Claud.* 26. 39. 43. — *Dio Cass.* 68, 2, 4. 71, 1, 3. *Script. Hist. Aug. M. Aurel.* 7, 7. sororis uero filiam] *cf. D.* 12, 7, 5 *pr.* (*Pap.* 186).

§ 63. *cf. I.* 1, 10, 6; 7. *Ulp.* 5, 6 = *Coll.* 6, 2, 3. *Paul. Coll.* 6, 3, 3. *Gai epit.* 1, 4, 5. *Coll.* 6, 4, 5. *D.* 23, 2, 40 (*Pomp.* 340). 24, 3, 16 (*Pomp.* 626). 23, 2, 15 (*Pap.* 494). 12, 7, 5, 1 (*Pap.* 186). 25, 7, 1, 3 (*Ulp.* 1985). 23, 2, 14, 1; 4 (*Paul.* 526.

mihi quondam socrus aut nurus aut priuigna aut nouerca fuit. ideo autem diximus 'quondam', quia, si adhuc constant eae nuptiae, per quas talis adfinitas quaesita est, alia ratione mihi nupta esse non potest, quia neque eadem duobus nupta esse potest neque idem duas uxores habere. 64. Ergo si quis nefarias atque incestas nuptias contraxerit, neque uxorem habere uidetur neque liberos: itaque hi, qui ex eo coitu nascuntur, matrem quidem habere uidentur, patrem uero non utique, nec ob id in potestate eius sunt, quales sunt ii, quos mater uulgo concepit: nam et hi patrem habere non intelleguntur, cum is etiam[1] incertus sit; unde solent spurii filii appellari uel a Graeca uoce quasi *σποράδην* concepti uel quasi sine patre filii.

65. *Aliquando autem euenit, ut liberi, qui statim ut na*ti[2] sunt, parentum in potestatem[3] non fiant, ii postea tamen redigantur in potestatem. 66. *Velut si Lati*nus ex lege Aelia Sentia uxore ducta filium procreauerit aut Latinum ex Latina aut ciuem Romanum ex ciue Romana, non habebit eum in potestate; *sed si postea causa probata ciuitatem Romanam* conse*cutus fuerit,*

---

1) et V. 2) aliquando—nati *suppl. ex Inst.* 3) pot V. *cf.* § 57. *aliter* § 93. 94. 95. 107.

---

528). *Cic. p. Cluent.* 5, 12—14. *Verg. Aen.* 10, 389. idem duas uxores] *cf. Ed. D.* 3, 2, 1. *D.* 3, 2, 13, 4 (*Ulp.* 285). *C.* 9, 9, 18 (*a.* 258). 5, 5, 2 (*a.* 285). 1, 9, 7 (*a.* 393). *Suet. Caes.* 52. *Plut. comp. Demetr. c. Ant.* 4. *Socrat. Hist. Eccl.* 4, 31 (*Tom.* 67 *p.* 548 *ed. Migne*). *Niceph. Hist. Eccl.* 11, 33 (*Tom.* 146 *p.* 689 *ed. Migne*).

§ 64. *cf. I.* 1, 10, 12. *Gai epit.* 1, 4, 8. *Ulp.* 4, 2. 5, 7 = *Coll.* 6, 2, 4. *D.* 1, 5, 19 (*Cels.* 239). 50, 1, 1, 2 (*Ulp.* 190). 1, 5, 23 (*Mod.* 89). *C.* 5, 5, 6 = *C. Th.* 3, 12, 3 (*a.* 396). *Isid. orig.* 9, 5, 24; 25. *Auct. inc. de praenom.* 6 (*in Val. Max. ed. Kempf*[2] *p.* 590, 22). *Plut. q. R.* 103.

§ 65. = *I.* 1, 10, 13.

§ 66. *cf. Ulp.* 7, 4. *supra* 1, 29.

simul eum[1] in potestate | sua habere incipit. **67.** Item 18
si ciuis Romanus Latinam aut peregrinam uxorem duxerit per ignorantiam, cum eam ciuem Romanam esse crederet, et filium procreauerit, hic non est in potestate eius, quia ne quidem ciuis Romanus est, sed aut Latinus aut peregrinus, id est eius condicionis, cuius et mater fuerit, quia non aliter quisque ad patris condicionem accedit, quam si inter patrem et matrem eius conubium sit: sed ex senatus consulto permittitur causam erroris probare, et ita uxor quoque et filius ad ciuitatem Romanam perueniunt, et ex eo tempore incipit filius in potestate patris esse. idem iuris est, si eam per ignorantiam uxorem duxerit, quae dediticiorum numero est, nisi quod uxor non fit ciuis Romana. **68.** Item si ciuis Romana per errorem nupta sit peregrino tamquam ciui Romano, permittitur ei causam erroris probare, et ita filius quoque eius et maritus ad ciuitatem Romanam perueniunt, et aeque simul incipit filius in potestate patris esse. idem iuris est, si peregrino tamquam Latino ex lege Aelia Sentia nupta sit; nam et de hoc specialiter senatus consulto cauetur. idem iuris est aliquatenus, si ei, qui dediticiorum numero est, tamquam ciui Romano aut Latino e[2] lege Aelia Sentia nupta sit; nisi quod scilicet qui dediticiorum numero est, in sua condicione permanet, et ideo filius, quamuis fiat ciuis Romanus, in potestatem patris non redigitur. **69.** Item si Latina peregrino,
cum eum Latinum esse cre|deret, *e lege Aelia Sentia*[3] 19 t. s.

1) simul ergo eum *sched. Goesch.* 2) a. se V. 3) e lege Aelia Sentia *inseruit Hu., opinatus litteras* a. s., *quae in* V *leguntur § 68 post* Latino (*vid. not.* 2), *per errorem illuc illapsas revera huc pertinere.*

§ 67. *cf. Ulp.* 7, 4. 5, 9. *infra* 2, 142. 3, 5; 73. *Coll.* 16, 3, 7; 15. *supra* 1, 26. '*hoc senatus consultum antiquius fuisse alio sub Hadriano facto apparet ex* 2, 142. 143'. *Hu.*

§ 68. *cf. Ulp.* 7, 4. *supra* 1, 15; 26.

nupserit, potest ex senatus consulto filio nato causam erroris probare: *et ita* omnes fiunt ciues Romani, et filius in potestate patris esse incipit. 70. Idem constitutum est et[1] si Latinus per errorem peregrinam quasi Latinam aut ciuem Romanam e lege Aelia Sentia uxorem duxerit. 71. Praeterea si ciuis Romanus, qui se credidisset Latinum esse[2], ob id Latinam *uxorem duxerit*[3], permittitur ei[4] filio nato erroris causam probare, tamquam si[5] e lege Aelia Sentia uxorem duxisset[6]: item his[7], qui cum ciues Romani essent, peregrinos se esse credidissent et peregrinas uxores duxissent, permittitur ex senatus consulto filio nato causam erroris probare. quo facto fiet uxor ciuis Romana, et filius *******[8] non solum ad ciuitatem Romanam peruenit, sed etiam in potestatem[9] patris redigitur. 72. Quaecumque de filio esse[10] diximus, eadem et de filia dicta intellegemus. 73. Et quantum ad erroris causam probandam attinet, nihil interest, cuius aetatis filius sit | ——— *vv. 2* ——— | si minor anniculo sit filius filiaue, causa probari non potest. nec me praeterit in aliquo rescripto diui Hadriani ita esse constitutum, tamquam quod ad erroris q * | ——— *vv. 3* ——— dedit. | t. s. 74. Si peregrinus ciuem Romanam uxorem duxerit, an ex senatus consulto *causam*[11] pro-

---

1) ut V? 2) esse et V. 3) uxorem duxerit *suppl. Krueger.* 4) eis V. 5) modo V. 6) duxissent V. *Hu. verba* tamquam—duxissent (duxerit) *transposita ratus locum (fortasse recte) sic constituit:* Praeterea si ciuis Romanus, qui se credidisset Latinum esse, ob id Latinam tamquam modo e lege Aelia Sentia uxorem duxerit, permittitur ei filio nato erroris causam probare. 7) hi V. 8) *septem fere litterae legi nequeunt; alii aliter supplent.* 9) potestate V. 10) *videtur cum Polenaario delendum esse.* 11) causam] b V.

---

§ 72. *cf. supra* 1, 32ᵃ. *cf.* filio filiaue *Ulp.* 3, 3. liberi *Ulp.* 7, 4.
§ 73. *cf. supra* 1, 29.
§ 74. *cf. supra* 1, 68.

bare possit, quaesitum est. | —— *vv.* $1\frac{1}{2}$ —— | hoc ei specialiter concessum est. sed cum peregrinus ciuem Romanam uxorem duxisset et filio nato alias ciuitatem Romanam consecutus esset, deinde cum quaereretur, an causam probare posset, rescripsit imperator Antoninus proinde posse eum causam probare, atque si peregrinus mansisset. ex quo colligimus etiam peregrinum causam probare posse. **75.** Ex iis, quae diximus, apparet, siue ciuis Romanus peregrinam siue peregrinus ciuem Romanam uxorem duxerit, eum qui nascitur peregrinum *esse*, *sed* si quidem per errorem tale matrimonium contractum fuerit, emendari uitium eius ex senatus consulto[1] *secundum*[2] ea, quae superius diximus. si uero nullus error interuenerit, *sed* scientes suam condicionem ita coierint, nullo casu emendatur uitium eius matrimonii.

76. Loquimur autem de his scilicet, *inter* quos conubium non sit; nam alioquin si ciuis Romanus peregrinam, cum qua ei conubium est, uxorem duxerit, sicut supra quoque diximus, iustum matrimonium contrahitur[3], et tunc ex iis qui nascitur, ciuis Romanus est et in potestate patris erit. **77.** It*em*[4] si ciuis Romana peregrino, cum quo ei conubium est, nupserit, peregrinus[5] sane procreatur et is iustus patris filius est, tamquam si ex peregrina eum procreasset. | hoc 21
tamen tempore *e* senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano sacratissimo[6] factum est, etiamsi non fuerit conubium inter ciuem Romanam et peregrinum, qui

1) senatus consulto *Krueger*. c V. 2) l V. *cf. apogr. p. 300 l. 16.* 3) contrahitur *Krueger, Polenaar*. contrahi V. 4) itaque? V. 5) nupserit peregrinus] nupserit | erit peregrinum V. 6) s V. *cf. C. I. L.* IX 23. 5833 (= *Dessau* 6472. 1059). *supra p.* 154 *n.* 2.

§ 75. *cf. supra* 1, 68.
§ 76. *cf. supra* 1, 56.
§ 77. *cf. infra* 1, 92. *Liv.* 23, 2, 6. 31, 31, 11. 38, 36, 6.

nascitur, iustus patris filius est. | 78. Quod autem diximus inter ciuem Romanum peregrinamque[1] *nisi conubium sit, qui* | nascitur, peregrinum esse, *lege Minicia cauetur, ut is quidem deterioris*[2] parentis condicionem *sequatur.* eadem lege *autem* ex diuerso cauetur, *ut* si peregrinus, *cum* | qua ei conubium non sit, uxorem *duxerit ciuem Romanam,* peregrinus ex eo coitu nascatur. sed hoc maxime casu necessaria lex Minicia *fuit;* nam remota ea lege diuersam condicionem sequi de*bebat, quia* ex eis, inter quos non est conubium, qui nascitur, iure gentium matris condicioni accedit. qua parte autem iubet lex ex ciue Romano et peregrina peregrinum nasci, superuacua uidetur; nam et remota ea lege hoc utique iure gentium futurum erat. 79. Adeo autem hoc ita est, ut ex *ciue Romano et Latina qui nascitur, matris condicioni accedat; nam in lege Minicia quidem peregrinorum nomine comprehenduntur non*[3] solum exterae nationes et gentes, sed etiam qui Latini nominantur; sed ad alios Latinos pertinet, qui proprios populos propriasque ciuitates habebant et erant peregrinorum numero. 80. Eadem ratione ex contrario ex Latino et ciue Romana, siue ex lege Aelia Sentia siue aliter *contractum* fuerit matrimonium, ciuis Romanus
22 nascitur. fuerunt | tamen, qui putauerunt ex lege Aelia Sentia contracto matrimonio Latinum nasci, quia uidetur eo casu per legem Aeliam Sentiam et Iuniam conubium inter eos dari, et semper conubium efficit, ut qui nascitur, patris condicioni accedat; aliter uero contracto matrimonio eum, qui nascitur, iure gentium

1) peregrinuque? V. 2) *cf. suppl. apogr., cuius lectio valde incerta est.* 3) 2¼ *versus legi nequeunt; suppl. Hu.*

§ 78. *cf. supra* 1, 75. *Ulp.* 5, 8. *D.* 1, 5, 24 (*Ulp.* 2698). *C. Th.* 14, 7, 1 (*a.* 397).
§ 79. *cf. supra* 1, 29; 22. *Ulp.* 3, 3. *infra* 1, 96; 131 *et ibi citatos.*
§ 80. *cf. supra* 1, 30.

matris condicionem sequi et ob id esse ciuem Romanum. sed hoc iure utimur ex senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano significat[1], ut quo*quo*modo[2] ex Latino et ciue Romana natus ciuis Romanus nascatur. 81. His conuenienter[3] et illud senatus consultum diuo Hadriano auctore[4] significauit, ut ex Latino et peregrina, item contra ex peregrino et Latina *qui* nascitur, is matris condicionem sequatur. 82. Illud quoque his consequens est, quod ex ancilla et libero iure gentium seruus nascitur, et contra ex libera et seruo liber nascitur. 83. Animaduertere tamen debemus, ne iuris gentium regulam uel lex aliqua uel quod legis[5] uicem optinet, aliquo casu commutauerit. 84. Ecce enim ex senatus consulto Claudiano poterat ciuis Romana, quae alieno seruo uolente domino eius coiit, ipsa ex pactione libera permanere, sed seruum procreare; nam quod inter eam et dominum istius serui conuenerit, ex[6] senatus consulto ratum esse iubetur. sed postea diuus Hadrianus iniquitate rei et inelegantia iuris motus restituit
iuris gen|tium regulam, ut cum ipsa mulier libera per- 23
maneat, liberum pariat. 85. *Item e lege* —[7] ex ancilla et libero poterant liberi nasci; nam ea lege cauetur,

---

1) significatur V. *ante h. v.* factum est quo *inserit Polenaar.* 2) qm V. quo(*quo*)modo *Polen.* 3) conueniuntur V (?). 4) Hadriano auctore] Hadrianos (*sed* s *expunctum*) auctor V. 5) lege V. 6) eo *Hu.* 7) *nomen legis periit. hanc legem, quae Romana fuit, de peregrinis cuiusdam regionis aut condicionis egisse ex eo sequi videtur, quod Gaius* §§ 85. 86 *non cives Romanos Romanasve, sed liberos liberasve dicit. verbis* 'ea lege cauetur' *SC. Claudianum significari non potuit.*

---

§ 82. *cf. infra* 1, 88; 89. *Ulp.* 5, 9. *Paul.* 2, 24, 1—3. *I.* 1, 4 *pr. D.* 1, 5, 5, 2; 3 (*Marcian.* 45). *C.* 5, 18, 3 (*a.* 215). 5, 5, 3 *pr.* (*a.* 319). *Isid. orig.* 9, 5, 18.

§ 83. *cf. D.* 1, 5, 24 (*Ulp.* 2698).

§ 84. *cf. Paul.* 2, 21a. 4, 10, 2. *infra* 1, 91; 160. *Tacit. ann.* 12, 53. *Suet. Vesp.* 11. *C. Th.* 4, 12 (11), 4 (5) (*a.* 331).

§ 85. *cf. D.* 40, 15, 2 *pr.* (*Pap.* 716). *C.* 5, 18, 3 (*a.* 215).

ut si quis cum aliena ancilla, quam credebat liberam esse, coierit, siquidem masculi nascantur, liberi sint, si uero feminae, ad eum pertineant, cuius mater ancilla fuerit. sed et in hac specie diuus Vespasianus inelegantia iuris motus restituit iuris gentium regulam, ut omni modo, etiamsi masculi nascantur, serui sint eius, cuius et mater fuerit. **86.** Sed illa pars eiusdem legis salua est, ut ex libera et seruo alieno, quem sciebat seruum esse, serui nascantur. itaque apud quos talis lex non est, qui nascitur[1], iure gentium matris condicionem sequitur et ob id liber est.

87. Quibus autem casibus matris et non patris con-
dicionem sequitur qui nascitur, iisdem casibus in po-
testate eum patris, etiamsi is ciuis Romanus sit, non
esse plus quam manifestum est. et ideo superius ret-
tulimus quibusdam casibus per errorem non iusto con-
tracto matrimonio senatum interuenire et emendare
uitium matrimonii eoque modo plerumque efficere, ut
in potestatem patris filius redigatur. **88.** Sed si an-
cilla ex ciue Romano conceperit[2], deinde manumissa
ciuis Romana facta sit et tunc pariat, licet ciuis Ro-
24 manus sit qui nascitur, | sicut pater eius, non tamen
in potestate[3] patris est, quia neque ex iusto coitu con-
ceptus est, neque ex ullo senatus consulto talis coitus
quasi iustus constituitur.

89. Quod autem placuit, si ancilla ex ciue Romano conceperit, deinde manumissa pepererit[4], qui nascitur,

---

1) nascantur V. 2) concepit V. 3) potestatem V. 4) peperit V.

---

§ 86. *cf. D.* 1, 5, 24 (*Ulp.* 2698). *C.* 5, 18, 3 (*a.* 215). *Cic. de nat. deor.* 3, 18, 45.

§ 87. *cf. supra* 1, 66 *sq.* 68.

§ 89. *cf. Gai epit.* 1, 4, 9. *Ulp.* 5, 10. *D.* 50, 1, 9 (*Ner.* 26). 38, 17, 2, 3 (*Ulp.* 2517). 1, 5, 5, 2; 3 (*Marcian.* 45) = *I.* 1, 4 *pr. C.* 9, 47, 4 (211—217). *Paul.* 2, 24, 1—3. *Quintil. inst. orat.* 3, 6, 25.

liberum nasci, *na*turali ratione fit; nam hi, qui illegitime concipiuntur, statum sumunt ex eo tempore, quo nascuntur; itaque si ex libera nascuntur, liberi fiunt, nec interest, ex quo mater eos conceperit[1], cum ancilla fuerit: at hi, qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumunt. **90.** Itaque si cui mulieri ciui Romanae praegnati aqua et igni interdictum fuerit, eoque modo peregrina *facta*[2] tunc pariat, conplures distinguunt et putant, si quidem ex iustis nuptiis conceperit[1], ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo conceperit[1], peregrinum ex ea nasci.[3] **91.** Item si qua mulier ciuis Romana praegnas ex senatus consulto Claudiano ancilla facta sit ob id, quod alieno seruo inuito et denuntiante domino eius *coierit*, conplures distinguunt[4] et existimant, si quidem ex iustis nuptiis conceptus sit, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo conceptus sit, *seruum* nasci eius, cuius mater facta esset ancilla. **92.** Peregrina quoque si uolgo conceperit, deinde ciuis Romana *facta* tunc pariat, ciuem Romanum parit; si uero ex peregrino | secundum leges moresque peregrinorum conceperit[1], ita uidetur ex senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, ciuem Romanum parere, si et patri eius ciuitas Romana done*tur*.[5]

93. Si peregrinus sibi liberisque suis ciuitatem Romanam petierit, non aliter filii in potestate eius fiunt,

1) concepit V. 2) *vide apographon.* 3) nascitur V. 4) *cf. apographon.* 5) '*rectius pro* donet *scriptum foret* donata sit'. *Hu.*

§ 90. *cf. infra* 1, 161. *D.* 1, 5, 18 (*Ulp.* 2698).

§ 91. *cf. supra* 1, 84. *infra* 1, 160. *Ulp.* 11, 11. *Paul.* 2, 21a. 2, 24, 2; 3. *C.* 7, 16, 3 (*a.* 225). 6, 59, 9 (*a.* 294). 7, 24, 1 (*a.* 531—534). *C. Th.* 4, 12 (11), 2 (*a.* 317) *cum interpret.* 4, 12 (11), 5 (6) (*a.* 362). *I.* 3, 12, 1 *cum Theoph.* (*Ferr. p.* 316). *Tert. ad uxor.* 2, 8.

§ 92. *cf. supra* 1, 77. *infra* 1, 94.

§ 93. *cf. infra* 2, 135ª. 3, 20. *supra* 1, 55. *Plin. ep. ad*

quam si imperator eos in potestatem redegerit: quod ita demum is facit, si causa cognita aestimauerit hoc filiis expedire: diligentius autem exactiusque causam cognoscit de impuberibus absentibusque: et haec ita edicto diui Hadriani significantur. **94.** Item si quis cum uxore praegnante ciuitate Romana donatus sit, quamuis is, qui nascitur, ut supra dixi[1], ciuis Romanus sit, tamen in potestate patris non fit: idque subscriptione diui sacratissimi[2] Hadriani significatur. qua de causa, qui intellegit uxorem suam esse praegnatem, dum ciuitatem sibi et uxori ab imperatore petit, simul ab eodem petere debet, ut eum, qui natus erit, in potestate sua habeat. **95.** Alia causa est eorum, qui Latii iure cum liberis suis ad ciuitatem Romanam perueniunt; nam horum in potestate fiunt liberi. **96.** Quod ius quibusdam peregrinis ciuitatibus datum est uel a populo Romano uel a senatu uel a Caesare — — — —[3] aut maius est Latium aut minus; maius est Latium, cum et hi, qui decuriones leguntur, et ei,
26 qui honorem aliquem aut | magistratum gerunt, ciuitatem Romanam consecuntur; minus Latium est, cum hi tantum, qui uel[4] magistratum uel honorem gerunt,

---

1) diximus *Goeschen*. 2) s V. *cf.* 1, 53; 77. 3) '*nisi post spatium vacuum relictum* ceterum *vel* sed *vel similis particula supplenda est, talia fere suppleri posse videntur:* huius autem iuris duae species sunt; nam' *Krueger*. 4) qui uel *Hu.* uel qui V.

Trai. 11 (6), 2. *panegyr.* 37. *D.* 1, 6, 11 (*Mod.* 90). *Coll.* 16, 7, 2 (*Ulp.* 1927).

§ 94. *cf. supra* 1, 92.

§ 96. *cf. Ascon. in Cic. Pison. p.* 3 (*Bruns* II[6], 69). *Cic. ad Att.* 5, 11, 2. *Strab.* 4, 1, 12 *p.* 186. *Suet. Aug.* 47. *Plin. n. h.* 3, 18; 20; 23; 24; 30; 133. *Tacit. ann.* 15, 32. *hist.* 3, 55. *Plin. paneg.* 37. 39. *Appian. bell. civ.* 2, 26. *Script. Hist. Aug. Hadr.* 21, 7. *lex Salp. c.* 21. 22. 23 (*Bruns* I[6], 143). *C. I. L.* V 532 = *Dessau* 6680, *l.* 45. II 1945 = *Dessau* 1982. *C. I. L.* II 2096. 1631. 1610 = *Dessau* 1981. II 1635. VIII 1269 = 14763 = *Dessau* 6781. VIII 16914. 16915. 16916. 16919 = *Dessau* 1983. VIII 18218

ad ciuitatem Romanam perueniunt. idque conpluribus epistulis principum significatur.

97. *Non solum tamen naturales liberi secundum ea, quae* diximus, in potestate nostra sunt, uerum et[1] hi, quos adoptamus. 98. Adoptio autem duobus modis fit, aut populi auctoritate aut inperio magistratus uel*ut* praetoris. 99. Populi auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt: quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is, qui adoptat, rogatur, id est interrogatur, an uelit eum, quem adoptaturus sit, iustum sibi filium esse; et is, qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiatur; et populus rogatur, an id fieri iubeat. imperio magistratus adoptamus eos, qui in potestate parentium sunt, siue primum gradum liberorum optineant, qualis est filius et filia, siue inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis. 100. Et quidem illa adoptio, quae per populum fit, nusquam nisi Romae fit; at haec etiam in prouinciis apud praesides earum fieri solet. 101. Item per populum feminae non adoptantur, nam id magis placuit; apud | praetorem[2] uero uel in 27
prouinciis apud proconsulem[3] legatumue etiam feminae solent adoptari. 102. Item inpuberem apud populum adoptari aliquando prohibitum est, aliquando permissum

---

1) etiam *Inst.* 2) p. r. (*id est* populum Romanum) V. 3) proconsules V.

= *Dessau* 6848. XII 83. *Dessau* 6780 = *Compt. rend. de l'Acad. Franç.* 1902 *p.* 37.

§ 97. = *I.* 1, 11 *pr.* *cf. Gai epit.* 1, 5 *pr.* *Ulp.* 8, 1. *D.* 1, 7, 1 *pr.* (*Mod.* 186).

§§ 98. 99. = *D.* 1, 7, 2 *pr.* *I.* 1, 11, 1. *cf. Gai epit.* 1, 5, 1. *Ulp.* 8, 2; 3. *infra* 2, 138. *D.* 1, 7, 1, 1 (*Mod.* 186). *Gell.* 5, 19. *Cic. pro domo* 29, 77. *Suet. Aug.* 65. *Appian. bell. civ.* 3, 94.

§ 100. *cf. Ulp.* 8, 4. *D.* 1, 18, 2 (*Ulp.* 2695).

§ 101. *cf. Gai epit.* 1, 5, 2. *Ulp.* 8, 5. *Gell.* 5, 19, 10. *D.* 1, 7, 21 (*Gai.* 485). *C.* 8, 47 (48), 8 (*a.* 294).

§ 102. *cf. Ulp.* 8, 5. *I.* 1, 11, 3. *Gell.* 5, 19, 10. *D.* 1, 7, 17, 1 (*Ulp.* 2691). *C.* 8, 47 (48), 2 (*a.* 286). *Tacit. ann.* 15, 19.

est: nunc ex epistula optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus, si iusta causa adoptionis esse uidebitur, cum quibusdam condicionibus permissum est. apud praetorem uero et in prouinciis apud proconsulem legatumue cuiuscumque aetatis adoptare possumus. 103. Illud[1] uero utriusque adoptionis commune est, quod[2] et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt. 104. Feminae uero nullo modo adoptare possunt, quia ne quidem naturales liberos in potestate habent. 105. Item si[3] quis per populum siue apud praetorem uel apud praesidem prouinciae adoptauerit, potest eundem alii in adoptionem dare. 106. Sed *et* ill*ud, de quo*[4] quaestio est, an minor natu maiorem natu adoptare possit, utriusque adoptionis commune est. 107. Illud proprium est eius adoptionis, quae per populum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate tanquam nepotes. |

28 108. [5]*Nunc de his personis uideamus, quae in manu nostra sunt. quod* et ipsum ius proprium ciuium Ro-

---

1) illi V. 2) quod *Dig. et Inst.* quia V. 3) siue *Polenaar.* 4) et illud de quo *Polenaar.* illa V. 5) *duos versus rubricae causa vacuos reliquisse librarius videtur, ex quibus unum Goesch. explevit.*

---

§ 103. = *D.* 1, 7, 2, 1. *I.* 1, 11, 9. *cf. Gai epit.* 1, 5, 3. *Ulp.* 8, 6. *D.* 28, 2, 6 *pr.* (*Ulp.* 2445). 1, 7, 40, 2 (*Mod.* 2). *Cic. pro domo* 13, 34.

§ 104. = *I.* 1, 11, 10. *cf. Gai epit.* 1, 5, 2. *Ulp.* 8, 8a. *D.* 1, 5, 9 (*Pap.* 362). 5, 2, 29, 3 (*Ulp.* 2349). *C.* 8, 47 (48), 5 (*a.* 291); 8 (*a.* 294). quia ne quidem] *cf. supra* 1, 67. *infra* 2, 161; 218. 3, 51.

§ 105. *cf. I.* 1, 11, 8. *D.* 1, 7, 37, 1 (*Paul.* 1953).

§ 106. *cf. I.* 1, 11, 4. *D.* 1, 7, 16 (*Iav.* 21). 1, 7, 40, 1 (*Mod.* 2). *Cic. pro domo* 13, 34. 14, 36. *Suet. Tib.* 2.

§ 107. = *D.* 1, 7, 2, 2. *I.* 1, 11, 11. *cf. Gai epit.* 1, 5, 4. *Ulp.* 8, 8. *D.* 1, 7, 15 *pr.* (*Ulp.* 2689). 1, 7, 40 *pr.* (*Mod.* 2).

§ 108. *cf. supra* 1, 55. *Dionys.* 2, 25. *Gell.* 10, 23, 5.

manorum est. **109.** Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent; in manum autem feminae tantum conueniunt. **110.** Olim itaque tribus modis in manum conueniebant: usu, farreo, coemptione. **111.** Usu in manum conueniebat, quae anno continuo nupta perseuerabat; *quia*[1] enim uelut annua possessione usu capiebatur, in familiam uiri transibat[2] filiaeque locum optinebat. itaque lege duodecim tabularum cautum est, ut si qua nollet eo modo in manum mariti conuenire, ea quotannis trinoctio abesset atque eo modo cuiusque anni *usum* interrumperet. sed hoc totum ius partim legibus sublatum est, partim ipsa desuetudine obliteratum est. **112.** Farreo in manum[3] conueniunt per quoddam genus sacrificii, quod Ioui Farreo fit; in quo farreus panis adhibetur, unde etiam confarreatio[4] dicitur; complura praeterea huius iuris ordinandi gratia cum certis et sollemnibus uerbis praesentibus decem testibus aguntur et fiunt. quod[5] ius etiam nostris temporibus in usu est: nam flamines maiores,
id est Diales, Martiales, Quirinales, item | reges sacro- 29
rum, nisi ex farreatis nati non leguntur: ac ne ipsi quidem sine confarreatione sacerdotium habere possunt. **113.** Coemptione uero in manum conueniunt per mancipationem, *id est* per quandam imaginariam uendi-

1) perseuerabat quia] pseuerabant *litteris* nt *fortasse per correcturam in* tq *mutatis* V. 2) transiebat V. 3) manus V. 4) conferratio V. 5) quos V.

§ 110. *cf. Serv. ad Georg.* 1, 31 (*Bruns* II[6], 81). *Corp. Gloss.* VI, 253. *Boeth. ad Cic. top.* 3, 14 (*Bruns* II[6], 76). *Arnob.* 4, 20.
§ 111. *cf. Cic. pro Flacco* 34, 84. *Serv. l. c. Boeth. l. c. Qu. Muc. ap. Gell.* 3, 2, 12; 13 *et Macrob. Sat.* 1, 3, 9 (*supra p.* 18). *infra* 1, 115b; 118. legibus] *cf. Tacit. annal.* 4, 16.
§ 112. *cf. Ulp.* 9. *Serv. l. c.; idem ad Aen.* 4, 103; 374 (*Bruns* II[6], 79). *Dionys.* 2, 25. *Plin. n. h.* 18, 10. *Tacit. annal.* 4, 16. *Script. Hist. Aug. Alex. Sev.* 22, 3 (ius confarreationis *ex coni. Madvigii*). *C. I. L.* X 6662 = *Dessau* 1455.
§ 113. *cf. Cic. pro Flacc.* 34, 84. *de orat.* 1, 56, 237. *Serv. ad Aen.* 4, 103 (*Bruns* II[6], 79). 214. *ad Georg.* 1, 31 (*Bruns*

tionem: nam adhibitis non minus[1] quam V testibus ciuibus Romanis puberibus, item libripende, emit[2] *uir*[3] mulierem, cuius in manum conuenit. **114.** Potest[4] autem coemptionem facere mulier non solum cum marito suo, sed etiam cum extraneo; scilicet aut matrimonii causa facta coemptio dicitur aut fiduciae; quae enim cum marito suo facit coemptionem, *ut* apud eum filiae loco sit, dicitur matrimonii causa fecisse coemptionem; quae uero alterius rei causa facit coemptionem aut cum uiro suo aut cum extraneo, uelut tutelae euitandae causa, dicitur fiduciae causa fecisse coemptionem. **115.** Quod est tale: si qua uelit quos habet tutores deponere[5] et alium nancisci, illis auctoribus[6] coemptionem facit; deinde a coemptionatore remancipata ei, cui ipsa uelit, et ab eo uindicta | manumissa incipit eum habere tutorem, *a* quo manumissa est; qui tutor fiduciarius dicitur, sicut inferius[7] apparebit. **115ᵃ.** Olim etiam testamenti faciendi gratia fiduciaria fiebat coemptio: tunc enim non aliter feminae testamenti faciendi ius habebant, exceptis quibusdam personis, quam si coemptionem fecissent remancipataeque et manumissae fuissent; sed hanc nec*ess*itatem coemptionis faciendae ex auctoritate diui Hadriani senatus remisit. | —— *vv. 1½*

---

1) manu V. 2) libripendaemit V. 3) eum V. is *Krueger*. nummo *Goeschen*. 4) poste V. 5) deponere *Krueger*. reponere V. 6) tutoribus V. 7) inferioribus V.

II⁶, 81). *Non.* (*Varro*) *p.* 531 *Merc.* (*Bruns* II⁶, 67). *Boeth. ad Cic. top.* 3, 14 (*Bruns* II⁶, 76). *Isid. orig.* 5, 24, 26 (*Bruns* II⁶, 84). 9, 5, 8. adhibitis ... libripende] = *Priscian.* 6, 96 *p.* 282 *ed. Hertz.*

§ 114. *cf. Cic. pro Mur.* 12, 27. filiae loco] *cf. infra* 1, 136. 2, 159. *Dionys.* 2, 25 (ὡς θυγάτηρ πατρός). *Boeth. et Serv. loc. cit. Gell.* 18, 6, 9. *cf. etiam Ter. Andr.* 1, 5, 60 = 295 *sq.*

§ 115. *cf. infra* 1, 166a; 195a. 3, 84. *Fest. v. remancipatam p.* 277 (*Bruns* II⁶, 32).

§ 115ᵃ. *cf. Cic. top.* 4, 18. *Liv.* 39, 9. *Gell.* 1, 12, 9. *Plut. Num.* 10. *infra* 2, 112.

—— | [1] 115^{b}. fiduciae causa *cum uiro suo fecerit coemptionem*, nihilo minus filiae loco incipit esse: nam si omnino qualibet ex causa u*x*or in manu uiri sit, placuit eam filiae iura nancisci.

116. Superest, ut exponamus, quae personae in mancipio sint. 117. Omnes igitur liberorum personae, siue masculini siue feminini sexus, quae in potestate parentis sunt, mancipari ab hoc eodem[2] modo possunt, quo etiam serui mancipari possunt. 118. Idem iuris est in earum personis, quae in manu sunt: *nam feminae a* coemptionatoribus eodem modo possunt *mancipari, quo liberi a parente possunt*, adeo qu*i*dem, *ut quamuis ea sola* apud coemptionatorem filiae loco sit. *quae ei* nupta sit, *tamen* nihilo minus etiam | quae ei 31
nup*t*a non sit[3] nec ob id filiae loco sit, ab eo mancipari possit. 118^{a}. *Sed*[4] plerumque solum[5] et a parentibus et a coemptionatoribus mancipantur, cum uelint parentes coemptionatoresque *ex* suo iure eas personas dimittere, sicut inferius euidentius apparebit. 119. Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imaginaria quaedam uenditio: quod[6] et ipsum ius proprium

---

1) *Krueger putat Gaium haec fere dixisse:* eam feminam, quae fiduciae causa cum extraneo coemptionem fecerit, filiae loco apud eum non fieri; sed quae fiduciae causa *etc.*
2) eodem hoc V. 3) est V. 4) *suppl. Hu.* 5) tum solum *Kalb.* 6) quia V.

---

§ 115^{b}. *cf. supra* 1, 114. *infra* 1, 118. 3, 14.
§ 117. *cf. Dionys.* 2, 27. *Plut. Num.* 17 *fin. infra* 1, 132. *C.* 8, 46 (47), 10 (*a.* 323).
§ 118. *cf. supra* 1, 114 *sq. infra* 1, 123; 137.
§ 118^{a}. *cf. infra* 1, 132 *sq.*
§ 119. = *Boeth. l.* 3 *ad Cic. top.* 5, 28 (*p.* 322 *ed. Baiter*). *cf. Gai epit.* 1, 6, 3. *supra* 1, 113. *Ulp.* 19, 3; 4. *Varro de l. l.* 5, 163. 9, 83. *Theoph.* 1, 12, 6 (*Ferr. p.* 60). *Fest. v. rodus p.* 265 *M.* (*Bruns* II^{6}, 83). *C. Aelius* (?) *apud Priscian.* 8, 16 *p.* 382 *Hertz* (*supra p.* 38 *n.* 6). *Hor. ep.* 2, 2, 158 *et Porphyr. ad h. l.* qui libram ... libripens] = *Priscian.* 6, 96 *p.* 282 *Hertz.*

ciuium Romanorum est; eaque res ita agitur: adhibitis non minus quam[1] quinque testibus ciuibus Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is, qui mancipio accipit, rem[2] tenens ita dicit: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE[3] QVIRITIVM MEVM ESSE AIO ISQVE MIHI EMPTVS ESTO HOC AERE AENEAQVE LIBRA; deinde aere percutit libram idque aes dat ei, a quo mancipio accipit, quasi pretii loco. **120.** Eo modo et seruiles et liberae personae mancipantur; animalia quoque, quae mancipi sunt, quo in numero habentur boues, equi, muli, asini; item praedia tam urbana quam rustica, quae et ipsa mancipi sunt, qualia sunt Italica, eodem modo solent mancipari. **121.** In eo solo praediorum mancipatio a ceterorum mancipatione differt, quod personae serui*l*es et liberae, item animalia, quae mancipi sunt, nisi in praesentia sint, mancipari non possunt;
32 adeo quidem, | ut eum, *qui* mancipio accipit[4], adprehendere id ipsum, quod ei[5] mancipio datur, necesse sit; unde etiam mancipatio dicitur, quia manu res capitur: praedia uero absentia solent mancipari. **122.** Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur; et erant asses, dipundii, semisses,

---

1) quod V. 2) aes *Boethius. cf. Ihering, Geist d. röm. Rechts* II[5], 572, 776[a]. *Mommsen, Staatsr.* III, 23, 1.
3) iust V. 4) accepit V. 5) et (?) in V.

---

§ 120. *cf. Ulp.* 19, 1. *supra* 1, 113; 117. *infra* 2, 19; 21; 27; 35. *Cic. pro Flacc.* 32, 80. *Tac. ann.* 1, 73.

§ 121. *cf. Ulp.* 19, 6. *Isid. orig.* 5, 25, 31 (*Bruns* II[6], 85). *Varro de l. l.* 6, 85.

§ 122. *cf. Plin. n. h.* 33, 42; 43. *Dionys.* 9, 27. *Varro de l. l.* 5, 169. *infra* 4, 14. *Plin. n. h.* 17, 7. *Gell.* 15, 13, 11. 16, 10, 8. 20, 1, 12. *Fest. v. viginti quinque p.* 371 (*Bruns* II[6], 48). *Isid. orig.* 15, 5, 3. 16, 18, 5. 16, 25, 3. *Priscian.* 6, 66 *p.* 251 *ed. Hertz. Maecian. ass. distrib.* 44. *Fest. v. pendere p.* 208 *M.* (*Bruns* II[6], 23). *v. grave aes p.* 98 *M.* (*Bruns* II[6], 10). *Schol. Pers.* 2, 59. dispensatores] *cf. Fest. s. h. v. p.* 72 (*Bruns* II[6], 7). *Varro de l. l.* 5, 183 (*Bruns* II[6], 57). *Isid. orig.* 10, 67.

quadrantes, nec ullus aureus uel argenteus nummus in usu erat, sicut ex lege XII tabularum intellegere possumus; eorumque nummorum uis et potestas non in numero erat, sed in pondere; |——— *12 fere litt.* ———| asses librales erant, et dipondii |——— *12 fere litt.* ———| unde etiam dupondius dictus *est*, *qua*si duo pondo: quod nomen adhuc[1] in usu retinetur. semiss*es* *quo*que et quadrantes pro rata scilicet portione ad pondus examinati erant. *tunc igitur et qu*i daba*t* *alicui*[2] pecuniam, non numerabat[3] eam, sed appendebat; unde serui, quibus permittitur admini*st*ratio pecuniae, disp*ens*atores appellati sunt. **123.** |——— *2 vers.* ———|[4] *illa* quidem, quae coemptionem fac*it*, *non* de*ducitur in* seruilem condicionem, *at a parentibus et a coemptionatoribus* mancipati mancipataeue seruorum loco constituuntur, adeo quidem, ut ab eo, cuius in mancipio | sunt, neque 33
hereditatem[5] neque legata aliter capere possint[6], quam si *si*mul eodem testamento liberi esse iubeantur, sicuti iuris est in persona seruorum. sed differentiae ratio manifesta est, cum a parentibus et a coemptionatoribus isdem uerbis mancipio accipi*a*ntur[7], quibus serui; quod non similiter *fit* *i*n coemptione.

124. Videamus nunc, quo modo *ii*, qui alieno iuri *subi*ecti sunt, eo iure liberentur.

125. Ac prius de his dispiciamus, qui in potestate

1) adhunc V. 2) '*possis etiam facere:* conuenienter qui dabat olim.' *Hu.* 3) adnumerabat *Hu.* 4) Si tamen quaerat aliquis, quare, si qua coemptionem fecit, differat a mancipatis *suppl. Hu., ad sensum recte.* 5) hereditates V. 6) possunt V. 7) accipiunt V.

§ 123. *cf. supra* 1, 113. *infra* 1, 138. 2, 160. 3, 114 *et Gell.* 18, 6, 9, *unde apparet quosdam uxorem, quae coemptionem fecerat, in manu mancipioque viri esse dixisse.* sicuti iuris est in persona seruorum] *cf. infra* 2, 186.

§ 124. = *I.* 1, 12 *pr.*

§ 125. *cf. supra* 1, 13 *sq.*

sunt. **126.** Et quidem serui *que*madmodum potestate liberentur, ex his intell*eg*ere possumus, quae de seruis manumittend*is* *su*perius exposuimus. **127.** [1]Hi uero, qui *in potestate pa*rentis sun*t, mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc di*stinctionem recipit; nam *mortuo pat*re sane omni modo filii filiaeue sui iuris efficiunt*ur;* mortuo uero auo *non omni* modo nepotes *nepte*sue *sui i*uris *fiunt, sed ita si post mortem aui* in patris sui potestatem recasuri non *sunt. ita*que si moriente auo *pater eorum et uiuat et in potesta*te patris fuerit, tunc post ob*itum aui in patris* sui potestate fiunt; si uero is, quo tempore au*us* moritur, aut iam mor*tuus est aut* exiit de potestate *patris, tunc hi, quia in potestatem*[2]
34 eius cadere non possunt, sui iuris fiunt. **128.** Cum | autem is, cui ob aliquod maleficium[3] ex lege Cornelia aqua et igni interdicitur, ciuitatem Romanam amitt*at*, sequitur, ut quia[4] eo modo ex numero ciuium Romanorum tollitur, proinde ac mortuo eo desinant liberi in potestate eius esse: nec enim ratio patitur, ut peregrinae condicionis homo ciuem Romanum in potestate habeat. pari ratione et si ei, qui in potestate parentis sit, aqua et igni interdictum fuerit, desinit in potestate parentis esse, quia aeque ratio non patitur, ut peregrinae condicionis homo in potestate sit ciuis Romani

---

1) *supplementa debentur Inst.* 2) patris *usque ad* potestatem *om.* V. 3) *aut* uelut *inserendum est aut* ex lege Cornelia *ut glossema cum Kruegero delendum.* 4) qui V.

---

§ 126. = *I.* 1, 12 *pr.* superius] *cf. supra* 1, 21 *et quae ibi notata sunt.*

§ 127. = *I.* 1, 12 *pr. cf. Gai epit.* 1, 6 *pr. Ulp.* 10, 2. *infra* 1, 146. 2, 156. *D.* 1, 6, 5 (*Ulp.* 2829). 25, 3, 3, 2 (*Ulp.* 982). 1, 7, 41 (*Mod.* 189). 1, 7, 40 *pr.* (*Mod.* 2). *Gell.* 1, 12, 4. *Apul. apol. c.* 68.

§ 128. = *I.* 1, 12, 1. *cf. Gai epit.* 1, 6, 1. *Ulp.* 10, 3. *infra* 1, 161. *D.* 38, 10, 4, 11 (*Mod.* 148). proinde ac mortuo] *D.* 37, 4, 1, 8 (*Ulp.* 1099). 38, 2, 4, 2 (*Paul.* 595). *infra* 3, 153.

parentis. **129.** Quod si ab hostibus captus fuerit parens, quamuis seruus[1] hostium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postliminii, quo[2] hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omnia pristina iura recipiunt; itaque reuersus habebit liberos in potestate: si uero illic mortuus sit, erunt quidem liberi sui iuris; sed utrum ex hoc tempore, quo mortuus est apud hostes parens, an ex illo, quo[2] ab ho*sti*bus captus est, dubitari potest. ipse quoque filius neposue si ab hostibus captus fuerit, similiter dicemus propter ius postliminii potestatem quoque parentis in suspenso esse. **130.** Praeterea exeunt liberi uirilis sexus de parentis potestate, si flamines Diales inaugurentur, et | feminini sexus, si uirgines Vestales capiantur. **131.** Olim quoque, quo tempore populus Romanus in Latinas regiones colonias deducebat, qui iussu parentis in coloniam Latinam nomen dedissent, desinebant in potestate parentis esse, quia efficerentur alterius ciuitatis ciues. **132.** *Praeterea* emancipatione desinunt liberi in potestate[3] parent*u*m esse. sed filius quidem tribus man-

1) seruo V. 2) quod V. 3) potestatem V.

§ 129. = *I.* 1, 12, 5. *cf. Gai epit.* 1, 6, 2. *Ulp.* 10, 4. *Paul.* 2, 25, 1. seruus hostium] *cf. I.* 1, 3, 4. *D.* 1, 5, 5, 1 (*Marcian.* 45). pendet ius] *cf. D.* 14, 6, 1, 1 (*Ulp.* 874). 38, 7, 2, 3 (*Ulp.* 1198). ius postliminii] *cf. D.* 49, 15, 19 (*Paul.* 1893). *Boeth. l.* 4 *ad Cic. top.* 8, 36 (*p.* 336 *ed. Baiter*). *Fest. s. v. postliminium p.* 218 (*Bruns* II^{6}, 23). *Isid. orig.* 5, 27, 28. dubitari potest] *cf. D.* 49, 15, 22, 2 (*Iul.* 761). 49, 15, 12, 1 (*Tryph.* 13). 49, 15, 18 (*Ulp.* 2799). similiter *etc.*] *cf. D.* 49, 15, 14 *pr.* (*Pomp.* 424). 28, 2, 31 (*Paul.* 1626).

§ 130. *cf. Ulp.* 10, 5. *infra* 1, 145. 3, 114. *Tac. ann.* 4, 16. *Gell.* 1, 12, 9. *Plut. Num.* 10 (*Bruns* I^{6}, 9). *Ambros. de virgin.* 1, 4, 15. *epist. ad Valentin. I.* 18, 11.

§ 131. *cf. Cic. pro Caec.* 33, 98. *pro domo* 30, 78. *pro Balbo* 11, 27—13, 31. *Boeth. l.* 2 *ad Cic. top.* 4, 18 (*p.* 302 *ed. Baiter*).

§ 132. *cf. Gai. epit.* 1, 6, 3. *Ulp.* 10, 1. *I.* 1, 12, 6. *infra* 1, 135. 2, 141. 3, 6. 4, 79. *D.* 28, 3, 8, 1 (*Ulp.* 2510). *C.* 8, 48

cipationibus, ceteri uero liberi siue masculini sexus siue feminini una mancipatione exeunt de parentium potestate: lex enim XII tabularum tantum in persona filii de tribus mancipationibus loquitur his uerbis: 'si pater *ter*[1] filium uenum du*it*, a patre filius liber esto'. *eaque* res ita agitur: mancipat pater filium alicui; is eum uindicta manumittit: eo facto reuertitur in potestatem patris; is eum iterum mancipat uel eidem uel alii (sed in usu est eidem mancipari) isque eum postea similiter uindicta manumittit; eo facto rursus in potestatem patris reuertitur[2]; tertio pater eum mancipat uel eidem uel alii (sed hoc in usu est, ut eidem mancip*etur*) *eaque* mancipatione *de*sini*t* *i*n potestate patris esse, etiamsi nondum manumissus sit, sed adhuc in
36 t. s. causa mancipii. | ——————————————— [3]

133. [4] *Admonendi autem sumus liberum esse arbitrium ei, qui filium et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem de potestate dimittere*[5]*, nepotem uero in potestate retinere: uel ex diuerso filium quidem in potestate retinere, nepotem uero manumittere, uel omnes sui iuris efficere. eadem et de pronepote dicta esse intellegemus.*

---

1) ter *post* pater *verisimilius exidit quam post* filium; *quamquam Ulp.* 10, 1 *obstat.* 2) fueri reuertitur V. 3) *in pag.* 36 *paucissimis exceptis nihil legi potuit; cf. apographi supplem. videtur Gaius hic primum adiecisse filium tertia manumissione sui iuris effici*; *cf. Theoph.* 1, 12, 6. *haec quae exceperint, cognosci iam certo potest ex Gai epit.* 1, 6, 3 *med.:* 'Tamen cum .... in hereditate succedit'. *cf. Inst.* 1, 12, 6 *verba* 'Et tunc ex edicto praetoris' *etc.* 4) *suppl. a Goesch. ex Inst.* 1, 12, 7 *et Dig.* 1, 7, 28. 5) de potestate dimittere *Inst.* potestate dimittere *Dig. cf.* § 134.

---

(49), 6 (*a.* 531). *Dionys.* 2, 27. *Boeth. l.* 2 *ad Cic. top.* 4, 19 (*p.* 303, 17 *sq. ed. Baiter*). *C. I. L.* VI 1537 *l.* 16 (*Bruns* I[6], 283).

§ 133. *cf. Gai epit.* 1, 6, 3. *D.* 37, 4, 7 (*Gai.* 281). 37, 8, 3 (*Marcell.* 121). 38, 6, 6 (*Ulp.* 1101). 37, 8, 1, 4 (*Ulp.* 1124). 37, 4, 6, 3 (*Paul.* 579). 37, 8, 4 (*Mod.* 117). 37, 4, 21 (*Mod.* 116).

134. [1]*Praeterea parentes etiam liberos in adoptionem datos in potestate habere desinunt. et in filio quidem, si in adoptionem datur, tres mancipationes* | et duae 37
intercedentes manumissiones proinde fiunt, ac fieri solent, cum ita eum pater de potestate dimittit, ut sui iuris efficiatur. deinde aut patri remancipatur, et ab eo is, qui adoptat, uindicat apud praetorem filium suum esse, et illo contra non uin*di*cante *a* praetore uindicanti filius addicitur, aut non remancipatur patri, *sed* ab *e*o uindicat is, qui adop*tat, apud* que*m in tertia*[2] mancipatione est: sed sane commodius est patri remancipari.[3] in ceteris uero liberorum personis, seu masculini seu feminini sexus, una scilicet mancipatio sufficit, et aut remancipantur[4] parenti aut non remancipantur.[4] eadem et in prouinciis apud praesidem prouinciae solent fieri. 135. Qui ex filio semel iterumue mancipato conceptus est, licet post tertiam mancipationem patris sui nascatur, tamen in aui potestate est, et ideo ab eo et *e*mancipari et in adoptionem dari potest. at is, qui ex eo filio conceptus est, qui in tertia mancipatione est, non nascitur in aui potestate: sed eum Labeo quidem existimat in eiusdem mancipio esse, cuius et pater sit: utimur autem hoc iure, ut quamdiu pater eius in mancipio sit, pendeat ius eius, et si quidem pater eius ex mancipatione manumissus erit, cad*a*t in eius potestatem, si uero is, dum in man-

---

1) '*initium hoc deperditum ex Goescheni fere restitutione ad sensum demonstrandum supplevi*'. *Hu.* 2) sed—tertia *partim Scheurl, partim Hu.* 3) *sc. ab eo, cui in adoptionem daturus est, ne aliam personam, cui mancipetur, adhibere necesse sit. cf. Scheurl, de modis liberos in adopt. dandi, Erlang.* 1851. 4) remancipatur V.

---

§ 134. *cf. Plin. ep.* 8, 18, 4. *Gell.* 5, 19, 3. *Suet. Aug.* 64. *Cic. de fin.* 1, 7, 24. *Tert. apolog.* 9, 7. *I.* 1, 12, 8. *C.* 8, 47 (48), 11 (*a.* 530). *infra* 2, 141. 3, 6. 4, 79.
§ 135. *cf. I.* 1, 12, 9. *supra* 1, 132; 89.

38 cipio sit, de|cesserit, sui iuris fiat. 135a. Eadem scilicet | —— *vv. 2* —— |[1] ut supra diximus, quod in filio faciunt tres mancipationes, hoc facit una mancipatio in nepote. 136. | —— *vv.* $2\frac{3}{4}$ —— |[2] Maximi et Tuberonis[3] cautum est, u*t* haec quod ad sacra tantum uideatur in manu esse, quod uero ad ceteras causas proinde habeatur, atque si in manum non conuenisset. *eae uero mulieres, quae in manum conueniunt per coemptione*m[4], potestate parentis liberantur; nec interest, an in uiri sui manu sint an extranei, quamuis hae solae loco filiarum habeantur, quae in uiri manu *su*nt.

137. | —— *vv. 3* —— |[5] desinunt in manu esse, et si ex ea mancipatione manumissae fuerint, sui iuris effici*untur*. 137a. | —— *vv.* $3\frac{1}{2}$ —— |[6] nihil*o* magis
39 potest *c*ogere, | quam et[7] filia patrem. sed filia quidem

1) *Krueger Huschkium secutus ita supplet:* dicemus de eo, qui ex nepote semel mancipato necdum manumisso conceptus fuerit. nam. 2) *Krueger ita fere ad sensum suppleri posse censet:* Praeterea mulieres, quae in manum conueniunt, in patris potestate esse desinunt. sed in confarreatis nuptiis de flaminica Diali senatus consulto ex relatione. 3) *Paulus Fabius Maximus et Q. Aelius Tubero css. a.* 743 *u.* = 11 *a. Chr.; de ICtis Cornelio Maximo et Q. Aelio Tuberone* (*Pomp. Dig.* 1, 2, 2, 45; 46) *cogitavit Hu.* 4) eae—coemptionem *ad sensum suppl. Hu.* 5) *Krueger ex parte Huschkium secutus ita fere suppl.:* In manu autem esse mulieres desinunt iisdem modis, quibus filiae familias potestate patris liberantur; sicut igitur filiae familias una mancipatione de potestate patris exeunt, ita eae, quae in manu sunt, una mancipatione. 6) *in* V *legitur lin.* 21 quae; *lin.* 22/23 cogere coemptionatorem; *lin.* 23/24 et cui ipsa velit. *Krueger sic fere ad sensum supplet:* inter eam uero, quae cum extraneo, et eam, quae cum uiro suo coemptionem fecerit, hoc interest, quod illa quidem cogere coemptionatorem potest, ut se remancipet, cui ipsa uelit, haec autem uirum suum. *Hu. similiter.* 7) et *delendum?*

§ 135a. *cf. supra* 1, 132; 134.
§ 136. *cf. supra* 1, 112; 114; 115b. *Tac. ann.* 4, 16.
§ 137. *cf. supra* 1, 127.
§ 137a. *cf. supra* 1, 118; 118a. *I.* 1, 12, 10. *Fest. v. remancipatam p.* 277 (*Bruns* II[6], 32).

nullo modo patrem potest cogere, etiam si adoptiua sit: haec autem *uirum* repudio misso proinde compellere potest, atque si ei numquam nupta fuisset.

138. Ii, qui in causa mancipii sunt, quia seruorum loco habentur, uindicta, censu, testamento manumissi sui iuris fiunt. **139.** Nec tamen in hoc casu lex Aelia Sentia locum habet: itaque nihil requirimus, cuius aetatis sit is, qui manumittit et qui manumittitur; ac ne illud quidem, an patronum creditoremue manumissor habeat; ac ne numerus quidem lege Fufia Caninia[1] finitus in his personis locum habet. **140.** Quin etiam inuito quoque eo, cuius in mancipio sunt, censu libertatem consequi possunt, excepto eo, quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur; nam quodam modo tunc pater potestatem propriam reseruare sibi uidetur eo ipso, quod[2] mancipio recipit. ac ne is quidem dicitur inuito eo, cuius in mancipio est, censu libertatem consequi, quem pater ex noxali causa mancipio dedit, ueluti quod furti eius nomine damnatus est et eum mancipio actori dedit: nam hunc actor pro pecunia habet. **141.** In summa admonendi sumus aduersus eos, quos in mancipio habemus, nihil nobis | contumeliose facere licere; alioquin iniuriarum[3] tenebimur. ac ne diu quidem in eo iure detinentur homines, sed plerumque hoc fit dicis gratia[4] uno momento; nisi scilicet ex noxali causa mancipantur.[5]

142. Transeamus nunc ad aliam diuisionem. nam ex his personis, quae neque in potestate neque in

---

1) legis Fuf. Can. V. 2) quo V. 3) iniuria|rụṃc̣ V. 4) gratiam V. 5) manciparentur V.

---

§ 138. *cf. supra* 1, 123. *infra* 2, 160. 3, 114.
§ 139. *cf. supra* 1, 38; 18; 42; 47.
§ 140. *cf. infra* 4, 75; 79. *Collat.* 2, 3 (*Pap.* 62). *I.* 4, 8, 7. *D.* 43, 29, 3, 4 (*Ulp.* 1616).
§ 141. *cf. supra* 1, 115; 118[a]; 132; 134; 137.
§ 142. = *I.* 1, 13 *pr.*

manu neque in mancipio sunt, quaedam uel in tutela sunt uel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. uideamus igitur, quae in tutela, quae in curatione sint: ita enim intellegemus ceteras[1] personas, quae neutro iure tenentur. 143. Ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt.

144. Permissum est itaque parentibus liberis, quos in potestate sua habent, testamen*to tu*tores dare: masculini quidem sexus inpuberibus, *feminini uero inpuberibus puberibus*que, *uel*[2] cum nuptae sint. ueteres enim uoluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi leuitatem in tutela esse. 145. Itaque si quis filio filiaeque testamento tutorem dederit, et ambo ad pubertatem peruenerint, filius quidem desinit habere tutorem, filia uero nihilo minus in tutela permanet: tantum enim ex lege Iulia et Papia Poppaea[3] iure liberorum a tutela liberantur feminae. loquimur autem
41 exceptis uirginibus Vestalibus, quas etiam ueteres in honorem[4] sacerdotii liberas esse uoluerunt: itaque etiam lege XII tabularum cautum est. 146. Nepotibus autem neptibusque ita demum possumus testamento[5] tutores dare, si post mortem nostram in patris sui potestatem iure[6] recasuri non sint. itaque si filius meus mortis

1) intellegemus ceteras *Inst. Iust.* intellegimus de ceteris V. intellegemus deinde ceteras *Polenaar.* 2) feminini—uel *suppl. Hu.* 3) Popeia V. 4) honores V. 5) testes V. 6) *om. Inst. Iust.; del. Hu., Krueger.*

§ 143. = *I.* 1, 13 *pr.*

§ 144. *cf. infra* 1, 190. *Gai epit.* 1, 7, 2. *Ulp.* 11, 1; 15. *Fr. Vat.* 229 (*Paul.* 2057). *D.* 26, 2, 1 *pr.* (*Gai.* 263). 26, 2, 20, 1 (*Paul.* 557). *I.* 1, 13, 3. *infra* 1, 190. 2, 240; 289. *Liv.* 34, 2. *Cic. pro Mur.* 12, 27. *Boeth. l.* 2 *ad Cic. Top.* 4, 18 (*p.* 302 *B.*). *l.* 4 *ad top.* 11, 46 (*p.* 341 *B.*). *Isid. orig.* 9, 7, 30. *C. I. L.* VI 10231 (*Bruns* I⁶, 296).

§ 145. *cf. infra* 1, 194. 3, 44. *Ulp.* 11, 14; 15. *Plut. Num.* 10 (*Bruns* I⁶, 9). *Dio* 56, 10, 2; 3. lege Iulia] *a.* 736 *u.* = 18 *a. Chr.* Papia Poppaea] *a.* 9 *p. Chr.*

§ 146. = *I.* 1, 13, 3. *cf. Gai epit.* 1, 7, 2. *D.* 26, 2, 1, 2 (*Gai.* 263). *supra* 1, 127.

meae tempore in potestate mea sit, nepotes[1] ex eo non poterunt[2] ex testamento meo habere tutorem, quamuis in potestate mea fuerint; scilicet quia mortuo me in patris sui potestate futuri sunt.[3] 147. Cum tamen in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habeantur, et in hac causa placuit non minus postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut si uiuis nobis nascantur[4], in potestate nostra fiant. hos *enim* etiam heredes instituere possumus, cum extraneos postumos heredes instituere permissum non sit.[5] 148. *Vxori*, quae in manu est, proinde ac[6] filiae, item nurui, quae in filii manu est, proinde ac nepti tutor dari potest. 149. Rectissime autem tutor sic dari potest: LVCIVM TITIVM LIBERIS MEIS TVTOREM DO *uel* *VXORI MEAE*[7] TVTOREM DO. sed et si ita scriptum sit: LIBERIS MEIS uel VXORI MEAE TITIVS TVTOR ESTO, recte datus intellegitur. 150. In persona tamen | uxoris, quae in manu est, recepta est 42
etiam tutoris optio, id est ut liceat ei permittere, quem uelit ipsa, tutorem sibi optare, hoc modo: TITIAE VXORI MEAE TVTORIS OPTIONEM DO. quo casu licet uxori *tutorem optare*[8] uel in omnes res uel

1) nepotes quos V. quos *om. Inst.* 2) potesint V. poterint *Lachmann.* 3) sint V. 4) nascuntur V. 5) sint V. 6) ac si V. 7) uel uxori meae *Hu.* lic V. 8) tutorem optare *suppl. Lachmann.*

§ 147. = *I.* 1, 13, 4. *cf. D.* 26, 2, 1, 1 (*Gai.* 263). pro iam natis] *cf. D.* 38, 16, 7 (*Cels.* 235). 1, 5, 7 (*Paul.* 1263). 50, 16, 231 (*Paul.* 1908). postumis tutores dari] *cf. I.* 1, 14, 5 = *D.* 26, 2, 5 (*Ulp.* 2533) *et* 6 (*Ulp.* 2831). *D.* 3, 5, 28 (29) (*Call.* 69). 26, 2, 16, 5 (*Ulp.* 2850). 26, 2, 19, 2 (*Ulp.* 1016). *Suet. Caes.* 83. hos enim etiam heredes] *cf. infra* 2, 130; 242; 287.

§ 148. *cf. supra* 1, 110 *sq. infra* 2, 159.

§ 149. *cf. infra* 2, 289. *Fr. Vat.* 229 (*Paul.* 2057). *D.* 26, 2, 23 (*Afr.* 106). 26, 2, 33 (*Iav.* 228). 26, 2, 8, 3 (*Ulp.* 2671). 26, 2, 10, 4 (*Ulp.* 2830). 26, 2, 16 *pr.* (*Ulp.* 2850). 26, 2, 32, 2 (*Paul.* 1528).

§ 150. *cf. Liv.* 39, 19. *Plaut. Truc.* 4, 4, 6 = 859. *lex Salp.* 22 (*Bruns* I[6], 143).

in unam forte aut duas. **151.** Ceterum aut plena optio datur aut angusta. **152.** Plena ita dari solet, ut proxime supra diximus. angusta ita dari solet: TITIAE VXORI MEAE TVTORIS OPTIONEM DVMTAXAT[1] SEMEL DO, aut DVMTAXAT BIS DO. **153.** Quae optiones plurimum inter se differunt[2]: nam quae plenam optionem habet, potest semel et bis et ter et saepius tutorem optare; quae uero angustam habet optionem, si dumtaxat semel data est optio, amplius quam semel optare non potest[3], si tantum bis, amplius quam bis optandi facultatem non habet.[4] **154.** Vocantur autem hi, qui nominatim testamento tutores dantur, datiui, qui ex optione sumuntur, optiui.

155. Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex lege XII *tabularum* agnati sunt tutores, qui uocantur legitimi. **156.** Sunt autem agnati per uirilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati,
43 ueluti frater eodem patre natus, fratris filius neposue
t. s. ex eo, item patruus et patrui | filius et nepos ex eo.
at hi, qui per feminini sexus personas cognatione coniunguntur, non sunt agnati, sed alias naturali iure cognati. itaque inter auunculum et sororis filium non agnatio est, sed cognatio. item amitae, materterae filius non est mihi agnatus, sed cognatus, et inuicem scilicet ego[5] illi eodem iure coniungor, quia qui nascun-

1) tutoris optionem dumtaxat *Hu.* dumtaxat tutoris optionem V. 2) differant V. 3) poteñ V. 4) habetis V. 5) scilicet ego *Hu.* scilicet sic eo V. *Poeschmann coni.:* et inuicem. scilicet etsi ego illi agnatus sum, non tamen filio illius eodem iure *etc.* *collato Theoph.* 1, 15, 1 *extr.; Polenaar delet* scilicet *usque ad* coniungor.

§ 154. *cf. Ulp.* 11, 14.
§ 155. = *I.* 1, 15 *pr. cf. Gai epit.* 1, 7, 1. *Ulp.* 11, 3. *D.* 26, 4, 1 *pr.* (*Ulp.* 2529). 26, 4, 5 *pr.* (*Ulp.* 1000). *C.* 5, 30, 2 (*a.* 293). *Nov. Iust.* 118, 5.
§ 156. = *I.* 1, 15, 1. *D.* 26, 4, 7. *cf. Gai epit.* 1, 7, 1. *Ulp.* 11, 4. *Isid. orig.* 9, 6, 1; 2. *infra* 3, 10.

tur, patris, non matris familiam secuntur. **157.** Sed olim quidem, quantum ad legem XII tabularum attinet, etiam feminae agnatos habebant tutores. sed postea lex Claudia lata est, quae[1], quod ad feminas attinet, *agnatorum*[2] tutelas sustulit: itaque masculus quidem inpubes fratrem puberem aut patruum habet tutorem; femina uero talem habere tutorem non potest. **158.** Sed adgnationis quidem ius kapitis diminutione perimitur, cognationis uero ius eo modo non commutatur, quia ciuilis ratio ciuilia qu*i*dem iura corrumpere potest, naturalia uero non potest.[3] **159.** Est autem kapitis diminutio prioris *status*[4] permutatio: eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est kapitis diminutio[5] aut minor, quam quidam mediam uocant, aut minima. **160.** Maxima est kapitis diminutio, cum aliquis simul et ciuitatem et libertatem amittit; quae accidit in-censis, qui ex forma censua|li uenire[6] iubentur: quod 44 t. s.
ius | —— *vv. 1½* —— |[7], qui contra eam legem in urbe Roma domicilium habuerint; item feminae, quae ex senatus consulto Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum, quibus inuitis et denuntiantibus[8] cum seruis

---

1) q. V. 2) *add. Goeschen.* 3) utique *Inst. Iust. cf.* § 64. 4) capitis V. 5) dimidia V. 6) ueniri V. 7) *post* ius *legitur* p, *in sequenti versu* ex leg. 8) denuntiantibus dominis V. denuntiantibus nihilo minus *Hu.*

---

§ 157. *cf. infra* 1, 171. *Ulp.* 11, 8. *C. Th.* 3, 17, 2 (*a.* 326). *C.* 5, 30, 3 (*a.* 472). *C. I. L.* VI 1527 *l.* 14. 15 (*Bruns* I[6], 283).

§ 158. = *I.* 1, 15, 3. *cf. infra* 3, 27; 51. *Ulp.* 11, 9. *D.* 26, 4, 5, 5 (*Ulp.* 1012). 26, 4, 3, 9 (*Ulp.* 2838). 4, 5, 7 *pr.* (*Paul.* 222). ciuilis ratio] *cf. D.* 50, 17, 8 (*Pomp.* 430). 4, 5, 8 (*Gai.* 107).

§ 159. = *I.* 1, 16 *pr. cf. Ulp.* 11, 10. *D.* 4, 5, 1 (*Gai.* 106). 4, 5, 11 (*Paul.* 1628). *Boeth. l.* 2 *ad Cic. top.* 4, 18 (*p.* 302 *B.*). *Auson. Griph.* 65.

§ 160. *cf. I.* 1, 16, 1. *Ulp.* 11, 11. incensis] *cf. Dionys.* 4, 15 *in fine.* qui contra eam legem] *cf. supra* 1, 27. senatus consulto Claudiano] *cf. supra* 1, 84; 91.

eorum coierint. **161.** Minor siue media est kapitis diminutio[1], cum ciuitas amittitur, libertas retinetur[2]; quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum fuerit. **162.** Minima est capitis diminutio, cum et ciuitas et libertas retinetur[2], sed status hominis conmutatur; quod accidit in his, qui adoptantur, item in his, quae coemptionem faciunt, et in his, qui mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur; adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur aut manumittatur, totiens capite diminuatur. **163.** Nec solum maior*ibus capitis* diminutionibus ius adgnationis corrumpitur, sed etiam minima; et ideo si ex duobus liberis alterum pater emancipauerit, post obitum eius neuter alteri agnationis iure tutor esse poterit. **164.** Cum autem ad agnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximo gradu sunt. |

45 t. s. ——————— *vv. 17.* ——————— [3]

165. Ex eadem lege XII tabularum libertarum[4] et inpuberum libertorum[5] tutela ad patronas liberosque eorum pertinet; quae et ipsa tutela legitima uocatur,

---

1) dimidia V. 2) retineretur V. 3) *Hollweg statuit in his* 17 *versibus Gaium primum egisse de legitima gentilium tutela, ad quam lector remittatur infra* 3, 17. *quid secutum sit, ignoratur.* 4) liberarum V. 5) liberorum V.

---

§ 161. = *I.* 1, 16, 2. *cf. Ulp.* 11, 12. *D.* 4, 5, 5 *pr.* (*Paul.* 221). *supra* 1, 128.

§ 162. = *I.* 1, 16, 3. *cf. Ulp.* 11, 13. *D.* 4, 5, 3, 1 (*Paul.* 220). *infra* 3, 83. 4, 38. adoptantur] *cf. supra* 1, 97 *sq.* coemptionem] *cf. supra* 1, 113 *sq.* mancipio dantur] *cf. supra* 1, 117 *sq.* ex mancipatione manumittuntur] *cf. supra* 1, 132 *sq.*

§ 163. *cf. Ulp.* 11, 9. *I.* 1, 15, 3. *D.* 26, 4, 2 (*Ulp.* 2832). *C.* 5, 30, 4 (*a.* 498).

§ 164. = *I.* 1, 16, 7. *cf. Gai epit.* 1, 7, 1. *D.* 26, 4, 9 (*Gai.* 264). *lex Salp. c.* 29 *in fine* (*Bruns* I^6, 147).

§ 165. = *I.* 1, 17. *cf. Gai epit.* 1, 7, 1. *Ulp.* 11, 3. *D.* 26, 4, 3 *pr.* (*Ulp.* 2838). 26, 4, 5 (*Ulp.* 1000). *Schol. Bob. ad Cic. p. Flacco* 34, 84 (*p.* 244 *B.*). *Script. Hist. Aug. M. Anton.* 11, 8. *Boeth. l.* 4 *ad Cic. top.* 8, 33 (*p.* 335 *B.*).

non *quia nominatim* ea lege de hac tutela ca*uetur*, *sed* quia proinde accepta est per interpretationem, atque si uerbis legis *introducta*[1] esset: eo enim ipso, *quod* h*ereditat*es libertorum libertarumque, si | intestati de- 46 t. s. cessissent, iusserat lex ad patronos liberosue eorum pertinere, crediderunt ueteres uoluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, quia et agnatos, quos ad hereditatem uocauit, eosdem et tutores esse iusserat.

[De fiduciaria *tutela.*[2]] **166.** Exemplo patronorum recepta est[3] *et alia tutela, quae et ipsa legitima uocatur. nam si quis filium nepotemue aut pronepotem inpuberes, uel filiam neptemue aut proneptem tam puberes quam inpuberes alteri ea lege mancipio dederit, ut sibi remanciparentur, remancipatosque manumiserit, legitimus eorum tutor erit.* **166^a^.** Sunt et aliae tutelae, quae fiduciariae uocantur, id est quae ideo nobis competunt, quia liberum caput mancipatum nobis uel a parente uel a coemptionatore manumiserimus.[4] **167.** Sed Latinarum et Latinorum impuberum *tute*la non omni modo ad manumissores libertinorum[5] pertinet, sed ad eos, quorum

---

1) introducta *Inst.* accepta V. 2) de fiduciaria *in* V *spatio relicto scriptum est post sequens* patronorum. 3) recepta est] rectae V. *hic inseruit Krueger paragraphum compositam ex Inst. Iust.* 1, 18 *et Gai.* 1, 172 *eumque secutus est Hu.; quam nos leviter mutavimus. nam* 'deinceps' *vice adiectivi fungens, quod ex Inst. Iust. receperunt et Kr. et Hu., inter classicos auctores unus Ulpianus usurpavit. cf. E. Th. Schulze, Ztschr. d. Sav. Stiftg.* VIII, 290. 4) '*cum Gaius de tutelis fiduciariis plurali numero loquatur, dubitari potest, num eam quoque, quae in Inst.* 1, 19 *sola remansit, commemoravit. nec tamen hoc loco iniuria ei a librario facta esse videtur. cf.* 1, 175'. *Hu.* 5) liueris | ịṇẹorum V.

---

§ 166. *cf. I.* 1, 18. *infra* 1, 172; 175. *D.* 26, 4, 3, 10 (*Ulp.* 2838). *C.* 2, 20 (21), 5 (*a.* 293). 5, 61, 2 (1) (*a.* 294).

§ 166^a^. = *I.* 1, 19. *supra* 1, 115. *infra* 1, 172; 175; 195^a^. *Ulp.* 11, 5. *D.* 26, 4, 4 (*Mod.* 14).

§ 167. *cf. Ulp.* 11, 19. *supra* 1, 35. *infra* 3, 56. *lex Salp.* 23 (*Bruns* I^6^, 143). lege Iunia] *cf. supra* 1, 22.

ante manumissionem ex iure Quiritium *fuerunt: unde si ancilla ex iure Quiritium*[1] tua sit, in bonis mea, a me quidem solo, non etiam a te manumissa Latin*a* fieri potest, et bona eius ad me pertinen*t*, sed eius tutela tibi competit; nam ita lege Iunia cauetur. itaque si ab eo, cuius et in bonis et ex iure Quiritium ancilla fuerit, facta sit Latina, ad eundem et bona et tutela pertinent.[2]

168. Agnatis et patronis et liberorum capitum manumissoribus permissum est feminarum tutelam alii in iure cedere; pupillorum autem tutelam non est per-
47 missum cedere, quia non uidetur one|rosa, cum tempore pubertatis finiatur. **169.** Is autem, cui ceditur tutela, cessicius tutor[3] uocatur. **170.** Quo mortuo aut kapite diminuto reuertitur ad eum tutorem tutela, qui cessit[4]; ipse quoque, qui cessit, si mortuus aut kapite diminutus sit, a cessicio[5] tutela discedit et reuertitur ad eum, qui post eum, qui cesserat, secundum gradum in ea tutela habuerit. **171.** Sed quantum ad agnatos pertinet, nihil hoc tempore de cessicia tutela quaeritur, cum agnatorum tutelae in feminis lege Claudia sublatae sint. **172.** Sed fiduciarios quoque quidam putauerunt cedendae tutelae ius non habere, cum ipsi se oneri subiecerint. quod etsi placeat, in parente tamen, qui filiam neptemue aut proneptem alteri ea lege mancipio dedit, ut sibi remanciparetur, remancipatamque manumisit, idem dici non debet, cum is et legitimus tutor habeatur et non minus huic quam patronis honor praestandus sit.[6]

1) fuerunt—Quiritium *suppl. Hu.* 2) pertinet V. 3) tutor *Goeschen.* uocator V. 4) *corr. ex* cessauit V. 5) a cessicio *Goeschen.* accessio V. 6) est V.

168. *cf. Ulp.* 11, 6; 8; 17. *Boeth. l.* 4 *ad Cic. top.* 11, 46 (*p.* 342 *Bait.*). *infra* 1, 196.

§§ 169. 170. *cf. Ulp.* 11, 7.

§ 171. *cf. Ulp.* 11, 8. *supra* 1, 157.

§ 172. *cf. supra* 1, 166. *infra* 1, 175. *I.* 1, 18.

173. Praeterea senatus consulto mulieribus permissum est in absentis tutoris locum alium petere, quo petito prior desinit; nec interest, quam longe absit[1] is tutor. 174. Sed excipitur, ne in absentis patroni locum liceat libertae tutorem petere. 175. Patroni |
autem loco habemus etiam parentem, qui ex eo, quod 48
ipse sibi remancipatam[2] filiam neptemue aut proneptem manumisit, legitimam tutelam nanctus est. *sed*[3] huius quidem liberi fiduciarii tutoris loco numerantur; patroni autem[4] liberi eandem tutelam adipiscuntur, quam et pater eorum habuit. 176. Sed aliquando etiam in patroni absentis locum permittitur tutorem petere, ueluti ad hereditatem adeundam. 177. Idem senatus censuit et in persona pupilli patroni filii. 178. Nam et[5] lege Iulia de maritandis ordinibus ei, quae in legitima tutela pupilli sit, permittitur dotis constituendae gratia a praetore urbano tutorem petere. 179. Sane patroni filius, etiamsi inpubes si*t*, *tamen*[6] libertae efficietur tutor, quamquam in nulla re auctor fieri potest, cum ipsi nihil permissum sit sine tutoris auctoritate agere. 180. Item si qua in tutela legitima furiosi aut muti sit, permittitur ei senatus consulto dotis constituendae gratia tutorem petere. 181. Quibus casibus saluam manere tutelam patrono patronique filio manifestum est. 182. Praeterea senatus censuit, ut si tutor

---

1) absit *Krueger*. aberit V. 2) rem mancipatam V. 3) *add*. *Polenaar*. 4) patroni autem] autem patroni V. 5) e V. 6) *addidit Hu*.

---

§§ 173. 174. *cf*. *Ulp*. 11, 22.
§ 175. *cf*. *supra* 1, 166; 172. *I*. 1, 19 *cum Theophilo*.
§§ 176. 177. *cf*. *Ulp*. 11, 22.
§ 178. *cf*. *Ulp*. 11, 20. *D*. 23, 3, 61 *pr*. (*Clem*. 5). 26, 5, 3 *Ulp*. 2018). 26, 5, 7 (*Ulp*. 2255). lege Iulia] *cf*. *supra* 1, 145.
§ 179. *cf*. *I*. 1, 25, 13.
§ 180. *cf*. *Ulp*. 11, 21. *D*. 26, 1, 17 (*Paul*. 1781). 26, 4, 10, 1 (*Herm*. 51). 26, 1, 1, 2; 3 (*Paul*. 556).
§ 182. *cf*. *Ulp*. 11, 23. *D*. 40, 5, 41, 2 (*Scaev*. 287). 26, 2, 11, 1—3 (*Ulp*. 2835). *C*. 5, 36, 2 (*a*. 228). 5, 36, 4 (*a*. 260).

pupilli pupillaeue suspectus a tutela remotus sit siue ex iusta causa fuerit excusatus, in locum eius alius tutor detur, quo facto prior tutor amittit tutelam.
49 183. Haec omnia similiter et Romae et in pro|uinciis obseruantur, scilicet ut[1] in prouinciis a praeside prouinciae tutor pe*ti debeat.*

184. Olim cum legis actiones in usu erant, etiam ex illa causa tutor dabatur, si inter tutorem et mulierem pupillum*ue* lege[2] agendum erat: nam quia ipse tutor in re sua auctor esse non poterat, alius dabatur, quo auctore legis actio perageretur: qui dicebatur praetorius tut*or*[3], quia a[4] praetore urbano dabatur.[5] sed post sublatas legis actiones quidam putant hanc speciem dandi tutoris in usu esse desisse; ali*is autem* placet adhuc[6] in usu esse, si legitimo iudicio agatur.

185. Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur in urbe Roma ex lege Atilia a praetore urbano et maiore parte tribunorum plebis, qui Atilianus tutor uocatur; in prouinciis uero a praesidibus prouinciarum *ex* lege

---

1) et V. '*ceterum supplemento ut in ed. Krueg. h. l. non opus, cum Romae a praetore urbano tutorem peti Gaius ipse iam ante dixerit*'. *Hu.* 2) pupillumue lege] pupillumqe legem V. 3) tutelae V. 4) aut V. 5) datur V. 6) athunc V.

---

§ 183. *cf. Ulp.* 11, 20. *lex Salp. c.* 29 (*Bruns* I⁶, 146).
§ 184. *cf. Ulp.* 11, 24. *I.* 4, 10 *pr.* 1, 21, 3. *D.* 26, 1, 5 (*Pomp.* 641). 26, 1, 3, 2—4 (*Ulp.* 2837). 27, 3, 9, 4 (*Ulp.* 1014). 26, 1, 4 (*Paul.* 1780). *C.* 5, 44. quia ipse tutor *etc.*] *cf. D.* 26, 8, 22 (*Lab.* 216). 26, 8, 1 *pr.* (*Ulp.* 2425). 26, 8, 5 *pr.* (*Ulp.* 2854). legitimo iudicio] *cf. infra* 4, 103 *sq.*
§ 185. = *I.* 1, 20 *pr. cf. Gai epit.* 1, 7, 2. *Ulp.* 11, 18. *infra* 1, 195. *D.* 3, 1, 3 *pr.* (*Ulp.* 290). 46, 7, 3, 5 (*Ulp.* 1704). lex Atilia] *cf. Liv.* 39, 9. *Cic. Verr.* 2, 1, 56, 146. *Boeth. l.* 4 *ad Cic. top.* 8, 33 (*p.* 335, 2 *Bait.*; urbani praetoris iurisdictione formatur). *Schol. Sin.* 45. 54. l. Iulia et Titia] *cf. Diod.* 37, 8, 4 *Dind.* (*Excerpt. Vales. p.* 397). *Theoph.* 1, 20 (*p.* 76 *Ferr.*). *Schol. Sin.* 54. *lex Salp.* 29 (*Bruns* I⁶, 147). *Pap. Oxy.* 720. *cf. Wilcken Arch. f. Papyrusforsch.* III, 313.

Iulia et Titia. 186. Et ideo si cui testamento tutor sub condicione aut ex die certo datus sit, quamdiu condicio aut dies pendet, tutor dari potest; item si pure datus fuerit, quamdiu nemo heres existat[1], tamdiu ex his legibus tutor petendus est; qui desinit tutor esse, posteaquam aliquis ex testamento tutor esse coeperit. 187. Ab hostibus quoque tutore capto ex his legibus tutor peti debet; qui desinit tutor esse, si is, qui captus est, in ciuitatem reuersus fuerit: nam reuersus recipit tutelam iure postliminii. |

188. Ex his apparet, quot sint species[2] tutelarum. 50
si uero quaeramus, in quot genera hae[3] species diducantur[4], longa erit disputatio: nam de ea re ualde ueteres dubitauerunt. nosque[5] diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione et in his libris, quos ex Quinto Mucio fecimus: hoc solum[6] tantisper sufficit admonuisse, quod quidam quinque genera esse dixerunt, ut Quintus Mucius; alii tria, ut Seruius Sulpicius; alii duo, ut Labeo; alii tot genera esse crediderunt, quot etiam species essent.

189. Sed inpuberes quidem in tutela esse omnium ciuitatium iure contingit; quia id naturali rationi[7] conueniens est, ut is, qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur, nec fere ulla ciuitas est, in qua

---

1) exstat *vel* existit *Polenaar*. *sed cf*. *Inst*. *Iust*. 2) speciesins V. 3) haec V. 4) deducantur V. 5) nosque *Kalb*. nos qui V. 6) solum *Hu*. totum V. tantum *Polenaar*. *cf*. *infra* 3, 33. 7) ratione V. iure *Inst*. *Iust*.

---

§ 186. = *I*. 1, 20, 1. *cf*. *I*. 1, 14, 3. *D*. 26, 2, 10 *pr*. (*Ulp*. 2824). 26, 2, 10, 3; 4 (*Ulp*. 2830). 26, 2, 11 *pr*. (*Ulp*. 2835). 27, 3, 9, 2 (*Ulp*. 1014).

§ 187. = *I*. 1, 20, 2. *cf*. *D*. 26, 4, 1, 2 (*Ulp*. 2529). 27, 3, 8 (*Pap*. 347). 26, 1, 15 (*Ulp*. 2844).

§ 188. *cf*. *Ulp*. 11, 2. *Boeth*. *l*. 4 *ad Cic*. *top*. 8, 33 (*p*. 334*sq*. *Bait*.).

§ 189. = *I*. 1, 20, 6. supra] 1, 55.

non licet parentibus liberis suis inpuberibus testamento[1] tutorem dare; quamuis, ut supra diximus, soli ciues Romani uideantur tantum[2] liberos suos in potestate habere. **190.** Feminas uero perfectae aetatis in tutela esse fere nulla pretiosa ratio suasisse uidetur: nam quae uulgo creditur, quia leuitate animi plerumque decipiuntur et aequum erat eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa[3] uidetur quam uera; mulieres enim, quae perfectae aetatis sunt, ipsae[4] sibi negotia tractant,
51 et in quibusdam | causis dicis gratia tutor[5] interponit auctoritatem suam; saepe etiam inuitus auctor fieri a praetore cogitur. **191.** Unde cum tutore nullum ex tutela iudicium mulieri datur[6]: at ubi pupillorum pupillarumue negotia tutores tractant, eis[7] post pubertatem tutelae iudici*o*[8] rationem reddunt. **192.** Sane patronorum et parentum legitimae tutelae uim aliquam habere intelleguntur eo, quod hi neque ad testamentum faciendum neque ad res mancipi alienandas neque ad obligationes suscipiendas auctores fieri coguntur, praeterquam si magna causa alienandarum rerum mancipi[9] obligationisque suscipiendae interueniat.[10] eaque

1) co. st. V. 2) tant V. 3) hispeciosa V. 4) ipsi V. 5) tutele V. 6) datum V. 7) tractant eis *Cramer*. tractans ei V. 8) iudici V. 9) mancipio V. 10) interueniant V.

§ 190. *cf. supra* 1, 144. *infra* 2, 122. *Ulp.* 11, 25; 27. *D.* 26, 5, 26 (*Scaev.* 245). *Cic. top.* 11, 46 *c. Boeth. ad h. l.* (*p.* 342, 20 *Bait.*).

§ 191. = *I.* 1, 20, 7.

§ 192. *cf. Ulp.* 11, 27. *Cic. pro Flacco* 34, 84. ad testam. fac.] *cf. infra* 2, 112; 118; 122. 3, 43. *Ulp.* 20, 16. 29, 3. ad res manc. al.] *cf. infra* 2, 47; 80. *Fr. Vat.* 1 (*Paul.* 1782). 45 (*Paul.* 1011). 259 (*Pap.* 693). oblig. susc.] *cf. infra* 3, 91; 108; 176. *supra* 1, 176; 178; 180. *Fr. Vat.* 110 (*Paul.* 1517). *D.* 23, 3, 60 (*Cels.* 92). *Cic. pro Caec.* 25, 72. *pro Flacco* 35, 86. *C. I. L.* IV *Suppl.* 154 (*Bruns* I[6], 292, 8). *C. I. L.* VI 10231 (*Bruns* I[6], 296). *C. I. L.* XIII 7521 = *Dessau* 7473. eaque omnia] *cf. D.* 26, 4, 1 *pr.* (*Ulp.* 2529). *C. I. L.* VI 1527 *l.* 14. 15. 21 (*Bruns* I[6], 283).

omnia ipsorum causa constituta sunt, ut quia ad eos intestatarum mortuarum hereditates pertinent[1], neque per testamentum excludantur ab hereditate, neque alienatis pretiosioribus rebus susceptoque aere alieno minus loc*u*ples ad eos hereditas *per*ueniat. **193.** Apud peregrinos non similiter, ut apud nos, in tutela sunt feminae; sed tamen plerumque quasi in tutela sunt: ut ecce[2] lex Bithynorum, si quid mulier *contra*hat[3], maritum auctorem esse iubet aut filium[4] eius puberem.

194. Tutela autem liberantur ingenuae quidem trium *liberorum iure, libertinae uero quattuor, si in patroni*[5] liberorumue eius legitima tut*ela*[6] sint; nam et ceterae, quae alterius generis tutores habent, uelut Atilianos aut fiduciarios, trium liberorum | iure tutela liberantur. 52
195. Potest autem pluribus modis libertina *tutorem* alterius generis habere, ueluti si a femina manumissa sit; tunc enim e lege Atilia petere debet tutorem, uel in prouincia *e lege Iulia* et Titia: nam in patronae tutela esse non potest. **195[a].** Item si *sit a* masculo manumissa et auctore eo coemptionem fecerit, deinde remancipata et manumissa sit, patronum quidem habere tutorem desinit, incipit autem habere eum tutorem, a quo manumissa est, qui fiduciarius dicitur.

---

1) pertinet V. 2) ut ecce *Hollweg.* ui haecce V. 3) contrahat *Lachm.* hat V. 4) filius V. 5) liberorum —patroni *suppl. Hollweg.* 6) tutum V.

---

§ 193. *cf. Cic. pro Flacco* 30, 74. *Ter. Andr.* 1, 5, 60 = 295.

§ 194. *cf. supra* 1, 145. *infra* 3, 44. *Ulp.* 29, 3. *Dosith.* 15. *D.* 50, 16, 137 (*Paul.* 938). *Plut. Num.* 10. *C. I. L.* VI 10246. 10247 (*Bruns* I[6], 295). 1877 (*Dessau* 1910). VIII 4573. *papyris saepe legitur:* χωρὶς κυρίου χρηματίζουσα (τέκνων δικαίῳ) κατὰ τὰ Ῥωμαίων ἔθη (*BGU.* 94. 96. 131. 717. 920. *CPR.* 3. 9. 63. 140. 176. 227. *Pap. Lond.* II 171 b. *Pap. Grenf.* II 85. *Pap. Lips.* 3 I 3; 7. II, 6. 4, 8. 5 II 5. 29, 2. *Arch. f. Papyrusforsch.* I, 299, 17).

§ 195. *cf. supra* 1, 185.

§ 195[a]. *cf. supra* 1, 115.

195^{b}. Item si patron*us eiusue filius* in adoptionem se dedit, debet liberta *e lege Atilia uel Iulia et* Titia tutorem petere. **195^{c}.** Similiter ex iisdem legibus petere debet tutorem liberta[1], si patronus decesserit nec ullum uirilis sexus liberorum in familia re*liquerit.* **196.** Masculi *autem cum*[2] puberes esse coeperint, tutela liberantur: p*uberem autem* Sabinus quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores eum esse putant[3], qui habitu corporis pubertatem ostendit, id est eum, qui generare potest; sed in his, qui pubescere non possunt, quales sunt spadones, eam aetatem esse spectandam, cuius aetatis puberes fiunt; sed diuersae scholae auctores annis putant pubertatem aestimandam, id est eum
53 t. s. puberem esse existimant, *qui* | *xiiii annos expleuit.* |[4]

— *tota pag.* —

54 t. s. **197.** .... | aetatem peruenerit, in qua res suas tueri possit, sicuti apud peregrinas gentes custodiri superius indicauimus. **198.** Ex iisdem causis et in prouinciis a praesidibus earum curatores dari uolunt.[5]

---

1) busta V. 2) autem cum *verisimile Studemundo visum est.* 3) *librarius alteram syllabam errore bis scripsisse videtur.* 4) *in p.* 53 *Gaius primum de pubertate Neratii Prisci sententiam* (*Ulp.* 11, 28) *addidisse, deinde ad eas personas, quae in curatione sunt* (*cf.* 1, 142. 143), *transiisse videtur, cf. Epit.* 1, 8. *quid postea specialiter Gaius tractaverit, in incerto relinquimus.* 5) uoluit *Hu.* solent *Lachmann.*

---

§ 195^{b}. *cf. I.* 1, 22, 4. *Ulp.* 11, 9.

§ 195^{c}. *cf. supra* 1, 179. *Liv.* 39, 9.

§ 196. *cf. supra* 1, 168; 189; 103. *Ulp.* 11, 28. *Paul.* 3, 4^{a}, 1; 2. *I.* 1, 22 *pr. D.* 27, 3, 4 *pr.* (*Paul.* 1786). 28, 6, 2 (*Ulp.* 2469). 28, 1, 5 (*Ulp.* 2468). *C.* 6, 22, 4 (*a.* 294). 5, 60, 3 (*a.* 529). *Senec. cons. ad Marciam* 24, 1. *Quintil. inst. or.* 4, 2, 5. *Cass. Dio* 54, 16, 7. *Fest. s. v. pubes p.* 250. 251. *Tertull. de anima* 38. *de virg. veland. c.* 11. *Macrob. Somn. Scip.* 1, 6, 71. *Saturn.* 7, 7, 6. *Serv. ad Verg. Bucol.* 8, 40. *ad Aen.* 7, 53. *Isid. orig.* 11, 2, 13. *lex col. Iul. Gen. c.* 98 (*Bruns* I^{6}, 132).

§ 197. *cf. supra* 1, 189. *Gai epit.* 1, 8. *Ulp.* 12, 4. *I.* 1, 23 *pr. Script. Hist. Aug. M. Anton.* 10, 12. *Isid. orig.* 10, 53.

§ 198. *cf. D.* 26, 5, 8, 3 (*Ulp.* 2293). 27, 10, 2 (*Paul.* 1061).

199. Ne tamen et pupillorum et eorum, qui in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribusque consumantur aut deminuantur, curat praetor, ut et tutores *et* curatores eo nomine satisdent. **200.** Sed hoc non est perpetuum; nam et tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est; et curatores, ad quos non e[1] lege curatio[2] pertinet, sed *qui* uel a consule uel a praetore uel a praeside prouinciae *dan*tur, plerumque non coguntur satisdare, scilicet quia satis hon*esti electi s*unt.

---

1) non e] nonne V. 2) curato V.

---

§§ 199. 200. = *I.* 1, 24 *pr. cf. infra* 4, 99. *D.* 26, 4, 5, 1; 3 (*Ulp.* 1000). 2, 8, 8, 4 (*Paul.* 259). *Tit.* 27, 7. 46, 6. *C.* 2, 40(41), 4 (*a.* 294). *Tit.* 5, 57. 5, 42. a consule] *cf. Suet. Claud.* 23. *Plin. ep.* 9, 13, 16. *Script. Hist. Aug. M. Anton.* 10, 11. *I.* 1, 20, 3.

COMMENTARIVS SECVNDVS.

55 1. *Superiore commentario de iure personarum* ex-
t. s. posuimus; modo uideamus de rebus: quae uel in nostro patrimonio sunt uel extra nostrum patrimonium habentur.

2. Summa itaque rerum diuisio in duos articulos diducitur: nam aliae sunt diuini iuris, aliae humani. 3. Diuini iuris sunt ueluti res sacrae et religiosae. 4. Sacrae sunt, quae diis superis consecratae sunt; religiosae, quae diis Manibus relictae sunt. 5. Sed sacrum quidem hoc solum existimatur, quod *ex* auctoritate populi Romani consecratum est, ueluti lege de ea re lata aut senatus consulto facto. 6. Religiosum uero nostra uoluntate facimus mortuum inferentes in locum nostrum, si modo eius mortui funus ad nos pertineat. 7. Sed in prouinciali solo placet plerisque solum religiosum non fieri, quia in eo solo dominium

---

§ 1. = *I.* 2, 1 *pr.* *cf.* *Gai epit.* 2, 1 *pr.* *supra* 1, 8.

§§ 2. 3. = *D.* 1, 8, 1 *pr.* *cf.* *Gai epit.* 2, 1, 1. *D.* 43, 1, 1 *pr.* (*Ulp.* 1459).

§ 4. *cf.* *I.* 2, 1, 7. *Fest.* *v.* *religiosus* *p.* 289 *M.* *religiosum* *p.* 281 *M.* (*Bruns* II^6, 32). *Macrob.* *Sat.* 3, 3. *Gromat.* *ed.* *Lachm.* *p.* 22.

§ 5. *cf.* *I.* 2, 1, 8. *D.* 36, 4, 15 (*Val.* 1). 1, 8, 9 *pr.* 1; 2 (*Ulp.* 1483). 1, 8, 6, 3 (*Marcian.* 74). *Cic.* *de* *harusp.* *resp.* 6, 11 *sq.* *ad* *Att.* 4, 2, 3. *Fest.* *v.* *sacratae* *leges* *p.* 318 (*Bruns* II^6, 35). *sacer* *mons* *p.* 318 (*Bruns* II^6, 34). *Gell.* 4, 9, 8.

§ 6. *cf.* *I.* 2, 1, 9. *D.* 36, 4, 15 (*Val.* 1). 11, 7, 2, 5 (*Ulp.* 728). 1, 8, 6, 4 (*Marcian.* 74). *Fest.* *v.* *fulguritum* *p.* 12 (*Bruns* II^6, 10).

§ 7. *cf.* *supra* 1, 6. *infra* 2, 21; 27; 46. *Gromat.* *ed.* *Lachm.* *p.* 36 (*Bruns* II^6, 89). 63. *Plin.* *ad* *Trai.* 49. 50 (58. 59). *Theoph.* 2, 1, 40 (*p.* 115 *Ferr.*). *Dio* *Cass.* 41, 43, 2.

populi Romani est uel Caesaris, nos autem possessionem tantum uel usumfructum habere uidemur; utique tamen, etiamsi non sit religiosum[1], pro religioso habetur: item quod in prouinciis[2] non ex auctoritate populi Romani consecratum est, proprie sacrum non est, tamen pro sacro habetur. 8. Sanctae quoque res, uelut muri et portae, quodam modo diuini iuris sunt. 9. Quod autem diuini iuris est, id nullius in bonis est: id uero, quod humani | *iuris est, plerumque alicuius in* 56 t. s.
bonis est; potest autem et nullius in bonis esse: nam res hereditariae, antequam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt[3] |—— *vv. fere 8* —— | ue domino. 10. [4]Hae autem *res*, quae humani iuris sunt, *aut publicae* sunt aut priuatae. 11. Quae publicae sunt, nullius *u*identur in bonis esse; ipsius enim uniuersitatis *esse cre*duntur. priuatae sunt, quae singuloru*m* homi*num sunt.*

12. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. 13. *Corporales* hae *sunt*, quae tangi possunt, uelut fundus, homo, uestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. 14. Incorporal*es sunt*, qu*ae* tangi non possunt, qualia sunt ea, quae *in*[5]

1) religiosus V. 2) 'in prouinciis *noli cum Momms. et ed. Stud. pro glossemate habere novamque hic* § 7ᵃ *ponere'*. *Hu.* 3) iuris—sunt *suppl. ex D.* 1, 8, 1 *pr.* 4) §§ 10—14 *restitutae partim ex Dig.* 1, 8, 1. 5) in *add. Hu. ex Inst.* (*cf. Theoph.*

§ 8. = *D.* 1, 8, 1 *pr. I.* 2, 1, 10. *cf. Gai epit.* 2, 1, 1. *D.* 1, 8, 11 (*Pomp.* 818). 1, 8, 9, 3; 4 (*Ulp.* 1486). 43, 6, 3 (*Paul. Sent.* 5, 6, 1ᵃ). 1, 8, 8, 2 (*Marcian.* 256). 43, 6, 2 (*Herm.* 89). *Isid. orig.* 15, 4, 2 *in fin.*

§ 9. = *D.* 1, 8, 1 *pr. cf. Gai epit.* 2, 1, 1. *I.* 2, 1, 7. *infra* 3, 97. *D.* 1, 8, 6, 2 (*Marcian.* 74). 41, 3, 9 (*Gai.* 110). 6, 1, 23, 1 (*Paul.* 328). *C.* 3, 44, 4 (*a.* 223). res hereditariae] *cf. infra* 2, 52 *sq.* 3, 201.

§§ 10. 11. *cf. D.* 43, 1, 1 *pr.* (*Ulp.* 1459). 50, 16, 15 (*Ulp.* 343). 43, 1, 2, 1 (*Paul.* 745). 1, 8, 6, 1 (*Marcian.* 71) = *I.* 2, 1, 6.

§§ 12—14. = *I.* 2, 2. *D.* 1, 8, 1, 1. *cf. Gai epit.* 2, 1, 2;

iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem per*tinet, quod in hereditate res corporales con*tinentur[1], et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales *sunt*, et *id*,
57 t. s. quod ex aliqua obligatione nobis debe*tur*, | plerumque corpo*rale est*, *ueluti* fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius successionis et ipsum ius u*ten*di fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum. | —— *vv.* 2¼ —— |[2] non extollendi, ne luminibus uicini officiatur: item fluminum et stillicidiorum idem[3] ius ut | —— 5 *vv.* —— | —

14ª. Res *praeterea aut mancipi sunt aut* nec mancipi.[4] | —— *vv.* 5 —— | *seruitutes* praediorum urbanorum nec mancipi *sunt.* item stipendiaria praedia et

---

2, 2, 1); *exhibent Dig. quoque et Gai epit. cf. infra* 3, 131; 141. *aliter infra* 3, 182. 1) nam, *quod addunt Inst. et Dig., melius abest.* 2) *ad sensum praeeunte Kruegero suppleri potest:* Praediorum urbanorum iura sunt uelut ius altius tollendo aedes suas officiendi luminibus uicini aedium aut.
3) *Krueger partim Epitomam secutus optime ita supplevit:* ius id est (*pro* idem ius) ut uicinus flumen uel stillicidium in aream uel in aedes suas recipiat; item cloacae immittendae et luminum immittendorum. praediorum rusticorum iura sunt uelut uia, iter, actus, item pecoris ad aquam adpulsus, item ius aquae ducendae. haec iura tam rusticorum quam urbanorum praediorum seruitutes uocantur (*cf. Dig.* 1, 8, 1, 1 *in fine et Inst.* 2, 2, 3). 4) *abhinc Krueger supplet:* mancipi sunt uelut fundus in Italico solo, item aedes in Italico solo, item serui et ea animalia, quae collo dorsoue domari solent, uelut boues, equi, muli, asini, item seruitutes praediorum rusticorum. nam.

---

3. *D.* 8, 2, 2 (*Gai.* 175). *Cic. top.* 5, 27 *et Boeth. ad h. l.* (*p.* 319 *Bait.*). *Quint. inst.* 5, 10, 116.

§ 14. obligationes quoquo modo contractae] *cf. infra* 2, 38. iura praediorum rusticorum] *cf. infra* 2, 17.

§ 14ª. *cf. Ulp.* 19, 1. *supra* 1, 120. *Fr. Vat.* 259 (*Pap.* 693). *C.* 7, 31, 1, 5 (*a.* 531). *Boeth. l.* 3 *ad Cic. top.* 5, 28 (*p.* 321 *Bait.*).

tributaria nec mancipi sunt. **15.** Sed quod diximus *ea animalia, quae domari solent*[1], mancipi esse, n ——— | ——— *v.* $1\frac{3}{4}$ ——— |[2] statim ut nata sunt, mancipi esse 58 t. s.
putant[3]; Nerua uero et Proculus et ceteri diuersae scholae auctores non aliter ea mancipi esse putant quam si domita sunt; et si propter nimiam feritatem domari non possunt, tunc uideri mancipi esse incipere, cum ad eam aetatem peruenerint, in qua[4] domari solent. **16.** *At* ferae bestiae nec mancipi sunt, uelut ursi, leones, item ea animalia, quae ferarum[5] bestiarum numero sunt, uelut elefanti et cameli, et ideo ad rem non pertinet, quod haec animalia etiam collo dorsoue domari *solent*; nam ne *notitia* quidem eorum animalium illo tempore fuit, qu*o* constituebatur quasdam res mancipi esse, quasdam n*ec*[6] mancipi. **17.** Sed item fere omnia, quae incorporalia sunt, nec mancipi sunt, exceptis seruitutibus praediorum rusticorum; nam eas mancipi esse constat, quamuis sint ex numero rerum incorporalium.

18. Magna autem differentia est inter mancipi res et nec mancipi. **19.** Nam res nec mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. **20.** Itaque si tibi

---

1) ea—solent *suppl. Krueger.* 2) nostri quidem praeceptores haec animalia *Hu. fere suppl., conatus etiam cetera, quae in lacuna fuerint, divinare. sed haec nimis incerta.*
3) putantur V. 4) in qua] quia V. *cf. supra* 1, 197.
5) ferarum *Goeschen.* fere V. *cf. Kalb, Arch. Lexicogr.* I, 83.
6) non V. — *ceteras res mobiles* (§§ 20. 81) *praeter animalia Gaius omittit etiam* § 32.

---

§ 15. *cf. Isid. orig.* 9, 4, 45 (*Bruns* II[6], 86).
§ 16. *cf. Varro r. r.* 2, 6, 3. 2, 9, 7 (*Ed. Aedil. D.* 21, 1, 40).
§ 17. *cf. supra* 1, 120. *infra* 2, 27; 29. *Ulp.* 19, 1. *Fr. Vat.* 45 (*Paul.* 1011).
§ 19. *cf. infra* 2, 28. *D.* 41, 1, 43, 1 (*Gai.* 159). *I.* 2, 1, 40 *cum Theoph.* (*p.* 115 *Ferr.*). *Ulp.* 19, 7. *Boeth. l.* c. *p.* 322.
§ 20. *cf. D.* 41, 1, 31 *pr.* (*Paul.* 482).

uestem uel aurum uel argentum tradidero siue ex uenditionis causa siue ex donationis siue quauis alia ex
59 causa, statim tua fit ea res, si modo ego eius dominus
t. s. sim. **21.** In[1] eadem | causa sunt prouincialia praedia, quorum alia stipendiaria, alia tributaria uocamus: stipendiaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae populi Romani esse intelleguntur; tributaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae Caesaris esse creduntur. **22.** Mancipi uero res sunt, quae per mancipationem ad alium transferuntur; unde etiam mancipi res sunt dictae. quod autem ualet mancipatio, *idem ualet et in iure cessio.* **23.** *Et mancipatio*[2] quidem quemadmodum fiat, superiore commentario tradidimus. **24.** In iure cessio autem hoc modo fit: apud magistratum populi Romani uel*ut* praetorem urbanum aut peregrinum[3] is, cui res in iure ceditur, rem tenens ita dicit: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO; deinde postquam hic uindicau*erit*, *praetor inter*rogat eum, qui cedit, an contra uindicet; quo negante aut tacente tunc ei, qui uindi-

---

1) *ante* in *duae litterae* ic *vel* io *vel una* m *fuerunt in* V, *quibus* iure ciuili *significari putaverunt Hu., Polen., Muirh. sed cf. Studemundi supplementum. fortasse ante* in *fuit* fere *vel simile quid. neque enim provincialia praedia* pleno iure (2, 19), *sicut ceterae res nec mancipi, traditione alterius fieri possunt, quoniam eorum proprietas est populi Romani aut Caesaris. cf.* 2, 7. 2) idem—mancipatio *suppl. Goeschen, Savigny.* 3) uelut—peregrinum] *sic solvimus compendia codicis* ū p̄r. ū a p̄r.; *voces quae sequuntur* praesides prouinciae *ut glossema del.*

---

§ 21. *cf. supra* 1, 6. 2, 7. *Fr. Vat.* 61. 259. 283. 285. 289. 293. 315. 316. *I.* 2, 1, 40 *cum Theoph.* (*p.* 115 *Ferr.*).

§ 22. *cf. supra* 1, 119; 120. *infra* 2, 204. *Ulp.* 19, 3. *Fr. Vat.* 311 (*Paul.* 41). *Diocl. et Const. Fr. Vat.* 313 (*a.* 296). *Boeth. l.* 3 *ad Cic. top.* 5, 28 (*p.* 322 *Bait.*). *Varr. r. r.* 2, 10, 4 (*Bruns* II[6], 65).

§ 23. *cf. supra* 1, 119.

§ 24. = *Boeth. l.* 3 *ad Cic. top.* 5, 28 (*p.* 322 *Bait.*). *cf. Ulp.* 19, 9; 10. *supra* 1, 134. *infra.* 2, 65.

cauerit, eam rem addicit; idque legis actio uocatur. hoc fieri potest etiam in prouinciis apud praesides earum. **25.** Plerumque tamen et fere semper mancipationibus utimur: quod enim ipsi per nos praesentibus amicis agere possumus, hoc non interest *nec* necesse[1] cum maiore difficultate apud praetorem aut apud praesidem prouinciae agere. **26.** Quod si neque mancipata neque in iure cessa sit res mancipi[2] | —— 60 t. s.

————————————————————

———————— | ———— *vv. 8* ———— |[3] 61 t. s.

27. — *admo*nendi sumus, — esse, prouincialis soli nexum non *esse;* — significationem solum non aliter[4] — mancipi — prouinciale nec mancipi est. aliter enim ueteri lingua a — mancipia —.

28. *Res* incorporales traditionem non recipere manifestum est. **29.** Sed iura praediorum urbanorum in iure cedi *tantum* possunt; rusticorum uero etiam man-

---

1) nec *duplicavit Hu.* 2) '*puta secutum esse:* sed tantum tradita. *ceterum* V *ex hac pag. pauca tantum continet verba initio quorundam versuum, velut v.* 7 m plena possessio concessa, *v.* 8 ex formula quamquam (*pro hoc sed dubie* qua hi qui *Suppl.*), *v.* 11 fructus na, *v.* 12 Item adhuc i, *v.* 17 non fuissent. *suspicari licet Gaium in hac pag. primum dixisse rem mancipi traditam tantum non effici accipientis ex iure Quir., donec usucapiatur* (*in bonis fieri postea demum dicit* § 41); *deinde exposuisse de iure commercii, et plenius quidem quam Ulp.* 19, 4; 5'. *Hu.* 3) *reliquias vide in apographo.*
4) non aliter — V? Italicum *Krueger. Goeschen sententiam ita supplevit:* recipit enim nexus significationem solum non aliter quam si mancipi est.

---

§ 26. *cf. infra* 2, 41; 204.

§ 27. *cf. supra* 1, 120. 2, 7; 21. *C.* 7, 31, 1 (*a.* 531). *Gromat. ed. Lachm. p.* 36 (*Bruns* II[6], 89). 62. *Cic. pro Flacc.* 32, 80 ('Illud quaero, sintne ista praedia censui censendo, habeant ius ciuile, sint necne sint mancipi'). *Sozom. hist. eccl.* 7, 9.

§ 28. *cf. supra* 2, 19. *D.* 41, 1, 43, 1 (*Gai.* 159).

§ 29. *cf. supra* 2, 17. *D.* 8, 2, 39 (*Paul.* 998). *Fr. Vat.* 45 (*Paul.* 1011).

cipari possunt. 30. Ususfructus in iure cessionem tantum recipit: nam dominus proprietatis alii usumfructum in iure cedere potest, ut ille usumfructum habeat et ipse nudam proprietatem *retineat.* ipse usufructuarius in iure cedendo domino proprietatis usumfructum efficit, ut a se discedat et conuertatur in proprietatem; alii uero in iure cedendo nihilo minus ius suum retinet: creditur enim ea cessione nihil agi. 31. Sed haec scilicet in Italicis praediis ita sunt, quia
62 et ipsa praedia mancipationem | et in iure cessionem recipiunt. alioquin in prouincialibus praediis siue quis usumfructum siue ius eundi agendi aquamue ducendi uel altius tollendi aedes aut non tollendi, ne luminibus uicini officiatur, ceteraque similia iura constituere uelit, pactionibus et stipulationibus id efficere potest; quia ne ipsa quidem praedia mancipationem aut *in* iure cessionem recipiunt. 32. *S*ed[1] cum ususfructus et hominum et ceterorum animalium constitui possit, intellegere debemus horum[2] usumfructum etiam in prouinciis per in iure cessionem constitui posse. 33. Quod autem diximus usumfructum in iure cessionem tantum recipere, non est temere dictum, quamuis[3] etiam per mancipationem constitui possit eo, quod in mancipanda proprietate detrahi potest; non enim ipse ususfructus mancipatur, sed cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit, ut apud[4] alium ususfructus, apud alium proprietas sit.

---

1) recipiunt. Sed] recipiunt' et V. recipiunt. Et *Boecking.* 2) honorum V. 3) quamuis *Goeschen.* quod iis V. 4) aputut V.

---

§ 30. *cf. Paul.* 3, 6, 32. *Fr. Vat.* 45. 47. 48. 49. 50. 54. 75, 4. *Ulp.* 19, 11. *infra* 2, 33. *I.* 2, 4, 3. *D.* 23, 3, 66 (*Pomp.* 254).
§ 31. *cf. Gai epit.* 2, 1, 3. *I.* 2, 4, 1. 2, 3, 4. *D.* 7, 1, 3 *pr.* (*Gai.* 494). 7, 1, 25, 7 (*Ulp.* 2587).
§ 32. *cf. D.* 7, 1, 3, 1 (*Gai.* 494).
§ 33. *cf. supra* 2, 30. *Fr. Vat.* 47 (*Paul.* 985). 50 (*Paul.* 989). *D.* 7, 1, 32 (*Pomp.* 775).

34. Hereditas quoque in iure cessionem tantum recipit. 35. Nam si is, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, in iure eam alii ante aditionem cedat, id est antequam heres extiterit, proinde fit heres is, cui in iure cesserit, ac si ipse per legem ad hereditatem uocatus esset: post obligationem uero si ces-
serit, nihilo minus ipse | heres permanet et ob id 63
creditoribus[1] tenebitur, debita uero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt; corpora uero eius hereditatis proinde transeunt ad eum, cui cessa est hereditas, ac si ei singula in iure cessa fuissent. 36. Testamento autem scriptus heres ante aditam quidem hereditatem in iure cedendo eam alii nihil agit[2]; postea uero quam adierit si cedat, ea accidunt, quae proxime diximus de eo, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, si post obligationem *in* iure cedat. 37. Idem et de necessariis heredibus diuersae scholae auctores existimant, quod nihil uidetur interesse, utrum *aliquis* adeundo hereditatem[3] fiat heres an inuitus existat.[4] quod quale sit, suo loco apparebit: sed nostri praeceptores putant nihil agere necessarium heredem, cum in iure cedat hereditatem.

38. Obligationes quoquo modo contractae nihil eorum recipiunt: nam quod mihi ab aliquo debetur, id si uelim tibi deberi, nullo eorum modo, quibus res corporales ad alium transferuntur, id efficere possum[5];

---

1) acreditoribus V. 2) agi V. 3) hereditatemstatem V. 4) existant V. 5) possumus V.

---

§ 34. *cf. Ulp.* 19, 11. *Serv. ad Verg. Aen.* 3, 297.

§ 35. *cf. infra* 3, 85. *Ulp.* 19, 12—14. *D.* 44, 4, 4, 28 (*Ulp.* 1681). *C.* 7, 75, 1 (*a.* 213). *Senec. de benef.* 6, 5, 3. cesserit] '*sive ipse heres, sive is, cuius is iuri postea subiectus est, velut si sua heres filia in manum eius convenerit* (3, 84)'. *Hu. Varr. r. r.* 3, 16, 2.

§ 36. *cf. infra* 3, 86. *Ulp.* 19, 13; 14. *Plin. ep.* 5, 1, 3.

§ 37. *cf. infra* 3, 87. suo loco] *infra* 2, 152 *sq.*

§ 38. *cf. supra* 2, 14; 19; 22. *infra* 3, 176.

sed opus est, ut iubente me tu ab eo stipuleris; quae res efficit, ut a me liberetur et incipiat tibi teneri. quae dicitur nouatio obligationis. **39.** Sine hac uero nouatione non poteris[1] tuo nomine agere, sed debes
64 ex persona mea quasi cognitor | aut procurator meus experiri.

40. Sequitur, ut admoneamus apud peregrinos quidem unum esse dominium; nam aut dominus quisque est aut dominus non intellegitur. quo iure etiam populus Romanus olim utebatur: aut enim ex iure Quiritium unusquisque dominus erat aut non intellegebatur dominus. sed postea diuisionem accepit dominium, ut alius possit esse ex iure Quiritium dominus, alius in bonis habere. **41.** Nam si tibi rem mancipi neque mancipauero neque in iure cessero, sed tantum tradidero, in bonis quidem tuis ea res efficitur, ex iure Quiritium uero mea permanebit, donec tu eam possidendo usucapias: semel enim impleta usucapione proinde pleno iure incipit, id est et in bonis et ex iure Quiritium tua res esse, ac si ea mancipata uel in iure cessa *esset*. **42.** *Vsucapio autem*[2] mobilium quidem rerum anno completur, fundi uero et aedium biennio; et ita lege XII tabularum cautum est.

43. Ceterum[3] etiam earum rerum usucapio nobis conpetit, quae non a domino nobis traditae fuerint,

1) poterit V. 2) esset—autem *suppl. Lachmann.* 3) ceterarum V.

§ 39. *cf. infra* 4, 82; 86.
§ 40. *cf. supra* 1, 54; 35; 167. *infra* 2, 88. 3, 166. *Theoph.* 1, 5, 4 (*p.* 25 *Ferr.*).
§ 41. *cf. supra* 2, 26. *infra* 2, 204. 3, 80. *Ulp.* 1, 16. *D.* 40, 12, 38, 2 (*Paul.* 1573).
§ 42. *cf. Ulp.* 19, 8. *I.* 2, 6 *pr. cum Theoph.* (*p.* 129 *Ferr.*). *infra* 2, 54; 204. *C.* 7, 31, 1 (*a.* 531). *Cic. pro Caec.* 19, 54. *topic.* 4, 23. *Plin. ep.* 5, 1, 10. *Boeth. l.* 2 *ad Cic. top.* 4, 23, *unde Isid. orig.* 5, 25, 30 (*Bruns* II^{6}, 76).
§§ 43. 44. *cf. infra* 2, 49. *Ulp.* 19, 8. *I.* 2, 6 *pr.* *D.* 41, 10, 5 (*Ner.* 36). 41, 3, 1 (*Gai.* 333).

siue mancipi sint eae res siue nec mancipi, si modo eas[1] bona fide acceperimus, cum crederemus eum, qui traderet, dominum esse. **44.** Quod ideo receptum uidetur, ne rerum dominia diutius in incerto essent, cum sufficeret domino ad inquirendam rem suam anni aut | biennii spatium, quod tempus ad usucapionem posses- 65
sori tributum est.

45. Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide alienam rem possideat, non tamen illi usucapio procedit, uelut si quis[2] rem furtiuam aut ui possessam possideat[3]; nam furtiuam lex XII tabularum usucapi prohibet, ui possessam lex Iulia et Plautia. **46.** Item prouincialia praedia usucapionem[4] *non* recipiunt. **47.** *Item olim*[5] mulieris, quae in agnatorum tutela erat[6], res mancipi usucapi non poterant, praeterquam si ab ipsa tutore *auctore* traditae essent: id ita lege[7] XII tabularum *cautum erat.*[8] **48.** Item liberos homines et res sacras et religiosas usucapi non posse manifestum est. **49.** Quod ergo uulgo dicitur furtiuarum rerum et ui possessarum usucapionem per legem XII tabularum[9] prohibitam esse, non eo pertinet, ut n*e ipse* fur *quiue* per uim *possi*det, usucapere *po*ssit (nam huic ali*a* ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide

---

1) ea V. 2) qui V. 3) possideatur V. 4) usucapio V. 5) item olim *Goeschen.* res V. 6) erant V. 7) legem V. 8) m (*vel* ca?) f V. 9) legem XII tabularum] lege XII tab. V. legem *Inst. Iust.*

---

§ 45. *cf. infra* 2, 49. *I.* 2, 6, 1; 2. *D.* 47, 8, 6 (*Ven.* 75). 41, 3, 33 *pr.* (*Iul.* 614). 41, 3, 4, 6 (*Paul.* 673). *Gell.* 17, 7. lex Iulia et Plautia] *cf. D.* 41, 3, 33, 2 (*Iul.* 614). 41, 3, 4, 22; 23 (*Paul.* 674).

§ 46. *cf. supra* 2, 7; 21. *I.* 2, 6 *pr. C.* 7, 31, 1, 2 (*a.* 531).

§ 47. *cf. supra* 1, 192. *infra* 2, 80. *Fr. Vat.* 259 (*Pap.* 693). *Fr. Vat.* 1 (*Paul.* 1782). *Cic. ad Att.* 1, 5, 6. *pro Flacco* 34, 84.

§ 48. *cf. I.* 2, 6, 1. *D.* 41, 3, 9 (*Gai.* 110). *C.* 7, 14, 6 (*a.* 293). 7, 22, 3 (*a.* 314). *Cic. de harusp. resp.* 14, 32. *Gromat. ed. Lachm. p.* 56.

§ 49. = *I.* 2, 6, 3. *cf. D.* 41, 3, 24 (*Pomp.* 289).

possidet), sed nec ullus alius, quamquam ab eo bona fide emerit, usucapiendi ius habeat. 50. Vnde in rebus mobilibus non facile p*rocedit, ut bonae fidei possessori usucapio c*ompetat, quia qui alienam rem uendidit et tradidit, furtum committit; idemque accidit etiam, si ex alia causa tradatur. sed tamen hoc aliquando aliter se habet; nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam uel apud eum depositam[1] existimans eam esse
66 here|ditariam, uendiderit aut donauerit, furtum non committit; item si is, ad quem ancillae ususfructus pertinet, partum etiam[2] suum esse credens uendiderit aut donauerit, furtum non committit; *f*urtum enim sine affectu furandi non committitur. aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine uitio furti rem alien*am* ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur. 51. Fundi quoque alieni potest aliquis *s*ine ui[3] possessionem nancisci, quae uel ex neglegentia domini uacet, uel quia dominus sine successore decesserit uel longo tempore afuerit: quam[4] si ad alium bona fide accipientem transtulerit, poterit usucapere possessor; et quamuis ipse, qui uacantem possessionem nactus est, intellegat alienum esse fun*d*um, *tamen* nihil *hoc bonae fidei p*ossessori ad usucapionem nocet, *cum* inprobata sit eorum sententia, qui putauerint furt*iuum* fundum fieri posse.

---

1) eum depositam *Inst.* eundem positam V. 2) et V. eius *coni. Hu. cf. Dig.* 3) sine ui] ine ui *corr. ex* in eum V. 4) quam *Goeschen.* nam V.

---

§ 50. = *I.* 2, 6, 3 *med.* — 6. *cf. D.* 41, 3, 36 (*Gai.* 492). furtum non committit — committitur] = *D.* 41, 3, 37 *pr.* quia qui alienam] *cf. C.* 7, 26, 1 (*a.* 213). 7, 26, 7 (*a.* 294). ancillae usus[f]ructus] *cf. Paul.* 3, 6, 19. furtum enim] *cf. infra* 3, 197. aliis modis] *cf. D.* 17, 1, 57 (*Pap.* 639). 41, 8, 4 (*Paul.* 668).

§ 51. Fundi — afuerit] = *D.* 41, 3, 37, 1. *cf. I.* 2, 6, 7. *D.* 41, 3, 38 (*Gai.* 493). furtiuum fundum fieri posse] *cf. Sabin. ap. Gell.* 11, 18, 13 (*supra p.* 74). *D.* 41, 3, 38 (*Gai.* 493). 47, 2, 25 *pr.* (*Ulp.* 2862).

52. Rursus ex contrario accidit, ut qui sciat alie-
nam rem se possidere, usucapiat, uelut si rem heredi-
tariam, cuius possessionem heres nondum nactus est,
aliquis possederit[1]; nam ei concessum *est usu*capere,
si modo ea res est, quae recipit usucapionem. quae
species possessionis et usucapionis pro herede uocatur.
53. Et in tantum haec usucapio concessa est, | ut et 67
res, quae solo continentur, anno usucapiantur. 54. Quare
autem hoc casu etiam[2] soli rerum annua constituta
sit usucapio, illa ratio est, quod olim rerum heredita-
riarum possessione[3] ipsae hereditates usucapi crede-
bantur, scilicet anno: lex enim XII tabularum soli
quidem res biennio usucapi iussit, ceteras uero anno:
ergo hereditas in ceteris rebus uidebatur esse, quia
soli non est [quia neque corporalis est][4]; *et* quamuis
postea creditum sit ipsas hereditates usucapi non posse,
tamen in omnibus rebus hereditariis, etiam quae solo
tenentur[5], annua usucapio remansit. 55. Quare autem
omnino tam inproba possessio et usucapio concessa
sit, illa ratio est, quod uoluerunt ueteres maturius
hereditates adiri, ut essent, qui sacra facerent, quorum
illis temporibus summa obseruatio fuit, ut et credi-
tores haberent, a quo suum consequerentur. 56. Haec
autem species possessionis et usucapionis etiam lucra-
tiua uocatur: nam sciens quisque rem alienam lucri-

---

1) posiderit V. 2) hoc casu etiam] etiam hoc casu V. 3) possessionesut V. 4) *uncis inclusa del. Polenaar tamquam glossema. cf. etiam Kalb, Archiv. Lexicogr. Latin.* I, 88. 5) teneantur V.

---

§ 52. *cf. infra* 3, 201. *supra* 2, 9. *D.* 41, 3, 29 (*Pomp.* 696). *Plin. ep.* 5, 1, 10. si modo ea res est] *cf. supra* 2, 45 *sq.*

§§ 53. 54. *cf. Cic. pro Flacco* 34, 85. *ad Att.* 1, 5, 6. *top.* 6, 29. *Senec. de benef.* 6, 5, 3. *supra ad* 2, 42 *cit.*

§ 55. *cf. Cic. de leg.* 2, 19, 47 *sq. pro Mur.* 12, 27. *Fest. v. sacer p.* 318 (*Bruns* II[6], 34). *Paul.* 4, 3, 3.

§ 56. *cf. D.* 47, 2, 72 (71), 1 (*Iav.* 61). 41, 5, 2, 1 (*Iul.* 620). 41, 3, 33, 1 (*Iul.* 614).

facit. **57.** Sed hoc tempore iam[1] non est lucratiua: nam ex auctoritate *diui*[2] Hadriani senatus consultum factum est, ut tales usucapiones reuocarentur; et ideo potest heres ab eo, qui rem usucepit, hereditatem petendo proinde[3] eam rem consequi, atque si usucapta
68 non esset.[4] | **58.** Necessario tamen herede extante nihil ipso iure pro herede usucapi potest. **59.** Adhuc etiam ex aliis causis sciens quisque rem alienam usucapit: nam qui rem alicui fiduciae causa mancipio dederit uel in iure cesserit, si eandem ipse possederit, potest usucapere, anno scilicet, *etiam*[5] soli si sit. quae species usucapionis dicitur usureceptio, quia id, quod aliquando habuimus, recipimus per usucapionem. **60.** Sed cum fiducia contrahitur aut cum creditore pignoris iure aut cum amico, quo[6] tutius nostrae res apud eum essent, si quidem cum amico contracta sit fiducia, sane omni modo conpetit usus receptio; si uero cum creditore, soluta quidem pecunia omni modo conpetit, nondum uero soluta ita demum competit, si neque conduxerit eam rem a creditore debitor neque precario rogauerit, ut eam rem possidere liceret; quo casu lucratiua usus capio conpetit. **61.** Item si rem obligatam

---

1) etiam V. 2) *add. Hu.* 3) p̄.|inde V. 4) esset et V. 5) etiam *add. Lachmann.* 6) quod V.

---

§ 57. *cf. D.* 4, 6, 17 *pr.* (*Ulp.* 432)? 43, 2, 1 *pr.* (*Ed. Ulp.* 1460).
§ 58. *cf. infra* 3, 201. *C.* 7, 29, 2 (*a.* 293).
§ 59. *cf. Paul.* 2, 13. 3, 6, 16. 5, 1, 1. *Plaut. Bacchid.* 3, 3, 9 = 413. *Trinumm.* 1, 2, 79 = 116 *sq. Cic. de off.* 3, 17, 70. *pro Flacco* 21, 51. *Boeth. libr.* 4 *ad Cic. top.* 10, 41 (*p.* 340 *Bait.; Bruns* II^{6}, 77). *Isid. orig.* 5, 25, 23 (*Bruns* II^{6}, 85). *C. I. L.* II, 5042. 5406 (*Bruns* I^{6}, 293). *C. I. L.* IV *Suppl.* 154 (*Bruns* I^{6}, 291).
§ 60. neque precario rogauerit] *cf. D.* 44, 7, 16 (*Iul.* 217). 13, 7, 22, 3 (*Ulp.* 903). *Isid. orig.* 5, 25, 17 (*Bruns* II^{6}, 84). neque conduxerit] *cf. D.* 13, 7, 22, 3 (*Ulp.* 903). 13, 7, 37 (*Paul.* 1111).
§ 61. *cf. D.* 23, 3, 54 (*Gai.* 48; *ad edictum praetoris titulo de praediatoribus*). 18, 5, 9 (*Scaev.* 11). *Varro de l. l.* 5, 40. 6, 74.

sibi populus uendiderit eamque dominus possederit[1], concessa est usus receptio: sed hoc casu praedium biennio usurecipitur: et hoc est, quod uolgo dicitur ex praediatura possessionem usurecipi: nam qui mercatur a populo, praediator appellatur.

62. Accidit aliquando, ut qui dominus sit, alienandae rei potestatem non habeat, et qui dominus non sit, | *alie*nare possit. 63. Nam dotale praedium 69
maritus inuita mulie*re* per legem Iuliam prohibetur alienare, quamuis ipsius *si*t uel mancipatum ei dotis causa uel in iure cessum uel usucaptum. quod quidem ius utrum ad Italica tantum praedia an etiam ad prouincialia pertineat, dubitatur. 64. Ex diuerso agnatus furiosi curator rem furiosi alienare potest ex lege XII tabularum; item procurator | —— *versus dimidius legi nequit* —— |[2] est; item creditor pignus ex pactione, quamuis eius ea res non sit. sed hoc forsitan ideo

1) possiderit V. 2) *Mommsen coll. Dig.* 3, 3, 63 *suppl.*: si quid, ne corrumpatur, distrahendum. *Krueger coll. Inst.* 2, 1, 43 *et Dig.* 41, 1, 9, 4: rem absentis, cuius negotiorum libera administratio ei permissa.

Cic. ad Att. 12, 14, 2. 12, 17. *pro Balb.* 20, 45 (= *Val. Max.* 8, 12, 1). *Liv.* 22, 60, 4. *Suet. Claud.* 9. *Fest. s. v. manceps p.* 151 (*Bruns* II[6], 13). *s. v. praes p.* 233 (*Bruns* II[6], 27). *Schol. Bob. ad Cic. pro Flacc.* 32, 4. *p.* 244 *Bait. Ps. Ascon. in Cic. Verr.* 2, 1, 54, 112 *p.* 136 *Bait.* (*Bruns* II[6], 75). *lex Malac. c.* 64 (*Bruns* I[6], 153).

§ 62. = *I.* 2, 8 *pr.*

§ 63. *partim* = *I.* 2, 8 *pr. cf. Paul.* 2, 21[b], 2. *D.* 29, 1, 16 (*Paul.* 599). *de fundo dotali D. tit.* 23, 5. *C. tit.* 5, 23. *C.* 5, 13, 15 (*a.* 530).

§ 64. ex lege XII tab.] *cf. Ulp.* 12, 2. *Auct. ad Herenn.* 1, 13, 23. *Cic. de inv.* 2, 50, 148. *D.* 47, 2, 57, 4 (*Iul.* 343). procurator] *cf. D.* 17, 1, 60, 4 (*Scaev.* 234). item creditor pignus] *cf. I.* 2, 8, 1. *Paul.* 2, 5, 1. *D.* 41, 1, 46 (*Ulp.* 1447). 10, 3, 6, 8 (*Ulp.* 640). 10, 2, 29 (*Paul.* 391). *tit.* 20, 5. *C. tit.* 8, 28. *Syr. röm. Rechtsb. ed. Bruns-Sachau* § 95 *L.* § 130 *Arm. p.* 272. olim pactus] *cf. D.* 47, 2, 74 (*Iav.* 62). 44, 3, 14, 5 (*Scaev.* 192). 13, 7, 4 (*Ulp.* 2874).

uideatur fieri, quod uoluntate debitoris intellegitur pignus alienari, qui olim pactus est, ut liceret creditori pignus uendere, si pecunia non soluatur.

65. Ergo ex his, quae diximus, adparet quaedam naturali iure alienari, qualia sunt ea, quae traditione alienantur, quaedam ciuili; nam mancipationis et in iure cessionis et usucapionis ius proprium est ciuium Romanorum.

66. Nec tamen ea tantum, quae traditione nostra fiunt, naturali nobis ratione adquiruntur, sed etiam *quae*[1] occupando ideo *adepti erimus*[2], qui*a* antea nullius essent, qualia sunt omnia, quae terra mari[3] caelo capiuntur. 67. Itaque si *f*era*m b*estiam aut uolucrem aut piscem *ceperimus*, *simul atque* captum *f*u*e*r*it h*oc *animal*, *statim nostrum fit*[4], *et eo us*que nostrum esse
70 intellegitur, | donec nostra custodia coerceatur; cum uero custodiam nostram euaserit et in naturalem se libertatem receperit[5], rursus occupantis fit, quia nost*rum* esse desinit: naturalem autem libertatem recipere uidetur, cum aut oculos nostros euaserit, aut licet *i*n conspectu sit nostro, difficilis tamen eius[6] persecutio sit. 68. In iis autem animalibus, quae ex consuetudine

---

1) quae *Goeschen*. ū V (?). 2) *7—8 litterae in* V *satis discerni non possunt; nos ad sensum supplevimus.* 3) marique V. 4) ceperimus—fit *suppl. Hu. cf. Instit. l. c.* 5) perceperit V. 6) eius *Dig. Inst.* in | rei V.

---

§ 65. *cf. I.* 2, 1, 11. *D.* 41, 1, 1 *pr.* (*Gai.* 491). *Fr. Vat.* 50 (*Paul.* 989). traditione] *cf. supra* 2, 19; 20. *D.* 41, 1, 9, 3 (*Gai.* 491). mancipationis] *cf. supra* 1, 113; 119. 2, 22; 23. in iure cessionis] *cf. supra* 2, 24 *sq.* usucapionis] *cf. supra* 2, 41 *sq.*

§§ 66—68. *cf. D.* 41, 1, 1, 1; 3 *pr.* 2; 5 *pr.* 5 (*Gai.* 491) *I.* 2, 1, 12; 15.

§ 66. *cf. D.* 41, 2, 1, 1 (*Paul.* 656). 41, 2, 3, 21 (*Paul.* 659). occupando] *cf. D.* 41, 1, 30, 4 (*Pomp.* 796). 41, 7, 1 (*Ulp.* 432).

§ 67. *cf. D.* 41, 1, 14 *pr.* (*Ner.* 35). 41, 1, 44 (*Ulp.* 630). *Plaut. Rud.* 4, 3, 31 = 971 *sq.*

§ 68. *cf. Coll.* 12, 7, 10 = *D.* 9, 2, 27, 12 (*Ulp.* 623). *D.* 10, 2, 8, 1 (*Ulp.* 632).

abire et redire solent, ueluti columbis et apibus, item ceruis, qui in siluas ire et redire solent, talem habemus regulam traditam, ut si reuertendi animum habere desierint, etiam nostra esse desinant et fiant occupantium: reuertendi autem animum uidentur desinere habere, cum reuertendi consuetudinem deseruerint. **69.** Ea quoque, quae ex hostibus capiuntur, naturali ratione nostra fiunt.

70. Sed et id, quod per alluuionem nobis adicitur, eodem iure nostrum fit: per alluuionem autem id[1] uidetur adici, quod ita paulatim flumen agro nostro *a*dicit, ut aestimare non possimus, quantum quoquo momento temporis adiciatur: hoc est, quod uolgo dicitur per adluuionem id adici uideri, quod ita paulatim adicitur, ut oculos nostros fallat. **71.** Itaque si flumen partem aliquam ex tuo praedio resciderit et
ad meum praedium pertulerit, haec pars tua ma|net. 71
72. At si in medio flumine insula nata sit, haec eorum omnium communis[2] est, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident[3]; si uero non sit in medio flumine, ad eos pertinet, qui ab ea parte, quae proxuma est, iuxta ripam praedia habent. **73.** Praeterea id, quod in solo nostro ab aliquo aedificatum

1) ita V. 2) commune V. 3) possidentur V.

§ 69. *cf. I.* 2, 1, 17. *D.* 41, 1, 5, 7 (*Gai.* 491). *infra* 4, 16 *in fine*. *D.* 41, 1, 51, 1 (*Cels.* 15).

§ 70. *cf. I.* 2, 1, 20. *D.* 41, 1, 7, 1 (*Gai.* 491). 41, 1, 38 (*Alf.* 65). 41, 1, 56 *pr.* (*Proc.* 29). *Cod.* 7, 41, 1 (*de alluvionibus*). *Nov. Theodos. II. tit.* 20. *Gromat. ed. Lachm. p.* 16. 49. 82. 124. *Isid. orig.* 14, 8, 42. 15, 13, 10.

§ 71. *cf. I.* 2, 1, 21. *D.* 41, 1, 7, 2 (*Gai.* 491).

§ 72. *cf. I.* 2, 1, 22. *D.* 41, 1, 7, 3 (*Gai.* 491). 41, 1, 30 *pr.*; 2 (*Pomp.* 796). 43, 12, 1, 6 (*Ulp.* 1510). 41, 1, 29 (*Paul.* 1892).

§ 73. *cf. Gai epit.* 2, 1, 4. *I.* 2, 1, 30. *D.* 41, 1, 28 (*Pomp.* 781). 41, 1, 7, 12 (*Gai.* 491). 43, 18, 2 (*Gai.* 356). 43, 17, 3, 7 (*Ulp.* 1540). 9, 2, 50 (*Ulp.* 2355). 46, 3, 98, 7 (*Paul.* 1398). *Cod. Greg.* 3, 6(2), 2 (*a.* 244?). *Cod. Iust.* 3, 32, 2 (*a.* 213); 16 (*a.* 293). 8, 10, 5 (*a.* 290).

est, quamuis[1] ille suo nomine aedificauerit, iure naturali nostrum fit, quia superficies solo cedit.[2] **74.** Multoque magis id accidit et in planta, quam quis in solo nostro posuerit, si modo radicibus terram complexa fuerit. **75.** Idem contingit et in frumento[3], quod in solo nostro ab aliquo satum fuerit. **76.** Sed si ab eo petamus fundum[4] uel aedificium et inpensas in aedificium uel in seminaria uel in sementem factas ei soluere nolimus, poterit nos per exceptionem doli mali repellere, utique si bonae fidei possessor fuerit. **77.** Eadem ratione probatum est, quod in cartulis siue membranis meis aliquis scripserit, licet aureis litteris, meum esse, quia litterae cartulis siue membranis cedunt[5]: itaque si ego eos libros easue[6] membranas petam nec inpensam scripturae soluam, per exceptionem doli mali summoueri potero. **78.** Sed si in tabula mea aliquis pinxerit ueluti imaginem, contra probatur: |
72 magis enim dicitur tabulam picturae cedere. cuius diuersitatis uix idonea ratio redditur: ce*r*te secundum hanc regulam si me possidente petas imaginem tuam esse nec soluas pretium tabulae, poteris per exceptionem doli mali summoueri; at si tu possideas, consequens est, ut utilis mihi actio aduersum te dari de-

---

1) qui V. 2) ceditur V. 3) ꝼ·m̄to V. 4) fundum *Hu.* fructum V. 5) ceduntur V. 6) easue *Lachm.* easque V.

---

§ 74. *cf. Gai epit.* 2, 1, 4. *I.* 2, 1, 31. *D.* 41, 1, 7, 13 (*Gai.* 491). 6, 1, 5, 3 (*Ulp.* 549). 41, 1, 26 1 (*Paul.* 1868). *Cod. Greg.* 3, 6 (2), 1 (*a.* 242). *Cod. Iust.* 3, 32, 11 (*a.* 293).

§ 75. *cf. Gai. epit.* 2, 1, 4. *I.* 2, 1, 32. *D.* 41, 1, 9 *pr.* (*Gai.* 491).

§ 76. *cf. Gai epit.* 2, 1, 6. *I.* 2, 1, 3; 32. *D.* 41, 1, 7, 12; 9 *pr.* (*Gai.* 491). 6, 1, 37 (*Ulp.* 576). 44, 4, 14 (*Paul.* 1466). *C.* 8, 10, 5 (*a.* 290).

§ 77. *cf. Gai. epit.* 2, 1, 4; 6. *I.* 2, 1, 33. *D.* 41, 1, 9, 1 (*Gai.* 491). 10, 4, 3, 14 (*Ulp.* 719). 6, 1, 23, 3 (*Paul.* 328).

§ 78. *cf. I.* 2, 1, 34. *D.* 41, 1, 9, 2 (*Gai.* 491). 6, 1, 23, 3 (*Paul.* 328). utilis actio] *cf. D.* 6, 1, 5, 3 (*Ulp.* 549). furti actio] *cf.* 3, 203.

beat[1]; quo casu nisi soluam inpensam picturae, poteris me per exceptionem doli mali repellere, utique si bonae fidei possessor fueris. illud palam est, quod siue tu subripueris[2] tabulam siue alius, conpetit mihi furti actio.

79. In aliis quoque speciebus naturalis ratio requiritur: proin*de* si ex uuis *aut oliuis aut spicis* meis uinum aut oleum aut frumentum feceris, qu*a*eritur, utrum meum sit id uinum aut oleum aut frumentum, an tuum. item si ex auro aut argento[3] meo uas aliquod feceris uel ex tabulis meis nauem aut armarium aut subsellium fabricaueris, item si ex lana mea uestimentum feceris uel si ex uino et melle meo mulsum feceris siue ex medicamentis meis emplastrum aut collyrium feceris, *quaeritur, utrum tuum sit id, quod ex meo effeceris*[4], an meum. quidam materiam et substantiam spectandam esse putant, id est, ut cuius materia sit, illius et res, quae facta sit, uideatur esse, idque maxime placuit Sabino et Cassio; alii uero *eius* r*em* esse putant, qui fecerit, idque maxime diuersae scholae auctoribus uisum est: | sed eum quoque, cuius 73
materia et substantia fuerit[5], furti aduersus eum, qui subripuerit, habere actionem; nec minus aduersus eundem condictionem ei competere, quia[6] extinctae[7] res,

1) debet V. 2) subripueris *Polenaar*. subripuisse V. 3) argumento V. 4) quaeritur—effeceris *suppl. Lachmann*. 5) fuit V. 6) qui V. 7) extincta V.

§ 79. *cf. Gai epit.* 2, 1, 5. *I.* 2, 1, 25. *D.* 41, 1, 7, 7 (*Gai.* 491). 50, 16, 13, 1 (*Ulp.* 300). ex uuis] *cf. D.* 10, 4, 12, 3 (*Paul.* 414). ex auro arg.] *cf. D.* 41, 1, 24 (*Paul.* 1868). ex tabulis meis] *cf. D.* 41, 1, 26 (*Paul.* 1868). 13, 7, 18, 3 (*Paul.* 449). ex lana mea] *cf. D.* 24, 1, 29, 1; 31 *pr.*; 1; 2 (*Pomp.* 599). 30, 44, 2 (*Ulp.* 2628). 10, 4, 12, 3 (*Paul.* 414). 41, 1, 26 (*Paul.* 1868). ex uino et melle] *cf. D.* 6, 1, 5, 1 (*Ulp.* 549). ex medicamentis] *cf. D.* 41, 1, 27, 1 (*Pomp.* 750). sed eum quoque] *cf. D.* 47, 2, 52, 14 (*Ulp.* 1042). extinctae res] *cf. D.* 13, 1, 16 (*Pomp.* 821). 13, 7, 22, 2 (*Ulp.* 902). 47, 2, 46 *pr.* (*Ulp.* 2877).

licet uindicari non possint[1], condici tamen furibus et quibusdam aliis possessoribus possunt.

[V. De pupillis an aliquid a se alienare possunt.] **80.** Nunc admonendi sumus neque feminam neque pupillum sine tutoris auctoritate rem mancipi alienare posse; nec mancipi uero feminam quidem posse, pupillum non posse. **81.** Ideoque si quando mulier mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, quia facit eam accipientis, cum scilicet[2] pecunia res nec mancipi sit, contrahit obligationem. **82.** At si pupillus idem fecerit, quia non *facit accipientis sine tutoris auctoritate pecuniam,* null*am* contrahit obligationem: unde pupillus uindicare qu*id*em nummos suos potest, sicubi extent, id est e*os* *p*etere, | ——————— *vv.* 5½ ——————— |[3] **83.** Et[4] ex contrario *omnes res tam mancipi quam*[5]
74 nec mancipi mulier*ibus* | et pupillis sine tutoris auctoritate[6] solui possunt, quoniam meliorem condicionem suam facere eis etiam sine tutoris auctoritate concessum est. **84.** Itaque si debitor pecuniam pupillo soluat, facit quidem pecuniam pupilli, sed ipse non liberatur, quia nullam obligationem pupillus sine tutoris aucto-

---

1) possit V. 2) *sequuntur in* V *duae litterae evanidae.* 3) *haec frustula certo lecta sunt in* V: — | — repetere potest s — | — de pupillo quidem quaeritur — | — mutuos dedit ab eo qui accipit — | — actione eos persequi possit quoniam — | — potest. *inde quid Gaius scripserit, divinari non potest.* 4) at *Inst. sed cf. infra* 3, 93. *V. I. R.* I, 1006, 42. 1007, 3. 5) omnes—quam *suppl. Goeschen.* 6) pupillis sine tut. auct.] pupilli spta V.

---

§ 80. *cf. supra* 1, 192. 2, 47. *infra* 2, 85. *Ulp.* 11, 27. *Fr. Vat.* 1 (*Paul.* 1782). 45 (*Paul.* 1011). 259 (*Pap.* 693). *D.* 26, 8, 9 (*Gai.* 267).

§ 82. *cf. I.* 2, 8, 2. *D.* 12, 1, 19, 1 (*Iul.* 150). 46, 3, 14, 8 (*Ulp.* 2737).

§ 83. *cf. I.* 2, 8, 2. 1, 21 *pr.* *D.* 2, 14, 28 *pr.* (*Gai.* 62). *C.* 5, 37, 25 (*a.* 531).

§ 84. *cf. I.* 2, 8, 2 *ibiq. Theoph.* (*p.* 146 *Ferr.*). *D.* 46, 3, 15 (*Paul.* 1727). *Cic. top.* 11, 46.

ritate dissoluere potest, quia nullius rei alienatio ei sine tutoris auctoritate concessa est; sed tamen si ex ea pecunia locupletior factus sit et adhuc petat, per exceptionem doli mali summoueri potest. **85.** Mulieri uero etiam sine tutoris auctoritate recte solui potest: nam qui soluit, liberatur obligatione, quia res nec mancipi, ut proxume diximus, a se dimittere mulieres[1] etiam sine tutoris auctoritate possunt: quamquam hoc ita est, si accipiat pecuniam; at si non accipiat, sed[2] habere se dicat et per acceptilationem uelit debitorem sine tutoris auctoritate liberare, non potest.

86. Adquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos, quos in potestate manu mancipioue habemus; item per[3] eos seruos, in quibus usu*m-fructum* habemus; item per homines liberos et seruos alienos, quos bona fide possidemus: de quibus singulis diligenter dispiciamus. **87.** Igitur *quod* liberi nostri, quos in potestate habemus, item quod serui *nostr*i mancipio accipiunt uel ex traditione nanciscuntur, siue quid stipulentur, uel ex aliqualibet[4] causa adquirunt, id nobis adquiritur: ipse enim[5], | qui in potestate 75
nostra est, nihil suum habere potest: et ideo si heres institutus sit, nisi nostro iussu hereditatem adire non potest; et si iubentibus[6] nobis adierit, hereditas[7] nobis

1) mulier V. 2) et V. 3) pro V. 4) qualibet alia *Dig. Inst.* 5) * * enim V. 6) ibonitibus V. 7) hereditate V.

§ 85. *cf. infra* 3, 171. *Cic. top.* 11, 46. *Pap. Lond.* 470 (*Kenyon* II, 212; *cf. Zeitschr. d. Sav. Stiftg.* 25, 375). proxume] § 80.

§ 86. = *D.* 41, 1, 10 *pr.* *I.* 2, 9 *pr.* *cf. Gai epit.* 2, 1, 7. *Ulp.* 19, 18. *infra* 2, 96.

§ 87. = *D.* 41, 1, 10, 1. *I.* 2, 9, 1. *cf. Ulp.* 19, 18; 19. *infra* 3, 167[a]. *Fr. Vat.* 51 (*Paul.* 990). 71, 2 = *D.* 7, 1, 21 (*Ulp.* 2560). *Paul.* 5, 8. *Dosith.* 5. *D.* 41, 1, 53 (*Pomp.* 270). 29, 2, 79 (*Ulp.* 1986). *Cic. ad Attic.* 13, 50, 2. nihil suum habere potest] *cf. infra* 2, 96. *I.* 2, 9, 3. *Senec. de benef.* 7, 4, 4. et ideo] *cf. D.* 29, 2, 6 *pr.* (*Ulp.* 2472). 36, 1, 67 *pr.* (*Marcian.* 30).

adquiritur, proinde atque si nos ipsi heredes instituti essemus; et conuenienter scilicet legatum per eos nobis adquiritur. **88.** Dum tamen sciamus: si alterius in bonis sit seruus, alterius ex iure Quiritium, ex omnibus causis ei soli per[1] eum adquiritur, cuius in bonis est. **89.** Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, adquiritur nobis, sed etiam possessio; cuius enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere uidemur; unde etiam per eos usucapio procedit. **90.** Per eas uero personas, quas in manu mancipioue habemus, proprietas quidem adquiritur nobis ex omnibus causis sicut per eos, qui in potestate nostra sunt; an autem possessio adquiratur, quaeri solet, quia ipsas non possidemus. **91.** De his autem seruis, in quibus tantum usumfructum habemus, ita placuit, ut quidquid ex re nostra uel ex operis suis adquirunt[2], id nobis adquiratur; quod uero extra eas causas[3], id ad dominum proprietatis pertineat: itaque si iste seruus heres institutus sit legatumue quod ei datum[4] fuerit, non mihi, sed domino proprietatis adquiritur. **92.** Idem placet de eo, qui a nobis bona fide
76 possidetur, | siue liber sit siue alienus seruus: quod

---

1) pro V. 2) adquirant *Dig. Inst.* 3) persecuti sunt *add. Inst.*, persecuti sint *Dig.* 4) legatumue quod ei datum V. legatumue quid ei aut donatum *Inst.* legatumue quid aut ei donatum *Dig.*

---

§ 88. *cf. Ulp.* 19, 20. *Paul.* 1, 7, 6. *supra* 1, 54. 2, 40. *infra* 3, 166.

§ 89. = *D.* 41, 1, 10, 2. *I.* 2, 9, 3. *cf. D.* 41, 2, 1, 5 (*Paul.* 657).

§ 90. *cf. Fr. Vat.* 298 (*Paul.* 796). *D.* 41, 2, 1, 12 (*Paul.* 657). *Plaut. Cas.* 199—202 = 2, 2, 26—29.

§ 91. = *D.* 41, 1, 10, 3. *I.* 2, 9, 4. *cf. Ulp.* 19, 21. *infra* 3, 165. *Gai epit.* 2, 1, 7. *D.* 45, 3, 39 (*Pomp.* 285). 29, 2, 25 *pr.* (*Ulp.* 2491). 41, 1, 47 (*Paul.* 645).

§ 92. = *D.* 41, 1, 10, 4. *I.* 2, 9, 4. *cf. Ulp.* 19, 21. *infra* 3, 164. *D.* 29, 2, 45, 4 (*Iul.* 884). 45, 3, 39 (*Pomp.* 285). 41, 1,

enim placuit de usufructuario, idem probatur etiam de bonae fidei possessore: itaque quod extra duas istas causas adquiritur, id uel ad ipsum pertinet, si liber est, uel ad dominum, si seruus est.[1] **93.** Sed[2] bonae fidei possessor cum usucepit[3] seruum, quia eo modo dominus fit, ex omni causa per eum sibi adquirere potest. usufructuarius uero usucapere non potest; primum quia non possidet, sed habet ius utendi fruendi[4]; deinde quia scit alienum seruum esse. **94.** De illo quaeritur: an per eum seruum, in quo usumfructum habemus, possidere aliqu*am* rem et usucapere possumus, quia ipsum non possidemus? per eum uero, quem bona fide possidemus, sine dubio et possidere et usucapere possumus. loquimur autem in utriusque person*a* secundum definitionem, quam proxume exposuimus; id est, si quid ex re nostra uel ex operis suis adquirant, id nobis adquiritur. **95.** Ex iis apparet per liberos homines, quos neque iuri nostro subiectos habemus neque bona fide possidemus, item per alienos seruos, in quibus neque usumfructum[5] habemus neque iustam possessionem, nulla ex causa nobis adquiri posse. et hoc est, quod uulgo dicitur per extraneam

---

1) sit V. 2) sed *Inst. Dig.* sed si V. sed sane *Polenaar.* 3) usuceperit *Inst. Dig.* 4) et fruendi V. 5) item—usumfructum *bis scripta in* V.

---

19 (*Pomp.* 414). 41, 1, 21 *pr.* (*Pomp.* 574). 41, 1, 54 (*Pomp.* 308). 41, 1, 43 *pr.* (*Gai.* 159). 12, 6, 67 *pr.* (*Scaev.* 14). 29, 2, 25 *pr.* (*Ulp.* 2491). 41, 1, 23 *pr.*; 2 (*Ulp.* 2906). 41, 1, 57 (*Paul.* 1129). *C.* 3, 32, 1 (*a.* 210).

§ 93. = *D.* 41, 1, 10, 5. *I.* 2, 9, 4. usufructuarius uero] *cf. C.* 3, 33, 8 (*a.* 293). quia non possidet] *cf. D.* 41, 2, 12 *pr.* (*Ulp.* 1546). 43, 26, 6, 2 (*Ulp.* 1607).

§ 94. *cf. I.* 2, 9, 5. *D.* 41, 2, 49 *pr.* (*Pap.* 53). 41, 2, 1, 8 (*Paul.* 657). 41, 2, 1, 6 (*Paul.* 657). proxume] § 91.

§ 95. = *I.* 2, 9, 5. *cf. Paul.* 5, 2, 2. *D.* 41, 3, 41 (*Ner.* 54). 41, 2, 23, 2 (*Iav.* 73). 13, 7, 11, 6 (*Ulp.* 809). *C.* 4, 27, 1 *pr.* (*a.* 290). 7, 32, 1 (*a.* 196).

personam nobis adquiri non posse; tantum de posses-
sione quaeritur, an per *liberam personam*[1] nobis ad-
quiratur. **96.** In summa sciendum est his, qui in |
77 potestate manu mancipioue sunt, nihil in iure cedi
posse; cum enim istarum personarum nihil suum esse
possit, conueniens est scilicet, ut nihil suum esse[2] in
iure uindicare possint.

97. *Hactenus* tantisper admonuisse sufficit, quemadmodum singulae res nobis adquirantur: nam legatorum ius, quo et ipso singulas res adquirimus, opportunius alio loco referemus. uideamus itaque nunc, quibus modis per uniuersitatem res nobis adquira*n*tur. **98.** Si cui heredes facti sumus siue cuius bonorum possessionem petierimus siue cuius bona emerimus siue quem adoptauerimus siue quam[3] in manum ut uxorem receperimus, eius res ad nos transeunt. **99.** Ac prius[4] de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex condicio est: nam uel ex testamento uel ab intestato ad nos pertine*n*t. **100.** Et prius est, ut de his dispiciamus, quae nobis ex testamento obueniunt.

101. Testamentorum autem genera initio duo fuerunt: nam aut calatis comitiis testamentum faciebant, quae comitia bis in anno testamentis faciendis destinata

---

1) liberam personam] *in* V *octo fere litterae legi nequeunt. cf. Inst.* procuratorem *Goudsmit.* 2) esse posse V. 3) quem V. 4) primus V.

---

§ 96. *cf. supra* 2, 87.

§§ 97—100. = *I.* 2, 9, 6. *cf. Gai epit.* 2, 2 *pr.*

§ 97. alio loco] *infra* 2, 191 *sq.*

§§ 101—103. *cf. I.* 2, 10, 1 *cum Theoph.* (*p.* 154 *ed. Ferr.*). *Ulp.* 20, 2. *Gell.* 15, 27, 3. *Plut. Coriol.* 9. *de sera num. vind. p.* 550 (*ed. Bernardakis* III, 422). *Cic. de orat.* 1, 53, 228. *de natur. deor.* 2, 3, 9. *Ovid. ex Pont.* 1, 8, 10. *Vellei. Pat.* 2, 5, 3. *Frontin. Strateg.* 4, 1, 23. *Fest. v. procincta p.* 225. 249 (*Bruns* II⁶, 28). *endo procinctu p.* 77 (*Bruns* II⁶, 8). *Serv. ad Verg. Aen.* 7, 612. *Schol. Veron. ad Verg. Aen.* 10, 241 (*Bruns* II⁶, 80). *Isid. orig.* 10, 218.

erant, aut in procinctu, id est, cum belli causa arma sumebant: procinctus est enim expeditus et armatus exercitus. alterum itaque in pace et in otio faciebant, alterum in proelium exituri. 102. Accessit deinde tertium | genus testamenti, quod per aes et libram agitur: 78
qui *enim*[1] neque calatis comitiis neque in procinctu testamentum fecerat, is, si subita morte urguebatur, amico familiam suam, id est patrimonium suum, mancipio dabat eumque rogabat, quid cuique post mortem suam dari uellet.[2] quod testamentum dicitur per aes et libram, scilicet quia per mancipationem peragitur. 103. Sed illa quidem duo genera testamentorum in desuetudinem abierunt; hoc uero solum, quod per aes et libram fit, in usu retentum est. sane nunc al*i*ter ordinatur, quam olim solebat; namque olim familiae emptor, id est, qui a testatore familiam accipiebat mancipio, heredis locum optinebat, et ob id ei mandabat testator, quid cuique post mortem suam dari uellet; nunc uero alius heres testamento instituitur, a quo etiam legata relinquuntur[3], alius dicis gratia propter ueteris iuris imitationem familiae emptor adhibetur. 104. Eaque res ita agitur: qui facit *testamentum*, adhibitis, sicut in ceteris mancipationibus, v testibus ciuibus Romanis puberibus et libripende, postquam tabulas testamenti scripserit, mancipat alicui dicis gratia familiam suam; in qua re his uerbis familiae emptor utitur: FAMILIAM PECVNIAMQVE TVAM ENDO MANDATELA TVA[4] CVSTODELAQVE MEA *ESSE AIO*,

---

1) *add. Hu.* 2) dari uellet] dare uelletur V. 3) legata relinquuntur] legato reliquantur V. 4) tuam V. tutela *Hu.*

---

§ 104. *cf. Ulp.* 20, 2; 9. *D.* 28, 1, 20, 8 (*Ulp.* 2430). *Nov. Theod. II.* 16, 1. *Isid. orig.* 5, 24, 12. *Quintil. decl.* 308. *Gell.* 15, 13, 11 (*Bruns* I[6], 33). *Suet. Ner.* 4. *Apul. Metam.* 2, 24. *Clem. Alex. Strom.* 8, 8. *BGU* 326. in ceteris mancipationibus] *cf. supra* 1, 119. SECVNDVM LEGEM PVBLICAM] *cf. infra* 3, 174. HOC AERE] *cf. D.* 50, 16, 159 (*Ulp.* 2429).

79 *EAQVE*, QVO TV IVRE TESTAMENTVM | FACERE POSSIS SECVNDVM LEGEM PVPLICAM, HOC AERE, et, ut quidam adiciunt, AENEAQVE LIBRA, ESTO MIHI EMPTA; deinde aere percutit libram idque aes dat testatori uelut pretii loco; deinde testator tabulas testamenti manu[1] tenens ita dicit: HAEC ITA VT IN HIS TABVLIS CERISQVE SCRIPTA SVNT, ITA DO ITA LEGO ITA TESTOR[2], ITAQVE VOS, QVIRITES, TESTIMONIVM MIHI PERHIBETOTE[3]; et hoc dicitur nuncupatio: nuncupare est enim palam nominare, et sane quae testator specialiter in tabulis testamenti scripserit, ea uidetur generali sermone nominare atque confirmare. **105.** In testibus autem non debet is esse, qui in potestate[4] est aut familiae emptoris aut ipsius testatoris, quia propter ueteris iuris imitationem totum hoc negotium, quod agitur testamenti ordinandi[5] gratia, creditur inter familiae emptorem agi et testatorem; quippe olim, ut proxime diximus, is, qui familiam testatoris mancipio accipiebat, heredis loco erat; itaque reprobatum est in ea re domesticum testimonium. **106.** Unde et si is, qui in potestate patris est, familiae emptor adhibitus sit, pater eius testis esse non potest; ac ne is quidem, qui in eadem potestate est, uelut frater eius. sed *et*[6] si filius familias ex castrensi peculio post missionem
80 faciat testamentum, nec pater eius recte testis | adhibetur nec is, qui in potestate patris est.[7] **107.** De libripende eadem, quae et de testibus, dicta esse in-

---

1) testamenti manu *Hu.* test·manti V. 2) testator V. 3) perhibitote V. *cf. Lachmann Kleinere Schriften p.* 234. 4) potestat·ēē V. 5) ornandi V. 6) sed et] sed V. et *Polenaar*. 7) sit V. est *Inst.*

---

§ 105. *cf. Ulp.* 20, 3. *I.* 2, 10, 9; 10. *D.* 22, 5, 6 (*Lic. Ruf.* 4). *C.* 4, 20, 3 (*a.* 255). proxime] § 103.

§ 106. *cf. Ulp.* 20, 4; 5. *I.* 2, 10, 9. *D.* 28, 1, 20, 2 (*Ulp.* 2430). 22, 5, 9 (*Paul.* 1598).

§ 107. *cf. Ulp.* 20, 3. *supra* 1, 119.

tellegemus: nam et is testium numero est. **108.** Is uero, qui in potestate heredis aut[1] legatarii est, cuiusue heres ipse aut legatarius in potestate est, quique in eiusdem potestate est, adeo[2] testis et libripens adhiberi potest, ut ipse quoque heres aut[3] legatarius iure adhibeantur. sed tamen quod ad heredem pertinet, quique in eius potestate est, cuiusue is in potestate erit, minime hoc iure uti debemus.

[De testamentis militum.[4]] **109.** Sed haec diligens obseruatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam inperitiam constitutionibus[5] principum remissa est: nam quamuis neque legitimum numerum testium adhibuerint neque uendideri*nt* familiam neque nuncupauerint testamentum, recte nihilo minus testantur. **110.** Praeterea permissum est iis et peregrinos et Latinos instituere heredes uel iis legare; cum alioquin peregrini quidem ratione ciuili prohibeantur capere hereditatem legataque, Latini uero per legem Iuniam. **111.** Caelibes quoque, qui lege Iulia hereditate*m* legataque capere uetantur, item orbi, id est qui liberos non habent, quos lex[6] | ——— *fol. deperd.* ———

| ——— *vv. 21 exceptis frustulis paucis legi nequeunt* ——— 81 t. s.

---

1) aut in V. 2) ab eo V. 3) ut V. 4) milium V. 5) mentistutionibus V. 6) *post* lex *unum folium in* V *periit nec in margine numeratum est. extremam sententiam Hu. ita supplevit:* Papia plus quam dimidias partes hereditatis legatorumque capere uetat, ex militis testamento solidum capiunt.

---

§ 108. *cf. I.* 2, 10, 10; 11. *Cic. pro Mil.* 18, 48. legatarius] *cf. D.* 28, 1, 20 *pr.* (*Ulp.* 2430). 34, 5, 14 (*Marcian.* 109). *C. Th.* 4, 4, 3, 3 (*a.* 396; *Scaev.* 344 *Lenel*). *C.* 6, 23, 22 (*a.* 480). *Plin. ep.* 2, 20, 10. *Symmach. relat.* 41, 3 *sq.* (*p.* 313 *ed. Seeck*).

§ 109. = *I.* 2, 11 *pr. cf. Ulp.* 23, 10. *infra* 2, 114. *D. tit.* 29, 1. *C. tit.* 6, 21.

§ 110. *cf. supra* 1, 23 *sq. infra* 2, 218; 275. *Ulp.* 17, 1. 22, 2; 3. *D.* 29, 1, 13, 2 (*Ulp.* 1182). *C.* 6, 21, 5 (*a.* 224). *Pausan.* 8, 43, 5. *Pap. Cattaoui col.* IV, 1—15. *Arch. f. Papyrusforsch.* III, 59. 82.

§ 111. *cf. infra* 2, 144; 286. *Ulp.* 17, 1. 22, 3.

112. — *ex auc*toritate diui Hadriani senatus consultum factum est, quo permissum est * * * * * * * * * s[1] feminis etiam sine coemptione testamentum facere, si modo
82 non minores essent | annorum[2] XII[3]; scilicet ut quae tutela liberatae non essent, tutore auctore[4] testari deberent.[5] **113.** Videntur ergo melioris condicionis esse feminae quam masculi; nam masculus minor annorum[6] XIIII testamentum facere non potest, etiamsi tutore auctore testamentum facere uelit, femina uero potest; *facta enim* XII annorum, testamenti faciundi[7] ius nanciscitur.

114. Igitur si quaeramus, an ualeat testamentum, inprimis aduertere debemus, an is, qui id fecerit, habuerit testamenti factionem: deinde si habuerit, requiremus, an secundum iuris ciuilis regulam *te*status sit, exceptis militibus, qui*bus* propter nimiam *inpe*ritiam, ut diximus, quomodo uelint uel quomodo *poss*int, permittitur testamentum facere.

115. Non tamen, ut iure ciuili *uale*at testamentum, sufficit ea obseruatio, quam supra expo*s*uimus de familiae uenditione et de testibus et de nuncupatione.[8]

---

transiit deinde Gaius ad id, quod Ulp. 20, 10—16, *Iustinianus tit. Inst.* '*quibus non est permissum facere testamentum*' (2, 12) *exponit, cuius tituli quaedam, velut ipsius initii partem, Gaiana esse vix dubitandum est. cf. Gai epit.* 2, 2, 1—3. 1) sui iuris *vel* ingenuis *suppl. Krueger;* capite non minutis *suppl. Hu. cf. supra* 1, 115[a]. 2) annorum *Krueger.* anni V. 3) XII tab. V. 4) tutore auctore *Krueger.* ita V. 5) debent V. 6) minor annorum *Goeschen.* minori anni V. 7) faciunt diis V. 8) nuncupatione *Hu.* nunccupationib. V.

---

§ 112. *cf. supra* 1, 115[a]. *infra* 2, 118; 121; 122. *Paul.* 3, 4[a], 1.
§ 113. *cf. Gai epit.* 2, 2, 2. *supra* 1, 40. *I.* 2, 12, 1. *Ulp.* 20, 12; 15. *Paul.* 3, 4[a], 1. *D.* 49, 15, 10, 1 (*Pap.* 357). 28, 1, 5 (*Ulp.* 2468). 28, 1, 19 (*Mod.* 119). *C.* 7, 64, 2 (*Imp. Alex.*). 6, 22, 4 (*a.* 294).
§ 114. = *D.* 28, 1, 4. *cf. infra* 3, 75. *Cic. ad fam.* 7, 21. ut diximus] *supra* 2, 109.
§ 115. = *I.* 2, 13 *pr. cf. supra* 2, 104. *Ulp.* 20, 9.

116. *Sed* ante omnia requirendum est, an institutio heredis sollemni more facta sit; nam aliter facta institutione nihil proficit familiam testatoris ita uenire testesque ita adhibere et[1] *ita* nuncupare testamentum, ut supra diximus. 117. Sollemnis autem institutio h*ae*c est: TITIVS[2] HERES ESTO; sed et illa[3] iam conprobata uidetur: TITIVM HEREDEM ESSE | IVBEO; at illa non 83
est conprobata: TITIVM HEREDEM ESSE VOLO; sed et illae a plerisque inprobatae sunt: TITIVM HEREDEM INSTITVO[4], item: HEREDEM FACIO.

118. Obseruandum praeterea est, ut si mulier, quae in tutela est, faciat testamentum, tutore auctore[5] facere debeat: alioquin inutiliter iure ciuili testabitur. 119. Praetor tamen, si septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti bonorum *possessionem* pollicetur, *et* si nemo sit, ad quem ab intestato iure legitimo pertineat hereditas, uelut frater eodem patre natus aut patruus aut fratris filius, ita poterunt scripti heredes retinere hereditatem: nam idem iuris est et si alia ex causa[6] testamentum non ualeat, uelut quod familia non uenierit aut nuncupationis uerba testator locutus non sit. 120. Sed uideamus, an etiam si frater aut patruus extent, potiores scriptis heredibus habeantur; rescripto

---

1) aut V. 2) Titus V. 3) illam V. 4) institutio V. 5) tutore auctore] tutores habet V. 6) $\overline{\text{SC}}$to V.

---

§ 116. *cf. D.* 29, 7, 10 (*Pap.* 240). *I.* 2, 20, 34. *C.* 6, 23, 15 (*a.* 339); 24 (*a.* 528).

§ 117. *cf. Ulp.* 21. *D.* 29, 7, 13, 1 (*Pap.* 279). *Theoph.* 1, 14, 1 (*p.* 65 *Ferr.*).

§ 118. *cf. supra* 1, 192. 2, 112. *infra* 3, 43. *Ulp.* 20, 15.

§ 119. *cf. infra* 2, 147 *sq. Ulp.* 23, 6. 28, 6. *I.* 2, 10, 2. *D.* 28, 3, 12 (*Ulp.* 83). 38, 6, 3 (*Ulp.* 2496). *C.* 6, 11, 2 *pr.* (*a.* 242). *Cons.* 6, 18 (*Cod. Hermog. tit. de successionibus*). *Cic. Verr.* 2, 1, 45, 117. *top.* 4, 18 *c. Boeth. p.* 302 *Bait.*

§ 120. *cf. Paul. Collat.* 16, 3, 1. *D.* 37, 11, 11, 2 (*Pap.* 221).

enim imperatoris Antonini significatur[1] eos, qui secundum tabulas testamenti non iure factas bonorum possessionem petierint, posse aduersus eos, qui ab intestato uindicant hereditatem, defendere se per exceptionem doli mali. 121. Quod sane quidem ad masculorum testamenta pertinere certum est; item ad feminarum, quae ideo non utiliter testatae sunt, quod uerbi gratia familiam non uendiderint aut nuncupa-
84 tionis uerba locutae non sint: | an autem et ad ea testamenta feminarum, quae sine tutoris auctoritate fecerint, haec constitutio pertineat, uidebimus. 122. Loquimur autem de his scilicet feminis, quae non in legitima parentium aut patronorum tutela sunt, sed [de his][2] quae alterius generis tutores[3] habent, qui etiam inuiti coguntur auctores fieri. alioquin parentem et patronum[4] sine auctoritate eius facto testamento non summoueri palam est.

123. Item qui filium in potestate habet, curare debet[5], ut eum uel heredem instituat uel nominatim exheredet; alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem, ut nostri praeceptores existiment, etiam si uiuo patre filius defunctus sit, neminem heredem ex eo testamento existere posse, scilicet[6] quia statim ab initio non constiterit institutio; sed diuersae scholae auctores, si quidem fili*us* mortis patris tempore uiuat, sane impedimento eum esse scriptis heredibus et illum[7] ab intestato heredem fieri

---

1) significat V. 2) de his *del. Mommsen.* 3) tutorem V. 4) patronorum V. 5) debetur V. 6) quod scilicet V. 7) suum *Hu.*

---

§ 121. *cf. supra* 2, 104 *sq.*; 115; 118; 119.
§ 122. *cf. supra* 1, 190; 192.
§ 123. = *I.* 2, 13 *pr.* *Gai epit.* 2, 3 *pr.*; 1. *Ulp.* 22, 16. *Papiniani fr. Berolin.* 14 *K.* *D.* 28, 2, 8 (*Pomp.* 384). 28, 2, 30 (*Gai.* 300). 28, 3, 17 (*Pap.* 527). 34, 7, 3 (*Pap.* 242). 34, 7, 4 (*Ulp.* 2506). 28, 2, 7 (*Paul.* 1600). 28, 2, 31 (*Paul.* 1626). 50, 17, 210 (*Lic. Ruf.* 6).

confitentur; si uero ante mortem patris interceptus sit,
posse ex testamento hereditatem[1] adiri putant, nullo
iam filio impedimento; quia scilicet existimant *non*
statim ab initio inutiliter fieri testamentum filio prae-
terito. **124.** Ceteras uero liberorum personas si prae-
terierit testator, ualet testamentum: *sed* praeteritae istae
personae scriptis heredibus in | partem adcrescunt, si 85
sui heredes sint, in uirilem, si extranei, in dimidiam: t. s.
id est, si quis tres uerbi gratia filios heredes insti-
tuerit et filiam praeterierit, filia adcrescendo pro quarta
parte fit heres et ea ratione id consequitur, quod ab
intestato patre m*ortuo* habitura esset; at si extraneos
ille heredes instituerit et filiam praeterierit, filia ad-
crescendo ex dimidia parte fit heres.[2] quae de filia
diximus, eadem et de nepote deque omnibus *cete-
ris*[3] liberorum personis seu masculini seu *fe*minini
sexus dicta intellegemus. **125.** Quid ergo est? licet
hae secundum ea, quae diximus, scriptis heredibus[4]
dimidiam partem modo detrahant, tamen praetor eis
contra tabulas bonorum possessionem promittit[5], qua
ratione extranei heredes a tota hereditate repellun-
tur et efficiuntur sine re heredes. **126.** Et hoc iure
uteb*amur*, *qua*si nihil inter feminas et masculos in-
teresset; sed nuper imperator Antoninus significauit
rescripto suas[6] non plus nancisci feminas per bonorum
possessionem, quam quod[7] iure adcrescendi conseque-
rentur. quod in emancipatarum quoque personis[8] ob-
seruandum est, ut[9] n*imirum hae quoque*, *quod* adcre-

1) heredem V. 2) heret V. 3) *addidimus. cf.* § 124. 128. 131. 4) heredibus *in* V *legitur post* modo. 5) promittitur V. 6) suas *Hu.* suo V. 7) quam quod] quodquam? V. 8) personis *Polen.* persona V. 9) est ut *Hu.* esset V.

§ 124. *cf. Gai epit.* 2, 3, 1. *Ulp.* 22, 17. *Paul.* 3, 4b, 8. *I.* 2, 13 *pr. Nov. Maior.* 6, 3. *Lex Rom. Burgund.* 45, 4.
§ 126. *cf. C.* 6, 28, 4 (*a.* 531).

scendi iure habiturae essent[1], si in potestate fuissent, id ipsum etiam per bonorum possessionem habeant. 127. Sed si quidem filius a patre exheredetur, nominatim exheredari *deb*et; alioquin non prodest eum[2] exheredari. nominatim autem *ex*heredari uidetur, siue
86 t. s. ita exhere|detur: TITIVS FILIVS MEVS EXH*ERES ESTO*, *siue ita: FILIVS MEVS* EXHERES ESTO, non adiecto proprio nomine. 128. Ceterae uero liberorum personae uel feminini sexus uel masculi*ni* satis inter ceteros exheredantur, id est his *uerbis: CETERI* OMNES EXHEREDES SVNTO, quae *uer*b*a statim post in*stitutionem heredum adici solent. sed hoc it*a est iure ciuili*. 129. Nam praetor omnes uirilis sexus lib*erorum personas*, id est nepotes quoque et pronepotes | ————————

———————— $2\frac{1}{3}$ *versus legi nequeunt* ————————|[3]

130. Postumi quoque liberi nominatim[4] *uel heredes insti*tui debent uel exheredari. 131. Et i*n* eo[5] par omnium condic*io est*, *quod et in* filio p*ostumo et in quolibet ex ceteris li*beris siue *feminini sexus siue ma*sculini praeterito ualet *quidem testamentum*, *sed postea adgnatione postumi si*ue postumae rumpitur, et ea ra*tione totum infir*matur. ideo*q*ue si mulier, ex qua

---

1) habiturae essent] habituresse V. 2) prodest eum *Polen*. prosiet *vel* possiet? V. 3) *lacunam Hu*., *initio Lachmannum secutus, ita supplevit:* nominatim exheredari iubet, feminini uero sexus liberos, id est filias et neptes et proneptes exheredari aut nominatim aut inter ceteros satis habet.
4) *om. Inst.* 5) in eo *Inst.* ideo V.

---

§ 127. *cf. I.* 2, 13 *pr.* 1. *Ulp.* 22, 20. *supra* 2, 123. *infra* 2, 132. *D.* 28, 2, 1. 3 (*Ulp.* 2432. 2433 *pr.*). 28, 2, 2 (*Ulp.* 2377). *Cic. de orat.* 1, 38, 175. *Quint. decl.* 2, 14 *i. f.*

§ 128. *cf. I.* 2, 13 *pr. Ulp.* 22, 20. *C.* 6, 28, 4 (*a.* 531).

§ 129. *cf. infra* 2, 135.

§§ 130—132. = *I.* 2, 13, 1. *cf. Gai epit.* 2, 3, 2. *Ulp.* 22, 15; 18—21. 23, 2. *D.* 28, 3, 3 (*Ulp.* 2446). *C.* 6, 12, 2 (*a.* 224). 6, 29, 2 (*a.* 294). *Cic. de inv.* 2, 42, 122. *de orat.* 1, 57, 241. *pro Caec.* 25, 72. *Isid. orig.* 5, 24, 10. *Liv.* 1, 34, 3. *I.* 2, 13, 6.

*postumus aut postu*ma sperabatur, abor*tum fecerit, nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam.* 132. *Sed feminini* quidem sexus personae *uel* no*minatim uel in*ter ceter*os exheredari solent, dum tamen, si inter ceteros exheredentur, aliquid eis legetur, ne uideantur per obliuio*nem praeteritae *esse: masculini uero sexus liberorum perso*nas placuit non aliter recte 87 t. s.
ex*heredari, nisi*[1] *no|minatim exheredentur, hoc scilicet modo* *QVICVMQVE MIHI FILIVS GENITVS FVERIT EXH*ERES ESTO. ——————— *vv.* 9½ ———————[2] 133. *Postumorum autem loco sunt et hi, qui in sui heredis locum succedendo quasi adgnascendo fiunt parenti*bus sui heredes: ut ecce si filium et *ex eo nepotem ne*ptem*ue in* po*testate habeam, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamuis nepos quo*que et neptis e*x eo in eadem potestate sint; sed si filius meus me uiuo moriatur aut qualibet alia ratione exeat de potestate mea, incipit nepos neptisue in eius locum succedere, et* eo modo iura suorum h*eredum quasi adgnatio*ne nanciscuntur. 134. Ne ergo eo modo rumpatur mihi testa*mentum, sicut ipsum filium uel heredem in*stituere uel exheredare[3] debeo, ne n*on iure faciam testamentum, ita et ne*potem neptemue ex eo necesse est mihi uel[4] *heredem instituere uel exheredare, ne forte, me uiuo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos neptisue* | 88 t. s.
quasi adgnatione rumpat testamentum: idque lege Iunia

1) nisi *Inst.* quam si *Eisele.* 2) *de lacuna supplenda cf. Gai epit.* 2, 3, 2 *in fine.* 3) exheredare V. nominatim exheredare *Inst.* exheredare nominatim *Dig., vix ex Gaio.* 4) *notandum est, quae abhinc usque ad finem p.* 87 *ex Inst. et Dig. relata sunt, non sufficere ad explendos* V *vv.* 22—24.

§§ 133. 134. = *D.* 28, 3, 13. *I.* 2, 13, 2. *cf. Ulp.* 23, 3. *D.* 28, 2, 29 (*Scaev.* 157). 28, 6, 2 *pr.* (*Ulp.* 2469). 28, 3, 6, 4 (*Ulp.* 2505). 28, 2, 9, 2 (*Paul.* 1601). *C.* 6, 28, 2 (*a.* 225). 3, 28, 34 (*a.* 531).

§ 134. lege Iunia Vellaea] *sub Claudio aut Nerone lata. cf. Mommsen Jur. Schr.* I, 285. *Hülsen, Mitteilungen des Archaeol. Instituts* XIX (1904), 322.

Vellaea[1] prouisum est, in qua simul exheredationis modus notatur, ut uirilis sexus nominatim, feminini uel nominatim uel inter ceteros exheredentur, dum tamen iis, qui inter ceteros exheredantur, aliquid legetur. **135.** *E*mancipatos liberos iure ciuili neque heredes instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes: sed praetor omnes tam feminini quam masculini sexus, si heredes non instituantur, exheredari iubet, uirilis sexus nominatim, feminini uero[2] nominatim uel inter ceteros: quod si neque heredes instituti fuerint neque ita, ut supra diximus, exheredati, praetor promittit eis contra tabulas bonorum possessionem. **135[a].** In potestate patris non sunt, qui cum eo ciuitate Romana donati sunt[3] nec[4] in accipienda ciuitate Romana pater *petiit statim* a principe, ut eos in potestate habere*t*[5], aut si peti*i*t, non impetrauit; nam qui *in* potestatem[6] patris ab imperatore rediguntur, nihil differunt a*b* his, *qui* it*a* *nati sunt.* **136.** Adoptiui filii, quamdiu manent in adoptione[7], naturalium loco sunt; emancipati uero *a* patre adoptiuo neque iure ciuili neque quod ad edictum praetoris pertinet inter liberos numerantur. **137.** Qua ratione accidit, ut ex diuerso, quod ad naturalem parentem pertinet, quamdiu quidem sint in adoptiua familia, extraneorum numero habeantur; si uero emancipati
89 fuerint ab adoptiuo patre, tunc incipiant | in ea causa esse, qua futuri essent, si ab ipso naturali patre *emancipati* fuissent.

---

1) lege Iunia Vellaea] legem iun. ūlea V. 2) u (uero *an* uel?) V. uero *Inst.* 3) sint V. 4) si nec *Polenaar. de* si non *cogitavit Hu.* 5) habere V. 6) potum V. 7) adoptionem V.

---

§ 135. = *I.* 2, 13, 3. *cf. Ulp.* 22, 23. 28, 2—4. *supra* 2, 129. *I.* 3, 1, 12. *C. I. L.* VI 1527 *l.* 15. 16 (*Bruns* I[6], 283).

§ 135[a]. *cf. supra* 1, 93; 94. *infra* 3, 20. *Coll.* 16, 7, 2 (*Ulp.* 1927).

§§ 136. 137. = *I.* 2, 13, 4. *cf. I.* 3, 1, 10—12. *Ulp.* 22, 14. *D.* 37, 4, 1, 6 (*Ulp.* 1099). *C.* 8, 47 (48), 10 *pr.* (*a.* 530).

138. Si quis post[1] factum testamentum adoptauerit sibi filium aut per populum eum, qui sui iuris est, aut per praetorem eum, qui in potestate parentis fuerit, omni modo testamentum eius rumpitur quasi agnatione sui heredis. 139. Idem iuris est, si cui post factum testamentum uxor in manu*m* conueniat, uel quae in manu fuit, nubat: nam eo modo filiae loco esse incipit et quasi sua.[2] 140. Nec prodest, *si*ue haec siue ille, qui adoptatus est, in eo testamento sit institutus institutaue: nam de exheredatione eius superuacuum uidetur quaerere, cum testamenti faciundi tempore suorum heredum numero non fuerint. 141. Filius quoque, qui ex prima secundaue mancipatione manumittitur, quia reuertitur in potestatem patriam, rumpit[3] ante factum testamentum; nec prodest[4], *si* in eo testamento heres institutus uel exheredatus fuerit. 142. Simile ius olim fuit in eius persona, cuius nomine ex senatus consulto erroris causa[5] probatur[6], quia forte ex peregrina uel Latina, quae per errorem quasi ciuis Romana uxor ducta esset, natus esset: nam siue heres institutus esset a parente siue exheredatus, siue uiuo patre causa probat*a*
siue post mortem eius, omni modo quasi adgna|tione 90
rumpebat testamentum. 143. Nunc uero ex nouo se-

1) potest V. 2) suȧi V. 3) rumpitur V. 4) prode est V. 5) *an* causa erroris? *cf. Kalb, Archiv. Lexicogr.* I, 86. 6) prouatum? V.

§ 138. = *I.* 2, 17, 1. *cf. supra* 1, 98 *sq. Gai epit.* 2, 3, 3. *Ulp.* 23, 3. *D.* 28, 3, 8 *pr.* (*Ulp.* 2510).
§ 139. *cf. supra* 1, 114. *infra* 2, 159. 3, 3. *Ulp.* 23, 3. *Gell.* 18, 6, 9. *C. I. L.* VI 1527 *l.* 13. 14 (*Bruns* I^6, 283).
§ 140. *cf. D.* 28, 3, 18 (*Scaev.* 152). 28, 2, 28, 1 (*Tryph.* 70). 28, 2, 23 (*Pap.* 215) = 37, 4, 8, 7 (*Ulp.* 1105). 37, 4, 8, 8 *sq.* (*Ulp.* 1105).
§ 141. *cf. Ulp.* 23, 3. *supra* 1, 132; 135. *infra* 3, 6. *Paul. Coll.* 16, 3, 7 (*Sent.* 4, 8, 7). *D.* 28, 3, 8, 1 (*Ulp.* 2510).
§ 142. *cf. supra* 1, 32; 66. *infra* 3, 5.
§ 143. *cf. supra* 1, 32, *ubi tamen de intestato patre agitur.*

natus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, si quidem uiuo patre causa probatur, aeque ut olim omni modo rumpit testamentum; si uero post mortem patris, praeteritus quidem rumpit testamentum, si uero heres in eo scriptus est uel exheredatus, non rumpit testamentum, ne scilicet diligenter facta testamenta rescinderentur eo[1] tempore, quo renouari non possent.

144. Posteriore quoque testamento, quod iure factum[2] est, superius rumpitur; nec interest, an extiterit aliquis ex eo heres an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an existere potuerit: ideoque si quis ex posteriore testamento, quod iure factum est, aut noluerit heres esse, aut uiuo testatore aut post mortem eius, antequam hereditatem adiret, decesserit, aut per cretionem[3] exclusus fuerit, aut condicione, sub qua heres institutus est, defectus sit, aut propter caelibatum ex lege Iulia summotus fuerit ab hereditate, quibus casibus pater familias intestatus moritur: nam[4] et prius testamentum non ualet ruptum a posteriore, et posterius aeque nullas uires habet, cum ex eo nemo heres extiterit.

145. Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur[5], uelut *cum* is, qui fecerit testamentum, kapite deminutus[6] sit; quod quibus modis accidat, primo

---

1) eos V. 2) facturum V. 3) per cretionem *Goeschen.* perceptionem V. 4) nam V. *num* iam? *sed cf. infra* 3, 72. 5) infirmatur V. 6) kapite deminutus] $\overline{\text{kd}}$ ā V.

---

§ 144. = *I.* 2, 17, 2. *cf. Gai epit.* 2, 3, 4. *Ulp.* 23, 2. *I.* 2, 17, 7 (8). *D.* 28, 3, 2 (*Ulp.* 2439). *C.* 6, 23, 27 (*a.* 530). noluerit heres esse] *cf. Paul. Coll.* 16, 3, 1 (*Sent.* 4, 8, 1). per cretionem] *cf. infra* 2, 166 *sq.* condicione defectus sit] *cf. Paul. coll.* 16, 3, 1. lege Iulia] *cf. supra* 2, 111. *infra* 2, 286.

§ 145. = *I.* 2, 17, 4. *cf. Gai epit.* 2, 3, 5. *Ulp.* 23, 4. *D.* 28, 1, 8, 1 *sq.* (*Gai.* 299). 37, 11, 11, 2 (*Pap.* 221). 28, 3, 6, 5 *sq.* (*Ulp.* 2507). 29, 7, 8, 3 (*Paul.* 895). *Isid. orig.* 5, 24, 8. primo comm.] *cf. supra* 1, 159 *sq.*

commentario relatum est. **146.** Hoc autem casu in|rita 91
fieri testamenta dicemus, cum alioquin et quae rumpuntur, inrita fiant, *et quae statim ab initio non iure fiunt, inrita sint; sed et ea, quae iure facta sunt et postea propter capitis deminutionem inrita fiunt,* possunt nihilo minus rupta dici. sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam non iure fieri dicuntur, quaedam iure facta rumpi uel inrita fieri.

147. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quae uel ab initio non iure facta sunt uel iure facta postea inrita facta *aut* rupta sunt. nam si septem testium signis signata sint testamenta, potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere, si modo defunctus testator et ciuis Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit. nam si ideo inritum factum sit[1] testamentum, quod puta ciuitatem uel etiam libertatem testator amisit aut quia[2] in adoptionem se dedit *et* mortis tempore in adoptiui patris potestate fuit, non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem pet*er*e. **148.** *Qui autem* secundum tabulas testamenti, quae aut statim ab initio non iure factae sunt[3] aut iure factae postea ruptae[4] uel inritae erunt, bonorum possessionem accipiunt, si modo possunt hereditatem optinere, habebunt bonorum possessionem cum re; si uero ab his auocari hereditas potest, habebunt bonorum possessionem sine re. **149.** Nam si quis heres iure ciuili institutus sit uel ex

1) factum sit *Inst.* fiċ? V. 2) aut quia *Inst.* uut his V. 3) sint V. 4) nuptae V.

§ 146. = *I.* 2, 17, 5 (4). *cf. Paul. Coll.* 16, 3, 2 (*Sent.* 4, 8, 2). *D.* 28, 3, 1 (*Pap.* 40). 38, 16, 1 *pr.* (*Ulp.* 2512).

§ 147. = *I.* 2, 17, 6 (5). *cf. Ulp.* 23, 6. 28, 6. *supra* 2, 119 *et ibi citatos.*

§ 148. *cf. Ulp.* 23, 6. 28, 13. *infra* 3, 35 *sq. Paul. Coll.* 16, 3, 1 (*Sent.* 4, 8, 1).

primo uel ex posteriore testamento, uel ab intestato iure legitimo heres sit, is potest ab *i*is hereditatem
92 auocare; si uero nemo | sit alius iure ciuili heres, ipsi retinere hereditatem possunt, nec ullum ius aduersus eos habent cognati, *qui* legitimo iure deficiuntur. 149a. Aliq*uando tamen, sicut su*pra quoque notauimus, etiam legitimis[1] quoque *heredibus* potiores scripti habentur, u*eluti* si ideo n*on iure* factum sit testamentum, quod familia non uenierit aut nuncupationis uerba testator locutus non sit; * * * *[2] *si* adgnati petant heredit*atem* — 150. ——— *vv.* $3\frac{1}{2}$ ———[2] *ea* lege bona caduca fiunt et ad populum deferri iubentur, si defuncto nemo *heres uel bonorum possessor sit.*[3]

151. Potest, ut iure facta testamenta *contrari*a *uoluntate* infirmentur.[4] apparet *autem* non posse e*x eo s*olo i*nfirma*ri testamentum, quod postea testator id noluerit ualere, usque adeo, ut si linum eius inciderit, nihilo minus iure ciuili ualeat. quin etiam si deleuerit quoque aut combus*serit* tabulas testamenti, non ideo minus[5] desinent ualere, *quae* ibi fuerunt scripta, licet eorum probatio diff*icilis* sit. 151a. Quid ergo est? si quis ab intestato bonorum possessionem petieri*t et* is,

---

1) legitimus V. 2) *sic fere sententiam suppleas:* tum enim, si adgnati petant hereditatem, per exceptionem doli mali ex constitutione imperatoris Antonini summoueri possunt. (*hucusque secundum Hu., sequentia secundum Kruegerum*) § 150. sane lege Iulia scriptis non aufertur hereditas, si bonorum possessores ex edicto constituti sint. nam ita demum ea lege *etc.* 3) heres—sit *suppl. Hu.* 4) infirmetur V. 5) *rectius Gaius scripsisset* magis.

§ 149a. supra] 2, 120; 121.

§ 150. *cf. Ulp.* 28, 7. *D.* 30, 96, 1 (*Iul.* 553). 1, 5, 26 (*Iul.* 781). *infra* 3, 78.

§ 151. *cf. Paul. Coll.* 16, 3, 1 (*Sent.* 8, 4, 1). *D.* 28, 4, 3 (*Marcell.* 263). 34, 9, 12 (*Pap.* 251). 28, 4, 4 (*Pap.* 583). 29, 1, 36, 3 *et* 34, 4, 22 (*Pap.* 540). 34, 9, 16, 2 (*Pap.* 595). 28, 4, 2 (*Ulp.* 81). 38, 6, 1, 8 (*Ulp.* 1196). 44, 4, 4, 10 (*Ulp.* 1678). 28, 4, 1, 3 (*Ulp.* 2531).

qui ex eo testamento heres *est*, petat h*ereditatem*, *potest eum per exceptionem doli mali repel*lere, si m*odo ea mens testatoris fuisse probetu*r, *ut ad eos, qui ab intestato uocantur*, | perueniat hereditas: et hoc ita *re*scripto 93
imperatoris Antonini significatur.

152. Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et necessarii aut extranei 153. Necessarius heres est seruus cum libertate heres institutus; ideo sic appellatus, quia siue uelit siue nolit, omni modo post mortem testatoris protinus liber et heres est. 154. Unde qui facultates suas suspectas habet, solet seruum suum primo aut secundo uel etiam ulteriore gradu liberum et heredem instituere, ut si creditoribus satis non fiat, potius huius heredis quam ipsius testatoris bona ueneant[1], id est, ut ignominia, quae accidit[2] ex uenditione bonorum, hunc potius heredem quam ipsum testatorem contingat; quamquam apud Fufidium Sabino placeat eximendum eum esse ignominia, quia non suo uitio, sed necessitate iuris bonorum uenditionem pateretur; sed alio iure utimur. 155. Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum praestatur, ut ea, quae post mortem patroni sibi adquisierit, siue ante bonorum uenditionem siue postea, ipsi reseruentur; et

1) ueneantur V. 2) accidit *Lachmann.* accedit V.

§ 152. = *I.* 2, 19 *pr.* *cf. Gai epit.* 2, 3, 6.

§ 153. = *I.* 2, 19, 1. *cf. Gai epit.* 2, 3, 6. *infra* 2, 157; 160; 188. *Ulp.* 22, 24. *I.* 1, 6, 1. 2, 15 *pr.* = *D.* 28, 6, 36 *pr.* (*Marcian.* 93). *Cod. tit.* 6, 27.

§ 154. = *I.* 2, 19, 1. *cf. infra* 3, 79. 4, 102. *D.* 28, 5, 89 (88) (*Gai.* 2). 42, 8, 23 (*Scaev.* 127). *C. Th.* 2, 19, 3 (*a.* 332). *C.* 7, 71, 6 (*a.* 386). *lex Iul. municip. v.* 117 *sq.* (*Bruns* I^{6}, 111). *Cic. pro Quinct.* 15, 49 *sq.*

§ 155. = *I.* 2, 19, 1. *cf. D.* 4, 4, 7, 5 (*Ulp.* 399). 42, 6, 1, 18 (*Ulp.* 1444). locupletior factus] *cf. D.* 4, 2, 18 (*Iul.* 769). etiam saepius] *cf. D.* 42, 3, 4 *pr.* (*Ulp.* 1380). 42, 3, 6 (*Ulp.* 1440). 42 3, 7 (*Mod.* 101). *C.* 7, 72, 3 (*Gordian.*). 7, 71, 1 (*a.* 223).

quamuis pro portione[1] bona uenierint, iterum ex hereditaria causa bona eius non uenient, nisi si quid ei
94 ex hereditaria causa fuerit adquisitum, | uelut si *ex eo, quod*[2] Latinus adquisierit, locupletior factus sit; cum ceterorum hominum, quorum bona uenierint pro portione, si quid postea adquirant, etiam saepius eorum bona uenire[3] soleant.[4] **156.** Sui autem et[5] necessarii heredes sunt uelut filius filiaue, nepos neptisue ex filio *et* deinceps ce*te*ri, qui modo in potestate morientis fuerunt: sed uti nepos neptisue su*us* heres sit, non sufficit eum in potestate aui mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater quoque eius uiuo patre suo desierit suus heres esse aut morte interceptus aut qualibet ratione liberatus potestate; tum enim nepos neptisue in locum sui patris succedunt. **157.** Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et uiuo quoque parente quodam modo[6] domini existimantur; unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. necessarii uero ideo dicuntur, quia omni modo, *siue* uelint *si*ue *nolint*, *tam* ab intestato quam ex testamento[7] heredes fiunt. **158.** Sed his praetor permittit abstinere se ab heredi*tate*, ut potius parentis bona ueneant. **159.** Idem iuris est et *in* uxoris persona, quae in manu

---

1) pro portione *Heise*. propter contractione V. 2) ex eo quod *suppl. Savigny*. 3) uenieri V. 4) soleant *Goeschen*. solent V. 5) ut V. 6) quodam modo] qadmodo V. 7) testat m̄ V.

---

§§ 156—158. = *I.* 2, 19, 2. *cf. infra* 3, 2. *Gai epit.* 2, 3, 6. *Ulp.* 22, 24. *Paul. Coll.* 16, 3, 6 (*Sent.* 4, 8, 6). *D.* 28, 2, 11 (*Paul.* 1631). 38, 16, 1, 2; 4 (*Ulp.* 2512). *Priscian.* 17, 121 (II, 170 *ed. Hertz*). *Plaut. Trin.* 329 = 2, 2, 48. *Plin. Paneg.* 37. *Auson. de herediolo* (*p.* 16 *ed. Peiper*).

§ 158. parentis] *cf. D.* 50, 16, 51 (*Gai.* 349).

§ 159. *cf. infra* 3, 3. *supra* 2, 131. 1, 111. in manu est] *cf. D.* 40, 5, 14 (*Mod.* 325). in nuru] *cf. D.* 50, 16, 50 (*Ulp.* 1402).

est, quia filiae loco est, et in nuru[1], quae in manu filii est, quia neptis loco est. **160.** Quin etiam similiter abstinendi potest|atem facit praetor etiam ei, qui 95
in causa [id est mancipato] mancipi*i* est, *si* cum libertate[2] heres institutus sit, cum[3] necessarius, non etiam suus heres sit, tamquam seruus. **161.** Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur: itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti sicut extranei uidentur; qua de causa et qui a matre heredes instituuntur, eodem numero sunt, quia feminae liberos in potestate non habent. serui quoque, qui cum libertate[4] heredes instituti sunt et postea a domino manumissi, eodem numero habentur. **162.** Extraneis autem heredibus deliberandi potestas data est de adeunda hereditate uel non adeunda. **163.** Sed siue is, cui abstinendi potestas est, inmis*c*uerit se bonis hereditariis, siue is, cui[5] de adeunda deliberare licet, adierit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi si minor sit annorum[6] XXV: nam huius aetatis hominibus[7], sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita etiam si temere damnosam hereditatem susceperint, praetor succurrit. scio quidem diuum Hadrianum etiam maiori XXV annorum[6] ueniam dedisse, cum post aditam here-

1) nurus *Hu.* 2) libertate *Hu.* lib. et V. 3) quamuis *Hu.* 4) liberi et V. 5) ui V. 6) ann. V. 7) hominibus permissum est V.

§ 160. *cf. supra* 1, 123; 138. *infra* 3, 114. *D.* 50, 16, 52 (*Ulp.* 1403).

§ 161. = *I.* 2, 19, 3. *cf. Gai epit.* 2, 3, 6. *Ulp.* 22, 25. 26, 7. quia feminae] *cf. supra* 1, 104. *Ulp.* 26, 7. serui quoque] *cf. infra* 2, 188.

§§ 162. 163. = *I.* 2, 19, 5. *cf. Paul.* 3, 4b, 11. *D. tit.* 28, 8 *et C. tit.* 6, 30 (*de iure deliberandi*). *D.* 29, 2, 11 (*Pomp.* 406). 29, 2, 87 *pr.* (*Pap.* 644). 29, 2, 12 (*Ulp.* 399). 4, 4, 7, 5; 9 (*Ulp.* 399). 29, 2, 38 (*Ulp.* 1154). 12, 6, 5 (*Ulp.* 2545). *C.* 2, 38 (39), 1 (*a.* 198). 6, 31, 4 (*a.* 293).

ditatem grande aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat, apparuisset. |

96 **164.** Extraneis heredibus solet cretio dari, id est finis deliberandi, ut intra certum tempus uel adeant hereditatem uel, si non adeant, temporis fine summoueantur: ideo autem cretio appellata est, quia cernere est quasi decernere et constituere. **165.** Cum ergo ita scriptum sit: HERES TITIVS ESTO, adicere debemus: CERNITOQVE IN CENTVM DIEBVS PROXVMIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVOD NI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. **166.** Et qui ita heres institutus est, si uelit heres esse, debebit intra diem cretionis cernere, id est haec uerba dicere: QVOD ME PVBLIVS MEVIVS [1] TESTAMENTO SVO HEREDEM INSTITVIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE. quod si ita non creuerit, finito tempore cretionis excluditur; nec quicquam proficit, si pro herede gerat, id est, si rebus hereditariis tamquam heres utatur. **167.** At is, qui sine cretione heres institu*tus* sit, aut qui ab intestato legitimo iure ad hereditatem uocatur, potest aut cernendo aut pro herede gerendo uel etiam nuda uoluntate suscipiendae hereditatis heres fieri: eique liberum est, quocumque tem-

1) Titius V.

§ 164. *cf. Ulp.* 22, 27. *Varro de l. l.* 7, 5, 98. *Isid. orig.* 5, 24, 15 *sq.* (*Bruns* II^6, 84). *Cic. de leg. agr.* 2, 15, 40. *Plin. n. h.* 2, 95. *Senec. fgm.* 88 *ed. Haase* III, 434. *C. Th.* 4, 1, 1 (*a.* 426). 8, 18, 8, 1 = *C. Iust.* 6, 30, 17 (*a.* 407).

§ 165. *cf. infra* 2, 171. *Varro de l. l.* 6, 8, 81. *Cic. de orat.* 1, 22, 101.

§ 166. *cf. Ulp.* 22, 25; 26; 28. *Fest. ep. v. crevi p.* 53. *Cons.* 6, 19 (*Cod. Hermog. a.* 294). *I.* 2, 19, 7. *diptycha duo Arsinoitica, quae edidit Seymour de Ricci Nouv. Revue histor.* XXX (1906), 480. 482.

§ 167. *cf. infra* 3, 87. *Ulp.* 22, 25. *I.* 2, 19, 7. *C. Th.* 2, 16, 2, 4 (*a.* 315 *seu* 319). 4, 1, 1 (*a.* 426). *Tit.* 8, 18. *D.* 28, 5, 23, 2 (*Pomp.* 390). 28, 8, 1, 1; 2 (*Ulp.* 1396). 28, 8, 3 (*Ulp.* 1396). 28, 8, 5 *pr.* (*Ulp.* 1397). 28, 8, 8 (*Ulp.* 1407). *C.* 6, 30, 9 (*a.* 293). 6, 30, 10 (*a.* 294).

pore uoluerit, adire hereditatem; *sed* solet praetor postulantibus hereditariis creditoribus tempus constituere, intra quod, si uelit, adeat[1] hereditatem, si minus, ut liceat creditoribus bona[2] defuncti uendere. 168. Si*cut* autem *qui*[3] cum cretione | heres institutus 97
est, nisi creuerit hereditatem, non fit heres, ita non aliter excluditur, quam si non creuerit intra id tempus, quo cretio finita si*t*; itaque licet ante diem cretionis constituerit hereditatem non adire, tamen paenitentia actus[4] superante die cretionis cernendo heres esse potest. 169. At is, qui sine cretione heres institutus est, quiue[5] ab intestato per legem uocatur, sicut uoluntate nuda heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. 170. Omnis autem cretio certo tempore constringitur. in quam rem tolerabile tempus uisum est centum dierum: potest tamen nihilo minus iure ciuili aut longius aut breuius tempus dari; longius tamen interdum praetor coartat. 171. Et quamuis omnis cretio certis diebus constringatur, tamen alia cretio uulgaris uocatur, alia certorum dierum: uulgaris illa, quam supra exposuimus, id est, in qua adiciuntur[6] haec uerba: QVIBVS S*CI*ET POTERITQVE: certorum dierum, in qua detractis his uerbis cetera scribuntur. 172. Quarum cretionum magna differentia est: nam uulgari cretione data nulli dies

---

1) uelit adeat] uelint hadeant V. 2) bona *Goeschen.* ū V. 3) sicut autem qui *Lachmann.* si qui autem V. 4) actus V. *firmat Ulp.* 22, 30. *num* acta? *cf. V. I. R. s.* ago *p.* 315, 11. 5) quique V. 6) dicuntur V.

---

§ 168. *cf. Ulp.* 22, 30. *supra* 2, 144; 166.
§ 169. *cf. Ulp.* 22, 29. *I.* 2, 19, 7. *D.* 29, 2, 13 *pr.* (*Ulp.* 2479).
§ 170. *cf. D.* 28, 8, 2 (*Paul.* 699). *Cic. ad Att.* 13, 46, 3. 15, 2, 4 (*'diem testamenti' i. e. cretionis spatium*).
§ 171. *cf. Ulp.* 22, 31. *supra* 2, 164; 165. *Cic. ad Att.* 11, 12, 4. *de orat.* 1, 22, 101. *Testam. Dasumii* (*Bruns* I[6], 270).
§ 172. *cf. Ulp.* 22, 32. *infra* 2, 190.

conputantur, nisi quibus scierit quisque se heredem esse institutum et possit cernere; certorum uero dierum cretione[1] data etiam nescienti[2] se heredem institutum
98 esse numerantur dies con|tinui; item ei quoque, qui aliqua ex causa cernere prohibetur, et eo amplius ei, qui sub condicione heres institutus est, tempus numeratur; unde melius et aptius est uulgari cretione uti. 173. Continua haec cretio uocatur, quia continui dies numerantur; sed quia tamen dura est haec cretio, altera magis in us*u*[3] habetur; unde etiam uulgaris dicta est.[4]

[De substi*tu*tionibus.] 174. Interdum duos pluresue gradus heredum facimus, hoc modo: L. TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS *CENTVM* PROXIMIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVOD NI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TVM MEVIVS[5] HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM et reliqua; et deinceps in quantum uelimus, substituere possumus. 175. Et licet nobis uel unum in unius locum substituere pluresue, et contra in plurium locum uel unum uel plures substituere. 176. Primo itaque gradu scriptus heres hereditatem cernendo fit heres, et substitutus excluditur; non cernendo summouetur, etiamsi pro herede gerat, et in locum eius substitutus succedit; et deinceps si plures

---

1) cretione *Goeschen*. cretio V. 2) nescienti *Goeschen*. nesciente V. 3) magis in usu *Goeschen*. minus V. 4) *Hu. proponit:* . . . tempus numeratur; unde *etiam* continua haec cretio uocatur, quia continui dies numerantur. [sed] quia tamen dura est haec cretio, melius et aptius est uulgari cretione uti *eaque magis quam* altera in usu habetur, unde etiam uulgaris dicta est. *alii alia temptaverunt.* 5) Maeuius V.

---

§ 174. *cf. Ulp.* 22, 33. *Gai epit.* 2, 4 *pr.*; 1. *I.* 2, 15 *pr.* = *D.* 28, 6, 36 *pr.* (*Marcian.* 93). *D.* 28, 6, 1 *pr.*; 1 (*Mod.* 100). *Paul.* 3, 4ᵇ, 4. *Cic. ad Att.* 15, 2, 4. *Tac. ann.* 1, 8. *Suet. Aug.* 101. *Appian. b. c.* 2, 143. *Isid. orig.* 9, 5, 2.

§ 175. *cf. I.* 2, 15, 1 = *D.* 28, 6, 36, 1 (*Marcian.* 93).

§ 176. *cf. supra* 2, 168.

gradus sint, in singulis simili ratione idem contingit. 177. Sed si cretio sine exheredatione sit data, id est in[1] haec uerba: SI NON CREVERIS[2], TVM PVBLIVS MEVIVS HERES ESTO, illud diuersum inuenitur[3], quod[4] si prior omissa cretione pro herede gerat, substitutum in partem admittit, et fiunt ambo aequis partibus | heredes; quod si neque cernat neque pro herede gerat, 99
tum sane in uniuersum[5] summouetur, et substitutus in totam hereditatem succedit. 178. Sed Sabino quidem placuit, quamdiu cernere et eo modo heres fieri possit prior, etiamsi pro herede gesserit, non tamen admitti substitutum; cum uero cretio finita sit, tum pro herede gerentem admittere[6] substitutum: aliis uero placuit etiam superante cretione posse eum pro herede gerendo in partem substitutum admittere et amplius ad cretionem reuerti non posse.

179. Liberis nostris inpuberibus, quos in potestate habemus, non solum ita, ut supra diximus, substituere possumus[7], id est, ut si heredes non extiterint, alius nobis heres sit; sed eo amplius ut, etiamsi heredes nobis extiterint et adhuc inpuberes mortui fuerint, sit iis aliquis heres, uelut hoc modo: TITIVS FILIVS MEVS MIHI HERES ESTO. SI FILIVS MEVS MIHI *HERES NON ERIT, SIVE HERES MIHI* ERIT ET IS[8] PRIVS MORIATVR QVAM IN SVAM TVTELAM VENERIT, TVNC[9] SEIVS HERES ESTO. 180. Quo casu si quidem non extiterit heres

---

1) si V. 2) crerit V. 3) inuenit V. 4) quia V. 5) uniuerso V. 6) gerentem admittere *Hu*. gerente (?) admittit V. 7) possimus V. 8) hic *litteris pallidis* V. *fuitne* his (= is)? 9) tunc esto V.

---

§§ 177. 178. *cf. Ulp.* 22, 34. *D.* 28, 5, 41 (40) (*Iul.* 440).
§ 179. = *I.* 2, 16 *pr. cf. Ulp.* 23, 7. *Gai epit.* 2, 4, 2. *D.* 28, 6, 2 *pr.* (*Ulp.* 2469). *Hor. sat.* 2, 5, 48 *sq.*
§ 180. = *I.* 2, 16 *pr.*; 2. duo quodam modo sunt testamenta] *cf. D.* 37, 11, 8, 4 (*Iul.* 387). 35, 2, 79 (*Gai.* 320). 28, 6, 20, 1 (*Ulp.* 2547). 35, 3, 1, 1 (*Ulp.* 1711). aut certe unum

filius, substitutus patris[1] fit her*es; si uero* heres ex-
titerit filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit
heres substitutus. quam ob rem duo quodam modo
100 sunt testamenta, | a*l*iud patris, aliud fili*i*, tamquam si
ipse filius sibi heredem instituisset; aut certe unum
est testamentum duarum hereditatum. 181. Ceterum
ne post obitum parentis periculo insidiarum subiectus
uideretur[2] pupillus, in usu est uulgarem quidem sub-
stitutionem palam facere, id est eo loco, quo pupillum
heredem instituimus; *nam* uulgaris substitutio ita uocat
ad hereditatem substitutum, si omnino pupillus heres
non extiterit; quod accidit, cum uiuo parente moritur,
quo casu nullum substituti maleficium suspicari pos-
sumus, cum scilicet[3] uiuo testatore omnia, quae in
testamento scripta sint, ignorentur: illam[4] autem sub-
stitutionem, per quam, etiamsi[5] heres extiterit pupillus
et intra pubertatem decesserit, substitutum uocamus,
separatim in inferioribus tabulis scribimus easque ta-
bulas proprio lino propriaque cera consignamus et in
prioribus tabulis cauemus, ne inferiores tabulae uiuo
filio et adhuc inpubere aperiantur. sed longe *t*utius
est utrumque genus substitutionis separatim in in-
ferioribus tabulis consignari, quia si ita[6] consignatae
uel separatae fuerint substitutione*s*, ut diximus, ex[7]
priore potest intellegi in altera[8] quoque idem esse
101 substitutus. | 182. Non solum autem[9] heredibus insti-

1) patri *Inst.* 2) uideatur *Goeschen.* 3) scilicet et V. 4) at illa V. 5) si etiam V. 6) quia si ita] quaesita V. 7) et V. 8) altera alter V. 9) aut V.

est testamentum *etc.*] *cf. D.* 42, 5, 28 (*Iav.* 75). 29, 3, 11 (*Gai.* 463). 35, 2, 11, 5 *in fin.* (*Pap.* 353). 28, 6, 2, 4 (*Ulp.* 2469). 28, 6, 20 *pr.* (*Ulp.* 2547). 18, 4, 2, 2 (*Ulp.* 2962). 28, 6, 38, 3 (*Paul.* 1895).

§ 181. *cf. Gai epit.* 2, 4, 2. *I.* 2, 16, 3 *cum Theoph.* (*p.* 188 *Ferr.*). *D.* 29, 3, 8 (*Ulp.* 1224).

§ 182. = *I.* 2, 16, 4. *cf. Ulp.* 23, 8. *D.* 28, 6, 6 (*Clem.* 11). 28, 6, 10, 4 *sq.* (*Ulp.* 2456). 28, 6, 1, 2 (*Mod.* 100).

tutis inpuberibus liberis ita substituere possumus[1], ut si ante pubertatem mortui fuerint, sit is heres, quem nos uoluerimus, sed etiam exheredatis: itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisue aut donationibus propinquorum adquisitum fuerit, id omne ad[2] substitutum pertinet. **183.** Quaecumque diximus de substitutione inpuberum liberorum uel heredum institutorum uel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegemus.[3] **184.** Extraneo uero[4] heredi instituto ita substituere non possumus[5], ut si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei heres sit; sed hoc solum nobis permissum est, ut eum per[6] fideicommissum obligemus, ut hereditatem nostram totam uel *ex* parte restituat; quod ius quale sit, suo loco trademus.

185. Sicut autem liberi homines, ita et serui tam nostri quam alieni heredes scribi possunt. **186.** Sed noster seruus simul et liber et heres esse iuberi debet, id est hoc modo: STICHVS SERVVS MEVS LIBER HERESQVE ESTO, uel: HERES LIBERQVE ESTO.[7] **187.** Nam si sine libertate heres institutus sit, etiamsi postea manumissus fuerit a domino, heres esse non potest, quia institutio in persona eius[8] non constitit[9]; ideoque licet alienatus sit, non potest iussu domini noui cernere hereditatem. **188.** Cum libertate uero heres | institutus 102

---

1) possimus V. 2) ab V. 3) *num* dicta intellegemus? 4) uero uel filio puberi *Inst.* 5) possum V. 6) pro V. 7) ē esto V. 8) persona eius] personae V. 9) constit V.

---

§ 183. = *I.* 2, 16, 4. *cf. D.* 48, 19, 39 (*Tryph.* 40). 28, 6, 2 *pr.* (*Ulp.* 2469). 28, 6, 46 (*Paul.* 1552). *Cic. p. Cluent.* 11, 32. *de orat.* 1, 39, 180. 2, 32, 141. *de inv.* 2, 21, 62. 2, 42, 122.

§ 184. = *I.* 2, 16, 9. *cf. Gai epit.* 2, 4, 3. *infra* 2, 277 *sq. D.* 28, 6, 7 (*Pap.* 554). 28, 6, 41, 3 (*Pap.* 558). *C.* 6, 26, 5 (*a.* 290).

§§ 185. 186. *cf. I.* 2, 14 *pr. Ulp.* 22, 7. *Paul.* 3, 4b, 7. *supra* 2, 153. 1, 21; 123.

§ 187. *cf. Ulp.* 22, 12 *i. f.*

§§ 188. 189. = *I.* 2, 14, 1. *cf. Ulp.* 22, 11—13.

si quidem in ea*dem* causa durauerit, fit ex testamento liber et inde necessarius heres: si uero ab ipso testatore manumissus fuerit, suo arbitrio hereditatem adire potest; quod si alienatus sit, iussu noui domin*i* adire hereditatem debet, qua ratione per eum dominus fit heres: nam ipse neque heres neque liber esse potest. **189.** Alienus quoque seruus heres institutus, si in eadem causa durauerit, iussu domini hereditatem adire debet; si uero alienatus ab eo fuerit aut uiuo testatore aut post mortem eius, antequam cernat, debet iussu noui domini cernere: si uero manumissus est, suo arbitrio adire hereditatem potest. **190.** Si autem seruus alienus heres institutus est uulgari cretione data, ita i*ntelle*gitur dies cretionis cedere, si ipse seruus scierit se heredem institutum esse nec ullum impedimentum sit, quo minus certiorem dominum faceret, ut illius iussu cernere possit.

191. Post haec uideamus de legatis. quae pars iuris extra propositam quidem materiam uidetur: nam loquimur de his iuris figuris, quibus per[1] uniuersitatem res nobis adquiruntur: sed cum omni modo de testamentis deque heredibus, qui testamento instituuntur[2], locuti
103 sumus, non sine causa sequenti loco | poterit haec iuris materia tractari.

[De legatis.]

192. Legatorum itaque genera sunt quattuor: aut enim per uindicationem legamus aut per damnationem aut sinendi modo aut per praeceptionem.

1) pro V. 2) instituunt V.

§ 188. *cf. supra* 2, 153. *D.* 28, 5, 9, 16 *sq.* (*Ulp.* 2465). 28, 5, 52 (51) (*Marcian.* 247).
§ 189. *cf. infra* 2, 245. *D.* 29, 2, 62, 1 (*Iav.* 166). 37, 11, 2, 9 (*Ulp.* 1147). 28, 8, 1 *pr.* (*Ulp.* 1396).
§ 190. *cf. supra* 2, 172. *D.* 38, 15, 5 (*Marcell.* 125).
§ 191. = *I.* 2, 20 *pr.* *cf. supra* 2, 97.
§ 192. *cf. Gai epit.* 2, 5 *pr.* *I.* 2, 20, 2. *Ulp.* 24, 2.

193. Per uindicationem hoc modo legamus: TITIO uerbi gratia HOMINEM STICHVM DO LEGO; sed *et* si alteru*m* uerbum positum sit, ueluti DO aut LEGO, aeque per uindicationem legatum est: item, ut magis *uisum* est, *et* si ita legatum fuerit: SVMITO uel ita: SIBI HABETO *uel* ita: CAPITO, aeque per uindicationem legatum est. 194. Ideo *au*tem per uindicationem legatum appellatur, qui*a* post aditam hereditatem statim ex iure Quiritium res legatarii fit; et si eam rem legatarius uel ab herede uel ab alio quocumque, qui eam possidet, petat, uindicare debet, id est intendere suam rem ex iure Quiritium esse. 195. In eo solo dissentiunt prudentes, quod Sabinus quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores, quod ita legatum sit, statim post aditam hereditatem putant fieri legatarii, etiamsi ignoret sibi legatum esse[1], sed[2] postea quam scierit et spreuerit[3] legatum, proinde esse atque si legatum non esset; Nerua uero et Proculus ceterique illius scholae auctores non alite*r* putant rem legatarii fieri, quam si uoluerit eam ad se pertinere: sed hodie ex diui Pii Antonini | constitutione hoc magis iure uti uide- 104

1) esse *Hu.* esse dimissum V. 2) et V. 3) spreuerit *Niebuhr.* V *lectio incerta.*

§ 193. *cf. Gai epit.* 2, 5, 1. *Ulp.* 24, 3. *Paul.* 3, 6, 6. *supra* 1, 149. *Fr. Vat.* 47 (*Paul.* 985). 57 (*Paul.* 996). 64 = *D.* 7, 4, 3 (*Ulp.* 2551). 83 = *D.* 7, 2, 3, 2 (*Ulp.* 2566). 87 (*Ulp.* 2570). *D.* 33, 5, 20 (*Lab. ap. Iav.* 179). 32, 29, 4 (*Lab. ap. Iav.* 171). 32, 100, 2 (*Iav.* 173). 32, 79, 1 (*Cels.* 160). 30, 81, 2 *et* 40, 4, 15 (*Iul.* 458). 30, 84, 12 (*Iul.* 478). 33, 7, 15 *pr.* (*Pomp.* 490). 30, 65 *pr.*; 1 (*Gai.* 14). 31, 88, 3; 8 (*Scaev.* 258). 32, 91, 3 (*Pap.* 572). *Serv. ad Aen.* 5, 533.

§ 194. *cf. Gai epit.* 2, 5, 1. *Theoph.* 2, 20, 2 (*p.* 206 *Ferr.*). *infra* 2, 204. *D.* 30, 69 *pr.* (*Gai.* 16). intendere *etc.*] *cf. infra* 4, 41.

§ 195. *cf. Paul.* 3, 6, 7. *D.* 30, 81, 6 (*Iul.* 461). 30, 86, 2 (*Iul.* 489). Nerua *etc.*] *cf. D.* 47, 2, 65 (64) (*Ner.* 7). 30, 65, 1 (*Gai.* 14). 35, 1, 69 (*Gai.* 469). *infra* 2, 200. Latinus] *cf. Plin. ad Trai.* 107.

mur[1], quod Proculo placuit; nam cum legatus fuisset Latinus per[2] uindicationem coloniae, 'Deliberent', inquit, 'decuriones, an ad se uelint pertinere, proinde ac si uni legatus esset'. **196.** *Eae* autem solae res per uindicationem legan*tur* recte, quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt; sed eas quidem res, quae pondere, numero, mensura constant, placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, ueluti uinum, oleum, frumentum, pecuniam numeratam; ceteras res uero placuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium esse debere, id est, et quo faceret *t*estamentum, et quo moreretur; alioquin inutile est legatum. **197.** Sed sane hoc ita est iure ciuili. postea uero auctore Nerone Caesare senatus consultum factum est, quo[3] cautum est, ut si eam rem quisque legauerit, quae eius numquam fuerit, proinde utile sit legatum, atque si optimo iure relictum esset. optumum autem ius est per damnationem legati[4], quo genere etiam aliena res legari potest, sicut inferius apparebit. **198.** Sed si quis rem suam legauerit, deinde post testamentum factum eam alienauerit, plerique putant non solum iure ciuili inutile esse legatum, sed nec ex se-
105 natus consulto confirmari. quod ideo dictum | est, quia et si per damnationem aliquis rem suam legauerit eamque postea alienauerit, plerique putant, licet ipso iure debeatur legatum, tamen legatarium petentem posse per exceptionem doli mali repelli, quasi contra uoluntatem defuncti petat. **199.** Illud constat, si duo-

1) uideuidemur V. 2) pro V. 3) quod V. 4) legatum V.

§ 196. *cf. infra* 2, 222. *Gai epit.* 2, 5, 1; 3. *Ulp.* 24, 7. *D.* 30, 22 (*Pomp.* 442). 30, 21 (*Ulp.* 2537).
§ 197. *cf. Ulp.* 24, 11[a]. *Fr. Vat.* 85 (*Ulp.* 2569). inferius] 2, 202.
§ 198. *cf. I.* 2, 20, 12. *Paul.* 3, 6, 16.
§ 199. *cf. Gai. epit.* 2, 5, 1; 4, 5. *Ulp.* 24, 12. *infra* 2, 206.

bus pluribusue per uindicationem eadem res legata sit, siue coniunctim siue disiunctim, et omnes ueniant ad legatum, partes ad singulos pertinere et deficientis portionem collegatario adcrescere. coniunctim autem ita legatur: TITIO ET SEIO HOMINEM STICHVM DO LEGO; disiunctim ita: LVCIO TITIO HOMINEM STICHVM[1] DO LEGO. SEIO EVNDEM HOMINEM DO LEGO. 200. Illud quaeritur, quod sub condicione per uindicationem legatum est, pendente condicione cuius esset: nostri praeceptores heredis esse putant exemplo statuliberi, id est eius serui, qui testamento sub aliqua condicione liber esse iussus est, quem constat interea[2] heredis seruum esse; sed diuersae[3] scholae auctores putant nullius interim eam[4] rem esse; quod multo magis dicunt de eo, quod sine condicione pure legatum est, antequam legatarius admittat legatum.

201. Per damnationem hoc modo legamus: HERES MEVS STICHVM[5] SERVVM MEVM DARE[6] DAMNAS ESTO; sed et si DATO | scriptum fuerit, per damnationem 106
legatum est. 202. Eo*que* genere legati etiam aliena res legari potest, ita ut heres *rem* redimere et prae-

1) istichum V. 2) interex V. 3) diuerso V. 4) ea V. 5) isticum V. 6) darem V. dare L. Titio *Hu.*

Paul. 3, 6, 26. *I.* 2, 20, 8. *D.* 32, 80 (*Cels.* 249). 35, 1, 30 (*Iul.* 848). 30, 16 *pr.*; 2 (*Pomp.* 440). 7, 2, 1, 3 = *Fr. Vat.* 77 (*Ulp.* 2563). 30, 33 (*Paul.* 1429). 30, 85 (*Paul.* 1181). 50, 16, 142 (*Paul* 966). 7, 9, 8 *i. f.* (*Paul.* 815). *C.* 6, 51, 1, 11 (*a.* 534).

§ 200. *cf. supra* 2, 195. *Ulp.* 2, 1; 2. *D.* 35, 1, 105 (*Pomp.* 187). 40, 9, 29, 1 (*Gai.* 478). 8, 6, 11, 1 (*Marcell.* 34). 10, 2, 12, 2 (*Ulp.* 652). 40, 7, 9 *pr.* (*Ulp.* 2701). 40, 7, 16 (*Ulp.* 2373). quod sine condicione] *cf. D.* 31, 80 (*Pap.* 44). 30, 44, 1 (*Ulp.* 2627).

§ 201. *cf. Gai epit.* 2, 5, 2. *Ulp.* 24, 4. *Theoph.* 2, 20, 2 (*p.* 206 *Ferr.*). *Serv. ad Aen.* 12, 727. *Agroecius Gramm. Lat. ed. Keil* VII, 120, 16. dato] *cf. ex. gr. Cic. de inv.* 2, 40, 116. *V. I. R.* II, 297, 42.

§ 202. *cf. Gai epit.* 2, 5, 2. *Ulp.* 24, 8. *supra* 2, 197. *I.* 2, 20, 4. *D.* 32, 30, 3 (*Lab. ap. Iav.* 172). 35, 2, 61 (*Iav.* 91). 30, 71, 3 (*Ulp.* 1246; *cf. infra* 4, 9).

stare aut aestimationem eius dare debeat. **203.** Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si modo futura est, per damnationem legari potest, uelut fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. **204.** Quod autem ita legatum est, post aditam hereditatem, etiamsi pure legatum est, non, ut per uindicationem legatum, continuo legatario adquiritur, sed nihilo minus heredis est: et ideo legatarius in personam agere debet, id est intendere heredem sibi dare oportere, et tum heres *rem*, si mancipi sit, mancipio dare aut in iure cedere possessionemque tradere debet; si nec mancipi sit, sufficit, si tradiderit. nam si mancipi rem tantum tradiderit nec mancipauerit, usucapione *demum*[1] pleno iure fit legatarii. completur autem usucapio, sicut alio quoque loco diximus, mobilium quidem rerum anno, earum uero, quae solo teneantur, biennio. **205.** Est et illa differentia huius *et* per uindicationem legati, quod si eadem res duobus pluribusue per damnationem[2] legata sit, si quidem coniunctim, plane singulis partes debentur, sicut in per uindicationem legato diximus[3]; *si ue*ro disiunctim, sin-
107 gulis solida debetur[4]; ita fit, | ut scilicet heres alteri rem, alteri aestimationem eius praestare debeat; et in coniunctis deficientis portio non ad collegatarium pertinet, sed in hereditate remanet.[5]

---

1) usucapione demum *Goeschen*. usucapionem V. 2) damni contractionem V. 3) in per uindicationem legato diximus *Kalb, Juristenlatein*[2] *p*. 52. in illo uindicaii * * * * * * V. 4) solida debetur] solidae deuentur V. 5) remanetur V.

---

§ 203. = *I*. 2, 20, 7. *cf. Gai epit*. 2, 5, 3. *D*. 30, 24 *pr*. (*Pomp*. 444). 35, 1, 1, 3 (*Pomp*. 229). 32, 17 *pr*. (*Marcian*. 9). 33, 6, 13 (*Ulp*. 2651).

§ 204. *cf. supra* 2, 194; 41; 42; 44; 54. *infra* 2, 213. *D*. 30, 82, 1 (*Iul*. 475).

§ 205. *cf. Gai epit*. 2, 5, 4; 5. *supra* 2, 199. *Ulp*. 24, 13. *Fr. Vat*. 85 (*Ulp*. 2569). 87 = *D*. 7, 2, 8 (*Ulp*. 2570). *D*. 30, 84, 8 (*Iul*. 478). 30, 82, 5 (*Iul*. 475). 30, 16 *pr*. (*Pomp*. 440).

206. Quod autem diximus deficientis portionem *in* per damnationem quidem legato in hereditate retineri[1], in per uindicationem uero collegatario accrescere, admonendi sumus ante legem Papiam *hoc* iure ciuili ita fuisse; post legem uero Papiam deficientis portio caduca fit et ad eos pertinet, qui in eo testamento liberos habent. 207. Et quamuis prima causa sit in caducis uindicandis heredum liberos habentium, deinde si heredes liberos non habeant, legatariorum liberos habentium, tamen ipsa lege Papia significatur, ut collegatarius coniunctus, si liberos habeat, potior sit heredibus, etiamsi liberos habebunt. 208. Sed plerisque placuit, quantum ad hoc ius, quod lege Papia coniunctis constituitur, nihil interesse, utrum per uindicationem an per damnationem legatum sit.

209. Sinendi modo ita legamus: HERES MEVS DAMNAS[2] E*S*TO SINERE LVCIVM TITIVM HOMINEM STICHVM SVMERE SIBIQVE HABERE. 210. Quod genus legati plus quidem habet *quam* per[3] uindicationem legatum, minus autem quam per damnationem[4]: nam eo modo non solum suam rem | testator utiliter legare potest, sed 108
etiam heredis sui, cum alioquin per uindicationem nisi suam rem legare non potest, per damnationem autem

---

1) retinere V. 2) dare damnas V. 3) pro V. 4) damnacont·nem V.

31, 13, 1 (*Pomp.* 359). 31, 88, 6 (*Scaev.* 258). 31, 7 (*Paul.* 1153).

§§ 206. 207. *cf. supra* 2, 199; 205. *infra* 2, 286. *Ulp.* 24, 12; 13. 17, 2. 18. 19, 17. 1, 21. 25, 17. *Fr. de iur. fisci* § 3. *Fr. Vat.* 195 (*Ulp.* 2109). *D.* 32, 80 (*Cels.* 249). 35, 1, 26 (*Iul.* 816). 28, 6, 5 (*Gai.* 450). 32, 89 *et* 50, 16, 142 (*Paul.* 966). 31, 7 (*Paul.* 1153). *Iuven.* 9, 87 *sq.* *Tac. ann.* 3, 28. *Isid. orig.* 5, 15, 1.

§ 209. *cf. Gai epit.* 2, 5, 6. *Ulp.* 24, 5. *Excerpt. Prob. Einsidl.* 40 (*supra p.* 90). *Theoph.* 2, 20, 2 (*p.* 207 *Ferr.*). *D.* 32, 30, 1 (*Lab. ap. Iav.* 172). 33, 5, 20 (*Lab. ap. Iav.* 179). 33, 1, 2 (*Pomp.* 501). 50, 16, 164, 2 (*Ulp.* 2543).

§ 210. *cf. Gai epit.* 2, 5, 6. *Ulp.* 24, 10; 8. *Paul.* 3, 6, 11.

cuiuslibet extranei rem legare potest. 211. Sed si quidem mortis testatoris tempore res uel ipsius testatoris sit uel heredis, plane utile legatum est, etiamsi testamenti faciendi tempore neutrius fuerit. 212. Quod si post mortem testatoris ea res heredis esse coeperit, quaeritur, an utile sit legatum: et plerique putant inutile esse. quid ergo est? licet aliquis eam rem legauerit, quae neque eius umquam fuerit neque postea heredis eius umquam esse coeperit, ex senatus consulto Neroniano proinde uidetur, ac si per damnationem relicta esset. 213. Sicut autem per damnationem legata res non statim post aditam hereditatem legatarii efficitur, sed manet heredis eo usque, donec is[1] tradendo uel mancipando uel in iure cedendo legatarii eam fecerit, ita et in sinendi modo legato iuris est; et ideo huius quoque legati nomine in personam actio est QVIDQVID HEREDEM EX TESTAMENTO DARE FACERE OPORTET. 214. Sunt tamen, qui putant ex hoc legato non uideri obligatum heredem, ut mancipet aut in
109 iure cedat | aut tradat, sed sufficere, ut legatarium rem sumere patiatur; quia nihil ultra ei testator imperauit, quam ut sinat, id est patiatur, legatarium rem sibi habere. 215. Maior illa dissensio in hoc legato interuenit, si eandem rem duobus pluribusue disiunctim legasti; quidam putant utrisque[2] solidam deberi, sicut per damnationem[3]: nonnulli occupantis esse meliorem condicionem aestimant, quia, cum eo genere legati damnetur heres patientiam praestare, ut legatarius rem habeat, sequitur, ut si priori patientiam praestiterit

1) is heres V. 2) utrique *Polenaar*. 3) damnationem *Goeschen*. uindicationem V.

§§ 211. 212. *cf. Gai epit.* 2, 5, 6. *Fr. Vat.* 85 (*Ulp.* 2569).
§ 213. *cf. supra* 2, 204. QVIDQVID *etc.*] *cf. infra* 4, 41.
§ 214. *cf. Gai epit.* 2, 5, 6. *infra* 2, 280. *D.* 19, 2, 29 (*Alf.* 27). 34, 3, 16 (*Paul.* 1172).
§ 215. *cf. D.* 33, 2, 14 (*Cels.* 153). *C.* 6, 51, 1, 11 (*a.* 534).

et is rem sumpserit, securus[1] sit aduersus eum, qui postea legatum petierit, quia neque habe*t* rem, ut patiatur eam ab eo sumi, neque dolo malo fecit, quo minus eam rem haberet.

216. Per praeceptionem hoc modo legamus: LVCIVS TITIVS HOMINEM STICHVM PRAECIPITO. **217.** Sed nostri quidem praeceptores nulli alii eo modo legari posse putant nisi ei, qui aliqua ex parte heres scriptus esset.[2] praecipere enim esse praecipuum sumere; quod tantum in eius persona[3] procedit, qui aliqua ex parte heres institutus est, quod is extra portionem hereditatis praecipuum legatum habiturus sit. **218.** Ideoque si extraneo legatum fuerit, inutile est legatum, adeo ut
Sabinus | existimauerit ne quidem ex *senatus* consulto[4] 110
Neroniano posse conualescere: 'nam eo', inquit, 'senatus consulto ea tantum confirmantur, quae uerborum uitio iure ciuili non ualent, non quae propter ipsam personam legatarii non deberentur'. sed Iuliano et Sexto placuit etiam hoc casu ex senatus consulto confirmari legatum; nam ex uerbis etiam hoc casu accidere, ut iure ciuili inutile sit legatum, inde[5] manifestum esse[6], quod eidem aliis uerbis recte legaretur[7], uelut per[8] uindicationem, per[9] damnationem, sinendi modo; tunc

---

1) secuturus V. 2) esset *Heffter*. esse V. sit *Hu*. 3) personam V. 4) ex senatus consulto] exc̄oc V. 5) inde *Goeschen*. unde V. 6) esse *Goeschen*. est V. 7) legatur V. 8) pro V. 9) et per V.

---

§ 216. *cf. Ulp.* 24, 6. *Theoph.* 2, 20, 2 (*p.* 207 *Ferr.*). *Excerpt. Prob. Einsidl.* 41 (*supra p.* 90). *D.* 31, 88 *pr.*; 1; 2; 3 (*Scaev.* 258). 31, 89 *pr.* (*Scaev.* 278). 33, 7, 27, 3 (*Scaev.* 56). 31, 77, 19 (*Pap.* 599). 32, 92 *pr.* (*Paul.* 1554). *C. I. L.* VI 10230 *l.* 8 (*Bruns* I[6], 287).

§ 217. *cf. Gai epit.* 2, 5, 7. *D.* 32, 32 (*Scaev.* 42). 31, 75, 1 (*Pap.* 560). 34, 1, 10 *pr.* (*Pap.* 615). 30, 17, 2 (*Ulp.* 2534). *Suet. Galb.* 5. *Plin. ep.* 5, 7.

§ 218. *cf. Ulp.* 24, 11[a]. *Fr. Vat.* 85 (*Ulp.* 2569). *D.* 30, 18 (*Iul.* 451). peregrino] *cf. infra* 2, 285.

autem uitio personae legatum non ualere, cum ei legatum sit, cui nullo modo legari possit uelut peregrino, cum quo testamenti factio non sit. quo plane casu senatus consulto locus non est. **219.** Item nostri praeceptores, quod ita legatum est, nulla *alia* ratione putant posse consequi eum[1], cui ita fuerit legatum, quam[2] iudicio familiae erciscundae, quod inter heredes de hereditate erciscunda, id est diuidunda, accipi solet: officio enim iudicis id contineri, ut ei, quod per praeceptionem legatum est, adiudicetur. **220.** Unde intellegimus nihil aliud secundum nostrorum praeceptorum opinionem per praeceptionem legari posse, nisi quod testatoris sit. nulla enim alia res quam hereditaria deducitur in hoc iudicium. itaque si non suam rem
111 eo modo testator legauerit, | iure quidem ciuili inutile erit legatum, sed ex senatus consulto confirmabitur. aliquo[3] tamen casu etiam alienam rem *per* praeceptionem legari posse fatentur: ueluti si quis eam rem legauerit, quam creditori fiduciae causa mancipio dederit; nam officio iudicis coheredes cogi posse existimant soluta pecunia luere[4] eam rem, ut possit praecipere is[5], cui ita legatum sit. **221.** Sed diuersae scholae[6] auctores putant etiam extraneo per praeceptionem legari posse, proinde ac si ita scribatur: TITIVS HOMINEM STICHVM CAPITO, superuacuo adiecta PRAE syllaba; ideoque per uindicationem ea*m rem* legatam uideri: quae sententia dicitur diui Hadriani consti-

---

1) cum V. 2) quod V. 3) aliquod V. 4) soluta pecunia luere *Lachmann*. solutam pecuniam soluere V. 5) praecipere is *Goeschen*. percipere ei V. 6) sed diuersae scholae] et diuelse soles V.

---

§ 219. *cf. Theoph.* 2, 20, 2 (*p.* 207 *Ferr.*). *Paul.* 3, 6, 1. *D.* 10, 2, 22, 1 (*Ulp.* 635). 30, 17, 2 (*Ulp.* 2534).

§ 220. *cf. Ulp.* 24, 11. *D.* 10, 2, 28 (*Gai.* 195). *C.* 6, 42, 6 (*a.* 224). ex senatus consulto] *cf. supra* 2, 197. fiduciae] *cf. supra* 2, 60.

tutione[1] confirmata esse. **222.** Secundum hanc igitur opinionem, si ea res ex iure Quiritium defuncti fuerit, potest[2] a legatario uindicari, siue is unus ex heredibus sit siue extraneus; quod si in bonis tantum testatoris fuerit, extraneo quidem ex senatus consulto utile erit legatum, heredi uero familiae herciscundae iudicis officio praestabitur; quod si nullo iure fuerit testatoris, tam heredi quam extraneo ex senatus consulto utile erit. **223.** Siue tamen heredibus secundum nostrorum opinionem siue etiam extraneis secundum illorum opinionem duobus pluribusue eadem res coniunctim aut disiunctim legata fuerit, singuli | partes habere debent. 112

[Ad legem Falcidiam. ℞] **224.** Sed ol*i*m quidem licebat totum patrimonium legatis atque libertatibus erogare nec quicquam heredi relinquere praeterquam inane nomen heredis; idque lex XII tabularum permittere uidebatur, qua cauetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his uerbis: 'VTI LEGASSIT[3] SVAE REI[4], ITA IVS ESTO': qua de causa[5], qui scripti heredes erant, ab hereditate se abstinebant, et idcirco plerique intestati moriebantur. **225.** Itaque lata est lex Furia, qua[6] exceptis personis quibusdam

1) constitutionem V. 2) posse V. 3) legasset V. 4) res V. 5) qua de causa *Kalb.* quaae V. 6) quae V.

§ 222. *cf. supra* 2, 40; 196; 197.

§ 223. *cf. Gai epit.* 2, 5, 7. *C.* 6, 51, 1, 11 (*a.* 534).

§ 224. *cf. I.* 2, 22 *pr. cum Theoph.* (*p.* 232 *Ferr.*). *XII tab.* 5, 3 (*Bruns* I[6], 22). *Ulp.* 11, 14. *D.* 50, 16, 120 (*Pomp.* 248). 50, 16, 53 *pr.* (*Paul.* 721). *Nov.* 22, 2 *pr. Rhet. ad Her.* 1, 13, 23. *Cic. de inv.* 2, 50, 148.

§ 225. *cf. I.* 2, 22 *pr. cum Theoph.* (*p.* 233 *Ferr.*). *infra* 4, 23; 109. *Ulp.* 1, 2. 28, 7. *Fr. Vat.* 301 (*Paul.* 796). *Varro libro III de vita pop. Rom.:* Plebisque scito cautum, ne qui legaret caussaue mortis donaret supra assis mille, *quod fragmentum ex Calpurnii Pisonis libro II de Continentia Veterum Poetarum attulit Paulus Merula in editione Annalium Ennii* (*Lugd. Batav.* 1595) *atque inde receptum est in Varronis editionem a Popma curatam et in Bipontinam* (*a.* 1788, *p.* 247),

ceteris plus mille assibus legatorum nomine mortisue causa capere permissum non est. sed et haec lex non perfecit, quod uoluit: qui enim uerbi gratia quinque milium aeris patrimonium habebat, poterat quinque hominibus singulis millenos asses legando totum patrimonium erogare. **226.** Ideo postea lata est lex Voconia, qua cautum est, ne cui plus legatorum nomine mortisue causa capere liceret, quam heredes caperent.[1] ex qua lege plane quidem aliquid utique heredes habere uidebantur; sed tamen fere uitium simile nascebatur.[2] nam in multas legatariorum personas distributo patrimonio poterat *testator* adeo heredi minimum relin-
113 quere, ut non expediret heredi huius lucri gra|tia totius hereditatis onera sustinere. **227.** Lata est itaque lex Falcidia, qua cautum est, ne plus ei legare liceat quam dodrantem: itaque necesse est, ut heres quartam partem hereditatis habeat: et hoc nunc[3] iure utimur. **228.** In libertatibus quoque dandis nimiam licentiam conpescuit lex Fufia Caninia, sicut in primo conmentario rettulimus.

---

1) caperentur V. 2) nascebantur V. 3) nec V.

---

fictum esse videtur. cf. Lawicki, de Fraude Pauli Merulae Ennianorum Annalium editoris (*Bonn.* 1852) *et Kettner, M. Terenti Varronis de vita populi Romani quae exstant. Halis* 1863 p. 40. *Cic. in Verr.* 2, 1, 42, 109 *cum Ps. Asc.* (*p.* 190 *B.*). *pro Balb.* 8, 21.

§ 226. *cf. I.* 2, 22 *pr. cum Theoph.* (*p.* 233 *Ferr.*). lex Voconia] *a. u.* 585 = *a. Chr.* 169. *cf. Cic. in Verr.* 2, 1, 43, 110. *infra* 2, 274.

§ 227. lex Falcidia] *a. u.* 714, *a. Chr.* 40. *cf. Gai epit.* 2, 6. *I.* 2, 22 *pr. Ulp.* 24, 32. *Paul.* 3, 8, 1. *D.* 35, 2, 1 *pr.* (*Paul.* 921; *Bruns* I^{6}, 113). *Dio Cass.* 48, 33, 5. *Hieronym. ad Euseb. Chronic. ad a. Abrah.* 1977 (*Olymp.* 185, 1 = *a. u.* 714 = *a. Chr.* 40) *ed. Schoene* 2, 139: C. Falcidius tribunus plebis legem tulit, ne quis plus testamento legaret, quam ut quarta pars heredibus superesset. *Isid. orig.* 5, 15, 2. *Suidas v.* Φαλκίδιος. *C. I. L.* XI 419 (*Bruns* I^{6}, 311. *Dessau* 6663). *Plin. ep.* 5, 1, 9.

§ 228. *cf. supra* 1, 42 *sq.*

[℞ De inutiliter relictis legatis. ℞] **229.** Ante heredis institutionem *in*utiliter legatur, scilicet quia testamenta uim ex institutione heredis accipiunt, et ob id uelut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. **230.** Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari potest. **231.** Nostri praeceptor*es* nec tutores eo loco dari posse existimant[1]: sed Labeo et Proculus tutorem posse dari, quod nihil ex hereditate erogatur tutoris datione. **232.** Post mortem quoque heredis inutiliter legatur, id est hoc modo: CVM HERES MEVS MORTVVS ERIT, DO LEGO, aut DATO. ita autem recte legatur: CVM HERES *MEVS*[2] MORIETVR[3], quia non post mortem heredis relinquitur, sed ultimo uitae eius tempore. rursum ita non potest legari: PRIDIE QVAM HERES MEVS MORIETVR; quod non pretiosa ratione receptum uidetur. | **233.** Eadem et de 114
libertatibus dicta intellegemus. **234.** Tutor uero an post mortem heredis dari possit, quaerentibus eadem forsitan[4] poterit esse quaestio, quae[5] de *eo* agitatur, qui ante heredum institutionem datur. [De poenae causa relictis legatis.] **235.** Poenae quoque nomine inutiliter legatur. poenae autem nomine legari uidetur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis heres

1) existimantur V. 2) *suppl. Boecking.* 3) moriatur V. 4) forsitam V. 5) quam V.

§ 229. = *I.* 2, 20, 34. *cf. Ulp.* 24, 15. 25, 8. quia testamenta *etc.*] *cf. D.* 28, 4, 3 (*Marcell.* 263). 29, 7, 10 *i. f.* (*Pap.* 240). 28, 6, 1, 3 (*Mod.* 100).
§ 230. = *I.* 2, 20, 34. *cf. Ulp.* 1, 20.
§ 231. *cf. I.* 1, 14, 3.
§ 232. *cf. I.* 2, 20, 35. *Ulp.* 24, 16. 25, 8. *Paul.* 3, 6, 5; 6. 4, 1, 11. *infra* 3, 100. *C.* 8, 37 (38), 11 (*a.* 528).
§ 233. *cf. Ulp.* 1, 20.
§ 234. *cf. supra* 2, 231. *D.* 26, 2, 7 (*Paul.* 1637).
§ 235. *cf. I.* 2, 20, 36. *Ulp.* 24, 17. 25, 13. *D.* 34, 6, 1 (*Afr.* 122). 34, 6, 2 (*Marcian.* 110). 35, 1, 12 (*Ulp.* 2662). *C.* 6, 41, 1 (*a.* 528). *Script. Hist. Aug. Anton. Pius* 8, 5.

aliquid faciat aut non faciat, uelut quod ita legatur: SI HERES MEVS FILIAM SVAM TITIO IN MATRIMONIVM COLLOCAVERIT, X *MILIA* SEIO DATO, uel ita: SI FILIAM TITIO IN MATRIMONIVM NON COLLOCAVERIS, X MILIA TITIO DATO; sed et si heredem, *si*[1] uerbi gratia intra biennium monumentum sibi non fecerit, X *milia* Titio dari[2] iusserit *testator*[3], poenae nomine legatu*m est.* et denique ex ipsa definitione multas similes species *cir*cumspicere possumus. **236.** Nec libertas quidem poenae nomine dari potest, quamuis de ea re fuerit quaesitum. **237.** De tutore uero nihil possumus quaerere, quia non po*te*st datione tutoris heres conpelli quidquam facere aut non facere. ideoque —[4] datur poenae n*omi*ne tutor datus fuerit, magis sub condicione quam poenae nomine datus uidebitur.

238. Incertae personae legatum inutiliter relinquitur. incerta autem uidetur persona, quam per incertam opi-
115 nionem | animo suo testator subicit[5], ue*lut cum* ita legatum sit: QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VEN*ER*IT, *EI HERES* MEVS X *MILIA* DATO; idem iuris est, si generaliter omnibus legauerit: QVICVMQVE AD FVNVS MEVM VENERIT; i*n* eadem causa est, quod ita relinquitur: QVICVMQVE FILIO MEO IN MATRIMONIVM FILIAM SVAM CONLOCAVERIT, EI HERES MEVS X MILIA DATO; illud quoque [in eadem causa est][6], quod ita relinquitur: QVI POST TESTAMENTVM *SCRIPTVM PRIMI*[7] CONSVLES DESIGNATI ERVNT, aeque incertis personis legari uidetur;

---

1) *add. Hu.* 2) dari V. dare *Hu.* 3) *add. Goeschen.* 4) ideoquae V. ideoque etsi secundum mentem testatoris is, qui tutor datus est, poenae nomine *etc. Mommsen exempli gratia suppl.* 5) subicitur V. 6) in—est *del. Hu., om. Inst.* 7) scriptum primi *ex Inst. add. Hu.*

---

§ 236. *cf. I.* 2, 20, 36.
§ 237. *cf. D.* 34, 6, 2 (*Marcian.* 110).
§ 238. *cf. I.* 2, 20, 25. *Ulp.* 24, 18. *Paul.* 3, 6, 13. *infra* 2, 287.

et denique aliae multae huiusmodi species sunt. sub certa uero demonstratione incertae personae recte legatur, uelut: EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, EI X MILIA HERES MEVS DATO. **239.** Libertas quoque non uidetur incertae personae dari posse, quia lex Fufia Caninia iubet nominatim[1] seruos liberari. **240.** Tutor quoque certus dari debet. **241.** Postumo quoque alieno inutiliter lega*tur*. *est* autem alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatori futurus non est: ideoque ex *e*mancipato *quo*que filio conceptus nepos extraneus pos*tumus est; item qu*i in utero est eius, quae iure[2] ciuili non intellegitur uxor, extraneus postumus patris intelle|git*ur*. **242.** Ac ne heres quidem potest institui 116 postumus alienus: est enim incerta persona. **243.** Cetera uero, quae supra diximus, ad legata proprie pertinent; quamquam non inmerito quibusdam placeat poenae nomine heredem institui non posse. nihil enim interest, utrum legatum dare iubeatur heres, si fecerit aliquid aut non fecerit, an coheres ei adiciatur, quia tam coheredis adiectione quam legati datione compellitur, ut aliquid contra propositum suum faciat aut non faciat.

244. An ei, qui in potestate sit eius, quem heredem instituimus, recte legemus, quaeritur. Seruius recte legari putat, sed euanescere legatum, si quo tempore dies legatorum cedere solet, adhuc in potestate sit;

---

1) nominatum V. 2) in iure V.

---

§ 239. *cf. I.* 2, 20, 25. *supra* 1, 46. *Ulp.* 1, 25. *Paul.* 4, 14, 1. *D.* 40, 4, 24 (*Gai.* 487). 40, 4, 51 (*Pap.* 714).

§ 240. = *I.* 2, 20, 25. *cf. I.* 2, 20, 27. *Ulp.* 11, 14. *D.* 26, 2, 20 *pr.* (*Paul.* 557).

§ 241. = *I.* 2, 20, 26. *cf. infra* 2, 287. *C.* 6, 48 (*a.* 528 —529).

§ 242. *cf. I.* 2, 20, 28. 3, 9 *pr. supra* 1, 147. *infra* 2, 287.

§ 243. *cf. I.* 2, 20, 36. *supra* 2, 235.

§ 244. *cf. I.* 2, 20, 32. *Ulp.* 24, 23. *D.* 34, 7, 1 *pr.* (*Cels.* 250). 31, 82, 2 *i. f.* (*Paul.* 1360).

ideoque siue pure legatum sit et uiuo testatore in potestate heredis esse desierit, siue sub condicione et ante condicionem id acciderit, deberi legatum. Sabinus et Cassius sub condicione recte legari, pure non recte putant; licet enim uiuo testatore possit desinere in potestate heredis esse, ideo tamen inutile legatum intellegi oportere, quia quod nullas uires habiturum foret, si statim post testamentum factum decessisset testator, hoc ideo ualere, quia uitam longius traxerit, absurdum
117 esset. *sed* | diuersae scholae auctores nec sub condicione recte legari, quia quos in potestate habemus, eis non magis sub condicione quam pure debere possumus. **245.** Ex diuerso constat ab eo, qui in potestate *tua*[1] est, herede instituto recte tibi legari; sed si tu per eum heres extiteris, euanescere legatum, quia ipse tibi legatum debere non possis; si uero filius emancipatus aut seruus manumissus erit uel in alium translatus, et ipse heres extiterit aut alium fecerit, deberi legatum.

246. Nunc[2] transeamus ad fideicommissa.

247. Et prius de hereditatibus uideamus. **248.** Inprimis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis heres recto iure instituatur eiusque fidei committatur[3], ut eam hereditatem alii restituat; alioquin inutile est testamentum, in quo nemo recto iure heres instituitur. **249.** Verba autem utilia fideicommissorum haec [recte][4] maxime in usu esse uidentur: PETO, ROGO, VOLO, FIDEI

1) tua *add. Goeschen* 2) nunc *Goeschen ex Inst.* hinc V. 3) committabatur V. 4) *del. Boecking; om. Inst.*

---

§ 245. *cf. I.* 2, 20, 33. *Ulp,* 24, 24. *supra* 2, 189. *D.* 30, 91 *pr.* (*Iul.* 520). 36, 2, 17 (*Iul.* 522). 35, 2, 30, 8 (*Marcian.* 41). 35, 2, 20 (*Scaev.* 164). alium fecerit] *cf. D.* 28, 5, 41 (40) (*Iul.* 440).

§§ 246. 247. = *I.* 2, 23 *pr.*

§ 248. = *I.* 2, 23, 2. *cf. Gai. epit.* 2, 7 *pr.*

§ 249. = *I.* 2, 24, 3. *cf. Ulp.* 25, 2. 2, 7. *Paul.* 4, 1, 5; 6. *D.* 30, 115 (*Ulp.* 1923). *C.* 6, 43, 2 (*a.* 531). *C. I. L.* VI 10229 (= *Bruns* I^{6}, 270) *l.* 30. 34. 55. 83. 89. 104. 117. *BGU* 326 *col. I l.* 11.

COMMITTO, quae proinde firma singula sunt, atque si omnia in unum congesta sint. **250.** Cum igitur scripserimus: *LVCIVS* TITIVS HERES ESTO, possumus adicere: ROGO TE, LVCI TITI, PETOQVE A TE, VT CVM PRIMVM POSSIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, GAIO SEIO REDDAS RESTITVAS. possumus autem et de parte restituenda rogare; et liberum est uel sub condicione uel pure relinquere | fideicommissa uel ex die certa. **251.** Resti- 118
tuta autem hereditate[1] is, qui restituit, nihilo minus heres permanet; is uero, qui recipit hereditatem, aliquando heredis loco est, aliquando legatarii. **252.** Olim autem nec[2] heredis loco erat nec legatarii, sed potius emptoris. tunc enim in *u*su erat ei, cui restituebatur hereditas, nummo uno eam hereditatem dicis causa uenire; et quae stipulationes inter *uenditorem hereditatis et emptorem interponi solent, eaedem interponebantur inter*[3] heredem et eum, cui restituebatur hereditas, id est hoc modo: heres quidem stipulabatur ab eo, cui restituebatur hereditas, ut quidquid hereditario nomine condemnatus fuisset[4] siue quid alias bona fide dedisse*t*, eo nomine inde*m*nis *e*sset, et omnino si quis cum eo hereditario nomine ageret, ut recte defenderetur; ille uero, qui recipiebat hereditatem, inuicem stipulabatur, ut si quid ex hereditate ad heredem peruenisset, id sibi restitueretur, ut etiam pateretur eum hereditarias actiones procuratorio aut cognitorio nomine exequi. **253.** Sed posterioribus temporibus Tre-

1) hereditatem V. 2) ne V. 3) uenditorem—inter *suppl. Goeschen. cf. Gai. Augustodun.* 67. 4) soluisset *Krueger, quod non esse necessarium iudicat Hu. coll. Dig.* 18, 4, 2, 20.

§ 250. = *I.* 2, 23, 2 *med. cf. Gai epit.* 2, 7 *pr. Cic. in Verr.* 2, 1, 47, 123. *C. I. L.* V 2834. VI 15237. XIV 331.
§ 251. = *I.* 2, 23, 3. *cf. infra* 2, 255.
§ 252. *cf. Theoph.* 2, 23, 3 (*p.* 239 *sq. Ferr.*). *D.* 32, 95 (*Maecian.* 12). *infra* 2, 257. proc. aut cognit. nom.] *cf. infra* 4, 86 *sq.*
§ 253. = *I.* 2, 23, 4. *cf. Ulp.* 25, 14. *Paul.* 4, 2. 4, 3, 2.

bellio Maximo et Annaeo Seneca consulibus senatus consultum factum est, quo cautum est, ut si cui hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, actiones, quae iure ciuili heredi et in heredem conpeterent, *ei* et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hereditas; per[1] quod senatus consultum desierunt illae
119 cautiones in usu haberi. | praetor enim utiles actiones ei et in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare coepit, eaeque[2] in edicto proponuntur. 254. Sed rursus quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum aut minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa, p*ostea* Pegaso et Pusione *consulibus* senatus censuit, ut ei, qui rogatus ess*e*t hereditatem restituere, proinde liceret quartam partem retinere, atque e lege Falcidia in legatis retinendi ius[3] conceditur: ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relincuntur, eadem retentio permissa est. per quod senatus consultum ipse *heres* onera hereditaria sustinet; ille autem, qui ex fideicommisso reliquam partem hereditatis recipit, legatarii partiarii loco est, id est eius legatarii, cui pars bonorum legatur; quae species legati partitio uocatur, quia cum herede legatarius partitur hereditatem. unde effectum est, ut quae solent stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, ea*e*dem interponantur inter eum, qui ex fideicommissi causa recipi*t* hereditatem, et here-

1) post *Inst.* 2) eaeque *Goeschen.* aeque V. 3) retinendi ius *Hu.* retinendis V. retinere *Inst.*; *cf.* 3, 75.

D. 36, 1, 1, 1; 2 (*Ulp.* 1871; *Bruns* I[6], 192). 36, 1, 41 (40) (*Paul.* 327). temporibus] *Neronis a.* 56.

§ 254. = *I.* 2, 23, 5. *cf. Gai epit.* 2, 7 *pr. Ulp.* 25, 14; 15. *Paul.* 4, 3. Pegaso et Pusione consulibus] *Vespasiani temporibus.* partitio] *cf. Ulp.* 24, 25. *Theoph.* 2, 23, 5 (*p.* 241 *Ferr.*). *Cic. de leg.* 2, 20, 50. *infra* 2, 257.

dem, id est, ut et[1] lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. 255. Ergo si quidem non plus qua*m* dodrantem | hereditatis scriptus 120
heres rogatus sit restituere, tum ex Trebelliano senatus consulto restituitur hereditas, et[2] in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dant*ur*, in heredem quidem iure ciuili, in eum uero, qui recipit hereditatem, ex senatus consulto Trebelliano; quamquam heres etiam pro ea parte, quam restituit, heres permanet[3], eique et in eum solidae actiones competunt; sed non ulterius oneratur, nec ulterius illi dantur actiones, quam apud eum commodum hereditatis remanet. 256. At si quis plus quam dodrantem uel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus e*s*t Pegasiano senatus consulto. 257. Sed is, qui *s*emel adierit hereditatem, si modo sua uoluntate adierit, siue retinuerit quartam partem siue noluerit retinere, ipse uniuersa onera hereditaria sustinet[4]; sed quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponi debent tamquam inter partiar*i*um legatarium et heredem; si uero totam hereditatem restituerit, ad exemplum emptae et uenditae hereditatis stipulationes interponendae sunt. 258. Sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cauetur *Peg*asiano senatus consulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu | praetoris 121
adeat et restituat, proindeque ei et in eum, qui rece-

1) est V. 2) set V. 3) permanent V. 4) sustinetur V.

§ 255. = *I.* 2, 23, 6. *cf. Ulp.* 25, 14. *D.* 35, 2, 93 (*Pap.* 294).
§ 256. = *I.* 2, 23, 6. *cf. Ulp.* 25, 14.
§ 257. = *I.* 2, 23, 6. *cf. supra* 2, 254. *Ulp.* 25, 15. *Paul.* 4, 3, 2. *D.* 36, 1, 22 (21) (*Pomp.* 695). 36, 1, 47 (45) (*Mod.* 79). 45, 1, 50, 1 (*Ulp.* 1229).
§ 258. *cf. Ulp.* 25, 16. *Paul.* 4, 4, 2—4. *D.* 29, 4, 17 (*Gai.* 306). 36, 1 *passim*. *Nov.* 1, 1, 1 (*a.* 535).

perit[1], actiones dentur, ac iuris esset ex senatus consulto Trebelliano. quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic, qui restituit, securitas datur, et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur, qui receperit[2] hereditatem. **259.** Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus[3] aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogetur, an ex parte heres institutus aut totam eam partem aut partis partem restituere rogetur. nam et hoc casu de quarta parte eius partis ratio ex Pegasiano senatus consulto haberi solet.

260. Potest autem quisque etiam res singulas per fideicommissum relinquere, uelut fundum, hominem, uestem[4], argentum, pecuniam; et uel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, uel legatarium, quamuis a legatario legari non possit. **261.** Item potest non solum propria testatoris res per fideicommissum relinqui, sed etiam heredis aut legatarii aut cuiuslibet alterius. itaque et legatarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei legata sit, sed etiam de alia, siue ipsius legatarii siue aliena sit. [sed][5] hoc solum obseruandum est, ne plus quisquam rogetur aliis restituere, quam ipse ex testamento ceperit; nam |
122 quod amplius est, inutiliter relinquitur. **262.** Cum

1) recipit hereditatem *Inst.* 2) recepit *Polenaar.* 3) institutus *Inst.* instituatur V. 4) uestem *Inst.* ucteste V. 5) sed *om. Inst.*

§ 259. = *I.* 2, 23, 8. *cf. D.* 36, 1, 28 (27), 8 (*Iul.* 569). 36, 1, 46 (44), 1 (*Marcell.* 178). 36, 1, 17 (16), 4 (*Ulp.* 1880). *C.* 6, 49, 2 (*a.* 244).

§ 260. = *I.* 2, 24 *pr. cf. Gai epit.* 2, 7, 1—3. uel legatarium] *cf. infra* 2, 271. *Ulp.* 24, 20.

§ 261. = *I.* 2, 24, 1. *cf. Gai epit.* 2, 7, 4; 5. *Ulp.* 25, 5. *Paul.* 4, 1, 7; 8. *D.* 30, 114, 3 (*Marcian.* 132).

§ 262. = *I.* 2, 24, 1. *cf. Gai epit.* 2, 7, 6. *Ulp.* 25, 5. *Paul.* 4, 1, 7. *D.* 32, 30, 6 (*Lab. ap. Iav.* 172). 32, 14, 2 (*Gai.* 390). *C.* 6, 42, 6, 1 (*a.* 224).

autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam[1] redimere et praestare aut aestimationem *eius* soluere, s*icut iu*ris *est, si*[2] per damnationem aliena[3] res legata sit. sunt tamen, qui putant, si rem per fideicommissum relictam dominus non uendat, extingui fideicommissum; sed aliam esse causam per damnationem legati.

263. Libertas quoque seruo per fideicommissum dari potest, ut uel heres rogetur manumittere uel legatarius. **264.** N*ec interest, utrum de suo proprio* seruo testator roget an de eo, qui ipsius heredis aut legatarii uel etiam extranei sit. **265.** Itaque et alienus seruus redimi et manumitti debet. quod si dominus eum non uendat, sane extinguitur fideicommissa libertas, quia hoc *casu*[4] pretii computatio nulla interuenit. **266.** Qui autem ex fideicommisso manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris seruus *fuerit*[5], sed eius, qui manu*mit*tit. **267.** At qui directo testamento liber esse iubetur, uelut hoc modo: STICHVS SERVVS *MEVS* LIBER ESTO, uel hoc: STICHVM SERVVM MEVM LIBERVM ESSE IVBEO, i*s ipsius testa*toris fit libertus. nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris ex iur*e Qui-*

---

1) ipsum V. 2) sicut iuris est si *Goeschen*. s * * umiri * * * es V *ex lectione Bluhmii. cf. apogr.* 3) alienam V. 4) *suppl. Studemund.* 5) *suppl. Studemund.*

---

§§ 263—267. = *I.* 2, 24, 2. *cf. Gai epit.* 2, 7, 7. *Theoph.* 1, 14, 1 (*p.* 65 *sq. Ferr.*).

§ 263. *cf. Ulp.* 25, 18. 2, 7. *Paul.* 4, 12, 4. 4, 13. *D. tit.* 40, 5. *C. tit.* 7, 4. *C. I. L.* X 7457 (= *Bruns* I[6], 279). XII 4335 (= *Dessau* 3789).

§ 264. *cf. supra* 2, 261. *infra* 2, 272. *Ulp.* 2, 10. *D.* 31, 14, 1 (*Paul.* 2091). 32, 8, 1 (*Paul.* 858).

§ 265. *cf. Ulp.* 2, 11. *C.* 7, 4, 6 (*Imp. Alex.*).

§ 266. *cf. Ulp.* 2, 8. *D.* 38, 2, 29 *pr.* (*Marcian.* 139). *C.* 7, 4, 7 (*a.* 225).

§ 267. *cf. Ulp.* 2, 7; 8. 1, 23. *infra* 2, 272. *D.* 40, 4, 35 (*Serv. ap. Paul.* 641). 40, 4, 58 (*Maecian.* 19).

ritium fuerit, et quo faceret testamentum et qu*o* moreretur. |

123 [1]268. Multum autem diff*erunt ea*, quae per fideicommissum rel*incu*ntur, ab his, qu*ae*[2] directo iure legantur. 269. Nam ecce per fideicommissum ——— heredis relinqui potest: cum alioquin legatum ——— inutile sit.[3] 270. Item intestatus moriturus potest ab eo, ad quem bona eius pertinent, fidei*commissum* alicui relinquere; cum alioquin ab eo legari non possit. 270[a]. *Item legatum codicillis*[4] relictum non aliter ualet, quam si a testatore confirmati fuerint, id est, nisi in testamento caue*rit* ——— testator, ut quidquid in codicillis scripserit, id ratum sit; fideicommissum uero etiam non confirmatis codicillis relinqui potest. 271. Item a legatario legari non potest, sed fideicommissum relinqui potest. quin etiam ab eo quoque, cui per fideicommissum relinquimus, rursus alii per fideicommissum relinquere possumus. 272. Item seruo alieno directo libertas dari non potest, sed per fideicommissum potest. 273. Item codicillis nemo heres institui[5] potest neque[6] exheredari, quamuis testamento

1) *praecedunt duae fere lineae vacuae, rubricae destinatae.* 2) qui V? 3) *alii aliter suppleverunt, nemo satis probabiliter. post* legatum *Studemund legisse sibi visus est:* nisi(?) testamento facto. 4) item—codicillis *suppl. Goeschen ad epitomen.* 5) instituti V. 6) *in forma* neque *offendit Kalb, Arch. Lexicogr. Lat.* I, 88.

§ 268. *cf. Gai epit.* 2, 7, 8. *infra* 2, 284.

§ 270. *cf. Gai epit.* 2, 7, 8. *Ulp.* 25, 4. *Paul.* 4, 1, 4. *I.* 2, 23, 10. *D.* 5, 2, 13 (*Scaev.* 257). 29, 7, 8, 1 (*Paul.* 895). *C.* 6, 42, 29 (*a.* 294).

§ 270[a]. *cf. Gai epit.* 2, 7, 8. *Ulp.* 25, 8. *Paul.* 4, 1, 10. *Consult.* 6, 12 (*Diocl. et Maxim. a.* 294, *ex cod. Hermog.*). *I.* 2, 25, 1. *Cic. de finib.* 2, 17, 55. *C. I. L.* X 7475 = *Bruns* I[6], 279. *BGU* 326 *col.* II, 2; 8; 15; 16.

§ 271. *cf. supra* 2, 260; 261. *Gai epit.* 2, 7, 8. 2, 7, 2. *Ulp.* 24, 20. *I.* 2, 24 *pr.*; 1.

§ 272. *cf. supra* 2, 264; 267. *Gai epit.* 2, 7, 8. *I.* 2, 24, 2.

§ 273. *cf. Gai epit.* 2, 7, 8. *Ulp.* 25, 11. *I.* 2, 25, 2. 2, 23, 10.

confirmati sint; at is[1], qui testamento heres institutus est, potest codicillis rogari, ut eam hereditatem alii totam uel ex parte restituat, quamuis testamento codicilli confirmati non sint. | 274. Item mulier, quae ab 124
eo, qui centum milia[2] aeris census est, per legem Voconiam heres institui[3] non potest, tamen fideicommisso relictam sibi hereditatem capere potest. 275. Latini quoque, qui hereditates legataque[4] directo iure lege Iunia capere prohibentur, ex fideicommisso capere possunt. 276. Item cum senatus consulto prohibitum sit proprium seruum minorem annis[5] xxx liberum et heredem instituere, plerisque placet posse nos iubere liberum esse, cum annorum xxx erit, et rogare, ut tunc illi restituatur hereditas. 277. Item quamuis non *possimus*[6] post mortem eius, qui nobis heres extiterit, alium in locum eius heredem instituere, tamen possumus eum rogare, ut, cum morietur, alii eam hereditatem totam uel ex parte restituat; et quia post mortem quoque heredis fideicommissum dari potest, idem

---

1) at is] aut his V. 2) mil. V. 3) heres institui *Goeschen*. heredes instituti V. 4) legataque] legata quia V. 5) annorum *mavult Cramer; sed verba senatus consulti sequitur Gaius. cf. V. I. R.* I, 457, 33. 6) *add. Goeschen.*

D. 36, 1, 78 (76) (*Scaev.* 79). 29, 7, 10 (*Pap.* 240). 29, 7, 13, 1 (*Pap.* 279). 28, 5, 78 (77) (*Pap.* 260). 28, 7, 10 (*Ulp.* 147). 28, 7, 27, 1 (*Mod.* 312). *C.* 6, 35, 4 (*a.* 223). 6, 36, 2 (*a.* 244). 6, 23, 14 (*a.* 294). 6, 36, 7 (*a.* 332). 6, 27, 5, 1 d (*a.* 531).

§ 274. *cf. supra* 2, 226. *Paul.* 4, 8, 20 (22). *Polyb.* 32, 14, 8. *Cic. in Verr.* 2, 1, 42, 107 *sq. cum Schol. ed. Bait. p.* 189. *pro Balb.* 8, 21. *de senect.* 5, 14. *de leg.* 2, 20, 49 *sq. de rep.* 3, 10, 17. *de fin.* 2, 17, 55. *Liv. ep.* 41. *Quintil. decl.* 264. *Plin. paneg.* 42. *Gell.* 6 (7), 13, 3. 17, 6, 1. 20, 1, 23 (*supra p.* 101). *Dio Cass.* 56, 10, 2. *August. de civ. dei* 3, 21.

§ 275. *cf. supra* 1, 23 *sq.* 2, 110. *Ulp.* 25, 7. 22, 3. *D.* 26, 5, 13 *pr.* (*Pap.* 194). *Fr. Vat.* 259 (*Pap.* 693).

§ 276. *cf. supra* 1, 18; 21. *Ulp.* 22, 8. *D.* 40, 7, 13, 5 (*Iul.* 600). 40, 4, 46 (*Pomp.* 825). 34, 5, 29 (30) (*Scaev.* 78). 10, 2, 39, 2 (*Scaev.* 223). 40, 4, 38 (*Paul.* 1187).

§ 277. *cf. supra* 2, 184. *Gai epit.* 2, 7, 8.

efficere possumus et si ita scripserimus: CVM TITIVS HERES MEVS MORTVVS ERIT, VOLO HEREDITATEM MEAM AD PVBLIVM MAEVIVM PERTINERE. utroque autem modo, tam hoc quam illo, Titius[1] heredem suum obligatum relinquit[2] de fideicommisso restituendo. **278.** Praeterea legata *per*[3] formulam petimus; fideicommissa uero Romae quidem apud consulem uel apud eum praetorem, qui praecipue de fideicommissis ius dicit, persequimur, in prouinciis uero apud praesidem
125 prouinciae. **279.** Item de fideicommissis semper | in urbe ius dicitur, de legatis uero, cum res agun*tur*. **280.** Item fideicommissorum usurae et fructus debentur, si modo moram solutionis fecerit, qui fideicommissum debebit; legatorum uero usurae non debentur, idque rescripto diui Hadriani significatur. scio tamen Iuliano placuisse in eo legato, quod sinendi modo relinquitur, idem iuris esse, quod in fideicommissis; quam sententiam et his temporibus magis optinere uideo. **281.** Item legata Graece scripta non ualent; fideicommissa uero ualent. **282.** Item si legatum per

---

1) Titius *Rohrscheidt*. Titium V. 2) relinquitur V. 3) *add. Goeschen.*

---

§ 278. *cf. Ulp.* 25, 12. *Paul.* 4, 1, 18. *I.* 2, 23, 1. *D.* 31, 29 *pr.* (*Cels.* 251). 1, 2, 2, 32 *fin.* (*Pomp.* 178). 50, 16, 178, 2 (*Ulp.* 2964). 35, 1, 92 (*Ulp.* 1895). 2, 1, 19 *pr.* (*Ulp.* 1897). 32, 78, 6 (*Paul.* 2078). 40, 13, 4 (*Paul.* 1382). *C.* 8, 17 (18), 2 (*a.* 212). 3, 36, 7 (*a.* 239 *vel* 241). 6, 42, 16, 1 (*a.* 294). *Suet. Claud.* 23. *Quint. inst. or.* 3, 6, 70. *C. I. L.* VI 1383. X 1123. 1254 (= *Dessau* 1063. 1086. 1179).

§ 279. *cf. D.* 36, 3, 15 *pr.* (*Paul.* 818).

§ 280. *cf. Gai epit.* 2, 7, 8. *Paul.* 3, 8, 4. *D.* 22, 1, 34 (*Ulp.* 530). 30, 39, 1 (*Ulp.* 2619). 35, 1, 92 *i. f.* (*Ulp.* 1895). 36, 3, 1, 13 (*Ulp.* 1727). 50, 10, 5 *pr.* (*Ulp.* 2075). 22, 1, 17, 3 (*Paul.* 2058). 31, 87, 1 (*Paul.* 1562). *C. tit.* 6, 47.

§ 281. *cf. Ulp.* 25, 9. *D.* 32, 11 *pr.* (*Ulp.* 1857). 32, 37, 5 (*Scaev.* 68). 32, 101 *pr.* (*Scaev.* 55). 31, 34, 7 (*Mod.* 318). *C. I. L.* III *suppl.* 12283. 14203, 15 (*Dessau* 7784).

§ 282. *cf. Gai. epit.* 2, 7, 8. *infra* 4, 9; 171. *Paul.* 1, 19, 1. *I.* 3, 27, 7. 4, 6, 19; 23; 26. 4, 16, 1. *C.* 1, 3, 45, 7 (*a.* 530).

damnationem relictum heres infitietur, in duplum cum eo[1] agitur; fideicommissi uero nomine semper in simplum persecutio est. **283.** Item *quod*[2] quisque ex fideicommisso plus debito per errorem soluerit, repetere potest; at[3] id, quod ex causa falsa per damnationem legati plus debito solutum sit, repeti non potest. idem scilicet iuris est de eo legato[4], quod non debitum uel ex hac uel ex illa causa per errorem solutum fuerit.

284. Erant etiam aliae differentiae, quae nunc non sunt. **285.** Ut ecce peregrini poterant fideicommissa[5] capere[6], et fere[7] haec[8] fuit origo fideicommissorum.[9] sed postea id prohibitum est, et nunc ex oratione diui[10] Hadriani senatus consultum[11] factum est, ut ea fideicommissa fisco uindicarentur. **286.** Caelibes | quo- 126
que, qui per legem Iuliam[12] hereditates legataque capere prohibentur, olim fideicommissa uidebantur[13] capere posse. **286[a].** Item orbi, qui per legem Papiam ob id, quod liberos non habent[14], dimidias partes hereditatum[15] legatorumque perdunt, olim solida fideicommissa uidebantur capere posse. sed postea senatus

1) ego V. 2) *add. Goeschen.* 3) ad V. 4) de eo legato V. legato *del. Savigny, probabiliter.* de solido *Hu.* 5) fidemcommissam V. 6) facere V. 7) ferre V. 8) hac *vel* hae V. 9) fidecommissa V. 10) diui sunt V. 11) consultus V. 12) Iulianas V. Iuliam alienas *Polenaar.* 13) uidebatur V. 14) habebant V. 15) hereditarium V.

§ 283. *cf. Ulp.* 24, 33. *Paul.* 3, 6, 92. *I.* 3, 27, 7. 2, 20, 25. *D.* 4, 3, 23 (*Gai.* 100). 12, 6, 62 (*Maecian.* 20). 12, 6, 2; 5 (*Ulp.* 2544. 2545). 35, 3, 3, 10 (*Ulp.* 1718). 19, 1, 5, 1 (*Paul.* 1636). 22, 6, 9, 5; 6 (*Paul.* 908). *C.* 6, 50, 9 (*a.* 238). 4, 5, 4 (*a.* 293). 6, 50, 19 (*a.* 532).

§ 284. *cf. supra* 2, 268.

§ 285. *cf. Theoph.* 2, 23, 1 (*p.* 238 *Ferr.*). *Cic. in Verr.* 2, 1, 47, 123. *Plin. ad Trai.* 75. 76 (79. 80). *Paus.* 8, 43, 5.

§ 286. *cf. supra* 2, 111; 144; 150; 206; 207. *Ulp.* 17, 1. 22, 3. *C. Th.* 8, 16, 1 = *C. I.* 8, 57 (58), 1. *Sozom. h. eccl.* 1, 9 (*p.* 881 *sq. ed. Migne*).

§ 286[a]. SC. Pegas.] *cf. supra* 2, 254.

consulto Pegasiano proinde fideicommissa quoque ac legata[1] hereditatesque capere posse[2] prohibiti sunt; eaque translata sunt ad eos, qui *in eo*[3] testamento liberos habent, aut si nulli[4] liberos habebunt[5], ad populum, sicuti iuris est in legatis et in hereditatibus, quae eadem aut simili[6] ex cau*sa caduca fiunt*. 287. *I*tem[7] olim incertae personae uel[8] postumo alieno per fideicommissum relinqui poterat, quamuis neque heres institui neque legari ei posset.[9] sed senatus consulto, quod auctore diuo[10] Hadriano factum est, idem[11] in fideicommissis, quod in legatis hereditatibusque constitutum est. 288. Item poenae nomine iam non dubitatur nec per fideicommissum quidem relinqui posse.

289. Sed quamuis in[12] multis iuris partibus longe latior causa sit fideicommissorum quam eorum, quae directo relincuntur, in quibusdam tantundem ualeant[13], tamen tutor non aliter testamento dari potest quam directo, ueluti hoc modo: LIBERIS MEIS *TI*TIVS TVTOR[14] ESTO, uel ita: LIBERIS MEIS TITIVM TVTOREM DO; per fideicommissum uero dari[15] non potest.

---

1) legatum V. 2) possem V. pro semisse *proponit Hu.* 3) in eo *add. Polenaar ex* 2, 206. 4) nulli *Savigny, Polenaar.* nullos V. 5) habebint V. 6) simile V. 7) causa —item *restituit Polenaar.* cautem V. 8) *num* velut? *cf. supra* 2, 242. 9) possit V. 10) diro V. 11) id V. 12) ui *vel* ut V. 13) ualent V. 14) tutores V. 15) uero dari] dari uero V.

---

§ 287. *cf. Ulp.* 25, 13. *D.* 34, 5, 5 (6); 7 (8) (*Gai.* 392). 34, 5, 4 (5) (*Paul.* 1593). neque heres institui] *cf. supra* 2, 242. *Ulp.* 22, 4. *I.* 2, 14, 12. neque legari] *cf. supra* 2, 238; 241.
§ 288. *cf. supra* 2, 235 *sq.* 243. *Ulp.* 25, 13.
§ 289. *cf. supra* 1, 149. *D.* 26, 2, 33 (*Iav.* 228). 26, 2, 3 *pr.* (*Ulp.* 994). 26, 2, 7 (*Paul.* 1637). 26, 3, 1, 1 (*Mod.* 691).

Fol. de- perd.

1. [1]*Intestatorum hereditates ex*[2] *lege* XII *tabularum primum ad suos heredes pertinent.* 2. *Sui autem heredes existimantur liberi, qui in potestate morientis fuerunt, ueluti filius filiaue, nepos neptisue ex filio*[3], *pronepos proneptisue ex nepote filio nato prognatus prognataue. nec interest, utrum*[4] *naturales sint*[5] *liberi an adoptiui. ita demum tamen nepos neptisue et pronepos proneptisue suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, siue morte id acciderit*[6] *siue alia ratione, ueluti emancipatione; nam si per id tempus, quo quis*[7] *moriatur*[8], *filius in potestate*

---

1) "*primum huius commentarii folium deperditum ex Coll.* 16, 2, 1—5 *et Inst. aliquatenus tantum sarciri potuit: nam suppleta uni fere tantum sufficiunt codicis Veron. paginae et dubium non est, quin primum aliqua praecesserint transitus faciendi gratia. cf.* 2, 99; 100. *deinde pr. I. h. t. ex Gaio petitum esse potest. et postremo is more suo praemonuisse putandus est interesse, utrum ingenuus an libertus decesserit. cf.* §§ 18. 39. *prius se de ingenuorum hereditatibus acturum.* 'Ingenuorum intestatorum' *etc. de siglis vid. ad Coll. notata.*" *ita fere Hu.*
2) ex *Inst.; om. Coll.* 3) ex filio *Inst.; om. Coll.* 4) utrum *Inst.; om. Coll.* 5) sint] sunt *Inst.; om. Coll.* 6) in potestate — acciderit *Inst.; om. Coll.* 7) quis *Inst.* quisque *Coll.* 8) moriatur *Verc.* morietur *BW.* moreretur *Inst.*

---

§ 1. = *I.* 3, 1, 1. *Coll.* 16, 2, 1. *cf. Gai epit.* 2, 8 *pr. Ulp.* 26, 1 (= *Coll.* 16, 4, 1). *Coll.* 16, 3, 3 (*Paul.*). *D.* 28, 2, 9, 2 *i. f.* (*Paul.* 1601). *C.* 6, 55, 4 (*a.* 293). — lege XII tab.] 5, 4.

§ 2. = *I.* 3, 1, 2; 2b. *Coll.* 16, 2, 2. *cf. supra* 2, 156. *Gai epit., Ulp. ll. cc. Ulp.* 22, 14. *Coll.* 16, 3, 4; 8 (*Paul. Sent.* 4, 8, 4; 8). *D.* 50, 16, 220 *pr.* (*Call.* 108). 38, 16, 1, 2; 4 (*Ulp.* 2512). *C.* 6, 55, 5 (*a.* 293).

eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idem[1] *et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus.*[2] 3. *Vxor quoque, quae in manu eius, qui moritur*[3], *est, ei*[4] *sua heres est, quia filiae loco est. item nurus, quae in filii manu est, nam et haec neptis loco est. sed ita demum erit sua heres, si*[5] *filius, cuius in manu fuerit*[6], *cum pater moritur, in potestate eius non sit. idemque dicemus*[7] *et de ea, quae in*[8] *nepotis manu matrimonii causa sit, quia proneptis loco est.* 4. *Postumi quoque, qui*[9] *si uiuo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt.* 5. *Idem iuris est*
127 *de his, quorum nomine ex lege Aelia Sentia uel ex sena-*
t. s. *tus consulto post* | mortem patris causa probatur: nam et hi uiuo patre causa probata in potestate eius futuri essent. 6. Quod etiam de eo filio, qui ex prima secundaue[10] mancipatione[11] post mortem patris manumittitur, intellegemus. 7. Igitur cum filius filiaue et ex altero filio nepotes neptesue extant, pariter ad hereditatem uocantur; nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit. aequum enim uidebatur nepotes neptesue in patris sui locum portionemque succedere.

1) idque *Inst.* 2) intellegemus *Inst.* intellegimus *Coll.* 3) qui moritur *ins. Hu.* 4) ei] is *B.* in *Verc.; om. W.* 5) si *om. Coll.* 6) fuerit *Krueger.* eius *Coll.* 7) dicimus *Coll.* 8) in] de *Verc.; om. BW.* 9) qui *Inst.; om. Coll.* 10) secundaque V. *Coll.* 11) mancipationem V.

§ 3. = *Coll.* 16, 2, 3. *cf. supra* 1, 114; 115b; 118. 2, 139; 159. *Ulp.* 22, 14. 23, 3. 29, 1. *Gell.* 18, 6, 9. *Serv. ad Aen.* 7, 424. *Dionys.* 2, 25.

§ 4. = *I.* 3, 1, 2b *fin. Coll.* 16, 2, 4. *cf. Gai epit.* 2, 8, 1. *Ulp.* 22, 15. *C.* 6, 55, 4 (*a.* 293).

§ 5. = *Coll.* 16, 2, 5. *cf. Coll.* 16, 3, 7; 15. *supra* 1, 32. 2, 142 *sq.* 1, 66; 95. *Ulp.* 7, 4.

§ 6. = *Coll.* 16, 2, 6. *cf. Coll.* 16, 3, 7. *Ulp.* 23, 3 *supra* 1, 132. 2, 141.

§§ 7. 8. = *Coll.* 16, 2, 7; 8. *I.* 3, 1, 6. *cf. Gai epit.* 2, 8, 2. *Ulp.* 26, 2. *D.* 38, 16, 1, 4—6 (*Ulp.* 2512). *C.* 6, 55, 2 (*a.* 290). 3 (*a.* 293).

pari ratione et si nepos neptisue[1] sit ex filio et ex nepote pronepos *pro*neptisue, simul omnes uocantur ad hereditatem. 8. Et quia placebat nepotes neptesue, item pronepotes proneptesue in parentis sui locum succedere, conueniens esse uisum est non in capita, sed *in*[2] stirpes hereditatem[3] diuidi, ita ut filius partem dimidiam hereditatis ferat et ex altero filio duo pluresue nepotes alteram dimidiam; item si ex duobus filiis nepotes extent et ex altero filio unus forte uel duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut ad duos dimidia pars pertineat et ad tres aut quattuor altera dimidia.

9. Si nullus sit suorum heredum, tunc hereditas 128
pertinet | ex eadem lege XII tabularum ad adgnatos.[4] t. s.
10. Vocantur autem adgnati, qui legitima cognatione iuncti sunt. legitima autem cognatio est ea, quae p*er* u*i*rilis sexus persona*s* *coniungitur*. *itaque eodem p*atre nati fratres agna*ti* *sibi* *sunt*, *qui etiam consanguinei* uocantur, nec requiritur, an etiam matrem eandem habuerint. item patruus fratris filio et inuicem is illi agnatus est. eodem numero sunt fratres patrueles inter se, id est qui ex duobus fratribus progenerati sunt, quos plerique et*iam* consobrinos uocant; qua ratione

---

1) neptisue *Coll.* neptisque V. *Inst.* 2) in *Coll. Inst.*; *om.* V. 3) hereditatem *W Inst.* hereditates V. 4) gnatos V.

---

§ 9. = *Coll.* 16, 2, 9. *cf. Gai epit.* 2, 8, 3. *I.* 3, 2 *pr.* *Ulp.* 26, 1. *Coll.* 16, 3, 13 (*Paul. Sent.* 8, 4, 13). *D.* 38, 16, 1, 9 (*Ulp.* 2513). *C.* 6, 58, 6 (*a.* 293). lege XII tab.] 5, 4. *D.* 50, 16, 195, 1 (*Ulp.* 1203).

§ 10. = *Coll.* 16, 2, 10; *inde a verbis* itaque eodem = *I.* 3, 2, 1 *med.* *cf. supra* 1, 156. *I.* 3, 2, 1 *in.* 3, 5, 4. *Gai epit.* 2, 8, 3. *Ulp.* 26, 1. *Coll.* 16, 3, 13; 15 (*Paul. Sent.* 8, 4, 13; 15). 16, 6, 1 (*Ulp.* 1926). *D.* 38, 16, 2, 1 (*Ulp.* 2524). 38, 16, 1, 10 (*Ulp.* 2513). 38, 10, 10, 4 (*Paul.* 876). 38, 7, 5 *pr.* (*Mod.* 105). legitima cognatione] *cf. D.* 23, 2, 12, 4 (*Ulp.* 2688). 38, 16, 2 *pr.* (*Ulp.* 2524). consobrinos] *cf. I.* 3, 6, 4. *D.* 38, 10, 1, 6 (*Gai.* 200). 38. 10, 10, 15 (*Paul.* 876).

scilicet etiam ad plures gradus agnationis peruenire
poterimus. 11. Non tamen omnibus simul agnatis dat
lex XII tabularum hereditatem, sed his, qui[1] tum, cum
certum est aliquem intestatum decessisse, proximo
gradu sunt. 12. Nec in eo iure successio est. ideoque
si agnatus proximus hereditatem omiserit uel, ante-
quam adierit, decesserit, sequentibus nihil iuris ex lege
competit. 13. Ideo autem non mortis tempore quis
*prox*imus fuerit[2], requirimus, sed eo tempore, quo
certum fuerit aliquem intestatum decessisse, quia si
quis *testamento fa*cto decesserit, melius esse uisum est
tunc ****[3] requiri proximum, cum certum esse coepe-
rit neminem ex eo testamento fore heredem. 14. Quod
129 ad feminas tamen attinet, in hoc iure aliud in | ipsa-
rum hereditatibus capiendis placuit, aliud in cetero-
rum [bonis][4] ab his capiendis. nam feminarum *here-
ditat*es proinde ad nos agnationis iure redeunt atque
masculorum, nostrae uero hereditates ad feminas ultra
consanguineorum gradum non pertinent. itaque soror
fratri sororiue legitima heres est, amita uero et fratris
filia legitima heres esse *non potest; sororis autem nobis
loco est*[5] etiam mater aut nouerca, quae per in manum
conuentionem apud patrem nostrum iura filiae nancta

---

1) quibus V. 2) fuerit *Polenaar.* erit V. *Coll.*
3) *quattuor litterae in* V *non satis certe legi possunt. an* eius? *om. Coll.* 4) *om. Coll.* 5) non—est *suppl. ex Coll.*

---

§ 11. = *Coll.* 16, 2, 11. *I.* 3, 2, 1 *fin.* *cf. Gai epit.* 2, 8, 4. *Coll.* 16, 3, 17 (*Paul. Sent.* 4, 8, 17). *I.* 3, 2, 6. 3, 1, 7.

§ 12. = *Coll.* 16, 2, 12. *cf. infra* 3, 22; 28. *Ulp.* 26, 5. *Paul.* 4, 8, 23; 26. *I.* 3, 2, 7.

§ 13. = *Coll.* 16, 2, 13. *cf. I.* 3, 2, 6. 3, 1, 7. *D.* 28, 2, 16. (*Afr.* 25). 38, 16, 1, 8 (*Ulp.* 2512). 38, 16, 2, 5 *sq.* (*Ulp.* 2524). 38, 16, 5 (*Ulp.* 1199).

§ 14. = *Coll.* 16, 2, 14. *cf. Gai epit.* 2, 8, 5; 6. *Ulp.* 26, 6. *Paul.* 4, 8, 22. *Coll.* 16, 3, 16; 20 (*Paul. Sent.* 4, 8, 16; 20). 16, 7, 1 (*Ulp.* 1927). *I.* 3, 2, 3; 3a; 3b. *C.* 6, 58, 4 (*a.* 250). 9 (*a.* 294). 14 (*a.* 531).

est. **15.** Si ei, qui, defunctus erit, s*i*t frater et alterius fratris filius, sicut ex superioribus intellegitur, frater prior[1] est, quia gradu praecedit. sed alia facta est iuris interpretatio inter suos heredes. **16.** Quod si defuncti nullus frater extet, *sed*[2] sint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet; sed quaesitum est, si dispari forte numero sint nati, *uel*ut ex uno unus uel duo, ex altero tres uel quattuor, utrum in stirpes diuidenda sit hereditas, sicut inter suos heredes iuris est, an potius in capita. iam dudum tamen placuit in capita diuidendam esse hereditatem. itaque quotquot erunt ab utraque parte personae, in tot portiones hereditas diuidetur, ita ut singuli singulas portiones ferant.

17. Si nullus agnatus sit, eadem le*x* XII tabularum
gentiles ad hereditatem uocat.[3] qui sint autem gen-
tiles, primo com|mentario rettulimus; et cum illic ad- 130
monuerimus totum gentilic*i*um ius in desuetudinem
abisse, superuacuum est hoc quoque loco de eadem re
iterum[4] curiosius tractare.

18. Hactenus lege XII tabularum finitae sunt intestatorum hereditates. quod ius quemadmodum strictum fuerit, palam est intellegere. **19.** Statim enim

1) potior *Coll.; cf. etiam Paul. Dig.* 20, 4, 15. 2) *suppl. ex Coll.* 3) uocant V. 4) iterum *Hugo.* tisi V.

§ 15. = *Coll.* 16, 2, 15. *cf. Gai epit.* 2, 8, 6. *Coll.* 16, 3, 18 (*Paul. Sent.* 8, 4, 18). *I.* 3, 2, 5.

§ 16. = *Coll.* 16, 2, 16. *cf. Gai epit.* 2, 8, 6. *Ulp.* 26, 4. *Coll.* 16, 3, 17; 19 (*Paul. Sent.* 8, 4, 17; 19). *I.* 3, 2, 4. *D.* 38, 16, 2, 2 (*Ulp.* 2524).

§ 17. = *Coll.* 16, 2, 17. *cf. Coll.* 16, 3, 3 (*Paul. Sent.* 8, 4, 3). 16, 4, 2 (*Ulp.*). *Cic. Verr.* 2, 1, 45, 115. *de orat.* 1, 39, 176. *de domo* 13, 35. lex XII tab.] 5, 5. *Auct. ad Herenn.* 1, 13, 23. *Cic. de invent.* 2, 50, 148. *C. I. L.* VI 1572 (*Bruns* I[6], 282) *col.* I, 22. 24. primo commentario] 1, 164? *cf. supra p.* 184 *sq. not.* 3.

§ 18. *cf. I.* 3, 3 *pr.* 3, 9, 2.

§ 19. *cf. I.* 3, 1, 9. *D.* 37, 1, 6, 1 (*Paul.* 575)

emancipati liberi nullum ius in hereditatem parentis ex ea lege habent, cum desierint sui heredes esse. **20.** *I*dem iuris est, si ideo liberi non sint in potestate patris, quia sint cum eo ciuitate Romana[1] donati nec ab imperatore in potestatem[2] redacti fuerint. **21.** Item agnati kapite deminuti non admittuntur ex ea lege ad hereditatem, quia nomen agnationis capitis deminutione perimitur. **22.** Item proximo agnato non adeunte hereditatem nihilo magis sequens iure legitimo admittitur. **23.** Item feminae agnatae, quaecumque consanguineorum gradum excedunt, nihil iuris ex lege habent.[3] **24.** Similiter non admittuntur cognati, qui per feminini sexus personas necessitudine iunguntur, adeo quidem, ut nec inter matrem et filium filiamue ultro citroque hereditatis capiendae ius conpetat, praeterquam si per in manum conuentionem consanguinitatis iura inter eos constiterint.[4]

25. Sed hae iuris iniquitates edicto praetoris emen-
131 datae | sunt. **26.** Nam eos omnes, qui legitimo iure deficiuntur, uocat ad hereditatem[5], proinde ac si in potestate parentis mortis tempore fuissent, siue soli sint, siue etiam sui heredes, id est qui in potestate

---

1) p m · V. 2) potestate V. 3) habentur V. 4) *sequitur linea vacua in* V. 5) *quaedam excidisse videntur. Polenaar supplet:* sed liberos quidem emancipatos primo gradu uocat ad hereditatem. *fortasse melius sic:* ac primo quidem gradu liberos emancipatos uocat ad hereditatem.

---

§ 20. *cf. supra* 1, 93; 94. 2, 135a. *Coll.* 16, 7, 2 (*Ulp.* 1927).
§ 21. *cf. I.* 3, 5, 1. *Ulp.* 27, 5. *infra* 3, 27. *supra* 1, 158.
§ 22. *cf. supra* 3, 12. *infra* 3, 28.
§ 23. *cf. supra* 3, 14.
§ 24. *cf. Ulp.* 26, 7; 8. *I.* 3, 3 *pr.* *supra* 3, 3. *Quintil. inst. orat.* 4, 2, 5.
§ 25. *cf. I.* 3, 9 *pr.* 3, 9, 2 *fin.* 3, 3 *pr.;* 1 *in.* 3, 1, 9. *D.* 38, 8, 2 (*Gai.* 295). *infra* 3, 41.
§ 26. *cf. supra* 3, 19; 20. *Coll.* 16, 7, 2 (*Ulp.* 1927). *Ulp.* 28, 8. *I.* 3, 1, 9. *D.* 38, 6, 4 (*Paul.* 1627). 37, 1, 6, 1 (*Paul.* 575). 38, 15, 1, 2 (*Mod.* 120). *Cic. Verr.* 2, 1, 44, 114.

patris fuerunt, concurrant. 27. Ad*g*natos autem capite deminutos non secundo gradu post suos heredes uocat, id est, non eo gradu uocat, quo per legem uocarentur, si kapite minuti non essent; sed tertio proximitatis nomine. licet enim capitis deminutione ius legitimum perdiderint, certe cognationis iura retinent. itaque si quis alius sit, qui integrum ius agnationis habebit, is potior erit, etiamsi longiore gradu fuerit. 28. Idem iuris est, ut quidam putant, in eius agnati persona, qui proximo agnato omittente hereditatem nihilo magis iure legitimo admittitur; sed sunt, qui putant hunc eodem gradu a praetore uocari, quo etiam per legem agnatis hereditas datur. 29. Feminae certe agnatae, quae consanguineorum gradum excedunt, tertio gradu uocantur, id est, si neque suus heres neque agnatus *u*llus erit. 30. Eodem gradu uocantur etiam[1] eae[2] personae, quae per feminini sexus personas copulatae sunt. 31. Liberi quoque, qui in adoptiua familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu uocantur.[3]

32. Quos autem | praetor uocat ad hereditatem, hi 132

---

1) etiamsi V. 2) heae V. 3) uocatur V.

---

§ 27. *cf. supra* 3, 21. *Gai epit.* 2, 8, 7. *Ulp.* 28, 9. *I.* 3, 5, 1. *supra* 1, 158. *D.* 38, 7, 1 (*Iul.* 409). 38, 8, 5 (*Pomp.* 430). licet enim] *cf. supra* 3, 21. 1, 158. *I.* 3, 4, 2. *D.* 38, 16, 11 (*Pomp.* 264). 38, 17, 1, 8 (*Ulp.* 2514).

§ 28. *cf. supra* 3, 12; 22. *I.* 3, 2, 7.

§ 29. *cf. supra* 3, 23. *Paul.* 4, 8, 22a. *D.* 38, 7, 2, 2 (*Ulp.* 1198).

§ 30. *cf. supra* 3, 24. *Ulp.* 28, 9. *Gai epit.* 2, 8, 7. *I.* 3, 5, 2. *D.* 38, 8, 2 (*Gai.* 295). 38, 8, 4 (*Ulp.* 2380). 38, 10, 10, 6 (*Paul.* 876).

§ 31. = *I.* 3, 5, 3. *cf. I.* 3, 1, 13. *D.* 38, 8, 1, 4 (*Ulp.* 1201).

§ 32. = *I.* 3, 9, 2 *in. cf. Ulp.* 28, 12. *infra* 3, 80. 4, 34; 111. *I.* 4, 12 *pr. D.* 5, 5, 2 (*Gai.* 149). 5, 5, 1 (*Ulp.* 539). 37, 1, 1 (*Ulp.* 1015). 37, 1, 2 (*Ulp.* 486). 50, 16, 138 (*Paul.* 946). 50, 17, 117 (*Paul.* 202).

heredes ipso[1] quidem iure non fiunt: nam praetor heredes facere non p*otest; per legem enim tantum uel similem iuris constitutionem* her*edes f*iunt, uelut per senatus consultum et constitutionem principalem: sed *cum eis praetor dat bonorum possessionem*, loco heredum *con*stituuntur.[2]

33. A*dhuc autem etia*m alios conplures gradus p*raetor facit in bonorum possessionibus dandis*, d*um id* ag*it*, ne *quis sine successore moriatur*. de quibus in his commentariis consul*to non agimus*, *quia* hoc ius totum[3] propriis commentariis *exsecuti sumus*. 33[a]. *Hoc* solum admonuisse sufficit, | ——— *vv. 3 exceptis frustulis legi nequeunt* ——— *per* | in man*um conuen*tionem iura consanguin*itatis* na|cta[4] ———
——— *vv. 10* ———
133 ——— |[5] ———
t. s. ——— *vv. 19* ———

34. [6]*Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi ueteris iuris, sed* magis *confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. nam illis quoque*, qui rec*te facto testamento heredes instituti sunt*, dat *secun-*
134 *dum tabulas bonorum possessionem: item ab in*|testat*o*
heredes suos et agn*ato*s ad bonorum possessionem

---

1) ipse V. 2) *lacunae huius paragraphi suppl. ex Inst.* 3) tutum V. 4) *inde apparet de iure matris hic Gaium egisse; recte igitur Hu. de SCto Tertulliano cogitavit.* 5) '*initio huius paginae vel paulo post probabile est Gaium dixisse ex SCto Tertulliano matri non modo b. possessionem, sed etiam hereditatem competere, eamque b. possessionem adversus agnatos semper cum re praetorem dare. proinde hanc b. possessionem non modo supplendi, sed etiam impugnandi iuris civilis causa dari: quod etiam in aliis causis fieri*'. *Hu.* 6) *quae sequuntur suppl. Goeschen ex Inst.*

---

§ 33. = *I.* 3, 9, 2 *med.*

§ 33a. *cf. supra* 3, 24. *Ulp.* 26, 8. *I. tit.* 3, 3. *D.* 34, 5, 9 (10), 1 (*Tryph.* 72).

§ 34. = *I.* 3, 9, 1. *cf. Coll.* 16, 3, 5 *fin.* (*Paul. Sent.* 8, 4, 5) suo loco] *cf. infra* 4, 144.

uocat. quibus casibus beneficium eius in eo solo uidetur aliquam utilitatem habere, ut is, qui ita bonorum possessionem petit, interdicto, cuius principium est QVORVM BONORVM, uti possit, cuius interdicti quae sit utilitas, suo loco proponemus; alioquin remota quoque bonorum possessione ad eos hereditas pertinet iure ciuili.

35. Ceterum saepe quibusdam ita datur bonorum possessio, ut is, cui data sit, *non* optineat hereditatem; quae bonorum possessio dicitur sine re. 36. Nam si uerbi gratia iure facto testamento heres inst*i*tutus creuerit hereditatem, sed bonorum possessionem secundum tabulas testamenti petere noluerit, contentus eo, quod iure ciuili heres sit, nihilo minus ii, qui nullo facto testamento ad intestati bona uocantur, possunt petere bonorum possessionem; sed sine re ad eos [hereditas][1] pertinet, cum testamento scriptus heres euincere hereditatem possit. 37. Idem iuris est, si intestato aliquo mortuo suus heres nolu*erit* petere *bonorum* possessionem, *c*ontentus l*egitimo iure*. *nam*[2] et agnato competit quidem bonorum possessio, sed sine re, quia euinci hereditas a[3] suo herede potest. et illud conuenien*ter dice*tur[4]: si ad agnatum iure ciuili pertinet hereditas et is adierit hereditatem, sed[5] bonorum possessionem petere noluerit, et si quis ex proximis cognatis[6] petierit, sine re habebit bonorum possessionem propter eandem rationem. 38. Sunt et alii quidam similes casus, quorum aliquos | superiore commentario tradidimus.[7] 135

1) *ut glossema del. Polenaar.* 2) nam *suppl. Hollweg.* 3) ap V. 4) conuenienter dicetur *Goeschen.* conuenientur V. 5) sed si V. 6) cognatus V. 7) *sequitur linea vacua.*

§§ 35—37. *cf. Ulp.* 28, 13. 23, 6. 26, 8. *supra* 2, 148; 151a.

§ 38. sup. comm.] 2, 119; 148; 149.

39. Nunc de libertorum bonis uideamus. **40.** Olim itaque licebat liberto patronum suum *im*pune testamento praeterire. nam ita demum lex XII tabularum ad hereditatem liberti uocabat patr*on*um, si intestatus[1] mortuus esset libertus nullo suo herede *re*licto. itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquerat, nihil in bonis eius patrono iuris erat; et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla uidebatur esse querella; si uero uel adoptiuus filius filiaue uel uxor, quae in manu esset, *suus uel*[2] sua heres ess*et*, aperte ini*qu*um erat nihil iuris patrono superesse. **41.** Qua de causa postea praetoris edicto haec iuris iniquitas emendata[3] est. siue enim faciat testamentum libertus, iubetur ita testari, ut patrono suo partem dimidiam bonorum suorum relinquat[4], et si aut nihil aut minus quam partem dimidiam reliquerit, datur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiae bonorum possessio; si uero intestatus moriatur suo herede relicto adoptiuo filio *uel* uxore, quae in manu ipsius esset, uel nuru[5], quae in manu filii eius fuerit, datur[6] aeque patrono aduersus hos suos heredes partis dimidiae bonorum possessio.
136 prosunt autem liberto ad ex|cludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habet, sed etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo aliqua ex parte heredes scripti *sint aut praeteriti con*tra tabulas testamenti bonorum possessio-

---

1) intestatis V. 2) suus uel *suppl. Hu.* 3) emandata V. 4) relinquatur V. 5) nurus V. 6) dat V.

---

§§ 39. 40. = *I.* 3, 7 *pr.* *cf.* *Ulp.* 27, 1. 29, 1. *D.* 38, 16, 3 *pr.* (*Ulp.* 2525). lex XII tab.] 5, 8. *cf.* *Coll.* 16, 8, 2 (*Ulp.* 1928). *D.* 37, 14, 11 (*Ulp.* 2022). *infra* 3, 46; 49; 51. *supra* 1, 165.

§ 41. = *I.* 3, 7, 1. *cf.* *Ulp.* 29, 1. *D.* 38, 2, 1, 2 (*Ulp.* 1149). 38, 2, 6 *pr.* (*Ulp.* 1153). *Cass.* *Dio* 51, 15, 7. *Suet.* *Nero* 32.

nem ex edicto petierint; nam exheredati nullo modo repellunt patronum. **42.** Postea lege Papia aucta sunt iura patronorum, quod ad locupletiores libertos pertinet. cautum est enim ea lege, ut ex bonis eius, qui sestertium[1] *centum* mili*bus amplius* patrimonium reli*que*rit et pauciores quam tres liberos habebit, siue is testamento facto siue intestato mortuus erit, uirilis pars patrono debeatur; itaque cum unum filium unamue filiam heredem reliquerit[2] libertus, proinde pars dimidia patrono debetur, ac si sine ullo filio filiaue moreretur; cum uero duos duasue heredes reliquerit, tertia pars debetur[3]; si tres reli*n*quat, repellitur patronus. **43.** In bonis libertinarum nullam iniuriam antiquo iure patiebantur patroni. cum enim hae in pat*ro*norum legitima tutela essent, non aliter scilicet testamentum facere poterant quam patrono auctore; itaque siue auctor ad testamentum faciendum | factus *erat, aut de* 137 t. s.
se queri debebat, quod heres a liberta | relictus *non erat, aut ipsum ex testamento, si heres ab ea reli*|ctus erat, *seque*batur[4] hereditas. si uero auctor | ei fa*ctu*s non erat, et intestata liberta morieba*tur*, | ad *eundem, quia suos heredes femina habere non potest, hereditas per*|tinebat[5]: nec enim ullus olim *alius iure ciuili heres erat, qui* | posset[6] patronum a bonis lib*ertae intestatae*[7] *re*|pellere. **44.** Sed postea lex Papia cum quattuor liberorum iure libertinas tutela patronorum liberaret et eo

---

1) sestertiorum *Inst.* sestertiorum | | | | V? 2) relinquerit V. 3) debet V. 4) erat—sequebatur *suppl. Krueger et Hu.* 5) eundem—pertinebat *suppl. Hu.; cf. infra* 3, 51. 6) posset *Lachmann.* possit V. 7) *suppl. Hu.*

---

§ 42. = *I.* 3, 7, 2. *cf. D.* 37, 14, 16 (*Ulp.* 2020). 35, 3, 1, 14 (*Ulp.* 1711). 50, 16, 145 (*Ulp.* 2021).

§ 43. *cf. Ulp.* 29, 2. *fr. de iure fisci* 12. *supra* 1, 192. 2, 118; 122.

§ 44. *cf. Ulp.* 29, 3. *supra* 1, 194. *D.* 50, 16, 153 (*Ter. Clem.* 26). 50, 16, 145 (*Ulp.* 2021). *C. I. L.* VI 1877 (*Dessau* 1910).

modo concederet eis etiam sine tu|toris auctoritate *testamentum facere, prospexit*, | ut pro numero libero*rum*, *quos liberta mortis tempo*|re habuerit, uirilis pars patrono debeatur; ergo ex bonis eius, quae | —— *vv.* 2½ *legi nequeunt* —— | [1] *heredit*as ad patronum pertinet.

45. Quae diximus de patrono, eadem intellegemus et de filio patroni, item de ne*po*te *e*x filio *et de* pronepo*te ex nepote fi*lio nato pro*gn*ato. 46. Filia uero patroni et *neptis* ex filio et pronep*tis ex* nepote filio nat*o* progna*ta* ol*im* quide*m habebant idem ius*, *quod l*ege XII tabularum patrono datum est; praetor *autem*
138 *non nisi uirilis* sex*us* patronorum liber*os uocat; filia*
t. s. *uero ut contra tabulas*[2] testa|menti liberti *aut*[3] ab intestato contra filium adoptiuum uel uxorem nurumue, quae in manu fuerit, bonorum possessionem petat, trium liberorum iure lege Papia consequitur; aliter hoc ius non habet. 47. Sed ut ex bonis libertae testatae quattuor liberos habentis uirilis pars ei debeatur, ne liberorum quidem iure consequitur, ut quidam putant; sed tamen intestata liberta mortua uerba legis Papiae faciunt, ut ei uirilis pars debeatur; si uero testamento facto mortua sit liberta, tale ius ei datur, quale datum est contra tabulas testamenti liberti, id est, quale et uirili*s* sexus patronorum liberi contra tabulas testamenti liberti habent, quamuis parum diligenter ea pars legis scripta sit. 48. Ex *h*is apparet e*x*traneos heredes patronorum longe remotos *ess*e ab om*ni* eo iure, quod uel in *in*testatorum bonis uel *cont*ra tabulas testamenti patrono competit.

---

1) *cf. apographi supplementum.* 2) praetor — tabulas *suppl. Krueger.* 3) *suppl. Hu.*

---

§ 45. *cf. infra* 3, 58. *Ulp.* 29, 4. 27, 1. *I.* 3, 8 *pr. D.* 38, 2, 5 (*Gai.* 288).
§ 46. *cf. Ulp.* 29, 5. 27, 1. *D.* 38, 2, 39 (*Ter. Clem.* 25).
§ 47. *cf. supra* 3, 44.
§ 48. *cf. infra* 3, 58; 64.

49. Patronae olim ante legem Papiam hoc solum ius habebant in bonis libertorum, quod etiam patronis *ex* lege XII tabularum datum est. nec enim ut contra tabulas te*sta*menti ingrati liberti uel ab intestato contra filium adoptiuum uel uxorem nurumue bonorum possessionem partis dimidiae peterent, praetor similiter ut de patrono liberisque eius curabat. 50. Sed lex Papia duobus liberis honora*t*ae ingenuae patronae, |
libertinae tribus eadem fere iura dedit, quae ex edicto 139
praetoris patroni habent; trium uero liberorum iure honoratae ingenuae patronae ea iura dedit, quae per eandem legem patrono data sunt; libertinae autem patronae non idem iuris praestitit. 51. Quod autem ad libertinarum bona pertinet, si quidem intestatae decesserint, nihil noui patronae liberis honoratae lex Papia praestat; itaque si neque ipsa patrona neque liberta kapite deminuta sit, ex lege XII tabularum ad eam hereditas pertinet, et excluduntur libertae liberi; quod iuris est, etiam si liberis honorata non sit patrona; numquam enim, sicut supra diximus, feminae suum heredem habere possunt. si uero uel huius uel illius kapitis deminutio interueniat, rursus liberi libertae excludunt patronam, quia legitimo iure kapitis deminutione *p*erempto euenit, ut liberi libertae cognationis iure potiores habeantur.[1] 52. Cum autem testamento facto moritur liberta, ea quidem patrona, quae liberis *h*onorata non est, nihil iuris habet contra libertae testamentum; ei[2] uero, quae liberis honorata sit, hoc ius tribuitur per legem Papiam, quod habet ex edicto patronus contra tabulas liberti.

1) habeant V. 2) ea V.

§§ 49. 50. *cf. Ulp.* 29, 5; 6. 27, 1. *D.* 38, 2, 17 (*Ulp.* 1205).
§ 51. *cf. Ulp.* 27, 5. *I.* 3, 4, 2. *supra* 1, 158. sicut supra dix.] *supra* 3, 43. *cf.* 2, 161. 1, 104. *Ulp.* 26, 7. *D.* 38, 16, 13 (*Gai.* 460). 37, 4, 4, 2 (*Paul.* 578).
§ 52. *cf. supra* 3, 47. *Ulp.* 29, 7.

53. Eadem lex patronae filio liberis honorato * * *[1] patroni[2] iura dedit; sed in huius persona etiam unius |
140 filii filiaeue ius sufficit.

54. Hactenus omnia iura quasi per indicem tetigisse satis est. alioquin diligentior interpretatio propriis commentariis exposita est.[3]

55. Sequitur, ut de bonis Latinorum libertinorum dispiciamus. 56. Quae pars iuris ut manifestior fiat, admonendi sumus, id quod alio loco diximus, eos, qui nunc Latini Iuniani dicuntur, olim ex iure Quiritium seruos fuisse, sed auxilio praetoris in libertatis forma[4] seruari solitos; unde etiam res eorum peculii iure ad patronos pertinere solita est.[5] postea uero per legem Iuniam eos omnes, quos praetor in libertate[6] tuebatur, liberos esse coepisse et appellatos esse Latinos Iunianos: Latinos ideo, quia lex eos liberos proinde[7] esse uoluit, atque si essent ciues Romani ingenui, qui ex urbe Roma in Latinas colonias deducti Latini coloniarii esse coeperunt; Iunianos ideo, quia per legem Iuniam liberi facti sunt, etiamsi non essent ciues Romani. legis itaque Iuniae lator cum intellegeret futurum, ut ea fictione res Latinorum defunctorum ad patronos pertinere desinerent, quia scilicet neque ut serui decederent, ut possent iure peculii res eorum ad pa-
141 tronos pertinere, neque | liberti Latini hominis bona[8] possent manumissionis iure ad patronos pertinere,

1) cre? V. fere *Krueger*. fere omnia *Polenaar*. 2) patronae *Goudsmit*. 3) *in* V *sequitur linea vacua*. 4) formam V. 5) solita est] solitae sunt *Hu*. 6) libertatem V. 7) perinde V. 8) b p (*i. e.* bonorum possessio) V.

§ 53. *cf. D.* 50, 16, 148; 149 (*Gai.* 459. 461). 38, 2, 42 *pr.* (*Pap.* 223). 38, 2, 18 (*Paul.* 601).

§ 54. propriis commentariis] *libris ad legem Iuliam et Papiam?*

§ 56. *cf. I.* 3, 7, 4. *fr. Dosith.* 5. 6. *Ulp.* 1, 10. *C.* 7, 6, 1 *pr.* (*a.* 531). *cf. lex Salp. c.* 23 (*Bruns* I^6, 143). alio loco] *supra* 1, 22.

necessarium existimauit, ne beneficium istis datum in
iniuriam patronorum conuerteretur, cauere [uoluit][1],
ut bona eorum proinde ad manumissores pertinerent,
ac si lex lata non esset. itaque iure quodam modo
peculii bona Latinorum ad manumissores ea lege per-
tinent. 57. Unde accidit, ut longe differant ea iura,
quae in bonis Latinorum ex lege Iunia constituta sunt,
ab his, quae in hereditate[2] ciuium Romanorum liber-
torum obseruantur. 58. Nam ciuis Romani liberti
hereditas ad extraneos heredes patroni nullo modo
pertinet; ad filium autem patroni nepotesque ex filio
et pronepotes ex nepote *filio nato*[3] prognatos omni
modo pertinet, etiamsi *a* parente fuerint exheredati;
Latinorum autem bona tamquam peculia seruorum
etiam ad extraneos heredes pertinent et ad liberos
manu*missoris* exheredatos non pertinent. 59. Item
ciuis Romani liberti[4] hereditas ad duos pluresue pa-
tronos aequaliter pertinet, licet dispar in eo seruo do-
minium habuerint; bona uero Latinorum pro ea parte
pertinent, pro qua parte quisque eorum dominus fueri*t*.
60. Item in hereditate ciuis Romani liberti patronus
alterius patroni filium excludit[5], et filius patroni alte-
rius patroni nepotem repellit; bona autem La|tinorum 142
et ad ipsum patronum et ad *a*lterius patroni heredem
simul pertinent, pro qua parte ad ipsum manumisso-
rem pertinerent. 61. Item si unius patroni tres forte
liberi sunt et alterius unus, hereditas ciuis Romani

---

1) uoluit *del. Lachmann.* 2) hereditatem V. 3) filio nato *add. Lachmann.* 4) ciuis Romani liberti *Goeschen.* scrib. V. 5) excluditur V.

---

§ 58. *cf. supra* 3, 45—48. 2, 155. *D.* 37, 14, 9 *pr.* (*Mod.* 261). *Plin. ad Trai.* 104 (105).

§ 59. *cf. C.* 6, 4, 4, 19 (*a.* 531). *D.* 38, 2, 34 (*Iav.* 16).

§ 60. *cf. Ulp.* 27, 2; 3. *Paul.* 3, 2, 1. *D.* 38, 2, 23, 1 (*Iul.* 414). *C.* 6, 4, 4, 19a (*a.* 531). *I.* 3, 7, 3.

§ 61. *cf. Ulp.* 27, 4. *Paul.* 3, 2, 3. *D.* 38, 2, 23, 2 (*Iul.* 414). *C.* 6, 4, 4, 19b (*a.* 531). *I.* 3, 7, 3.

liberti in capita diuiditur, id est tres fratres tres portiones ferunt et unus quartam[1]; bona uero Latinorum pro ea parte ad successores pertinent, pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. 62. Item si alter ex [is] patronis suam partem in hereditate[2] ciuis Romani liberti spernat uel ante moriatur, quam cernat, tota hereditas ad alterum pertinet; bona autem Latini pro parte deficientis[3] patroni caduca fiunt et ad populum pertinent.

63. Postea Lupo et Largo consulibus senatus censuit, ut bona Latinorum primum ad eum pertinerent, qui eos liberasset; deinde ad liberos eorum non nominatim exheredatos, uti quisque proximus esset; tunc antiquo iure ad heredes eorum, qui liberassent, pertinerent. 64. Quo senatus consulto[4] quidam *id*[5] actum esse putant, ut in bonis Latinorum eodem iure utamur, quo utimur in hereditate ciuium Romanorum libertinorum. idque[6] maxime Pegaso placuit; quae sententia aperte falsa est. nam ciuis Romani liberti
143 hereditas numquam ad extraneos patroni heredes | pertinet; bona autem Latinorum etiam[7] ex hoc ipso senatus consulto non obstantibus liberis manumissoris etiam[8] ad extraneos heredes pertine*n*t. item in hereditate[2] ciuis Romani liberti liberis manumissoris nulla exheredatio nocet, in bonis Latinorum nocere nominatim factam exheredationem ipso senatus consulto

---

1) quarta V. 2) hereditatem V. 3) deficientis *Goeschen.* decedentis V. 4) quo senatus consulto *Goeschen.* quod sc. V. 5) *add. Goeschen.* 6) idque *Goeschen.* idemque V. 7) '*h. e. non tantum antiquo iure, sed etiam*'. *Hu.* 8) '*h. e. non tantum ad liberos, sed etiam*'. *Hu.*

---

§ 62. *cf. C.* 6, 4, 4, 19c (*a.* 531). *Paul.* 3, 2, 2. *supra* 2, 150; 189.

§ 63. *cf. I.* 3, 7, 4. *C.* 7, 6, 1, 1a; 12a (*a.* 531). *Nov.* 78 *praef.* Largo] *a.* 42 *p. Chr.*

§ 64. *cf. supra* 3, 48; 58. *D.* 38, 2, 40 (*Ter. Clem.* 27). *I.* 3, 7, 4.

significatur. uerius est ergo hoc solum eo senatus consulto actum esse, ut manumissoris liberi, qui nominatim exheredati non sint, praeferantur extraneis heredibus. 65. Itaque emancipatus filius patroni praeteritus, quamuis contra tabulas testamenti parenti*s* sui bonorum possessionem non petierit, tam*en* extraneis heredibus in bonis Latinorum poti*or* habetur. 66. Item filia ceterique sui heredes licet iure ciuili inter ceteros exheredati sint et[1] ab omni hereditate patris sui summoueantur, tamen in bonis Latinorum, nisi nominatim a parente fuerint exheredati[2], potiores erunt extraneis heredibus. 67. Item ad liberos, qui ab hereditate parentis se abstinuerunt, *nihilo minus tamen*[3] *b*ona Latinorum pertinent; *scilicet quia* exheredati nullo modo dici possunt, non magis quam qui testamento silentio praeteriti sunt. 68. Ex *h*is omnibus satis illud apparet, si is, qui Latinum fecerit, ——————
—————— | ——— *vv. 21 exceptis frustulis legi nequeunt* 144
—————— | 69. Item illud quoque constare uidetur, si solos liberos ex disparibus partibus patron*us* | ———
vv. $1\frac{1}{3}$ *legi nequeunt* ——— |[4] tant, ad eos pertinere, quia 145
nullo interueniente extraneo herede senatus consulto locus non est. 70. Sed[5] si cum liberis suis etiam extraneum heredem patronus reliquerit, Caelius[6] Sabinus ait tota bona pro uirilibus partibus ad liberos defuncti pertinere, quia cum extraneus heres[7] interuenit, non habet lex Iunia locum, sed senatus consultum; Iauolenus autem ait tantum eam partem ex senatus consulto liberos patroni pro uirilibus partibus habitu-

---

1) sint et *del. Polenaar.* 2) exhereditati V. 3) nihilo minus *add. Lachmann.* tamen *add. Hu.* 4) *Krueger exempli causa supplet:* heredes instituerit, ex isdem partibus bona Latini, si patri heredes exis|tant. 5) ei V. 6) selius V. 7) extraneos heres *correctum ex* extraneos heredes V.

---

§ 66. *cf. supra* 2, 132.
§ 67. *cf. supra* 2, 158.

ros esse, quam extranei heredes ante senatus consultum lege Iunia habituri essent, reliquas uero partes pro hereditariis partibus ad eos pertinere. 71. Item quaeritur, an hoc senatus consultum ad eos patroni liberos pertineat, qui ex filia nepteue procreantur, id est, ut nepos meus ex filia potior sit in bonis Latini mei quam extraneus heres; item *an* ad maternos Latinos hoc senatus consultum pertineat, quaeritur, id est, ut in bonis Latini materni potior sit patronae filius quam heres extraneus matris. Cassio placuit utroque casu locum esse senatus consulto; sed huius sententiam plerique inprobant, quia senatus de his liberis patronorum[1] nihil sentiat, qui aliam familiam sequerentur; idque ex eo adparere[2], quod nominatim exheredatos summoueat; nam uidetur de his sentire, qui exheredari a parente solent, si heredes non instituantur; neque autem matri filium filiamue neque
146 auo | materno n*e*potem neptemue, si eum eamue heredem non instituat, exheredare necesse est, siue de iure ciuili quaeramus siue de[3] edicto praetoris, quo praeteritis liberis contra tabulas testamenti bonorum possessio promittitur.

72. Aliquando tamen ciuis Romanus libertus tamquam Latinus moritur, uelut si Latinus saluo iure patroni ab imperatore ius Quiritium consecutus fuerit. nam, ut diuus Traianus constituit, si Latinus inuito uel ignorante patrono ius Quiritium ab imperatore consecutus sit, quibus casibus[4], dum uiuit iste libertus, ceteris ciuibus Romanis libertis similis est et iustos liberos procreat, moritur autem Latini iure, nec ei

1) patronorum *Hu. ed. 4.* patronarum V. 2) adparere *Polenaar.* adparet V. 3) de ex V. 4) quibus casibus *del. Mommsen; sed cf. supra* 2, 144.

§ 72. *cf. I.* 3, 7, 4. *C.* 7, 6, 1, 1a; 12a (*a.* 531). *Plin. ad Trai.* 5, 2. 11, 2. 104 (105).

liberi eius heredes *esse* possunt; et in hoc tantum habet testamenti factionem, ut[1] patronum heredem instituat eique[2], si heres esse noluerit, alium substituere possit. 73. Et quia hac constitutione uidebatur effectum, ut ne umquam isti homines tamquam ciues Romani morerentur, quamuis eo iure postea usi[3] essent, quo uel ex lege Aelia Sentia[4] uel ex senatus consulto ciues Romani essent, diuus Hadrianus, iniquitate rei motus, auctor fuit senatus consulti faciundi[5], ut qui ignorante uel recusante patrono ab imperatore ius Quiritium consecuti essent, si eo iure postea usi essent, quo ex lege Aelia Sentia uel ex senatus consulto, si Latini mansissent[6], ciuitatem Romanam consequerentur, proinde ipsi haberentur, ac si lege Aelia Sentia uel senatus consulto ad ciuitatem Romanam peruenissent. |

74. Eorum autem, quos lex Aelia Sentia dediti- 147
ciorum numero facit, bona modo quasi ciuium Romanorum libertorum[7], modo quasi Latinorum ad patronos pertinent. 75. Nam eorum bona, qui si *in* aliquo uitio non essent, manumissi ciues Romani futuri essent, quasi ciuium Romanorum patronis eadem lege tribuuntur. non tamen hi[8] habent etiam testamenti factionem. nam id plerisque placuit, nec inmerito. nam incredibile uidebatur pessimae condicionis hominibus uoluisse legis latorem testamenti faciundi ius concedere. 76. Eorum uero bona, qui si non in aliquo uitio essent, manumissi futuri Latini essent, proinde

1) aut V. 2) ei qui V. 3) ut si V. 4) Aelia Sentia *Goeschen.* x̄ s̄ V. 5) paciundi V. 6) mansissent *Goeschen.* manumissi essent V. 7) ciuium Romanorum libertorum *Goeschen.* s̄c. libustorum V. 8) ui? V.

§ 73. *cf. supra* 1, 29 *sq.*; 66 *sq.*; 69 *sq.*
§ 74. *cf. supra* 1, 13 *sq.*
§ 75. *cf. supra* 1, 25; 26. *Ulp.* 20, 14; 15.
§ 76. *cf. Ulp.* 1, 16.

tribuuntur patronis, ac si Latini[1] decessissent. nec me praeterit non satis in ea re legis latorem[2] uoluntatem suam uerbis expre*ssi*sse.

77. Videamus autem et de *ea* successione, quae nobis ex emptione bonorum[3] competit. 78. Bona autem ueneunt aut uiuorum aut mortuorum: uiuorum, uelut eorum, qui fraudationis causa latitant nec absentes[4] defenduntur; item eorum, qui ex lege Iulia bonis cedunt; item iudicatorum post tempus, quod eis partim[5] lege XII tabularum, partim edicto praetoris ad expediendam pecuniam tribuitur. mortuorum bona ueneunt, uelut eorum, quibus certum est neque heredes neque
148 bonorum possessores neque ullum alium | iustum successorem existere. 79. *Et* si quidem uiui bona ueneant, iubet ea praetor per dies continuos XXX possideri

1) Latinis V. 2) legatorem V. 3) bonarum V. 4) nec absentes] *desideratur* aut absentes non; *fortasse quaedam exciderunt, ut Gaius sic fere scripserit:* nec defenduntur; item eorum qui absentes non. 5) eis partim *Goeschen.* eius parti V.

§ 77. *cf. supra* 2, 98. *I.* 3, 12 *pr. cum Theoph.* (*p.* 314 *sq. Ferr.*).

§ 78. uiuorum] *cf. infra* 3, 154. qui fraud c. lat.] *cf. Cic. pro Quinct.* 19, 60. 23, 74. *Prob. Einsidl.* 66 (*supra p.* 91). *D.* 15, 1, 50 *pr.* (*Pap.* 158). 4, 6, 21, 2 (*Ulp.* 434) 42, 4, 7, 1 (*Ulp.* 1390). 42, 5, 36 (*Ulp.* 2922). 2, 4, 19 (*Paul.* 89). *C.* 7, 72, 9 (*a.* 299). nec abs. defend.] *cf. Cic. pro Quinct.* 19, 60. 23, 74 *D.* 42, 5, 5 (*Ulp.* 1394). 3, 5, 1 (*Ulp.* 346). 4, 6, 21, 2 (*Ulp.* 434). *cf. etiam D.* 3, 4, 1, 2 (*Gai.* 87). ex l. Iulia] *cf. D. tit.* 42, 3. *C. Theod. tit.* 4, 20 *C. Iust. tit.* 7, 71. *C.* 2, 11 (12), 11 (*a.* 223). iudicatorum] *cf. D.* 15, 1, 51 (*Scaev.* 142). *C.* 8, 17 (18), 4 (3) (a. 215). lege XII tab.] 3, 1. edicto praetoris] '*puta in iudiciis imperio continentibus*'. *Hu.* mortuorum *etc.*] *cf. supra* 2, 154; 158. certum est] *cf. D.* 42, 4, 8 (*Ulp.* 1398). neque heredes] *cf. Cic. pro Quinct.* 19, 60. *D.* 29, 2, 91 (*Paul.* 1576). neque ullum alium *etc.*] *cf. supra* 2, 150. *Ulp.* 28, 7. *D.* 38, 9, 1 *pr.* (*Ulp.* 1212). 49, 14, 1, 1 (*Call.* 79). *C.* 7, 72, 5 (*a.* 293). *Cic. de leg.* 2, 19, 48.

§ 79. *cf. infra* 4, 35; 65 *sq.*; 102; 145. *Theoph.* 3, 12 *pr.* (*p.* 314 *sq. Ferr.*). *lex Iul. munic. lin.* 116 *sq.* (*Bruns* I[6], 111).

et[1] proscribi, si uero mortui, per[2] dies xv; postea iubet[3] conuenire creditores et ex eo numero magistrum creari, id est eum, per quem bona ueneant. itaque si uiui bona ueneant, in diebus ·x[4] *legem bonorum uendundorum* fieri[5] iubet, si mortui, in dimidio. *die*bus tandem[6] uiui bona xxx, mortui uero xx emptori addici iubet. quare autem tardius uiuentium bonorum uenditionem compleri[7] iubet[8], illa ratio est, quia de uiuis curandum erat, ne facile bonorum uenditiones paterentur. 80. Neque autem bonorum possessorum neque bonorum emptorum *res*[9] pleno iure fiunt, sed in bonis efficiunt*ur*; *ex iure Quiritium* autem ita demum adquiruntur, si usuceperunt.[10] interdum quidem bonorum emptoribus n*e us*us quidem capio contingit, uelut si pereos ******* | bonorum emptor[11]

——— *vv.* $2\frac{1}{2}$ *legi nequeunt* ——— | ———

---

1) possideri et *Goeschen.* possederit V 2) post V. 3) iubent V. 4) *de numero nil constat; hoc tantum requiritur, ne impar sit numerus dierum.* 5) X legem bonorum uendundorum fieri *coni. Hu. ('Nexum' p. 153) ex Theoph. (p. 315 Ferr.).* 6) tandem *Hu.* ita ** V. 7) compleri *Lachmann.* complere V. 8) iubeat *Polenaar.* 9) bonorum possessorum neque bonorum emptorum res *Goeschen.* bonorum possessio neque uerii? V. 10) usuceperunt *Lachmann.* ususceperiunt? V. 11) *Hu. supplementa proposuit haec:* uelut si peregrinus sit bonorum emptor nec senatus consultum concesserit eius ciuitati ius, quo, quae ciuibus eius populi a ciuibus Romanis alienantur, usucapere

---

Cic. pro Quinct. 6, 25; 27. *Senec. de benef.* 4, 12, 3. dies continuos xxx] *cf. Cic. pro Quinct.* 8, 30. *C.* 7, 72, 9 *i. f.* (*a.* 299). poss. et proscr.] *cf. Prob.* 5, 24 (*supra p.* 88). *infra* 3, 220. *Charis. Gramm. lat. ed. Keil* I, 235, 19. *l. Rubr. c.* 22 *i. f.* (*Bruns* I[6], 102). creditores] *cf. D.* 50, 16, 54 (*Ulp.* 1420); 55 (*Paul.* 38). magistrum] *cf. D.* 50, 16, 57 (*Paul.* 719). *Cic. pro Quinct.* 15, 50. *ad Attic.* 1, 1, 3. 6, 1, 15. *Quint. inst. or.* 6, 3, 51.

§§ 80. 81. *cf. infra* 4, 34; 35; 65; 68; 145. *Theoph.* 3, 12 *pr.* (*p.* 314 *sq. Ferr.*). *D.* 41, 4, 2, 19 (*Paul.* 664). *Varro r. r.* 2, 10, 4 (*Bruns* II[6], 65).

81. Item quae debi*ta sunt ei*, *cuius fuerunt bona*[1], aut ipse debuit, neque bonorum possessor ne*que* bon*or*um emptor ipso iure debet[2] *aut ipsis debentur*, *et ideo* de omnibus rebus *utilibus actionibus et agunt et conueniuntur*, *quas*[3] in sequenti commentario proponemus. |

82. Sunt autem etiam alterius generis successiones,
149 quae neque lege XII tabularum neque praetoris edicto, sed eo iure, *quod tacito* consensu[4] receptum est, introductae sunt. **83.** Etenim cum pater familias se in adoptionem de*dit*, mulierue[5] in manum conuenit, omnes eius res incorporales et corporales, quaeque ei debitae[6] sunt, patri adoptiuo coemptionatoriue adquiruntur exceptis his, quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt usus fructus, operarum obligatio *libertorum*, quae per iusiurandum contracta est, et *lites contestatae*[7] legitimo iudici*o*. **84.** Ex diuerso quod is debu*it*, *qui se in* adoptionem dedit quaeue[8] in manum conue*nit*, *non* transit ad coemptionatorem aut ad patrem adoptiuum,

---

possunt. *Kruegero videtur Gaius egisse de usucapione, quae non contingit, si per eos bona venierunt, quibus nihil debitum erat, vel de bonorum venditione aliam ob causam irrita facta* (*cf. Dig.* 42, 4, 7, 3 *et* 42, 5, 30).

1) debita — bona *suppl. Lachmann.* 2) debeat(?) V. 3) utilibus—quas *suppl. fere Hu.* 4) concessu V. 5) mulierue *Boecking.* mulierque V. 6) *num* debita? 7) lites contestatae *suppl. Rudorff.* 8) quaeque V.

---

§ 82. = *I.* 3, 10 *pr.*

§ 83. = *I.* 3, 10, 1. *cf. infra* 4, 80. in adoptionem] *cf. D.* 43, 26, 16 (*Pomp.* 771). 37, 11, 11, 2 (*Pap.* 221). 1, 7, 15 *pr.* (*Ulp.* 2689). *Suet. Tib.* 15. *Gell.* 5, 19, 6. in manum] *Cic. top.* 4, 23. per cap. dem. pereunt] *cf. D.* 46, 3, 38 *pr.* (*Afr.* 79). *infra* 3, 114. usus fructus] *cf. D.* 7, 1, 35, 1 (*Iul.* 887). 7, 1, 56 (*Gai.* 297). 7, 4, 1; 3 = *Vat.* 61—64 (*Ulp.* 2550 *sq.*). *Paul.* 3, 6, 28; 29. *I.* 2, 4, 3. *C.* 3, 33, 16 (*a.* 530). operar. obl.] *cf. D.* 33, 2, 2 (*Pap.* 259). 38, 1, 7 (*Ulp.* 2702). *infra ad* 3, 96. legit. iud.] *cf. infra* 3, 181. 4, 104.

§ 84. *cf. I.* 3, 10, 3. *infra* 4, 38; 80. *D.* 4, 5, 2 (*Ulp.* 413 *sq.*). 15, 1, 42 (*Ulp.* 418). hereditarium aes alienum] *cf. D.* 42, 5, 7 (*Gai.* 344). 44, 7, 40 (*Paul.* 225).

nisi si hereditarium aes alienum *fuerit; de eo* enim, quia ipse pater adoptiuus aut coemptionator heres fit, directo tenetur iure, is *uero, qui* se adoptandum dedit, quaeue[1] in manum conuenit, desinit esse heres[2]; de eo uero, quod proprio nomine eae[3] personae debuerint, licet neque pater adoptiuus teneatur neque coemptionator *et ne*[4] ipse quidem, qui se in adoptionem[5] ded*it*, *uel ipsa*[6], quae in manum conuenit, maneat obligatus obligata*ue*, quia scilicet[7] per capitis diminutionem liberetur, tamen in eum eamue utilis actio datur rescissa |
capitis deminutione, et, si aduersus hanc actionem non 150
defendantur[8], quae bona eorum futura fuissent, si se alieno iuri non subiecissent, uniuersa uendere creditoribus praetor permittit.[9]

85. *Item si* legitimam h*ereditatem heres, antequam cer*nat aut pro herede gerat, alii in iure cedat, plen*o* iure fit ille heres, cui cessa est hereditas, *proinde ac si ipse per* legem ad hereditatem uocaretur; quod si postea quam heres extiterit, cesserit, adhuc heres manet et ob id creditoribus[10] ipse tenebitur; sed res corporales transferet, proinde ac si singulas in iure cessisset, debita uero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt. 86. Idem iuris est, si testamento scriptus heres, postea quam heres extiterit, in iure cesserit hereditatem; ante aditam uero hereditatem cedendo nihil agit. 87. Suus autem et necessarius heres an aliquid agant[11] in iure cedendo, quaeritur. nostri praeceptores nihil eos agere existimant; diuersae scho-

---

1) quaeue *Lachmann*. queque V. 2) heredes V. 3) ea V. 4) et ne *suppl. Krueger*. 5) in adoptionem *Goeschen*. adem in optionem V. 6) uel ipsa *supplevimus*. 7) scilicet *Goeschen*. scetsi? V. 8) defendatur V. 9) permittitur V. *deinde versus unus in* V *vacuus relictus*. 10) a creditoribus V. 11) agat V.

---

§§ 85—87. *cf. supra* 2, 35—37.
§ 87. cernendo aut pro herede gerendo] *cf. supra* 2, 116. *Consult.* 6, 19 (*Cod. Hermog. a.* 294).

lae auctores idem eos agere putant, quod ceteri post aditam[1] hereditatem; nihil enim interest, utrum aliquis cernendo aut pro herede gerendo heres fiat an iuris necessitate hereditati adstringatur.[2] |

151 88. *Nunc transeamus*[3] ad obligationes, quarum summa diuisio in duas species diducitur: omnis enim obligatio uel ex contractu nascitur uel ex delicto.

89. Et prius uideamus de his, quae ex contractu nascuntur. harum autem quattuor genera sunt: aut enim re *con*trahitur obligatio aut uerbis aut litteris aut consensu.

90. Re contrahitur obligatio uelut mutui datione; *mutui autem datio* proprie in his fere[4] rebus contingit, quae[5] res pondere, numero, mensura consta*nt*, qualis est pecunia numerata, uinum, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum; quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eaedem[6], sed aliae[7] eiusdem naturae reddantur. unde etiam mutuum appellatum est, quia quod ita *ti*bi a me datum est, ex meo tuum fit.[8] 91. Is quoque, qui non debitum accepit ab

---

1) aditatam V. 2) *ultima linea paginae* 150 (*rubricae destinata*) *et initium primae lineae p.* 151 *litteris vacant in* V. 3) nunc transeamus *suppl. ex Inst.* 4) *del. Hu.; om. Inst.* 5) qua V. 6) eaedem *Inst.* eadem V. 7) aliae *Inst.* alia V. 8) fiat V. '*non inprobabiliter hic excidit ex Inst. supplendum:* (*at*) ex eo contractu nascitur actio, quae uocatur condictio. *etiam Theophilus*: ἐκ δὲ τούτου κτλ.' *Hu.*

---

§§ 88. 89. *cf. I.* 3, 13 *pr.*; 2. *Gai epit.* 2, 9 *pr. D.* 44, 7, 1 *pr.*; 1 (*Gai.* 498). *infra* 3, 182. 4, 2. *D.* 44, 7, 52 *pr.* (*Mod.* 192). re] *infra* 3, 90; 91. uerbis] *infra* 3, 92—127. litteris] *infra* 3, 128—134. consensu] *infra* 3, 135—162.

§ 90. *inde a verbis* quas res = *I.* 3, 14 *pr. cf. Gai epit.* 2, 9, 1. *D.* 44, 7, 1, 2 (*Gai.* 498). *supra* 2, 81. *Ulp. Inst. fragm.* 2, 1. *D.* 12, 1, 2 *pr.*—2 (*Paul.* 430). 44, 7, 52, 1 (*Mod.* 192). *Varro de l. l.* 5, 179 (*Bruns* II[6], 56). *Non. p.* 439, 15 *Merc. Boeth. ad Cic. top. p.* 300 *Bait. Isid. orig.* 5, 25, 18.

§ 91. = *I.* 3, 14, 1. *cf. D.* 44, 7, 5, 3 (*Gai.* 506). *I.* 3,

eo, qui per errorem soluit, re obligatur; nam proinde ei condici potest SI PARET[1] EVM DARE OPORTERE, ac si mutuum accepisset. unde quidam putant pupillum aut mulierem, cui sine tutoris auctoritate[2] non debitum per errorem datum est, non teneri condictione, non magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non uidetur ex contractu consistere, quia is, qui soluendi animo dat, magis distrahere uult negotium quam contrahere.

92. Verbis | obligatio fit ex interrogatione et re- 152
sponsione, uelut DARI SPONDES? SPONDEO, DABIS? DABO, PROMITTIS? PROMITTO, FIDEPROMITTIS? FIDEPROMITTO, FIDEIVBES? FIDEIVBEO, FACIES? FACIAM. **93.** Sed haec quidem uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO propria ciuium Romanorum est; ceterae[3] uero iuris gentium sunt, itaque inter omnes homines, siue ciues Romanos siue peregrinos, ualent. et quamuis ad Graecam[4] uocem expressae fuerint, uelut hoc modo *δώσεις; δώσω· ὁμολογεῖς; ὁμολογῶ· πίστει κελεύεις; πίστει κελεύω· ποιήσεις; ποιήσω*[5], etiam hae[6] tamen inter ciues Romanos ualent[7], si modo Graeci

---

1) parret V. 2) tutoris auctoritate *Inst.* totae V. 3) cetera V. 4) eregam (?) V. 5) *haec Graeca ex Theophilo suppleta sunt.* 6) haec V. 7) ualent tm̄ V.

27, 6. *D.* 26, 8, 5 *pr.* (*Ulp.* 2854). 44, 4, 4, 4 (*Ulp.* 1678). SI PARET] *cf. infra* 4, 4; 5; 41.

§ 92. *cf. Gai epit.* 2, 9, 2. *Paul.* 2, 3. 5, 7, 1. *I.* 3, 15 *pr.* *D.* 45, 1, 5, 1 (*Pomp.* 722). 44, 7, 1, 7 (*Gai.* 498). 44, 7, 52, 2 (*Mod.* 192). *C.* 8, 37 (38), 10 (*a.* 472). *Plaut. Aul.* 2, 2, 78 = 256. *Pseud.* 1, 1, 112 *sq.* = 114 *sq.*; 1, 5, 121 *sq.* = 535 *sq.*; 4, 6, 6 *sq.* = 1068 *sq.* *Menaechm.* 5, 4, 6 = 894. *Bacch.* 4, 8, 43 = 883. *Cic. pro Caec.* 3, 7. *Fest. v. spondere p.* 329; 343 *M* (*Bruns* II[6], 41). *Varro de l. l.* 6, 69 *sq.* (*Bruns* II[6], 58). *Seneca ep.* 7, 1. *Isid. orig.* 5, 24, 30 (*Bruns* II[6], 84).

§ 93. *cf. infra* 3, 119; 179 *i. f.* *I.* 3, 15, 1 *cum Theoph.* (*p.* 322 *sq. Ferr.*). *D.* 45, 1, 1, 6 (*Ulp.* 2949). 46, 4, 8, 4 *i. f.* (*Ulp.* 2957). *C.* 8, 40 (41), 12 (*a.* 230). 2, 55 (56), 4, 6 (*a.* 529). *Gell.* 4, 4 (*Serv.* 2, *supra p.* 33).

sermonis intellectum habeant; et e contrario quamuis Latine enuntientur, tamen etiam inter peregrinos ualent, si modo Latini sermonis intellectum habeant.[1] at illa uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO adeo propria ciuium Romanorum est, ut ne quidem in Graecum sermonem per interpretationem proprie transferri[2] possit, quamuis dicatur a Graeca uoce figurata esse. **94.** Unde dicitur uno casu hoc uerbo peregrinum quoque obligari posse, uelut si imperator noster principem alicuius peregrini populi de pace ita interroget: PACEM FVTVRAM SPONDES? uel ipse eodem modo interrogetur. quod nimium subtiliter dictum est, quia si quid aduersus pactionem fiat, non ex stipulatu[3] agitur, sed iure belli res uindicatur. **95.** Illud dubitari potest, si quis[4]

153 | ——————————— *vv. 13* ———————————

t. s. **95[a].** — | si debitor mulieris iussu eius, dum ——[5] | doti dicat quod debet. alius autem oblig*ari eo* modo | non potest. | et ideo si quis ali*us pro muliere dotem uiro promittat, com*|muni iure obliga ——.[6]

---

1) habeantur V. 2) transferri *Goeschen.* transfieri V. 3) stipulat V. 4) *cf. apographum; de supplementis vid. epit.* 2, 9, 3; 4. 5) *Hu. supplevit:* modo auctore tutore eidem. 6) *Hu. suppl.:* obligari debebit, scilicet ut ante stipuletur maritus.

---

§ 94. *cf. Liv.* 9, 5, 2*sq.* 9, 8, 4*sq.* 9, 11, 3*sq.* 9, 41, 20. *Cic. pro Balbo* 12, 29. *cf. etiam D.* 2, 14, 5 (*Ulp.* 241).

§ 95[a]. *cf. Gai epit.* 2, 9, 3. *Ulp.* 6, 1; 2. 11, 20. *Fr. Vat.* 99*sq.* (*Paul.* 1506*sq.*). *D.* 23, 3, 79, 1 (*Lab. ap. Iav.* 221). 23, 3, 80 *et* 83 (*Lab. ap. Iav.* 222). 23, 4, 32, 1 (*Lab. ap. Iav.* 223). 50, 16, 125 (*Proc.* 20). 23, 3, 57 (*Iav.* 147). 23, 3, 44 (*Iul.* 268). 23, 3, 46 (*Iul.* 269). 23, 3, 61 *pr.* (*Ter. Clem.* 5). 23, 3, 59 *pr.*; 1 (*Marcell.* 82). 23, 3, 45 (*Tryph.* 29). 23, 3, 77 (*Tryph.* 36). 23, 3, 25 (*Paul.* 1758). *C. I.* 5, 12, 1 (*a.* 201). *C. Th.* 3, 12 3 (= *C. I.* 5, 5, 6; *a.* 396). 3, 13, 4 (= *C. I.* 5, 12, 6; *a.* 428). *Plaut. Aul.* 2, 2, 78 = 256. *Amphitr.* 2, 2, 209 = 839. *Ter. Heaut.* 5, 1, 64 = 937. 5, 5, 4 = 1048. *Cic. pro Caec.* 25, 73. *pro Flacc.* 35, 86. *Ov. Fast.* 6, 594. *Senec. controv.* 1, 6, 5 (*p.* 66, 7 *ed. Mueller*). *Plin. ep.* 2, 4, 2. *Apul. apol.* 102. *Non. Marcell. p.* 280, 22 *sq.* (*dicere etiam promittere*). *Mart. Cap.* 9, 898. *Schol. ad. Pers. sat.* 2, 14.

96. Item uno loquente *et sine interrogatione alii promittente contrahitur obligatio, si libertus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse iurauit*[1], *et*si haec sola[2] causa est[3], ex qua iureiurando contrahitur obligatio. sane ex alia nulla causa iureiurando homines | obligantur, utique cum quaeritur de iure Romanorum. nam apud peregrinos quid iuris sit, singularum ciuitatium iura requirentes aliud intellegere poterimus ———.[4] 154 t. s.

97. Si id, quod dari stipulamur, tale sit, ut dari non possit, inutilis est stipulatio, uelut si quis hominem liberum, quem seruum esse credebat, aut mortuum, quem uiuum esse credebat, aut locum sacrum uel religiosum, quem putabat[5] humani iuris esse, dari *stipuletur*. 97[a]. *Item si quis rem, quae in rerum natura esse non potest, uelut hippocentaurum*[6], stipuletur, aeque inutilis est stipulatio. 98. Item si quis sub ea condicione stipuletur, quae existere non potest, uelut 'si digito caelum tetigerit', inutilis est stipulatio. sed legatum sub inpossibili condicione[7] relictum nostri praeceptores proinde deberi putant, ac si sine condi-

1) et—iurauit *suppl. ex epitoma*. 2) solo(?) V. 3) s V. 4) *fortasse sequitur in* V: in aliis ualere. *deinde sequitur linea uacua*. 5) putabatat V. 6) stipuletur—hippocentaurum *suppl. Lachmann ex Inst*. 3, 19, 1. 7) cocondicione V.

§ 96. *cf. Gai epit*. 2, 9, 4. *supra* 3, 83. *Paul* 2, 32. *D*. 38, 1, 7 (*Ulp*. 2702). 38, 1, 8 (*Pomp*. 528). 40, 12, 44 *pr*. (*Ven*. 3). 46, 4, 13 *pr*. (*Ulp*. 2980). *Cic. ad Att*. 7, 2, 8.

§ 97. *cf. Gai epit*. 2, 9, 5. *I*. 3, 19, 1; 2. *D*. 44, 7, 1, 9 (*Gai*. 498). 45, 1, 103 (*Mod*. 115).

§ 97[a]. *cf. I*. 3, 19, 1. *D*. 45, 1, 97 *pr*. (*Cels*. 222). *Lucret*. 5, 878 *sq*. *Cic. de nat. deor*. 2, 2, 5. *Ovid. Trist*. 4, 7, 15. *Senec. ep*. 58, 15. *Plin. n. h*. 7, 35. *Isid. orig*. 1, 39, 5. 11, 3, 37; 39.

§ 98. *cf. Gai epit*. 2, 9, 6. *Paul*. 3, 4[b], 1. *I*. 3, 19, 11. *D*. 44, 7, 1, 11 (*Gai*. 498). 45, 1, 137, 6 (*Ven*. 53). 44, 7, 31 (*Maecian*. 16). 45, 1, 7 (*Ulp*. 2474). sed legatum *etc*.] *cf. I*. 2, 14, 10. *D*. 28, 5, 46 (45) (*Alf*. 34). 33, 4, 12 (*Scaev*. 264). 35, 1, 3 (*Ulp*. 2474).

cione relictum esset; diuersae[1] scholae auctores nihilo[2] minus legatum inutile existimant quam stipulationem. et sane uix idonea diuersitatis ratio reddi potest. **99.** Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ignorans rem suam esse dari sibi eam stipuletur; quip*pe* quod alicuius est, id ei dari non potest. **100.** Denique inutilis est talis stipulatio, si quis ita dari stipuletur: POST MORTEM MEAM DARI SPONDES? uel ita: *POST MORTEM TVAM DARI SPONDES? ualet autem, si quis ita dari stipuletur: CVM MORIAR, DARI SPONDES? uel ita*[3]: CVM
155 MORIERIS, DARI | SPONDES? id est, ut in nouissimum uitae tempus stipulatoris aut promissoris obligatio conferatur: nam inelegans esse uisum est ab heredis persona incipere obligationem. rursum ita stipulari non possumus: PRIDIE QVAM MORIAR, aut PRIDIE QVAM MORIERIS, DARI SPONDES? quia non potest aliter intellegi 'pridie quam aliquis morietur', quam si mors secuta sit; rursus morte secuta in praeteritum reducitur[4] stipulatio et quodam modo talis est: HEREDI MEO DARI SPONDES? quae sane inutilis est. **101.** Quaecumque de morte diximus, eadem et de capitis diminutione dicta intellegemus.[5] **102.** Adhuc inutilis est stipu-

1) diuersi V. 2) no V. 3) post—ita *suppl. Hu.* 4) redducitur V. 5) intellegemus *Lachmann.* intellegimus V.

§ 99. *cf. infra* 4, 4. *I.* 3, 19, 2; 22. *D.* 44, 7, 1, 10 (*Gai.* 498). 45, 1, 31 (*Pomp.* 713). 45, 1, 98 *pr.* (*Marcell.* 218). 45, 1, 29, 1 (*Ulp.* 2928). 45, 1, 82 *pr.* (*Ulp.* 1709). 7, 9, 1, 7 (*Ulp.* 1721). 45, 1, 87 (*Paul.* 821). 45, 1, 128 (*Paul.* 1366).

§ 100. *cf. Gai epit.* 2, 9, 7; 8. *supra* 2, 232; 277. *infra* 3, 117; 119; 158; 176. *I.* 3, 19, 13; 15. *Fr. Vat.* 57 (*Paul.* 996). 98 (*Paul.* 1505). *D.* 35, 2, 32 *pr.* (*Maecian.* 42). 31, 67, 6 (*Pap.* 281). 45, 1, 121, 2 (*Pap.* 664). 23, 3, 76 (*Tryph.* 35). 23, 3, 20 (*Paul.* 1756). 45, 1, 46, 1 (*Paul.* 1850). 45, 1, 45, 1; 3 (*Ulp.* 2976). *C.* 8, 37 (38), 4 (*a.* 222); 11 (*a.* 528); 15 (*a.* 532). 4, 11, 1 (*a.* 531).

§ 101. *cf. infra* 3, 153. *D.* 46, 3, 38 *pr.* (*Afr.* 79).

§ 102. = *I.* 3, 19, 5. *cf. Gai epit.* 2, 9, 9; 10. *D.* 45, 1, 1, 3; 4 (*Ulp.* 2949). 45, 1, 83, 2; 3 (*Paul.* 798). 45, 1, 35, 2 (*Paul.* 1844). *Varro de l. l.* 6, 72 (*Bruns* II[6], 59).

latio, si quis ad id, quod interrogatus erit, non responderit, uelut si sestertia X a te dari stipuler, et tu [nummum] sestertia V [milia] promittas, aut si ego pure[1] stipuler, tu sub condicione promittas. 103. Praeterea inutilis est stipulatio, si ei dari stipulemur, cuius iuri[2] subiecti non sumus. unde illud quaesitum est, si quis sibi et ei, cuius iuri subiectus non est, dari stipuletur, in quantum ualeat stipulatio. nostri praeceptores putant in uniuersum ualere, et proinde ei soli, qui stipulatus sit, solidum deberi, atque si extranei nomen non adiecisset. sed diuersae scholae auctores | dimi- 156
dium ei deberi existimant; pro altera uero parte inutilem esse stipulationem. 103ª. Alia causa est, | ——— DARI SPONDES | ——— solidum deberi et me | sol——— etiam——— | ———[3]
104. *Praeterea*[4] inutilis est stipulatio, si ab eo stipuler, qui iuri meo subiectus est, item si is a me stipuletur. seruus quidem et qui in mancipio est et *filia familias*[5] et quae in manu est, non solum ipsi, cuius iuri subiecti subiectaeue sunt, obligari non possunt, sed ne

---

1) pute V. 2) iuris V. 3) *supplementa Hu.*: Alia causa est, si ueluti SERVO uel FILIO FAMILIAS MEO ET MIHI DARI SPONDES stipulatus sim. tunc enim constat solidum deberi et me solidum a promissore petere posse: quod etiam fit, cum tantum uelut FILIO FAMILIAS stipulor; — *supplementa Kruegeri:* Alia causa est, si ita stipulatus sim MIHI AVT TITIO DARI SPONDES? quo casu constat mihi solidum deberi et me solum ex ea stipulatione agere posse, quamquam etiam Titio soluendo liberaris. 4) item *Inst.* 5) filia familias *suppl. Krueger*.

---

§ 103. *cf. I.* 3, 19, 4; 19. *supra* 2, 86. *infra* 3, 114; 163. *D.* 50, 17, 73, 4 (*Qu. Muc.* 50). 18, 1, 64 (*Iav.* 78). 45, 1, 110 *pr.* (*Pomp.* 237). 45, 3, 18, 2 (*Pap.* 328). 45, 3, 4 (*Ulp.* 2616). 45, 1, 38, 17 (*Ulp.* 2971). 45, 1, 126, 2 (*Paul.* 1296). *C.* 8, 37 (38), 3 (*a.* 217). 8, 38 (39), 3 (*a.* 290); 6 (*a.* 294). *Nov.* 115, 6 (*a.* 542).
§ 104. *cf. I.* 3, 19, 6. *Fr. Vat.* 99 (*Paul.* 1506). *D.* 45, 1, 141, 2 (*Gai.* 513). 44, 7, 14 (*Ulp.* 128). 13, 6, 3, 4 (*Ulp.* 801). 50, 17, 22 *pr.* (*Ulp.* 2702). 46, 1, 56, 1 (*Paul.* 1397).

alii quidem ulli. 105. Mutum neque stipulari neque promittere posse palam est. idem etiam in surdo receptum est; quia et is, qui stipulatur, uerba promittentis, et qui promittit, uerba stipulantis exaudire debet. 106. Furiosus nullum negotium ger*ere* potest, quia non intellegit, quid agat. 107. Pupillus omne negotium recte gerit, ita tamen, ut[1] sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur[2], uelut si ipse obligetur; nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. 108. Idem iuris est in feminis, quae in tutela sunt. 109. Sed quod diximus de pupillo, utique de eo uerum est, qui iam aliquem intellectum habet; nam infans et qui infanti proximus est non
157 multum a furioso | differt, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent. sed in his pupillis[3] propter[4] utilitatem benignior iuris interpretatio facta est.[5]

110. [6]Possumus tamen ad id, quod stipulamur,

---

1) ut tamen V. 2) *nihil mutandum; cf. Dig.* 26, 8, 2. 3) qui infanti proximi sunt *ins. Hu.* 4) per V. 5) *sequitur in* V *linea vacua.* 6) *Hu. librarium ea, quae omisit, pro rubrica habuisse ratus supplevit haec:* Quamquam uero, ut diximus, alius, qui iuri nostro subiectus non est, inutiliter nobis stipulatur.

---

§ 105. = *I.* 3, 19, 7. *cf. D.* 44, 7, 1, 14; 15 (*Gai.* 498). 45, 1, 1 *pr.* (*Ulp.* 2949).

§ 106. = *I.* 3, 19, 8. *cf. D.* 44, 7, 1, 12 (*Gai.* 498). 46, 1, 70, 4 (*Gai.* 510).

107. = *I.* 3, 19, 9. *cf. supra* 2, 83. 3, 91. *infra* 3, 119; 176. *Ulp.* 11, 27. *I.* 1, 21 *pr. D.* 50, 17, 5 (*Paul.* 1614). *C.* 8, 38 (39), 1 (*a.* 215).

§ 108. *cf. supra* 1, 144; 192. 2, 80 *sq.* 3, 91. *infra* 3, 119; 176.

§ 109. = *I.* 3, 19, 10. *cf. infra* 3, 208. *D.* 44, 7, 1, 13 (*Gai.* 498). 46, 6, 6 (*Gai.* 366). 26, 7, 1, 2 (*Ulp.* 992). 29, 2, 9 (*Paul.* 1614).

§ 110. *cf. Fest. v. reus p.* 273 (*Bruns* II⁶, 33). *D.* 17, 1, 59 *pr.* (*Paul.* 1480). *Cic. pro Quinct.* 18, 58. *in Pison.* 9, 18. *Epist. ad Octav.* (*inter Cic. epp. ad Brut.* 2, 8) § 9.

alium adhibere, qui idem stipuletur[1], quem uulgo adstipulatorem uocamus. **111.** Et[2] huic proinde actio conpetit proindeque ei recte soluitur ac nobis; sed quidquid consecutus erit, mandati iudicio[3] nobis restituere cogetur. **112.** Ceterum potest etiam aliis uerbis uti adstipulator, quam quibus nos usi sumus. itaque si uerbi gratia ego ita stipulatus sim: DARI SPONDES? ille sic adstipulari potest: IDEM FIDE TVA PROMITTIS? uel: IDEM FIDE IVBES? uel contra. **113.** Item minus[4] adstipulari potest, plus non potest. itaque si ego sestertia X stipulatus sim[5], ille sestertia V stipulari potest; contra uero plus non potest. item si ego pure stipulatus sim, ille sub condicione stipulari potest; contra uero non potest. non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur; plus est enim statim aliquid dare, minus est post tempus dare. **114.** In hoc autem iure quaedam singulari iure obseruantur. nam adstipulatoris heres non habet actionem.
item | seruus adstipulando nihil agit, qui[6] ex ceteris 158
omnibus causis stipulatione domino adquirit. idem de eo, qui in mancipio est, magis placuit; nam et is serui loco est. is autem, qui in potestate patris est, agit aliquid, sed parenti non adquirit, quamuis ex omnibus ceteris causis stipulando ei adquirat; ac ne ipsi quidem aliter ac*tio* conpetit, quam si sine kapitis[7] diminutione exierit de potestate parentis, ueluti morte

---

1) stipuletur *Goeschen.* stipulatur V. 2) sed V. 3) indicio V. 4) item minus *Goeschen.* idem rginus V. 5) sum V. 6) quia V. 7) $\overline{R}$ V.

---

§ 111. *cf. infra* 3, 117; 215.
§ 112. *cf. infra* 3, 116.
§ 113. *cf. I.* 3, 20, 5. *infra* 3, 126. non solum autem] *cf. infra* 4, 53. *D.* 46, 3, 85 (*Cull.* 56). 50, 16, 12, 1 (*Ulp.* 286).
§ 114. adstipulatoris heres] *cf. infra* 4, 113. seruus] *cf. supra* 2, 87. *infra* 3, 163. *I.* 3, 17, 1. nam et is] *cf. supra* 1, 123; 138. 2, 160. si sine kapitis diminutione] *cf. supra* 1, 127; 130. *D.* 46, 3, 38 *pr.* (*Afr.* 79).

eius aut quod ipse flamen Dialis inauguratus est. eadem de filia[1] familias et quae in manu est, dicta intellegemus.[2]

115. Pro eo quoque, qui promittit, solent alii obligari, quorum alios sponsores, alios fidepromissores, alios fideiussores appellamus. 116. Sponsor ita interrogatur: IDEM DARI SPONDES? fidepromissor *ita*: IDEM FIDEPROMITTIS? fideiussor ita: IDEM[3] FIDE TVA ESSE IVBES? uidebimus de his autem[4], quo nomine possint proprie adpellari, qui ita interrogantur: IDEM DABIS? IDEM PROMITTIS? IDEM FACIES? 117. Sponsores quidem et fidepromissores et fideiussores saepe solemus accipere, dum curamus, ut diligentius nobis cautum sit; adstipulatorem uero fere tunc solum adhibemus, cum ita stipulamur, ut aliquid post mortem nostram detur; *quia enim ut ita nobis detur*[5] stipulando nihil agimus, adhibetur adstipulator[6], ut is post mortem
159 t. s. nostram agat; qui si quid fuerit consecutus, | de r*esti-tue*ndo eo mandati iudicio heredi meo tenetur.

118. Sponsoris u*ero* et fidepromissoris similis condicio *est*, fideiussoris ualde dissimilis. 119. Nam illi quidem nullis obligationibus accedere possunt nisi uer-

---

1) filiae V. 2) intellegemus pro eo V. *deinde sequitur linea vacua.* 3) idem V. id *A. Pernice.* 4) an *Hu.; sed hac emendatione locus corruptus non magis sanatur, quam ceterorum conatibus. videtur Gaius egisse de differentia, quae est inter adpromissores et duos reos promittendi.* 5) quia—detur *suppl. Hu. Mommsenum secutus.* 6) autem stipulator V.

---

§ 115. *cf. I.* 3, 20 *pr Paul.* 1, 9, 5. 1, 20. *Fest. v. adpromissor* (*Bruns* II[6], 2).

§ 116. *cf. supra* 3, 92. *infra* 4, 137. *Gai epit.* 2, 9, 2. *C. Greg. tit. de sponsoribus et fideiussoribus* (*lib.* XII). *I.* 3, 20, 7. *D.* 45, 1, 5, 2 (*Pomp.* 722). 45, 1, 75, 6 (*Ulp.* 675). 46, 1, 8 *pr.* (*Ulp.* 2938). *C.* 8, 40 (41), 12 (*a.* 230).

§ 117. *cf. I.* 3, 20 *pr. supra* 3, 100; 110. *infra* 3, 216. *D.* 44, 7, 1, 8 (*Gai.* 498). 17, 1, 59 *pr.* (*Paul.* 1480).

§ 119. *cf. I.* 3, 20, 1. si mulier] *cf. supra* 3, 108. aut

borum, quamuis interdum ipse, qui[1] promiserit, non fuerit obligatus, uelut si *mulier* aut pupillus sine tutoris auctoritate aut quilibet post mortem suam dari promiserit. at illud quaeritur, si seruus aut peregrinus spoponderit, an pro eo sponsor aut fidepromissor obligetur. **119ª.** Fideiussor uero omnibus obligationibus, id est siue re siue uerbis siue litteris siue consens*u* contractae fuerint obligationes, adici potest. at ne illud quidem interest, utrum ciuilis an naturalis obligatio sit, cui adiciatur; adeo quidem, ut pro seruo quoque obligetur, siue extraneus sit, qui a seruo fideiussorem accipi*at*, siue ipse dominus in id, quod sibi debeatur. **120.** Praeterea sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur, nisi si de peregrino fidepromissore quaeramus, et alio iure ciuitas eius utatur; fideiussoris autem etiam heres tenetur. **121.** Item sponsor et fide-

1) quid V.

pupillus] *cf. supra* 3, 107. *D.* 46, 1, 25 (*Ulp.* 404). post mortem] *cf. supra* 3, 100. si seruus] *cf. supra* 3, 93. *Pers. sat.* 5, 78.

§ 119ª. *cf. D.* 46, 1, 70, 3 (*Gai.* 510). 46, 1, 8, 1 (*Ulp.* 2939). 46, 1, 56, 1 (*Paul.* 1397). *C. I. L.* VIII 2553. III 940 = *Bruns* I[6], 288.

§ 120. *cf. I.* 3, 20, 2. *Gai epit.* 2, 9, 2. *infra* 4, 113. *Paul.* 2, 17, 16. *D.* 46, 1, 69 (*Tryph.* 32). 17, 1, 14 *pr.* (*Ulp.* 913). 46, 1, 4, 1 (*Ulp.* 2919). 46, 1, 27, 3 (*Ulp.* 656). *C.* 8, 40 (41), 24 (*a.* 294).

§ 121. per legem Furiam] *cf. infra* 4, 22. biennio liberantur] *cf. D.* 46, 3, 71, 1 (*Cels.* 229). 44, 3, 4 (*Iav.* 107). 45, 3, 25 (*Ven.* 69). 46, 1, 69 (*Tryph.* 32). 17, 1, 29, 6 (*Ulp.* 130). *C.* 8, 40 (41), 29 = *Bas.* 26, 1, 93. *Cic. ad Att.* 12, 14, 2. 12, 17. 12, 19, 2. tempore quo] *D.* 46, 1, 57 (*Scaev.* 184). 45, 1, 60 (*Ulp.* 644). 45, 1, 72, 1; 2 (*Ulp.* 645). 46, 6, 4, 4; 7 (*Ulp.* 1734). 45, 1, 73 *pr.* (*Paul.* 400). 46, 6, 1 (*Paul.* 401). 46, 7, 1 (*Paul.* 402). tot partes] *cf. D.* 46, 3, 34, 1; 10 (*Iul.* 717). 46, 3, 37 (*Iul.* 906). 46, 3, 5, 1 (*Ulp.* 2908). 45, 1, 72 *pr.* (*Ulp.* 643). fideiussores uero] *cf. I.* 3, 20, 4. *Paul.* 1, 20. *D.* 46, 1, 17 (*Iul.* 839). 46, 1, 26 (*Gai.* 199). 46, 6, 12 (*Pap.* 205). 27, 7, 7 (*Pap.* 440). 46, 1, 51, 1; 2; 4; 5 (*Pap.* 441). 46, 1, 27, 1 (*Ulp.* 656). 46, 1, 28 (*Paul.* 409). *C.* 8, 40 (41), 10, 1 (*Alex.*). 8, 40 (41), 16 (*a.* 241). 4, 18, 3 (*a.* 531).

promissor *per* legem Furiam biennio liberantur, et quotquot erunt numero eo tempore, quo pecunia peti potest, in tot partes diducetur[1] inter eos obligatio, et singuli *in* uiriles partes uocabuntur[2]; fideiussores uero perpetuo tenentur, et quotquot erunt numero, singuli
160 t. s. in solidum | obligantur. itaque liberum est creditori, a quo ue*lit*, *so*lidum petere. sed nunc ex epistula diui Hadri*ani* *compellitur* creditor a singulis, qui modo soluendo sint, par*tes* pet*ere*. eo igitur distat haec epistula a lege Furia, quod si quis ex sponsoribus aut fidepromissoribus soluendo non sit, hoc onus *ad ceteros non pertinet, si uero ex fideiussoribus*[3], ad ceteros[4] quoque pertinet. 121a. Sed cum lex Furia tantum in Italia locum habeat, euenit, ut in cet*eris* prouinciis sponsores quoque et fidepromissores proinde ac fideiussores in perpetuum[5] teneantur et singuli in solid*um* obligentur, nisi ex epistula diui Hadriani hi quoque[6] adiuuen*tur* in parte.[7] 122. Praeterea inter sponsores et fidepromissores lex Apuleia quandam societatem introduxit. nam si quis horum plus sua portione soluerit, de eo, quod amplius dederit, aduersus ceteros actiones constituit. quae lex ante legem Furiam lata est, quo tempore in solidum obligabantur. unde quaeritur, an post legem Furiam adhuc legis Apuleiae beneficium supersit; et utique extra Italiam superest. nam lex quidem Furia tantum in Italia ualet, Apuleia uero etiam in ceteris prouinciis. sed

---

1) deducitur V. diducitur *edd.* 2) uocabuntur *Poeschmann.* hocabentur V. 3) ad—fideiussoribus *exempli gratia suppl. Hu.; Mommsen ita:* hoc onus ad ceteros non pertinet; sed ex fideiussoribus etsi unus tantum soluendo sit, ad hunc onus ceterorum quoque pertinet. 4) ceterorum V. 5) perpetuo V. 6) qc V. 7) in parte *gloss.*?

---

§ 121a. *cf. Ulp. disp. fr.* IIa (*Ztschr. d. Sav. Stiftg.* XXV, 370).
§ 122. *cf. I.* 3, 20, 4. *D.* 50, 16, 32 (*Paul.* 403). 46, 1, 39 (*Mod.* 194).

an etiam in Italia[1] beneficium legis Apuleiae supersit, ualde quaeritur. ad *fideiussores autem lex* Apuleia non pertinet. itaque si creditor ab uno totum *con*secutus fuerit, huius sol*i*us detrimentum *erit*, scilicet si is, pro quo fideiussit, soluendo non sit. sed *ut ex* | supra 161
dictis[2] apparet, is, a quo creditor totum petit, poterit ex epistula diui Hadriani desiderare, ut pro parte in se detur actio. **123.** Praeterea lege Cicereia cautum est, ut is, qui sponsores aut fidepromissores accipiat, praedicat[3] palam et declaret, et de qua re satis accipiat, et quot sponsores a*u*t fidepromissores in eam obligationem accepturus sit; et nisi praedixerit, permittitur[4] sponsoribus et fidepromissoribus intra diem XXX. praeiudicium postulare, quo quaeratur, an ex ea lege praedictum sit; et si iudicatum fuerit praedictum non[5] esse, liberantur. qua lege fideiussorum mentio[6] nulla fit; sed in usu[7] est, etiam si fideiussores accipiamus, praedicere.

124. Sed beneficium legis[8] Corneliae omnibus commune est. qua lege idem[9] pro eodem apud eundem eodem anno uetatur in ampliorem summam obligari creditae pecuniae quam in XX milia[10]; et quamuis sponsores uel fidepromissores in amplam pecuniam, uelut in[11] sestertium C milia *se obligauerint, tamen dumtaxat*

---

1) in Italia *Krueger*. alis V. 2) dicti V. 3) praedicatur V. 4) promittit V. 5) nam V. 6) menti V. 7) usum V. 8) legum V. 9) id V. 10) milib. V. 11) si V.

---

§ 123. *cf. D.* 50, 16, 33 (*Ulp.* 647). *Schol. Bobiens. in Cic. orat. in Clod. et Cur.* 5 (*p.* 333 *Orell.*). *Liv.* 42, 7, 1; 21, 7.

§ 124. *cf. D.* 39, 5, 24 (*Iav.* 59). 45, 1, 59 (*Iul.* 838). 12, 1, 22 (*Iul.* 867). 46, 1, 49, 1 (*Pap.* 336). 44, 7, 22 (*Afr.* 17). 46, 1, 63 (*Scaev.* 313). *Plutarch. Caes.* 11. *Anton.* 2. idem pro eodem] *cf. D.* 50, 17, 193 (*Cels.* 270). pecuniam creditam] *cf. D.* 44, 7, 42 (*Ulp.* 649). sine ulla condicione] *cf. D.* 12, 1, 37; 39 (*Pap.* 32). 45, 1, 120 (*Pap.* 383). 45, 1, 73, 1 (*Paul.* 405). appellatione pecuniae] *cf. D.* 50, 16, 178 *pr.* (*Ulp.* 296). 50, 16, 222 (*Herm.* 41). *C.* 4, 18, 2, 1^b (*a.* 531).

in xx milia tenentur.[1] pecuniam autem creditam dicimus non solum eam, quam credendi causa damus, sed omnem, quam tum, cum[2] contrahitur[3] obligatio, certum est[4] debitum iri, id est, *quae* sine ulla condicione deducitur in obligationem[5]; itaque et ea pecunia, quam in diem certum dari stipulamur, eodem numero est, quia certum est eam debitum iri[6], licet post tempus petatur. appellatione autem pecuniae omnes res in ea lege significantur; itaque *et*[7] si uinum uel frumentum,
162 aut[8] si fundum | uel hominem stipulemur, haec lex obseruanda est. **125.** Ex quibusdam tamen causis permittit ea lex in infinitum satis accipere, ueluti si dotis nomine uel eius, quod ex testamento tibi debeatur, aut iussu iudicis satis accipiatur. et adhuc lege uicesima hereditatium cauetur, ut ad eas satisdationes, quae ex ea lege proponuntur, lex Cornelia non pertineat. **126.** In eo[9] quoque iure par condicio est omnium, sponsorum, fidepromissorum, fideiussorum, quod ita obligari non possunt, ut[10] plus debeant, quam debet[11] is, pro quo obligantur.[12] at ex diuerso, ut minus debeant, obligari possunt, sicut in adstipulatoris persona diximus; nam ut adstipulatoris, ita et horum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione esse potest quam in principali

---

1) se—tenentur *suppl. Hu.* 2) tum cum *Krueger.* tunc V. 3) contrahit V. 4) esset V. 5) obligatione V. 6) debitum iri] debitiuri V. 7) *add. Hu.* 8) et V. 9) iure *ins.* V. *del. Hu.* 10) possunt ut *Inst.* possit ut regula V. 11) deberet V. 12) obligaretur V.

---

§ 125. dotis nomine] *cf. D.* 24, 3, 41 (*Pap.* 382). lege uicesima hereditatium] *cf. D.* 1, 2, 2, 44 (*Pomp.* 178). 2, 15, 13. 11, 7, 37. 28, 1, 7. 35, 2, 68. 50, 16, 154 (*Macer* 45—49). *Paul.* 4, 6. *Plin. panegyr.* 37—39. *Dio Cass.* 55, 25, 5. *C. I. L.* VI 10229 *l.* 116—119 (*Bruns* I[6], 274). *B. G. U* 326 *col.* II 10.

§ 126. *cf. I.* 3, 20, 5. *supra* 3, 113. *D.* 46, 1, 9 (*Pomp.* 727). 46, 1, 8, 7—11 (*Ulp.* 2940. 2941).

reo.[1] 127. In eo quoque par omnium causa est[2],
quod si qui*d* pro reo[3] solueri*nt*, eius reciperandi causa
habe*nt* cum eo mandati iudicium; et hoc amplius
sponsores ex lege Publilia propriam habent actionem
in duplum, quae appellatur depensi.

128. Litteris obligatio fit ueluti in[4] nominibus[5]
transscripticiis. fit autem[6] nomen transscripticium du-
plici modo, uel a re in personam uel a persona in
personam. 129. *A re in personam trans*scriptio fit,
ueluti si id, quod *tu* ex emptionis causa aut con-
ductionis aut societatis mihi debeas, id expensum tibi
tulero. 130. A persona in pers*o*nam transscriptio fit,
ueluti si id, quod mihi Titius debet, tibi id ex|pen- 163
sum tulero, id est si Titius te *pro*[7] se delegauerit mihi.
131. Alia causa est eorum nominum, quae arcaria uo-
cantur. in his enim rei[8], non litterarum obligatio con-
sistit, quippe non aliter ualent[9], quam si numerata

---

1) re *Inst.* 2) esse V. 3) eo V. 4) *del. Hu. sine ratione probabili. cf. infra* 3, 135. 5) nominibus *Hu.* nobis V. 6) an V. 7) *add. Hu.* 8) rebus V. 9) ualet V.

---

§ 127. *cf. I.* 3, 20, 6. *D.* 46, 1, 15 *pr.* (*Iul.* 693). 46, 1, 18 (*Iul.* 841). 46, 1, 21, 5 (*Afr.* 82). 17, 1, 6, 2 (*Ulp.* 907). 17, 1, 10, 11 (*Ulp.* 910). 46, 1, 4 *pr.* (*Ulp.* 2919). 16, 1, 31 (*Paul.* 1024). 46, 1, 66 (*Paul.* 1025). 46, 1, 67 (*Paul.* 1047). 17, 1, 20, 1 (*Paul.* 1836). 17, 1, 40 (*Paul.* 192). *C.* 4, 35, 6 (*a.* 238). 8, 40 (41), 14 *pr.* (*a.* 239). lege Publilia] *cf. infra* 4, 22. depensi] *cf. infra* 3, 216. 4, 9; 25; 102; 171; 186. *Paul.* 1, 19, 1. *D.* 17, 1, 52 (*Iav.* 71). 17, 1, 50 (*Cels.* 266). 46, 3, 71, 1 (*Cels.* 229). *lex Rom. Burg.* 14, 8. *lex Iul. munic.* 114 (*Bruns* I[6], 111). *Cic. ad fam.* 1, 9, 9.

§§ 128. 129. *cf. Gai epit.* 2, 9, 12. *Theoph.* 3, 21 *pr.* (*p.* 348 *Ferr.*). *infra* 3, 137 *sq. I.* 3, 21. *Plaut. Truc.* 1, 1, 51 = 70 *sq. Cic. de offic.* 3, 14, 59. *ad Att.* 4, 18, 2. *pro Rosc. Com.* 1, 4. 2, 5 *sq. in Verr.* 2, 1, 23, 60; 36, 92; 39, 100. *orat.* 46, 158. *Velius Longus* (*Grammat. Latin. ed. Keil, vol. VII*) 60, 10. *Gell.* 14, 2, 7.

§ 130. *cf. D.* 16, 1, 13 *pr.* (*Gai.* 229). *Liv.* 35, 7, 2. *C. I. L.* XIV 3471 (*Bruns* I[6], 313).

§ 131. *cf. Cic. top.* 3, 16.

sit pecunia; numeratio autem pecuniae rei[1] facit obligationem. qua de causa recte dicemus arcaria nomina nullam facere obligationem, sed obligationis factae testimonium praebere. **132.** Unde *non*[2] proprie dicitur[3] arcariis nominibus etiam peregrinos obligari, quia non ipso nomine, sed numeratione pecuniae[4] obligantur; quod genus obligationis iuris gentium est. **133.** Transscripticiis uero nominibus an obligentur peregrini, merito quaeritur[5], quia quodam modo iuris ciuilis est talis obligatio; quod Neruae placuit. Sabino autem et Cassio uisum est, si a re in personam fiat nomen transscripticium, etiam peregrinos obligari; si uero a persona in personam, non obligari. **134.** Praeterea litterarum obligatio fieri uidetur chirografis et syngrafis, id est, si quis debere se aut daturum se scribat, ita scilicet[6], si eo nomine stipulatio non fiat. quod genus obligationis proprium peregrinorum est.

135. Consensu fiunt obligationes in emptionibus et uenditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. **136.** Ideo autem *i*stis modis consensu dicimus obligationes contrahi, quod[7] neque uerborum |

---

1) rein V. 2) *add. Hu.* 3) dicit V. 4) ipso nomine sed numeratione pecuniae *Goeschen.* ipse nome s nomen ratione pēcae V. 5) quaerit V. 6) scilic. ut V. 7) quod] quo V. quia *Dig. Inst.*

---

§ 132. *cf. Ascon. in Cornelian. p.* 57 *ed. Orelli.*

§ 133. *cf. Liv.* 35, 7, 2. *Cic. pro Fonteio* 5, 11.

§ 134. *cf. Ps.-Ascon. in Verr.* 2, 1, 60; 91 *p.* 175; 184 *ed. Baiter* (*Bruns* II[6], 74). *Cic. in Verr.* 2, 1, 36, 91. *de dom.* 50, 129. *de haruspic. resp.* 13, 29. 16, 34. *pro Rabir. Postum.* 3, 6. *Philippic.* 2, 37, 95. *ad Attic.* 5, 21, 10. 6, 2, 7. 6, 1, 15. *Ammian.* 18, 5, 2.

§§ 135—137. = *I.* 3, 22. *D.* 44, 7, 2. *cf. Gai epit.* 2, 9, 13.

§ 135. *cf. D.* 19, 4, 1, 2 (*Paul.* 502). 44, 7, 48 (*Paul.* 1224). 45, 1, 35, 2 (*Paul.* 1845).

§ 136. *cf. D.* 19, 2, 14 (*Ulp.* 1607). 17, 1, 1 *pr.*; 1 (*Paul.* 484). 18, 1, 1, 2 (*Paul.* 503). 45, 1, 35, 2 (*Paul.* 1845). 17, 2, 4 *pr.* (*Mod.* 199).

neque scripturae ulla proprietas desideratur[1], sed sufficit eos, qui negotium gerunt, consensisse. unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, ueluti per epistulam aut per internuntium, cum alioquin uerborum obligatio inter absentes fieri non possit. 137. Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet, cum alioquin in uerborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat, et in nominibus alius expensum ferendo obliget, alius obligetur. 138. [sed absenti expensum ferri potest, etsi uerbis obligatio cum absente contrahi non possit.][2] 164

[De *emptione et uenditione*.]

139. *Emptio et uenditio contrahitur*, cum de pretio conuenerit, quamuis nondum pretium numeratum sit, ac ne arra quidem data fuerit. nam quod arrae nomine datur, argumentum est emptionis et uenditionis

1) desiderat V. 2) *paragraphum 138 ut glossema damnavit Krueger*.

§ 137. *cf. infra* 4, 61. ex bono et aequo] *cf. D.* 17, 1, 12, 9 *i. f.* (*Ulp.* 911). praestare] *cf. Non. s. h. verb. p.* 371 *ed. Mercier. infra* 4, 2. in uerborum obligationibus] *cf. supra* 3, 92. in nominibus] *cf. supra* 3, 128 *sq.*

§ 139. = *I.* 3, 23 *pr. cf. Gai epit.* 2, 9, 14. de pretio conuenerit] *cf. D.* 18, 1, 72 *pr.* (*Pap.* 173). 18, 1, 2, 1 (*Ulp.* 2427). 18, 1, 36 (*Ulp.* 1156). 18, 1, 38 (*Ulp.* 127). *C.* 4, 48, 4 (*a.* 239). 4, 38, 9 (*a.* 294). arra] *cf. D.* 18, 1, 35 *pr.* (*Gai.* 238). 18, 3, 6 *pr.* (*Scaev.* 237). 18, 3, 8 (*Scaev.* 28). 14, 3, 5, 15 (*Ulp.* 825). 19, 1, 11, 6 (*Ulp.* 931). *C.* 4, 45, 2, 1 (*a.* 293). 4, 49, 3 (*a.* 290). 4, 21, 17 (*a.* 528). *Liber iuris Syro-Roman. ed. Bruns-Sachau L.* 38 (*p.* 13). 51 (*p.* 17). *P.* 21 (*p.* 52). *Ar.* 20 (*p.* 84). 32 (*p.* 87). 98 (*p.* 108). *Arm.* 14 (*p.* 120). 27 (*p.* 123). 97 (*p.* 139). *Plaut. Most.* 3, 1, 115 = 649. 3, 3, 15 = 918. 4, 3, 21 = 1013. *Poenul.* 5, 6, 22 = 1359. *Rud. prol.* 46. 2, 6, 71 = 555. 3, 6, 23 = 861. *Mil. Glor.* 4, 1, 11 = 957. *Trucul.* 3, 2, 20 = 688. *Varro de l. l.* 5, 175 (*Bruns* II[6], 56). *Gell.* 17, 2, 21. *Isid. orig.* 5, 25, 20; 21 (*Bruns* II[6], 85). 9, 7, 6. *Hieron. epistol. ad Ephes.* 1, 13. *Suidas v.* Ἀρραβών.

contractae. 140. Pretium autem certum esse debet. nam alioquin si ita inter nos conuenerit, ut quanti Titius rem aestimauerit, tanti sit empta, Labeo negauit ullam uim hoc negotium habere; cuius opinionem Cassius probat. Ofilius et eam emptionem et uenditionem *esse putauit*[1]; cuius opinionem Proculus secutus est. 141. Item pretium in numerata pecunia con|-
165 sistere debet. *nam* in ceteris rebus an pretium esse possit, ueluti homo[2] aut toga aut fundus alterius rei *pretium esse possit*, ualde quaeritur.[3] nostri praeceptores putant etiam in alia re posse consistere pretium; unde illud est, quod uulgo putant per permutationem rerum emptionem et uenditionem contrahi, eamque speciem emptionis[4] uenditionisque uetustissimam esse; argumentoque utuntur Graeco poeta Homero, qui aliqua parte sic ait:

ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσιν,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι,[5]

et reliqua. diuersae scholae auctores dissentiunt aliudque esse existimant permutationem rerum, aliud emptionem et uenditionem; alioqu*in non posse* rem expediri permutatis rebus, quae uideatur res uenisse et quae pretii nomine data esse, sed rursus utramque

---

1) esse putavit *suppl. Hu.* 2) hoc modo V. 3) quaerit V. 4) emptionisque V. 5) *Graeca om.* V.

---

§ 140. *cf. I.* 3, 23, 1. *D.* 18, 1, 35, 1 (*Gai.* 238). 18, 1, 7, 1; 2 (*Ulp.* 2713). 18, 1, 37 (*Ulp.* 54). *C.* 4, 38, 15 (*a.* 530). *infra* 3, 142; 143.

§ 141. = *I.* 3, 23, 2. *cf. Serv. ad Verg. Georg.* 3, 306. *Maecian. assis distrib.* 45. *D.* 18, 1, 1, 1 *et* 19, 4, 1 *pr.* (*Paul.* 502). 19, 5, 5, 1 (*Paul.* 1322). *C.* 4, 64, 1 (*a.* 238). 4, 64, 8 (*a.* 294). *Plin. nat. hist.* 33, 6; 7; 46. *Isid. orig.* 5, 24, 23. *C. I. L.* IX 3513 (*Bruns* I[6], 261) *l.* 12 (*quod emptum erit aere aut argento etc.*). Homero] *Il.* 7, 472—475.

rem uideri et uenisse et utramque pretii nomine datam esse absurdum uideri. sed ait Caelius Sabinus, si rem tibi uenalem habenti, ueluti fundum, [acceperim et][1] pretii nomine hominem forte dederim, fundum quidem uideri uenisse, hominem autem pretii nomine datum esse, ut fundus[2] acciperetur.[3]

142. Locatio autem et conductio similibus regulis constituitur[4]; nisi enim merces certa statuta sit, non uidetur locatio et conductio contrahi. 143. Unde si alieno arbitrio merces permissa sit, uelut quanti[5] Titius aestimauerit, | quaeritur, an locatio et conductio con- 166
trahatur. qua de causa si fulloni polienda curandaue, sarcinatori sarcienda uestimenta dederim[6] nulla statim mercede constituta, postea tantum daturus, quanti inter nos conuenerit, quaeritur, an locatio et conductio contrahatur. 144. Item[7] si rem tibi utendam dederim et inuicem aliam rem utendam acceperim, quaeritur, an locatio et conductio contrahatur. 145. Adeo autem emptio et uenditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere uidentur, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et uenditio contrahatur, an locatio et conductio, ueluti si qua res

---

1) acceperim et *del. Mommsen*. accesserim et *Hu*. 2) fundum V. 3) *sequitur linea vacua in* V. 4) constituuntur V. 5) qua V. 6) dederimus V. 7) item *Polenaar*. uel V.

---

§ 142. *cf. I.* 3, 24 *pr. D.* 19, 2, 2 *pr.* (*Gai.* 501). *Gai epit.* 2, 9, 15. *infra* 3, 162. *D.* 24, 1, 52 *pr.* (*Pap.* 184). 41, 2, 10, 2 = 19, 2, 46 (*Ulp.* 1525). *Isid. orig.* 5, 25, 12.

§ 143. *cf. I.* 3, 24, 1. 3, 23, 1 *i. f. D.* 19, 2, 25 *pr.* (*Gai.* 245). 19, 5, 22 (*Gai.* 244). *C.* 4, 38, 15, 3 (*a.* 530). *infra* 3, 205.

§ 144. *cf. I.* 3, 24, 2. *D.* 19, 5, 17, 3 (*Ulp.* 806).

§ 145. *cf. I.* 3, 24, 3. *D.* 19, 2, 2, 1 (*Gai.* 501). in praediis municipum] *cf. D.* 30, 71, 5 (*Ulp.* 1246). 39, 2, 15, 27 (*Ulp.* 1278). 6, 3, 1; 3 (*Paul.* 345). 39, 4, 11, 1 (*Paul.* 2027). *Gromatici Latin. ed. Lachm. p.* 116. *Cic. ad fam.* 13, 7; 11. 8, 9, 4. *Plin. epist.* 7, 18 (*Bruns* I[6], 308). *Tabul. Veleias* (*C. I. L.* XI 1147. *Bruns* I[6], 307) *n.* 43. *C. I. L.* IX 136 (*Bruns* I[6], 306 *n.* 10).

in perpetu*um* locata sit. quod euenit in praediis municipum, quae ea lege locantur, ut, quamdiu [id][1] uectigal praestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius praedium auferatur; sed magis placuit locationem conductionemque esse. **146.** Item[2] si gladiatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos, qui integri exierint, pro sudore denarii XX mihi darentur, in eos uero singulos, qui occisi aut debilitati fuerint, denarii[3] mille, quaeritur, utrum emptio et uenditio an locatio et conductio contrahatur. et magis placuit eorum, qui integri exierint, locationem et conductionem contractam uideri, at eorum, qui occisi aut debilitati sunt, emptionem et uenditionem esse; idque ex accidentibus
167 apparet[4], tamquam sub condicione | facta cuiusque
uenditione aut locatione.[5] iam enim non dubitatur, quin sub condicione res uenire[6] aut locari possint. **147.** Item quaeritur, si cum aurifice mihi conuenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos mihi faceret[7] et acciperet uerbi gratia denarios CC, utrum emptio et uenditio an locatio et conductio contrahatur. Cassius ait materiae quidem *em*ptionem uenditionemque contrahi, operarum autem locationem et conductionem; sed plerisque placuit emptionem et uenditionem contrahi. atqui si meum aurum ei dedero mercede pro opera constituta, conuenit locationem conductionem contrahi.[8]

---

1) id *del. Puchta.* inde *Hu.* 2) item quaeritur V. 3) denarios V. 4) apparere *Hu.* 5) uenditione aut locatione] uenditionem an locationem V. 6) ueniri V. 7) facere V. 8) *sequitur linea vacua in* V.

---

§ 146. *cf. Cic. ad Att.* 4, 4[b], 2. *C. I. L.* II *suppl.* 6278 (*Bruns* I[6], 200) *l.* 36 *sq.* 56 *sq.* 63. non dubitatur] *cf. D.* 19, 2, 20 *pr.* (*Paul.* 518).

§ 147. = *I.* 3, 24, 4. *cf. D.* 19, 2, 2, 1 (*Gai.* 501). 19, 2, 31 (*Alf.* 71). 18, 1, 80, 3 (*Lab. ap. Iav.* 208). 18, 1, 65 (*Iav.* 123). 18, 1, 20 (*Pomp.* 548). 34, 2, 34 *pr.* (*Pomp.* 261). 19, 2, 22, 2 (*Paul.* 519).

148. Societatem coire solemus aut totorum[1] bonorum aut unius alicuius negotii, ueluti mancipiorum emendorum aut uendendorum. 149. Magna autem quaestio fuit, an ita coiri possit societas, ut quis maiorem partem lucretur, minorem damni praestet. quod Quintus Mucius *contra naturam societatis esse censuit. sed Seruius Sulpicius, cuius*[2] etiam praeualuit sententia, adeo ita coiri posse societatem existimauit, ut dixerit illo quoque modo coiri posse, ut quis nihil omnino damni praestet, sed lucri partem capiat, si modo opera eius tam pretiosa uideatur, ut aequum sit eum cum hac pactione in societatem admitti. nam et ita posse coiri[3] societatem constat, ut unus pecuniam
conferat, alter non conferat | et tamen lucrum inter 168
eos commune sit; saepe enim opera alicuius pro pecunia ualet. 150. Et illud certum est, si de partibus lucri et damni nihil inter eos conuenerit, tamen aequis ex partibus commodum ut incommodum inter eos commune esse; sed si in altero partes expressae fuerint, uelut in lucro, in altero uero omissae, in eo[4] quoque, quod omissum est, similes partes erunt. 151. Manet autem societas eo usque, donec in eodem sensu[5] per-

---

1) tutorum V. 2) contra—cuius *suppl. ex Inst.* 3) coire V. 4) eodem V. 5) consensu *Inst.*

---

§ 148. = *I.* 3, 25 *pr.* *cf. Gai. epit.* 2, 9, 16. *D.* 17, 2, 5 *pr.* (*Ulp.* 917). 17, 2, 63 *pr.* (*Ulp.* 923).

§ 149. *cf. I.* 3, 25, 2. *Gai epit.* 2, 9, 16. *D.* 17, 2, 6 (*Pomp.* 532). 17, 2, 5, 1 (*Ulp.* 917). 17, 2, 29, 1; 2 (*Ulp.* 2742). 17, 2, 52, 2 (*Ulp.* 922). 17, 2, 30 (*Paul.* 1732). *C.* 4, 37, 1 (*a.* 293). *Cic. pro Rosc. Com.* 10, 29. *Quintil. Declam.* 320.

§ 150. *cf. I.* 3, 25, 1; 3. *Paul.* 2, 16. *D.* 17, 2, 29 *pr.* (*Ulp.* 2742). *C. I. L.* III 950 (*Bruns* I[6], 334 *n.* 143).

§ 151. = *I.* 3, 25, 4. *cf. Gai epit.* 2, 9, 17. *D.* 17, 2, 63, 10 *i. f.* (*Ulp.* 925). 17, 2, 73 (*Ulp.* 2388). 17, 2, 65 *pr.*; 3—8 (*Paul.* 495). 17, 2, 3, 1 (*Paul.* 493). 17, 2, 4, 1 (*Mod.* 199). *C.* 4, 37, 5 (*a.* 294). 3, 37, 5 (*a.* 294); 7 (*a.* 531). *Petron. Satir.* 10. *Apul. Metam.* 10, 14.

seuerant; at cum aliquis renuntiauerit societati, societas soluitur. sed plane si quis in hoc renuntiauerit societati, ut obueniens aliquod lucrum solus habeat, ueluti si mihi totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiauerit societati, ut hereditatem solus lucri faciat, cogetur[1] hoc lucrum communicare; si quid uero aliud lucri fecerit, quod non captauerit, ad ipsum solum pertinet. mihi uero, quidquid omnino post renuntiatam societatem adquiritur, soli conceditur. **152.** Soluitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit. **153.** Dicitur etiam kapitis diminutione solui societatem, quia ciuili ratione kapitis diminutio morti coaequatur; sed utique si adhuc consentiant in societatem[2], noua uidetur incipere societas. **154.** Item si cuius ex sociis bona publice aut priuatim
169 uenierint, soluitur societas.[3] sed haec quoque | societas, de qua loquimur, id est, quae consensu contrahitur nudo, iuris gentium[4] est; itaque inter omnes homines naturali ratione consistit.

155. Mandatum consistit, siue nostra gratia man-

1) coget V. 2) societate V. 3) *videntur nonnulla excidisse.* 4) gentium *Fitting.* cogentium V.

§ 152. = *I.* 3, 25, 5 *init.* *cf.* *Gai epit.* 2, 9, 17. *D.* 17, 2, 59 *pr.* (*Pomp.* 577). 17, 2, 35 (*Ulp.* 2744). 17, 2, 52, 9 (*Ulp.* 922). 17, 2, 63, 10 (*Ulp.* 925). 17, 2, 65, 9; 10 (*Paul.* 495). 17, 2, 4, 1 (*Mod.* 199). 3, 5, 20 (21), 2 (*Paul.* 191).

§ 153. *cf.* *Gai epit.* 2, 9, 17. *supra* 3, 101. 1, 159 *sq.* *D.* 17, 2, 58, 2 (*Ulp.* 927). 17, 2, 63, 10 (*Ulp.* 925). 17, 2, 65, 11 (*Paul.* 495). 17, 2, 4, 1 (*Mod.* 199).

§ 154. *cf.* *I.* 3, 25, 7; 8. *supra* 3, 78 *sq.* *cf.* *D.* 17, 2, 63, 10 (*Ulp.* 925). 17, 2, 65, 1; 12 (*Paul.* 495). 17, 2, 4, 1 (*Mod.* 199). priuatim] *cf.* *D.* 42, 7, 5 (*Iul.* 647). 12, 6, 67, 2 (*Scaev.* 14). 21, 2, 57 *pr.* (*Gai.* 388). iuris gentium] *cf.* *D.* 2, 14, 7 *pr.*; 1 (*Ulp.* 242).

§ 155. *cf.* *Gai epit.* 2, 9, 18. *I.* 3, 26 *pr.* = *D.* 17, 1, 2 *pr.* (*Gai.* 503). *D.* 44, 7, 5 *pr.* (*Gai.* 506). 3, 3, 46, 4—6 (*Gai.* 85). 17, 1, 10 *pr.* (*Ulp.* 909).

demus siue aliena; itaque siue ut mea negotia geras, siue ut alterius, mandauerim, contrahitur mandati obligatio, et inuicem alter alteri tenebimur in id[1], quod uel me tibi uel te mihi bona fide praestare oportet.[2] 156. Nam si tua gratia tibi mandem, superuacuum est mandatum; quod enim tu tua gratia facturus sis, id de tua sententia, non ex meo mandatu facere debes; itaque si otiosam pecuniam domi tuae *te* habentem hortatus fuerim, ut eam faenerares, quamuis iam ei mutuam dederis, a quo seruare non potueris, non tamen habebis mecum man*dati* actionem. item si hortatus sim, ut rem aliquam emere*s*, quam*uis* non expedierit tibi eam emisse, non tamen tibi mandati tenebor.[3] et adeo haec ita sunt, ut quaeratur, an mandati teneatur[4], qui mandauit tibi, ut Titio pecuniam faenerares. Seruius[5] negauit: non magis hoc casu obligationem[6] consistere putauit, quam si generaliter alicui mandetur, uti pecuniam suam faeneraret. *sed* sequimur Sabini opinionem contra sentientis[7], q*uia* non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. 157. Illud constat, si quis de ea re mandet, quae contra bonos mores | est, non contrahi obligationem, ueluti si tibi[8] 170
mandem[9], ut Titio furtum aut[10] iniuriam facias.

---

1) in id *Hu.* id in V. 2) oportere V. 3) teneri V. 4) teneantur V. 5) sed seruius V. 6) obligatum V. 7) contra sententis *Mommsen.* consentientis V. 8) si tibi *Goeschen.* ti sibi V. 9) mandem *Goeschen.* mandemus V. 10) autem V.

---

§ 156. *cf. I.* 3, 26 *pr.*; 6 = *D.* 17, 1, 2 *pr.*; 6 (*Gai.* 503). *D.* 17, 1, 32 (*Iul.* 919). 17, 1, 6, 5 (*Ulp.* 907). 17, 1, 16 (*Ulp.* 914). 50, 17, 47 *pr.* (*Ulp.* 909). et adeo haec ita sunt *etc.*] *cf. D.* 46, 1, 13 (*Iul.* 232). 46, 3, 95, 10 (*Pap.* 340). 17, 1, 6, 4 (*Ulp.* 907). 17, 1, 10, 11 (*Ulp.* 910). 4, 4, 13 *pr.* (*Ulp.* 404).

§ 157. *cf. Gai epit.* 2, 9, 18. *I.* 3, 26, 7. *D.* 18, 1, 35, 2 (*Gai.* 238). 17, 1, 6, 3 (*Ulp.* 907). 17, 1, 12, 11 (*Ulp.* 911). 17, 1, 22, 6 (*Paul.* 487). *C.* 1, 14, 5, 2 (*a.* 439).

158. Item si quis *quid* post mortem meam faciendum *mihi*[1] mandet, inutile mandatum est, quia generaliter placuit ab heredis persona obligationem incipere non posse. **159.** Sed recte quoque *contractam*[2] mandatum, si dum adhuc integra res sit, reuocatum fuerit, euanescit. **160.** Item si adhuc integro mandato[3] mors alterutrius alicuius interueniat, id est uel eius, qui mandarit, uel eius, qui[4] mandatum susceperit, soluitur mandatum; sed utilitatis causa receptum est, ut si mortuo eo, qui mihi mandauerit, ignorans eum decessisse exsecutus fuero mandatum, posse me[5] agere mandati actione; alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum mihi [non] adferet. et huic simile est, quod plerisque placuit, si debitor meus manumisso dispensatori meo per ignorantiam soluerit, liberari eum, cum alioquin stricta iuris ratione non posset[6] liberari eo, quod alii soluisset, quam cui soluere deberet. **161.** Cum autem is, cui recte mandauerim, egressus fuerit mandatum, ego quidem[7] eatenus cum eo habeo mandati actionem,

---

1) *suppl. Hu.* 2) contractum *Inst.* consummatur V. consummatur *del. Hu.* 3) mandatum V. 4) cui V. 5) posse me V. *Inst.* possem *Gradenwitz.* 6) possent V. 7) quid V.

---

§ 158. *cf. supra* 3, 100. *D.* 17, 1, 13 (*Gai.* 232). 17, 1, 12, 17 (*Ulp.* 912).

§ 159. = *I.* 3, 26, 9. *cf. Gai epit.* 2, 9, 19. *D.* 17, 1, 12, 16 (*Ulp.* 912). 46, 3, 12, 2 (*Ulp.* 2736). 17, 1, 15 (*Paul.* 1609).

§ 160. = *I.* 3, 26, 10. *cf. Gai epit.* 2, 9, 19. *D.* 17, 1, 34, 1 (*Afr.* 92). 17, 1, 27, 3 (*Gai.* 232). 17, 1, 57 (*Pap.* 639). 39, 5, 19, 3 (*Ulp.* 1689). 17, 1, 26 *pr.*; 1 (*Paul.* 488). 17, 1, 58 *pr.* (*Paul.* 1316). 2, 1, 6 (*Paul.* 96). 17, 2, 65, 10 (*Paul.* 495). 46, 3, 108 (*Paul.* 1016). *C.* 4, 35, 15 (*a.* 294). et huic simile est *etc.*] *cf. D.* 12, 1, 41 (*Afr.* 85). 46, 3, 18 *et* 16, 3, 11 (*Ulp.* 2869). 46, 3, 51 (*Paul.* 178). *C.* 8, 42 (43), 3 (*a.* 238). dispensatori] *cf. supra* 1, 122 *i. f.*

§ 161. *cf. I.* 3, 26, 8. *Gai epit.* 2, 9, 20. *Paul.* 2, 15, 3. *D.* 17, 1, 33 (*Iul.* 868). 17, 1, 4 (*Gai.* 504). 17, 1, 41 (*Gai.* 89). 17, 1, 3, 2 (*Paul.* 485). 17, 1, 5 *pr.* — 3; 5 (*Paul.* 485). 17, 1, 22 *pr.*; 1 (*Paul.* 487). *Gell.* 1, 13.

quatenus mea interest inplesse eum mandatum, si modo implere potuerit; at ille mecum agere non potest. itaque si mandauerim tibi, ut uerbi gratia fundum mihi sestertiis C emeres, tu sestertiis CL emeris, non habebis mecum | mandati actionem, etiamsi tanti uelis 171
mihi dare[1] fundum, quanti emendum tibi mandassem; idque maxime Sabino et Cassio placuit. quod si minoris emeris, habebis mecum scilicet actionem, quia qui mandat, ut C milibus emeretur, is utique mandare[2] intellegitur, uti minoris, si posset, emeretur.[3] **162.** In summa sciendum *est, quotiens faciendum* aliquid gratis dederim, quo nomine si mercedem statuissem, locatio et conductio contraheretur, mandati esse actionem, ueluti si fulloni polienda curandaue uestimenta *dederim* aut sarcinatori sarcienda.

163. Expositis generibus obligationum, quae ex contractu nascuntur, admonendi sumus adquiri nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eas personas, quae in nostra potestate, manu mancipioue sunt. **164.** Per liberos quoque homines et alienos seruos, quos bona fide possidemus, adquiritur nobis; sed tantum ex duabus causis, id est, si quid ex operis suis uel ex re nostra adquirant. **165.** Per eum quoque seruum, in quo usumfructum habemus, similiter ex duabus istis causis nobis adquiritur. **166.** Sed qui nudum ius Quiritium in seruo habet, licet dominus sit, minus

---

1) dari V. 2) mandari V. 3) emeret V.

---

§ 162. *cf. I.* 3, 26, 13. *D.* 17, 1, 36, 1 (*Iav.* 28). 19, 5, 22 (*Gai.* 244). 19, 5, 13 *pr.* (*Ulp.* 2747). 14, 1, 1, 18 (*Ulp.* 817). 17, 1, 1, 4 (*Paul.* 484). *C.* 4, 35, 1 (*Sever. et Anton.*). 4, 35, 20 (*Diocl. et Maxim.*).

§ 163. = *I.* 3, 28 *pr.* *cf. supra* 2, 86. *Paul.* 5, 8. *Plaut. Rud.* 5, 3, 28 *sq.* = 1384.

§ 164. = *I.* 3, 28, 1. *cf. supra* 2, 86; 92. *cf. D.* 17, 1, 8, 5 (*Ulp.* 908).

§ 165. = *I.* 3, 28, 2. *cf. supra.* 2, 86; 91.

§ 166. *cf. supra* 2, 88. *D.* 45, 3, 36 (*Iav.* 141).

tamen iuris in ea[1] re habere intellegitur quam usufructuarius et bonae fidei possessor. nam placet ex nulla causa[2] ei adquiri posse, adeo ut, etsi nominatim ei dari stipulatus fuerit seruus mancipioue nomine[3]
172 eius acceperit, | quidam existiment[4] nihil ei adquiri.
167. Communem seruum pro dominica parte dominis adquirere certum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando[5] aut mancipio accipiendo illi soli adquirit[6], uelut cum ita stipuletur: TITIO DOMINO MEO DARI SPONDES? aut cum ita mancipio accipiat: HANC REM EX IVRE QVIRITIVM LVCII TITII DOMINI MEI ESSE AIO, EAQVE EI EMPTA ESTO HOC AERE AENEAQVE LIBRA.
167[a]. Illud quaeritur, an quod[7] domini nomen adiectum efficit[8], idem faciat unius ex dominis iussum intercedens. nostri praeceptores proinde[9] ei, qui iusserit, soli adquiri existimant, atque si nominatim ei soli stipulatus esset seruus mancipioue accepisset; diuersae scholae auctores proinde utrisque adquiri putant, ac si nullius[10] iussum interuenisset.

168. Tollitur autem obligatio praecipue solutione eius, quod debetur.[11] unde quaeritur, si quis consentiente creditore aliud pro alio soluerit, utrum ipso

---

1) ea V. adquisita ab eo *Hu.* 2) causa alia V. 3) nomen V. 4) existimant V. 5) stipulando uel mancipiando V. 6) adquiritur V. 7) an quod *Goeschen.* tamquam V. 8) efficit *Goeschen.* domini et fecit V. 9) perinde(?) V. 10) nullis V. 11) debetur *Inst.* debeatur V.

---

§ 167. = *I.* 3, 28, 3 *cum Theoph.* (*p.* 376 *Ferr.*). *cf. I.* 3, 17, 3. *D.* 41, 1, 37, 3 (*Iul.* 608). mancipio accipiendo] *cf. supra* 1, 119. 2, 87.

§ 167[a]. *cf. D.* 45, 3, 6 (*Pomp.* 726). 41, 1, 63, 2 (*Tryph.* 19). 45, 3, 5; 7 (*Ulp.* 2952). 7, 1, 25, 6 (*Ulp.* 2587). 45, 3, 33, 1 (*Paul.* 1199). *C.* 4, 27, 2 (3) (*a.* 530).

§ 168. *cf. I.* 3, 29 *pr. Gai epit.* 2, 10 *pr. D.* 50, 16, 176 (*Ulp.* 2924). aliud pro alio] *cf. D.* 23, 3, 25 (*Paul.* 1758). 12, 1, 2, 1 (*Paul.* 430). 46, 3, 46 *pr.* (*Marcian.* 255). *C.* 8, 42 (43), 17 (*a.* 293); 24 (*a.* 294). *Senec. de ben.* 6, 5, 2.

iure liberetur, quod nostris praeceptoribus placet[1], an
ipso iure maneat obligatus, sed aduersus petentem ex-
ceptione doli mali defendi debeat, quod diuersae scho-
lae auctoribus uisum est.

169. Item[2] per acceptilationem tollitur obligatio.
acceptilatio autem est ueluti imaginaria solutio. quod
enim ex uerborum obligatione tibi debeam, id si uelis
mihi remittere, poterit sic fieri, ut patiaris haec uerba
m|e dicere: QVOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE AC- 173
CEPTVM? et tu respondeas: HABEO. **170.** Quo[3] genere,
ut diximus, *tantum eae obligationes soluuntur*, *quae ex
uerbis consistunt*, non etiam ceterae; consentaneum
enim uisum est uerbis factam obligationem posse aliis
uerbis dissolui. sed id, quod ex alia causa debeatur,
potest in stipulationem deduci et per acceptilationem
dissolui. **171.** *Quamuis uero dixerimus perfici accepti-
lationem*[4] imaginaria solutione, tamen mulier sine tu-
toris auctoritate acceptum facere non potest, cum alio-
quin solui ei sine tutoris auctoritate possit. **172.** Item
quod debetur[5], pro parte recte soluitur[6]; an autem in
partem acceptum fieri possit, quaesitum est.

---

1) placuit *Lachmann.* 2) fit V. 3) quod V. 4) dissolui—acceptilationem *suppl. Hu.* 5) debet V. 6) recte soluitur *Inst.* debet recte solui recte soluit V.

---

§§ 169. 170. = *I.* 3, 29, 1.

§ 169. *cf. D.* 46, 4, 15 (*Pomp.* 737). 46, 4, 18, 1 (*Flor.* 21). 46, 4, 6 (*Ulp.* 2946). 46, 4, 8, 4 (*Ulp.* 2957). 46, 4, 9 (*Paul.* 1851). 34, 3, 7, 1 (*Ulp.* 2656). 46, 4, 1 (*Mod.* 195). *cf. etiam apochas Pompeianas C. I. L.* IV (*Bruns* I[6], 315 *sq.*).

§ 170. *cf. I.* 3, 29, 2. *D.* 46, 4, 18, 1 (*Flor.* 21). 46, 3, 80 (*Pomp.* 239). 46, 4, 8, 3 *et* 50, 17, 35 (*Ulp.* 2955).

§ 171. *cf. supra* 2, 85.

§ 172. *cf. I.* 3, 29, 1. pro parte] *cf. D.* 12, 1, 21 (*Iul.* 652). 46, 3, 9, 1 (*Ulp.* 2669). 12, 6, 26, 13 (*Ulp.* 774). 45, 1, 2, 1 (*Paul.* 1841). 45, 1, 85 (*Paul.* 810). 22, 1, 41, 1 (*Mod.* 293). an autem *etc.*] *cf. D.* 46, 4, 10 (*Pomp.* 728). 46, 4, 17 (*Inl.* 721). 46, 4, 13, 1—3; 5 (*Ulp.* 298). 46, 4, 9 (*Paul.* 1851).

173. *Est* etiam alia species imaginariae solutionis, per aes et[1] libram; quod et ipsum genus certis in causis receptum[2] est, ueluti si quid eo nomine debeatur[3], quod per aes et libram gestum sit[4], siue quid[5] ex iudicati causa debeatur.[6] **174.** Adhibentur[7] non minus quam quinque testes et libripens; deinde is, qui liberatur[8], ita oportet loquatur: QVOD EGO TIBI TOT MILIBVS[9] CONDEMNATVS SVM[10], ME EO NOMINE A TE[11] SOLVO LIBEROQVE HOC AERE AENEAQVE LIBRA. HANC TIBI LIBRAM PRIMAM POSTREMAMQVE EXPENDO[12] *SECVNDVM* LEGEM PVBLICAM. deinde asse percutit libram eumque dat ei[13], a quo[14] liberatur[15], ueluti soluendi causa. **175.** Similiter legatarius heredem eodem modo liberat de legato, quod per damnationem relictum est, ut tamen scilicet, sicut iudicatus condemnatum[16] se esse significat, ita heres *testamento* se dare damnatum esse dicat. de eo tamen tantum potest heres eo modo liberari, quod pondere numero constet, et ita, si cer-
174 tum sit. quidam et de eo, | quod mensura constat, idem[17] existimant.

176. Praeterea nouatione tollitur obligatio, ueluti si

---

1) etiam V. 2) receptisum V. 3) debeat V. 4) et V. 5) quod t V. 6) debit V. *Krueger ita:* debeatur. Eaque res ita agitur. 7) athibemur(?) V. 8) liberat V. 9) milibus V. *num* milia? 10) CONDEMNATVS SVM] condemnat **** V. 11) EO NOMINE A TE] conmen*cte(?) V. eo nomine recte *Goudsmit.* 12) expende V. 13) dat ei *Bluhme.* dct el V. 14) quod V. 15) liberatum V. 16) condemnati V. 17) ind V.

---

§ 173. *cf. Fest. v. nexum p.* 165 *M.* (*Bruns* II[6], 17). *Liv.* 6, 14, 5. *Cic. de legib.* 2, 21, 53. *cf.* 2, 19, 49. *de orat.* 3, 40, 159. *Varro de l. l.* 7, 105 (*Bruns* II[6], 62).

§ 174. *cf. supra* 1, 119. 2, 104. *D.* 34, 3, 20 *pr.* (*Mod.* 322). soluo liberoque] *cf. Liv.* 22, 10, 6. primam postremamque] *cf. Liv.* 1, 24, 7.

§ 175. *cf. supra* 2, 201 *sq. Cic. de leg.* 2, 19, 49; 21, 53.

§ 176. = *I.* 3, 29, 3. *cf. Theophil. ad h. l.* (*p.* 379 *Ferr.*). *Gai epit.* 2, 9, 11. *supra* 2, 38. 3, 100; 107; 108; 119. *D.* 2, 14, 30, 1 (*Gai.* 62). 46, 2, 1 (*Ulp.* 2925).

quod tu mihi debeas, a Titio dari stipulatus sim; nam interuentu nouae personae noua nascitur obligatio et prima tollitur translata in posteriorem, adeo ut in*ter*dum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima nouationis iure tollatur, ueluti si quod mihi debes, a Titio post mortem eius uel a muliere pupilloue sine tutoris auctoritate stipulatus fuero; quo[1] casu rem amitto; nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. non idem[2] iuris est, si a seruo stipulatus fuero; nam tunc *prior* proinde adhuc obligatus tenetur, ac si postea a nullo stipulatus fuissem. 177. Sed si eadem persona sit, a qua postea stipuler, ita demum nouatio fit, si quid in posteriore stipulatione noui sit, forte si condicio uel dies aut sponsor[3] adiciatur aut detrahatur.[4] 178. Sed quod[5] de sponsore dixi*mus*, non constat. nam diuersae scholae auctoribus placuit nihil ad nouationem proficere sponsoris adiectionem aut detractionem.[6] 179. Quod autem diximus, si condicio adiciatur, nouationem fieri, sic intellegi oportet[7], ut ita dicamus factam nouationem, si condicio extiterit; alioquin si defecerit, durat prior obligatio. sed uideamus, num is, qui eo nomine agat, doli mali aut pacti conuenti exceptione possit summoueri, quia uidetur inter eos id actum, ut ita ea res peteretur, si posterioris | stipulationis exstiterit con- 175
dicio. Seruius tamen Sulpicius existimauit statim et pendente condicione nouationem fieri, et si defecerit condicio, ex neutra causa agi posse *et* eo modo rem

---

1) quod V. 2) id V. 3) dies aut sponsor] sponsor aut dies V. 4) trahatur V. 5) quae V. 6) detractationem V. 7) oportet *Inst.* c̄ V.

---

§ 177. = *I.* 3, 29, 3. *cf.* *C.* 8, 41 (42), 8 (*a.* 530).
§ 179. = *I.* 3, 29, 3. *cf.* *D.* 46, 2, 24 (*Pomp.* 348). 46, 2, 31 *pr.* (*Ven.* 59). 2, 14, 30, 1; 2 (*Gai.* 62). 46, 3, 72, 1 (*Marcell.* 227). 46, 2, 8, 1 (*Ulp.* 2929). 46, 2, 14 (*Ulp.* 133). diximus] *supra* § 177. a peregrino] *cf.* *supra* 3, 93; 119; 176.

perire; qui consequenter et illud respondit, si quis id, quod sibi L. Titius deberet, a seruo fuerit stipulatus, nouationem fieri et rem perire, quia cum seruo agi non posset. *sed* in utroque casu alio iure utimur. nec magis his casibus nouatio fit, quam si id, quod tu mihi debeas, a peregrino, cum quo sponsus[1] communio non est, SPONDES uerbo stipulatus sim.

180. Tollitur adhuc obligatio litis contestatione, si modo legitimo iudicio fuerit actum. nam tunc obligatio quidem principalis dissoluitur[2], incipit[3] autem teneri reus litis contestatione. sed si[4] condemnatus sit, sublata litis contestatione incipit ex causa iudicati teneri. et hoc *est*, quod apud ueteres scriptum est ante litem contestatam dare debitorem oportere, post litem contestatam condemnari oportere, post condemnationem iudicatum facere oportere. 181. Unde fit, ut si legitimo iudicio debitum petiero, postea de eo ipso iure agere non possim, quia inutiliter intendo[5] DARI MIHI OPORTERE, quia litis contestatione dari oportere desiit, aliter atque si imperio continenti iudicio egerim; tunc enim nihilo minus obligatio durat, et ideo ipso iure postea agere possum[6], sed debeo per[7] exceptionem rei iudicatae uel in iudicium deductae sum-
176 moueri. quae autem legitima *sint* | iudicia et quae imperio continentia[8], sequenti commentario referemus.

182. Transeamus nunc ad obligationes, quae ex

1) sponsus *Savigny*. sponsio V. 2) dissoluit V. 3) incipiat V. 4) s' V. 5) indo V. 6) possumus V. 7) prae V. 8) *lectio incerta*. continentia *Mommsen*. contineantur *Hu*.

§§ 180. 181. *cf. infra* 4, 103 *sq.*; 114; 121; 123. *supra* 3, 83. *Fr. Vat.* 263 (*Pap.* 697). *I.* 4, 13, 10. *D.* 16, 2, 8 (*Gai.* 214). 15, 1, 50, 2 (*Pap.* 158). 46, 2, 11, 1 (*Ulp.* 797). 15, 1, 3, 11 (*Ulp.* 851). 12, 6, 60 *pr.* (*Paul.* 1301). 46, 2, 29 (*Paul.* 1420). *C.* 7, 54, 3 *pr.* (*a.* 531). sequenti commentario] 4, 103 *sq.*

§ 182. *cf. Gai epit.* 2, 10, 1. *I.* 4, 1 *pr.* *D.* 44, 7, 4 (*Gai.* 505). 41, 7, 25, 1 (*Ulp.* 2583). 44, 7, 52, 8 (*Mod.* 192). supra] § 89.

delicto nascuntur, ueluti si quis furtum fecerit, bona rapuerit, damnum dederit, iniuriam commiserit. quarum omnium rerum uno genere consistit[1] obligatio, cum ex contractu obligationes in IIII genera d*i*ducantur[2], sicut supra exposuimus.

183. Furtorum autem genera Ser. Sulpicius et Masurius Sabinus IIII esse dixerunt, manifestum et nec manifestum, conceptum et oblatum[3]; Labeo duo, manifestum *et* nec manifestum; nam conceptum et oblatum species potius actionis esse furto cohaerentes quam genera furtorum; quod sane uerius uidetur, sicut inferius apparebit. 184. Manifestum furtum[4] quidam id esse dixerunt, quod[5] dum fit, deprehenditur. alii uero ulterius, quod eo loco deprehenditur[6], ubi fit, uelut si in oliueto[7] oliuarum, in uineto uuarum furtum factum est[8], quamdiu in eo oliueto aut uineto fur[9] sit; aut si in domo furtum factum sit, quamdiu in ea domo fur sit. alii adhuc ulterius eo usque **** manifestum furtum esse dixerunt, donec perferret eo, quo perferre fur destinasset. alii adhuc ulterius, quandoque eam rem fur tenens uisus fuerit; quae sententia non optinuit. sed et illorum sententia, qui existimauerunt, donec perferret eo, quo fur destinasset, deprehensum furtum manifestum esse, ideo non uidetur probari, quia magnam recipit dubitationem, utrum |
unius diei an etiam plurium dierum spatio id termi- 177
nandum sit; quod eo pertinet, quia[10] saepe in aliis

1) constitit V. 2) diducantur *Krueger*. deducantur V. 3) obligatum V. 4) fructum V. 5) quo V. 6) deprehendit V. 7) solibeto V. 8) sit *Polenaar*. 9) fuerita V. 10) quod *Polenaar*.

§ 183. *cf. Gai epit.* 2, 10, 2. *Paul.* 2, 31, 2 = *Coll.* 7, 5, 3. *I.* 4, 1, 3. *D.* 47, 2, 2 (*Gai.* 269). *Gell.* 11, 18, 10 *sq.* (*supra p.* 74). inferius] § 186 *sq.*

§§ 184. 185. *cf Gai epit. Paul. Inst. Gell. loc. cit. D.* 47, 2, 3—8 (*Gai.* 270. *Ulp.* 2875. *Paul.* 1790).

ciuitatibus surreptas[1] res in alias ciuitates uel in alias prouincias destinant fures perferre.[2] ex duabus itaque superioribus opinionibus alterutra adprobatur[3]; magis tamen plerique posteriorem probant. 185. Nec[4] manifestum furtum quid[5] sit, ex iis, quae diximus, intellegitur. nam quod[6] manifestum non est, id nec manifestum est. 186. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiua[7] res quaesita et inuenta est. nam in eum propria actio constituta est, quamuis fur non sit, quae appellatur concepti. 187. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiua tibi ab aliquo oblata sit eaque apud te concepta sit, utique[8] si ea mente data tibi fuerit, ut apud te potius quam apud eum, qui dederit, conciperetur. nam tibi, apud quem concepta est, propria aduersus eum, qui optulit, quamuis fur non sit, constituta est actio, *quae* appellatur obl*a*ti.[9] 188. Est et*iam* prohibiti furti *actio* aduersus eum, qui furtum quaerere uolentem prohibuerit.

189. Poena manifesti furti ex lege XII tabularum capitalis erat. nam liber uerberatus addicebatur ei, cui furtum fecerat; utrum autem seruus efficeretur ex addictione an adiudicati[10] loco constitueretur, ueteres

---

1) surrepte V. 2) proferre V. 3) adprobat V. 4) ni V. 5) quod V. 6) q̄· (*i. e.* quae) V. 7) furtibusa V. 8) uel utique V. 9) obliti V. 10) *num* iudicati?

---

§§ 186—188. = *I.* 4, 1, 4. *cf. Gai epit.* 2, 10, 2.

§ 186. *cf. Paul.* 2, 31, 3; 5 = *Coll.* 7, 5, 4; 6. *D.* 22, 5, 12 (*Ulp.* 1053). testibus praesentibus] *cf. Plaut. Poenul.* 3, 5, 16—50 = 761—795.

§ 187. *cf. Paul.* 2, 31, 3; 5 = *Coll.* 7, 5, 4; 6.

§ 189. *cf. leg. XII tab.* 8, 14 (*Bruns* I[6], 32). *infra* 4, 111. *Gell.* 11, 18, 9. 20, 1, 7 (*supra p.* 98). 6 (7), 15 (*supra p.* 60). *Plaut. Poen.* 4, 2, 11 = 833. *Serv. ad Aen.* 8, 205 *unde Isidor. orig.* 5, 26, 18. *Ovid. Fast.* 3, 845. quadrupli actio] *cf. infra* 4, 111; 173. *Paul.* 2, 31, 13. *I.* 4, 1, 5. 4, 2 *pr.* 4, 12 *pr. cum Theoph.* (*p.* 463 *Ferr.*). *D.* 39, 4, 1, 3 (*Ulp.* 1304). 47, 2, 46, 2 (*Ulp.* 2878). 47, 2, 50 *pr.* (*Ulp.* 1040). *Plaut. Curc.* 5, 2, 21 = 619. *Quintil. Inst. or.* 7, 4, 44. 7, 6, 2.

quaerebant. in seruum aeque[1] uerberatum animaduertebatur. sed[2] postea inprobata est asperitas poenae, et tam ex serui persona quam ex liberi quadrupli actio praetoris edicto constituta est. | 190. Nec mani- 178
festi furti poena per legem *XII* tabularum dupli inrogatur, eamque etiam praetor conseruat. 191. Concepti et oblati poena ex lege XII tabularum tripli est, eaque[3] similiter a praetore seruatur. 192. Prohibiti actio quadrupli est ex edicto praetoris introducta. lex autem eo nomine nullam poenam constituit; hoc solum praecipit[4], ut qui quaerere uelit, nudus quaerat, licio[5] cinctus, lancem habens; qui si quid inuenerit, iubet id lex furtum manifestum esse.[6] 193. Quid sit autem licium[7], quaesitum est; sed uerius est[8] consuti genus esse, quo necessariae partes tegerentur.[9] 193[a]. Quae [res][10] lex tota ridicula est; nam qui uestitum quaerere prohibet[11], is et nudum quaerere prohibiturus[12] est, eo magis quod ita quaesita re et[13] inuenta maiori poenae subiciatur. deinde quod lancem siue ideo

---

1) seruum aeque *Hu.* eum atque V (?). 2) uerberatum animaduertebatur sed *Hu.* uerbera(ta?) *deinde lacuna* V. 3) est eaque *Lachmann.* esse qua V. 4) praecepit V. 5) licio *v. d. Hoeven.* linteo V. 6) esset V. 7) linteum V. 8) est] seam V, s *littera lineola inducta.* 9) tegerent V. 10) res *delevimus.* 11) perhibet V. 12) prohibiturus *Sander.* prohibitus V. 13) re et *Hu.* res V. *cf. supra* § 186.

---

§ 190. *cf. I.* 4, 1, 5. *lex XII tab.* 8, 16 (*Bruns* I[6], 32). *infra* 4, 173. *D.* 47, 2, 75 (*Iav.* 93). 47, 2, 68, 2 (*Cels.* 106). 47, 2, 50 *pr.* (*Ulp.* 1040). *Plaut. Poen.* 3, 1, 61 = 564. 5, 6, 14 = 1351. *Cato de agricult. praef.* § 1. *Gell.* 11, 18, 15.

§ 191. *cf. I.* 4, 1, 4. *lex XII tab.* 8, 15[a] (*Bruns* I[6], 32). *infra* 4, 173. *Paul.* 2, 31, 14. *Gell.* 11, 18, 11 (*supra p.* 74). *Plaut. Poen.* 3, 4, 27 = 737.

§ 192. *cf. supra* 3, 188. *lex XII tab.* 8, 15[b] (*Bruns* I[6], 32). *Lex Rom. Burgund.* 12. *Fest. p.* 117 *v. lance et licio* (*Bruns* II[6], 12). *Gell.* 11, 18, 9. 16, 10, 8. *Inst. gl. Taur.* (*Ztschr. f. Rechtsgesch.* VII, 78) § 466. *Petron. Satir.* 97. *Aristoph. Nub.* 497 *sq. cum scholiis.* *Plato de legib.* 12 *p.* 594 a.

haberi iubeat, ut manibus occupatis[1] nihil subiciat, siue ideo, ut quod inueneri*t*, ibi imponat, neutrum eorum procedit, si id, quod *quae*ratur, eius magnitudinis aut naturae sit, ut neque subici neque ibi *i*nponi possit. certe non dubitatur, cuiuscumque materiae sit ea lanx, satis legi fieri. **194.** Propter hoc tamen, quod lex ex ea causa manifestum furtum esse iubet, sunt, qui scribunt furtum manifestum aut lege *intellegi* aut natura: lege id ipsum, de quo loquimur, natura illud, de quo superius exposuimus. sed uerius est natura tantum manifestum furtum intellegi; neque enim lex facere potest, ut qui manifestus fur non si*t*, manifestus sit, non magis quam qui omnino fur non sit, fur sit, et qui adulter aut homicida non sit, adulter
179 uel | homicida sit; at illud sane lex facere potest, ut proinde aliquis poena teneatur[2], atque si[3] furtum uel adulterium uel homicidium admisisset, quamuis nihil eorum admiserit.

195. Furtum autem fit non solum, cum quis intercipiendi causa[4] rem alienam amouet[5], sed[6] generaliter, cum quis[7] rem alienam inuito domino contrectat. **196.** Itaque si quis re[8], quae apud eum deposita sit, utatur, furtum committit; et si quis utendam rem acceperit eamque in alium usum transtulerit, furti obligatur, ueluti si quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad cenam inuitaturus[9], et id peregre

---

1) occupatis *Vangerow*. occupantis V. 2) teneat V. 3) atque si *Goeschen*. at quasi V. 4) causam V. 5) admouet V. 6) et V. 7) qui V. 8) rem V. 9) inutaturus rogauerit V.

---

§ 194. *cf. D.* 7, 5, 2, 1 (*Gai.* 168). superius] § 184.
§ 195. = *I.* 4, 1, 6. *cf. Gai epit.* 2, 10, 3. *Paul.* 2, 31, 1 = *Coll.* 7, 5, 2. *Gell.* 11, 18, 20 (*Sabin.* 2, *supra p.* 73).
§ 196. *cf. I.* 4, 1, 6. *Gai epit.* 2, 10, 4; 5. *Paul.* 2, 31, 29 = *D.* 42, 2, 83 *pr.* (*Paul.* 1980). 13, 1, 16 *et* 47, 2, 77 *pr.* (*Pomp.* 321). 13, 6, 5, 8 (*Ulp.* 802). 47, 2, 40 (*Paul.* 1798). *Gell.* 6 (7), 15, 2 (*Q. Muc.* 2, *supra p.* 17). *Val. Max.* 8, 2, 4. *Symmach. epist.* 7, 69, 1.

secum tulerit, aut si quis equum[1] gestandi gratia commodatum longius aliquo[2] duxerit, quod ueteres scripserunt de eo, qui in aciem[3] perduxisset. **197.** Placuit tamen eos, qui *re*bus commodatis aliter uterentur quam utendas accepissent, ita furtum committere, si intellegant id se inuito domino facere eumque, si intellexisset[4], non permissurum; at[5] si permissurum credant[6], extra furti crimen uideri, optima sane distinctione, quod furtum sine dolo malo non committitur. **198.** Sed et si credat aliquis inuito domino se rem *con*trectare, domino autem uolente id fiat, dicitur furtum non fieri. unde illud quaesitum [et probatum] est: cum Titius seruum meum sollicitauerit[7], ut quasdam res mihi subriperet et ad eum perferret[8], *et ser-*
uus | id ad me pertulerit[9], ego, dum uolo Titium in 180
ipso delicto deprehendere, permiserim seruo[10] quasdam res ad eum perferre, utrum[11] furti an serui corrupti iudicio teneatur[12] Titius mihi, an neutro? responsum neutro eum teneri, furti ideo, quod non inuito me res contrectarit[13], serui corrupti ideo, quod deterior seruus factus non sit.[14] **199.** Interdum autem etiam[15] liberorum hominum furtum fit, uelut si quis liberorum

---

1) aecum V. 2) cum aliquo V. quam quo rogauerit (*cf. p.* 320 *not.* 9) aliquo *Hu.* 3) in aciem V. uls Ariciam *Polenaar; cf. Val. Max.* 8, 2, 4. 4) intellexissent V. 5) ut V. 6) credent V. 7) sollicitauerit *Inst.* colligitaret V. 8) perferet V. 9) pertulerit *Inst.* pertulit V. 10) permiserim seruo *Goeschen.* permiserumuo V. 11) q̄eumtrum V. 12) corrupti iudicio teneatur *Inst.* corruptio iudicium teneat V. 13) contrectaret V. 14) sit *Hu.* est V. 15) etiam *Inst.* et V.

---

§ 197. = *I.* 4, 1, 7. *cf. supra* 2, 50. *infra* 3, 208. 4, 178. *Paul.* 2, 31, 1 = *Coll.* 7, 5, 1. *D.* 9, 2, 41, 1 (*Ulp.* 2863). 17, 2, 51 *pr.* (*Ulp.* 2745).

§ 198. *cf. I.* 4, 1, 8. *D.* 47, 2, 46, 8 (*Ulp.* 2879). 11, 3, 1, 5 (*Ulp.* 698). *C.* 6, 2, 20 (*a.* 530).

§ 199. = *I.* 4, 1, 9. *D.* 47, 2, 14, 13 (*Ulp.* 2734). 47, 2, 38 (*Paul.* 1797). in potestate — et manu] *cf. supra* 2, 87; 90.

nostrorum, qui in potestate nostra sint[1], siue etiam uxor, quae in manu nostra sit, siue etiam iudicatus uel auctoratus meus subreptus fuerit.[2] **200.** Aliquando etiam *suae* rei quisque furtum committit, ueluti si debitor rem, quam creditori[3] pignori dedit, subtraxerit, uel si[4] bonae fidei possessori rem meam possidenti subripuerim. unde placuit eum, qui seruum suum, quem alius bona fide possidebat, ad se reuersum celauerit, furtum committere. **201.** Rursus ex diuerso interdum[5] alienas res occupare et usucapere concessum est, nec creditur furtum fieri, uelut res hereditarias, quarum heres non est nactus possessionem, nisi necessarius heres extet; nam necessario herede extante placuit nihil pro herede usucapi posse. item[6] debitor rem, quam fiduciae causa creditori mancipauerit aut in iure cesserit, *secun*dum ea, quae in superiore commentario rettulimus, sine furto possidere et usucapere

---

1) s (*id est* sunt) V. sit *Inst.* 2) queri(?) V. 3) quam creditori *Inst.* quae creditor V. 4) si *Goeschen*. *incerta vestigia in* V. 5) inestdum V. 6) posse. item] possit V.

---

iudicatus] *cf. supra* 3, 78. 175. 189. *infra* 4, 21. *Gell.* 20, 1, 42 (*Bruns* I[6], 20). auctoratus] *cf. Coll.* 4, 3, 2 (*Paul.* 19). 9, 2, 2 (*Ulp.* 2208). *Asin. Pollio ap. Cic. ad famil.* 10, 32, 3. *Senec. epist.* 37, 1. *Petron. Satir.* 117. *Quint. Decl.* 302. *Hor. sat.* 2, 7, 59. *Manil. Astron.* 4, 225. *Tert. ad martyr.* 5. *ad nation.* 1, 18. *lex Iul. munic.* 113 (*Bruns* I[6], 110). *C.I.L.* I 1418 (*Bruns* I[6], 339 *n.* 35). II *suppl.* 6278 *l.* 60 (*Bruns* I[6], 201).

§ 200. = *I.* 4, 1, 10. *cf. infra* 3, 204. *Paul.* 2, 31, 21; 36. *I.* 4, 2, 1; 2. *D.* 41, 3, 49 (*Lab.* 217). 47, 2, 60 (59) (*Iul.* 860). 47, 2, 80 (79) (*Pap.* 168). 13, 7, 22 *pr.* (*Ulp.* 902). 47, 2, 12, 2 (*Ulp.* 2738). 47, 2, 19, 5; 6 (*Ulp.* 2857). 47, 2, 15, 2 (*Paul.* 1726). 47, 2, 20 (*Paul.* 1787. 1788). 47, 2, 54 (53), 4 (*Paul.* 564). 47, 2, 67 (66) *pr.* (*Paul.* 1141). 47, 2, 88 (87) (*Paul.* 61). 41, 3, 4, 21 (*Paul.* 673). *C.* 7, 26, 6 (*Philipp.*).

§ 201. *cf. supra* 2, 9; 52; 56—60. *Paul.* 2, 31, 11. *D.* 9, 4, 40 (*Iul.* 353). 47, 2, 69; 71 (*Marcell.* 115). 47, 4, 1, 15 (*Ulp.* 1066). 47, 19, 2 (*Ulp.* 2228). 47, 19, 6 (*Ner.* 98. *Paul.* 1030). *C.* 7, 29, 2 (*a.* 293).

potest. **202.** Interdum furti tenetur, qui[1] ipse furtum
non fecerit, qualis | est, cuius ope consilio furtum 181
factum est. in quo numero est, qui nummos tibi excussit, ut eos alius surriperet, uel opstitit tibi, ut alius surriperet, aut oues aut boues tuas fugauit, ut alius eas exciperet. et hoc ueteres scripserunt de eo, qui panno[2] rubro fugauit armentum; sed si quid[3] per lasciuiam et non data opera, ut furtum committeretur, factum sit, uidebimus, an[4] utilis actio dari[5] debeat, cum per legem Aquiliam[6], quae de damno lata *est*, etiam culpa puniatur.

203. Furti autem actio[7] ei conpetit, cuius interest rem saluam esse, licet dominus non sit. itaque nec domino aliter conpetit, quam si eius intersit[8] rem non perire. **204.** Unde constat creditorem de pignore sub-

---

1) cum V. 2) eo panno V. 3) quis V. 4) ā· V. 5) actio dari *Inst.* atque deari V. 6) aliquiliam V. 7) aoue V. 8) eius intersit *Inst.* eum insit V.

---

§ 202. = *I.* 4, 1, 11. *cf. Gai epit.* 2, 10, 6. *infra* 4, 37. 3, 219; 211. *Paul.* 2, 31, 10. *D.* 47, 2, 91 (90), 1 (*Iav.* 230). 47, 2, 55 (54), 4 (*Gai.* 272). 47, 2, 36 *pr.* (*Ulp.* 2865). 47, 2, 50, 1—3 *et* 47, 2, 52 *pr.* (*Ulp.* 1041). 47, 2, 52, 19; 21 (*Ulp.* 1042). 11, 3, 11, 2 (*Ulp.* 703). 13, 1, 6 (*Ulp.* 1057). 47, 5, 1 *pr.* (*Ulp.* 1068). 47, 2, 34 (*Paul.* 1796). 50, 16, 53, 2 (*Paul.* 721). *C.* 3, 41, 5 (*a.* 294). *Cic. de nat. deor.* 3, 30, 74. *Gell.* 11, 18, 23. nummos tibi excussit] *cf. D.* 47, 2, 52, 13 (*Ulp.* 1042). 9, 2, 27, 21 (*Ulp.* 624). panno rubro] *cf. D.* 47, 2, 50, 4 (*Ulp.* 1041). *Lex Rom. Burg.* 29.

§ 203. = *I.* 4, 1, 13. *cf. Paul.* 2, 31, 4 = *Coll.* 7, 5, 5. *Coll.* 10, 2, 6 (*Mod.* 9). *D.* 47, 2, 77 (76), 1 (*Pomp.* 322). 47, 2, 49 *pr.* (*Gai.* 238). 47, 2, 81 (80) *pr.*; 1 (*Pap.* 210). 47, 2, 10 (*Ulp.* 2738). 47, 2, 14 *pr.*—4; 10 *sq.* (*Ulp.* 2734). 47, 2, 83 (82), 1 (*Paul.* 1980). 47, 2, 86 (85) (*Paul.* 1005). 47, 2, 11 (*Paul.* 1791). *C.* 6, 2, 22 *pr.* (*a.* 530).

§ 204. = *I.* 4, 1, 14. *cf. Paul.* 2, 31, 19. *D.* 47, 2, 49 *pr.* (*Gai.* 238). 47, 2, 80 (79) (*Pap.* 168). 13, 7, 22 *pr.* (*Ulp.* 902). 47, 2, 12, 2 (*Ulp.* 2733). 47, 2, 46, 4 (*Ulp.* 2878). 47, 2, 15 *pr.* (*Paul.* 1726). 47, 2, 88 (87) (*Paul.* 61).

repto furti agere posse; adeo quidem, ut quamuis[1]
ipse dominus [id est ipse debitor][2] eam rem subri-
puerit, nihilo minus creditori conpetat actio furti.
205. Item si fullo polienda[3] curandaue aut sarcinator
sarcienda uestimenta mercede certa acceperit eaque
furto amiserit, ipse furti habet actionem, non domi-
nus, quia domini nihil interest[4] ea non periisse, cum
iudicio locati a fullone aut sarcinatore suum *con*sequi
possit[5], si modo is fullo aut sarcinator[6] rei[7] prae-
standae[8] sufficiat; nam si soluendo non est, tunc quia
ab eo dominus suum[9] consequi non potest, ipsi furti
actio conpetit, quia hoc casu ipsius interest rem sal-
182 uam esse. 206. Quae de[10] fullone | aut sarcinatore[11]
diximus, eadem transferemus et ad eum, cui rem com-
modauimus. nam ut illi mercedem capiendo custodiam
praestant, ita hic[12] quoque utendi[13] commodum per-
cipiendo similiter necesse habet[14] custodiam praestare.
207. Sed is, apud quem res deposita est, custodiam
non praestat[15] tantumque in eo obnoxius est, si quid
ipse dolo *malo*[16] fecerit; qua de *causa si*[17] res ei sub-
repta fuerit, quia[18] restituendae[19] eius nomine[20] depositi

1) que ū V. 2) *eiecimus glossema, quamvis iam Institutionibus subsit.* 3) pullienda V. 4) idē V. 5) posset V. 6) sarcitor V. 7) rem V. 8) *in V sequuntur tres litterae evanidae* (pic?) plene *coni. Hu.* 9) sim V. 10) quae de *Inst.* de que V. 11) sarcitore V. 12) hi V. 13) utendo V. 14) sehabent V. 15) praestatum V. 16) dolo V. dolo malo *Inst.* 17) qua de causa si *Inst.* qua de ḡ V. 18) quia *Inst.* quae V. 19) restituendae *Inst.* restituenda est V. 20) nomine *Inst.* non omninoe V.

§ 205. = *I.* 4, 1, 15. *cf. Paul.* 2, 31, 29. *D.* 19, 2, 60, 2 (*Iav.* 212). 47, 2, 12 *pr.* (*Ulp.* 2733). 47, 2, 48, 4 (*Ulp.* 2884).

§ 206. = *I.* 4, 1, 16. *cf. Coll.* 10, 2, 1; 6 (*Mod.* 9). *D.* 47, 2, 60 (59) (*Iul.* 860). 47, 2, 14, 16 (*Ulp.* 2734). 47, 2, 48, 4 (*Ulp.* 2884). 47, 2, 15, 2 (*Paul.* 1726). *C.* 6, 2, 22 (*a.* 530).

§ 207. = *I.* 4, 1, 17. *cf. Coll.* 10, 2, 6 (*Mod.* 9). *D.* 13, 6, 5, 2 (*Ulp.* 802). 19, 5, 17, 2 (*Ulp.* 806). 16, 3, 1, 10 (*Ulp.* 890). 16, 3, 1, 43 (*Ulp.* 896). 50, 17, 23 (*Ulp.* 2731). 47, 2, 14, 3; 4 (*Ulp.* 2734). 47, 8, 2, 23 (*Ulp.* 1321).

non tenetur nec ob id eius interest rem saluam esse, furti [itaque] agere non potest, sed[1] ea actio domino conpetit.

208. In summa sciendum est quaesitum esse, an impubes rem alienam amouendo[2] furtum faciat. plerisque placet, quia furtum ex adfectu[3] consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus[4] pubertati sit et ob id intellegat se delinquere.

209. Qui res alienas rapit, tenetur etiam[5] furti. quis enim magis alienam rem inuito domino contrectat[6] quam qui *ui*[7] rapit? itaque rect*e* *dict*um est eum improbum furem esse; sed propriam actionem[8] eius delicti nomine[9] praetor introduxit, quae appellatur ui bonorum raptorum, et est intra annum quadrupli [actio], post annum simpli. quae actio utilis est, etsi[10] quis unam rem licet minimam rapuerit.

210. Damni iniuriae actio constituitur[11] per legem Aquiliam, cuius primo capite cautum est, *ut* si quis hominem alienum | alienamue[12] quadrupedem, quae 183

---

1) et V. 2) alienam amouendo *Inst.* alienouendo V. 3) adiectum V. 4) proximus m V. 5) et V. 6) tretat V. 7) ui *Inst.*; *om.* V. 8) actione V. 9) delicti nomine *Inst.* lecti nomen V. 10) set si V. 11) constituit V. 12) alienamue *Inst. Dig.* eamue V.

---

§ 208. = *I.* 4, 1, 18. *cf. D.* 50, 17, 111 *pr.* (*Gai.* 73). 9, 2, 5, 2 (*Ulp.* 613). 47, 2, 23 (*Ulp.* 2861). *lex XII tab.* 8, 14 (*Bruns* I⁶, 32). *Gell.* 11, 18, 8. *Serv. ad Verg. Buc.* 8, 39. *cf. etiam D.* 29, 5, 14 (*Maecian.* 56). 4, 3, 13, 1 (*Ulp.* 390). 44, 4, 4, 26 (*Ulp.* 1681). 47, 12, 3, 1 (*Ulp.* 739). ex adfectu] *cf. supra* 3, 197 *et ibi citat.*

§ 209. = *I.* 4, 2 *pr.* *cf. infra* 4, 8. *I.* 4, 6, 19. *D.* 47, 8, 2, 10; 12; 17 (*Ulp.* 1313. 1315. 1318). 47, 2, 53 (*Ulp.* 1055). *C.* 3, 41, 4 (*a.* 294). *Lex. Rom. Burg.* 8, 5. *Ed. Theoder.* 109. 124.

§ 210. = *I.* 4, 3 *pr.* *cf. Bruns* I⁶, 45. *D.* 9, 2, 2 *pr.* (*Gai.* 183). 9, 2, 21 *pr.* (*Ulp.* 616). *Cic. pro Tull.* 4, 9. 5, 11. 17, 41. *Brut.* 34, 131. *Anon. ad Bas.* 60, 3, 1. *Theoph.* 4, 3, 15 (*p.* 404 *Ferr.*). eamue quadrupedem] *cf. D.* 9, 2, 2, 2 (*Gai.* 183). domino] *cf. D.* 9, 2, 11, 6 (*Ulp.* 615).

pecudum[1] numero sit, iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuerit[2], tantum[3] domino dare damnetur. **211.** Iniuria[4] autem occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa id acciderit, nec ulla alia lege damnum, quod sine iniuria datur, reprehenditur[5]; itaque inpunitus est, qui sine culpa et dolo malo casu quodam damnum committit. **212.** Nec solum corpus in actione huius legis aestimatur; sed sane si[6] seruo occiso plus dominus capiat damni, quam pretium serui sit[7], id quoque aestimatur, uelut si seruus meus ab aliquo heres institutus, antequam iussu meo hereditatem cerneret, occisus fuerit; non enim tantum ipsius pretium aestimatur, sed et hereditatis amissae quantitas. item si ex gemellis uel ex comoedis uel ex symphoniacis unus occisus fuerit, non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque[8] conputatur[9], quod ceteri, qui supersunt, depretiati sunt. idem iuris est etiam, si ex pari mularum unam uel etiam ex quadrigis equorum unum occiderit. **213.** Cuius autem seruus occisus est, is liberum arbitrium habet uel capitali crimine reum facere eum, qui occiderit, uel hac lege damnum persequi. **214.** Quod autem adiectum[10] est in hac lege 'quanti in eo anno plurimi ea

---

1) quae pecudum *Inst.* quarecudum V. 2) fuit V. *Inst.* 3) tantum aes *Hu. ex Dig.* 4) is iniuria V. 5) datur reprehenditur] dat repraehendic V. 6) si *Goeschen.* i V. 7) s V. 8) id quoque *Inst.* qui V. 9) conputat V. 10) adistum V.

---

§ 211. *cf. I.* 4, 3, 2; 3; 14. *Coll.* 7, 3, 1; 4 = *D.* 9, 2, 3 *et* 9, 2, 5, 1 (*Ulp.* 613). 40, 12, 13 *pr.* (*Gai.* 43). 50, 17, 23 (*Ulp.* 2731). *Cic. pro Tull.* 5, 11.

§ 212. *cf. I.* 4, 3, 10. *D.* 9, 2, 22, 1 (*Paul.* 362). 9, 2, 21, 2 *et* 23 *pr.*—2 (*Ulp.* 616).

§ 213. *cf. I.* 4, 3, 11. *D.* 9, 2, 23, 9 (*Ulp.* 617). *C.* 3, 35, 3 (*a.* 241).

§ 214. *cf. I.* 4, 3, 9. 4, 6, 19. *supra* 3, 210. *infra* 3, 218. *D.* 47, 1, 2, 3 (*Ulp.* 2905). 9, 2, 23, 3; 5—7 (*Ulp.* 616).

res fuerit', illud efficit, si clodum puta aut luscum seruum occiderit, qui in eo anno integer fuerit[1], *ut non quanti clodus aut luscus, sed quanti integer fuerit*[2], aestimatio fiat; quo fit, ut quis plus in*ter*dum *con*sequatur, quam ei damnum | datum est. 184

215. Capite secundo *aduersus*[3] adstipulatorem, qui pecuniam in fraudem stipulatoris acceptam fecerit, quanti ea res est[4], tanti actio constituitur. **216.** Qua[5] et ipsa parte legis damni nomine actionem introduci manifestum est; sed id caueri non fuit necessarium, cum actio mandati ad eam rem sufficeret; nisi quod ea lege aduersus infitiantem in duplum agitur.

217. Capite tertio de omni cetero damno cauetur.[6] itaque si quis seruum uel eam quadrupedem, quae *pecudum numero est, uulnerauerit siue eam quadrupedem, quae* pecudum numero non est[7], uelut canem, aut feram bestiam, uelut[8] ursum, leonem, uulnerauerit uel occiderit, hoc[9] capite actio constituitur.[10] in ceteris quoque animalibus, item in omnibus rebus, quae anima carent, damnum iniuria datum hac parte uindicatur. si quid enim ustum aut ruptum aut fractum *fuerit*, actio hoc capite constituitur[10], quamquam[11] potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere; ruptum *enim intellegitur, quod quoquo modo corruptum* est; unde non solum usta aut rupta aut

---

1) fuit V. 2) ut non—fuerit] ut non quanti mortis tempore, sed quanti in eo anno plurimi fuerit *Boecking; similiter Studemund.* 3) *add. Poeschmann.* 4) ēe V. 5) quam V. 6) cauet V. 7) non est *Inst.* de V. 8) ū V. 9) eahoc *vel* cahoc V. 10) constituit V. 11) quoque V.

---

§ 215. *cf. supra* 3, 110 *sq.* *I.* 4, 3, 12. *D.* 9, 2, 27, 4 (*Ulp.* 622).

§ 216. *cf. supra* 3, 111. *infra* 4, 9; 171. *Lex Rom. Burg.* 14, 8.

§ 217. = *I.* 4, 3, 13. *cf. Coll.* 2, 4 = *D.* 9, 2, 27, 17 (*Ulp.* 624). *Coll.* 12, 7 = *D.* 9, 2, 27, 7—12 (*Ulp.* 623). *D.* 9, 2, 27, 5—35 (*Ulp.* 623—625). 9, 2, 29, 6 (*Ulp.* 626).

fracta, sed etiam[1] scissa et collisa et effusa et quoquo modo uitiata aut perempta atque deteriora facta hoc uerbo continentur. **218.** Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus XXX proxumis[2] ea res fuerit, damnatur[3] is, qui damnum dederit. ac ne 'plurimi' quidem uerbum adicitur; et ideo quidam putauerunt liberum esse iudici[4] ad id tempus ex die-
185 bus XXX aestimationem redigere, quo plurimi | res fuit, uel ad id, quo[5] minoris fuit. sed Sabino placuit proinde habendum ac si etiam[6] hac parte 'plurimi' uerbum adiectum esset; nam legis[7] latorem contentum fuisse, *quod prima parte eo uerbo usus esset.* **219.** *Ceterum* etiam[8] placuit ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit, *ideoque*[9] alio modo damno dato utiles actiones dantur[10], uelut si quis alienum hominem aut [1] pecudem incluserit et fame necauerit, aut iumentum tam uehementer egerit, ut rumperetur[12]; item si quis alieno seruo persuaserit, ut in arborem ascenderet uel in puteum descenderet, et is[13] ascendendo aut descendendo ceciderit et[14] aut mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus sit. item contra[15] si quis alienum seruum de ponte aut[16] ripa in flumen proiecerit et is suffocatus fuerit, hic quoque[17] corpore suo damnum

---

1) et V. 2) proxumus V. 3) damnat V. 4) iudicium V. 5) quod V. 6) si etiam *Inst.* set V. 7) legibus V. 8) et V. 9) ideoque *Inst.* quo V. 10) dant V. 11) an V. 12) rumpet V. 13) si V. 14) ceciderit et] cecideri V. 15) p V. *cf. supra* 1, 81. 16) an V. 17) hic quoque] quoque hic V.

---

§ 218. *cf. I.* 4, 3, 14; 15. *D.* 9, 2, 29, 8 (*Ulp.* 628).
§ 219. *cf. I.* 4, 3, 16. *Coll.* 12, 7, 4—8 = *Dig.* 9, 2, 27, 8—10 (*Ulp.* 623). *D.* 9, 2, 7; 9; 11 *pr.*—5 (*Ulp.* 614). 9, 2, 53 (*Ner.* 3). 19, 5, 11 (*Pomp.* 325). 47, 2, 51 (*Gai.* 271). 9, 1, 1, 7 (*Ulp.* 607). 47, 8, 2, 20 (*Ulp.* 1319). 11, 3, 3, 1 (*Ulp.* 699). *cf.* 11, 3, 4 (*Paul.* 302). 9, 2, 33, 1 (*Paul.* 1084). *C.* 3, 35, 5 (*a.* 293). *Lex Rom. Burg.* 29.

dedisse[1] eo, quod proiecerit, non difficiliter intellegi potest.

220. [2]Iniuria autem committitur[3] non solum cum quis pugno puta aut fuste percussus uel etiam uerberatus erit, sed etiam[4] si cui conuicium factum fuerit, siue quis bona alicuius quasi debitoris sciens eum nihil sibi debere[5] proscripserit, siue quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit, siue quis matrem familias aut praetextatum adsectatus fuerit, et denique aliis pluribus modis. 221. Pati autem[6] iniuriam uidemur non solum per nosmet ipsos, sed etiam[7] per liberos nostros, quos in potestate habemus, | item per uxores nostras, quamuis[8] in manu 186
nostra *non*[9] sint; itaque si ueluti[10] filiae meae, quae Titio nupta est, iniuriam feceris, non solum filiae nomine tecum agi iniuriarum potest, uerum etiam meo quoque et Titii nomine.[11] 222. Seruo autem ipsi

1) dedisset V. 2) '*excidisse aliquid videtur, cui respondet pr. I. h. t. = Coll.* 2, 5, 1'. *Hu.* 3) committit V. 4) etiam *Inst.* et V. 5) debere] debere sibi V. 6) pati autem *Goeschen.* spatia V. 7) etiam *Inst.* et V. 8) quamuis *Lachmann.* c. (*id est* cum) V. 9) *add. Boecking.* 10) ueluti *Hu.* ueltiae V. 11) nomen V. '*an quae in Instit.* 4, 4, 2 *sequuntur, Gaiana sint, ut videntur, et a librario omissa,*

§ 220. = *I.* 4, 4, 1. *cf. Paul.* 5, 4, 1; 4; 14 *sq. Coll.* 2, 5, 4 (*Paul.* 881). *D.* 47, 10, 1, 2 (*Ulp.* 1335). 47, 10, 9, 4 (*Ulp.* 1340). 47, 10, 15, 2—33 (*Ulp.* 1350—1353). *C.* 9, 35, 5 (*a.* 290). *Plaut. Asin.* 2 2, 104 = 371. *Auct. ad Her* 2, 13, 19. 2, 26, 41. 4, 25, 35. *Cic. in Verr.* 2, 2, 27, 66. *Senec. de benef.* 2, 35, 2. bona alicuius] *cf. supra* 3, 78. *infra* 4, 102. *D.* 47, 10, 15, 31—33 (*Ulp.* 1353). 47, 10, 20 (*Mod.* 335). *Cic. pro Quinct.* 15, 48 *sq.* ad infamiam alicuius libellum] *cf. C. Th. tit.* 9, 34. *C. Iust. tit.* 9, 36.

§ 221. = *I.* 4, 4, 2. *cf. Paul.* 5, 4, 3. *D.* 47, 10, 41 (*Ner.* 40). 47, 10, 1, 3 (*Ulp.* 1335). 47, 10, 5, 6 (*Ulp.* 1337). 47, 10, 11, 7 (*Ulp.* 1345). 47, 10, 15, 24 (*Ulp.* 1352). 47, 10, 2 (*Paul.* 679). 47, 10, 18, 2; 5 (*Paul.* 689). *C.* 9, 35, 2 (*a.* 230).

§ 222. = *I.* 4, 4, 3. *D.* 47, 10, 15, 34—49; 17 *pr.*—2 (*Ulp.* 1354—1359). 47, 10, 16 (*Paul.* 685). 48, 7, 4, 1 (*Paul.* 687). 47,

quidem[1] nulla iniuria intellegitur[2] fieri, sed domino per eum fieri uidetur; non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos nostros uel uxores iniuriam pati uidemur, sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, quod aperte[3] in *con*tumeliam domini fieri uidetur, ueluti si quis alienum seruum uerberauerit, et in hunc casum formula proponitur; at si quis seruo conuicium fecerit uel pugno eum percusserit, non proponitur[4] ulla formula, nec temere petenti[5] datur.

223. Poena autem iniuriarum ex lege[6] XII tabularum[7] propter membrum quidem ruptum talio erat; propter os uero fractum aut conlisum trecentorum assium poena erat[8], si libero os fractum erat; at si seruo, CL; propter ceteras uero iniurias XXV assium poena erat[9] constituta. et uidebantur illis temporibus in magna paupertate satis idoneae istae pecuniae[10] poenae esse.[11] **224.** Sed nunc alio iure utimur. permittitur[12] enim nobis a praetore ipsis[13] iniuriam aestimare, et iudex uel tanti condemnat, quanti nos aesti-

---

statui iam non potest'. Hu. Paulo adscribit Ferrini coll. D. 47, 10, 2. 1) quidem *Inst.* quod V. 2) intellegit V. 3) aperte *Inst.* aptem V. 4) proponit V. 5) potenti V. 6) legum V. 7) tabulas V. 8) erat ūu V. 9) erit V. 10) pecuniariae *Boecking. ed. 5.* nummariae *Inst.* 11) ne V. 12) promittit V. 13) siis V.

10, 1, 3; 7 (*Ulp.* 1335). 47, 10, 9, 4 (*Ulp.* 1340). 47, 10, 18, 1 (*Paul.* 688). 47, 10, 26 (*Paul.* 308). 47, 10, 29 (*Paul.* 1814). 21, 1, 43, 5 (*Paul.* 835). 44, 7, 34 *pr.* (*Paul.* 54). *C.* 9, 35, 1 (*a.* 222). 9, 35, 8 (*a.* 294). *Salvian. de gub. dei* 8, 3, 15.

§ 223. = *I.* 4, 4, 7. *lex XII tab.* 8, 2—4 (*Bruns* I[6], 29). *Paul.* 5, 4, 6. *Coll.* 2, 5, 5 (*Paul.* 881). *Gell.* 20, 1, 12; 14; 32. 16, 10, 8. *Fest. v. talionis p.* 363 *M.* (*Bruns* II[6], 44). *v. viginti quinque p.* 371 *M.* (*Bruns* II[6], 48). *Cato ap. Priscian.* 6, 13, 69 *p.* 254 *ed. Hertz. Isid. orig.* 5, 27, 24 (*Bruns* II[6], 86).

§ 224. *cf. I.* 4, 4, 7. *Paul.* 5, 4, 7. *Coll.* 2, 6 (*Paul.* 882). 2, 2, 1 (*Ulp.* 2384). *D.* 2, 12, 2 *fin.* (*Ulp.* 255). 2, 12, 3 (*Ulp.* 206). 47, 10, 7, 6 (*Ulp.* 1340). *Gell.* 20, 1, 37 *sq.* (*supra p.* 104). *Sueton. Vitell.* 7. uadimonium] *cf. infra* 4, 186.

mauerimus, uel minoris, pro*ut* illi uisum fuerit; sed
cum atrocem iniuriam praetor | aestimare soleat, si 187
simul constituerit, quantae pecuniae eo nomine fieri debeat uadimonium, hac ipsa quantitate taxamus[1] formulam, et iudex, qui possit uel minoris damnare, plerumque tamen propter ipsius praetoris auctoritatem non audet minuere condemnationem. **225.** Atrox autem iniuria aestimatur uel ex facto, uelut si quis ab aliquo uulneratus aut uerberatus fustibusue caesus fuerit; uel ex loco, uelut si cui in theatro aut in foro iniuria facta sit; uel ex persona, uelut si magistratus iniuriam passus fuerit, uel senatori[2] ab humili persona facta sit iniuria.

LIB. III. EXPLIC. |

[3] ———————————————— 188

1) taxamur V. 2) senatori *Inst.* senatoribus V.
3) *pagina vacua in* V.

§ 225. = *I.* 4, 4, 9. *cf. Paul.* 5, 4, 10. *Coll.* 2, 2, 1 (*Ulp.* 2384). *D.* 47, 10, 7, 7; 8 (*Ulp.* 1340). 47, 10, 9 *pr.* — 3 (*Ulp.* 1340). 47, 10, 17, 3 (*Ulp.* 1360). 47, 10, 35 (*Ulp.* 2269). 48, 5, 39, 9 (*Pap.* 378). 47, 10, 8 (*Paul.* 681). 47, 10, 40 (*Macer* 31). *C.* 9, 35, 4 (*a.* 259). *Lex. Rom. Burg.* 5, 1. *Cic. de invent.* 2, 20, 60. *Quintil. Inst. or.* 6, 1, 15. *Salvian. de gubern. dei* 6, 10, 53.

COMMENTARIVS QVARTVS.

189 1. ***Superest, ut de actionibus loquamur. et si quaeramus***[1], quot genera actionum sint, uerius uidetur duo esse, in rem et in personam. nam qui IIII esse dixerunt ex sponsionum generibus, non animaduerterunt quasdam species actionum inter genera se rettulisse. 2. In personam actio est, qua agimus, quotiens *litigamus* cum aliquo, qui nobis uel ex contractu uel ex delicto obligatus est, id est, cum intendimus DARE FACERE PRAESTARE[2] OPORTERE. 3. In rem actio est, cum aut corporalem rem intendimus nostram esse aut ius aliquod nobis conpetere, uelut utendi aut utendi fruendi, eundi, agendi aquamue ducendi uel altius tollendi prospiciendiue, *aut cum*[3] actio ex diuerso aduersario est negatiua. 4. Sic itaque discretis actionibus certum est non posse nos rem nostram ab alio ita petere: SI PARET EVM DARE OPORTERE; nec enim

---

1) *fere ex Goesch. coni. restituit Hu.; in* V *primus versus et initium secundi litteris vacant.* 2) praestarie V. 3) aut cum *add. Hu.*

---

§ 1. *cf. I.* 4, 6 *pr.*; 1. *D.* 44, 7, 25 *pr.*; 1 (*Ulp.* 2383). 50, 16, 178, 2 (*Ulp.* 2964). 44, 2, 14, 2 (*Paul.* 783). *infra* 4, 41. *Iuven.* 16, 36—41. quattuor] '1) *personalis actio*; 2) *petitoria formula*; 3) *in rem actio per sponsionem, cuius summa per formulam, et* 4) *per sponsionem, cuius summa sacramenti actione petitur. cf. infra* 4, 91; 45'. *Hu.*

§ 2. *cf. I.* 4, 6, 1. *supra* 3, 88. *infra* 4, 5; 41.

§ 3. *cf. I.* 4, 6, 1; 2. *D.* 8, 5, 2 *pr.* (*Ulp.* 593).

§ 4. = *I.* 4, 6, 14. *cf. supra* 2, 79. 3, 91; 99; 189; 190. *I.* 4, 1, 19 (21). *D.* 13, 1, 7, 1 (*Ulp.* 2876). 7, 9, 12 *i. f. et* 13, 3, 2 (*Ulp.* 2591). 13, 3, 1, 1 (*Ulp.* 779).

quod nostrum est, nobis dari potest, cum scilicet id dari nobis intellegatur, quod *ita datur, ut* nostrum fiat; nec res, quae *nostra iam est*, nostra amplius fieri potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur[1], receptum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures etiam[2] hac actione teneantur: SI PARET EOS DARE OPORTERE, quamuis sit etiam aduersus eos haec actio, qua rem nostram esse petimus. 5. Appellantur autem in rem quidem actiones uindicationes, in personam uero actiones, quibus dari[3] fieriue oportere intendimus, condictiones.

6. Agimus autem interdum, ut rem tantum con|-
sequamur, interdum ut poenam tantum, alias ut rem 190
et poenam. 7. Rem tantum persequimur uelut actionibus, *quibus*[4] ex contractu agimus. 8. Poenam tantum persequimur[5] uelut actione furti et iniuriarum et secundum quorundam opinionem actione ui bonorum raptorum; nam ipsius rei et uindicatio et condictio nobis conpetit. 9. Rem uero et poenam persequimur uelut ex his causis, ex quibus aduersus infitiantem in

---

1) teneant V. 2) etiam *Inst.* ex V. 3) dare V. 4) *add. Lachmann.* 5) consequimur V.

---

§ 5. = *I.* 4, 6, 15. *cf. supra* 3, 91. *D.* 44, 7, 25 *pr.* (*Ulp.* 2383). *C.* 8, 54 (55), 1 (*a.* 258).

§ 6. *cf. I.* 4, 6, 16.

§ 7. *cf. I.* 4, 6, 17. *D.* 44, 7, 35 *pr.* (*Paul.* 84).

§ 8. *cf. I.* 4, 6, 18; 19. 4, 2 *pr. supra* 3, 209. *D.* 4, 2, 14, 10 (*Ulp.* 378). 47, 8, 2, 26 (*Ulp.* 1322). 39, 4, 9, 5 (*Paul.* 2026). *C.* 9, 33, 1 (*a.* 242).

§ 9. *cf. infra* 4, 171. *Paul.* 1, 19, 1. *I.* 4, 6, 19. *Cic. de off.* 3, 16, 65. actionem iudicati] *cf. D.* 42, 1, 6, 3 (*Ulp.* 1456). *Cic. p. Flacc.* 21, 49. depensi] *cf. supra* 3, 127. damni iniuriae] *cf. supra* 3, 210. *D.* 9, 2, 2, 1 (*Gai.* 183). 9, 2, 23, 10 (*Ulp.* 617). 9, 3, 1, 4 (*Ulp.* 685). *C.* 3, 35, 4. 5 (*a.* 293). *I.* 4, 6, 23; 26. *Nov.* 18, 8. *Lex Rom. Burg.* 14, 8. 29. legatorum nomine] *cf. supra* 2, 282.

duplum agimus; quod accidit per actionem iudicati, depensi, damni in*iuri*ae *legis* Aqui*li*ae, aut legatorum nomine, quae per damnationem certa relicta[1] sunt.

10. Quaedam praeterea sunt actiones, quae ad legis actionem exprimuntur, quaedam sua ui ac potestate constant. quod ut manifestum fiat, opus est, ut prius de legis actionibus loquamur.

11. Actiones, quas in usu ueteres habuerunt, legis actiones appellabantur[2] uel ideo, quod legibus proditae erant, quippe tunc edicta praetoris, quibus conplures[3] actiones introductae sunt, nondum in usu habebantur, uel ideo, quia ipsarum legum uerbis accommodatae erant et ideo immutabiles proinde atque leges obseruа*ba*ntur. unde eum, qui de uitibus succisis ita egisset, ut in actione uites nominaret, responsum est[4] rem perdidisse, quia[5] debuisset arbores nominare, eo quod lex XII tabularum, ex qua de uitibus succisis actio conpeteret, generaliter de arboribus succissis loquere-
191 t. s. tur. 12. Lege autem agebatur modis | quinque: sacramento, per iudicis[6] postulationem, per condictionem[7], per manus iniectionem, per pignoris capionem.[8]

13. Sacramenti actio generalis erat. de[9] quibus enim rebus ut aliter ageretur, lege cautum non erat,

---

1) certa relicta *Goeschen*. certe relictae V. 2) appellabatur V. 3) conpluris V. 4) eum V. 5) cum quia V. 6) iudices V. 7) conductionem V. 8) captionem V. 9) de *Savigny*. ad V.

---

§ 10. *cf. infra* 4, 32; 33.

§ 11. *cf. D.* 1, 2, 2, 6 (*Pomp.* 178). *Cic. partit. orat.* 28, 99. de uitibus succisis] *cf. leg. XII tab.* 8, 11 (*Bruns* I[6], 31). *Plin. nat. hist.* 17, 1, 7. *D.* 12, 2, 28, 6 (*Paul.* 281). 47, 7, 1 (*Paul.* 1803). 47, 7, 5 (*Paul.* 1804).

§ 12. sacramento] §§ 13—77. per iudicis postulationem] *eius expositio periit.* per condictionem] §§ 17[a]—20. per manus iniectionem] §§ 21—25. per pignoris capionem] §§ 26—29.

§ 13. *cf. infra* 4, 171; 180. *Varro de l. l.* 5, 36, 180 (*Bruns* II[6], 56). 6, 7, 74 (*Bruns* II[6], 59). *Fest. v. sacramentum,*

de his sacramento agebatur: eaque actio proinde periculosa erat falsi*********[1] atque hoc tempore periculosa est actio certae creditae pecuniae propter sponsionem, qua periclitatur[2] reus, si temere neget, *et* restipulationem, qua periclitatur actor, si non debitum petat. nam qui uictus erat, summam sacramenti praestabat poenae nomine; eaque in publicum cedebat praedesque eo nomine praetor*i* dabantur[3], non ut nunc sponsionis et restipulationis poena lucro cedit aduersarii[4], qui uicerit.[5] 14. Poena autem sacramenti aut quingenaria erat aut quinquagenaria. nam de rebus mille aeris plurisue quingentis assibus, de minoris uero quinquaginta assibus sacramento contendebatur; nam ita lege XII tabularum cautum erat. *at* si de libertate hominis controuersia erat, etiamsi pretiosissimus homo esset, tamen ut L assibus sacramento contenderetur[6], eadem lege cautum est fauore[7] scilicet libertatis, ne o*ne*rarentur adsertor*es*. | [8] —————————————— 192 t. s.

—————————— *vv. 11* —————————— |

---

1) *verba inde a* falsi *usque ad* uictus erat *in* V *per errorem bis scripta sunt, nisi quod verba* periclitaretur reus si temere neget restipulationem qua *priore loco omissa sunt.* falsi *priore loco evanuit; quae secuntur fere 8 litterae, utroque loco certo legi nequeunt.* falsiloquo propter iusiurandum *suppl. Hu.* 2) periclitaretur V. 3) dabatur V. 4) aduersario *Goeschen.* adueteari V. *cf. V. I. R. s. v.* cedo *p. 706, 1.* 5) uiceritut V. 6) contenderet V. 7) fabori V. 8) *pag. 192, cuius pauca tantum verba legi possunt, Gaius tractavit de actione sacramenti, qua in personam agebatur.*

---

sacramento p. 344 *sq.* (*Bruns* II[6], 35). *Cic. in Verr.* 2, 1, 45, 115. *pro Caec.* 33, 97. *pro dom.* 29, 78. *pro Mil.* 27, 74. *de orat.* 1, 10, 42. *de rep.* 2, 35, 60. *ad fam.* 7, 32, 2. *Val. Max.* 7, 8, 2. *Arnob. adv. gent.* 4, 16 (*p.* 155 *ed. Reiffersch.*). *Isid. orig.* 5, 24, 31 (*Bruns* II[6], 84). *lex Acil. repet. v.* 23 (*Bruns* I[6], 63).

§ 14. *cf. Varr. Fest. ll. cc. Val. Prob.* 4, 2 (Q. N. T. S. Q. P. quando negas, te sacramento quingenario prouoco). lege XII tab.] 2, 1 (*Bruns* I[6], 19). si de libertate] *cf. Liv.* 3, 44 *sq.*

15. ———————— *i*|stae omnes actiones ——— |
| ———— | ———————— *vv. 5* ———————— |
| ———————— captus ———————— |
| ———————— *vv. 5* ———————— |
193 | ———————— ad iudicem accipiundum | uenirent. postea uero[1] reuersis dabatur. ut autem *die* xxx. iudex detur[2], per legem Pinariam factum est; ante eam autem legem statim[3] dabatur iudex. illud ex superioribus intellegimus, si de re minoris quam[4] *M* aeris agebatur, quinquagenario sacramento, non quingenario eos contendere solitos fuisse. postea tamen quam iudex datus[5] esset, comperendinum diem, ut ad iudicem uenirent, denuntiabant; deinde cum ad iudicem uenerant, antequam apud eum causam perorarent, solebant breuiter ei et quasi per indicem rem exponere; quae dicebatur causae coniectio[6] quasi causae suae in breue coactio.

16. Si in rem agebatur, mobilia quidem et mouen-

---

1) ū. (*id est* uel ?) V. 2) daretur *Wieding.* 3) statim *Hollweg.* nondum *Heffter. lectio codicis* V *incertissima est.* 4) q̄. (*id est* quae) V. 5) datum V. 6) coniectio *Ps.-Ascon.* collectio V.

---

§ 15. *cf. Val. Prob.* 4, 8 (T. PR. I. A. V. P. V. D. te praetor iudicem arbitrumue postulo uti des). ad iudicem] *cf. infra* 4, 18. die xxx.] *cf. Ps.-Ascon. ad Cic. Verr.* 2, 1, 9, 26 *p.* 164 *ed. Bait.* (*Bruns* II[6], 73). per legem Pinariam] *cf. Macrob. Sat.* 1, 13, 21 (hoc arguit Varro scribendo antiquissimam legem fuisse incisam in columna aerea a L. Pinario et Furio consulibus (*a.* 472 *a. Chr.*), cui mensis intercalaris adscribitur). ex superioribus] § 14. comperendinum] *cf. Val. Prob.* 4, 9 (*I. D. T. S. P.* in diem tertium siue perendinum). *Cic. pro Mur.* 12, 27. *Plin. ep.* 5, 9 (21), 1. *Gell.* 6 (7), 1, 10. 10, 24, 9. *Fest. v. res comperendinata p.* 282 *M.* (*Bruns* II[6], 33). *Macrob. Sat.* 1, 16, 13; 14. *Pseudo-Ascon. l. c.* causae coniectio] *cf. D.* 50, 17, 1 (*Paul.* 1230). *Auct. ad Her.* 2, 21, 33. *Gell.* 5, 10, 9. *Non. Marc.* 4, 89 *v. conicere p.* 183 *Merc.* (*Bruns* II[6], 66). *Ps.-Ascon. l. c. cf. etiam Auct. ad Her.* 2, 13, 20. *Gell.* 17, 2, 10.

§ 16. *cf. Plaut. Rud.* 4, 3, 86 = 1025. *Mil. glor.* 4, 1, 15 = 961. *Cic. pro Mur.* 12, 26. *pro Mil.* 27, 74. *de orat.*

tia, quae modo in ius adferri adduciue possent, in iure uindicabantur ad hunc modum: qui uindicabat, festucam tenebat; deinde ipsam rem adprehendebat, uelut hominem, et ita dicebat: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO SECVNDVM SVAM CAVSAM; SICVT DIXI, ECCE TIBI, VINDICTAM INPOSVI, et simul homini festucam inponebat. aduersarius eadem similiter dicebat et faciebat. cum uterque uindicasset, praetor dicebat: MIT*TI*TE AMBO HOMINEM, illi mittebant. qui prior uindica*uerat, ita alterum interroga*bat[1]: POSTVLO, ANNE DICAS, QVA EX CAVSA VINDICAVERIS? ille respondebat: IVS FECI[2], SICVT VINDICTAM INPOSVI. deinde qui prior uindicauerat, dicebat: QVANDO TV INIVRIA VINDICAVISTI, | D AERIS SACRAMENTO TE 194
PROVOCO; aduersarius quoque dicebat similiter: ET EGO TE; scilicet *si de re M aeris plurisue agebatur*, D, *si de minoris*[3], L asses sacramenti nominabant. deinde eadem[4] sequebantur, quae cum[5] in persona*m* ageretur. postea praetor secundum alterum eorum uindicias dice-

---

1) vindicaverat—interrogabat *suppl. Goeschen.* 2) fecii V. 3) si de re—minoris *suppl. Krueger et Gradenwitz. Eisele locum ita restituendum proponit:* aduersarius quoque dicebat similiter et e contrario respondebatur. in re minoris mille aeris scilicet L asses sacramenti nominabant. 4) ad V. 5) quae cum] quaecumque V.

1, 10, 41. *Gell.* 20, 10. *Boeth. in Cic. top.* 2, 10 *p.* 288 *Bait.* (*Bruns* II[6], 75). SEC. SVAM CAVSAM] *cf. Val. Prob.* 4, 6 (S. S. C. S. D. E. T. V. secundum suam causam sicut dixi ecce tibi uindicta). eadem sequebantur] *cf. supra* 4, 15. uindicias] *cf. D.* 1, 2, 2, 24 (*Pomp.* 178). *Liv.* 3, 44; 47; 56 *sq. Cic. pro Mil.* 27, 74. *Arnob.* 4, 16 (*p.* 155 *ed. Reiffersch.*). *Fest. v. vindiciae p.* 376 (*Bruns* II[6], 48). *Gloss. Philox. v. vindiciae.* praedes aduersario] *cf. infra* 4, 94. *Plaut. Menaechm.* 4, 2, 25. 26 = 592. 593. festuca] *cf. Plaut. Mil.* 4, 1, 75 = 961. *Persii Sat.* 5, 175. quod maxime] *cf. supra* 2, 69. *Dionys.* 6, 32; 36. 8, 10. in centumuiralibus iudiciis] *cf. Suet. Aug.* 36. *Laus Pison.* 41 (*Poet. lat. min. ed. Baehr.* I, 227). *Quint. Inst. orat.* 5, 2, 1. *Martial.* 7, 63, 7. *Stat. Silv.* 4, 4, 43. *Val. Max.* 7, 8, 1

bat, id est interim aliquem possessorem constituebat, eumque iubebat praedes[1] aduersario dare litis et uindiciarum, id est rei et fructuum; alios autem praedes ipse praetor ab utroque accipiebat sacramenti, quod id in publicum cedebat. festuca autem utebantur quasi hastae loco, signo quodam iusti dominii, quod maxime[2] sua esse credebant, quae ex hostibus cepissent; unde in centumuiralibus iudiciis hasta praeponitur. 17. Si qua res talis erat, ut sine incommodo non posset in ius adferri uel adduci, uelut si columna aut grex alicuius pecoris esset, pars aliqua inde sumebatur, deinde in eam partem quasi in totam rem praesentem fiebat uindicatio; itaque uel*ut* ex grege[3] uel una ouis[4] aut capra in ius adducebatur, uel et*iam* pilus inde sumebatur et in ius adferebatur; ex naue uero et columna aliqua pars defringebatur; similiter si de fundo uel de aedibus siue de hereditate controuersia erat, pars aliqua inde sumebatur et in ius adferebatur, et in eam partem proinde[5] atque in totam rem praesentem fiebat uindicatio, uelut ex fundo gleba sumebatur et ex aedibus tegula, et si de hereditate controuersia erat, aeque | *res uel rei pars aliqua inde sumebatur.*[6]

[*Fol. deperditum.*][7]

195 17^{a}. ——————— qualem ——— capiend iudicio | |——————— ad iudicem capiendum praesto esse de- |

1) praesides V. 2) quod maxime *Hu.* OXXI. me V. 3) grecae V. 4) quis V. 5) pinde V. 6) res—sumebatur *suppl. Hu.* 7) *in his duabus paginis Gaius primum videtur solennes ritus ac verba, quae ad rerum absentium vindicationem pertinebant* (*Gell.* 20, 10. *Cic. pro Mur.* 12) *addidisse* (*cf. infra* 4, 48), *deinde ad legis actionem, quae per iudicis postulationem fiebat, transiisse. denique in extrema altera pagina ad condictionem transitum fecit.*

§ 17. *cf. Fest. v. vindiciae p.* 326 (*Bruns* II[6], 48). *v. membrum abscidi p.* 148. *Cic. pro Mur.* 12, 26. *Gell.* 20, 10.
§ 17^{a}. condicere autem *etc.* = *I.* 4, 6, 15.

b*erent*. *con*dicere autem denuntiare est prisca lingua. **18.** Itaque haec quidem actio proprie condictio uocabatur. nam actor[1] aduersario denuntiabat, ut ad iudicem capiendum die XXX. adesset; nunc uero non proprie condictionem dicimus actionem in personam *esse, qua*[2] intendimus dari[3] nobis oportere. nulla[4] enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit. **19.** Haec autem legis actio constituta est per legem Siliam et Calpurniam, lege quidem Silia certae pecuniae, lege uero Calpurnia de omni certa re. **20.** Quare autem haec actio desiderata sit, cum de eo, quod nobis dari oportet, potuerit aut sacramento aut per iudicis postulationem agi[5], ualde quaeritur.

21. Per manus iniectionem aeque *de* his rebus agebatur, de quibus ut ita ageretur, lege aliqua[6] cautum est, uelut iudicati lege XII tabularum. quae actio talis erat: qui agebat, sic dicebat: QVOD TV MIHI IVDI-

---

1) auctor V. 2) esse qua *add. Lachmann ex Inst.* 3) id V. 4) nullam V. 5) agere V. 6) aquilia V.

---

§ 18. *cf. supra* 4, 5. *infra* 4, 33. *I.* 4, 6, 15. *Fest. ep. v. condictio, condicere p.* 64. 66 (*Bruns* II[6], 5). *Donat. ad Terent. Phorm.* 1, 2, 77. *Serv. ad Aen.* 3, 117 (*Bruns* II[6], 78). *Gell.* 10, 24, 9. 16, 4, 4 (status condictusque dies cum hoste). *Tac. Germ.* 11.

§ 19. Lex Calpurnia] *cf. C. I. L.* I 198 (*Bruns* I[6], 71) *l.* 74. *Cic. Brut.* 27, 106. *de offic.* 2, 71, 75. *in Verr.* 3, 84, 195. 4, 25, 56. *Schol. Bob. ad Cic. p. Flacc. p.* 233 (*p.* 37 *ed. Hildebrandt*). *Bait. Tacit. ann.* 15, 20.

§ 21. *cf. Serv. ad Aen.* 10, 419 (*Bruns* II[6], 80). *lex* XII *tab.* 1, 2 (*Bruns* I[6], 17). *Fest. v. struere p.* 310. *Non. p.* 4 (*Bruns* II[6], 66). *lex col. Iul. Genet. c.* 61 (*Bruns* I[6], 131). *cf. Fr. Vat.* 6 (*Pap.* 471). *D.* 2, 4, 10, 1 (*Ulp.* 261). 18, 7, 9 (*Paul.* 1325). 40, 8, 7 (*Paul.* 979). *C.* 4, 55, 1; 2 (*a.* 200). 7, 6, 1, 4 (*a.* 531). *Senec. Controv.* 1 *praef.* § 14 (*p.* 8 *ed. Mueller*). *Macr. Sat.* 3, 7, 4. iudicati] *cf. Gell.* 20, 1, 45 *sq.* (*supra p.* 105). lege XII tab.] 3, 3 (*Bruns* I[6], 20). uindicem] *cf. infra* 4, 25; 46 *fin. Fest. v. vindex p.* 376 (*Bruns* II[6], 48). *Boeth. ad Cic. top.* 2, 10 *p.* 291 *Bait. Gell.* 16, 10, 5. *Liv.* 3, 44. *lex col. Iul. Genet. c.* 61 (*Bruns* I[6], 131).

CATVS siue DAMNATVS ES SESTERTIVM X MILIA, QVANDOC[1] NON SOLVISTI, OB EAM REM EGO TIBI SESTERTIVM X MILIVM IVDICATI MANVM[2] INICIO, et simul aliquam[3] partem corporis eius prendebat; nec licebat iudicato manum sibi depellere et pro se lege agere, sed uindicem dabat, qui pro se causam agere solebat.[4] qui uindicem non dabat, domum[5] ducebatur ab actore et uinciebatur.[6] 22. Postea quaedam leges ex
196 aliis quibusdam causis | pro iudicato manus iniectionem in quosdam dederunt, sicut lex Publilia in eum, pro[7] quo sponsor dependisset, si[8] in sex mensibus proximis, quam pro eo depensum esset, non soluisset sponsori pecuniam; item lex Furia de sponsu aduersus eum, qui a sponsore plus quam uirilem partem exegisset, et denique conplures aliae leges in multis causis talem actionem dederunt. 23. Sed aliae leges ex quibusdam causis[9] constituerunt quasdam actiones per[10] manus iniectionem, sed puram, id est non pro iudicato, uelut lex *Furia* testamentaria aduer*sus e*um, qui legatorum nomine mortisue causa plus M[11] assibus cepisset, cum ea lege non esset exceptus, ut ei plus capere liceret; item lex Marcia aduersus faeneratores, ut si usuras exegissent, de his reddendis per manus iniectionem cum eis ageretur. 24. Ex quibus legibus

1) quando te *Eisele*. 2) manum *Heffter*. manus V. 3) aliquae V. 4) agere solebat] ageret *postulat Krueger*. 5) dominum V. 6) uindiciebatur V. 7) per V. 8) i V *per notam*. 9) ex quibusdam causis *Savigny*. in multis causis ex quibusdam si V. 10) pro V. 11) C V.

§ 22. *cf. lex luci Lucerini C. I. L.* IX 782 (*Bruns* I[6], 260). pro iudicato] *cf. D.* 2, 14, 7, 13 (*Ulp.* 247). lex Publilia] *cf. supra* 3, 127. lex Furia] *cf. supra* 3, 121 *sq.*

§ 23. *cf. Plaut. Pers.* 1, 2, 19—21 = 70—72. lex Furia] *cf. supra* 2, 225. lex Marcia] *a.* 342 *a. Chr.? cf. Liv.* 7, 21. *cf. etiam Liv.* 7, 42, 1. *Appian. Bell. civ.* 1, 54. *Tac. ann.* 6, 16.

et si quae aliae similes essent cum agebatur, manum sibi depellere et pro se lege agere *reo licebat.*[1] nam et actor in ipsa legis actione non adiciebat hoc uerbum PRO IVDICATO, sed nominata causa, ex qua agebat, ita dicebat: OB EAM REM EGO TIBI MANVM INICIO; cum hi, quibus pro iudicato actio data erat, nominata causa, ex qua agebant[2], ita inferebant[3]: OB EAM REM EGO TIBI PRO IVDICATO MANVM INICIO. nec me praeterit in forma legis Furiae testamentariae PRO IVDICATO uerbum inseri, cum[4] in ipsa lege non sit; quod uidetur | nulla ratione factum. 25. Sed postea lege 197
Vallia[5], excepto iudicato et eo, pro quo depensum est, ceteris omnibus, cum quibus per manus iniectionem agebatur, permissum est sibi manum depellere et pro se agere. itaque iudicatus et is, pro quo depensum est, etiam post hanc legem uindicem dare debebant[6] et, nisi darent, domum ducebantur. istaque[7], quamdiu legis actiones in usu erant, semper ita obseruabantur; unde nostris temporibus is, cum quo iudicati depensiue agitur, iudicatum[8] solui satisdare cogitur.

26. Per pignoris capionem lege agebatur de quibusdam rebus moribus, *de quibusdam rebus*[9] lege. 27. Introducta est moribus rei militaris. nam [et]

---

1) reo licebat *suppl. Hu.* 2) agebat V. 3) inferebat V. 4) cumr V. 5) *nomen num recte traditum sit, dubitat Hu.; olim* Valeria *scripserat, Recht des Nexum p.* 141. 6) debebat V. 7) istaque *Hu.* itaque V. 8) iudicati V. 9) de quibusdam rebus *suppl. Boecking.*

---

§ 25. uindicem] *cf. supra* 4, 21. *lex col. Genet. Iul. c.* 61 (*Bruns* I⁶, 131). iudicatum solui] *cf. infra* 4, 102.

§ 26. *cf. Gell.* 6 (7), 10. *Dionys.* 6, 29.

§ 27. *cf. Plaut. Aulul.* 3, 5, 53 = 526 *sq. Poen.* 5, 5, 6; 7 = 1285. *Varr. de l. l.* 5, 36, 181 (*Bruns* II⁶, 56). *Cic. de rep.* 2, 20, 36. *Liv.* 1, 43, 9. *Gell.* 6 (7), 10. *Fest. v. aerarii tribuni p.* 2 (*Bruns* II⁶, 3); *equestre aes p.* 81 (*Bruns* II⁶, 8); *hordiarium aes p.* 102 (*Bruns* II⁶, 10); *pararium aes p.* 221 (*Bruns* II⁶, 21); *vectigal p.* 371 (*Bruns* II⁶, 46). *Non. Marc. v.*

propter stipendium licebat militi ab eo, qui aes tribuebat[1], nisi daret, pignus capere; dicebatur autem ea pecunia, quae stipendii nomine dabatur, aes militare. item propter eam pecuniam licebat pignus capere, ex qua equus[2] emendus erat; quae pecunia dicebatur aes equestre. item propter eam pecuniam, ex qua[3] hordeum equis erat conparandum; quae pecunia dicebatur aes hordiarium. 28. Lege autem introducta est pignoris capio uelut lege XII tabularum aduersus eum, qui hostiam emisset nec pretium redderet; item[4] aduersus eum, qui mercedem non redderet pro eo iumento, quod quis ideo locasset, ut inde pecuniam acceptam[5] in
198 dapem[6], id est in sacrificium, inpenderet; | item lege censoria data est pignoris capio[7] publicanis uectigalium publicorum populi Romani aduersus eos, qui aliqua lege[8] uectigalia deberent. 29. Ex omnibus autem istis causis certis uerbis pignus capiebatur, et ob id plerisque placebat hanc quoque actionem legis actionem esse; quibusdam autem placebat *legis actionem non esse*, primum quod pignoris capio[7] extra ius peragebatur, id est non apud praetorem[9], plerumque etiam absente[10] aduersario, cum alioquin ceteris actionibus

---

1) aes tribuebat *Niebuhr*. distruebat V. *cf. Fest. v.* aerarii tribuni *p.* 2. 2) qua equus *Savigny*. quae ciuis V. 3) q̄ (*i. e.* quae) V. 4) it V. 5) accepta V. 6) darem V. 7) captio V. 8) leges V. 9) p. r. (*id est* populum Romanum) V. 10) absentem V.

---

aere diruti p. 532 *Merc. Ps.-Ascon. ad Cic. Verr.* 2, 1, 13, 34 *p.* 167 *Bait. Cato ap. Priscian.* 7, 38 *p.* 318 *Hertz. Dionys.* 9, 25. *Plut. Camill.* 2.

§ 28. lege XII tabularum] 12, 1 (*Bruns* I[6], 38). in dapem] *cf. Cato de agricult.* 131. 132. *Fest. v. daps p.* 68. *Tibull.* 1, 5, 28. *Serv. ad Aen.* 3, 224. publicanis] *cf. D.* 47, 8, 2, 20 (*Ulp.* 1319). *Cic. in Verr.* 2, 3, 11, 27. *lex agr.* 19, 20 (*Bruns* I[6], 77).

§ 29. *cf. Varro de l. l.* 6, 29 *sq.*; 53. *Ovid. Fast.* 1, 47. *Macrob. Sat.* 1, 16, 14.

non aliter uti *quis* posset quam apud praetorem praesente aduersario; praeterea quod nefasto[1] quoque die[2], id est, quo non licebat lege agere, pignus capi poterat.

30. Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium uenerunt. namque[3] ex nimia subtilitate ueterum, qui tunc iura condiderunt, eo res perducta est, ut uel qui minimum errasset, litem[4] perderet; itaque per legem Aebutiam et duas Iulias sublatae sunt istae legis actiones, effectumque est, ut per concepta uerba, id est per formulas, litigaremus. 31. Tantum ex duabus causis permissum est [id legis actionem facere] lege agere, damni infecti et si centumuirale iudicium futurum[5] *est*; sane[6] cum ad centumuiros itur[7], ante lege agitur sacramento apud praetorem urbanum uel peregrinum[8]; damni uero infecti nemo uult lege agere, sed potius stipulatione, quae in edicto proposita est, obligat aduersarium suum, idque[9] et commodius ius
et plenius est. per pignoris | *capionem*[10] ———— 199 t. s.
———————————————————— |

apparet. 32. Contra[11] in ea forma, quae publicano 200 t. s.
proponitur[12], talis fictio est, ut quanta pecunia olim, si pignus captum esset, id pignus is, a quo captum erat, luere deberet, tantam pecuniam condemnetur.

---

1) nefacto V. 2) de V. 3) namqui V. 4) litem *Goeschen*. it V. 5) furum (?) V. 6) saneq V. 7) it V. 8) peregrinum pr. V. 9) itaque V. 10) *in pagina* 199 *Gaius, postquam de pignoris capione peregit, revertitur ad actiones* quae ad legis actionem exprimuntur. *cf. supra* § 10. 11) cont V. 12) proponit V.

---

§ 30. *cf. supra* 1, 184. 4, 11. *Gell.* 16, 10, 8. duas Iulias] *cf. D.* 4, 8, 41 (*Call.* 60). *Fr. Vat.* 197; 198 (*Ulp.* 2111. 2112). *Gell.* 14, 2, 1. *Macrob. Sat.* 1, 10, 4.

§ 31. centumuirale iudicium] *cf. supra* 4, 16. *infra* 4, 95. *D.* 34, 3, 30 (*Paul.* 1365). 50, 17, 124 (*Paul.* 262). *C.* 3, 31, 12 *pr.* (*a.* 531). *Gell.* 16, 10, 8. *Cic. p. Caec.* 33, 97. stipulatione] *cf. D.* 39, 2, 7 *pr.* (*Ulp.* 1271).

§ 32. *cf. supra* 4, 18; 28.

33. Nulla autem formula ad condictionis fictionem exprimitur. siue enim pecuniam[1] siue rem aliquam certam debitam nobis petamus, eam ipsam dari nobis oportere intendimus nec ullam adiungimus condictionis fictionem; itaque simul intellegimus eas formulas, quibus pecuniam aut rem aliquam nobis dari[2] oportere intendimus, sua ui ac potestate ualere. eiusdem naturae sunt actiones commodati, fiduciae, negotiorum gestorum et aliae innumerabiles.

34. Habemus adhuc alterius[3] generis fictiones *in* quibusdam formulis, uelut cum is, qui ex edicto bonorum possessionem petiit[4], ficto se herede agit. cum enim praetorio iure is[5], non legitimo, succedat in locum defuncti, non habet[6] directas actiones et neque id, quod defuncti fuit, potest intendere suum *esse neque id, quod e*i debebatur, potest intendere *dari* sibi oportere; itaque ficto se herede intendit, uelut hoc modo: IVDEX ESTO. SI AVLVS AGERIVS, id es*t* si ipse actor, *LVCIO TITIO* HERES *ESSET*, *TVM SI* FVND*VM*, DE QVO AGITVR, EX IVRE QVIRITIVM *EIVS E*SSE[7] *OPORTERE*T; et si ——[8] praeposita simili *fic*tion*e* heredis[9] ita subicitur: TVM SI[10] NVMERIVM NEGIDIVM AVLO *AGERIO* SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERET[11]. **35.** Similiter et bonorum emptor ficto se herede agit. sed
201 interdum et alio modo agere solet. | nam ex persona

---

1) pecunia V. 2) dare V. 3) alterius a V. 4) petit V. 5) is *Polenaar*. es V. 6) havent V. 7) eius esse *Bluhme*. fuisse(?) V. 8) ***deueat'*** V? de debito agatur *Hu.; an* quid debeatur, tum? 9) heredis *Krueger*. intentio *Hu*. V *legi nequit*. 10) si paret V. 11) oportere V.

---

§ 33. *cf. supra* 4, 18; 19.

§ 34. *cf. supra* 3, 32; 81. *infra* 4, 111. IVDEX ESTO] *cf. infra* 4, 36; 37; 47; 136. (recuperatores sunto 4, 46.) *Cic. in Verr*. 2, 2, 12, 31. *lex Rubr. c*. 20 (*Bruns* I[6], 99).

§ 35. *cf. supra* 3, 80. *D*. 40, 5, 4, 21 (*Ulp*. 1395). praetor Rutilius] *cf. D*. 38, 2, 1, 1 (*Ulp*. 1149). Seruiana] *cf. D*. 31, 69, 1 (*Pap*. 282).

eius, cuius bona emerit, sumpta intentione conuertit condemnationem in suam personam, id est, ut quod illius esset uel illi dari[1] oporteret, eo nomine aduersarius huic condemnetur. quae species actionis appellatur Rutiliana, quia a praetore Publio Rutilio, qui et bonorum uenditionem introduxisse dicitur, conparata est.[2] superior autem species actionis, qua ficto se herede bonorum emptor agit[3], Seruiana uocatur. 36. *Item usucapio fingitur in ea actione, quae Publiciana uocatur.*[4] datur autem haec actio ei, qui ex iusta causa traditam sibi rem nondum usu cepit eamque amissa[5] possessione petit; nam quia non potest eam ex iure Quiritium suam esse intendere, fingitur rem usu cepisse, et ita, quas*i* ex iure Quiritium dominus factus esset, intendit *uel*ut hoc modo: IVDEX ESTO. SI QVEM HOMINEM AVLVS AGERIVS EMIT *ET* IS EI TRADITVS EST, ANNO POSSEDISSET, TVM SI EVM HOMINEM, DE QVO AGITVR[6], EIVS EX IVRE QVIRITIVM[7] ESSE OPORTERET et reliqua. 37. Item ciuitas Romana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris legibus actio constituta est, si modo iustum sit eam actionem etiam ad peregrinum extendi. uelut si furti[8] agat peregrinus aut cum eo agatur[9], formula ita concipitur: IVDEX ESTO. SI PARET *LVCIO TITIO OPE* CONSILIO[10] DIONIS HERM*A*EI[11] FILII[12] FVRTVM FACTVM ESSE PATERAE AVREAE, QVAM OB REM EVM, SI CIVIS ROMANVS ESSET, PRO[13] FVRE DAMNVM DECIDERE OPORTERET et reliqua; item si peregrinus furti agat,

1) dare V. 2) esse V. 3) *gis V. 4) item—uocatur *suppl. Krueger*. 5) admissat V. 6) agit V. 7) eius ex iure Quiritium] ex iure Quiritium eius *Hu*. 8) furtum V. 9) agat in V. 10) ope consilio] consilioue V. 11) Dionis Hermaei] dihoniser. mei V. 12) filio V. 13) p (*id est* per) V.

§ 36. *cf. I.* 4, 6, 3; 4. *D.* 6, 2, 1 *pr.* (*Ulp.* 561).
§ 37. *cf. Cic. in Verr.* 2, 2, 12, 31 *fin. de nat. deor.* 3, 30, 74. — *Ascon. p.* 75 *Kiessl.* (*p.* 84 *Bait.*). *Plut. Caes.* 4.

ciuitas ei Romana fingitur. similiter si ex lege Aquilia
202 peregrinus damni | iniuriae agat aut cum eo agatur[1], ficta ciuitate Romana iudicium datur. 38. Praeterea aliquando fingimus aduersarium[2] nostrum kapite deminutum non esse. nam si ex contractu nobis obligatus obligataue sit et kapite deminutus deminutaue fuerit[3], uelut mulier per coemptionem, masculus per adrogationem, desinit iure ciuili debere nobis, nec directo intendi potest sibi dare eum eamue oportere; sed ne in potestate eius sit ius nostrum corrumpere, introducta est[4] contra eum eamue actio utilis rescissa kapitis deminutione, id est, in qua fingitur kapite deminutus deminutaue non esse.

39. Partes autem formularum hae sunt: demonstratio, intentio, adiudicatio, condemnatio. 40. Demonstratio est ea pars formulae, quae principio[5] id*eo in*seritur, ut demonstretur[6] res, de qua agitur, uelut haec pars formulae: QVOD AVLVS AGERIVS NVMERIO NEGIDIO HOMINEM VENDIDIT, item haec: QVOD AVLVS AGERIVS *APVD* NVMERIVM NEGIDIVM HOMINEM DEPOSVIT. 41. Intentio est ea pars formulae, qua actor desiderium suum concludit, uelut haec pars formulae: SI PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE; item haec: QVIDQVID PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FA-

1) agat V. 2) adcontrarium V. 3) fuerint V. 4) estao V. 5) principio *Krueger*. praecipue V. 6) demostraretur V.

§ 38. *cf. supra* 1, 162. 3, 84. *D* 4, 5, 2, 1 (*Ulp*. 413).
§ 39. *de demonstratione et intentione cf. Schol. Bas.* 11, 1, 7 (*p*. 560. 566 *ed. Heimb.*).
§ 40. *cf. Coll.* 2, 6, 2 (*Paul.* 882).
§ 41. *cf. Cic. pro Rosc. Com.* 4, 11. *Divin.* 17, 56. *in Verr.* 2, 2, 12, 31. 3, 22, 55. 3, 28, 69. *Fest. v. parret p.* 233. *paret p.* 221 (*Bruns* II[6], 22). *Petron. Satir.* 137. *Theoph.* 4, 6, 6 (*p.* 420 *Ferr.*). *lex Rubr. c.* 20 (*Bruns* I[6], 99) QVIDQVID PARET] *cf. infra* 4, 131.

CERE *OPORTERE*; item haec: SI PARET HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM AVLI AGERII ESSE. **42.** Adiudicatio est ea pars formulae, qua permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus adiudicare, uelut si inter coheredes familiae erciscundae agatur aut inter socios communi diuidundo aut inter uicinos finium regundorum. nam illic ita est: QVANTVM[1] ADIVDICARI OPORTET, IVDEX, Titio[2] ADIVDICATO. **43.** Condemnatio est ea pars formulae, qua iudici condemnandi | absoluendiue potestas 203
permittitur[3], uelut haec pars formulae: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE; item haec: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DVMTAXAT *X MILIA*[4] CONDEMNA. SI NON PARET[5], ABSOLVITO; item haec: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO[6] CONDEMNATO et reliqua, ut non adiciatur DVMTAXAT *X MILIA*.[4] **44.** Non tamen istae omnes partes simul[7] inueniuntur; sed[8] quaedam inueniuntur, quaedam non inueniuntur.[9] certe intentio aliquando sola inuenitur[10], sicut in praeiudicialibus formulis, qualis est, qua quaeritur, aliquis[11] libertus sit, uel quanta dos sit, et aliae complures; demonstratio autem et adiudicatio et condemnatio numquam[12] solae inueniuntur; nihil enim omnino *demonstratio*[13] sine intentione uel condemna-

---

1) quantam(?) V. 2) *vix sanum.* tantum *olim proposuit, postea reiecit Krueger.* cui oportet *Hu.* 3) promittitur V. 4) x milia *suppl. Hu.* 5) parret V. 6) x milia *ins.* V. 7) in omnibus formulis *add. Hu. propter iudicia divisoria.* 8) *add. Mommsen:* abesse potest una aliaue; item solae. 9) inueniunt V. 10) inuenit V. 11) *num* an quis? 12) nuncquam V. 13) *add. Boecking.*

---

§ 42. *cf. Ulp.* 19, 16. *I.* 4, 6, 20. 4, 17, 4—6.

§ 43. *cf. infra* 4, 47—52; 57; 68; 73. *lex Rubr. c.* 20 (*Bruns* I[6], 99).

§ 44. *cf. supra* 3, 123. *Paul.* 5, 9, 1. *Schol. Basil.* 8, 2, 35 (*p.* 372 *ed. Heimb.*). aliquis libertus] *cf. I.* 4, 6, 13 *cum Theoph.* (*p.* 424 *Ferr.*).

tione ualet; item condemnatio sine intentione uel adiudicatio sine demonstratione nullas[1] uires habet *et* ob id numquam solae inueniuntur.

45. Sed eas quidem formulas, in quibus de iure quaeritur, in ius conceptas uocamus, quales sunt, quibus intendimus nostrum esse aliquid ex iure Quiritium au*t* nobis dari oportere aut pro fure damnum *decidi oportere; sunt et* aliae, in[2] quibus iuris ciuilis intentio est. 46. Ceteras uero in factum conceptas uocamus, id est, in quibus nulla talis intentio[3] concepta est, *sed* initio formulae nominato eo, quod factum est, adiciuntur[4] ea uerba, per quae iudici damnandi absoluendiue potestas datur; qualis est formula, qua utitur patronus[5] contra libertum, qui eum contra edictum praetoris in
204 ius uocauit.[6] | nam in ea ita est: RECVPERATORE*S* SVNT*O*. SI PARET ILLVM PATRONVM AB ILLO [PATRONO] LIBERTO CONTRA EDICTVM ILLIVS PRAETORIS IN IVS VOCATVM ESSE, RECVPERATORES, ILLVM LIBERTVM ILLI

---

1) item condemnatio sine intentione uel adiudicatio sine demonstratione nullas *nos*; item condemnatio sine demonstratione uel intentione uel adiudicatione nullas V. *in vindicationibus et condictionibus, utique certi, condemnatio sine demonstratione valet. de adiudicatione confer, quae Lenel dicit in Edicto p.* 162 *sq. de iudiciis divisoriis.* 2) aliae in *cod. Augustod.; om.* V. sunt et *suppl. Krueger.* 3) intentionis V. 4) adiqutur V. 5) patronos V. 6) euocauit V.

---

§ 45. *cf. supra* 4, 41. pro fure damnum decidere] *cf. D.* 4, 4, 9, 2 (*Ulp.* 401). 13, 1, 7 *pr.* (*Ulp.* 2876). 47, 2, 46, 5 (*Ulp.* 2878).

§ 46. *cf. infra* 4, 60. *I.* 4, 6, 12. patronus contra libertum] *cf. infra* 4, 183; 187. *I.* 4, 16, 3. *D.* 2, 4, 4, 1 (*Ulp.* 259). 44, 7, 25, 1 (*Ulp.* 2383). x milia] *cf. D.* 2, 6, 2 (*Call.* 55). 2, 4, 12 (*Ulp.* 1366). 2, 4, 24 (*Ulp.* 264). de in ius uocando] *cf. D. tit.* 2, 5 (*si quis in ius vocatus non ierit*). 2, 6 (*in ius vocati ut eant*). 2, 7 (*ne quis eum qui in ius vocabitur vi eximat*). *C.* 2, 2 (*de in ius voc.*). uindicem] *cf. supra* 4, 21. *lex Rubr. c.* 21 (*Bruns* I⁶, 101). innumerabiles] *cf. Cic. divin.* 17, 56. *in Verr.* 2, 3, 22, 55; 28, 69.

PATRONO SESTERTIVM X MILIA[1] CONDEMNATE. SI NON PARET, ABSOLVITE. ceterae quoque formulae, quae sub titulo DE IN IVS VOCANDO propositae sunt, in factum conceptae sunt, uelut aduersus eum, qui in ius uocatus neque uenerit[2] neque uindicem dederit; item contra eum, qui ui exemerit eum, qui in ius uocaretur; et denique innumerabiles eius modi aliae formulae in albo proponuntur. 47. Sed ex quibusdam causis praetor et in ius et in factum conceptas formulas proponit, ueluti depositi et commodati. illa enim formula, quae ita concepta est: IVDEX ESTO. QVOD AVLVS AGERIVS APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSVIT[3], QVA DE RE AGITVR[4], QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTET EX FIDE BONA, EIVS, IVDEX[5], NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO.[6] SI NON PARET, ABSOLVITO, in ius concepta est. at illa formula, quae ita concepta est: IVDEX ESTO. SI PARET AVLVM AGERIVM APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSVISSE EAMQVE DOLO MALO NVMERII NEGIDII AVLO AGERIO REDDITAM[7] NON ESSE, QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO. SI NON PARET, ABSOLVITO, in factum concepta est. similes etiam commodati formulae sunt.

48. Omnium autem formularum, quae condem-

---

1) X milia V. V milia *Savigny*. *de* L milia *cogitat Lenel Edict. p*. 55. 2) ierit *Eisele*. 3) deposuisset V. 4) itagit V. 5) iudex *Hu*. id. iud. V. 6) condemnato n.r. V. condemnato, nisi restituat *Hu*. 7) reddita V.

---

§ 47. *cf. infra* 4, 60. QVA DE RE AGITVR] *cf. Cic. pro Mur*. 13. 28. EAMQVE DOLO MALO] *cf. D*. 44, 2, 22 (*Paul*. 480).

§ 48. *cf. I*. 4, 6, 32. *D*. 42, 1, 13, 1 (*Cels*. 58). 4, 8, 21, 3 (*Ulp*. 457) 42, 1, 6, 1 (*Ulp*. 1456). 38, 1, 37, 6 (*Paul*. 933). sicut olim] *qua de re Gaius in folio deperdito post p*. 194 *egisse videtur*. *cf. supra p*. 338 *not*. 7.

nationem habent, ad pecuniariam aestimationem condemnatio[1] concepta est. itaque et si corpus aliquod
205 petamus, | uelut fundum, hominem, uestem, *aurum*,
t. s. argentum[2], iudex non ipsam rem condemnat *e*um, cum quo actum est, sicut olim fieri solebat, *sed* aestimata re pecuniam eum condemnat. 49. Condemnatio autem uel certae pecuniae in formula proponitur uel incertae. 50. Certae pecuniae uelut in ea formula, qua certam pecuniam petimus; nam illic ima parte formulae ita est: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE. 51. Incertae uero condemnatio pecuniae duplicem significationem habet. est enim una cum[3] aliqua praefinitione, quae uulgo dicitur cum taxatione, uelut si incertum aliquid petamus; nam illic ima parte formulae ita est: *EIVS*, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DVMTAXAT SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA[4], SI NON PARET, ABSOLVE. uel incerta est et[5] infinita, *uel*ut si rem aliquam a possidente nostram esse petamus, id est, si in rem agamus uel ad exhibendum. nam illic ita est: QVANTI *EA* R*ES* *E*RIT, TANTAM PECVNIAM, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO[6] CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVITO. quid er*go* est? iudex, si condemnet, certam pecuniam condemnare debet, etsi certa pecunia in condemnatione posita non sit.

---

1) condemnation V. 2) aurum argentum *Hu*. argumentum V. 3) quae V. 4) condemnet V. 5) est et] esset V. 6) Aulo Agerio *Goeschen*. eidem (?) V.

---

§ 49. *cf. supra* 4, 43. *Cic. in Verr.* 2, 3, 21, 53; 54.

§ 50. *cf. Cic. pro Rosc. Com.* 5, 14. *Quintil. Inst. orat.* 4, 2, 6.

§ 51. *cf. supra* 3, 224. *Coll.* 2, 6, 1 (*Paul.* 882). *D.* 12, 3, 9 (*Iav.* 60). 38, 1, 39, 1 (*Paul.* 1144). *C.* 8, 38 (39), 3 (*a.* 290). 4, 49, 4 (*a.* 290). *I.* 4, 6, 32. *Cic. p. Tull.* 3, 7. *Fest. v. taxat p.* 356 (*Bruns* II[6], 44). *Quintil. Decl.* 13. *lex Rubr. c.* 20 (*Bruns* I[6], 99).

52. Debet autem iudex attendere, *ut* cum certae pecuniae condemnatio posita sit, neque maioris neque minoris summa posita condemnet, alioquin litem suam facit; item si taxatio posita sit, ne pluris[1] condemnet quam taxatum sit; ali*as* enim similiter litem suam facit. minoris autem damnare | ei permissum est. at si etiam 206
| ———— *vv. 1½* ———— | qui formulam acci*pit*, intendere debet, nec am*pli*|*us* ———— certa condemnatione constringi ———— | ———— *vv. 2* ———— | usque uelit.

53. Si quis intentione plus conplexus fuerit[2], *causa cadit*, id est rem perdit, nec a praetore in integrum[3] restituitur[4], excep*tis* quibusdam casibus, in qui*bus* *p*raetor non patitur | ———— *vv. 2* ———— | 53[a]. *Plus autem quattuor* | modis petitur: re[5], tempore, loco, causa. re, uel*ut si quis pro x* | milibus, quae ei debentur, xx milia petierit, *aut* si *is*, *cuius* | ex parte res esset, totam eam aut maiore ex parte *suam* | esse intender*it*. 53[b]. *Tempore, uelut si in diem stipulatus* | ante *diem petierit*. 53[c]. *Loco, uelut si, quod certo loco* | dari promissum est, id *alio loco sine commemoratio*|ne eius loci petatur, uelut si *is*, *qui ita stipulatus fuerit*: *EPHESI* | DARE SPONDES? *deinde* Romae *pure intendat*

1) plures V. 2) fuit V. 3) integro V. 4) restituit V. 5) res V.

§ 52. *cf. Seneca de benef.* 3, 7, 5. *de clem.* 2, 7, 3. litem suam facit] *cf. I.* 4, 5 *pr. D.* 44, 7, 5, 4 = 50, 13, 6 (*Gai.* 506). 5, 1, 15, 1 (*Ulp.* 650).

§ 53. *cf. infra* 4, 56; 68; 131. *Paul.* 1, 10 = *Cons.* 5, 4. *Paul.* 2, 5, 3. *Fr. Vat.* 52; 53 (*Paul.* 991. 992). *Cons.* 5. *I.* 4, 6, 33. *D.* 11, 1, 1 *pr.* (*Call.* 66). 7, 3, 1, 4 (*Ulp.* 2548). 16, 2, 4 (*Paul.* 1645). *Plaut. Mostell.* 3, 1, 123 = 632. *Auct. ad Herenn.* 1, 12, 22. *Cic. de inv.* 2, 19, 57. *de orat.* 1, 36, 166 *sq. part. orat.* 28, 99. *pro Rosc. Com.* 4, 11. *Senec. ep.* 48, 10. *Quintil. Inst. orat.* 3, 6, 69. *Sueton. Claud.* 14. *Fest. v. litis p.* 116 (*Bruns* II[6], 12).

§ 53[a]. *cf. D.* 6, 1, 8 (*Paul.* 238). *Paul.* 1, 13b, 5 = *Cons.* 5, 5.

dari sibi oportere. | ——————— *v. 1* ——————— |
DARE MIHI OPORTERE ——————— *vv. 2½* ——————— |
207 petere, id est non adiecto loco. 53^{d}. Causa plus petitur, uelut si quis in intentione tollat electionem debitoris, quam is[1] habet obligationis iure, uelut si quis ita stipulatus sit: SESTERTIVM X MILIA AVT HOMINEM STICHVM DARE SPONDES? deinde alterutrum eorum [ex his] petat; nam quamuis petat, quod minus est, plus tamen petere uidetur, quia potest aduersarius interdum facilius id praestare, quod non petitur. similiter si quis genus stipulatus sit, deinde speciem petat, uelut si quis purpuram stipulatus sit generaliter, deinde Tyriam specialiter petat; quin etiam licet uilissimam petat, idem iuris est propter[2] eam rationem, quam proxime diximus. idem iuris est, si quis generaliter hominem stipulatus sit, deinde nominatim aliquem petat, uelut Stichum, quamuis uilissimum. itaque sicut ipsa stipulatio concepta est, ita et intentio formulae concipi debet. 54. Illud satis apparet in incertis formulis plus peti non posse, quia cum certa quantitas non petatur, sed QVIDQVID *PARET* aduersarium DARE FACERE OPORTERE[3] intendatur[4], nemo potest plus intendere. idem iuris est, et si in rem incertae partis actio data sit, uelut talis[5]: QVANTAM PARTEM PARET IN EO FVNDO, QVO DE[6] AGITVR, actoris ESSE. quod genus actionis in paucissimis causis dari solet. 55. Item palam est, si quis aliud pro alio intenderit,

---

1) quam is *Goeschen.* quamuis V. 2) papp V. 3) oporteret V. 4) intendat V. 5) tales V. 6) quo de *Goeschen.* quod V.

---

§ 54. *cf. Cic. pro Rosc. Com.* 4, 11. *Paul.* 3, 8, 2. *D.* 6, 1, 76, 1 (*Gai.* 156). 5, 4, 1, 5 (*Ulp.* 538). 6, 1, 5 *pr.* (*Ulp.* 549). 10, 3, 8, 1 (*Paul.* 394).

§ 55. *cf. I.* 4, 6, 35 *cum Theoph.* (*p.* 440 *Ferr.*). *D.* 6, 1, 5, 5 (*Ulp.* 550). *Frontin. de controv. agror.* II (*Gromat. latin. ed. Lachm.* 43, 26). si cognitor *cf. infra* 4, 86.

nihil eum periclitari eumque ex integro agere posse, quia nihil ante uidetur egisse, uelut si is, qui hominem Stichum | petere deberet, Erotem petierit, aut si quis 208
ex testamento dari[1] sibi oportere intenderit, cui ex stipulatu debebatur[2], aut si cognitor aut procurator intenderit sibi dari oportere. **56.** Sed plus quidem intendere, sicut supra diximus, periculosum est; minus autem intendere licet. sed de reliquo intra eiusdem praeturam agere non permittitur; nam qui ita agit, per exceptionem excluditur, quae exceptio appellatur litis diuiduae. **57.** At si in condemnatione[3] plus positum[4] sit, quam oportet, actoris quidem[5] periculum nullum est; sed *reus, cum* iniquam formulam acceperit, in integrum restituitur, ut minuatur condemnatio. si uero minus positum fuerit, quam oportet, hoc solum consequitur *actor*, quod posuit; nam tota quidem res in iudicium deducitur, constringitur autem condemnationis fine, quam iudex egredi non potest. nec ex ea parte praetor in integrum restituit; facilius enim reis praetor succurrit quam actoribus. loquimur autem exceptis minoribus XXV annorum; nam huius aetatis hominibus in omnibus rebus lapsis praetor succurrit. **58.** Si in demonstratione plus aut minus positum sit, nihil in iudicium deducitur, et ideo res in integro manet; et hoc est, quod dicitur falsa demonstratione rem non perimi. **59.** Sed sunt, qui putant minus recte

---

1) dare V. 2) deberedebatur V. 3) condemnationem V. 4) positum *Hollweg.* petitum V. 5) qā V.

---

§ 56. supra] 4, 53. minus] *cf. C.* 3, 10, 1, 3 (*a.* 486 *vel* 487). exceptio litis diuiduae] *cf. infra* 4, 122.

§ 57. positum] *cf. infra* 4, 68. constringitur] *cf. supra* 4, 52a. *D.* 10, 3, 18 (*Iav.* 81). in integrum restituit] *cf. supra* 2, 163. 4, 53. *infra* 4, 125.

§ 58. *cf. supra* 4, 40; 55.

§ 59. *cf. D.* 19, 1, 33 (*Ulp.* 679). 13, 6, 17, 4 (*Paul.* 446). — 3, 3, 78, 1 (*Afr.* 57).

conprehendi, ut qui forte Stichum et Erotem *em*erit, recte uideatur[1] ita demonstrare: quod ego de te hominem Erotem emi, et si uelit, de Sticho alia formula
209 iterum[2] agat, quia uerum est eum, | qui duos emerit,
t. s. singulos quoque emisse; idque ita maxime Labeoni[3] uisum est. sed si is, qui unum emerit, de duobus egerit, falsum demonstrat. idem et in aliis actionibus est, uelut commodati et depositi. **60.** Sed nos apud quosdam scriptum inuenimus in actione depositi et denique in ceteris omnibus, ex quibus damnatus unusquisque ignominia notatur, eum, qui plus quam oporteret demonstrauerit, litem perdere, uelut si quis una re[4] deposita duas pluresue *se de*posuisse demonstrauerit, aut si is, cui pugno mala percussa est, in actione iniuriarum etiam aliam partem corporis[5] percussam sibi demonstrauerit; quod an debeamus credere uerius esse, diligentius requiremus. certe cum duae sint depositi formulae, alia in ius concepta, alia in factum, sicut supra quoque notauimus, et in ea quidem formula, quae in ius concepta est, initio res, de qua agitur, demonstratorio modo designetur, deinde inferatur iuris inte*n*tio[6] his uerbis: QVIDQVID OB EAM REM ILLVM ILLI DARE FACERE OPORTET, in ea[7] uero, quae in factum concep*ta est*, *stat*im initio i*nt*entionis alio modo res, de qua agitur, designetur his uerbis: SI PARET ILLVM APVD *ILLVM REM* ILLAM DEPOSVISSE, dubitare non debemus, quin si quis in formula, quae in factum composita est, plures res designauerit, quam deposuerit, litem perdat, quia in intentione plus pos*u*-|

1) uidetur V. 2) iterum *Hu.* id V. 3) laticoni (?) V. 4) rei V. 5) corporalis V. 6) intentio *Boecking.* conte*n*tio V. 7) eam V.

§ 60. ignominia] *cf. infra* 4, 182. pugno mala percussa] *cf. Plaut. Asin.* 2, 2, 104 = 371. *Senec. de benef.* 2, 35, 2. iniuriarum] *cf. Coll.* 2, 6 (*Paul.* 882). *Suet. Vitell.* 7. supra] 4, 47. designetur] *cf. D.* 6, 1, 6 (*Paul.* 152). 47, 10, 7 *pr.* (*Ulp.* 1339). *Paul.* 2, 31, 22. *Cons.* 5, 2.

isse uidetur.[1] ———————————————— 210 t. s.

———————————————————————

——————————————————————— 211 t. s.

61. [2] ———————————————————

continetur, ut habita ratione eius, quod inuicem acto- 212 t. s.

1) *sententiam Goeschen perfecit. in p.* 210 *et* 211 *fere nihil legi potuit. quid perierit, aestimari potest ex eo, quod iam in Iust. Inst. sequitur tit. de act.* (4, 6): § 36. Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non semper solidum, quod nobis debetur, sed modo solidum consequimur, modo minus. ut ecce, si in peculium filii seruiue agamus; nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusue condemnatur; si uero minus inuenitur, hactenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit; quemadmodum autem peculium intellegi debeat, suo ordine proponemus (*cf. infra* § 72[a] *sq.*). § 37. Item si de dote iudicio mulier agat, placet hactenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur; si minus, in tantum, quantum facere potest. propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur; nam ob impensas in res dotales factas marito retentio concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere liceat. § 38. Sed et si quis cum parente suo patronoue agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam aduersarius eius facere potest; idem est, si quis ex donatione sua conueniatur. § 39. Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur; namque ex aequo et bono habita ratione eius, quod inuicem actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnat, sicut iam dictum est. § 40, *quae pertinet ad bonorum cessionem, Iustinianus loco deductionis* (§§ 65—68), *quae item decoctorum condicionem spectat, posuisse et aliunde sumpsisse credendus est.* 2) *ad initium huius paragraphi cf. Inst.* 4, 6, 30: In bonae fidei autem iudiciis libera potestas permitti uidetur iudici ex bono et aequo aestimandi, quantum actori restitui debeat. in quo et illud continetur, ut si quid inuicem actorem praestare oporteat, eo compensato in reliquum is, cum quo actum est, condemnari debeat.

§ 61. = *I.* 4, 6, 39; *cf. etiam* 4, 6, 30. *cf. Paul.* 2, 5, 3.

rem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnare. **62.** Sunt autem bonae fidei iudicia haec: ex empto uendito, locato conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, fiduciae, pro socio, tutelae, rei uxoriae.[1] **63.** Liberum est tamen iudici nullam omnino inuicem conpensationis rationem habere; nec enim aperte formulae u*er*bis praecipitur; sed quia id bonae fidei iudicio conueniens uidetur, id*eo* officio eius contineri creditur. **64.** Alia causa est illius actionis, qua argentarius experitur. nam is cogitur cum conpensatione agere, et ea conpensatio uerbis formulae exprimitur, adeo quidem, ut statim[2] ab initio conpensatione facta minus intendat sibi dari[3] oportere. ecce enim si sestertium[4] X milia debeat Titio, atque ei XX debeantur, sic intendit: SI PARET TITIVM SIBI X MILIA DARE OPORTERE AMPLIVS

---

1) *verba inde a* mandati *usque ad* rei uxoriae *in* V *per errorem bis scripta sunt.* 2) statim *Hu.* itaque V, *vix recte lectum. cf. V. I. R. s. v.* ab *p.* 57, 6. 3) dare V. 4) s̄. e. V.

---

§ 62. *cf. I.* 4, 6, 28. *D.* 17, 2, 38 *pr.* (*Paul.* 1734). *Cic. top.* 17, 66. *de off.* 3, 17, 70 (*supra p.* 22). *de nat. deor.* 3, 30, 74. *ad Attic.* 6, 1, 15. *lex Rubr. c.* 20 (*Bruns* I[6], 99). ex empto uendito] *cf. D.* 19, 1, 11, 1 (*Ulp.* 930). 21, 1, 31, 20 (*Ulp.* 1782). *Cic. de off.* 3, 16, 66. *Val. Max.* 8, 2, 1. locato conducto] *cf. C.* 4, 65, 17 (*a.* 290). negotiorum gestorum] *cf. D.* 44, 7, 5 (*Gai.* 506). 3, 5, 6 (*Paul.* 187). *C.* 2, 4, 3 (*a.* 223). 2, 18 (19), 18 (*a.* 293). mandati] *cf. D.* 44, 7, 5 (*Gai.* 506). 17, 1, 10, 3 (*Ulp.* 909). 17, 1, 59, 1 (*Paul.* 1480). depositi] *cf. supra* 4, 47. *D.* 16, 3, 31 (*Tryph.* 31). 16, 3, 1, 23 (*Ulp.* 895). fiduciae] *cf. Cic. de off.* 3, 15, 61. *ad fam.* 7, 12, 2. pro socio] *cf. D.* 17, 2, 52, 1 (*Ulp.* 922). 17, 2, 3, 3 (*Paul.* 493). rei uxoriae] *cf. Cic. de off.* 3, 15, 61.

§ 63. *cf. D.* 13, 6, 18, 4 (*Gai.* 208). 16, 2, 7, 1 (*Ulp.* 813). 3, 5, 7, 2 (*Ulp.* 353). 27, 4, 1, 4 (*Ulp.* 1034).

§ 64. *cf. D. tituli* 16, 2 *leges has:* 2 (*Iul.* 840). 4 (*Paul.* 1645). 5 (*Gai.* 213). 8 (*Gai.* 214). 15 (*Iav.* 82). 18 (*Pap.* 454). 21 (*Paul.* 1273).

QVAM IPSE TITIO DEBET. **65.** Item bonorum emptor[1]
cum deductione agere iube*tur*, *id est ut* in hoc solum
aduersarius eius condemnetur, quod superest deducto
eo, quod inuicem ei bonorum emptor defraudatoris
nomine[2] debet. **66.** Inter conpensationem autem, quae
argentario opponitur, et deductionem, quae obicitur
bonorum emptori, illa[3] differentia est, quod in con-
pensationem[4] hoc solum uocatur, quod eiusdem gene-
ris et naturae est; ueluti pecunia cum pecunia con-
pensatur[5], triticum cum tritico, uinum cum uino, adeo |
ut quibusdam placeat[6] non omni modo uinum cum 213
uino aut triticum cum tritico conpensandum, sed ita
si eiusdem naturae qualitatisque sit. in deductionem
autem uocatur et quod non est eiusdem generis; ita-
que si[7] pecuniam petat bonorum emptor, et inuicem
frumentum aut uinum is debeat, deducto[8] quanti id
erit, in reliquum experitur. **67.** Item uocatur in de-
ductionem[9] et id, quod in diem debetur; conpensatur
autem hoc solum, quod praesenti die debetur.
68. Praeterea conpensationis[10] quidem ratio in inten-
tione ponitur; quo fit, ut si facta conpensatione plus
nummo uno intendat argentarius, causa cadat et ob
id rem perdat. deductio uero ad condemnationem po-
nitur, quo loco plus petenti periculum non interuenit,
utique bonorum emptore agente, qui licet de certa
pecunia agat, incerti tamen condemnationem concipit.

---

1) bonorum emptor] debe(?) V. 2) nomini V. 3) illae(?) V.
4) conpensatione V. 5) conpensetur V. 6) placet V.
7) si uero V. *aliquid excidisse putat Krueger*. 8) deduc-
toiore(?) V. 9) deductione V. 10) conpensitationis V.

---

§ 65. *cf. supra* 3, 78 *sq.*; 81. *Paul.* 2, 5, 3. *D. tit.* 16, 2 *leges has:* 10, 1—3 (*Ulp.* 1426). 12 (*Ulp.* 1441). 14 (*Iav.* 68). *D.* 17, 2, 28 (*Paul.* 723).

§ 66. *cf. Paul.* 2, 5, 3. *D.* 46, 8, 15 (*Paul.* 1206). *C.* 4, 34, 11 (*a.* 529).

§ 67. *cf. D.* 16, 2, 7 *pr.* (*Ulp.* 813).

69. Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorum familias seruorumque agitur[1], opus est, ut de hac actione et de ceteris, quae eorundem nomine in parentes dominosue dari solent, diligentius admoneamus. **70.** In primis itaque si iussu patris dominiue negotium gestum erit, in solidum praetor actionem in patrem dominumue conparauit, et recte, quia qui ita negotium gerit, magis patris dominiue quam filii seruiue fidem sequitur.
214 **71.** Eadem ratione | comparauit duas alias actiones, exercitoriam et institoriam.[2] tunc autem exercitoria locum habet, cum pater dominusue filium seruumue magistrum naui[3] praeposuerit et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus fuit[4], [negotium] gestum erit. cum enim ea quoque res ex uoluntate patris dominiue contrahi uideatur, aequissimum esse uisum est in solidum *in eum* actio*nem* dari; quin etiam licet extraneum quis[5] magistrum naui[3] praeposuerit, siue seruum siue liberum, tamen ea praetoria actio in eum redditur. ideo autem exercitoria actio appellatur, quia exercitor uocatur is, ad quem cottidianus nauis quaestus peruenit. institoria[6] uero formula tum locum habet, cum quis tabernae aut cuilibet negotiationi filium seruumue aut quemlibet extraneum, siue seruum siue liberum, praeposuerit et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus est, contractum fuerit. ideo autem institoria[6] uocatur[7], quia qui tabernae praeponitur, institor[8] appel-

---

1) agitur *Inst.* agatur V. 2) institutoriam V. 3) nauis V. 4) fuit] post fuit(?) V. 5) quis qua s V. *num* quis quasi? 6) institutoria V. 7) uocat V. 8) institutor V.

---

§ 69. = *I.* 4, 7 *pr.* superius] *cf. ad* § 60 *notata.*
§ 70. = *I.* 4, 7, 1. *cf. D. tit.* 15, 4. *C. Th. tit.* 2, 31. *C. I. tit.* 4, 26. *D.* 4, 4, 3, 4 (*Ulp.* 398).
§ 71. *cf. I.* 4, 7, 2. *Paul.* 2, 6; 8. *D. tit.* 14, 1. 14, 3. *tit.* 4, 25. *D.* 14, 6, 7, 11 (*Ulp.* 878).

latur.[1] quae *et* ipsa formula in solidum est. **72.** Praeterea tributoria quoque actio in patrem dominumue constituta est, cum filius seruusue[2] in peculiari[3] merce sciente patre dominoue negotietur; nam si quid eius rei gratia cum eo contra*ctum* fuerit, ita praetor ius dicit, ut quidquid in *his* mercibus | [4]*erit, quodque inde receptum erit, id inter (patrem) dominum(ue), si quid ei* debe*bitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur; et quia ipsi (patri) domino(ue) distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem adcommodat, quae tributoria appellatur.* 72ᵃ. *Praeterea introducta est actio de peculio deque eo, quod in rem (patris) domini(ue) uersum erit, ut quamuis sine uoluntate (patris) domini(ue) negotium gestum erit, tamen siue quid in rem eius uersum fuerit, id totum praestare debeat, siue quid non sit in rem eius uersum, id eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur. in rem autem domini uersum intellegitur, quidquid necessario in rem eius inpenderit seruus, ueluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius soluerit aut aedificia ruentia fulserit aut familiae frumentum emerit uel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. itaque si ex decem ut puta sestertiis, quae*[5] *seruus tuus a Titio mutua*[6] *accepit, creditori tuo quinque sestertia*[7] *soluerit,* 215 t. s.

1) appellat V. 2) constituta est, cum filius seruusue *bis scripta in* V. 3) peculiari quioptio (?) V. peculiari cuiusuis pretii *Hu.* 4) *quae sequuntur, cum in* V *p.* 215 *paene nihil legi potuerit, ab edd. paucis necessario additis vel mutatis ex Inst. suppleta sunt, satis tuto, quamquam brevius quaedam Gaium expressisse spatii ratio docet.* 5) sestertiis quae] aureis, quos *Inst.* 6) mutuos *Inst.* 7) aureos *Inst.*

§ 72. = *I.* 4, 7, 3. *cf. infra* 4, 74. *D. tit.* 14, 4. 14, 3, 11, 7 (*Ulp.* 828). in peculiari merce sciente patre dominoue negotietur] *cf. D.* 15, 1, 27 *pr.* (*Gai.* 223).

§ 72ᵃ. = *I.* 4, 7, 4. *cf. Paul.* 2, 9. *D. tit.* 15, 1. 15, 2. 15, 3. *C. tit.* 4, 26.

reliqua[1] *uero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris uero quinque eatenus, quatenus in peculio sit. ex quo scilicet apparet, si tota*[2] *decem sestertia*[3] *in rem tuam uersa*[4] *fuerint, tota decem sestertia*[5] *Titium consequi posse; licet enim una est formula*[6], *qua de peculio deque eo, quod in rem (patris) domini(ue) uersum sit, agitur, tamen duas habet condemnationes. itaque iudex, apud quem ea formula*[7] *agitur, ante dispicere solet, an in rem (patris) domini(ue) uersum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem (patris) domini(ue) uersum intellegatur aut non totum.* 73. *Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante*
216 t. s. *de*|ducitur, quod patri dominoue quique in eius potestate sit, a filio seruoue debetur[8], et quod superest, hoc solum peculium esse intellegitur. aliquando tamen id, quod ei debet filius seruusue, qui in potestate patris dominiue sit, non deducitur ex peculio, uelut si is, cui debet, in huius ipsius peculio sit. 74. Ceterum dubium non est, quin et is, qui iussu patris dominiue contraxit, cuique exercitoria uel institoria[9] formula competit, de peculio aut de in rem uerso agere possit; sed nemo tam stultus erit, ut qui aliqua illarum actionum sine dubio solidum consequi possit, uel[10] in difficultatem[11] se deducat probandi[12] habere peculium eum, cum quo contraxerit, exque eo peculio posse sibi satis fieri, uel id, quod persequitur, in rem patris dominiue uersum esse. 74ª. Is quoque, cui tributoria actio con-

---

1) reliquos *Inst.* 2) toti *Inst.* 3) aurei *Inst.* 4) uersi *Inst.* 5) tota decem sestertia] totos decem aureos *Inst.* 6) actio *Inst.* 7) actione *Inst.* 8) debet V. 9) institutoria V. 10) uel *aptius collocaretur post* probandi. 11) difficultate V. 12) probando V.

---

§ 74. *cf. I.* 4, 7, 5. *supra* 4, 73. *D.* 14, 4, 9, 1 (*Ulp.* 847). 14, 5, 4, 5 (*Ulp.* 871).

§ 74ª. *cf. D.* 14, 4, 11 (*Gai.* 219). supra] § 72a *i. f.*

petit, de peculio uel de in rem uerso agere potest. sed huic sane plerumque expedit hac potius actione uti quam tributoria. nam in tributoria eius solius peculii ratio habetur, quod in his mercibus est, in quibus negotiatur filius seruusue quodque inde receptum erit, at in actione peculii[1], totius. et potest quisque tertia forte aut quarta uel etiam[2] minore parte peculii negotiari, maximam uero partem peculii in aliis[3] rebus habere; longe magis, si potest adprobari id, quod *dederit qui* contraxit, in rem patris dominiue uersum esse, ad hanc actionem transire debet; nam, ut supra
diximus, | eadem formula et de peculio et de in rem 217
uerso agitur.

75. Ex maleficio[4] filiorum familias seruorumque, ueluti si furtum fecerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominoue aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere. erat enim iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisue damnosam esse. 76. Constitutae sunt autem noxales actiones aut legibus aut edicto praetoris: legibus, uelut furti lege XII tabularum, damni iniuriae lege[5] Aquilia; edicto praetoris,

---

1) de peculio peculii *Krueger coll. Dig.* 14, 4, 11.
2) et V. 3) alii V 4) maleficiis *Inst. hic et* § 112; *sed* maleficio *est Gaianum: Dig.* 44, 7, 4. 5) uelut lege V.

---

§ 75. = *I.* 4, 8 *pr.*; 2 *fin.* *cf. supra* 1, 140. *Paul.* 2, 31, 7. *D.* 9, 4, 1 (*Gai.* 72). 9, 4, 21 *pr.* (*Ulp.* 680). *C.* 3, 41, 2 (*a.* 239). *Fest. v. noxia p.* 174 (*Bruns* II[6], 17). *Quint. Decl.* 4, 5. erat enim iniquum] *cf. D.* 47, 2, 62 (61), 5 (*Afr.* 110). 9, 4, 2 *pr.* (*Ulp.* 619). 39, 2, 7, 1 (*Ulp.* 1272). 2, 10, 2 (*Paul.* 155).

§ 76. = *I.* 4, 8, 4. lege XII tab.] 12, 2 (*Bruns* I[6], 38). *cf. D.* 50, 16, 238, 3 (*Gai.* 445). 9, 4, 2, 1 (*Ulp.* 619). damni iniuriae] *cf. D.* 9, 2, 27, 11 = *Coll.* 12, 7, 9 (*Ulp.* 623). *D.* 9, 4, 19 *pr.* (*Paul.* 370; *cf.* 368; 369; 371—373). iniuriarum] *cf. D.* 47, 10, 17, 3 *sq.* (*Ulp.* 1360). ui bonorum raptorum] *cf. D.* 47, 8, 2 *pr.* (*Ulp.* 1310; *cf.* 1317).

uelut iniuriarum et ui bonorum raptorum. 77. Omnes autem noxales actiones caput[1] sequuntur. nam si filius tuus seruusue noxam commiserit, quamdiu in tua potestate est, tecum est actio; si in alterius potestatem peruenerit, cum illo incipit actio esse; si sui iuris coeperit esse, directa actio cum ipso est, et noxae deditio extinguitur. ex diuerso quoque directa actio noxalis esse incipit. nam si pater familias noxam commiserit et is[2] se in adrogationem[3] tibi dederit aut seruus tuus esse coeperit, *quod* quibusdam casibus accidere primo commentario tradidimus, incipit tecum noxalis actio esse, quae ante directa fuit. 78. Sed si filius patri aut seruus domino noxam commiserit, nulla actio nascitur. nulla enim omnino inter me et eum, qui in potestate mea est, obligatio nasci potest; ideoque et
218 si in alienam | potestatem peruenerit aut sui iuris esse coeperit, neque cum ipso neque cum eo, cuius nunc in potestate est, agi potest. unde quaeritur, si alienus seruus filiusue noxam commiserit mihi et is postea in mea esse coeperit potestate, utrum intercidat actio an quiescat. nostri praeceptores intercidere putant, quia in eum casum deducta sit, in quo ab initio[4] consistere non potuerit, ideoque licet exierit de mea po-

---

1) capita V. 2) his V. 3) adrogatione V. 4) ab initio] actio(?) V. *cf. Dig.* 5, 1, 11. 13, 6, 1, 2. 30, 41, 2. 47, 2, 17, 1.

---

§ 77. = *I.* 4, 8, 5. *cf. Paul.* 2, 31, 8; 9. *D.* 9, 4, 43 (*Pomp.* 191). 13, 6, 21, 1 (*Afr.* 107). 47, 2, 62 (61) *pr.* (*Afr.* 110). 9, 4, 20 (*Gai.* 186). 9, 1, 1, 12 (*Ulp.* 608). 9, 4, 2, 1 (*Ulp.* 619). 16, 3, 1, 18 (*Ulp.* 893). 47, 1, 1, 2 *et* 47, 2, 41, 2 (*Ulp.* 2868). 47, 10, 17, 7 (*Ulp.* 1360). 2, 9, 2 *pr.* (*Paul.* 153). 4, 5, 7, 1 (*Paul.* 222). 47, 2, 18 (*Paul.* 1792). *C.* 3, 41, 1 (*a.* 223). 4, 14, 4 (*a.* 238). *Nov. Maiorian.* 7, 11. primo commentario] § 160.

§ 78. *cf. I.* 4, 8, 6. *D.* 47, 2, 65 (64) (*Ner.* 7). 9, 4, 37 (*Tryph.* 54). 47, 2, 17 (*Ulp.* 2735). 47, 2, 16 (*Paul.* 1773). 47, 2, 18 (*Paul.* 1792). *C.* 4, 14, 6 (*a.* 293).

testate, agere me non posse. diuersae scholae auctores, quamdiu in mea potestate sit, quiescere actionem putant, quia[1] ipse mecum agere non possum, cum uero exierit de mea potestate, tunc eam resuscitari. **79.** Cum autem filius familias ex noxali causa mancipio datur, diuersae scholae auctores putant ter eum mancipio dari debere, quia lege XII tabularum cautum sit, *ne aliter filius de potestate patris*[2] exeat, quam si ter fuerit mancipatus; Sabinus et Cassius ceterique nostrae[3] scholae auctores sufficere unam mancipationem crediderunt et illas[4] tres legis XII tabularum ad uoluntarias mancipationes pertinere.

80. Haec ita de his personis, quae in potestate *sunt*, siue ex contractu siue ex *ma*leficio earum *contro-uer*sia[5] *si*t.[6] quod uero ad *eas* personas, quae in manu mancipioue sunt, ita ius dicitur, ut cum ex *contr*actu earum ag*a*tur[7], nisi ab eo, cuius iuri subiectae sint, in solidum defendantur, bona, quae earum f*u*tura forent, si e*ius* iuri[8] subiectae non essent, ueneant. sed cum resciss*a capitis deminutione cum iis*[9] imperio continenti iud*icio* | agit*ur*[10], ——— 219 t. s.

———

———

1) quae V. 2) ne—patris *suppl. Goeschen.* 3) nostris V. 4) illam(?) V. 5) inomisia(?) V *ex lect. Bluhm.* 6) esset V. 7) ageretur V. 8) iure V. 9) (resciss)a capitis—iis *suppl. Hu.* 10) *initium paginae Hu. sic supplevit:* si aduersus eam actionem non defendantur, etiam cum ipsa muliere, dum in manu est, agi potest, quia tum tutoris auctoritas necessaria non est. "*haec fortasse (nam in p.* 219 *nihil paene praeter paucula quaedam et incerta legi potuit) ea statim exceperunt, quae habet Inst.* 4, 8 *pr., sed tantum haecce:* 'Animalium nomine, quae ratione carent, si qua lasciuia aut feruore aut feritate pauperiem fecerint, noxalis

§ 79. *cf. supra* 1, 140*sq.*; 132; 135. *D.* 43, 29, 3, 4 (*Ulp.* 1616).
§ 80. *cf. supra* 3, 84. 4, 38.

220 ——————— 81. *Quid*[1] | ergo *est?*[1] etiamsi * *, de
t. s. qua re modo diximus, quoque non permissum fuerit ei mortuos homines dedere, tamen et si quis eum dederit, qui fato suo uita excesserit, aeque liberatur.[2]

82. Nunc admonendi sumus ag*ere* nos aut nostro nomine aut alieno, ueluti cognitorio, procuratorio, tutorio, curatorio, cum olim, quo tempore legis actiones in usu fuissent, alieno nomine agere non liceret, praeterquam[3] ex ce*r*tis[4] causis. 83. Cognitor autem certis

---

actio lege XII tabularum prodita est. quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex XII tab. scripta est.' *non etiam cetera, quae ibi sequuntur, quae aliunde assuta esse constat. Gaius contra post haec dixisse videtur illud omnium noxalium actionum commune esse, quod si servus vel animal ante litis contestationem mortuum sit, noxalis actio exstinguatur* (*Dig.* 9, 1, 1, 13. 9, 4, 39, 4. 9, 4, 26, 4). *aliud iuris esse, si post litis contestationem rei culpa moriatur* (*Dig.* 9, 4, 16. 9, 2, 37, 1), *quo casu ne mortuum quidem hominem noxae dare ei licere. plane si is ab alio occidatur, aequum visum esse, ut iudex, si reus actione, quam adversus illum ipse apiscitur, actori cedere paratus sit, eum absolvat* (*Dig.* 9, 1, 1, 16). *reliqua paginae pars fortasse controversiam tractabat nobis incognitam, si animal noxium sine cuiusquam culpa post litem contestatam periisset, utrum reus simpliciter an (quod verius sit) tum, si quod inde superesset, noxae daret, liberaretur; eoque spectat* § 81, *ad quam cf. Liv.* 8, 39, 15. *Zonar.* 7, 26, 10.'' *Hu. revera Gaium egisse de pauperie et de noxali actione servi filiique nomine proposita et de servorum filiorumque etiam mortuorum noxae deditione confirmatur codice Augustodunensi* § 81 *sq.*
1) *suppl. Hu.* 2) liberat V. 3) propequam V.
4) ex certis *Mommsen.* exceptis V.

---

§§ 82—102. *cf. Paul.* 1, 2; 3. *Fr. Vat.* 317—341.

§ 82. = *I.* 4, 10 *pr.* cum olim *etc.*] *cf. D.* 50, 17, 123 *pr.* (*Ulp.* 488). *C.* 7, 1, 3 (*Diocl. et Maximian.*). certis causis] *cf. Cato ap. Fest. ep. v. vindiciae p.* 376 (*Bruns* II^6, 48). *supra* 4, 14. *Fr. Vat.* 324 (*Ulp.* 328). *Liv.* 3, 45, 2. *Donat. ad Terent. Adelph.* 2, 1, 40.

§ 83. *cf. Fr. Vat.* §§ 318 *sq.* (*Ulp.* 302. 307). 329 (*Pap.* 409). *Interpr. ad Cod. Th.* 2, 12, 7. *Fest. ep. v. cognitor p.* 57 (*Bruns* II^6, 5). *Cic. pro Rosc. Com.* 18, 53. *Hor. sat.* 2, 5, 38. *Ovid. Amor.* 1, 12, 24. *Liv.* 39, 5, 2. *Schol. Cic. divin.* 4, 11

uerbis in litem coram aduersario substituitur. nam actor ita[1] cognitorem dat: QVOD EGO A TE[2] uerbi gratia FVNDVM PETO, IN EAM REM LVCIVM TITIVM TIBI COGNITOREM DO; aduersarius ita: QVIA TV A ME FVNDVM PETIS, IN EAM *REM* TIBI PVBLIVM MEVIVM COGNITOREM DO. potest, ut actor ita dicat: QVOD EGO TECVM AGERE VOLO, IN EAM REM COGNITOREM DO; aduersarius ita: QVIA TV MECVM AGERE VIS, IN EAM REM COGNITOREM DO; nec interest, praesens an absens cognitor detur. sed si absens datus fu*er*it, cognitor ita erit, si cognouerit et susceperit officium cognitoris. 84. Procurator uero nullis certis uerbis in litem substituitur, sed ex solo mandato et absente et ignorante aduersario constituitur; quin etiam sunt, qui putant eum quoque procuratorem uideri, cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat ad negotium et caueat ratam rem dominum habiturum; quamquam et ille, cui mandatum *est*, plerumque satisdare debet, |
quia saepe mandatum initio litis in obscuro est et 221
postea apud iudicem ostenditur.[3] 85. Tutores autem et curatores quemadmodum constituantur, primo commentario rettulimus. 86. Qui autem alieno nomine

1) ita *Goeschen.* ii V. 2) quod ego a te *Goeschen.* qegeatē V. 3) quia—ostenditur *glossema esse putat Eisele, Cognitur p.* 148 *sq.*

p. 104 *Bait.* (*Bruns* II[6], 72). *Schol. Ambros. in Cic. Cat. p.* 370. *Gloss. lat.-graec.* 102, 49 *Goetz*: cognitor ἔκδικος. *Isid. diff.* 1, 123. agere uolo] *cf. D.* 46, 8, 15 (*Paul.* 1206).

§ 84. *cf. I.* 4, 10, 1. *Paul.* 1, 3. *Fr. Vat.* 112 (*Paul.* 1519). 333 (*Pap.* 733). *Cons.* 3. *D.* 3, 3, 1 *pr.* (*Ulp.* 320). 46, 7, 3, 2 (*Ulp.* 1704). *C. Th.* 2, 12, 3 (*a.* 382). *C. I.* 2, 56 (57), 1 (*a.* 294). *Cic. pro Caec.* 20, 57. *Brut.* 4, 17 *sq. top.* 10, 42. *Senec. de benef.* 4, 12, 3. *Ps.-Ascon. ad Cic. divin.* 4, 11 (*Bruns* II[6], 72). *Isid. orig.* 9, 3, 8. 9, 4, 35.

§ 85. = *I.* 4, 10, 2. *cf. supra* 1, 144 *sq.*

§ 86. *cf. supra* 4, 55. *C.* 2, 12 (13), 9 (*Imp. Alex.*?). *Theoph.* 4, 10, 2 (*p.* 458 *Ferr.*). *Cic. pro Rosc. Com.* 18, 53 *sq.*

agit, intentionem quidem ex persona domini sumit, condemnationem autem in suam personam conuertit. nam si uerbi gratia L. Titius pro P.[1] Meuio agat, ita formula concipitur: SI PARET NVMERIVM NEGIDIVM PVBLIO MEVIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM LVCIO TITIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE; in rem quoque si agat, intendit: PVBLII MEVII[2] REM ESSE EX IVRE QVIRITIVM, et condemnationem in suam personam conuertit. 87. Ab aduersarii quoque parte si interueniat aliquis, cum quo actio constituitur, intenditur dominum DARE OPORTERE, condemnatio autem in eius personam[3] conuertitur, qui iudicium acceperit; sed cum in rem agitur, nihil in *in*tentione facit eius persona, cum quo agitur, siue suo nomine siue alieno aliquis iudicio interueniat; tantum enim intenditur rem[4] actoris esse.

88. Videamus nunc, quibus ex causis is, cum quo agitur, uel hic, qui a*git*, co*ga*tu*r*[5] satisdare. 89. Igitur si uerbi gratia in rem tecum agam[6], satis mihi dare[7] debes; aequum enim uisum est *te*[8] *i*deo[9], quod interea tibi rem, quae an ad te pertineat dubium est[10], possidere conceditur, cum satisdatione mihi[11] cauere, ut si uictus sis nec rem[12] ipsam restituas nec litis aestimationem sufferas, sit mihi potestas aut tecum agendi
222 aut cum sponsoribus | tuis. 90. Multoque magis debes satisdare mihi, si alieno nomine iudicium accipias.

1) pro P.] p̄l. V. 2) PVBLII MEVII] p̄l· utei V. 3) persona V. 4) res V. 5) agit cogatur *Lachmann*. agat V. 6) agat V. 7) dari V. 8) *add. Goeschen*. 9) ideo *Hu.* de eo V. 10) est *Goeschen*. eius V. 11) satisdatione mihi *Goeschen*. satisdationem V. 12) nec rem *Inst.* rem nec V.

§ 87. *cf. Fr. Vat.* 340, 1 *ab Hu. restitutum.*
§ 89. *cf. I.* 4, 11 *pr. Paul.* 1, 11, 1.
§ 90. *cf. I.* 4, 11 *pr. Fr. Vat.* 317 (*inc. fr.* 22). *D.* 3, 3, 53 (*Ulp.* 1392).

91. Ceterum cum in rem actio duplex sit, aut enim per formulam petitoriam agitur[1] aut per sponsionem, si quidem per formulam petitoriam agitur, illa stipulatio locum habet, quae appellatur IVDICATVM SOLVI, si uero per sponsionem, illa, quae appellatur PRO PRAEDE LITIS ET VINDICIARVM. 92. Petitoria autem formula haec est, qua actor intendit rem suam esse. 93. Per sponsionem uero hoc modo agimus: prouocamus aduersarium tali sponsione: SI HOMO, QVO DE AGITVR, EX IVRE QVIRITIVM MEVS EST, SESTERTIOS XXV NVMMOS[2] DARE SPONDES? deinde formulam edimus, qua[3] intendimus sponsionis summam nobis dari[4] oportere; qua formula ita demum uincimus, si probauerimus rem nostram[5] esse. 94. Non tamen haec summa sponsionis exigitur. non enim poenalis est, sed praeiudicialis, et propter hoc solum fit, ut per eam de re iudicetur; unde etiam is, cum quo agitur[1], non restipulatur.[6] ideo autem appellata est PRO PRAEDE LITIS VINDICIARVM stipulatio, quia in locum praedium successit, quia[7] olim, cum lege agebatur, pro lite et *uin*diciis, id est pro re et fructibus, a possessore[8] petitori dabantur praedes. 95. Ceterum si

---

1) agit V. 2) XXV NVMMOS] xx·unū·mor' V. 3) quia V. 4) dare V. 5) nostra V. 6) restipulat V. 7) qui V. 8) possessoris V.

---

§§ 91—93. *cf. supra* 4, 1; 16. *Fr. Vat.* 336 = *Cons.* 3 = *Paul.* 1, 3, 4. *Valer. Prob.* 5, 22; 23 (*supra p.* 88). *Cic. Verr.* 1, 45, 115; 116. 2, 12, 31. formulam petitoriam] *cf. I.* 4, 15, 4. *D.* 6, 1, 36 *pr.* (*Gai.* 153). IVDICATVM SOLVI] *cf. I.* 4, 11 *pr. D.* 4, 3, 39 (*Gai.* 364). 46, 7, 6 (*Ulp.* 1707). 46, 7, 9 (*Ulp.* 479). *C.* 2, 56 (57), 1, 3 (*a.* 294). PRO PRAEDE L. E. V.] *cf. Paul.* 5, 9, 2. *D.* 46, 1, 33 (*Ulp.* 1706). 5, 3, 5 *pr.* (*Ulp.* 478). 46, 7, 11 (*Paul.* 809). 46, 5, 2, 2 (*Paul.* 803).

§ 94. *cf. supra* 4, 13; *infra* 4, 165. *Cic. p. Quinct.* 8, 30.

§ 95. centumuiros] *cf. supra* 4, 31. per legis actionem] *cf. Cic. Verr.* 2, 1, 45, 115. *de orat.* 1, 38, 175. *Valer. Prob.* 5, 15 (*supra p.* 88).

apud centumuiros agitur, summam sponsionis non per formulam petimus, sed per legis actionem sacramento * * * reo[1] prouocato; eaque sponsio sestertiorum CXXV
223 nummum fieri solet[2] | propter legem Crepereiam.[3] 96. Ipse autem, qui in rem agit, si suo nomine agat, satis non dat. 97. Ac nec si per cognitorem quidem agatur[4], *ulla*[5] satisdatio uel ab ipso uel a domino desideratur. cum enim certis et quasi sollemnibus uerbis in locum domini substituatur cognitor, merito domini loco habetur. 98. Procurator uero si agat, satisdare iubetur[6] ratam rem dominum habiturum. periculum enim est, ne iterum dominus de eadem re experiatur; quod periculum *non* interuenit, si per cognitorem actum fu*er*it, quia de qua re quisque per cognitorem[7] egerit, de ea non magis amplius actionem habet, quam si ipse egerit. 99. Tutores et curatores eo modo, quo et procuratores, satisdare debere uerba edicti faciunt; sed aliquando illis satisdatio remittitur. 100. Haec ita, si in rem agatur; si uero in personam, ab actoris quidem parte, quando satisdari debeat, quaerentes eadem repetemus, quae diximus in actione, qua in rem agitur. 101. Ab eius uero parte, cum quo

---

1) possessore *Unterholzner*. 2) fieri solet *lectio incerta*. 3) Creperiam (?) V. 4) agat V. 5) nulla (?) V. 6) iubet V. 7) *verba* actum—cognitorem *bis scripta in* V.

---

§ 96. = *I.* 4, 11 *pr.*
§ 97. *cf. supra* 4, 83. *Fr. Vat.* 317 (*inc. fr.* 22). *C.* 2, 56 (57), 1 (*a.* 294).
§ 98. *cf. I.* 4, 11 *pr. Fr. Vat.* 333 (*Pap.* 733). 336 = *Paul.* 1, 3, 4. *Consult.* 3. *D.* 46, 8, 22, 8 (*Iul.* 734). 3, 3, 33, 3 (*Ulp.* 333). 3, 3, 39, 1 (*Ulp.* 336). 44, 2, 11, 7 (*Ulp.* 1670).
§ 99. = *I.* 4, 11 *pr. cf. Theoph. ad h. l.* (*p.* 459 *Ferr.*). uerba edicti] *cf. D.* 3, 3, 33, 3 (*Ulp.* 333). remittitur] *cf. D.* 26, 7, 23 (*Ulp.* 337). *C.* 5, 37, 13 (*a.* 243). 5, 37, 28, 3 (*a.* 531).
§ 100. = *I.* 4, 11, 1. *cf. supra* 4, 96.
§ 101. *cf. I.* 4, 11, 1; 5. *Fr. Vat.* 317 (*inc. fr.* 22). 336 = *Paul.* 1, 3, 4. *D.* 3, 3, 46, 2 (*Gai.* 84). 46, 7, 10 (*Mod.* 111).

agitur, si quidem alieno nomine[1] aliquis interueniat, omni modo satisdari debet, quia nemo alienae rei sine satisdatione defensor idoneus intellegitur; sed si quidem cum cognitore agatur, dominus satisdare iubetur, si uero cum procuratore, ipse procurator. idem et de tutore et de curatore iuris est. **102.** Quod si proprio nomine aliquis iudicium aliquid[2] accipiat | in per- 224
sonam, certis ex causis satisdare solet, quas ipse praetor significat. quarum satisdationum duplex causa est; nam aut propter genus actionis satisdatur[3] aut propter personam[4], quia suspecta sit[5]: propter genus actionis, uelut iudicati depensiue aut cum de moribus mulieris agitur[6]; propter personam, uelut si cum eo agitur, qui decoxerit cuiusue bona *a* creditoribus possessa proscriptaue sunt, siue cum eo herede agatur, quem praetor suspectum aestimauerit.

103. Omnia autem iudicia aut legitimo iure consistunt aut imperio continentur.[7] **104.** Legitima sunt

---

1) nomen V. 2) *om. Inst.* 3) satisdaretur V. 4) propter personam] pro persona V. 5) *verba* propter genus—suspecta sit *bis scripta in* V. 6) agetur V. 7) continunt V.

50, 17, 166 (*Paul.* 627). *Cic. pro Quinct.* 7, 29. *in Verr.* 2, 2, 24, 60.

§ 102. *cf. I.* 3, 11, 1. *Fr. Vat.* 336 = *Paul.* 1, 3, 5. *lex Iul. municip.* 113 *sq.* (*Bruns* I[6], 110). iudicati depensiue] *cf. supra* 4, 25. *infra* 4, 186. de moribus] *cf. Ulp.* 6, 9; 12. *D.* 24, 3, 15, 1 (*Paul.* 1766). *C. Th.* 3, 13, 1 (*a.* 349). *C. I.* 5, 17, 11, 2 (*a.* 533). 5, 13, 1, 5 (*a.* 530). qui decoxerit] *cf. lex Iul. municip. v.* 114. 115 (*Bruns* I[6], 111). *de voce* decoquere *cf. Cic. Phil.* 2, 18, 44. *Val. Max.* 6, 9, 12. *Plin. n. h.* 33, 133. *Senec. ep.* 36, 5. cuiusue bona] *cf. supra* 3, 79. *D.* 42, 5, 33, 1 (*Ulp.* 2371). *Cic. pro Quinct.* 8, 30 *sq. lex Iul. munic. v.* 116. 117 (*Bruns* I[6], 111). siue cum eo] *cf. D.* 42, 5, 31 (*Ulp.* 2265).

§ 103. *cf. supra* 1, 184. 3, 181. 4, 80. *Ulp.* 11, 27. *Cic. pro Flacc.* 21, 50.

§ 104. intra—miliarium] *cf. Liv.* 3, 20, 7. *Dio Cass.* 51, 19, 6. lege Iulia] *cf. supra* 4, 30. *Gell.* 14, 2. anno et sex m.] *cf. Tac. ann.* 6, 16. litem mori] *cf. D.* 46, 8, 8, 1 (*Ven.* 72).

iudicia, quae in urbe Roma uel intra[1] primum urbis Romae miliarium inter omnes ciues Romanos sub uno iudice accipiuntur; eaque *e* lege Iulia iudici*aria*, nisi in anno et sex mensibus iudicata fuerint, expirant. et hoc est, quod uulgo dicitur e lege Iulia litem anno et sex mensibus mori. 105. Imperio uero continentur recuperatoria[2] et quae sub uno iudice accipiuntur interueniente peregrini persona iudicis aut litigatoris; in eadem[3] causa sunt, quaecumque extra primum urbis Romae miliarium tam inter ciues Romanos[4] quam inter peregrinos accipiuntur. ideo autem imperio contineri iudicia dicuntur, quia tamdiu ualent, quamdiu is, qui ea praecepit, imperium habebit. 106. Et si quidem imperio continenti iudicio actum[5] fuerit, siue in rem
225 siue in personam, siue ea formula, quae in fa|ctum concepta est, siue ea, quae in ius habet intentionem, postea nihilo minus ipso iure de eadem re agi potest; et ideo necessaria est exceptio rei iudicatae uel in

---

1) inter(?) V. 2) recuperatoriae V. 3) eadem *Goeschen*. ea V. 4) ciues Romanos] c. Romanum V. 5) proactum V.

44, 3, 2 (*Marcell.* 76). 5, 1, 32 (*Ulp.* 2048). 42, 8, 3, 1 (*Ulp.* 1451). 46, 5, 10 (*Ulp.* 2403). 4, 3, 18, 4 (*Paul.* 209). 9, 2, 30, 1 (*Paul.* 365). 46, 7, 2 (*Paul.* 789).

§ 105. recuperatoria] *cf. Fest. ep. v. reciperatio p.* 274 (*Bruns* II[6], 31). *infra* 4, 109; 141; 185. *D.* 42, 1, 36; 38 (*Paul.* 266. 267). *Plaut. Rud.* 5, 1, 2 = 1282. *Cic. div.* 17, 56. *in Verr.* 2, 3, 11, 27 *sq.* 2, 3, 28, 69. *pro Tull.* 3, 7 *sq.* *pro Caec.* 1, 3 *sq.* *pro Flacco* 4, 11. 20, 47. *Liv.* 26, 48. 43, 2, 3. *Cic. de inv.* 2, 20, 60. *Plin. ep.* 3, 20, 9. *Suet. Ner.* 17. *Vesp.* 3. *Domit.* 8. *Tac. ann.* 1, 74. *Gell.* 20, 1, 13 (*supra p.* 60; 100). *B. G. U.* 611. *lex Lat. tab. Bant.* 4 (*Bruns* I[6], 53). *lex agr.* 30 *sq.* (*Bruns* I[6], 80). *lex Iul. agr. c.* 55 (*Bruns* I[6], 97). *fragm. Atest. l.* 15 (*Bruns* I[6], 103). *lex Urson. c.* 95 (*Bruns* I[6], 131). *edict. de aquaed. Venafr. l.* 66 (*Bruns* I[6], 240). *colleg. aquae l.* 22 (*Bruns* I[6], 352). interueniente peregrini persona] *cf. Cic. pro Flacco* 21, 50. *in Verr.* 2, 2, 13, 32. quamdiu *etc.*] *cf. D.* 2, 1, 13 (*Ulp.* 2983). 5, 1, 49, 1 (*Paul.* 1458).

§ 106. *cf. supra* 3, 181. *infra* 4, 121; 123. *C.* 2, 26 (27), 1 (*a.* 231). *Cic. de orat.* 1, 37, 168.

iudicium deductae. 107. Si[1] uero legitimo iudicio in personam actum sit ea formula, quae iuris ciuilis habet intentionem, postea ipso iure de eadem re agi non potest, et ob id exceptio superuacua est; si uero uel in rem uel in factum actum fuerit, ipso iure nihilo minus postea agi potest, et ob id exceptio necessaria est rei iudicatae uel in iudicium deductae. 108. Alia causa fuit olim legis actionum. nam qua de re actum semel erat, de ea postea ipso iure agi non poterat; nec omnino ita, ut nunc, usus erat illis temporibus exceptionum. 109. Ceterum potest ex lege quidem esse iudicium, sed legitimum non esse; et contra ex lege non esse, sed legitimum esse. nam si uerbi[2] gratia ex lege Aquilia uel Ollinia[3] uel Furia in prouinciis agatur, imperio continebitur iudicium; idemque iuris est, et si Romae apud recuperatores agamus uel apud unum iudicem interueniente peregrini persona; et ex diuerso si ex ea causa, ex qua nobis edicto praetoris datur actio, Romae sub uno iudice inter omnes ciues Romanos accipiatur iudicium, legitimum est.

110. Quo loco admonendi sumus eas quidem actiones, quae ex lege senatusue consultis proficiscuntur, perpetuo solere praetorem accommodare, | eas uero, 226
quae ex propria ipsius iurisdictione pendent, plerumque intra[4] annum dare. 111. Aliquando tamen *et* per-

---

1) at(?) V. 2) uerbis V. 3) *fortasse corruptum.* 4) inter(?) V.

---

§ 108. *cf. supra* 4, 11; 30. *Cic. de domo* 29, 78. — *Terent. Phorm.* 2, 3, 56 *sq.* = 403. 2, 3, 72 = 419. *Cic. Lael.* 22, 85. *Donat. ad Adelph.* 2, 2, 24 = 233. *Andr.* 3, 1, 7 = 465. *Eunuch.* 1, 1, 9 = 54. *Serv. ad Aen.* 2, 424. *Quintil. Inst. orat.* 7, 6, 4. *Decl.* 266.

§ 109. ex lege Aquilia] *cf. supra* 4, 37. 3, 210 *sq.* Furia] *cf. supra* 3, 121.

§§ 110. 111. *cf. I.* 4, 12 *pr. cum Theophilo* (*p.* 462 *Ferr.*). *D.* 4, 9, 7, 6 (*Ulp.* 629). 44, 7, 35 (*Paul.* 34). 40, 12, 24 *pr.*

petuo eas dat, uelut quibus[1] imitatur ius legitimum, quales sunt eae, quas *bonorum*[2] *posses*soribus ceterisque, qui heredis loco sunt, *accommodat.*[2] *fur*ti quoque manifesti actio, quamuis ex ipsius praetoris iurisdictione proficiscatur[3], perpetuo datur; et merito, cum pro capitali poena pecuniaria constituta sit.[4]

112. Non omnes *autem*[5] actiones, quae in aliquem aut ipso iure *conpe*tunt aut a praetore dantur, etiam in heredem aeque[6] conpetunt aut dari solent. est enim certissima iuris regula ex malefici*is* poenales actiones in heredem nec conpetere nec dari sol*ere*, uelut furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae. sed heredi **** dem[7] [uidelicet actoris] huiusmodi actiones competunt nec denegantur, excepta iniuriarum actione et si qua alia similis inueniatur actio. 113. Aliquando tamen *etiam* ex contractu actio neque heredi neque in heredem conpetit. nam adstipulatoris heres

1) et—quibus *suppl. Hu.* 2) *suppl. ex Inst.* 3) *** proficiscatur V. 4) sint V. 5) *suppl. Polenaar ex Inst.* 6) eaque(?) V. 7) *num* eiusdem?

(*Paul.* 646). *C. Th.* 4, 14, 1 = *C. J.* 7, 39, 3 (*a.* 424). *Cic. partit. orat.* 28, 99. pro capitali poena] *cf. supra* 3, 189.

§ 112. = *I.* 4, 12, 1. *cf. Theophil. ad h. l.* (*p.* 464 *Ferr.*). *D.* 50, 17, 111, 1 (*Gai.* 73). *supra* 4, 8. *D.* 44, 7, 12 *et* 50, 17, 38 (*Pomp.* 742). 50, 17, 139 *pr.* (*Gai.* 49). 35, 2, 32 *pr.* (*Maecian* 42). 9, 3, 5, 5; 13 (*Ulp.* 689. 694). 42, 5, 9, 8 *et* 42, 5, 11 (*Ulp.* 1417). 47, 1, 1 *pr.*; 1 (*Ulp.* 2868). 47, 23, 8 (*Ulp.* 189). 50, 17, 87 (*Paul.* 1386). 50, 17, 164 (*Paul.* 647). 47, 7, 33 (*Paul.* 78). *Cod. Herm. tit. Ex delictis defunctorum quemadmodum conveniantur successores. Cod. Iust. tit.* 4, 17. *cf. etiam D.* 39, 1, 22 (*Marcell.* 181). excepta iniuriarum actione] *cf. D.* 35, 2, 32 *pr.* (*Maecian.* 42). 47, 10, 13 *pr.* (*Ulp.* 1346). 47, 1, 1, 1 (*Ulp.* 2868). 47, 10, 28 (*Ulp.* 2793). 2, 11, 10, 2 (*Paul.* 1073). si qua alia similis] *cf. D.* 3, 6, 4 (*Gai.* 92). 11, 7, 9 (*Gai.* 325). 2, 4, 24 (*Ulp.* 264). *cf. etiam* 24, 3, 15, 1 (*Paul.* 1766). *C. Th.* 3, 13, 1 (*a.* 349). 8, 13, 1, 1 = *C. I.* 8, 55 (56), 7, 3 (*a.* 349).

§ 113. *cf. I.* 4, 12, 1. *supra* 3, 114; 120.

non habet actionem, sed *et*[1] sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur.

114. Superest, ut dispiciamus[2], si ante rem iudicatam is, cum quo agitur, post acceptum iudicium satisfaciat actori, quid officio iudicis conueniat, utrum absoluere an ideo potius damnare, quia iudicii accipiendi tempore in ea causa fuerit, ut damnari debeat. nostri praeceptores absoluere eum debere existimant; nec interesse[3], cuius generis sit[4] iudicium. et | hoc est, quod 227
uolgo dicitur Sabino et Cassio placere omnia iudicia absolutoria esse. ——————————[5] de bonae fidei[6] autem iudiciis idem sentiunt, quia in eiusmodi iudiciis liberum est officium iudicis. tantumdem *et* de *in* rem actionibus putant, quia | ——————————
—————————— *vv. 16* —————————— |[7]
actum fuit.[8]

115. Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus.
116. Conparatae | sunt autem exceptiones defendendorum 228
eorum[9] gratia, cum quibus agitur. saepe enim accidit, ut quis iure ciuili teneatur, sed iniquum sit eum iudicio condemnari. uelut *si* stipulatus sim a[10] te pecuniam tamquam credendi causa numeraturus nec numerauerim. nam eam pecuniam a te peti posse

---

1) sed et *Hu.* set(?) V. 2) despiciamus V. 3) interest V. 4) fit V. 5) *ad sensum ita fere supple:* diuersae scholae auctoribus de strictis iudiciis contra placuit; *similiter Krueger.* 6) fideis V. 7) *de frustulis vide apographum.* 8) *sequitur linea vacua in* V. 9) reorum V. 10) ȧpa V.

---

§ 114. *cf. I.* 4, 12, 2. *supra* 3, 180. *I.* 4, 6, 31. *D.* 46, 3, 33, 1 (*Iul.* 699). 46, 7, 4 (*Iul.* 727). 39, 4, 5 *pr.* (*Gai.* 47). 3, 3, 73 (*Paul.* 1051). 4, 3, 25 (*Paul.* 212). *cf. etiam.* 45, 1, 84 (*Paul.* 807).
§ 115. = *I.* 4, 13 *pr.*
§ 116. *cf. I.* 4, 13 *pr.*; 1—3. *infra* 4, 119. *D.* 44, 1, 2 *pr.* (*Ulp.* 1650). 44, 4, 2, 3 (*Ulp.* 1678). 46, 2, 7 (*Pomp.* 715). *C. tit.* 4, 30. *Cic. partit. orat.* 28, 100.

certum est. dare enim te oportet[1], cum ex stipulatu tenearis[2]; sed quia iniquum est te eo nomine condemnari, placet per exceptionem doli mali te defendi debere. item si pactus fuero tecum, ne id, quod mihi debeas, a te petam, nihilo minus id ipsum a[3] te petere possum dari[4] mihi oportere, quia obligatio pacto conuento non tollitur; sed placet debere me petentem per exceptionem pacti conuenti repelli. **117.** In his quoque actionibus, quae *non* in personam[5] sunt, exceptiones locum habent. uelut si metu me co*e*geris aut dolo induxeris, ut tibi rem aliquam[6] mancipio dem, tua est[7]; sin[8] eam rem a me petas, datur mihi exceptio, per[9] quam, si metus causa te fecisse uel dolo malo arguero, repelleris. item si fundum litigiosum sciens a non possidente emeris eumque a possidente petas, opponitur tibi exceptio, per quam omni modo summoueris. **118.** Exceptiones autem alias in edicto praetor habet propositas, alias causa cognita accommodat. quae omnes uel ex legibus uel ex his, quae legis uicem optinent, substantiam cap*i*unt uel ex iurisdictione
229 praetoris proditae sunt. | **119.** Omnes autem exceptiones in contrarium concipiuntur, quam[10] adfirmat is, cum quo agitur. nam si uerbi gratia reus dolo malo aliquid actorem facere dicat, qui forte pecuniam petit, quam non numerauit, sic exceptio concipitur: SI IN EA RE NIHIL DOLO MALO AVLI AGERII FACTVM SIT NEQVE

---

1) oporteret V. 2) tenearis *Inst.* teneris V. 3) ipsum a V. ipso iure *Hu.* 4) dare V. *Hu.* 5) persona V. 6) aliqua V. 7) inan(?) V. *litterae* i *et* n *secunda incertae.* 8) *num* si uero? 9) pro V. 10) qui V.

---

§ 117. *cf. I.* 4, 13, 1; 4. fundum litigiosum] *cf. Fragm. de iure fisci* § 8. *D.* 44, 6, 1, 1 (*Ulp.* 1691). 20, 3, 1, 2 (*Marcian.* 35). sciens] *cf. D.* 44, 6, 2 (*Ulp.* 1902). a non possidente] *cf. D.* 44, 6, 1 (*Ulp.* 1691). 41, 2, 17 (*Ulp.* 1692).

§ 118. *cf. I.* 4, 13, 7.

§ 119. *cf. Cic. de inv.* 2, 20, 60.

FIAT; item si dicat[1] contra pactionem pecuniam peti, ita concipitur exceptio: SI INTER AVLVM AGERIVM ET NVMERIVM NEGIDIVM NON CONVENIT, NE EA PECVNIA PETERETVR; et denique in ceteris causis similiter concipi solet, ideo scilicet, quia omnis[2] exceptio obicitur[3] quidem a reo, sed ita formulae inseritur, ut condicionalem faciat condemnationem, id est, ne aliter iudex eum, cum quo agitur, condemnet, quam si nihil in ea re, qua de agitur, dolo actoris factum sit; item ne aliter iudex eum condemnet, quam si nullum pactum conuentum de[4] non petenda pecunia factum fuerit.[5]

120. Dicuntur autem exceptiones aut peremptoriae aut dilatoriae. **121.** Peremptoriae sunt, quae perpetuo ualent nec euitari possunt, uelut quod metus causa aut dolo malo aut quod contra legem senatusue consultum[6] factum est aut quod res iudicata est uel in iudicium deducta est item pacti conuenti, quod factum[7] est, ne omnino pecunia peteretur. **122.** Dilatoriae sunt exceptiones, quae ad tempus ualent, ueluti[8] illius pacti conuenti, quod factum est uerbi gratia, ne intra quinquennium peteretur; finito enim eo tempore
[9] non habet locum exceptio. cui similis exceptio est 230
litis diuiduae et rei residuae. nam si quis partem rei petierit et intra eiusdem praeturam reliquam partem

1) dicat *Goeschen*. dicat ut V. 2) omnes V. 3) obigitur V. 4) conuentum de *Goeschen*. conuenite V. 5) fuerit *Goeschen*. erit V. 6) consulto V. 7) pactum V. 8) ūūis V. 9) *supra versum* 1 *huius paginae perpallidae umbrae apparent litterarum quarundam, quae a Gaio alienae sunt.*

§ 120. *cf. I.* 4, 13, 8 (7). *D.* 44, 1, 3 (*Gai.* 63). 44, 1, 2, 4 (*Ulp.* 1650).

§ 121. *cf. I.* 4, 13, 9 (8). quod res iudicata est *etc.*] *cf. supra* 4, 106. 3, 180. ne omnino *etc.*] *cf. supra* 4, 119. *infra* 4, 126.

§ 122. *cf. I.* 4, 13, 10 (9). *D.* 44, 1, 3 (*Gai.* 63). litis diuiduae] *cf. supra* 4, 56. *infra* 4, 131. *D.* 3, 3, 38 (*Ulp.* 1129). rei residuae] *cf. C. Th.* 2, 18, 3 = *C. J.* 3, 1, 10 (*a.* 325).

petat, hac exceptione summouetur[1], quae appellatur litis diuiduae; item si is, qui cum eodem plures lites habebat, de quibusdam egerit, de quibusdam distulerit, ut ad alios iudices eant[2], si intra eiusdem praeturam de his, quas[3] distulerit, agat, per hanc exceptionem, quae appellatur rei residuae, summouetur.[4] **123.** Obseruandum est autem ei, cui dilatoria obicitur exceptio, ut differat actionem; alioquin si obiecta exceptione egerit, rem perdit; non enim post illud tempus, quo integra re *eam*[5] euitare poterat, adhuc ei potestas agendi superest re in iudicium deducta[6] et per exceptionem perempta.[7] **124.** Non solum autem ex tempore, sed etiam ex persona dilatoriae exceptiones intelleguntur, quales sunt cognitoriae, uelut si is, qui per edictum cognitorem dare non potest, per cognitorem agat, uel dandi quidem cognitoris ius habeat, sed eum det, cui non licet cognituram suscipere. nam si obiciatur exceptio cognitoria, si ipse talis erit[8], ut ei non liceat cognitorem dare, ipse agere potest; si uero cognitori non liceat cognituram suscipere[9], per alium cognitorem aut per semet ipsum liberam habet agendi potestatem, et tam hoc quam illo modo euitare
231 *potest*[10] exceptionem. quod si dissi|mulauerit eam[11]
et per cognitorem egerit, rem perdit. **125.** Sed[12] per-

1) summoueatur V. 2) eant *Bluhme.* egant(?) V. 3) quas *Hu.* qua V. 4) summouet V. 5) *add. Hu.* 6) deductae V. 7) peremptae V. 8) erat V. 9) suscipe V. 10) *add. Goeschen.* 11) eam *Hollweg.* cum V. 12) sem V.

§ 123. *cf. I.* 4, 13, 10 (9) *cum Theoph.* (*p.* 468 *Ferr.*). *D.* 7, 3, 1, 4 (*Ulp.* 2548). *Auct. ad Herenn.* 1, 12, 22. *Cic. de inv.* 2, 19, 57; 58.

§ 124. *cf. I.* 4, 13, 11 (10). *Paul.* 1, 2, 1—3. *Fr. Vat.* 322 *sq.* (*Ulp.* 326—328). *D.* 44, 1, 3 (*Gai.* 63). 22, 3, 19, 2 (*Ulp.* 121). 44, 1, 2, 4 (*Ulp.* 1650). *Auct. ad Herenn.* 2, 13, 20. *Quintil. Inst. orat.* 3, 6, 71. 4, 4, 6. 7, 1, 19 *sq.*

§ 125. *cf. supra* 4, 53; 57; 123. *C.* 7, 50, 2 (*a.* 294). 8, 35 (36), 8 (*a.* 294); 12 (*a.* 363); 13 (*a.* 415).

emptoria quidem exceptione si reus per errorem non fuerit[1] usus, in integrum restituitur adiciendae exceptionis gratia. dilatoria uero si non fuerit[1] usus, an in integrum restituatur[2], quaeritur.

126. Interdum euenit, ut exceptio, quae prima facie iusta uideatur, inique noceat actori. quod cum accidit[3], alia adiectione opus est adiuuandi actoris gratia. quae adiectio replicatio uocatur, quia per eam replicatur atque resoluitur uis exceptionis. nam si uerbi gratia pactus sum tecum, ne pecuniam, quam mihi debes, a te peterem, deinde postea in contrarium pacti sumus, id est ut petere mihi liceat, et, si agam tecum, excipias tu, ut ita demum mihi condemneris, si non conuenerit, ne eam pecuniam peterem, nocet mihi exceptio pacti conuenti; namque nihilo minus hoc uerum manet, etiam si postea in contrarium pacti sumus; sed quia[4] iniquum est me excludi exceptione, replicatio mihi datur ex posteriore pacto hoc modo: *AVT SI*[5] POSTEA CONVENIT, VT MIHI EAM PECVNIAM PETERE LICERET. **126[a].** Item si argentarius pretium rei, quae in auctionem uenerit, persequatur, obicitur ei exceptio, ut ita demum emptor damnetur, si ei res, quam emerit, tradita est, et est iusta exceptio. sed si in auctione prae-

---

1) fuit V. 2) restituitur V. 3) accidat V. 4) qua V. 5) AVT SI] si non V.

---

§ 126. = *I.* 4, 14 *pr.* *D.* 44, 1, 2, 2 (*Ulp.* 1650). 44, 1, 22, 1 (*Paul.* 2061). 2, 14, 27, 2 (*Paul.* 128). 44, 2, 24 (*Iul.* 128). 3, 3, 48 (*Gai.* 81). *C.* 8, 35 (36), 7 *et* 10 (*a.* 294).

§ 126[a]. argentarius coactor *memoratur* *D.* 40, 7, 40, 8 (*Scaev.* 107). *cf.* 46, 3, 88 (*Scaev.* 16). 5, 3, 18 *pr.* (*Ulp.* 513). *Acro et Porphyr. ad Hor. sat.* 1, 6, 86. *Cic. pro Caec.* 6, 16. *pro Cluent.* 64, 180. *pro Rab. Post.* 11, 30. *Senec. controv. praef.* § 19 (*p.* 12 *ed. H. I. Mueller*). *Suet. Ner.* 5. *Vesp.* 1. *Quintil. Inst. orat.* 11, 2, 24. *C. I. L.* V 8212. VI 1923. 8728 (= XI 3820). XI 3156 (= *Dess.* 7929). 5285. XIV 2886 *etc.* *lex metall. Vipasc.* (*Bruns* I[6], 266). *apochae Pompeian.* (*Bruns* I[6], 315 *sq.*). si ei res *etc.*] *cf.* *D.* 19, 1, 25 (*Iul.* 713). 50, 16, 66 (*Ulp.* 1661). 44, 4, 5, 4 (*Paul.* 792).

dictum est, ne ante emptori *res*[1] traderetur, quam si
232 pretium soluerit, replicatione | tali argentarius adiuuatur: AVT SI PRAEDICTVM EST, NE ALITER EMPTORI RES TRADERETVR, QVAM SI PRETIVM EMPTOR[2] SOLVERIT. **127.** Interdum autem euenit, ut rursus replicatio, quae prima facie iusta sit, inique reo noceat; quod cum accidit[3], adiectione[4] opus est adiuuandi rei gratia, quae duplicatio uocatur. **128.** Et si rursus[5] ea prima facie iusta uideatur, sed propter aliquam causam inique actori noceat, rursus[6] adiectione opus est, qua actor adiuuetur, quae[7] dicitur triplicatio. **129.** Quarum omnium adiectionem usum interdum etiam ulterius, quam diximus, uarietas negotiorum introduxit.

130. Videamus etiam de praescriptionibus, quae receptae sunt pro actore. **131.** Saepe enim ex una eademque obligatione aliquid iam praestari oportet, aliquid in futura praestatione est, uelut cum in singulos annos uel menses certam pecuniam stipulati fuerimus. nam[8] finitis quibusdam annis aut mensibus huius quidem temporis pecuniam praestari oportet, futurorum autem annorum sane quidem obligatio contracta intellegitur, praestatio uero adhuc nulla est; si ergo uelimus id quidem, quod praestari oportet, petere et in

---

1) *suppl. Krueger.* 2) EMPTOR V. EMPTAE REI *Hu.* 3) accidat V. 4) alia adiectione *Hu. secundum Inst., ubi* alia allegatione. 5) rursus si V. 6) rursus ex V. 7) quod V. 8) non V.

---

§§ 127—129. *cf. D.* 44, 1, 2, 3 (*Ulp.* 1650),
§ 127. = *I.* 4, 14, 1.
§ 128. = *I.* 4, 14, 2. *cf. D.* 27, 10, 7, 1 (*Iul.* 336).
§ 129. = *I.* 4, 14, 3.
§ 130. pro actore] *cf. infra* 4, 133. *Tertullian. de praescriptione haereticorum.*
§ 131. *cf. D.* 44, 2, 23 (*Ulp.* 65). 45, 1, 76, 1 (*Paul.* 285). 45, 1, 89 (*Paul.* 1172); 125 (*Paul.* 1282). *Prob. Einsidl.* 3 (E. R. A. ea res agitur). *Cic. de orat.* 1, 37, 168. *Arnob.* 7, 31. ea scilicet formula] *cf. supra* 4, 41; 54.

iudicium deducere, futuram uero obligationis praestationem in integro relinquere, necesse est, ut cum hac praescriptione agamus: EA RES AGATVR, CVIVS REI DIES FVIT.[1] alioquin si sine hac praescriptione egerimus, ea scilicet formula, qua incertum petimus, | cuius 238
intentio his uerbis concepta est: QVIDQVID PARET t. s.
NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTERE, totam obligationem, id est etiam futuram, in hoc iudicium deducimus, et quae ante tem|pus obligat*i*

———— *vv. 1¾* ———— |[2]

131a. Item si uerbi gratia ex empto agamus, *ut* nobis fundus mancipio detur, debemus *hoc modo*[3] praescribere: EA RES AGATVR DE FVNDO MANCIPANDO, ut postea, si uelimus uacuam possessionem nobis tradi,

| ———— *vv. 1¼* ———— |[4]

re sumus, totius illius iuris obligatio illa inc*er*ta actione: QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTET, *per inten*tione*m* consumitur, ut postea nobis agere uolentibus de ua*cu*a possessione tradenda nulla supersit actio. **132.** Praescriptiones s*cilicet*[5] appellatas esse ab eo, quod *a*nte formulas praescribuntur[6], plus quam manifestum est. **133.** Sed his[7] quidem temporibus, sicut supra quoque

1) fuit *corr. ex* fiet V. 2) *Kruegeri vestigia premens sic fere suppleas:* quae ante tempus obligationis finitum in iudicium deducitur, ex ea condemnatio fieri non potest neque iterum de ea agi potest. 3) hoc modo *suppl. Polenaar.* 4) *ad sensum sic fere suppleas:* contra debitorem eadem actione uti possimus. alioquin si minus diligentes in ea. *similiter Polenaar.* 5) scilicet *nos.* sic *Hu.* siq. (?) V 6) praescribentur V. 7) sed iis *vel* si is V.

§ 131a. *cf. D.* 21, 1, 48, 7 (*Pomp.* 708).
§ 132. *cf. Charisius Gramm. Lat. ed. Keil* I, 235, 21.
§ 133. *cf. D.* 44, 1, 13 (*Iul.* 682). 44, 1, 16; 18 (*Afr.* 118). 10, 2, 1, 1 (*Gai.* 189). 5, 3, 25, 17 (*Ulp.* 526). 5, 3, 5, 2 (*Ulp.* 482). *C.* 3, 31, 12 *pr.* (*a.* 531). *Cic. de orat.* 1, 37, 168. — *D.* 47, 10, 7, 1 (*Ulp.* 1339). 47, 8, 2, 1 *et* 48, 2, 15 (*Ulp.* 1311). 48, 1, 4 (*Paul.* 554). *Cic. de inv.* 2, 20, 59; 60. supra] § 130.

notauimus, omnes praescriptiones ab actore proficiscuntur. olim autem quaedam et pro reo opponebantur, qualis illa erat praescriptio: EA RES AGATVR, S*I IN EA RE*[1] *PRAEIV*DICIVM HEREDITATI NON FIAT, quae nunc in speciem exceptionis deducta est et locum habet, cum petitor hereditatis alio genere iudicii praeiudicium hereditati faciat, uelut cum singulas res pet*at*; est

234 t. s. enim iniquum per unius[2] - - - | ——————

235 non rescr.* 134. . . . . *in inten*|tione formulae de i*ure quaeritur*, id est, cui dari[3] oporteat[4]; et sane domino dari[3] oportet, quod seruus stipulatur; at in praescriptione de facto[5] quaeritur, quod secundum naturalem significationem uerum esse debet. 135. Quaecumque autem diximus de seruis, eadem de ceteris quoque personis, quae nostro iuri subiectae sunt, dicta intellegemus. 136. Item admonendi sumus, si cum ipso agamus, qui incertum promiserit[6], ita nobis formulam esse propositam, ut praescriptio inserta sit formulae loco demonstrationis hoc modo: IVDEX ESTO. QVOD AVLVS AGERIVS DE

1) *cf. Dig.* 10, 2, 1, 1. 2) *finem sententiae Krueger ad sensum sic supplet:* per unius rei petitionem uniuersae hereditati praeiudicium fieri. *quae in sequenti folio fuerint, coniectura consequi non possumus.* 3) dare V. 4) oportet V. 5) facto *Savigny*. pacto V. 6) permisserit V.

*) *pag.* 235 *et* 236 *folium est non rescriptum, extra codicem Veronensem servatum, et iam anno* 1771 *a Maffeio, deinde anno* 1816 *ab Hauboldo (in programmate Lipsiensi) et Savinio (Zeitschr. f. gesch. RW.* III, 140—146 = *Verm. Schrift.* III, 169—174) *publici iuris factum, cuius imago delineata extat ad calcem ed. Gösch. et apogr. Böcking.; posterioris pag. imaginem photographicam praebet apogr. Stud.*

§§ 134. 135. *cf. I.* 3, 17, 2. *D.* 45, 1, 141 *pr.* (*Gai.* 513). 45, 1, 76 *pr.* (*Paul.* 285). 35, 1, 44 *pr.* (*Paul.* 1174).

§§ 136. 137. *cf. D.* 45, 1, 75 (*Ulp.* 675). 45, 1, 76, 1 (*Paul.* 285).

NVMERIO NEGIDIO INCERTVM[1] STIPVLATVS EST,[2] CVIVS REI DIES FVIT, QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO *AGERIO* DARE FACERE OPORTET et reliqua.[3] **137.** At[4] si cum sponsore aut fideiussore agatur[5], praescribi solet in persona quidem sponsoris hoc modo: EA RES AGATVR[6], QVOD AVLVS AGERIVS DE LVCIO TITIO INCERTVM STIPVLATVS EST, QVO NOMINE NVMERIVS NEGIDIVS SPONSOR EST, CVIVS REI DIES FVIT; in persona uero fideiussoris: EA RES AGATVR[5], QVOD NVMERIVS NEGIDIVS PRO LVCIO TI*TI*O INCERTVM FIDE SVA ESSE IVSSIT, CVIVS REI DIES FVIT[7]; deinde formula subicitur.[8]

138. Superest, ut de interdictis dispiciamus.

139. Certis igitur ex causis praetor aut proconsul principaliter auctoritatem suam finiendis controuersiis interponit.[9] quod tum maxime facit, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contenditur; et in summa aut iubet aliquid fieri aut fieri prohibet. formulae autem et uerborum[10] conceptiones, quibus in |
ea re utitur, interdicta de*cretaue uocantur*.[11] **140.** Vocantur autem decreta, cum fieri aliquid iubet, uelut cum praecipit, ut aliquid exhibeatur aut restituatur, interdicta uero, cum prohibet fieri, uelut cum praecipit, ne sine uitio[12] possidenti uis fiat, neue in loco sacro aliquid fiat. unde omnia interdicta aut restituto- 236 non rescr.

---

1) incerte V. 2) stipulatus est] stipem V. 3) reliq̄ V. 4) at *Polenaar*. ā (*i. e.* aut) V. 5) agat V. 6) agetur V. 7) rei dies fuit *Goeschen*. heres defuit V. 8) subigitur V. 9) interponit *Caplick*. proponit V. 10) et uerborum *Hu*. uerborum et V. 11) decretaue uocantur *suppl. Goeschen*. 12) sine uitio *Scipio Maffei*. debitio V.

---

§ 138. *cf. I.* 4, 15 *pr. Paul.* 5, 6. *D. tit.* 43, 1. *C. tit.* 8, 1.

§ 139. *cf. I.* 4, 15 *pr. D.* 43, 8, 2, 5 (*Ulp.* 1492). *Interpr. ad Paul.* 5, 6, 1. *Isid orig.* 5, 25, 33 (*Bruns* II[6], 85). *Cic. pro Caec.* 13, 36. *lex Rubr. c.* 19 (*Bruns* I[6], 98).

§ 140. *cf. I.* 4, 15, 1. *infra* 4, 142. ne sine uitio] *cf. infra* 4, 148 *sq.* neue in loco sacro] *cf. D. tit.* 43, 6.

ria aut exhibitoria aut prohibitoria uocantur. **141.** Nec tamen cum quid iusserit fieri aut fieri prohibuerit, statim peractum[1] est negotium, sed ad iudicem recuperatoresue itur et[2] ibi editis formulis quaeritur, an aliquid aduersus praetoris edictum factum sit, uel an factum non sit, quod is fieri iusserit. et modo cum poena agitur, modo sine poena: cum poena, uelut cum per sponsionem agitur[3], sine poena, uelut cu*m* arbiter petitur; et quidem ex prohibitoriis interdictis semper per sponsionem agi solet, ex restitutoriis uero uel exhibitoriis modo per sponsionem, modo per formulam agitur, quae arbitraria uocatur.

142. Principalis igitur diuisio in eo est, quod aut prohibitoria sunt interdicta aut restitutoria aut exhibitoria. **143.** Sequens in eo est diuisio, quod uel adipiscendae possessionis causa conparata sunt uel retinendae[4] uel reciperandae. **144.** Adipiscendae possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, cuius principium est QVORVM BONORVM; eiusque uis et potestas haec est, ut quod quisque ex his bonis, quorum possessio alicui data est[5], pro herede aut pro
287 possessore *possidet doloue fecit, quo minus*[6] | possideret,

---

1) proactum V. 2) itur et *Heise.* item et̄. (*i. e.* etiam) V. 3) agetur V. 4) *post* retinendae *per errorem librarius addidit delevitque* possessionis causa interdictum. 5) est si V. 6) possidet—quo minus *suppl. Hu. secundum Dig.* 43, 2, 1 *pr.*

---

§ 141. *cf. infra* 4, 162 *sq. Ulp. Inst. fr. Vindob.* 5. *Quintil. Inst. or.* 2, 10, 5. 7, 5, 3. 12, 10, 70. recuperatoresue] *cf. supra* 4, 105. *Cic. pro Caec.* 8, 23.

§ 142. = *I.* 4, 15, 1 *init. D.* 43, 1, 1, 1 (*Ulp.* 1459). 42, 2, 6, 2 (*Ulp.* 2277). 43, 1, 2 *pr.* (*Paul.* 745). *supra* 4, 140.

§ 143. = *I.* 4, 15, 2. *Ulp. Inst. fr. Vindob.* 4. *D.* 43, 1, 2, 3 (*Paul.* 745). *Auson. griph.* 63 *sq.*

§ 144. = *I.* 4, 15, 3. *cf. supra* 3, 34. 2, 149. *D.* 43, 2, 1 (*Ulp.* 1460). 43, 1, 1 *pr.* (*Ulp.* 1459). 43, 2, 2 (*Paul.* 324). 43, 1, 2, 3 (*Paul.* 745). *C. Th. tit.* 4, 21. *C. I. tit.* 8, 2. pro herede autem possidere *etc.*] *cf. D.* 41, 3, 33, 1 (*Iul.* 614). 5, 3, 11 *sq.* (*Ulp.* 509. 511. 512. 513. 1463).

id ei, cui bonorum possessio data est, restituatur. pro herede autem possidere uidetur tam is, qui heres est, quam[1] is, qui putat se heredem esse; pro possessore is[2] possidet, qui sine causa aliquam[3] rem hereditariam uel etiam totam hereditatem sciens ad se non pertinere possidet. ideo autem adipiscendae possessionis uocatur[4], quia[5] ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci[6] rei possessionem; itaque si quis adeptus possessionem amiserit, desinit ei id interdictum utile esse. **145.** Bonorum quoque emptori similiter proponitur[7] interdictum, quod quidam possessorium uocant. **146.** Item ei, qui publica[8] bona emerit, eiusdem condicionis interdictum proponitur, quod appellatur sectorium, quod sectores uocantur, qui publice bona mercantur.[9] **147.** Interdictum quoque, quod appellatur Saluianum, apiscendae possessionis *causa*[10] comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro[11] mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. **148.** Retinendae possessionis causa solet interdictum reddi, cum ab utraque[12] parte de proprietate alicuius rei controuersia est et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat. cuius rei gratia

---

1) quae V. 2) his V. 3) aliquae V. 4) uocatur interdictum *Inst.* 5) quia *Inst.* q V. 6) adipisce V. 7) proponit V. 8) publice *Baumbach.* 9) publice bona mercantur *bis scriptum in* V. 10) *suppl. ex Inst.* 11) is pro *Inst.* sipse V. 12) utroque V.

---

§ 145. *cf. supra* 3, 80. *D.* 41, 2, 16 (*Ulp.* 1649).

§ 146. *cf. supra* 3, 80. *Cic. pro Rosc. Am.* 36, 103. *in Verr.* 2, 1, 20, 52. 2, 1, 23, 61 *cum Ps.-Ascon.* (*Bruns* II[6], 74). *Phil.* 2, 26, 64. 2, 29, 71. *Cic. ap. Gell.* 13, 25, 6. *Non. p.* 432, 29. *p.* 404, 9. *Fest. v. sectores p.* 337 (*Bruns* II[6], 38). *Isid. orig.* 19, 19, 8. *Manil. Astron.* 5, 320.

§ 147. = *I.* 4, 15, 3. *cf. Theoph. ad h. l.* (*p.* 477 *Ferr.*). *D.* 43, 1, 2, 3 (*Paul.* 745). *tit.* 43, 33. *C. tit.* 8, 9.

§§ 148. 149. = *I.* 4, 15, 4. *cf. supra* 4, 91. *infra* 4, 160. *Paul.* 5, 6, 1. *D.* 43, 17, 1 *pr.*; 3 (*Ulp.* 1536). 43, 31, 1 *pr.* (*Ulp.*

comparata sunt VTI POSSIDETIS et VTRVBI. **149.** Et quidem VTI[1] POSSIDETIS interdictum de fundi uel aedium possessione[2] redditur, VTRVBI uero de rerum mobilium possessione. **150.** Et si quidem de fundo uel
238 aedibus | interdicitur, eum potiorem esse praetor iubet, qui eo tempore, quo interdictum redditur, nec ui nec clam nec precario ab aduersario possideat; si uero de re mobili, eum potiorem esse iubet, qui maiore parte eius anni nec ui nec clam nec precario ab aduersario possederit[3]; idque satis ipsis[4] uerbis interdictorum significatur. **151.** Sed[5] in VTRVBI interdicto non solum sua cuique[6] possessio prodest, sed etiam alteri*us*, quam iustum est ei accedere[7], uelut eius, cui heres extiterit, eiusque, a quo emerit uel ex donatione aut dotis nomine acceperit. itaque si nostrae possessioni iuncta alterius iusta possessio exsuperat aduersarii possessionem, nos eo interdicto uincimus. nullam autem propriam possessionem habenti accessio temporis nec datur nec dari potest. nam ei, quod nullum est, nihil accedere potest. sed et si uitiosam habeat possessionem, id est aut ui aut clam aut precario ab aduersario adquisitam, non datur accessio[8]; nam[9] ei *possessio*[10] sua nihil prodest. **152.** Annus autem retrorsus numeratur. itaque si tu uerbi gratia VIII mensibus posse-

---

1) ut V. 2) possessione *Inst.* possessioriis V. possessoriis controuersiis *Polenaar.* 3) possederit *Hu.* possidet V. 4) ipsius V. 5) si(?) V. 6) qq V. 7) accidere V. 8) naccessio V. 9) n̄ (*i. e.* non) V. 10) *add. Goeschen.*

1621). *Fest. ep. v. possessio p.* 233 (*Bruns* II[6], 25). *Cic. de rep.* 1, 13, 20.

§ 150. *cf. I.* 4, 15, 4a. *Fr. Vat.* 293, 1 (*a.* 293). 311 (*Paul.* 41).

§ 151. *cf. D.* 44, 3, 15 (*Ven.* 24). 44, 3, 14 (*Scaev.* 192). 41, 2, 13, 1—13 (*Ulp.* 1624). 50, 16, 65 (*Ulp.* 1623). 41, 2, 14 (*Paul.* 768). 44, 3, 16 (*Paul.* 1641).

§ 152. *cf. Paul.* 5, 6, 1. *D.* 50, 16, 156 (*Lic. Ruf.* 16). *Theoph.* 4, 15, 4b (*p.* 479 *Ferr.*).

deris prioribus et ego VII posterioribus, ego potior ero, quod trium priorum mensium possessio nihil tibi in hoc interdicto prodest, quod alterius anni possessio est. 153. Possidere autem uidemur non solum, si ipsi possideamus, sed etiam si nostro nomine aliquis in possessione[1] sit, licet is[2] nostro iuri[3] subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus. per eos quoque, apud quos deposuerimus aut quibus commodauerimus
aut quibus gratuitam habita|tionem praestiterimus[4], 239
ipsi possidere uidemur.[5] et hoc est, quod uolgo dicitur retineri possessionem posse per quemlibet, qui nostro nomine sit in possessione. quin etiam plerique putant animo quoque *retine*ri possessio*nem, id est ut, quamuis neque ipsi simus in possessione*[6] neque nostro nomine alius, tamen si non relinquendae possessionis animo, sed postea reuersuri inde discesserimus, retinere possessionem uideamur. apisci uero possessionem per quos possimus, secundo commentario rettulimus; nec ulla dubitatio est, quin animo possessionem apisci non possimus.[7] 154. Reciperandae possessionis causa solet

---

1) possessionem V. 2) in V. 3) iure V. 4) praestiterimus] restituerimus aut quibus gratuitam habitationem V. praestiterimus aut quibus usumfructum uel usum constituerimus *Hu.* 5) deuimur V. 6) retineri — possessione *suppl. ex Inst.* 7) possumus V.

---

§ 153. = *I.* 4, 15, 5. *cf. Paul.* 5, 2, 1. nostro nomine] *cf. D.* 41, 2, 9 (*Gai.* 354). 43, 16, 1, 22 (*Ulp.* 1524). colonus] *cf. Cic. pro Caec.* 32, 94. *D.* 41, 2, 25, 1 (*Pomp.* 286). 41, 2, 37 (*Marcian.* 40). deposuerimus] *cf. D.* 16, 3, 17, 1 (*Flor.* 11). commodauerimus] *cf. D.* 13, 6, 8 (*Pomp.* 438). animo quoque retineri] *cf. D.* 41, 2, 27 (*Proc.* 18). 41, 2, 44, 2 (*Pap.* 306). 43, 16, 1, 25 (*Ulp.* 1525). 41, 2, 3, 7; 8; 11; 12 (*Paul.* 658). 41, 2, 30, 5 (*Paul.* 1871). *C.* 7, 32, 4 (*a.* 290). secundo commentario] 2, 89 *sq.* nec ulla dubitatio est *etc.*] *cf. D.* 41, 2, 51 (*Iav.* 210). 41, 2, 3, 1 (*Paul.* 658). 41, 2, 8 = 50, 17, 153 (*Paul.* 752).

§ 154. = *I.* 4, 15, 6. *cf. Paul.* 5, 6, 3—8. *D.* 43, 16, 1 *pr.* (*Ulp.* 1522). *C. Th. tit.* 4, 22. *C. I. tit.* 8, 4. *Cic. pro Caec.*

interdictum dari, si quis ex possessione ui deiectus sit. nam ei proponitur interdictum, cuius principium est VNDE TV ILLVM VI DEIECISTI, per quod is, qui deiecit[1], cogitur ei restituere rei possessionem, si modo is, qui deiectus est, nec ui nec clam nec precario *ab eo*[2] possideret.[3] namque eum, qui a me ui aut clam aut precario possidet[4], inpune deici*o*[5]. 155. Interdum tamen etsi eum ui deiecerim, qui a me ui aut clam aut precario possideret, cogor ei restituere possessionem, uelut si armis eum ui deiecerim. nam[6] propter atrocitatem delicti in tantum patior actionem, ut omni modo debeam ei restituere possessionem. armorum autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari intellegemus, sed et fustes et lapides.

156. Tertia diuisio interdictorum in hoc est, quod aut simplicia sunt aut duplicia. 157. Simplicia *sunt*, [uelut][7] in quibus alter actor, alter reus est, qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria. namque actor |
240 est, qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is est, a quo desideratur, ut exhibeat aut restituat. 158. Prohibitoriorum autem interdictorum [interdum] alia duplicia[8], alia simplicia sunt. 159. Simplicia sunt, uelut quibus prohibet praetor in loco sacro aut in flumine

1) deiecisti V. 2) ab eo *add. Hu.* 3) * * * de * (possidet?) V. 4) possideret V. 5) deicio *Fitting.* deici * V. 6) n̄ (*i. e.* non) V. 7) uelut V *Inst.; del. Hu.* 8) duplici V.

13, 37 *sq.* 31, 91 *sq.* *pro Tull.* 12, 29. 19, 44. *ad fam.* 7, 13, 2. *de orat.* 1, 10, 41. *Script. Hist. Aug. Pesc. Nig.* 2, 7.

§ 155. *cf. D.* 43, 16, 24 (*Pomp.* 743). 43, 16, 3, 2—12 (*Ulp.* 1533). *Cic. pro Caec.* 8, 23. 11, 33 *sq.* 31, 89 *sq.* *pro Tullio fragm.* 1 (*demptum ex Victorin. p.* 209, 22 *ed. Halm*). *ad fam.* 15, 16, 3. armorum appellatione *etc.*] = *I.* 4, 15, 6. *cf. D.* 50, 16, 41 (*Gai.* 335). *Cic. pro Caec.* 21, 60.

§§ 156—159. = *I.* 4, 15, 7. *cf. D.* 43, 1, 2 *pr.* (*Paul.* 745). in loco sacro] *cf. supra* 4, 140. in flumine publico] *cf. D.* 43, 13, 1 *pr.* (*Ulp.* 1516).

publico ripaue eius aliquid facere reum.[1] nam actor est[2], qui desiderat, ne quid fiat, reus is, qui aliquid facere conatur. **160.** Duplicia sunt uelut VTI POSSIDETIS interdictum et VTRVBI. ideo autem duplicia uocantur, quod par[3] utriusque litigatoris in his condicio est, nec quisquam praecipue reus uel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet; quippe praetor pari sermone cum utroque[4] loquitur. nam[5] summa conceptio eorum interdictorum haec est: VTI NVNC[6] POSSIDETIS, QVO MINVS ITA POSSIDEATIS, VIM[7] FIERI VETO; item alterius: VTRVBI HIC HOMO, DE QVO AGITVR, [APVD QVEM][8] MAIORE PARTE[9] HVIVS ANNI FVIT, QVO MINVS IS EVM DVCAT, VIM[7] FIERI VETO.

161. Expositis generibus interdictorum sequitur, ut de ordine et de exitu eorum dispiciamus; et incipiamus a simplicibus.[10] **162.** *Si* igitur restitutorium uel exhibitorium interdictum redditur, uelut ut restituatur ei possessio, qui ui deiectus est, aut exhibeatur libertus, cui patronus operas indicere uellet, modo sine periculo res ad exitum perducitur, modo cum periculo. **163.** Namque si arbitrum postulauerit is, cum quo

1) reum *Heffter*. eum V. 2) actor est *Inst.* actorem V. 3) piscar· V. 4) utrousque V. 5) non V. 6) nunc *Goeschen*. n V. 7) uin V. 8) apud quem *ut glossema vocis* utrubi *del. Mommsen*. 9) maiore parte *Theophilus*. maiores partes V. 10) sinpublicibus V.

§ 160. = *I.* 4, 15, 7. *cf. supra* 4, 150. *D.* 43, 17, 3, 1 (*Ulp.* 1539). VTI POSSIDETIS] *cf. D.* 43, 16, 1 *pr.* (*Ulp.* 1522). *C.* 8, 6, 1 (*a.* 294). *Fest. v. possessio p.* 233 *M.* (*Bruns* II[6], 25). VTRVBI] *cf. D.* 43, 31, 1 *pr.* (*Ulp.* 1621).

§ 161. *cf. Frontin. de contr. agr. p.* 16, 3. 44, 4 *ed. Lachm.*

§ 162. *cf. supra* 4, 141; 157. exhibeatur libertus] *cf. D.* 38, 1, 13, 2 (*Ulp.* 1076). 43, 1, 2, 1 (*Paul.* 745).

§ 163. *cf. Ulp. Inst. fragm.* 5, 2. *Cic. pro Tull.* 23, 53. *lex Rubr. c.* 22 *v.* 34 (*Bruns* I[6], 101). quanti ea res est] *cf. D.* 43, 24, 22, 2 (*Ven.* 17). 6, 1, 68 (*Ulp.* 2987). 43, 5, 3, 11 (*Ulp.* 1480). 43, 8, 2, 44 (*Ulp.* 1505). 43, 16, 1, 41 (*Ulp.* 1529). 43,

241 agitur, accipit formulam, quae appellatur | arbitraria t. s. et iudicis arbitrio, si quid restitui uel exhiberi debeat, id sine periculo exhibet[1] aut restituit et ita absoluitur[2]; quod si nec restituat neque exhibeat, quanti ea res est, condemnatur.[3] sed et actor[4] sine poena experitur cum eo, q*uem*[5] neque exhibere neque restituere quicquam oportet[6], praeterquam si calumniae iudicium ei oppositum fuerit[7] decimae partis. quamquam Proculo placuit non esse permittendum[8] calumniae iudicio uti ei[9], qui arbitrum postulaue*rit*, quasi hoc ipso confessus uideatur restituere se uel exhibere debere. sed alio iure utimur et recte; potius[10] enim ut modestiore uia litiget[11], arbitrum quisque petit, quam quia confitetur. 164. *Ceterum*[12] obseruare debet is, qui uult arbitrum petere, ut statim petat, antequam ex[13] iure exeat, [id est antequam a praetore *dis*cedat]; sero enim petentibus non indulgetur.[14] 165. I*ta*que si arbitrum non petierit, sed tacitus de iure exierit, cum periculo res ad exitum perducitur.[15] nam actor prouocat aduersarium sponsione[16], *quod*[17] contra edictum praetoris non exhibuerit aut non restituerit; ille autem ad-

---

1) exhibeat V. 2) absoluit V. 3) condemnat V. 4) actores V. 5) quem *Hu.* q·V. 6) oportet *Hu.* otere V. 7) fuit V. 8) placuit non esse permittendum *Goudsmit. de* V *cf. apographum.* 9) ei *Goudsmit.* eia V. 10) potius *Goudsmit.* tius V. 11) litigiet V. 12) *suppl. Hu.* 13) *expectari* de *censet Kalb. sed cf. Probi Einsidlensis notam infra citatam.* 14) indulgentur V. 15) pducit V. 16) sponsionem V. 17) *suppl. Krueger.* ni *Hu.*

24, 15, 7—12 (*Ulp.* 1600). 43, 26, 8, 4 (*Ulp.* 1609). 43, 1, 5 (*Paul.* 1860). 43, 3, 2, 2 (*Paul.* 747). 43, 16, 6 (*Paul.* 268). 43, 16, 15 (*Paul.* 1861). calumniae iudicium] *cf. infra* 4, 175; 181.

§ 164. *cf. Prob. Einsidl.* 70: R. A. Q. E. I. E. restituas antequam ex iure exeas.

§ 165. *cf. supra* 4, 141. *Cic. pro Caec.* 8, 23. 31, 91. 32, 92. *pro Tull.* 12, 30. 23, 53. *ad fam.* 7, 21. *Quintil. Inst. or.* 7, 5, 3. *lex Rubr. c.* 22 (*Bruns* II[6], 101).

uersus sponsionem aduersarii restipulatur; deinde actor quidem sponsionis formulam edit aduersario, ille huic inuicem restipulationis. sed actor sponsionis *formulae subicit* et aliud iudicium de re restituenda uel exhibenda, ut si sponsione uicerit, nisi ei res exhibeatur
aut restituatur[1], | ———————————————— 242 t. s.
| ———————————————————————— 243
———————————————————————————— t. s.
166. | [2] ——— [3] fructus licitando, is tantisper in possessione constituitur, si modo aduersario suo fructuaria 244
stipu*latione cau*erit, cuius uis et potestas haec est, ut si contra eum *de possessione* pronun*tiatum fuerit*, *e*am summam aduersario soluat. haec autem licendi contentio fructus licitatio uocatur, scilicet quia ———— ——————— *vv.* $1\frac{1}{2}$ ——————— |
postea alter alterum sponsione prouocat, quod aduersus edictum praetoris possidenti sibi uis facta sit[4], et inuicem ambo restipulantur aduersus sponsionem: ———————————— [5] una inter eos sponsio item*que re*stipulatio u*na* ———— ad eam fit. | ——————— *vv.* $2\frac{1}{2}$ ——— 166a. ——— [6] iudex, apud quem de ea re agitur, illud scilicet requirit,

1) *Krueger sententiam Hollwegio duce sic perficit:* quanti ea res erit, aduersarius ei condemnetur. 2) *p.* 244 *usque ad v.* 13 *ter, a v.* 14 *ad* 24 *bis est scripta.* 3) *initium paginae cum Kruegero sic expleas:* et qui superauerit. *transiit Gaius in pagina antecedente, cuius praeter frustula minima nihil legi potest, ad interdicta duplicia exponenda.* 4) est V. 5) *Hu. suppl.:* uel stipulationibus iunctis duabus. *alii aliter.* 6) *initium paragraphi* 166a *Hu. sic restituere conatus est:* deinde ab utroque editis formulis omnium sponsionum et restipulationum, quas fieri placuit. *cf.* § 165.

§ 166. fructuaria stipulatione] *cf. D.* 45, 1, 4, 2 (*Paul.* 1841). cauerit] *cf. infra* 4, 167. sponsione *etc.*] *cf. Cic. pro Caec.* 16, 45.

§ 166a. Cascelliano . . iudicio] *cf. D.* 43, 17, 3, 11 (*Ulp.* 1542).

quod praetor interdicto conplexus est, uter eorum eum fundum easue aedes per id tempus, quo interdictum[1] redditur, nec ui nec clam nec precario possideret. cum iudex id explorauerit et forte secundum me iudicatum sit, aduersarium mihi et sponsionis et restipulationis summas, quas cum eo feci, condemnat et conuenienter me sponsionis[2] et restipulationis, quae mecum factae sunt, absoluit; et hoc amplius si apud aduersarium meum possessio *e*st, quia[3] is fructus licitatione uicit, nisi restituat mihi possessionem, Cascel-
245 liano siue | secutorio iudicio condemnatur. **167.** Ergo
t. s. is, qui fructus licitatione uicit, si non probat ad se pertinere possessionem, sponsionis et restipulationis et fructus licitationis summam[4] poenae nomine soluere et praeterea possessionem restituere iubetur et hoc amplius fructus, quos interea percepit, reddit; summa enim[5] fructus licitationis non pretium est fructuum, sed poenae nomine soluitur, quod quis alienam[6] possessionem per hoc tempus retinere et facultatem fruendi nancisci conatus est. **168.** Ille autem, qui fructus licitatione uictus est, si non probauerit ad se pertinere possessionem, tantum sponsionis et restipulationis summam poenae nomine debet. **169.** Admonendi tamen sumus liberum esse ei, qui fructus licitatione uictus erit, omissa fructuaria stipulatione, sicut Cascelliano siue secutorio iudicio de p*ossess*ione reciperanda[7] experitur, ita s*imiliter*[8] de fructus licitatione agere. in quam rem proprium iudicium conparatum est, quod appellatur fructuarium, quo nomine actor iudicatum

1) interdicto V. 2) sponsiones V. 3) q̇ (*i. e.* quam) V. 4) summas *Hu.* 5) *verba* fructus quos *usque ad* summa enim *bis scripta in* V. 6) aliena nam V. 7) reciperandae V. 8) similiter *Hu.* s * * * * * * V.

§ 169. *cf. supra* 4, 166. *Polyb.* 32, 2, 8. iudicatum solui] *cf. supra* 4, 91.

solui[1] satis accipit.[2] dicitur autem et hoc iudicium secutorium, quod sequitur sponsionis uictoriam; sed non aeque Cascellianum uocatur.[3] 170. Sed quia nonnulli interdicto reddito cetera ex interdicto facere nolebant atque ob id non poterat res expediri, praetor | 246 t. s.
in eam rem prospexit et comparauit interdicta, quae secundaria appellamus, quod secundo loco redduntur. quorum u*is et potest*as haec est, ut qui cetera ex interdicto non faciat[4], uelut qui uim non faciat aut fructus non liceatur[5] aut qui fructus licitationis satis[6] non det[7] aut si sponsiones[8] non faciat[4] sponsionumue[9] iudicia non accipiat, siue possideat, restituat[10] aduersario possessionem, s*iue non* possideat[11], uim illi possidenti non faciat. itaque etsi alias potue*rit* interdicto VTI POSSIDETIS uincere, si cetera ex interdicto *fecisset* ——————[12], tamen per interdictum secundarium ui*n*|*citur*. ——— *vv. 4* ———|

|——— *Sab*inus et Cassius secuti fuerint ———|

|——————— *vv. 9* ———————|

|——————— *vv. 24* ——— 171. ——— 247 t. s.

pecuniaria poena modo iurisiurandi[13] religione *coer*cen ———[14]. eaque praetor ——— ideo ——————— aduersus in*fitiantes ex quibusdam* | causis dupli[15] actio 248 t. s.
constituitur, uelut si iudicati aut depensi aut damni

---

1) iudicatum solui *Hu.* is V. 2) accipiatur V. 3) uocat V. 4) facit V. 5) licetur V. 6) sata V. 7) dat V. 8) sponsionibus V. 9) sponsionumue *Krueger.* sponsionisue V. 10) si restituat V. 11) possideant (?) V. 12) *suppl. Hu.:* si non fecit. 13) iurisiurando V. 14) *sensum supple ex Inst.* 4, 16 *pr.* 15) duplici V.

---

§ 170. *cf. D.* 41, 2, 52, 2 (*Ven.* 8). 50, 17, 155, 1 (*Paul.* 758). *Cic. pro Caec.* 16, 45. *ad fam.* 7, 13, 2. *Frontin. de controv. agr. p.* 44, 5 *ed. Lachm.*

§ 171. *cf. I.* 4, 16 *pr.*; 1. *supra* 4, 9; 13. *D.* 13, 5, 18, 2 (*Ulp.* 796). *Cic. pro Rosc. Com.* 4, 10. 5, 14. *de offic.* 3, 16, 65. *lex Rubr. c.* 21 (*Bruns* II[6], 100). *lex Iul. munic. v.* 40—45 (*Bruns* II[6], 106).

iniuriae aut legatorum per damnationem relictorum[1] nomine agitur. ex quibusdam causis sponsionem facere permittitur, uelut de pecunia certa credita et pecunia constituta, sed certae[2] quidem creditae pecuniae tertiae partis, constitutae uero pecuniae partis dimidiae. **172.** Quod si neque sponsionis neque dupli actionis periculum ei, cum quo agitur, iniungatur[3] ac ne statim quidem ab initio pluris quam simpli sit actio, permittit praetor iusiurandum[4] exigere NON CALVMNIAE CAVSA[5] INFITIAS IRE. unde quamuis heredes uel qui heredum loco habentur ————[6] obligati sint[7], item feminae[8] pupillique[9] ex*imantur*[10] periculo sponsionis, iubet tamen eos *iu*rare. **173.** Statim autem[11] ab initio pluris quam simpli actio est uelut furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli, concepti et oblati tripli: nam ex his causis et aliis quibusdam, siue quis neget[12] siue fateatur, pluris quam simpli est actio.

174. Actoris quoque calumnia[13] coercetur modo calumniae iudicio, modo contrario, modo iureiurando, modo restipulatione. **175.** Et quidem calumniae iudicium aduersus omnes actiones locum habet et est de-

1) relictum V. 2) certa V. 3) iniungatur *Lachmann.* coniungatur V. 4) iurisiurandum V. 5) causae V. 6) *ad* simplo tenus *vestigia ducere videntur Studemundio teste; ex Bluhmii lectione fortasse conficere licet:* simpli nec amplius. 7) sunt V. 8) feminis V. 9) pupillisque V. 10) ex***t V. 11) autem *Inst.* aħ V. 12) negat V. 13) calumniae V.

§ 172. *cf. I.* 4, 16, 1. *D.* 10, 2, 44, 4 (*Paul.* 1740). *C.* 2, 58(59), 2 *pr.* (*a.* 531). *Nov.* 49, 3, 1 (*a.* 537). *Val. Prob.* 5, 11: N. K. C. non calumniae causa.

§ 173. *cf. I.* 4, 16, 1. *supra* 3, 189—191.

§ 174. *cf. I.* 4, 16, 1. calumniae iudicio] *infra* 4, 175—179. contrario] 4, 177. restipulatione] 4, 180.

§ 175. *cf. Cod. Herm. tit. De calumniat. ex Consult.* 6, 13 (*a.* 293). *Theoph.* 4, 16, 1c (*p.* 483 *Ferr.*). *Nov.* 112, 2 *pr.* (*a.* 541). *Iustiniani edict.* 7, 5. *Cic. pro Cluent.* 59, 163. *Gell.* 14, 2, 8. aduersus adsertorem] *cf. Paul.* 5, 33, 7.

cimae partis, *praeterquam quod*[1] aduersus adsertorem tertiae partis est. 176. Liberum est autem ei, cum quo agitur, aut calumniae iudicium opponere aut iusiurandum exigere NON CALVMNIAE CAVSA AGERE. 177. Contrarium autem iudicium ex certis causis constitui*tur*, | uelut si iniuriarum agatur et si cum muliere 249
eo nomine agatur, quod dic*a*tur[2] uentris nomine in possessionem missa dolo malo ad alium possessionem transtulisse[3], et si quis eo nomine agat, quod dicat se a praetore in possessionem missum ab alio quo admissum non esse. sed aduersus iniuriarum quidem actionem[4] decimae partis datur, aduersus uero duas istas quintae. 178. Seuerior autem coercitio est per contrarium iudicium. nam[5] calumniae iudicio X. partis nemo damnatur[6] nisi qui intellegit non recte se agere, sed uexandi aduersarii gratia actionem instituit potiusque ex iudicis errore uel iniquitate uictoriam sperat quam ex causa ueritatis. calumnia enim in adfectu[7] est, sicut furti crimen. contrario uero iudicio omni modo damnatur actor, si causam non tenuerit, licet aliqua[8] opinione inductus crediderit se recte agere. 179. Vtique autem ex quibus causis contrario iudicio agi[9] potest etiam calumniae iudicium locum habet;

1) praeterquam quod *suppl. Krueger; cf. supplementum apographi.* 2) dicetur V. 3) transtulisset V. 4) actionis V. 5) non V. 6) damnetur V. 7) adfectum V. 8) alia V. 9) agere V.

§ 176. *cf. infra* 4, 179. *Paul.* 2, 1, 2. *D.* 10, 2, 44, 4 (*Paul.* 1740). 12, 2, 34, 4 (*Ulp.* 760). 12, 2, 37 *et* 25, 2, 11, 1 (*Ulp.* 961). 39, 1, 5, 14 (*Ulp.* 1268). 39, 2, 7 *pr.* (*Ulp.* 1271). *C.* 4, 1, 9 (*a.* 294). *lex Rubr. c.* 20 (*Bruns* I[6], 98). *Cic. pro Rosc. Com.* 1, 4.

§ 177. si iniuriarum] *cf. Paul.* 5, 4, 11. *D.* 47, 10, 43 (*Gai.* 484). si cum muliere] *cf. D. tit.* 25, 5. quod dicat se a praetore] *cf. D. tit.* 43, 4.

§ 178. *cf. D.* 48, 16, 1, 1; 3; 4 (*Marcian.* 287). *C.* 9, 46, 3 (*Imp. Alex.*). furti] *cf. supra* 3, 197.

§ 179. *cf. supra* 4, 176.

sed alterutro tantum[1] iudicio agere permittitur. qua ratione si iusiurandum de calumnia[2] exactum fuerit, quemadmodum calumniae iudicium non datur, ita et contrarium non dari debet. **180.** Restipulationis quoque poena ex certis causis fieri solet; et quemadmodum contrario iudicio omni modo condemnatur actor, si causam non tenuerit, nec requiritur, an scierit non recte se agere, ita etiam restipulationis poena omni |
250 modo damnatur actor, si uincere non potuerit. **181.** Qui autem restipulationis poenam patitur, ei neque calumniae iudicium opponitur neque iurisiurandi religio iniungitur[3]; nam[4] contrarium iudicium ex his causis locum non habere palam est.

182. Quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, uelut furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum, item pro socio, fiduciae, tutelae, mandati, depositi. sed furti aut ui *bonorum* raptorum aut iniuriarum non solum damnati notantur ignominia, sed etiam pacti, ut[5] in edicto praetoris scriptum est; et recte. plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis an ex contractu debitor sit. nec tamen[6] ulla parte edicti id ipsum nominatim exprimitur, ut aliquis ignominiosus sit[7], sed[8] qui prohibetur et pro alio postulare *et cognitorem*[9]

---

1) tm̄ (*i. e.* tamen) V. 2) calumniae V. 3) religio iniungitur] religioni iungitur V. 4) n̄ (*i. e.* non) V. 5) pacti ut] pactiit *aut* pactut V. 6) nec tamen *Krueger*. nam (?) V. 7) esset V. 8) s * * * V. 9) * * gn * tor V.

---

§ 180. *cf. supra* 4, 13; 171.

§ 181. *cf. supra* 4, 171; 172; 163.

§ 182. *cf. supra* 4, 60. *I.* 4, 16, 2. *D.* 3, 2, 1 (*Ulp.* 277). 3, 2, 4, 5 (*Ulp.* 282). 50, 16, 42 (*Ulp.* 1368). 48, 1, 7 (*Macer* 29). *Fr. Vat.* 322 *sq.* *Coll.* 10, 2, 4 (*Mod.* 9). *C. tit.* 2, 11 (12). *Cic. pro Rosc. Amerin.* 38, 111 *sq.* 40, 116. *pro Rosc. Com.* 6, 16. *pro Caec.* 3, 7. *pro Cluent.* 42, 119. *de orat.* 1, 36, 166. *Quintil. Decl.* 250. *lex Iul. munic.* (*Bruns* I^6, 110). *fragm. Atest.* (*Bruns* I^6, 103). pacti] *cf. D.* 3, 2, 6, 3 (*Ulp.* 282). 3, 2, 5 (*Paul.* 140). 3, 2, 7 (*Paul.* 141). *C.* 2, 11 (12), 18 (*a.* 260).

dare procuratoremue habere, item *pro*curatorio aut cogni*to*rio nomine iudicio interuenire, ignominiosus esse *dicitur*.

183. In summa sciendum est eum, qui cum aliquo consistere uelit, *in ius uocare*[1] oportere et eum, qui uocatus est, si non uenerit[2], poenam ex edicto praetoris committere. quasdam tamen personas sine[3] permissu praetoris in ius uocare non licet, uelut parentes patronos patronas[4], item liberos et parentes patroni patronaeue; et in eum[5], qui aduersus ea egerit, poena constituitur. 184. Cum autem in ius uocatus fuerit aduersarius neque eo die[6] finiri potuerit negotium, uadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti. 185. Fiunt autem[7] uadimonia quibusdam ex causis pura, id est sine satisdatione, quibusdam cum satisdatione, | quibusdam iureiurando, quibus- 251
dam recuperatoribus suppositis, id est, ut qui non steterit, is protinus a recuperatoribus in summam[8] uadimonii condemnetur; eaque singula diligenter praetoris edicto significantur. 186. Et si quidem iudicati depensiue agetur, tanti fit[9] uadimonium, quanti ea res

1) in ius uocare *suppl. Hu.* 2) uenierit V. 3) siue V. 4) patronas patronos V. 5) eam V. 6) eo die] odie V. 7) ā (*i. e.* aut) V. 8) summa V. 9) fiat V.

§ 183. *cf. supra* 4, 46 *ibiq. cit.; adde D.* 2, 4, 6 (*Paul.* 1915). 2, 4, 13 (*Mod.* 131). *C.* 2, 2, 2 (*a.* 239). 2, 2, 3 (*a.* 287).

§ 184. *cf. supra* 3, 224. *Varro de l. l.* 6, 74 (*Bruns* II[6], 59). *Cic. pro Quinct.* 5, 22. 6, 23; 25. 16, 51 *sq. pro Rosc. Com.* 13, 38. *Manil. Astron.* 1, 244. *Prob. Eins.* 63: V. F. I. uadimonium fieri iubere.

§ 185. *cf. D. tit.* 2, 8; 11. *Cic. ad Q. fratr.* 2, 13 (15), 3. *Ovid. amor.* 1, 12, 23. cum satisdatione] *cf. D.* 5, 1, 2, 6 (*Ulp.* 213). 50, 17, 110, 1 (*Paul.* 148). *Cornel. Nep. Attic.* 9, 4. *Porphyr. ad Hor. sat.* 1, 1, 11. iureiurando] *cf. D.* 2, 8, 16 (*Paul.* 150). recuperatoribus] *cf. supra* 4, 105.

§ 186. *cf. D.* 2, 10, 3, 4 (*Iul.* 28). 45, 1, 115 *pr.* (*Pap.* 79). 2, 11, 4, 5 (*Ulp.* 1657). iudicati] *cf. supra* 4, 9; 102; 171. depensi] *cf. supra* 3, 127. 4, 9; 102; 171.

erit; si uero ex ceteris causis, quanti actor iurauerit non[1] calumniae causa postulare sibi uadimonium promitti: nec tamen *pluris quam partis dimidiae nec*[2] pluribus quam sestertium C milibus fit uadimonium. itaque si centum milium res erit nec iudicati depensiue agetur[3], non plus quam sestertium quinquaginta milium[4] fit uadimonium. 187. Quas autem personas sine permissu praetoris inpune in ius uocare non possumus, easdem nec[5] uadimonio inuitas[6] obligare nobis[7] possumus, praeterquam si praetor aditus permittat.

1) nam (?) V 2) pluris — nec *suppl. Hu.* 3) ageretur V. 4) milia V. 5) ne V. 6) inuicas V. 7) non V.

§ 187. *cf. supra* 4, 183. *D.* 2, 6, 2 (*Call.* 35). 2, 6, 1 (*Paul.* 87). 2, 6, 3 (*Paul.* 135). 2, 8, 2, 2 (*Ulp.* 266). *Plaut. Aulul.* 2, 4, 40 = 319.

CONSPECTVS RERVM.[1])

I. IVS QVOD AD PERSONAS PERTINET.

1) secundum Boeckingium, sed hic illic auctus et emendatus.

III. IVS QVOD AD ACTIONES PERTINET.

A. Actiones.

GAI[1]

FRAGMENTVM INCERTVM.

1. Raro 'for' inuenitur, uerum in compositione, ut apud Gaium[2], reperimus 'effor' dictum.[3] — *Diomed. Gramm. Lat. ed. Keil* I, 379.

---

1) *quae Io. Lydus de mag.* 1, 34 *ex Gaio affert, omisimus, quippe quae ex Dig.* 1, 2, 2, 3; 4; 24 *sumpta sint ac ne Gai quidem sint, sed Pomponii.* 2) Cavium *codd., ed. Keil.* Caium *edd. antiquiores. Keil suspicatur Calvum* (*Licinium, Ciceronis aequalem*) *significari.* 3) *num ad Gaium hoc fragmentum pertineat, sane in incerto remanet.*

L. VOLVSIVS MAECIANVS

vir equestris ordinis in consilium Antonini Pii adsumptus et dignus habitus est, qui M. Aurelium, tum Caesarem, ius doceret. annis 159—161 praefectus Aegypti fuisse videtur. cf. BGU II 613. Pap. Lond. II 376. P. Gen. 35. Dessau Prosopogr. Imp. Rom. III, 481. libros, quos de iure civili fecit Iustinianusque in Pandectis adhibuit, index Florentinus refert. praeter hos extat eius de assis distributione libellus, quem testante praefatione ad Caesarem eo ipso tempore, quo eum ius docebat, hoc est circa a. 146 instruendi discipuli causa conscripsit, isque paene integer nobis servatus est duobus codicibus saeculi decimi, Parisino (*P*) altero, altero Vaticano (*V*). a quibus libellus editus sit, optime disces ex praefatione eius editionis, quae ipsa omnium ad id tempus maxima cum diligentia facta est, Boeckingii dico, recepta in Corpus iuris anteiust. Bonnense (1831) p. 174. postea tamen Mommsen primus accuratam codicum mss. cognitionem aperuit, ex iisque, praemissa Maeciani vita, subiecta lectionis tam codicum mss. quam Boeckingianae editionis varietate, denuo textum recensuit in Comment. societ. regiae Saxon. III, 279. cuius editionem fere repetiit Fridericus Hultsch, Scriptorum metrologicorum reliquiae II, 61—71 (Lipsiae 1866).

Exhibet autem Maecianus hoc libello vocabula ac notas partium primum (§§ 1—44) *in rebus,* tam 'solidis' quam incorporalibus (hereditate) (§ 44). sequitur §§ 44—76 de *pecunia in aere numerata* (§ 78), partim primo ac vero sensu, quamdiu pecunia numerata revera in libra aeris eiusque partibus erat, partim translato, posteaquam argentei nummi accesserunt, qui tamen ex numero aeris potestatem habebant (§ 44); quare effectum est, ut redacto asse ad minutum nummum, quod genus seni deni demum denarium efficerent, si qua in summa denariis expressa aes excurreret, hoc aes excurrens tamquam sedecimae partes denarii solitis partium vocabulis et notis significandum esset. deinde agitur de *pondere* §§ 77. 78, et postremo §§ 79. 80 de *mensura* sive liquidorum sive aridorum, quae non tam partibus, quam maioribus ac minoribus modulis ad definiendas quantitates constitutis continetur. ultima verba § 81 culpa eorum, qui primum haec ediderunt, Maeciano subtracta Mommsen ei restituit.

VOLVSII MAECIANI

ASSIS[1] DISTRIBVTIO, ITEM VOCABVLA AC NOTAE PARTIVM IN REBVS, PECVNIA *IN AERE NVMERATA*, PONDERE[2], MENSVRA.

Saepenumero, Caesar[3], animaduerti aegre ferentem te, quod assis distributionem et in heredum institutione et in aliis multis necessariam ignotam haberes. quare[4] ne tam exigua res ingenium tuum ullo modo moraretur, cum partes ipsas, tum uocabula et notas proponendas existimaui; et deprehendes distributionem quidem partium infinitam, oppido autem quam exigua uocabula et notas.

1. Prima diuisio solidi [id est librae][5], quod as uocatur, in duas partes dimidias diducitur; pars dimidia semis uocatur; nota eius S. 2. Sequens diuisio fit in tres tertias partes; pars tertia triens uocatur; nota eius = =. 3. Sequitur diuisio in quattuor quartas partes; pars quarta quadrans uocatur, nota eius = —. 4. Deinceps fit diuisio in sex sextas partes; sextae partis nomen est sextans, cuius nota =. 5. Deinde diuiditur in octo octauas, quae sescunciae uocantur, quarum est nota ℒ —.[6] 6. Item in nouem nonas; nona pars uocatur uncia duae sextulae; nota —\\.

P = codex Parisinus 8680 saec. X.
V = codex Vaticanus 3852 saec. X.

1) *suppl. Boecking.* 2) pecunia in aere numerata, pondere *nos praeeunte Karlowa.* pecuniariis pondere numero *codd. cf.* § 78. 44. 3) Caesar *Mommsen.* caesor *codd.* 4) quare *Mommsen.* quae *codd.* 5) id est librae *eiecimus tamquam glossema; cf.* § 78. ut est libra *Hu.* 6) *id est signum semunciae* (*cf.* § 27) *et unciae.*

7. Diuiditur item as in duodecim partes duodecimas; uocantur singulae unciae, cuius nota —.

8. Haec uelut elementa primae de asse distributionis[1] aequalitatem seruant. si quid quibusdam earum detrahas uel conferas, fient[2] dispares. 9. Quare si *semissi unciam detrahas uel si*[3] quadranti sextantem uel trienti unciam applices, facies quincuncem, qui constat ex quinque unciis, hoc est quinque duodecimis; nota quincuncis = = —.[4] 10. Si semissi applices unciam uel quincunci sextantem uel trienti quadrantem, efficies septuncem, hoc est septem duodecimas; nota septuncis S —. 11. Si septunci applicueris unciam uel semissi sextantem uel quincunci quadrantem uel trienti tantundem, facies bessem, id est duodecimas octo; nota bessis S =. 12. Si bessi applicueris unciam uel septunci sextantem uel semissi quadrantem uel quincunci trientem, dodrantem efficies, hoc est nouem duodecimas; nota dodrantis S = —. 13. Si dodranti applicueris unciam uel bessi sextantem uel septunci quadrantem uel semissi trientem uel quincunci tantundem, facies dextantem, hoc est decem partes duodecimas; nota dextantis S = =. 14. Si dextanti applicueris unciam uel dodranti sextantem[5] uel bessi quadrantem[6] uel septunci trientem uel semissi quincuncem, facies deuncem, id est undecim duodecimas; nota deuncis S = = —.

15. Ex his apparet, in quas partes aequaliter, in quas dispares as diuidatur. quo tamen facilius et memoria res teneatur, summa diuisionis haec est. in asse sunt unciae XII, hoc est partes duodecimae duo-

1) primae de asse distributionis *codd.* primaeque assis distributiones *Hu.* 2) fiant V. 3) semissi—uel si] '*haec, quae supplevi, excidisse manifestum est ex verbo* detrahas § 8.' *Hu.* 4) '*usitatior est in monumentis haec figura* = — =; *sed de his aliisque varietatibus, quibus in his notis veteres luxuriati sunt, adi Marini, Atti de frat. Arv.* I, 227—230. 258—261'. *Hu.* *cf. Dessau* 5049. 5) uel dodranti sextantem *om. P.* 6) sextantem *P.*

decim, unciae et binae sextulae nouem, hoc est nouem nonae; sescunciae octo, id est octo octauae; sextantes sex, id est sex partes sextae; quadrantes quattuor, id est quattuor partes quartae; trientes tres, id est tres partes tertiae; semisses duo, id est duae partes dimidiae. **16.** Ceterae partes inaequalem faciunt diuisionem. in deunce sunt unciae undecim, sextantes quinque et uncia, quadrantes tres et sextans, trientes duo et quadrans, quincunces duo et uncia, semis et quincunx, septunx et triens, bes et quadrans, dodrans et sextans, dextans et uncia; deest assi uncia. **17.** In dextante sunt unciae decem, sextantes quinque, quadrantes tres et uncia, trientes duo et sextans, quincunces duo, semis et triens, septunx et quadrans, bes et sextans, dodrans et uncia; deest assi sextans. **18.** In dodrante sunt unciae nouem, sextantes quattuor et uncia, quadrantes tres, trientes duo et uncia, quincunx et triens, semis et quadrans, septunx et sextans, bes et uncia; deest assi quadrans. **19.** In besse sunt unciae octo, sextantes quattuor, quadrantes duo et sextans, trientes duo, quincunx et quadrans, semis et sextans, septunx et uncia; deest assi triens. **20.** In septunce sunt unciae septem, sextantes tres et uncia, quadrantes duo et uncia, triens et quadrans, quincunx et sextans, semis et uncia; deest assi quincunx. **21.** In semisse sunt unciae sex, sextantes tres, quadrantes duo, triens et sextans, quincunx et uncia; deest assi alter semis. **22.** In quincunce sunt unciae quinque, sextantes duo et uncia, quadrans et sextans, triens et uncia; deest assi septunx. **23.** In triente sunt unciae quattuor, sextantes duo, quadrans et uncia; deest assi bes. **24.** In quadrante sunt unciae tres, sextans et uncia; deest assi dodrans. **25.** In sextante sunt unciae duae; deest assi dextans.

26. Huc usque diuisio maiorum ....[1], ut ita dic-

1) *in P hic est rasura satis magna, in qua Bursian vestigia vocabuli Graeci detexisse sibi visus est, in V lacuna nulla. Mommsen supplevit* τῆς μονάδος.

tum sit, partium et celebris et nota est. sed cum rei natura infinitam partiendi praestet facultatem, succedit unciae quoque, quae est assis, ut supra dictum est, pars duodecima, diuisio non tam celebris quidem, sed tamen non adeo ignota. 27. Ut assis, ita unciae prima diuisio fit in duas partes dimidias, quae uocantur semunciae; nota semunciae ℒ. 28. Item diuiditur uncia in tres partes, quae uocantur binae sextulae; nota binarum sextularum \\. 29. Item diuiditur uncia in quattuor sicilicos, id est quattuor quartas; nota sicilici Ͻ.[1] 30. Item in sextulas sex, id est sex sextas; nota sextulae \. 31. Item in duodecimas duodecim, quas singulas partes dimidias sextulas uocamus; nota dimidiae sextulae -\-. 32. Item in scriptula uiginti quattuor; scripturi nota -\\-. 33. Est autem assis semuncia pars uicesima[2] quarta, duae[3] sextulae pars tricesima sexta, sicilicus quadragesima octaua, sextula septuagesima secunda, dimidia sextula centesima quadragesima[4] quarta, scriptulum ducentesima octogesima octaua. 34. Semuncia habet sicilicos duos, sextulas tres, dimidias sextulas sex, scriptula duodecim. 35. Duae[3] sextulae habent sicilicum et dimidiam sextulam, sextulas duas, dimidias sextulas IIII, scriptula VIII. 36. Sicilicus habet sextulam et dimidiam, dimidias sextulas tres, scriptula sex. 37. Sextula habet dimidias sextulas duas, scriptula quattuor. 38. Dimidia sextula habet scriptula duo.

39. Has quoque partes, in quantum libet, diuidere possis; uerum infra eas neque notas neque propria uocabula inuenies praeterea.[5] dimidium scriptulum audio quosdam ratiocinatores simplium uocare: quod erit totius assis quingentesima septuagesima sexta;

---

1) *sicilicus derivatus a sicile, i. e. falce; unde nota efficta est.* 2) vicesima et *codd.* 3) binae *malebat Hu.; cf.* § 28. 4) tricesima *codd.* 5) '*malim* praeterq(uam) q(uod)'. *Hu.*

quam et ipsam partem infinito[1] separare possis. 40. Nec mirum, si infra has partes partitio facta et nominibus et notis caret, cum etiam inter superiores primasque diuisiones pleraeque partes et nominibus et notis careant: statim namque undecim undecimae assem efficiunt nec aut nomen proprium aut notam habent; perinde decem decimae; nam nona assis facit unciam duas sextulas; octaua, ut supra redditum est, sescuncia uocatur; septem septimae, quae et ipsae assem implent, nec nomen proprium nec notam habent; sextae sextantes uocantur; nec quintae quidem aut nomen proprium aut notam habent; iam uero tertias trientes, quartas quadrantes, sicut duodecimas uncias uocari ostensum est. 41. Infra has ceterae usque ad sextam decimam nomine proprio notaque carent; sed sexta decima semuncia sicilicus dicetur; nam sedecim semunciae octo sunt unciae, sedecim sicilici quattuor unciae fiunt, iunctae unciis octo assem implent. septima decima deinde interiecta nomine notaque caret. octaua decima uocabitur semuncia sextula: nam hae decies octies ductae assem efficiunt. 42. Post has inferiores partes, excepta semuncia, duabus sextulis, sicilico, sextula, dimidia sextula, scriptulo, neque uocabula propria neque notas habent. 43. Centesima, quae commodi aut usurarum nomine ad sortem applicaretur, sicilico, id est C auerso co*epit*[2] notari, quod cum C centum significaret, conuertebatur ad eam summam, cuius centesima futura erat, et siue una conuenerat, unus sicilicus, siue plures, tot sicilici ponebantur.

44. Sicut autem assis appellatio ad rerum solidarum hereditatisque totius, diuisio autem eius ad partium demonstrationem pertinet, ita etiam ad pecuniam numeratam refertur, quae olim in aere erat, postea et in argento feriri coepit, ita ut omnis nummus argen-

1) infinite *Hu., qui etiam proposuit:* in infinitum.
2) coepit *Hu.* eo *codd.*

teus ex numero aeris potestatem haberet. 45. Eo in numero sunt hi argentei nummi: denarius, cuius est nota X̶[1], quinarius, cuius est nota V̶, sestertius, cuius nota est H̶S̶. uictoriatus enim nunc tantundem ualet quantum quinarius, olim ut[2] peregrinus nummus loco mercis, ut nunc tetrachmum et drachma, habebatur. 46. Denarius primo asses decem ualebat, unde et nomen traxit; quinarius dimidium eius, id est quinque asses, unde et ipse uocatur; sestertius duos asses et semissem, quasi semis tertius, Graeca[3] figura *ἕβδομον ἡμιτάλαντον.* nam[4] sex talenta et semitalentum eo uerbo significant. lex etiam duodecim tabularum argumento est, in qua duo pedes et semis sestertius pes uocatur. 47. Nunc denarius XVI, uictoriatus et quinarius VIII, sestertius quattuor asses ualet.

48. Infra quam diuisionem sequitur alia quaedam subdiuisio, notas aeque et propria uocabula habens. quare si ad denarium rationem conficias, assem hac nota scribas ac uoces semuncia sicilicus X̶ £ Ɔ[5]; semunciae enim sedecim et sicilici sedecim assem efficiunt. 49. Dupundium hac nota scribas ac uoces: sescuncia X̶ £ —, nam sedecim sescunciae dupundium efficiunt. 50. Tressis[6] hac nota scribas ac uoces: sextans sicilicus X̶ = Ɔ; aeque enim sedecim sextantes totidemque sicilici tres asses efficiunt. 51. Quatrussis hac nota scribas uocesque: quadrans X̶ = —; sedecim enim quadrantes quatrussis efficiunt. 52. Quin-

---

1) X̶X̶ *codd.* 2) at *codd.* 3) '*Graecum exemplum ex Herodoto sumptum esse Didymus apud Priscian. de ponder. p.* 82 *Hultsch. docet, quem Maecianus videtur secutus esse'. Hu.*
4) namque *P.* 5) Ɔ *hic et saepius infra omittunt codd.*
6) '*nota haec indeclinabilia potius quam neutra* tressis, quatrussis — quinques, sexis, septus, octus, nonus, decus — undeciaere (*h. e. undeci*[*m nummi*]*aere, ut dicitur tre*[*s librae*] *pondo etc.*) *et sequentia usque ad* quindeciaere. *quae omnia sunt ratiocinatorum; nam vulgari sermone, ut ex Varrone et aliis constat, omnis aeris numerus a tresse usque ad centussem masculino sexu in -ssis efferebatur et declinabatur.' Hu.*

ques hac nota scribas uocesque: quadrans semuncia sicilicus Ӿ = — £ Ɔ; nam sedecim quadrantes ac totidem semunciae sicilicique faciunt quinques. **53.** Sexis hac nota scribas nominesque: triens semuncia Ӿ = = £; aeque enim trientes et semunciae sedecies ducti sexis efficiunt. **54.** Septus hac nota scribas ac nomines: quincunx sicilicus Ӿ = = — Ɔ; simili enim modo quincunces ac sicilici multiplicati septus efficiunt. **55.** Octus hac nota scribas ac nomines: semis Ӿ S[1], quibus eodem modo multiplicatis octus reperies. **56.** Nonus hac nota scribas appellesque: semis semuncia sicilicus Ӿ S £ Ɔ; ut sedecies[2] [hanc quoque notam, quae uocatur] semissem semunciam sicilicum si multiplicaueris[3], nonus inuenias. **57.** Decus hac nota scribas atque nomines: septunx semuncia Ӿ S — £; septuncem quoque ac semunciam totiens si duxeris, decus efficies. **58.** Undeciaere hac nota scribas appellesque: bes sicilicus Ӿ S = Ɔ; nam bes sicilicus totiens ducti undeciaere efficiunt. **59.** Duodeciaere hac nota scribas ac uoces: dodrans Ӿ S = —; dodrantes eodem modo computati duodeciaere efficiunt. **60.** Tredeciaere hac nota scribas uocesque: dodrans semuncia sicilicus Ӿ S = — £ Ɔ, dodrantibus semunciis sicilicis eadem ratione multiplicatis tredecim asses efficias. **61.** Quattuordeciaere hac nota scribas ac uoces: dextans semuncia Ӿ S = = £; dextantes semunciaeque sedecim aeque quattuordeciaere efficiunt. **62.** Quindeciaere hac nota scribas et appelles: deunx sicilicus Ӿ S = = — Ɔ; deunx quoque ac sicilicus sedecies ducti quindeciaere efficiunt.

63. Ingeniosissime autem, cum ad denarium ratio conficeretur, excurrentis aeris nota inuenta est, quae sedecies multiplicata id efficeret: nam cum denarii

---

1) Ӿ S *om. codd. lacuna relicta.* 2) sedecies *Hu.* semissem *codd.* similiter *Mommsen.* 3) semunciam sicilicum si multiplicaueris *scripsimus.* uncia sicilicus multiplicatam *codd.*

nota praescribatur eique subiniungatur[1] aeris excurrentis nota, manifestum est eam sedeciens ducendam ex adnotatione denarii.

64. Ad quinarium et uictoriatum rationem Romae confici nescio: quemadmodum tamen, si uelis, conficias, facilius apparebit, si prius inspexeris, ad quem modum sestertiaria ratio confiat[2]; tunc enim excurrentis aeris leges[3] exemplum denariariae rationis, et dimidiam duces; uel sestertiariae, et duplicabis.

65. Ad sestertium ratio si confiat[2], semis[4] hac nota scribitur — T[5]; uocatur libella teruncius. est autem libella sestertii decima pars, teruncius quadragesima, quae duae iunctae octauam sestertii, id est, semissem, efficiunt; nam octo libellis, id est octo decimis, teruncii octo, id est octo quadragesimae (quae fiunt quattuor uicesimae, hoc est duae decimae) adiectae complent sestertium. **66.** Sunt enim in sestertio libellae decem, singulae uiginti, teruncii quadraginta. **67.** Infra semissem nemo temere[6] rationem sestertiariam ducit. potest tamen: nam quadrans, qui est pars sexta decima sestertii, poterit notari singula, quae est uicesima sestertii, et dimidio teruncio, qui est octogesima sestertii; nam utraque haec pars iuncta efficit sextam decimam. **68.** As notari debet = ℒ; haec ad sestertium nota uocatur duae libellae singula; fiunt duae decimae et uicesima, hoc est quarta pars sestertii;

---

1) subiungatur *Hu.* 2) confiat P^1. conficiat P^2V. 3) lices *codd.* 4) '*a semisse Maecianus hic incipit, non ut in denariaria ratione ab asse, quia ad sestertium maxime minutae rationes velut de quotidianis olerum, carnis, pomorum aliisque simplariis venditionibus conficiebantur, in quibus etiam semissis vel adeo quadrantis ratio habebatur*'. *Hu.* 5) '*praemissa sc. etiam hic nota* HS, *quam brevitatis studio Maecianus omisit; cf.* § 68: ad sestertium nota. *ceterum animadverte, signum — praeposita sestertii nota aliam significationem habuisse, ac si nihil praeponeretur* (*cf.* § 2), *perinde ut nota* S, *quae hic dimidium sestertium i. e. quinque libellas significabat; cf.* §§ 66; 70—73.' *Hu.* 6) temere *Boeckh.* tenere *codd.*

nam quater binae libellae octo fiunt decimae, quattuor singulae quattuor fiunt uicesimae, hoc est duae decimae, quae superioribus iunctae sestertium complent. 69. As semis notari debet = — ℒT; uocatur tres libellae singula teruncius et sunt tres decimae, una uicesima, una quadragesima, hoc est quarta et octaua sestertii; supersunt octauae quinque, id est semisses quinque, ut compleant sestertium. 70. Dupundius hac nota S; uocantur quinque libellae, quae sunt quinque decimae; hae duplicatae sestertium implent. 71. Dupundius semis hac nota S — T; uocatur sex libellae teruncius; sunt autem sex decimae et quadragesima, id est dimidia et octaua totius; supersunt octauae tres, id est semisses tres, ut sestertium compleant. 72. Tressis hac nota S = ℒ; uocatur septem libellae singula; sunt autem pars dimidia et duae decimae et uicesima, hoc est pars dimidia et quarta; desunt duae octauae, id est quarta, quae iuncta impleat sestertium. 73. Tressis semis hac nota S = — ℒT; uocatur octo libellae singula teruncius; sunt pars dimidia et tres decimae et uicesima et quadragesima, hoc est pars dimidia et quarta et octaua; superest octaua, quae adiecta sestertium compleat.

74. Libella dicta creditur quasi pusilla libra. nam cum olim asses libriles essent et denarius decem asses ualeret et decima pars denarii libram, quae eadem as erat, singula selibram, quae eadem semis erat, teruncius quadrantem haberet, siue denariaria siue sestertiaria ratio conficeretur, iisdem notis, id est libellarum et singularum et terunciorum, praeposita nota denarii uel sestertii, ut erat ratio, aera exprimebantur. 75. Posteaquam in sedecim asses denarius distributus est, denariaria ratio expeditius confici coepit, ut supra dictum est; sestertiaria mansit sub iisdem notis, aucta tamen computatione.[1] 76. Haec quoque libella exemplo

1) '*hoc sic intellige: cum denarius sedecim, sestertius quattuor asses valere coepisset, libellae, singulae et teruncii no-*

maiorum in duos uelut semisses, qui singulae uocantur, et quattuor uelut quadrantes, qui teruncii uocantur, diuiditur.

77. Ponderis eadem diuisio est, quae aeris; nam in quas partes as diuiditur, in has et libra dispenditur.[1] 78. *Et dicitur*[2] as quidem, seu de diuisione solidi seu de pondere seu de numerata in aere pecunia agatur, libra autem in pondere: nummi uero argentei in pecunia forma publica dumtaxat nomen accipiunt.

79. Mensurarum liquoris atque grani expeditior et forma et appellatio est. nam quadrantal, quod nunc plerique amphoram uocant, habet urnas duas, modios tres, semodios sex, congios octo, sextarios quadraginta octo, heminas nonaginta sex, quartarios centum nonaginta duo, cyathos quingentos septuaginta sex. 80. Notae mensurarum:

quadrantalis	qI	sextarii ad uinum	Ↄ
urnae	qS	ad granum	£Ↄ
modii	$\overset{o}{\text{MI}}$	heminae	9
semodii	$\overset{o}{\text{MS}}$	quartarii	tM
congii	Ƶ	cyathi	TI

81. Partium et numeri naturalis causa durat, quamuis nominibus apud quasque gentes differant.[3] ponderis et mensurarum modus incertus est, nam eius[4] dispensio ac dimensio ....

---

mina sensu generali accipi inceperunt, ut significarent cuiusque argentei nummi, cui applicarentur, decimam, vicesimam, quadragesimam partem. unde necesse erat, ut si ad sestertium ratio conficeretur, in significatione aeris excurrentis computatio augeretur. ponamus exemplum. in antiquo sestertio as excurrens notabatur — et vocabatur libella, in novo notabatur = £ et vocabatur duae libellae singula. cf. § 68'. *Hu.* 1) '*assis partes animo finiuntur, eaque divisio appellatur; librae vero partes fiunt pendendo, quod dispendere olim dixere. cf.* § 81'. *Hu.* 2) et dicitur *scripsimus.* ita *codd.* dicitur ita *Mommsen.* 3) differant *Mommsen.* referat *PV.* 4) nam eius *P.* numerus *V.*

FRAGMENTVM QVOD DICITVR DOSITHEANVM.

Fragmentum quod dicitur Dositheanum alienum esse a Dositheo, qui scripsit Artem grammaticam saeculo fere quarto, postquam docuerunt Boucherie (Notices et Extraits des manuscrits de la Bibl. Nation. XXIII, 2, 1872, p. 280 sq.), Henricus Keil (Grammat. Lat. VII, 1880, p. 372 sq.), Krumbacher (De codicibus quibus interpretamenta Pseudo-Dositheana nobis tradita sunt, 1883), hodie inter omnes constat. illud incertum est, num magister, qui tractatum iuris cum discipulis suis Graece vertit, idem sit atque ille, qui Maximo et Apro consulibus, id est anno 207 p. Chr. n., Genealogiam Hygini in sermonem Graecum transtulit (cf. Corp. Gloss. III, 56, 30). itaque quo tempore fragmentum nostrum scriptum sit, aliunde non licet eruere nisi ex libro ipso. commemorantur autem in eo Proculiani (§ 10), Octavenus (§ 13), Neratius Priscus (§ 15), Iulianus (§ 15); unde sequitur, ut auctor noster non prius scripsisse potuerit quam medio saeculo secundo p. Chr. n.; rursus autem non multo post eum vixisse inde apparet, quod manumitti posse censu etiam sua aetate indicare videtur § 17, cum Ulpianus 1, 8 de hoc genere manumissionis quasi iam abolito loquatur ('censu manumittebantur olim qui etc.').

Tractatus, qui liber regularum fuisse videtur (cf. § 3), auctorem alii alium commenti sunt, e. g. Cuiacius Ulpianum, Lachmann Paulum, Huschke Cervidium Scaevolam, Dirksen Gaium, Voigt et Karlowa Pomponium. sed ex ratione dicendi nihil certius concludi potest, cum textus totiens interpretando miserabilem in modum corruptus sit. nam libellus ludis puerorum multifariam tractatus cum saepe in sermonem Graecum verteretur et in Latinum retroverteretur, formam primariam ita mutavit, ut arte critica restitui iam non possit. scatet omni genere mendarum et lacunis hiscit, ac Lachmann quamquam fundamenta textus constituendi singulari acumine iecit, tamen cum ubique ipsa verba iurisconsulti Romani ex lectione tradita elicere studuit, plus efficere conatus est, quam viribus humanis consequi licet.

Traditus est libellus duabus recensionibus, quarum alteram servat codex Leidensis Vossianus Graecus Q 7 saec. X. (no-

bis *L*), alteram cod. Parisiensis Lat. 6503 saec. IX. (nobis *P*). qui cum contineat tantum §§ 2—4 init., in locum eius succedunt cod. Leidensis Scaligeri 61 saec. XVI. (nobis *S*) et editio a Petro Pithoeo curata Lutetiae 1573. nam et codicem Scaligeri et editionem Pithoei, quorum neuter exhibet paragraphum primam, fluxisse ex eodem fonte, scilicet apographo nunc amisso, quod Claudius Puteanus (Dupuy) ex codice Parisiensi 6503 nondum mutilato fecerat, Georgius Goetz in Corpore Gloss. Lat. tom. III (1892) p. XIII sq. certis argumentis satis abundeque probavit. idem codicum *LPS* lectionem accuratissime edidit l. c. p. 48—56 et p. 102—108.

Ediderunt fragmentum Dositheanum P. Pithoeus Lut. 1573, M. Roever Lugd. Bat. 1739, Beck Berol. 1815, Schilling Lips. 1819, Ed. Boecking Bonn. 1832 et in Corpore iur. Rom. anteiust. Bonn. 1831, Boucherie l. s. c. 1872, Huschke in hac sylloge, P. Krueger in Collectionis iuris anteiust. tom. II 1878, P. F. Girard Textes de droit Romain, ed. III Paris. 1903, p. 476—479. optime meruit de restituendo fragmento Carolus Lachmann in libro qui inscribitur: Versuch über Dositheus, Berlin 1837 = Kleinere Schriften zur classischen Philologie 1876 p. 196—215. qui quasi alter Lucifer tenebras et caliginem fugavit ac lumen praetulit omnibus qui eum secuti sunt editoribus.

CONSPECTVS NOTARVM.

L = cod. Leidensis Vossianus Graec. Q 7 saec. X. *λ* = eiusdem codicis versio graeca.

P = cod. Parisiensis Lat. 6503 saec. IX. *π* = eiusdem codicis versio graeca.

S = cod. Leidensis Scaligeri 61 saec. XVI. *σ* = eiusdem codicis versio graeca.

Pith. = Pithoei editio a. 1573.

Lectio tradita.

1. Omne enim iustum cum iure[1] aut ciuile appellatur aut naturale dicitur uel

1) cum iure *om.* *λ*.

Restitutionis specimen.

1. Omne enim ius[1] aut ciuile appellatur aut naturale.[2] naturale dicitur etiam

1) ius *Lachmann.* ius quo utimur *Hu.* 2) uel gentium *add.* *Hu.*

nationis[1] aut gentile iustum abeo enim nominatur[2] et omnes nationes similiter eo sunt usae quod enim bonum et iustum est omnium utilitati conuenit se quod autem iustum ciuilem proprium est romanorum[3] et ab eis dictum quoniam nostra ciuitas ea ueritate utitur sed quidam hoc esse quod omnes ciuibus suis[4] praedicent aut maiore paris expedit sunt enim qui et tradiderunt quantitam̄[5] iustitiae esse plurima hanc autem definitionem ueriorem esse tradiderunt quae initio diximus.

ius gentium. ab eo enim nominatur, quod[1] omnes gentes similiter eo utuntur.[2] quod enim bonum et aequum[3] est, omnium utilitati conuenit. ius ciuile[4] autem proprium est ciuium[5] Romanorum et ab eis dictum, quoniam nostra ciuitas sola eo[6] utitur. sed quidam hoc esse praedicant, quod omnibus ciuibus propriis[7] aut maiori parti expedit. sunt enim qui tradiderunt fundamentum[8] iustitiae esse. plurimi autem hanc definitionem ueriorem esse tradiderunt, quam initio diximus.

Lectio tradita.

2. Iuris ciuilis[6] appellatur qui[7] ex pluribus partibus constant[8] sed edicta[9] imperatoria[10] similiter honorantur[11] quod[12] est et

Restitutio Lachmanni.

2. Iuris ciuilis .... appellatur, quia ex pluribus partibus constat, sed constitutiones imperatorias, item honorarium, quod

---

1) uel nationis *om.* λ. 2) *ὠνομάσθη* λ. 3) *corr. ex* es romanis *L.* 4) *ἰδίοις* λ. 5) *ὑπόστασιν* λ. 6) ut quid appositicium *add. PS.* 7) *om. PS.* 8) constat *PS.* 9) constitutiones *PS.* 10) imperatorias *P.* imperatoris *S.* 11) honorandum *PS.* 12) quid *S.*

1) quod *Boecking.* 2) utuntur *Hu.* 3) aequum *Hu.* '*animadverte Dositheum ut ceteros Graecos* (*velut Theoph.* 3, 1, 6 *p.* 258 *F.*; 3, 22 *p.* 351 *F.*) *Latinorum 'aequum' semper vertisse δίκαιον.' Hu.* 4) ius ciuile *Lachm.* 5) ciuium *Lachm.* 6) sola eo *nos.* 7) propriis *Voigt.* peculiariter *Hu.* 8) fundamentum *nos.* summam *Voigt.*

praetoris edictum similiter uel proconsulis ex ea[1] enim consenserunt prudentiam[2] et receptum est responsorum[3] et summatim solemus haec[4] et[5] dicere lex enim Iulia et Papia[6] ceterae partes[7] iustitiae[8] appellantur.

est ex praetoris edicto uel proconsulis, item in quo sententiae consenserunt prudentium et receptum ex responsis, ius summatim solemus haec dicere. lex etiam Iulia et Papia et ceterae partes iuris appellantur.

3. Regulas enim exsequenti mihi ad ea studia necessarium ante omnia scire *quae sint condiciones hominum liberorum.*[9] nec enim unius sunt condicionis, sed uariae. quae per[10] singula[11], quae pertinent[12] ad eam enarrationem[13], referenda sunt per ordinem.[14]

4. Omnes enim aut[15] ingenui sunt aut[15] liberti.[16] sed ut magis possint singula[17] declarari[18], melius uidetur[19] incipere a libertis[20] et[21] primum[22] de Latinis[23] scribere, ne saepius eadem interpretari cogamur.[24] primum ergo uideamus, quale est, quod dicitur[25] *apud ueteres*[26], eos[27], qui inter amicos[28] manumittebantur[29],

---

1) eo *PS.* 2) peritum *PS.* 3) et receptum est responsorum *L.* et adsumptus ex responsis *PS.* 4) et summatim solemus haec *om. PS.* 5) ista *PS.* 6) Iulia et Papia *om. PS.* 7) epartes *P.* 8) iuste *P.* iustae *S.* iusti *Pith.* 9) quae — liberorum *add. Lachmann.* 10) *om. PS.* 11) singulae *L.* 12) quae pertinent *L.* pertinentia *PS.* 13) eam enarrationem *L.* hanc narrationem *S.* hanc narratione *P.* 14) per ordinem *L.* in ordine *PS.* 15) uel *L.* 16) '*in lacuna, quam cod. S asterisco significat, ICtus dixerit ingenuorum quidem unam condicionem esse, libertorum vero triplicem, aut enim cives Romanos aut Latinos aut dediticiorum numero esse. cf. Gai* 1, 11; 12'. *Hu.* 17) singulae *S.* ἕκαστα *σ.* 18) *om. L.* 19) uideri *L.* δοκι *λ.* 20) *hic finit cod. P.* 21) *om. S.* adferre et *L.* 22) *om. S.* 23) latinis romanis *L.* 24) *om. S Pith.* 25) dicturus *S.* 26) apud ueteres *add. Hu. huc transponens* ueteres. 27) eos *Pith.* eis *S.* 28) amicos ueteres *S.* 29) eos — manumittebantur *om. L.*

non esse liberos, sed domini uoluntate in libertate[1] morari et tantum seruiendi metu[2] dimitti.

5. Ante enim[3] una libertas erat et *manumissio* fiebat[4] uindicta[5] uel testamento[6] uel censu[7], et ciuitas[8] Romana competebat[9] manumissis; quae appellatur iusta *ac* legitima *manumissio.*[10] hi autem[11], qui domini uoluntate in libertate erant[12], manebant serui, et *si*[13] manumissores ausi erant[14] in seruitutem denuo eos per[15] uim *redigere*[16], interueniebat[17] praetor[18] et non patiebatur[19] manumissum seruire. omnia tamen quasi[20] seruus adquirebat manumissori: uelut[21] si quid[22] stipulabatur[23] uel[24] mancipio[25] accipiebat[26] uel[27] ex quibuscunque causis aliis[28] adquisierat, domini hoc faciebat: id[29] est, manumissi omnia bona[30] ad patronum pertinebant.

6. Sed nunc habent propriam libertatem, qui inter amicos manumittuntur[31], et fiunt Latini Iuniani[32], quoniam lex Iunia[33], quae libertatem iis dedit, exaequauit[34] eos[35] Latinis coloniariis.[36] qui[37] cum essent[38] ciues Ro-

---

1) libertatem *L.* 2) seruiendi metu *S.* seruitutis timore *L.* 3) ante enim *L.* enim antea *S.* 4) et m. fiebat *om. S.* et libertas fiebat *L*; *em. Lachmann.* 5) ex uindictis *L.* 6) testimonio *S.* κατὰ διαθήκη σ. ex testamentor *L.* κατὰ διαθέκην λ. 7) incensu *LS.* 8) administratio *L.* 9) competebat *Boecking.* competat *L.* competit *S.* 10) iusta ac legitima manumissio *Lachmann.* iusta legitima libertas *L.* legitima libertas *S.* 11) tamen *L.* 12) erant fuerant *L.* 13) *om. LS.* 14) ausi erant *L.* audebant *S.* 15) per ad *L.* 16) redigere *Lachmann.* ducere *S.* perducere *L.* 17) interueniebant *L.* 18) praetor *om. L.* 19) permittebat *S.* 20) tamquam *S.* 21) uelut *Lachmann.* uel *LS.* 22) qui *L.* 23) stipulabantur *L.* 24) uel si *S. om. L.* 25) mancupio *Lachmann.* mancupationi *L.* per scripturam *S.* 26) acceperat *S.* 27) uel is *L.* 28) quibuscunque calisis aliis *L.* quacunque caussa alia *S.* 29) hoc *S.* 30) omnia bona *om. S.* 31) qui i. a. manumittuntur *S.* i. a. manumissi *L.* 32) Iuliani *L.* 33) Iuliani *L.* 34) exaequabit *L.* 35) *om. S.* 36) colonariis *S.* colanariis *L.* 37) sunt uero Latini coloniarii, qui *Hu.* 38) cum essent *L.* tunc erant *S.*

mani[1], [liberti][2] nomen suum in coloniam[3] *Latinam*[4] dederant.[5]

7. In his[6], qui inter amicos manumittuntur, uoluntas domini spectatur[7]; lex enim Iunia[8] eos fieri Latinos iubet[9], quos[10] dominus liberos esse uoluit. hoc tamen cum ita *se* habeat[11], debet[12] propositum[13] manumittendi[14] habere dominus.[15] unde si per uim coactus[16], uerbi gratia[17] ab aliquo populo[18] uel a singulis hominibus[19] manumiserit, non perueniet[20] seruus ad libertatem, quia non intellegitur uoluisse, qui coactus manumisit.[21]

8. *Item*[22] ut possit habere seruus[23] libertatem, talis esse debet, ut praetor[24] siue proconsul eius[25] libertatem[26] tueatur: nam et hoc lege Iunia[27] cautum[28] est. sunt autem plures causae, in quibus non tueatur *praetor uel*[29] proconsul *libertatem*[30]; de quibus procedentes ostendemus.

9. Sed et[31] illud obseruandum, ut is[32], qui manumittitur, in bonis manumittentis *sit*[33]; et ideo, si tantum ex iure Quiritium sit manumittentis, non erit

---

1) Romanorum *S.* 2) et *S*; *del. Krueger.* 3) ciuitatem *S.* 4) *add. Hu.* 5) dedissent *L.* 6) eis *L.* 7) uoluntas d. spectatur *S.* uoluntatem d. spectant *L.* 8) lex enim Iulia *L.* qui *S.* quae *Pith.* 9) eos f. Latinos iubet *L.* iubet eos f. Latinos *S.* 10) quo *L.* 11) cum ita se habeat] cum ita habeant *S.* sic habens *L.* 12) debent *S.* 13) propositum *coni. Pithoeus.* uoluntatem *L.* promissum, *corr. in* permissum *S.* 14) manumittendi *Lachmann.* manumittentis *L.* manumittentes *S.* 15) *hic om. S*; *vide notam sequentem.* 16) dominus coactus *S.* 17) gratiarum *L.* 18) *om. S.* 19) a singulis hominibus *L.* ab unoquoque hominum *S.* 20) peruenieт *Lachmann.* ueniet *S.* potuerit *L.* 21) est *L.* 22) item *Lachmann.* similiter *LS.* 23) *om. S.* 24) praeceptor *S.* στρατηγός *σ.* 25) siue proconsul eius *Hu.* eius uel proconsule *S.* eius si uero consul et *L.* 26) *inde a* libertatem *usque ad* usus fructus § 11 *om.* S. 27) Iulia *L.* 28) cautum *Roever.* tutatum *L.* 29) praetor uel *suppl. Lachmann.* 30) libertatem *Roever.* manumissionem *L.* 31) ut *L.* 32) ut is *Boecking.* uti *L.* 33) *om. L.*

Latinus. necesse est ergo seruum non tantum ex iure Quiritium, sed etiam in bonis esse *manumittentis.*[1]

10. Communis seruus *ab uno ex sociis*[2] manumissus[3] neque ad libertatem peruenit et alterius domini totus fit seruus iure adcrescendi.[4] sed inter amicos seruus ab uno ex sociis manumissus utriusque domini[5] seruus manebit; ius enim adcrescendi[6] in hac manumissione[7] non *uersatur*[8]; quamuis[9] Proculus existimauerit[10] adcrescere eum[11] socio: qua sententia *non*[12] utimur.

11. Proprietarius eum seruum, cuius[13] usus fructus[14] ad alium pertinet[15], non potest uindicta[16] manumittere obstante[17] usu fructu[18]; et si manumiserit eum uindicta[19], faciet seruum[20] sine domino. sed Latinum . . . .[21]

12. Peregrinus manumittens seruum non potest ad Latium perducere[22], quia[23] lex Iunia[24], quae[25] Latinorum genus introduxit[26], non pertinet ad peregrinos

---

1) *add. Lachmann; om. L.* 2) ab uno *add. edd.* ὑπὸ ἑνός λ. ab uno ex sociis uindicta uel testamento *add. Hu.* 3) manumissus fit liber *L.* fit liber *del. Krueger.* 4) adcrescendi *Roever.* crescente *L.* 5) utriusque domini *Lachmann.* utrique dominabunt *L.* 6) ius enim adcrescendi *Hu.* iustum enim non adcrescere *L.* 7) manumissionem *L.* 8) non uersatur *Hu.* in qua uertitur *L. cf. Ulp. Dig.* 7, 2, 6, 1. 9) quamuis *Lachmann.* sed quam *L.* 10) existimauerit *Lachmann.* aestimauerit probauerit *L.* δοκιμάσαι λ. 11) cum *L.* 12) *add. Hu.* (ου τη γνωμη χρωμεθα λ). *cf. Pomp. Dig.* 47, 2, 77 (76), 1. 13) uius *L.* 14) usus et fructus L. *post* fructus *iterum incipit S.* 15) pertinere S. 16) ex uindictas *L.* 17) obstantis *L.* 18) usu fructu *S.* usus et fructu *L.* 19) ex uindicta *L.* 20) *inde a* seruum *usque ad* manumittens § 12 *om. L.* 21) sed Latinum *S.* sed finito usu fructu ex lege Iunia Latinus fit *proposuit Krueger.* sed Latinum inter amicos manumittendo facere potest, tum scilicet, cum usus fructus non mutata interim uoluntate finitus erit *minus bene suppl. Hu.* 22) ad Latium perducere *Lachmann dubitans.* ad Latinum perducere *L.* Latinum facere *S.* 23) quoniam *S.* 24) Iulia *L.* 25) qui *L.* 26) induxit *S.*

manumissores[1], sicut et Octauenus[2] probat. *at*[3] praetor[4] non permittet[5] manumissum seruire, nisi aliter[6] lege peregrina caueatur.[7]

13. Minor[8] uiginti annorum manumittere nec[9] uindicta[10] potest nec[9] testamento, itaque[11] nec Latinum facere potest; tantum enim[12] apud consilium[13] potest manumittere seruum suum[14] causa probata.

14.[15] Is[16] autem, qui[17] manumittitur inter amicos[18], quotcumque est[19] annorum, Latinus fit, et tantum[20] ei hoc prodest[21] manumissio[22], ut postea[23] iterum manumitti[24] possit[25] uindicta[26] uel testamento[27] et ciuis Romanus[28] fieri.

15. Mulier sine tutoris auctoritate[29] *non potest inter amicos manumittere*[30], nisi ius liberorum[31] habeat. tunc[32] enim et[33] uindicta sine tutore *auctore*[34] potest manumittere. unde si[35] mulier absens liberum esse iusserit[36], quae ius liberorum non habeat[37], quaesitum est[38], an[39] *Latinum faciat*[40] tutore eius auctoritatem accommodante[41] eo[42] tempore, quo[43] epistola scribitur[44]

---

1) *om. S.* 2) Octauenus *Pithoeus.* Octavianus *LS.* 3) *suppl. Pithoeus.* 4) uel proconsul *add. Hu.* 5) permittet] ἐάσει *σ.* permittit *S.* praemittat *L.* 6) alias *L.* 7) confirmatum fuerit *S.* 8) maior *L.* 9) neque *L.* 10) exui dicta *L.* 11) itaque ergo *L.* 12) autem *S.* 13) concilium *S.* 14) *om. S*; *habet Pith.* 15) *magistrum hic in interpretando quaedam omisisse observavit Schulting; cf. Ulp.* 1, 12. 16) hic *S.* 17) quia *L.* 18) inter amicos *om. S.* 19) sit *S.* 20) solum *S.* 21) procedit *S.* 22) libertas *S.* triginta annorum aetas *Hu.* 23) *om. S.* 24) *om. L.* 25) possint *S* (possit *Pith.*). 26) ex uindicta *L.* 27) uindicta uel testamento *om. S.* 28) Romanorum *L.* 29) auctoritatem *L.* 30) non—manumittere *suppl. Hu.* 31) ius liberorum *L.* liberum ius *S.* 32) tum *S* (tunc *Pith.*). 33) et *Krueger.* ex *LS.* uel *Hu.* 34) *add. Hu.* 35) esset *L.* 36) iubeat *L.* 37) habet *S.* 38) est hoc *L.* 39) si *S.* 40) Latinum faciat *suppl. Lachmann.* 41) tutore eius auctoritatem accommodante *Lachmann.* tutores e. a. praestantis *L.* tutores e. a. commodent *S.* 42) hunc *L.* 43) sicut *L.* 44) scribitur—conditur § 17 *bis scripta in L; cf. pag. 428 not 5; 10.*

seruo a domina.[1] Iulianus negat; existimat enim eo[2] tempore debere auctoritatem praestari[3], quo[4] peragitur *manumissio*[5]; tunc autem[6] peragi[7] intellegi[8], cum[9] seruus cognouerit[10] dominae uoluntatem.[11] sed Neratius Priscus[12] probat libertatem seruo competere; sufficere enim, quando[13] epistola scribitur, adhiberi[14] auctoritatem tutoris. cuius sententia et constitutione[15] imperatoria[16] confirmata[17] est.

16. Seruum *specialiter*[18] pignori[19] datum ciuem Romanum[20] facere debitor[21] non potest, *generaliter pignori datum potest*[22], nisi si[23] forte[24] soluendo[25] non[26] sit. obstat enim[27] libertati[28] lex Aelia Sentia[29], quae[30] prohibet[31] seruum creditorum[32] *fraudandorum*[33] causa manumissum ciuem Romanum fieri. sed Latinum *facere potest.*[34]

17. Et qui censu[35] manumittitur[36], si triginta annos habeat[37], ciuitatem Romanam apiscitur.[38] census au-

---

1) a domina *S.* ad omnia *L priore loco.* ad domina *L sec. loc.* 2) hoc *L.* uc *L sec. loc.* 3) praestare *L utroque loco; S.* 4) in quo *S.* 5) manumissio *Lachmann.* libertas *LS.* 6) autem *Cuiacius.* enim *LS.* 7) peragis *L.* peragitur *L sec. loc.* 8) intellegi *Schilling.* intellegitur *LS.* 9) quando *S.* 10) agnoscet *L.* agnoscat *L sec. loc.* 11) uoluntate *L sec. loc.* 12) Proclus *S.* 13) quo *L sec. l.* 14) adhibere *L sec. l.* 15) constitutio *L utroque loco.* 16) imperatoriae *L utroque loco.* 17) confirmata *L Pith.* confirmatum *S.* 18) seruum specialiter *nos.* si seruum *L utroque loco.* seruum *S.* 19) pigneri *S.* 20) Romanorum *L priore loco.* 21) facere debitor *L Pith.*; debitor facere *S.* 22) generaliter — potest *supplevimus vestigia Dernburgii* (*Pfandrecht* II, 14) *prementes. cf. D.* 40, 9, 29 *pr.* (*Gai.* 478). *C.* 7, 8, 3 (*a.* 209). 23) si *om. L priore loco.* 24) *om. S.* 25) solvendo *Pith.* solvendum *S.* ad credendum *L priore loco.* ad reddendum *L altero loco.* 26) *om. L utroque loco.* 27) *om. L utroque loco.* 28) libertate *L priore loco.* 29) Aelia Sentia] alia sententia *L utroque loco.* 30) *om. L.* 31) uetat *S.* 32) foeneratorum *S Pith.;* F. C. *supra scriptum eodem atramento in S.* 33) *suppl. Pithoeus.* 34) facere potest *suppl. Hu.* fore debito soluto non ambigitur *propos. Krueger.* 35) in censum *codd.* 36) manumittuntur *codd.* 37) habent *L ante correcturam priore loco.* 38) civitatem Romanam apisci-

tem[1] Romae[2] agi solet et *peracto* censu[3] lustrum[4] conditur[5]: est autem lustrum quinquennale[6] tempus, quo Roma[7] lustratur.[8] sed debet hic seruus ex iure Quiritium manumittentis[9] esse, ut ciuis Romanus fiat.[10] magna autem[11] dissensio est[12] inter peritos[13], utrum hoc[14] tempore uires accipiant[15] omnia[16], in quo census *agitur*[17], an[18] eo tempore, in quo lustrum conditur. sunt enim, qui existimant non alias uires accipere, quae aguntur in censu, nisi haec dies sequatur, qua[19] lustrum conditur[20]; existimant[21] enim censum descendere ad diem lustri, non lustrum recurrere[22] ad diem census. quod ideo[23] quaesitum est, quoniam[24] omnia, *quae*[25] in censu[26] aguntur, lustro confirmantur. sed in urbe Roma[27] tantum censum agi notum[28] est; in prouinciis[29] autem magis professionibus[30] utuntur.

---

tur *Hu.* ciuitate Romana pascitur *S.* administrationem Romanorum possidet *L utroque loco.* 1) tamen *S.* tantum *Lachmann.* 2) in Roma *L priore loco.* apud Romam *L altero loco.* 3) et peracto censu *Krueger sequens Lachmannum.* in census autem *S.* uel census *L utroque loco.* 4) lustro *codd., emend. Lachmann.* 5) *hic finit comma geminatum in L; cf. supra pag. 426 not. 44.* 6) quinquennales *L.* 7) quo Roma *Pith.* qui Roma *L.* quorum *S.* 8) purgatur *L.* 9) manumissio *L.* 10) fiet *L.* fieri possit *S; post* fiat *iteratur in L comma supra pag. 426 not. 44 designatum. uerba inde a* sed debet *usque ad* Romanus fiat *Boecking transposuit ante verba* census autem Romae, *id quod secutus est Hu., probavit Krueger.* 11) tamen *S.* 12 *om. S.* 13) prudentes *S.* 14) eo *S.* 15) accipiunt *L.* 16) quae in censu aguntur *suppl. Hu.* (*ante* utrum). 17) *suppl. Salmasius.* 18) in *correctum in* an *S.* aut in *L.* 19) quo *L.* 20) sunt enim— conditur *om. S.* 21) existimat *S.* 22) recurrere *Lachmann.* decurrere *codd.* 23) quod ideo *L.* propterea *S.* 24) quia *S.* 25) *om. codd.* 26) in censu] in censum *L.* censu *S.* 27) urbe Roma] urbem Romanorum *L.* ciuitate Romana *S.* 28) declaratum *S.* 29) prouincia *L.* 30) professiones *L.*

AEMILIVS PAPINIANVS.

I.

EX LIBRIS QVAESTIONVM

FRAGMENTVM LIBRI TERTII(?) AB HARMENOPVLO SERVATVM.[1]

1. *Τὴν ἐπὶ τὰ ὄρη ἄποψιν οὐ*[2] *δύναταί τις κωλύειν, ὡς εἶπεν ὁ Παπιανὸς ἐν τῷ τρίτῳ*[3] *βιβλίῳ τῶν κοιαιστιώνων ἐν τῇ τελευταίᾳ τοῦ τίτλου κοιαιστιῶνι.*

Prospectum in montes non licet prohibere, ut ait Papinianus libro tertio quaestionum in ultima tituli quaestione.

II.

EX LIBRIS RESPONSORVM

A. *FRAGMENTVM LIBRI PRIMI IN LEGE ROMANA VISIGOTHORVM SERVATVM.*[4]

2. De pactis. Inter uirum et uxorem pacta non solum uerbis, sed et[5] uoluntate contrahentium constituuntur, ut neuter coniugum locupletior fiat.

---

1) *Harmenopulus Hexabibl.* 2, 4, 51 *servavit hoc fragmentum, quod sumpsit ex Iuliano Ascalonita. exstat etiam in codice Genavensi Graeco n.* 23 *ad calcem τοῦ βιβλίου ἐπαρχικοῦ, quod edidit Iulius Nicole (Le livre du préfet, Genavae* 1894*) p.* 380 *sq. cf. Cuiac. Observat.* XIII, 30. *ad Pap. quaest. libr.* III, *opp. ed. Neapol.* IV *p.* 96 *Dirksen Hinterl. Schriften* II, 158. 228. 459. *Zachariae von Lingenthal Zeitschr. d. Savigny-Stiftung* X, 1889, 252. *Riccobono, Prospectus montium, la citazione del l.* III *quaest. di Papiniano iu Armenopulo, estratto dagli studi in onore di Carlo Fadda, Napoli* 1905. 2) *del. Zachariae. rectius de hac re iudicat Riccobono.* 3) *num ad librum tertium pertineat, dubitat Krueger.* [*not.* 4 *et* 5 *vid. p.* 430.]

B. *FRAGMENTA BEROLINENSIA LIBRI QVINTI CVM NOTIS VLPIANI ET PAVLI.*[1]

3. Tutores absenti —— *annum* | XIIII inplesset, n —— *cu*|ratores ui ad —— | runt iusti * * c —— | neque offici —— | tum placuit, ut ——

4.[2] Post mortem fu[*riosi non dabitur in cu*]|ratorem [*qui negotia*] | gessit a[*ctio iudicati*[3], *si modo*] | nullam [*ex consensu*[4] *nouati*]|onem fac[*tam et in curatorem*[5] *obligationem*] | [*esse translatam constabit*].

5.[6] [*Heres institutus, qui non habuit substitutum,*

4) '*hoc fragmentum ex lege Rom. Visigothorum, ubi finem facit, novissime editum est ab Haenelio in L. Rom. Visigoth. p.* 452. *inscriptio pro lubitu librariorum et editorum admodum variatur; attamen plerique hoc ex Papiniani* 'lib. I. resp. I de pactis inter uirum et uxorem' *petitum significant. ex quibus verbis postrema, aperte ex initio ipsius responsi perperam geminata omisimus. Papinianus enim cum responsa sua ad ordinem edicti perpetui disposuisset, habuit quidem libro I. eorum titulum de pactis, ex quo etiam sumpta est D.* 2, 14 *(de pactis)* 40 (*Pap.* 400). *titulus autem de pactis inter virum et uxorem quamquam ceterum non inauditus* (*Paul. S. R.* 2, 22) *ad pacta dotalia pertinuit, de quibus Papinianus testante D.* 23, 4, 26 (*Pap.* 500) *lib. quarto resp. egit*'. *Hu.* 5) et *Hu.* ex *codd. plerique, om. alii.*

1) *haec fragmenta exstant in laciniis membranarum saec. IV. vel V. scriptarum, quae ann.* 1876 *vel* 1877 *in Fayûm reperta esse dicuntur, nunc adservantur in museo Berolinensi. haec primus edidit P. Krueger, Monatsberichte d. Akadem. d. Wissensch. zu Berlin* 1879, *p.* 509—518, 1880 *p.* 363—369, *deinde Huschke, Die jüngst aufgefundenen Bruchstücke aus Schr. Röm. Juristen. Lipsiae* 1880 *p.* 26 *sq. et in Iurisprudentiae anteiustinianae editione quinta; Alibrandi, Studi e Documenti di storia e diritto, anno* I (1880), *p.* 39—61. 169—190, *anno* II (1881) *p.* 61—70 = *Opere giuridiche e storiche, Romae,* 1896, *p.* 353—392; *Krueger Zeitschr. d. Savigny-Stiftung* I, 1880, *p.* 99—116, II, 1881, *p.* 83—90; *Lenel in Palingenesia* I, *p.* 900 *sq.; Mispoulet in Manuel des textes de droit Romain, Paris.* 1889, *p.* 662 *sq.; Girard, Textes*[3] *Paris.* 1903, *p.* 352 *sq.; Krueger in Collectionis libror. iuris anteiust. tomo* III, 1890, *p.* 287—291. *frusta tam lacera, ut nihil inde effici possit, omisimus.* 2) = *Dig.* 26, 9, 5 *pr.* (*Pap.* 513). 3) a . . . . *B.* iudicati actio non magis quam in tutores *Dig.* 4) nullam . . . . . *B.* nullam ex consensu post depositum officium *Dig.* 5) uel tutorem *add. Dig.* 6) = *D.* 26, 7, 39, 3 (*Pap.* 514).

priusquam hereditatem adiret, quam impuberi restituere debuit, uita decessit: cum hereditas in Italia esset, scriptus autem heres in prouincia uita decessisset, tutores prouincialium rerum culpae nomine condemnandos existimaui, si causam testamenti non ignorantes utilitatem impuberis deseruerunt: nam hereditatis in prouincia fideicommisso restituto causam | *quidem iuris ex*]pediri potuisse, [*r*]e|[*rum autem adminis*]trationem ad eos re|[*cidere debui*]sse, qui tutelam | [*in Italia suscepiss*]ent.

6.[1] [*Aduersus tutorem, q*]ui pupillum |[*hereditate patris abs*]tinuit, [*ac*]tio|[*nem*[2] *denega*]ri non oportet credi|[*tori, qui cum ipso tutore*] contraxit, quamuis tutor | [*pecuniam in rem inpube*]ris uerterit.[3]

7.[4] [*Curatores adulescen*]tis mutu[*i*] | [*periculi gratia cautionem inuicem* | *sibi praebuerunt et in eam rem* | *pignora dederunt: cum of*]ficio | [*deposito soluendo fuiss*]ent, | [*irritam cautionem esse facta*]m | [*et pignoris uinculum solu*]tum | [*apparuit*].

8. —— [*ius*] | ciuile nepotibus. qu * * * * [*bonorum possessionem pe*]te|re non cogitur, ne mini * * * * * * * uo | nepos ut filius sem —— | nem inuitatis est uit —— | quam ex filiae persona se * uas [*ex*]|ceptione doli placuit emendari.

9.[5] Scriptus [*heres*] filius per fratrem em[*ancipa-*] | tum[6] ac praeteritum edic[*to commisso*][6] | contra tabulas solus possessionem [*a*]ccepi[*t. ex*]|trariis legata praestabit [*neque edictum*][7] | comm[*is*]isse uidetur, qui uol[*unta*]|tem patris tueri potuit ac d[*ebuit*][8]; | idque optimi maximique principes nostri *rescripserunt et sententia* | diui Hadriani in persona Corneli[*i* —— | * ni demonstrauit.

---

1) = *D.* 26, 7, 39, 4 (*Pap.* 514). 2) *supplementa spatio non sufficiunt.* 3) iuerter' *B.* uerteret *Dig.; inter hoc fragmentum et sequens lineola est in codice, in qua leguntur haec:* p * ciand, *notam fortasse continens.* 4) = *D.* 26, 7, 39, 5 (*Pap.* 514). 5) *Pap.* 523. *cf. D.* 37, 5, 14 *pr.* 37, 5, 15, 1. 6) *suppl. Alibrandi.* 7) *suppl. Krueger.* 8) *suppl. Alibrandi; cf. D.* 24, 3, 61 (*Pap.* 190).

10.[1] Bonorum possessione contra tabulas[2] praeterito *emancipato*[3] filio da[*ta scrip*]|[*t*]us heres alter filius, qui possessio[*nem* | *ac*]cepit uel iure ciuil[*i con*]tentus n[*on*] | accepit, legata praecipua n[*on*] hab[*e*]|bit.[4]

[5]PAVLVS. c̄gc[6] t filio qui[7] * bonorum possessionem[8] petere potuit[9], contra seruabit[*ur*][10] ——— [*inter*]dictum[11] ——— um sem | ueb[12] * * *.

11.[13] P[*e*]culium castren[*se suus heres*][14] acce|pta bonorum [*possessione*] contra tabulas aut intestati [*p*]atris fra|tribus [*con*]ferre non cogitur. [*ita*]que fisco ———

12.[15] [*Filius emancipatus intestati patris bonorum possessionem accepit. nepos ex eodem in fa*]|m[*ilia retentus semissem hereditatis*] | cum emol[*umento collationis habe*]|bit.[16] conl ——— | quoque possession ———. [*idem*] | nepos si pos[*tea possessionem intestati pa*]|tris accip[*iat, fratri post emanci*]|pationem [*patris quaesito et in familia*] | retento [*bona sua conferre co*]|getur.[17]

13.[18] Fi[*lio*] praete[*rito, qui*] fu[*it in patris potesta*] t[*e, neque li*]ber[*ta*]tes [*competunt neque le*|*gata praesta*]ntur, si p[*raeteri*]tu[*s fratri*|*bus par*]tem hereditatis auoc[*auit. quod si*] | bonis se patris abstin[*uit*][19] ——— | ——— tat p ———

---

1) = *D.* 37, 5, 22 (*Pap.* 524). 2) tabulas testamenti *Dig.* 3) emancipato *Dig.; om. B.* 4) *ad finem responsi hoc scholion adscriptum est:* Pinp. ἐλθόντος emancipatu praet[*er*]itu δύναται συναινε[ῖν] . . . *Hu. putat* Pinp. *idem esse atque* πίμπλη. 5) *Pauli nota bis scripta esse videtur.* 6) c̄ge *loco secundo.* 7) *non lectum loco sec.* 8) bonorum possessionem *non lectum loco priore.* 9) *om. sec. loc.* 10) serva *priore,* seruabit *sec. loco lectum.* 11) dictum *priore,* cium *sec. loco lectum. hic desinit nota priore loco.* 12) sē|ueb *vel fortasse* set|ueb *B. ex posteriore lectione effici posse* se tuebitur *monet Krueger.* 13) *Pap.* 525. *cf. D.* 37, 6, 1, 15 (*Ulp.* 1121). 14) *suppl. Krueger.* 15) = *D.* 37, 6, 9 (*Pap.* 526). 16) *sequentia usque ad* idem nepos *om. Dig.* 17) *sequitur nota Ulpiani, quam omittimus, cum ex frustulis lectis restitui non possit.* 18) = *D.* 28, 3, 17 (*Pap.* 527). 19) abstinuit, licet suptilitas iuris refragari uidetur, attamen uoluntas testatoris ex bono et aequo tuebitur *Dig. interpol.*

14.[1] [—————————— *p*]ossessionem haberet. ideoque | lib[*eris et pa*]rentibus primo lo|co [*legata r*]elicta praestabit, quae non praesta [*bit, si con*]dicio institutionis de|[*fece*]ri[*t*]: eadem erunt tabulis quoque non si|[*gna*]tis; defertur enim contra nuncupa|[*tio*]nem filio possessio, cum ualuit nuncu|[*pati*]o, tametsi primus gradus | [*non u*]aluit.

[2] [*Et si a*] s[*ec*]undo exheredatus non fuit, pu|[*to contra*] nuncupationem peti posse bonorum possessionem. | [*cad*]ucariae enim non offenditur, cum | [*vocatur*] suus heres, qui legem exclu|[*dit c*]aducaria[*m*].

15. [*Testamento i*]ure facto nepos alteri ex | [*inst*]itutis substitutus contra t[*abulas*] | bonorum possessionem acc[*e*]pit. quoniam in prūsun * * m | gradum, a quo praeteritus est, eum * * | t. e non successurum.

PAVLVS. adquin iure honorario potest | succedere, immo successit.

VLPIANVS. i[*dem Iulianus p*]utat, qui negat ne|pote[*s substit*]utos in rupto testamento | secundum t[*a*]bulas ha[*bere*] possessionem, sed contra tabulas. | Mar[*cellus contra. mi*]hi sententia | Ma[*rcelli me*]lior uidet[*ur*].

---

1) ***initium exempli gratia ad Dig.* 37, 4, 8, 5 *sic supplemus:*** **pater familias nuncupatione facta et tabulis signatis extraneum sub condicione instituit et ab eo legata liberis et parentibus dedit: filium a primo gradu praeteriit, a secundo exheredauit. praeteritus contra tabulas bonorum possessionem petere potest, quamuis si uiuo testatore condicio defecisset uel institutus decessisset, neque hereditatem adiret neque bonorum *rel.* — *Lenel sic:* duos quis gradus heredum fecit: suum a primo gradu praeteriit, a secundo exheredauit: a primo gradu liberis et parentibus legata adscripsit. suus contra tabulas bonorum possessionem agnitam retinebit, licet instituti hereditatem omittant, quamuis iam in eo gradu uersetur hereditas, ex quo suus neque hereditatem adiret neque bonorum *rel.* — *Huschke sic:* in adoptionem datus filius heres institutus, si condicio institutionis extitisset, commisso per alium edicto, eandem quam emancipatus bonorum *rel.*; *cf. D.* 37, 4, 8, 11.** 2) ***uidetur nota esse, fortasse Ulpiani.***

16. [1] Filius [*emanci*]patus, qui possession[*em contra*] ¦ tabulas acc[*i*]pere potuit, intestati | patris possessionem accepit adque ita filia —— [2]

C. *FRAGMENTA PARISIENSIA LIBRI NONI CVM NOTIS VLPIANI ET PAVLI.* [3]

17. Seruos ab eo, qui —— [4], | ante crimen inlatum manumis[*sos*] | ad libertatem peruenire placuit. s[*ed manu*] | missi quoque similiter u[*t*] patronus | incensorum crimine tene|buntur.

VLPIANVS. Qui a me census tempore non | fuerint liberi * * * * * a ——

PAVLVS. Si cluso censu [*manu*]missi sunt | nec postea census [*actu*]s e[*st*], ince[*n*] | sorum poenis n[*on tene*]n[*tur*].

PAVLVS. Quare ipsi si cluso [*censu manu*] | missi sunt ——

18. Apu[*d u*]eteres autem antequam [*in*]census | do[*min*]us iudicaret[*ur, liberta*]tes ob|tine[*r*]e constitit ——

19. ——————————

VLPIANVS. Exceptis qui testamento libertatem [*acce*] ¦ - perunt. quod si uerbis fideicommissi libertatem acce[*perint*], | eorum causam probandam. [5]

---

1) = *D.* 37, 7, 5 *pr.* (*Pap.* 530). 2) *quae sequuntur, vide in Digestis.* 3) *haec fragmenta eiusdem codicis, ex quo fragmenta Berolinensia oriuntur, eodem loco ac tempore reperta, nunc adservantur Parisiis in Museo 'du Louvre'. primus ea edidit Dareste, Nouvelle revue historique de droit français et étranger* VII, 1883, *p.* 361 *sq., post eum Alibrandi, Studi e documenti di storia e diritto* IV, 1883, *p.* 125—142 (= *Opere giuridiche e storiche, Romae* 1896, *p.* 453—467), *Krueger, Zeitschrift d. Savigny-Stiftung* V, 1884, *p.* 166 *sq., Huschke eodem tempore et loco p.* 181 *sq. et in Iurisprudentiae anteiustinianae editione quinta, Lenel in Palingenesia* I *p.* 926 *sq., Mispoulet et Girard locis supra p.* 430 *citatis, Krueger in Collectionis libror. iuris anteiust. tomo* III, 1890, *p.* 291—296. *sicut in fragmentis Berolinensibus, ita et hic ea tantum fragmenta repetimus, quae restitutionem admittunt.* 4) *Krueger haec vestigia litterarum deprehendisse sibi visus est:* nua * id * cen. *fuit fortasse* non edidit censum. 5) '*sentententiam firmant*

20. ———————————————————————————

——————————————————————————— |
priusquam usucapiatur, iusta[*m liber*]|tatem a fideicommissario [*non a*]ccipere ———————————————————————————
———————————————————————————

21. [1]Quod diuo Marco p[*ro libertatibus conseruan*]|dis placuit, locum habet inrit[*o testamento*] | facto, si bona uenitura sint: [*ali*|*oq*]uin uacantibus populo uin[*di*]|catis non habere constitution[*em locum*] | ap[*er*]te cauet[*ur*].

22. [2]S[*er*]uo[*s autem*] t[*estament*]o manumissos, | u[*t bona suscipia*]nt, [*iure c*]auti[*o*|*nem*[3] *offer*]r[*e non minus quam cete*|*ros*] defu[*n*]c[*ti libertos aut extrari*|*os declarauit: quod benef*]iciu[*m*] mi||[*noribus*] an[*nis heredibus*] scriptis [*auxili*|*um bonis praestitutum m*]ore so[*lito*] d[*e*]|siderantibus [*non*] aufer[*tur*].

PAVLVS. ——— ratio | ———————

23.[4] [*Non uidebitur*] per statulib[*erum non stare, quo* | *minus*] condicio libertatis ex[*istat,* | *si de pe*]culio, quod apud uen[*dito*|*rem ser*]uus[5] habuit, pecuniam cond[*icio*|*nis of*]ferre non possit: ad ali[*enum* | *enim pecu*]lium uoluntas d[*efuncti*]| ——— [*p*]orrigi non potuit. id[*em e*]ri[*t et* | *si cum pe*]culio seruus u[*eni*]erit | [*et ue*]ndi[*tor f*]ide ru[*pta pecu*|*lium*] retin[*u*]erit: quamquam [*enim e*]x em[*pto* | *sit act*]io, t[*ame*]n apud emptorem pecu[*li*|*um se*]ruus non habuit.

---

et explicant Gai 1, 38. *Ulp. D.* 40, 5, 4, 18. *C.* 7, 4, 5. *praecesserat igitur hanc Ulpiani notam Papiniani sententia, servos a domino XX ann. minore nisi vindicta causa probata manumissos cives Rom. non fieri'. Hu.* — *cf. etiam D.* 40, 1, 20 *pr.* § 1 (*Pap.* 634). 1) = *D.* 40, 4, 50 *pr.* (*Pap.* 626), *sicut primi cognoverunt Alibrandi et Esmein* (*Nouv. Rev. hist.* VII, 1883, *p.* 483). 2) = *D.* 40, 4, 50, 1 (*Pap.* 626) *omissa nota Pauli, id quod iam suspicati erant Alibrandi et Esmein, certe demonstravit Krueger.* 3) cautionem idoneam *Dig.* 4) = *D.* 40, 7, 35 (*Pap.* 623), *sicut cognoverunt Alibrandi et Esmein.* 5) *ser*]uum *codex.*

DOMITIVS VLPIANVS.

I.

VLPIANI LIBER SINGVLARIS REGVLARVM.

EDITORVM PRAEMONITVM.

Ulpiani liber singularis Regularum integer ad aetatem nostram non pervenit. habemus epitomam saeculo quarto confectam, initio et fine mutilam (infra pag. 442—490) et fragmenta duo minora tradita in Collatione et Digestis (infra pag. 491).

Regularum Epitome servata est codice Vaticano Reginae 1128 saec. X. in Gallia admodum mendose exarato (nobis *V*), unico eodemque, quo usi sunt Iohannes Tilius (Du Tillet), episcopus Parisiensis, cuius tunc codex fuit, in paranda editione principe Parisiensi a. 1549, et Tilii beneficio Iacobus Cuiacius in editione a. 1586 Parisiis publici iuris facta[1].

Codice Vaticano continentur fol. 1—190b Lex Romana Visigothorum, fol. 190b—202b Tituli ex corpore Ulpiani, fol. 203a—211b Notae iuris, quae dicuntur

---

1) quod demonstravit Savigny, Allgem. Literaturzeitung (1812) Num. 115. 116 (= Vermischte Schriften V, 81—103) et Civilistisches Magazin IV (1813) Num. XIII (= Vermischte Schriften III, 28—56). eius sententiam impugnavit G. E. Heimbach, Über Ulpians Fragmente (1834); Heimbachium refellerunt Savigny, Zeitschr. f. geschichtliche Rechtswissenschaft IX (1838), 157—173 (= Verm. Schr. III, 57—75) et Vahlen in praefatione editionis suae pag. X sq.

Vaticanae (ed. Mommsen apud Keil Gramm. Lat. IV, 301—314), fol. 212a—271b Leges Burgundionum, Ribuariorum, Salica, Alamannorum[1].

'Titulos ex corpore Ulpiani' nihil aliud esse quam Ulpiani librum singularem Regularum docent Coll. 6,2 = Ulp. 5,6; 7, Coll. 16, 4, 1 = Ulp. 26,1 et Dig. 22,5, 17 = Ulp. 20,6.

Regularum librum Ulpianus conscripsit imperante Caracalla (cf. Ulp. 17,2). inter Gai Institutiones et Ulpiani Regulas tanta est similitudo tam ordinis quam verborum, ut aut Gaium ipsum aut Gai fontem (cf. supra pag. 110) Ulpiano praesto fuisse palam sit. ordinem Gaianum in eo tantum Ulpianus mutavit et obscuravit, quod plura a Gaio omissa inseruit, exempli gratia 1,4 de moribus, tit. 6. 7,1—3 de dotibus, tit. 13—18 ad legem Iuliam et Papiam, tit. 22 de his qui heredes institui possunt, 26,7 de senatus consulto Orfitiano. Gaiana, quae apud Ulpianum redeunt, partim aucta sunt, partim transposita; auxit Ulpianus velut haec: 1,1—3 de iure scripto, 28, 7 de intestati bonorum possessione eiusque gradibus; mutavit ordinem verbi gratia 1,6—11 de manumissionibus, tit. 11 de tutelis, tit. 19 de adquirendo rerum dominio, 23,10 de testamento militum, tit. 22—25 de testamentis, legatis, fideicommissis.

Ulpiani Regulas, quas habemus, integras non esse inter omnes constat, sed quaeritur, qua ratione factum sit, ut in breviorem formam contraherentur. Huschke detrimenta, quae Ulpiani liber passus est, variis casibus iam non definiendis, librariorum fraudibus, eorum qui librum transcribendum curarent parsimoniae imputabat. sed quod librum Regularum multis et longis partibus fraudatum hodie legimus, hoc non casui aut socordiae librariorum, sed consilio excerptoris cuiusdam tribuendum esse Theodorus Mommsen in editione

1) cf. Haenel Lex Romana Visigothorum (1849) p. XLV; eodem codice Tilius in Theodosiano edendo usus est.

Boeckingiana a. 1855 p. 109—120 (= Jur. Schriften II, 47—55) perspicuis argumentis demonstravit. habemus Ulpiani Regularum non fragmenta, sed excerpta. is, qui librum in compendium redegit, cum Epitomam foro destinaret, omisit, quaecumque foro non necessaria esse putabat. primum igitur resecuit divisiones fere omnes, quas more solito Ulpianum posuisse ostendit locus ex Digestis servatus (pag. 491). deinde removit obsoleta, sive novis legibus abrogata erant, sive in desuetudinem abierant. quid desit, non solum comparatis Institutionibus Gai, sed etiam hiatibus compositionis examinatis cognoscere licet. deesse autem videntur haec: tit. 3 i. f. quomodo Latini ius Quiritium consequantur aedificio et pistrino (cf. Ulp. 3,1); tit. 6 i. f. de retentione propter impensas (ex qua remanserunt 6, 14—17), propter res donatas, propter res amotas; tit. 9 de his, quae in manu sunt (cf. rubrica; epitomator omnia resecuit excepta confarreatione); tit. 10 i. f. quemadmodum mulieres, quae in manu sunt, et ii, qui in causa mancipii sunt, eo iure liberentur (cf. Gai. 1, 137—140); 11, 5 de patroni et parentis manumissoris tutela legitima; tit. 13 i. f. quis sit caelebs, orbus, solitarius pater (cf. rubr.); tit. 14 i. f. de poenis caelibatus (cf. rubr.); tit. 16 i. f. praecepta de eo, quod orbus ab extraneo capere possit; 17, 1 i. f. de iure caducorum; 17, 3 i. f. heredes et legatarios patres caducum vindicare posse (cf. 1, 21. 25, 17); 20, 2 med. ante verba 'his duobus', quomodo testamenta calatis comitiis et in procinctu fiant; 20, 1 med., in quem modum familia mancipetur; tit. 24, 32 in. de lege Furia et Voconia; 26, 1a de legitima gentilium hereditate (= Coll. 16, 4, 2); tit. 27 i. f. de libertorum Latinorum bonis. sane consilii sui immemor ex iure obsoleto retinuit epitomator 1, 8 manumissionem censu; 11, 8 cessiciam tutelam; 16, 3; 4 senatus consulta de poenis caelibum Pernicianum, Claudianum, Calvisianum; 17, 1 caducorum, quae a caelibe cadunt, vindicationem.

Quo tempore liber Regularum genuinus in brevius contractus sit, Mommsen l. c. inde probabiliter eruit, quod tam ex iis, quae epitomator delevit, quam ex iis, quae reliquit intacta (cf. exempli gratia Ulp. 22, 6), Epitoma optime conuenire videtur cum eo iure, quod lata lege Constantini I. anno 320 de infirmandis poenis caelibatus et orbitatis (C. Th. 8, 16, 1; cf. quae supra pag. 438 de titulis 13; 14; 16 dicta sunt) saeculo quarto vigebat. Epitoma igitur non multo post annum 320 videtur confecta esse.

Epitomator abbreviavit Regulas, non interpolavit. quo factum est, ut Ulpianus, quem habemus, iuris temporum suorum verus et bonus testis sit.

Ne rubricas quidem, licet partim male conceptae sint, ex suo addidisse Epitomator credendus est; namque eas omnes operi adhuc integro insertas esse, non ab ipso Ulpiano, sed a studioso quodam saeculo inter Ulpianum et Epitomatorem intercedente exposuit P. Krueger in praefatione editionis suae pag. 3.

Quae Epitomator non amputaverat, ea et librariorum neglegentia foedata et temporum iniuria mutilata sunt. menda codicis Vaticani partim inde videntur nata esse, quod, ut vidit Huschke, librarii stupidi notas iuris, quibus exemplar eorum scriptum erat, aut male solverunt (exempli gratia 'ascia' saepius pro 'Aelia Sentia'; 6, 6 'reuera' pro 'rei uxoriae'; 20, 16 et 24, 28 'praetoriani' pro 'populi Romani') aut quasi insolubiles omiserunt (cf. ex. gr. 7, 4).[1] temporum iniuria factum est, ut Epitomae Regularum non solum initium periret, sed omnia desint, quae Gaius inde a 3, 53 tractavit, id est iuris hereditarii pars extrema, obligationes,

---

1) ut 'aduersus' pro 'secundum' bis (20, 14. 28, 1) traditum sit, id inde videtur effectum esse, quod in exemplari verbum 'secundum' nota Tironiana scriptum erat eamque notam librarius male solvit. similes enim sunt notae verborum 'secundum' et 'aduersus', ut sciscitantes nos comiter docuit Michael Tangl collega notarum peritissimus.

actiones. quae servata sunt in Coll. et Dig., respondent Gaio 3, 224; 225. 4, 2—5.

Praeterea initium in codice Vaticano confusum est. quae confusio quomodo orta sit, Mommsen intellexit. sic enim nunc se habet initium codicis Vaticani:

1) incip. tituli ex corpore Ulpiani.
2) moris — inueteratus (Ulp. 1, 4).
3) Index rubricarum[1].
4) I. DE LIBERTIS. libertorum — confirmat (Ulp. 1,5—9).
5) prohibet — prima lege (Ulp. 1, 1—3).
6) hodie autem etc. (Ulp. 1, 10 fin. sqq.).

at qui Epitomam legi Romanae Visigothorum adiecit, prae se habuit Epitomae exemplar, cuius primum folium e vetere compage solutum et parte inferiore mutilum[2] exhibebat haec:

pagina recta	pagina versa
fol. 191 aα vv. 23—34 'prohibet — fertur' (Ulp. 1, 1—3 in.) et	fol. 190 bβ vv. 3—5 'moris sunt — inueteratus' (Ulp. 1, 4).
fol. 191 aβ vv. 1—6 'aut abrogatur — prima lege' (Ulp. 1, 3).	fol. 191 aα vv. 9—22 'DE LIBERTIS. libertorum — confirmat' (Ulp. 1, 5—9).
. . . .[3]	. . . .[3]

hoc folium qui descripsit, invertit versamque paginam rectae anteposuit, deinde cum Indicem rubricarum composuisset, eum inseruit loco supra num. 3 indicato ante titulum, quem invenerat in exemplari suo primum DE LIBERTIS, et post 1, 4 'moris — inuetera-

1) hic Index consentit ad litteram cum rubricis epitomae et compositus est a librario codicis Vaticani ad exemplar. qui cum nullius momenti sit, eum edere Huschkium secuti supersedimus.

2) id quod intellexit Huschke. Mommsen secundum Epitomae folium in fronte detritum, primum folium integrum fuisse putaverat.

3) lacuna in *V* non indicata est.

tus', quae verba ad inscriptionem operis pertinere putabat aut pro praefatione quadam habebat, rubricisque numeros addidit I—XXIX.

Editionum, quarum principem operae Ioh. Tilii deberi supra commemoratum est, novissimas enumerasse satis habemus. edidit librum Regularum Ed. Boecking quater, quartum Lipsiae a. 1855, Huschke quinquies, quintum a. 1886, Ioh. Vahlen Bonnae a. 1856, P. Krueger in Collectione librorum iuris anteiustiniani tom. II Berolini a. 1878, Muirhead Edinburgi a. 1895, Girard Parisiis tertium a. 1903. harum omnium editionum textus nititur apographo codicis Vaticani ab Henrico Brunn accurate confecto, quod typis mandandum curavit et editioni suae quartae subiecit Boecking. nonnullos locos codicis denuo examinavit P. Krueger. nôs in significanda codicis lectione imprimis usi sumus editionibus Vahleni et Kruegeri. mendas librarii vulgares, velut quod mutavit e in i, u in o, d in t vel contra, quod scripsit e pro oe vel ae, similia non indicavimus nisi iis locis, quibus de sensu dubitatio inde oriri posse videbatur.

VLPIANI LIBER SINGVLARIS REGVLARVM.[1]

1. *Perfecta lex est, quae uetat aliquid fieri et, si factum sit, rescindit, qualis est lex ..... imperfecta lex est, quae uetat aliquid fieri et, si factum sit, nec rescindit nec poenam iniungit ei, qui contra legem fecit, qualis*
191 a α *est lex Cincia, quae plus quam ..... donari*[2] prohibet,
v. 23—fin. exceptis quibusdam[3] cognatis, et si plus donatum sit, non rescindit[4]. 2. Minus quam perfecta lex est, quae uetat aliquid fieri et, si factum sit, non rescindit[4], sed poenam iniungit ei, qui contra legem fecit; qualis est lex Furia testamentaria, quae plus quam mille assium[5] legatum[6] mortisue causa prohibet capere praeter exceptas personas et aduersus eum, qui plus ceperit, quadrupli poenam[7] constituit.

191 a β 3. Lex[8] aut rogatur, id est fertur; | aut abrogatur,
v. 1—6. id est prior lex tollitur; aut derogatur, id est pars prima*e* *legis*[9] tollitur; aut subrogatur, id est adicitur aliquid primae legi; aut obrogatur[10], id est mutatur aliquid ex prima lege. . . .[11]

---

1) *sic liber inscribitur in Dig. et Coll.* tituli ex corpore ulpiani *V.* 2) '*sic fere praeeuntibus Cuiacio et Schillingio mancam sententiam restituendam censui.*' *Hu.* 3) *fortasse excidit:* personis uelut. 4) rescindet *V.* 5) ascium *V.* asses *Hu.* 6) legati nomine *Hu.* 7) poena *V.* 8) ex *V.* 9) primae legis *Cuiacius.* prima *V.* 10) obrogat *V.* 11) *lacuna in V non indicata. cf. praef. p.* 440.

Tit. I. § 1. *cf. Macrob. Somn. Scip.* 2, 17, 13. lex Cincia] *cf. Fr. Vat.* 266*sq.* — § 2. *cf. infra* 28, 7. *Gai.* 2, 225 4, 23. — § 3. *cf. D.* 50, 16, 102 (*Mod.* 240). *Lactant. Inst.* 6, 8. *Fest. v. abrogare, derogare, exrogare, obrogare, rogat p.* 12. 69. 82. 187. 282 (*Bruns* II[6], 7. 8. 19).

4. Mores[1] sunt tacitus consensus populi longa con- 190bβ v. 3—5.
suetudine inueteratus.[2]

[I. DE LIBERTIS.]

5. Libertorum genera sunt tria: ciues Romani, La- 191aα v. 9—22.
tini Iuniani, dediticiorum numero.

6. Ciues Romani sunt liberti, qui legitime *manumissi sunt, id est uindicta aut*[3] censu aut testamento, nullo iure inpediente.

7. Vindicta manumittuntur apud magistratum uelut consulem proconsulem praetoremue.[4] 8. Censu manumittebantur olim, qui lustrali censu Romae iussu dominorum inter ciues Romanos censum profitebantur. 9. Ut testamento manumissi liberi sint, lex duodecim tabularum facit, quae confirmat *testamenta.*[5]

10. *Latini sunt liberti, qui non legitime, uelut inter amicos, nullo iure inpediente manumissi sunt, quos olim praetor tantum tuebatur in forma libertatis; nam ipso iure serui manebant.*[6] hodie autem ipso iure liberi sunt 191aβ v. 6.
ex lege Iunia, qua lege Latini sunt nominati[7] inter amicos manumissi.

11. Dediticiorum numero sunt, qui poenae causa uincti sunt a domino quibusue stigmata[8] scripta fu-

1) moris *V.* 2) '*post hanc § personarum summae divisiones excidisse videntur.*' *Hu.*; *cf. Gai.* 1, 9; 10. 3) manumissi—aut *suppl. ex Gaio.* 4) uelut consulem proconsulem praetoremue *Mommsen.* praeturimue uelut consulem proconsulem *V.* populi Romani uelut consulem praetoremue uel proconsulem *Lachmann.* 5) *suppl. Mommsen.* testamento datas libertates *Cuiacius.* 6) Latini—manebant *suppl. Hu., alii aliter verbis magis quam sensu inter se discrepantes.* 7) qua lege Latini sunt nominati * *V.* a qua lege Latini Iuniani nominati sunt *Hu.* qua lege Latini fiunt nominatim *Krueger.* 8) stigmata *Cuiacius.* stigia *V.*

§ 5. *cf. Gai.* 1, 12. — § 6. *cf. Gai.* 1, 17; 35; 44. — § 7. *cf. C.* 7, 1, 4 (*a.* 319—323). *Paul.* 2, 25, 4. — § 8. *cf. Dosith.* 17. *Gai.* 1, 140. *Pap. resp.* 17 (*supra p.* 434). — § 9. *cf. D.* 50, 16, 120 (*Pomp.* 248). — § 10. *cf. Gai.* 3, 56. 1, 22. *Dosith.* 4—6. — § 11. *cf. Gai.* 1, 18.

erunt qui*ue*[1] propter noxam torti nocentesque inuenti sunt quiue traditi sunt, ut ferro aut cum bestiis depugnarent, uel *in ludum uel*[2] custodiam coniecti fuerunt, deinde quoquo modo manumissi sunt, idque lex Aelia Sentia[3] facit.

12. Eadem lege[4] cautum est, ut minor triginta annorum seruus uindicta manumissus ciuis Romanus non fiat, nisi apud consilium causa probata fuerit. ideo sine consilio[5] manumissum Caesaris[6] seruum manere putat; testamento uero manumissum perinde haberi iubet, atque si domini uoluntate in libertate esset, ideoque Latinus fit. 13. Eadem lex eum dominum, qui minor uiginti annorum est, prohibet seruum manumittere, praeterquam si causam apud consilium probauerit. 13[a]. In consilio autem adhibentur Romae[7]
191 b α quinque senatores et quinque | equites Romani, in prouinciis[8] uiginti reciperatores[9] ciues Romani.

14. Ab eo domino, qui soluendo[10] non est, seruus testamento[11] liber esse iussus et heres institutus, etsi minor sit triginta annis uel in ea causa sit, ut dediticius fieri debeat, ciuis Romanus et heres fit[12]; si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. quod si duo pluresue liberi heredesque esse iussi sint, primo loco scriptus liber et heres fit: quod et ipsum lex Aelia Sentia[3] facit. 15. Eadem lex in fraudem[13] creditoris et patroni manumittere prohibet.

16. Qui tantum in bonis, non etiam ex iure[14] Qui-

1) quiue *Schilling*. qui *V*. 2) in ludum uel *suppl. Schilling ex Gaio*. 3) Aelia Sentia] ascia *V*. 4) legem *V*. 5) consilium *V*. 6) Caesaris *V*. Cassius *Puchta*. lex Aelia Sentia *Hertz*. eius aetatis *Hu*. 7) Romani *V*. 8) prouincia *V*. 9) receperatoris *V*. 10) soluendus *V*. 11) testamenti *V*. 12) sit *V*. 13) fraude *V*. 14) ius *V*.

§ 12. *cf. Gai.* 1, 18. — § 13. *cf. Gai.* 1, 38. — § 13[a]. *cf. Gai.* 1, 20. — § 14. *cf. Gai.* 1, 21. — § 15. *cf. Gai.* 1, 37; 47. — § 16. *cf. Gai.* 1, 77; 35. *Dosith.* 9.

ritium seruum habet, manumittendo Latinum facit. in bonis tantum alicuius seruus est uelut hoc modo, si ciuis Romanus a ciue Romano seruum emerit isque[1] traditus ei sit neque tamen mancipatus ei neque in iure cessus neque ab ipso anno possessus sit. nam quamdiu horum quid fiat, is seruus in bonis quidem emptoris est, ex iure[2] Quiritium autem uenditoris est.

17. Mulier, quae in tutela est, item pupillus et pupilla manumittere non possunt.[3]

18. Communem seruum unus ex dominis manumittendo partem suam amittit[4], eaque adcrescit socio, maxime si eo modo manumiserit, quo si proprium | ha- 191 b β beret, ciuem Romanum facturus esset. nam si inter amicos eum manumiserit, plerisque placet eum nihil egisse. 19. Seruus, in quo alterius est ususfructus, alterius proprietas, a[5] proprietatis domino manumissus liber non fit, sed seruus sine domino est.[6]

20. Post mortem heredis aut ante institutionem heredis testamento libertas dari non potest, excepto testamento militis. 21. Inter medias heredum institutiones libertas data utrisque[7] adeuntibus non ualet; solo autem priore adeunte iure antiquo ualet. sed post legem Papiam Poppaeam, quae partem non adeuntis caducam facit, si quidem primus heres uel ius *liberorum uel ius*[8] antiquum habeat, ualere eam posse placuit; quod si non habeat, non ualere constat, quod loco non adeuntis legatarii patres heredes fiunt. sunt

---

1) isqui *V*. 2) ex iure] et us *V*. 3) *hoc loco quaedam excidisse videntur*. 4) admittit *V*. 5) ad *V*. 6) *Mommsen addit:* donec manet ususfructus, quo finito Latinus efficitur, *quod improbat Hu*. 7) utriusque *V*. 8) liberorum uel ius *suppl. Lachmann*. patris uel ius *suppl. Mommsen*.

---

§ 17. *cf. Dosith*. 15. — § 18. *cf. Dosith*. 10. *Paul*. 4, 12, 1; 5. — § 19. *cf. Dosith*. 11. *C*. 7, 15, 1 *pr*. (*a*. 530). — § 20. *cf. Gai*. 2, 230; 233. — § 21. *cf. infra* 18. 19, 17. 24, 12. *Gai*. 2, 206.

tamen, qui et hoc casu ualere eam[1] posse dicunt. 22. Qui testamento liber esse iussus est, mox quam uel[2] unus ex heredibus adierit hereditatem, liber fit. 23. Iusta libertas testamento potest dari his seruis, qui[3] testamenti faciendi et mortis tempore ex iure[4] Quiritium testatoris[5] fuerunt.

24. Lex Fufia Caninia iubet testamento[6] ex tribus seruis non plures quam duos manumitti; et usque ad decem dimidiam partem manumittere concedit; a decem[7] usque ad triginta tertiam partem, ut tamen adhuc
192aα quinque manumittere liceat | aeque ut ex priori numero; a triginta usque ad centum quartam partem, aeque ut decem ex superiori numero[8] liberari possint; a centum usque ad quingentos partem quintam, similiter ut ex antecedenti numero[8] uiginti quinque possint fieri liberi. et denique praecipit[9], ne plures omnino quam centum ex cuiusquam testamento liberi fiant. 25. Eadem lex cauet, ut libertates seruis testamento nominatim dentur.

[II. DE STATV LIBERO[10] VEL STATV LIBERIS.]

1. Qui sub condicione testamento liber esse iussus est, statu liber appellatur. 2. Statu liber, quamdiu pendet condicio, seruus heredis *est*.[11] 3. Statu liber seu alienetur ab herede siue usu capiatur[12] ab aliquo, liber-

---

1) eius eam *V.* eius *del. Hu.* 2) quam uel *Marezoll.* quamuis *V*; *cf. D.* 7, 4, 13 (*Paul.* 1650). 3) qui et *Boecking; sed cf. infra* 24, 7. 4) ex iure] et ius *V.* 5) testa * * * tores *V.* 6) testamentum *V.* 7) decimo *V.* 8) numerum *V.* 9) praecepit *V.* 10) LIBERVM *V.* 11) *suppl. Tilius.* 12) usu capiatur *Cuiacius.* suscipiatur *V.*

---

§ 22. *cf. D.* 40, 4, 25 (*Ulp.* 2372). 40, 7, 2 *pr.* (*Ulp.* 2455). 40, 4, 23, 1 (*Marcian.* 52). — § 23. *cf. Gai.* 4, 267. *infra* 24, 7. — § 24. *cf. Gai.* 1, 42—45. *Paul.* 4, 14, 4. — § 25. *cf. Gai.* 2, 239. *Gai Epit.* 1, 2, 2. *Paul.* 4, 14, 1.

Tit. II. § 1. *cf. Gai.* 2, 200. *D.* 40, 7, 1 *pr.* (*Paul.* 1695). *Fest. s. v. statu liber p.* 284 (*Bruns* II[6], 41). — § 3. *cf. D.* 40, 7, 2 *pr.* (*Ulp.* 2455).

tatis condicionem secum trahit. 4. Sub hac condicione liber esse iussus: SI DECEM MILIA HEREDI DEDERIT, etsi ab herede abalienatus sit, emptori dando pecuniam ad libertatem perueniet; idque lex duodecim tabularum iubet. 5. Si per heredem[1] factum sit, quo minus statu liber condicioni pareat, proinde fit liber, atque si condicio expleta fuisset. 6. Extraneo pecuniam dare iussus et[2] liber esse, si paratus sit dare et is, cui iussus est dare, aut nolit[3] accipere aut, antequam acceperit, moriatur, proinde fit liber, ac si pecuniam dedisset.

7. Libertas et directo potest dari hoc modo: LIBER ESTO, LIBER SIT, LIBERVM ESSE IVBEO, et per fideicommissum, ut puta: ROGO, FIDEI COMMIT|TO HEREDIS 192aβ
MEI, VT STICHVM[4] SERVVM MANVMITTAT. 8. Is, qui directo liber esse iussus est, orcinus fit libertus[5]; is autem, cui per fideicommissum data est libertas, non testatoris, sed manumissoris fit libertus. 9. Cuius fidei committi potest ad rem aliquam praestandam, eiusdem etiam libertas fidei committi potest. 10. Per fideicommissum libertas dari potest tam proprio seruo testatoris quam heredis aut legatarii uel cuiuslibet extranei seruo. 11. Alieno seruo per fideicommissum[6] data libertate si dominus eum iusto pretio non uendat, extinguitur libertas, quoniam nec pretii computatio pro libertate[7] fieri potest. 12. Libertas sicut dari, ita et adimi tam[8] testamento quam codicillis testamento confirmatis potest; ut tamen eodem modo adimatur, quo et data est.

1) herede *V*. 2) ut *V*. 3) nollet *V*. 4) iste cum *V*. 5) liberto *V*. 6) fideicommisso *V*. 7) libertatem *V*. 8) tatem *V*.

§ 4. *cf. D.* 40, 7, 29, 1 (*Pomp.* 275). 40, 7, 6, 3; 7 (*Ulp.* 2699). — § 5. *cf. D.* 40, 7, 3, 1 (*Ulp.* 2697). 50, 17, 161 (*Ulp.* 1696). — § 6. *cf. D.* 40, 7, 3, 10 (*Ulp.* 2697). 40, 7, 20, 3 (*Paul.* 1227). — § 7. *cf. infra* 25, 18. *Gai.* 2, 263. — § 8. *cf. Gai.* 2, 266; 267. — § 10. *cf. Gai.* 2, 264; 272. — § 11. *cf. Gai.* 2, 265. — § 12. *cf. infra* 24, 29.

[III. DE LATINIS.]

1. Latini ius[1] Quiritium consequuntur his modis: beneficio principali, liberis, iteratione, militia, naue, aedificio, pistrino[2]; praeterea ex[3] senatus consulto mulier[4], quae sit ter enixa.[5] 2. Beneficio principali Latinus ciuitatem Romanam accipit, si ab imperatore ius Quiritium impetrauerit. 3. Liberis ius Quiritium consequitur Latinus, qui minor triginta annorum manumissionis tempore fuit: nam lege Iunia cautum est, ut
192bα si ciuem[6] Romanam uel Latinam uxorem | duxerit testatione interposita, quod liberorum quaerendorum causa uxorem duxerit[7], postea filio filiaue nato[8] nataue et anniculo[9] facto, possit apud praetorem uel praesidem prouinciae causam[10] probare et fieri ciuis[11] Romanus[12] tam ipse quam filius filiaue eius et uxor, scilicet si et ipsa Latina sit; nam si uxor ciuis Romana sit, partus quoque ciuis Romanus est ex senatus consulto[13], quod auctore diuo Hadriano[14] factum est. 4. Iteratione fit ciuis Romanus, qui post Latinitatem, quam[15] acceperat, maior triginta annorum iterum iuste manumissus est ab eo, cuius ex iure[16] Quiritium seruus fuit. sed huic concessum est ex senatus consulto[13] etiam liberis[17] ius Quiritium consequi. 5. Militia ius Quiritium accipit[18] Latinus, *si* inter uigiles Romae sex annis[19]

---

1) Latini ius] Latinius *V.* 2) pristino *V.* 3) et *V.* 4) mulier *Heimbach.* uulgo *V.* 5) ter enixa] te re nexa *V.* 6) ciue *V.* 7) duxit *V.* 8) natu *V.* 9) anecullo *V.* 10) causa *V.* 11) ciuem *V.* 12) Romanum *V.* 13) consultu *V.* 14) diuo Hadriano] diui atriani *V.* 15) post Latinitatem quam] postquam Latinitatem *Krueger.* 16) ius *V.* 17) liberi *V.* 18) accepit *V.* 19) annos *Boecking.*

Tit. III. § 1. *cf. Gai.* 1, 28 *sqq. Paul.* 4, 9, 2; 8. *D.* 50, 16, 137 (*Paul.* 938). — § 2. *cf. Gai.* 3, 72; 73. — § 3. *cf. Gai.* 1, 29; 30; 80. — § 4. *cf. Gai.* 1, 35; 31. — § 5. *cf. Gai.* 1, 32b. lege Visellia] *a.* 24 *p. Chr.*

militauerit, ex lege Visellia. postea[1] ex senatus consulto[2] concessum est ei, ut si triennio[3] inter uigiles militauerit, ius Quiritium consequatur. 6. Naue[4] Latinus ciuitatem Romanam[5] accipit[6], si non minorem[7] quam decem milium[8] modiorum nauem fabricauerit et Romam[9] sex annis frumentum portauerit, ex edicto diui Claudii.

[IV. DE HIS QVI SVI IVRIS SVNT.[10]]

1. Sui iuris sunt familiarum suarum principes, id est pater familiae itemque mater familiae.

2. Qui ma|tre quidem *certa*, patre autem incerto 192bβ nati sunt, spurii adpellantur.

[V. DE HIS QVI IN POTESTATE SVNT.[11]]

1. In potestate sunt liberi parentum ex[12] iusto matrimonio nati.

2. Iustum[13] matrimonium est, si inter eos, qui nuptias contrahunt, conubium sit, et tam masculus[14] pubes quam femina potens[15] sit, et utrique consentiant, si sui iuris sunt, aut etiam parentes eorum, si in potestate sunt. 3. Conubium est uxoris iure ducendae facultas. 4. Conubium habent ciues Romani cum ciuibus Romanis; cum Latinis autem et peregrinis ita,

---

1) postea *P. Faber*. preterea *V*. 2) consultu *V*. 3) triennium *Boecking*. 4) naui *V*. 5) civitatem Romanam] ciuitate Romana *V*. 6) accepit *V*. 7) minore *V*. 8) milia *V*. 9) Roma *V*. 10) '*apparet ex hac materia tantum frustula quaedam servata esse.*' *Hu*. 11) *huius tituli* § 6 *et* 7 *excerpsit Coll.* 6, 2 *inscriptas ita:* Ulpianus libro regularum singulari sub titulo de nuptiis. 12) et *V*. 13) iusto *V*. 14) a masculos *V*. 15) uiripotens *Turnebus*.

---

§ 6. *cf. Gai.* 1, 32[c].

Tit. IV. § 1. *cf. D.* 1, 6, 4 (*Ulp.* 1917). 50, 16, 195, 2; 5 (*Ulp.* 1203). — § 2. *cf. infra* 5, 7.

Tit. V. § 1. *cf. Gai.* 1, 55. — § 2. *cf. Gai.* 1, 56. *I.* 1, 10 *pr.* — § 3. *cf. Serv. ad Aen.* 1, 73. *Gai.* 1, 76. — § 4. *cf. Gai.* 1, 56.

si concessum sit. 5. Cum seruis nullum est conubium. 6. Inter parentes et liberos infinite[1], cuiuscumque gradus *sint*[2], conubium non est. inter cognatos autem ex transuerso gradu olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant: nunc autem etiam[3] ex tertio gradu licet uxorem ducere; sed tantum[4] fratris filiam[5], non etiam sororis filiam[6] aut amitam[7] uel materteram[8], quamuis eodem gradu sint.[9] eam, quae[10] nouerca uel priuigna uel nurus[11] uel socrus nostra[12] fuit, uxorem[13] ducere non possumus. 7. Si quis eam, quam non licet, uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit, ideoque liberi in potestate eius[14] non fiunt, sed quasi uulgo concepti spurii sunt.

8. Conubio[15] interueniente[16] liberi semper patrem |
193 a α secuntur: non interueniente conubio matris condicioni accedunt, excepto eo[17], quod[18] ex peregrino et ciue Romana peregrinus nascitur, quoniam lex Minicia[19] ex alterutro peregrino natum[20] deterioris parentis condicionem[21] sequi iubet. 9. Ex ciue Romano et Latina Latinus nascitur, et ex libero et ancilla seruus; quoniam, cum his casibus conubia non sint, partus sequitur[22] matrem. 10. In his, qui iure contracto[23] matrimonio[24] nascuntur, conceptionis tempus specta-

1) *om. Coll.*; *del. Mommsen.* 2) sit *Coll.*; *om. V, fortasse recte.* 3) *om. Coll.* 4) tantum *Coll.* tamen *V.* 5) filia *V.* 6) filia *V*; *om. Coll.* 7) aut amita *V.* nec amitam *Coll.* 8) uel matertera *V.* nec materteram *Coll.* 9) sint *Coll.* sit *V.* 10) eam quae *Coll.* eademque uxore *V.* 11) quae nurus *Coll.* 12) *om. Coll.* 13) uxorem *Coll.*; *om. V, cf. not.* 10. 14) eis *Coll.* 15) conubium *V.* 16) interuenientem *V.* 17) eum *V.* 18) quod *Hu.* qui *V* 19) Minicia *Gai.* 1, 78. Mensia *V.* 20) nato *V.* 21) conditione *V.* 22) sequi *V.* 23) contractu *V* 24) matrimonium *V.*

§ 5. *cf. Paul.* 2, 19, 6. — § 6. = *Coll.* 6, 2, 1—3. *cf. Gai.* 1, 59—63. *I.* 1, 10, 3; 5—7. *Plut. quaest. Rom.* 6. — § 7. = *Coll.* 6, 2, 4. *cf. supra* 4, 2. *Gai.* 1, 64. — § 8. *cf. Gai.* 1, 67; 78. *D.* 1, 5, 24 (*Ulp.* 2698). — § 9. *cf. Gai.* 1, 82. — § 10. *cf. Gai.* 1, 89—92. *D.* 1, 5, 18 *et* 1, 5, 24 (*Ulp.* 2698).

tur[1], in his autem, qui non legitime concipiuntur, editionis; ueluti si ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit; nam quoniam non legitime concepit, cum editionis tempore libera sit, partus quoque liber est.

[VI. DE DOTIBVS.]

1. Dos aut datur aut dicitur aut promittitur. 2. Dotem dicere potest mulier, quae nuptura est, et debitor mulieris, si iussu eius dicat; item[2] parens mulieris uirilis sexus per uirilem sexum cognatione iunctus, uelut pater, auus paternus. dare, promittere dotem omnes possunt.

3. Dos aut[3] profecticia dicitur, id est quam pater mulieris dedit; aut aduenticia, id est ea, quae a quouis alio data est.

4. Mortua in matrimonio muliere dos a patre profecta ad patrem reuertitur, quintis in sin|gulos liberos 193 aβ
in infinitum relictis penes uirum. quod si pater non sit, apud maritum remanet. 5. Aduenticia autem dos semper penes maritum remanet, praeterquam si is, qui dedit, ut sibi redderetur, stipulatus fuerit[4]; quae dos specialiter recepticia dicitur.

6. Diuortio facto si quidem sui iuris sit mulier, ipsa habet *rei uxoriae*[5] actionem[6], id est dotis repetitionem; quod si in potestate patris sit, pater adiuncta[7] filiae persona habet actionem rei uxoriae[8]; nec interest, aduenticia sit dos an profecticia. 7. Post diuortium de-

---

1) tempus spectatur *Tilius*. tempore exceptatur *V*. 2) item *Aleander*. institutus *V*. 3) autem *V*. 4) fuerit *Hugo*. fuit *V*. 5) rei uxoriae *add. P. Faber*. 6) actione *V*. 7) adiunctae *V*. 8) rei uxoriae *Cuiacius*. re uera *V*.

Tit. VI. § 2. *cf. Gai.* 3, 95[a] *et ibi citati. Gai epit.* 2, 9, 3. *D.* 23, 3, 41 *pr.* (*Paul.* 535). — § 4. *cf. Fr. Vat.* 108 (*Paul.* 1515). — § 5. *cf. D.* 39, 6, 31, 2 (*Gai.* 201). — § 6. *cf. Fr. Vat.* 119 (*Ulp.* 2157). 116 (1522). *C.* 5, 18, 2 (*a.* 207). — § 7. *cf. Fr. Vat.* 112 (*Paul.* 1519). 334 (*inc.* 23). *D.* 24, 3, 57 (*Marcell.* 92). *C.* 5, 13, 1, 4 (*a.* 530).

functa muliere[1] heredi eius actio non aliter datur, quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit.

8. Dos si pondere numero[2] mensura contineatur, annua bima trima die[3] redditur[4], nisi si ut praesens reddatur, conuenerit. reliquae dotes statim redduntur.

9. Retentiones ex dote fiunt *aut propter liberos*[5] aut propter mores aut propter inpensas aut propter res donatas aut propter res amotas.

10. Propter liberos retentio fit, si culpa mulieris aut patris, cuius in potestate est, diuortium factum sit; tunc enim singulorum liberorum nomine sextae retinentur ex dote, non plures tamen quam tres. sextae in retentione sunt, non in petitione. **11.** Dos, quae semel functa est, amplius fungi non potest, nisi |
193 b α aliud[6] matrimonium sit.

12. Morum nomine grauiorum quidem sexta retinetur[7], leuiorum autem octaua. grauiores mores sunt adulterium[8] tantum, leuiores omnes reliqui. 13. Mariti mores puniuntur in ea quidem dote, quae annua die[9] reddi debet, ita *ut*[10] propter maiores mores praesentem dotem reddat, propter minores senum mensum die. in ea autem, quae praesens reddi solet, tantum ex fructibus iubetur reddere, quantum in illa dote, quae triennio[11] redditur, repraesentatio[12] facit.

1) mulierem *V.* 2) numerum *V.* 3) a die *V.* 4) reddetur *V.* 5) aut—liberos *add. Tilius.* 6) alium *V.* 7) sexta retinetur *Cuiacius.* sextae retinentur *V.* 8) adulterium *Boecking.* adulterio *V.* 9) annua die *Cuiacius obs.* 7, 20. a die *V.* annua bima trima die *Cuiacius in notis.* 10) *suppl. Schilling.* 11) quae triennio *Hugo.* quadriennio *V.* 12) repraesentatio *Cuiacius.* repensatio *V.*

§ 8. *cf. D.* 23, 4, 19 (*Alf.* 57). 23, 4, 17 (*Proc.* 33). 24, 3, 60 (*Proc.* 14). 23, 4, 18 (*Iul.* 300). 42, 8, 17, 2 (*Iul.* 679). 23, 4, 15 (*Gai.* 252). 23, 3, 78, 4 (*Tryph.* 41). 2, 14, 7, 5 (*Ulp.* 242). 33, 4, 1, 2 (*Ulp.* 2597). 23, 4, 16 (*Paul.* 537). *C.* 5, 13, 1, 7 (*a.* 530). — § 9. *cf. Fr. Vat.* 120 (*Ulp.* 963) *C.* 5, 13, 1, 5 (*a.* 530). — § 10. *cf. Fr. Vat.* 105 (*Paul.* 1512). 106. 107 (*Paul.* 1513). *Cic. top.* 4, 19; 20. *Boeth. ad top.* 4, 19 (*Paul.* 891). 17, 66 *p.* 378 *Baiter.*

14. Impensarum[1] species sunt tres: aut enim necessariae dicuntur aut utiles aut uoluptuosae. 15. Necessariae sunt impensae, quibus non factis dos deterior futura est, uelut si quis ruinosas aedes refecerit. 16. Vtiles sunt, quibus non factis quidem deterior dos non fuerit, factis autem fructuosior effecta est, ueluti si uineta et oliueta fecerit. 17. Voluptuosae sunt, quibus neque omissis deterior dos fieret neque factis fructuosior[2] effecta est; quod[3] euenit in uiridiariis et picturis similibusque rebus.

[VII. DE IVRE DONATIONVM INTER VIRVM ET VXOREM.]

1. Inter uirum et uxorem donatio non ualet nisi certis ex causis, id est mortis causa, diuortii causa, serui manumittendi gratia. hoc amplius principalibus con|stitutionibus concessum est mulieri in hoc donare 193bβ
uiro suo, ut is ab imperatore lato clauo uel equo publico similiue honore honoretur.

2. Si maritus[4] diuortii causa res amouerit[5], rerum quoque amotarum actione tenebitur.

3. Si maritus pro muliere se obligauerit uel in rem eius inpenderit, diuortio facto eo nomine cauere sibi solet[6] stipulatione tribunicia.

4. [7]In potestate parentum sunt etiam hi liberi,

---

1) repensarum *V.* 2) fructior *V.* 3) quae *V.* 4) marito uxor *Hu.* mulier *Mommsen.* 5) amouerit *Schilling.* move * * * *V.* moverit *V corr.* 6) solent *V.* 7) '*hic continuatur materia, quae* 5, 1 *coepta erat.*' *Hu.*

---

§§ 14—17. *cf. D.* 50, 16, 79 (*Paul.* 1127). *tit.* 25, 1 *de impensis in res dotales factis. C.* 5, 13, 1, 5 *e. f* (*a.* 530).

Tit. VII. § 1. *cf. Paul.* 2, 23, 1; 2; 6. *D.* 24, 1, 42 (*Gai.* 258). 24, 1, 40 (*Ulp.* 2411). 24, 1, 1; 3 *pr.* (*Ulp.* 2760). 24, 1, 7, 8; 9. 24, 1, 9 *pr.* § 1 (*Ulp.* 2767). 24, 1, 9, 2 *et* 24, 1, 11 (*Ulp.* 2768). *C.* 5, 16, 22 (*a.* 294). — § 2. *cf. D. tit.* 25, 2 *de actione rerum amotarum.* — § 4. *cf. Gai.* 1, 65—75. 3, 5. *Coll.* 16, 3, 7; 15.

quorum causa probata est[1] per errorem contracto matrimonio inter disparis condicionis personas[2]: nam seu ciuis Romanus Latinam aut peregrinam uel eam, quae dediticiorum numero[3] est, quasi *ciuem Romanam*[4] per ignorantiam uxorem duxerit, siue ciuis Romana per errorem peregrino uel ei, qui dediticiorum numero[3] est, *quasi ciui Romano*[5] aut etiam quasi Latino ex lege Aelia Sentia[6] nupta fuerit, causa probata ciuitas Romana datur[7] tam liberis quam parentibus praeter eos, qui dediticiorum numero[3] sunt, et ex eo fiunt in potestate parentum liberi.

[VIII. DE ADOPTIONIBVS.]

1. Non tantum naturales liberi in potestate parentum sunt, sed etiam adoptiui. 2. Adoptio fit aut per populum aut per praetorem uel praesidem prouinciae. illa adoptio, quae per populum fit, specialiter arrogatio dicitur. 3. Per populum, qui sui iuris sunt, arro-
194 a α gantur; per praetorem autem filii familiae | a parentibus dantur in adoptionem[8]. 4. Arrogatio Romae dumtaxat[9] fit, adoptio autem etiam in prouinciis[10] apud praesides. 5. Per praetorem uel praesidem prouinciae adoptari tam masculi quam feminae et tam puberes quam inpuberes possunt. per populum uero [Romanum][11] feminae quidem[12] non arrogantur[13]; pupilli autem *ante* quidem non poterant arrogari, nunc

1) *fortasse excidisse* 'siue ex lege Aelia siue' *putabat Hu.* 2) disparis condicionis personas *Cuiacius.* dispares condignis personarum *V.* 3) numerum *V.* 4) civem Romanam *suppl. Schilling.* 5) quasi ciui Romano *suppl. Hollweg.* 6) Aelia Sentia] ascia *V.* 7) Romana datur *Boecking.* reddatur *V.* 8) adoptione *V.* 9) dumtaxat *Lachmann.* data *V.* 10) prouinciis *Boecking.* prouincia *V.* 11) *del. Hu.* 12) *additum manu secunda vel eadem in V.* 13) arrogantur *Cuiacius.* arrogant *V.*

Tit. VIII. § 1. *cf. Gai.* 1, 97. — § 2. *cf. Gai.* 1, 98; 99. — § 3. *cf. Gai.* 1, 99. — § 4. *cf. Gai.* 1, 100. — § 5. *cf. Gai.* 1, 101; 102.

autem possunt ex constitutione diui Antonini Pii. 6. Qui[1] generare non possunt, uelut spado, utroque modo possunt[2] adoptare; idem iuris est in persona caelibis. 7. Item is, qui filium non habet, in locum nepotis adoptare potest. 8. Si pater familiae arrogandum se dederit, liberi quoque eius quasi nepotes in potestate fiunt arrogatoris[3]. 8ᵃ. Feminae uero neutro modo possunt adoptare, quoniam nec naturales liberos in potestate habent.

[IX. DE HIS QVI[4] IN MANV SVNT.]

1. Farreo conuenitur[5] in manum certis uerbis et testibus x praesentibus et sollemni sacrificio facto, in quo panis[6] quoque farreus[7] adhibetur.

[X. QVI IN POTESTATE MANCIPIOVE SVNT QVEMADMODVM EO IVRE LIBERENTVR.]

1. Liberi parentum potestate liberantur emancipatione, id est, si posteaquam mancipati fuerint, manumissi sint. sed filius quidem ter mancipatus ter manumissus | sui iuris fit; id enim[8] lex duodecim tabularum 194 a β
iubet his uerbis: SI PATER FILIVM TER VENVM DVIT[9], FILIVS A PATRE LIBER ESTO. ceteri autem liberi praeter filium, tam masculi quam feminae, una mancipatione manumissioneque sui iuris fiunt. 2. Morte patris filius

1) Pii. Qui *Kämmerer, probantibus Huschkio et Mommseno (Jur. Schr.* II, 167). hi qui *V.* 2) potest *V.* 3) *hanc paragraphum post* § 8ᵃ *collocavit Hu. ratione habita ordinis Gaiani et coniunctionis* 'uero', *quae legitur initio §i* 8ᵃ. 4) quae *Schulting.* 5) conuenit uxor *Hugo.* 6) panes *V.* 7) farreos *V.* 8) id enim *Tilius.* idem *V.* 9) uenum duit *Cuiacius.* uenundauit *V.*

§ 6. *cf. Gai.* 1, 103. *D.* 1, 7, 30 (*Paul.* 1425). — § 7. *cf. I.* 1, 11, 5. — § 8. *cf. Gai.* 1, 107. — § 8ᵃ. *cf. Gai.* 1, 104.
Tit. IX. § 1. *cf. Gai.* 1, 112.
Tit. X. § 1. *cf. Gai.* 1, 132; 134. — § 2. *cf. Gai.* 1, 127.

et filia sui iuris fiunt. morte autem aui nepotes ita demum sui iuris fiunt, si post mortem aui in potestate patris futuri non sunt, uelut si moriente auo pater eorum aut iam[1] decessit aut de potestate dimissus est. nam si mortis aui tempore pater eorum in potestate eius sit, mortuo auo in patris sui potestate fiunt. 3. Si patri uel filio aqua et igni interdictum sit, patria potestas tollitur, quia peregrinus fit is, cui aqua et igni interdictum est; neque autem peregrinus ciuem Romanum neque ciuis Romanus peregrinum in potestate habere potest. 4. Si pater ab hostibus captus sit, quamuis seruus hostium fiat, tamen cum reuersus fuerit, omnia pristina iura recipit[2] iure postliminii. sed quamdiu aput hostes est, patria potestas in filio eius[3] interim pendebit; et cum reuersus fuerit ab hostibus, in potestate filium habebit; si uero ibi decesserit, sui
194bα iuris filius erit. filius quoque | si captus fuerit ab hostibus, similiter propter ius postliminii patria potestas interim pendebit. 5. In potestate parentum esse desinunt et hi, qui flamines Diales inaugurantur, et quae uirgines Vestae capiuntur.

[XI. DE TVTELIS.]

1. Tutores constituuntur tam masculis quam feminis: sed masculis quidem inpuberibus dumtaxat propter aetatis infirmitatem, feminis autem *tam* inpuberibus quam puberibus et propter sexus infirmitatem et propter forensium rerum ignorantiam.[4]

2. Tutores aut legitimi sunt aut senatus consultis constituti aut moribus introducti.

---

1) iam *Tilius*. etiam *V*. 2) recepit *V*. 3) in filio eius *V*. eius in filio *Hu*. 4) ignoratia *V*.

---

§ 3. *cf. Gai.* 1, 128. — § 4. *cf. Gai.* 1, 129. — § 5. *cf. Gai.* 1, 130.
Tit. XI. § 1. *cf. Gai.* 1, 144; 189; 190. — § 2. *cf. Gai.* 1, 188.

3. Legitimi tutores sunt, *qui* ex lege aliqua descendunt; per eminentiam autem legitimi dicuntur, qui ex lege duodecim tabularum introducuntur seu palam[1], quales sunt agnati[2], seu per consequentiam, quales sunt patroni. 4. Agnati[2] sunt a patre cognati uirilis sexus per uirilem sexum descendentes eiusdem familiae, ueluti patrui, fratres, filii fratris, patruelis.[3]

5. Qui liberum caput mancipatum sibi uel a parente uel a coemptionatore manumisit, per similitudinem patroni tutor efficitur, qui fiduciarius tutor appellatur.

6. Legitimi tutores alii tutelam[4] in iure cédere possunt. 7. Is, cui tutela in iure cessa[5] est, cessicius[6] tutor appellatur: qui siue mortuus fuerit siue capite minutus | siue alii tutelam[4] porro cesserit[7], redit ad 194bβ legitimum tutorem tutela. sed et si legitimus decesserit aut capite minutus fuerit, cessicia quoque tutela extinguitur. 8. Quantum ad agnatos pertinet, hodie cessicia tutela[8] non procedit, quoniam permissum erat in iure cedere tutelam[4] feminarum tantum, non etiam masculorum; feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sustulit[9], excepta tutela patronorum.

9. Legitima tutela capitis diminutione amittitur.

---

1) palam *Vahlen*. perpalam *V*. 2) agniti *V*. 3) ueluti patrui fratres filii fratris patruelis *V*. uelut a patre fratres, patrui, fratris filii, fratres patrueles *Hu*. ueluti fratres, filii fratris, patrui, patrueles *Charondas*. ueluti patrui, fratres patrueles, filii fratris patruelis *Cuiacius*. *nec* filii fratris *pro* fratris filii *nec* patrueles *nude non addito* fratres *dici potuisse monet Hu*. 4) tutela *V*. 5) concessa *V*. 6) cessicus *V*. 7) porro cesserit *Heise*. processerit *V*. in iure cesserit *Roeder*. 8) cessicia tutela *Tilius*. cessia tutela *V*. cessio tutelae *Schilling*. 9) sustulit *Cuiacius*. sustinet *V*.

---

§ 3. *cf. Gai.* 1, 155. — § 4. *cf. Gai.* 1, 156. *infra* 26, 1. — § 5. *cf. Gai.* 1, 166[a] — § 6. *cf. Gai.* 1, 168. — § 7. *cf. Gai.* 1, 169; 170. — § 8. *cf. Gai* 1, 171. — §§ 9—13. *cf. Gai.* 1, 158—163.

10. Capitis minutionis species sunt tres: maxima, media, minima. 11. Maxima capitis diminutio est, per quam et ciuitas et libertas amittitur, ueluti cum incensus aliquis uenierit[1] aut mulier, quod[2] alieno seruo se iunxerit, denuntiante domino eius[3] ancilla facta fuerit ex senatus consulto Claudiano. 12. Media capitis diminutio dicitur, per quam sola ciuitate amissa libertas retinetur; quod fit in eo, cui aqua et igni interdicitur. 13. Minima capitis diminutio est, per quam et ciuitate et libertate salua status dumtaxat hominis mutatur; quod fit adoptione et in manum conuentione.[4]

14. Testamento quoque nominatim tutores dati confirmantur eadem lege duodecim tabularum his uerbis: VTI LEGASSIT SVPER PECVNIA[5] TVTELAVE[6] SVAE REI, ITA IVS ESTO. qui tutores datiui[7] appellantur. 15. Dari testamento tutores possunt liberis, qui in potestate sunt. 16. Testamento tutores dari possunt hi, cum
195aα quibus testamenti faciendi ius est, praeter | Latinum Iunianum; nam Latinus habet quidem testamenti factionem[8], sed tamen tutor dari non potest; id enim lex Iunia prohibet. 17. Si capite diminutus fuerit tutor testamento datus, non amittit tutelam; sed si abdicauerit se tutela, desinit esse tutor. abdicare autem est dicere nolle se tutorem esse. in iure cedere autem tutelam[9] testamento datus non potest; nam et legitimus in iure cedere potest, abdicare se non potest.

18. Lex Atilia iubet mulieribus pupillisue non ha-

1) uenerit *V.* 2) mulier quod *Hu.* quod mulier *V.* 3) eius *Hu.* et *V.* 4) in manum conuentione] in manu conditione *V.* 5) pecuniam *V.* 6) tutelabae *V.* 7) dauiti *V.* 8) factione *V.* 9) tutela *V.*

§ 14. *cf. Gai.* 2, 224. — § 15. *cf. Gai.* 1, 144. *Fr. Vat.* 229 (*Paul.* 2057). — § 16. *cf. Gai.* 1, 23. *Fr. Vat.* 172 (*Paul. Sent.* 2, 27, 6). *infra* 20, 8. *D.* 26, 2, 21 (*Paul.* 34). — § 17. *cf. I.* 1, 22, 4. *D.* 4, 5, 7 *pr.* (*Paul.* 222). *Cic. ad Att.* 6, 1, 4. — § 18. *cf. Gai.* 1, 185.

bentibus tutores dari a praetore et maiore parte tribunorum plebis, quos tutores Atilianos appellamus. sed quia lex Atilia Romae tantum locum habet, lege Iulia et Titia prospectum est, ut in prouinciis[1] quoque similiter a praesidibus earum dentur tutores. 19. Lex Iunia tutorem[2] fieri iubet Latinae uel Latini inpuberis[3] eum, cuius etiam ante manumissionem ex iure[4] Quiritium fuit. 20. Ex lege Iulia de maritandis ordinibus tutor datur a praetore urbis[5] ei mulieri uirginiue, quam ex hac ipsa lege nubere oportet, ad dotem dandam, dicendam promittendamue, si legitimum tutorem pupillum habeat. sed postea senatus censuit, ut etiam in prouinciis[1] quoque similiter a praesidibus earum ex eadem causa tutores dentur. 21. Praeterea etiam in locum muti furiosiue tutoris alterum dandum 195 a β
esse tutorem ad dotem constituendam senatus censuit. 22. Item ex senatus consulto tutor datur mulieri ei, cuius tutor abest, praeterquam si patronus sit, qui abest: nam in locum patroni absentis alter[6] peti non potest nisi ad hereditatem adeundam et nuptias contrahendas. idemque permisit in pupillo patroni filio. 23. Hoc amplius senatus censuit, ut si tutor pupilli pupillaeue suspectus a tutela submotus fuerit uel etiam iusta de causa excusatus, in locum eius tutor alius *detur*.[7]

24. Moribus tutor datur mulieri pupilloue, qui cum tutore suo lege aut legitimo iudicio agere uult, ut auctore eo agat (ipse enim tutor in rem suam auctor

---

1) prouinciis *Charondas*. prouincia *V*. 2) tutore *V*. 3) Latini inpuberis *Lachmann*. Latinis inpuberibus *V*. 4) ex iure *Tilius*. qui ius *V*. 5) urbano *Schilling*. 6) alter *correxit in* aliter *V*. 7) *suppl. Tilius*.

---

§ 19. *cf. Gai.* 1, 167. — § 20. *cf. Gai.* 1, 178; 183. — § 21. *cf. Gai.* 1, 180. — § 22. *cf. Gai.* 1, 173—177. — § 23. *cf. Gai* 1, 182. — § 24. *cf. Gai.* 1, 184.

fieri non potest), qui praetorius[1] tutor dicitur, qui *a*[2] praetore urbis[3] dari consueuit.

25. Pupillorum pupillarumque tutores et negotia gerunt et auctoritatem interponunt; mulierum autem tutores auctoritatem dumtaxat interponunt.

26. Si plures sunt tutores, omnes in omni re debent auctoritatem[4] accommodare praeter eos, qui testamento[5] dati sunt; nam ex his uel unius auctoritas sufficit.

27. Tutoris auctoritas necessaria est mulieribus quidem in his rebus: si lege aut legitimo iudicio agant, si se obligent, si ciuile negotium gerant, si libertae
195 b α suae permittant in contubernio alieni serui morari, | si rem mancipi alienent.[6] pupillis autem hoc amplius etiam in rerum nec mancipi alienatione tutoris auctoritate[7] opus est.

28. Liberantur tutela masculi quidem pubertate. puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habitu corporis pubes[8] apparet, id est qui generare possit, Proculeiani autem eum, qui quattuordecim annos expleuit; uerum Priscus[9] eum[10] puberem esse, in quem utrumque concurrit et habitus corporis et numerus annorum. **28ª.** Feminae autem tutela liberantur. . . .[11]

---

1) praetorius *Cannegieter*. praetorianus *V*. 2) qui a] qui *V*. 3) urbano *Schilling*. 4) auctoritate *V*. 5) testamento *Cuiacius*. tunc *V*. 6) mancipi alienent *Cuiacius*. mancipia alienent *V*. mancipi abalienent *Hu*. 7) alienatione tutoris auctoritatem *V*. alienationem tutoris auctoritate *dubitans proposuit Vahlen*. 8) pubis *V*. 9) Prisco uisum *Hu*. 10) cum *V*. 11) *lacunam expleas secundum Gaium* 1, 194.

---

§ 25. *cf. Gai.* 1, 190; 191. — § 26. *cf. C.* 5, 59, 5 (*a.* 531). *Cic. p. Flacco* 34, 84. — § 27. *cf. Gai.* 1, 192. 2, 80; 85; 112; 118. 3, 91; 107; 108; 176. *Fr. Vat.* 45 (*Paul.* 1011). 259 (*Pap.* 693). *supra* 1, 17. 11, 22; 24; 25. in contubernio alieni servi morari] *cf. Paul.* 2, 21ª, 6. — § 28. *cf. Gai.* 1, 196. — § 28ª. *cf. Gai.* 1, 194. *infra* 29, 3.

[XII. DE CVRATORIBVS.]

1. Curatores aut legitimi sunt, id est qui ex lege duodecim tabularum dantur, aut honorarii, id est qui a praetore constituuntur. 2. Lex duodecim tabularum furiosum itemque prodigum, cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum. 3. A praetore constituitur[1] curator, quem ipse praetor uoluerit, libertinis prodigis itemque ingenuis, qui ex testamento parentis heredes facti male dissipant bona: his enim ex lege curator dari non poterat, cum ingenuus quidem non ab intestato, sed ex testamento heres factus sit[2] patri, libertinus autem nullo modo patri heres fieri possit, qui nec patrem habuisse uidetur, cum seruilis cognatio[3] nulla sit. 4. Praeterea dat[4] curatorem ei etiam, qui nuper pubes factus idonee negotia sua tueri non potest.

[XIII. DE CAELIBE[5] ORBO ET SO|LITARIO PATRE.] 195 b β

1. Lege Iulia prohibentur uxores ducere senatores quidem liberique eorum libertinas et quae ipsae quarumue pater materue artem ludicram fecerit.[6] 2. Ceteri autem ingenui prohibentur ducere corpore quaestum facientem *et*[7] lenam et a lenone lenaue[8] manumissam et in adulterio[9] deprehensam[10] et iudicio publico[11] dam-

---

1) constituetur *V.* 2) si *V.* 3) cognati *V.* 4) praeterea dat] praetor dat *Vahlen.* 5) cele *V.* 6) *sequitur in V:* item corpore quaestum facientem, *quae verba Mommsen, deleto* item, *transposuit post* ducere § 2; *cf. Dig.* 23, 2, 44 *pr.* 7) et *add. Mommsen post verba ab eo transposita, cf. not.* 6. 8) lenamue *V.* 9) adulterium *V.* 10) deprehensa *V.* 11) publicum *V.*

Tit. XII. § 2. *cf. Paul.* 3, 4[a], 7. *lex XII tab.* 5, 7 (*Bruns* I[6], 23).

Tit. XIII. § 1. *cf. infra* 16, 2. *D.* 23, 2, 44 *pr.* (*Paul.* 929). *C.* 5, 4, 28 (*a.* 531 *vel* 532; *cf. Ulp.* 2998 *Lenel*). — § 2. *cf. D.* 1, 5, 25 (*Ulp.* 1978). 23, 2, 43 (*Ulp.* 1979—82). 23, 2, 44, 8 (*Paul.* 929).

natam[1] et quae artem[2] ludicram fecerit; adicit Mauricianus et a senatu[3] damnatam.

[XIV. DE POENA LEGIS IVLIAE.]

1. Feminis lex Iulia a morte uiri anni tribuit uacationem, a diuortio sex mensum[4], lex autem Papia a morte uiri biennii, a repudio anni et sex mensum.[4]

[XV. DE DECIMIS.]

1. Vir et uxor inter se matrimonii nomine decimam capere possunt. quod si ex alio matrimonio liberos superstites habeant, praeter decimam, quam matrimonii nomine capiunt, totidem decimas pro numero liberorum accipiunt. 2. Item communis filius filiaue post nominum diem amissus amissaue unam decimam adicit; duo autem post nominum diem[5] amissi duas decimas adiciunt. 3. Praeter decimam etiam usum fructum tertiae partis bonorum [eius][6] capere possunt, et quandoque liberos habuerint, eiusdem partis proprietatem. 4. Hoc amplius mulier, praeter decimam, dotem *capere*[7] potest legatam sibi.

196 a α [XVI. DE SOLIDI CAPACITATE | INTER VIRVM ET VXOREM.]

1. Aliquando uir et uxor inter se solidum capere possunt, uelut si uterque uel alteruter eorum nondum

---

1) damnata *V.* 2) arte *V.* 3) senatus *V.* 4) mensum *Lachmann.* menses *V.* 5) nominum diem *Merillius.* nono die *V.* nonum diem *defendit Mommsen Staatsr.* III, 202, 2. *sed cf. lex Malac. c.* 56 (*Bruns* I[6], 149). 6) *del. Krueger.* e testamento *Lachmann.* uir et uxor *Hu.* coniuges *Schilling.* 7) *suppl. Schilling.*

Tit. XV. § 2. nominum diem] *cf. Fest. v. lustrici p.* 120. *Macrob. Sat.* 1, 16, 36. *Plutarch. quaest. Rom.* 102. *lex Malac.* 56 (*Bruns* I[6], 149).

Tit. XVI. § 1. *cf. D.* 1, 16, 4, 2 (*Ulp.* 2142). 4, 6, 36; 38 (*Ulp.* 2006. 2007). 4, 6, 35; 37 (*Paul.* 939. 940). *Tac. ann.* 3, 33. *Senec. in libris moralis philosophiae apud Lactant. inst. div.* 1, 16, 10. *Tertull. apol.* 4. *de monog.* 16. *Sozom. hist. eccl.* 1, 9.

eius aetatis sint[1], a[2] qua lex liberos exigit[3], id est si uir minor annorum XXV sit aut uxor annorum XX minor; item si utrique lege Papia finitos annos in matrimonio excesserint, id est uir LX annos, uxor L; item si cognati inter se coierint[4] usque ad sextum gradum; aut si uir *rei publicae causa*[5] absit, et donec abest, et[6] intra annum, postquam abesse[7] desierit. 1a. Libera inter eos testamenti factio est, si ius liberorum a principe inpetrauerint[8]; aut si filium filiamue communem habeant aut quattuordecim annorum filium uel filiam duodecim amiserint; uel si duos trimos uel tres post nominum[9] diem amiserint, ut intra annum tamen et sex menses etiam unus cuiuscumque aetatis inpubes amissus solidi capiendi ius praestet.[10] item si post mortem uiri intra decem menses uxor ex eo peperit[11], solidum ex bonis eius capit.

2. Aliquando nihil inter se capiunt: id est, si contra legem Iuliam Papiamque Poppaeam contraxerint matrimonium, uerbi gratia si famosam[12] quis[13] uxorem duxerit aut libertinam senator.[14]

3. Qui intra sexagesimum uel quae intra quinquagesimum annum neutri legi[15] paruerit, licet ipsis legibus post hanc aetatem[16] liberatus esset, perpetuis tamen poenis tenebi|tur[17] ex senatus consulto Perni- 196 a β
ciano.[18] sed Claudiano senatus consulto maior sexa-

1) sunt *V*. 2) a *Hugo*. aut *V*. 3) exegit *V*. 4) cogerunt *V*. 5) rei publicae causa *suppl. Cuiacius, Jac. Gothofredus*. 6) abest et *Cuiacius*. abesset *V*. 7) abesset *V*. 8) libera—impetrauerint *ante* aut si uir *transposuit Hu*. 9) nonum *V*; *vid. p.* 462 *n.* 5. 10) prestat *V*. 11) pepererit *Hugo*. peperit *V*. 12) famosa *V*². famusa *vel* famissa *V*¹. 13) quis *V*. ingenuus *Hu.*; *cf. supra* 13, 2. 14) senatus *V*. 15) lege *V*. 16) aetate *V*. 17) tenetur *Hu*. 18) Persiciano *Perizonius tribuens SCtum Fabio Persico consuli a.* 34.

§ 1a. *cf. C. Th.* 8, 17, 4 (*a.* 412). 15, 14, 9 (*a.* 395). *Isid. orig.* 5, 24, 13. *C. I. L.* XI 6354 (= *Dessau* 6655). — § 3. *cf. C.* 5, 4, 27 (*a.* 531 *vel* 532). *Suet. Claud.* 23.

genario si minorem quinquagenaria[1] duxerit, perinde habebitur[2], ac si minor sexaginta annorum duxisset uxorem. 4. Quod si maior quinquagenaria minori sexagenario nupserit, inpar matrimonium appellatur et[3] senatus consulto Caluisiano[4] iubetur non proficere ad capiendas hereditates et legata *et*[5] dotes. itaque mortua muliere dos caduca erit.

[XVII. DE CADVCIS.]

1. Quod quis sibi testamento relictum[6], ita ut iure ciuili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, caducum appellatur, ueluti ceciderit[7] ab eo: uerbi gratia si caelibi uel Latino Iuniano legatum fuerit nec intra dies centum uel caelebs legi paruerit[8] uel Latinus ius Quiritium consecutus sit; aut si ex parte heres scriptus uel legatarius ante apertas tabulas decesserit uel pereger[9] factus sit. 2. Hodie ex constitutione imperatoris Antonini omnia caduca fisco uindicantur, sed seruato iure antiquo liberis et parentibus.[10] 3. Caduca cum suo onere[11] fiunt: ideoque libertates et legata *et*[12] fideicommissa ab eo data, ex cuius persona hereditas caduca facta est, salua sunt: scilicet[13] et legata et fideicommissa cum suo onere fiunt caduca. |

---

1) quinquagenariam *V*. 2) habebitur *V*. haberi iubetur *Hu*. 3) ex *V*. 4) Caluisiano *Augustinus, Perizonius*. Caluitiano *V*. 5) *suppl. Cuiacius*. 6) relicto *V*. 7) ceciderit *Cuiacius*. cecidit *V*. 8) paruit *V*. 9) peregrinus *Cuiacius*. 10) '*Mommseni probamus sententiam* §*um* 2 *locum mutavisse restituendamque esse, ut idem censet, ante tit. XVIII., vel quod verisimilius est, post eum.*' *Hu*. 11) onore *V*. 12) legata et] legato *V*. 13) set *Cuiacius*.

---

§ 4. *cf*. *C*. 6, 58, 12, 2 (*a*. 532).

Tit. XVII. § 1. *cf*. *Gai*. 2, 111; 144; 286. *infra* 19, 17. 22, 2; 3. 28, 7. *Fr. de iure fisci* 3. *C*. 6, 51, 1, 5 (*a*. 534). — § 2. *cf*. *supra* 1, 21. — § 3. *cf*. *D*. 29, 5, 9 (*Gai*. 308). 49, 14, 14 (*Gai*. 464). 36, 1, 3, 5 (*Ulp*. 1878). 29, 6, 2, 2 (*Paul*. 602). *C*. 6, 51, 1 (*a*. 534).

[XVIII. QVI HABEANT IVS ANTIQVVM IN CADVCIS.] 196 b α

1. Item liberis et parentibus testatoris usque ad tertium gradum lex Papia ius antiquum dedit, ut heredibus illis institutis, quod quis ex eo testamento non capit, ad hos pertineat aut totum aut ex parte, prout pertinere possit.

[XIX. DE DOMINIIS ET ADQVISITIONIBVS RERVM.]

1. Omnes res aut mancipi sunt aut nec mancipi. mancipi res sunt praedia in Italico solo, tam[1] rustica[2], qualis est fundus, quam urbana, qualis domus; item iura praediorum rusticorum, uelut uia, iter, actus, aquaeductus; item serui et quadrupedes, quae dorso colloue domantur, uelut boues, muli, equi, asini. ceterae res nec mancipi sunt. elefanti et cameli quamuis collo dorsoue domentur, nec mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt.

2. Singularum rerum dominium[3] nobis adquiritur mancipatione, traditione, usucapione, in iure cessione[4], adiudicatione, lege.

3. Mancipatio propria species alienationis est[5] rerum mancipi; eaque fit certis uerbis, libripende et quinque testibus[6] praesentibus.[7] 4. Mancipatio locum habet inter ciues Romanos et Latinos coloniarios[8] Latinosque Iunianos eosque peregrinos, quibus commercium datum est. 5. Commercium est emendi uendun-

1) aut *V.* 2) rustico *V.* 3) dominia *V.* 4) usucapione in iure cessione *Tilius.* in iure cessione usucapione *V*; *cf.* § 8. 9. 5) est et *V.* 6) testes *V.* 7) praesentes *V.* 8) colonarius *V.*

Tit. XVIII. § 1. *cf. supra* 1, 21. *infra* 25, 17. *D.* 31, 21, 2 (*Cels.* 251). *C.* 6, 51, 1, 1[b] (*a.* 534).

Tit. XIX. § 1. *cf. Gai.* 2, 14[a]—17. 1, 120. — § 2. *cf. Varro r. r.* 2, 10, 4 (*Bruns* II[6], 65). *Cic. top.* 5, 28. — § 3. *cf. Gai.* 1, 119. 2, 22. — § 4. *cf. Varro r. r.* 2, 10, 4 (*Bruns* II[6], 65). *Boeth. ad Cic. top.* 5, 28 *p.* 321 *Bait.*

196bβ dique inuicem | ius. 6. Res mobiles non nisi praesentes mancipari possunt, et non plures, quam quot manu capi possunt; immobiles autem etiam plures simul, et quae diuersis locis sunt, mancipari possunt.

7. Traditio propria est alienatio rerum nec mancipi. harum rerum dominium[1] ipsa traditione adprehendimus, scilicet si ex iusta causa traditae sunt nobis.

8. Usucapione dominium[1] adipiscimur tam mancipi rerum quam nec mancipi. usucapio est autem dominii adeptio per continuationem possessionis anni uel biennii: rerum mobilium anni, immobilium biennii.

9. In iure cessio quoque communis alienatio est et mancipi rerum et nec mancipi. quae[2] fit per tres personas: in iure cedentis, uindicantis, addicentis. 10. In iure cedit dominus; uindicat is, cui ceditur; addicit praetor. 11. In iure cedi res etiam incorporales possunt, uelut usus fructus et hereditas et tutela legitima libertae. 12. Hereditas in iure ceditur, uel antequam adeatur uel posteaquam adita fuerit. 13. Antequam adeatur, in iure cedi potest ab herede legitimo[3]; posteaquam adita est, tam a legitimo quam ab eo, qui testamento heres scriptus est. 14. Si antequam adeatur, hereditas in iure cessa sit, proinde heres fit, cui cessa est, ac si ipse heres legitimus esset. quod si posteaquam[4] adita fuerit, in iure cessa sit, is, qui cessit, permanet heres et ob id creditoribus defuncti
197aα manet | obligatus; debita uero pereunt, id est debitores defuncti liberantur. 15. Res autem corporales, quasi

1) dominium *Boecking*. dominia *V*. 2) eaque *Schilling*. 3) ab herede legitimo *Cuiacius*. legitime ab herede *V*. 4) postea cum *V*.

§ 6. *cf. Gai.* 1, 121. — § 7. *cf. Gai.* 2, 19; 20; 65. — § 8. *cf. Cic. top.* 4, 23 *cum Boethio. Gai.* 2, 42—44. *D.* 41, 3, 3 (*Mod.* 113). — § 9. *cf. Gai.* 2, 24. — § 11. *cf. Gai.* 2, 14; 29—38. *supra* 11, 6—8. — §§ 12—15. *cf. Gai.* 2, 34—37. 3, 85—87.

singulae in iure cessae essent[1], transeunt ad eum, cui cessa est hereditas.

16. Adiudicatione dominium[2] nanciscimur per formulam familiae herciscundae, quae locum habet inter coheredes, et per formulam communi diuidundo, cui locus est inter socios, et per formulam finium regundorum, quae est inter uicinos. nam si iudex uni ex heredibus aut sociis aut uicinis rem aliquam adiudicauerit, statim illi adquiritur, siue mancipi siue nec mancipi sit.

17. Lege nobis adquiritur uelut caducum uel ereptorium ex lege Papia Poppaea, item legatum ex lege duodecim tabularum, siue mancipi res sint siue nec mancipi.

18. Adquiritur autem[3] nobis etiam per eas personas, quas in potestate, manu mancipioue habemus. itaque si quid[4] mancipio puta acceperint[5] aut traditum eis sit uel stipulati fuerint, ad nos pertinet. 19. Item si heredes instituti sint legatumue eis sit, et hereditatem iussu nostro adeuntes nobis adquirunt et legatum ad nos pertinet. 20. Si seruus alterius in bonis, alterius ex iure[6] Quiritium sit, ex omnibus causis adquirit[7] ei, cuius in bonis est. 21. Is, quem[8] bona fide possidemus, siue liber siue alienus seruus sit, nobis adquirit ex duabus causis tantum, id est, quod ex re nostra et quod ex operis[9] suis adquirit. extra has autem causas aut sibi[10] adquirit, si liber sit, aut domino, si alienus seruus sit. eadem sunt | et in eo seruo, in quo tantum 197 a β
usum fructum habemus.

---

1) quasi—essent *Schilling*. quotiens—sunt *V*. 2) dominia *V*. 3) aut *V*. 4) quidem *V*. 5) acceperit *V*. 6) ius *V*. 7) adquiret *V*. 8) quam *V*. 9) operis *Charondas*. operibus *V*. 10) si *V*.

---

§ 16. *cf. I.* 4, 17, 4—7. *Gai.* 4, 39; 42. — § 17. *cf. Corp. Gloss.* IV, 336, 40. V, 598, 31. — § 18. *cf. Gai.* 2, 86 *sq.* 3, 163. — § 20. *cf. Gai.* 2, 88. 1, 54. — § 21. *cf. Gai.* 2, 92; 91.

[XX. DE TESTAMENTIS.]

1. Testamentum est mentis nostrae iusta contestatio[1] in id sollemniter facta[2], ut post mortem nostram ualeat. 2. Testamentorum genera fuerunt tria: unum, quod calatis comitiis, alterum, quod in procinctu, tertium, quod per aes et libram appellatum est. his duobus testamentis abolitis hodie solum in usu est, quod per aes et libram fit, id est per mancipationem imaginariam. in quo testamento libripens adhibetur[3] et familiae emptor et non minus quam quinque testes, cum quibus testamenti factio est. 3. Qui in potestate testatoris est aut familiae emptoris, testis aut libripens[4] adhiberi non potest, quoniam familiae mancipatio inter testatorem et familiae emptorem[5] fit et ob id domestici testes adhibendi non sunt. 4. Filio familiam emente[6] pater eius testis esse non potest. 5. Ex duobus fratribus, qui in eiusdem[7] patris potestate sunt, alter familiae emptor, alter testis esse non potest, quoniam quod unus ex his mancipio[8] accipit, adquirit patri, cui filius suus testis esse non debet. 6. Pater et[9] qui in potestate eius est, item[10] duo fratres, qui in eiusdem[11] patris potestate sunt, testes utrique uel alter testis alter libripens fieri possunt alio familiam emente[12], quoniam nihil nocet ex una domu plures testes alieno
197 b α negotio adhiberi. 7. Mutus, | surdus, furiosus[13], pupil-

1) contestatio *Tilius*. contentio *V*. 2) factum *V*. 3) libripens adhibetur] librae pensa debetur *V*. 4) aut libripens] ad librae pensa *V*. 5) emptio *V*. 6) familiam emente *Schulting*. familiae mente *V*. 7) eodem *V*. 8) mancipium *V*. 9) et *V*. et filius *Dig*. nec non is *Inst*. 10) item *Dig*. *Inst*. institutus *V*. 11) eiusdem *Dig*. *Inst*. eius *V*. 12) familiam emente] familiae mente *V*. 13) '*an excidit* seruus, peregrinus?' *Hu*.

Tit. XX. § 1. *cf*. *Serv*. *Sulpic*. 3 (*supra p*. 34). *I*. 2, 10 *pr*. — § 2. *cf*. *Gai*. 2, 101 *sq*. *I*. 2, 10, 1. — § 3. *cf*. *Gai*. 2, 105; 107. *I*. 2, 10, 9. — § 6. = *D*. 22, 5, 17. *I*. 2, 10, 8. — § 7. *cf*. *I*. 2, 10, 6.

lus, femina neque familiae emptor esse neque testis libripensue fieri potest. 8. Latinus Iunianus et familiae emptor et testis et libripens fieri potest, quoniam cum eo testamenti factio est.

9. In testamento, quod per aes et libram fit, duae res aguntur, familiae mancipatio et nuncupatio testamenti. nuncupatur testamentum in hunc modum: tabulas testamenti testator[1] tenens ita dicit: HAEC VT IN HIS TABVLIS CERISVE SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR; ITAQVE VOS, QVIRITES[2], TESTIMONIVM PERHIBETOTE.[3] quae nuncupatio et testatio uocatur.

10. Filius familiae testamentum facere non potest, quoniam nihil suum habet, ut testari de eo possit. sed diuus Augustus [Marcus][4] constituit, ut filius familiae miles de eo peculio, quod in castris adquisiuit, testamentum facere possit. 11. Qui de statu suo incertus est, forte[5] quod patre peregre mortuo ignorat se sui iuris esse, testamentum facere non potest. 12. Inpubes licet sui iuris sit, facere testamentum non potest, quoniam nondum plenum iudicium animi habet. 13. Mutus, surdus, furiosus itemque prodigus, cui lege bonis[6] interdictum est, testamentum facere non possunt: mutus, quoniam uerba nuncupationis loqui non potest; surdus, quoniam uerba familiae emptoris exaudire | non 197bβ
potest; furiosus, quoniam mentem non habet, ut testari de ea[7] re possit; prodigus, quoniam commercio[8] illi interdictum est et ob id familiam mancipare non

1) testor *V.* 2) quaeritis *V.* 3) praebitote *V.* 4) *del. Cuiacius; Vahlen ante* Marcus *excidisse putat:* olim aliique et postremo diuus. 5) forte *nos.* facto *V.* fac eo *Hu.* factus *Boecking.* 6) nobis *V.* 7) sua *Hugo.* 8) commertium *V.*

§ 9. *cf. Gai.* 2, 104; 149ᵃ. — § 10. *cf. I.* 2, 12 *pr.* — § 11. *cf. D.* 29, 7, 9 (*Marcell.* 118). 28, 1, 15 (*Ulp* 415). 28, 3, 6, 8 (*Ulp.* 2507). 28, 1, 14 (*Paul.* 1426). — § 12. *cf. Gai.* 2, 113. *Paul.* 3, 4ᵃ, 1. — § 13. *cf. I.* 2, 12, 2; 3. *Paul.* 3, 4ᵃ, 5 *sq.*

potest. 14. Latinus Iunianus, item is, qui dediticiorum numero est, testamentum facere non potest: Latinus quidem, quoniam nominatim lege Iunia prohibitus est; is autem, qui dediticiorum numero est, quoniam nec quasi ciuis Romanus testari potest, cum sit peregrinus, nec quasi peregrinus, quoniam nullius certae ciuitatis ciuis est[1], ut secundum[2] leges ciuitatis suae testetur. 15. Feminae post duodecimum annum aetatis testamenta facere possunt tutore auctore, donec in tutela sunt.[3] 16. Seruus publicus populi Romani[4] partis dimidiae[5] testamenti faciendi habet ius.

[XXI. QVEMADMODVM HERES INSTITVI DEBEAT.]

1. Heres institui recte potest his uerbis: TITIVS HERES ESTO, TITIVS HERES SIT, TITIVM HEREDEM ESSE IVBEO. illa autem institutio: HEREDEM INSTITVO, HEREDEM FACIO plerisque inprobata est.

[XXII. QVI HEREDES INSTITVI POSSVNT.]

1. Heredes institui possunt, qui testamenti factionem cum testatore habent. 2. Dediticiorum numero heres institui non potest, quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non est. 3. *Latinus Iunianus*[6] *heres in-*
198 a α *stitutus*[7] si quidem mortis testatoris tempore uel intra diem cretionis ciuis Romanus sit, heres esse potest; quod si Latinus manserit, lege Iunia capere hereditatem prohibetur. idem iuris est in persona caelibis

1) ciuis est *Cuiacius*. sciens *V*. 2) secundum *Bluntschli*. aduersus *V*; *cf. infra* 28, 1. 3) sint *V*. 4) populi Romani *Cuiacius*. p̄toriani *V*. 5) partis dimidiae *Hugo*. partes dimidiam *V*. 6) Latinus Iunianus *suppl. Cuiacius*. 7) heres institutus *supplevimus*.

§ 14. *cf. Gai.* 1, 23; 25. 3, 75. — § 15. *cf. Gai.* 2, 113; 118. — § 16. *cf. Plin. ep.* 8, 16. *C. I. L.* VI 2254.
Tit. XXI. § 1. *cf. Gai.* 2, 117.
Tit. XXII. § 1. *cf. D.* 28, 1, 16 (*Pomp.* 375). *I.* 2, 20, 24. — § 2. *cf. Gai.* 1, 25. 2, 110; 218. — § 3. *cf. supra* 17,1. *Gai.* 1, 23. 2, 110; 275; 286.

propter legem Iuliam. 4. Incerta persona heres institui non potest, uelut hoc modo: QVISQVIS PRIMVS[1] AD FVNVS MEVM VENERIT, HERES ESTO, quoniam certum consilium debet esse testantis. 5. Nec municipium[2] nec municipes heredes institui possunt, quoniam incertum corpus est, et[3] neque cernere uniuersi neque pro herede gerere[4] possunt, ut heredes fiant. senatus consulto tamen concessum est, ut a libertis suis heredes institui possint. sed fideicommissa hereditas municipibus restitui potest; denique hoc senatus consulto prospectum est. 6. Deos heredes instituere non possumus praeter eos, quos senatus consulto constitutionibusue[5] principum instituere concessum est, sicuti Iouem Tarpeium[6], Apollinem Didymaeum Mileti[7], Martem in Gallia, Mineruam Iliensem[8], Herculem Gaditanum, Dianam Efesiam, Matrem deorum Sipylenen, Nemesim[9], quae Smyrnae colitur, et Caelestem Salinensem[10] Carthagini.[11]

7. Seruos heredes instituere possumus, nostros cum libertate, alienos sine libertate, communes cum libertate uel sine libertate. 8. Eum seruum, qui tantum in bonis noster[12] est, nec cum libertate heredem instituere | possumus, quia Latinitatem consequitur, quod 198aβ
non proficit ad hereditatem capiendam. 9. Alienos seruos heredes instituere possumus eos tantum[13], quo-

1) primum *V.* 2) municipium *Hu.* municipia *V.* 3) et *Boecking.* ut *V, quod tuetur Mommsen mutans* possunt *in* possint. 4) cernere *V.* 5) constitutionibusue *Boecking.* constitutionibus *V.* 6) Terpeium *V.* 7) Mileti *Mommsen.* sicuti *V.* 8) Iliensem *Turnebus.* Miliensem *V.* 9) Sipylenen, Nemesim *Otto Jahn.* sipelensim *V.* 10) Salinensem] *cf. C. I. L.* VIII 12258. 11) Carthagini *Cannegieter.* Carthaginis *V.* 12) nostris *Schulting.* 13) tantum *Hugo.* tamen *V.*

§ 4. *cf. infra* 24, 18. *Gai.* 2, 287. — § 5. *cf. infra* 24, 28. *D.* 38, 6, 28 (27) *pr.* (*Iul.* 569). 38, 3, 1, 1 (*Ulp.* 1211). 38, 6, 27 (26) (*Paul.* 1897). *C.* 6, 24, 12 (*a.* 469). *Plin. ep.* 5, 7. *Tac. ann.* 4, 43. — § 6. *cf. Dio Cass.* 55, 2, 7. *C. I. G.* 2824. — §§ 7—12. *cf. Gai.* 2, 185 *sq. I.* 2, 14 *pr.* 1—3. — § 9. *cf. D.* 28, 5, 31 *pr.* (*Gai.* 301). 28, 5, 53 (52) (*Paul.* 1427).

rum cum dominis testamenti factionem habemus. 10. Communis seruus cum libertate recte quidem heres instituitur quasi proprius pro parte nostra[1]; sine libertate autem quasi alienus propter socii partem. 11. Proprius seruus cum libertate heres institutus si quidem in eadem causa permanserit, ex testamento liber et heres fit, id est necessarius. 12. Quod si ab ipso testatore uiuente manumissus uel alienatus sit, suo arbitrio uel iussu emptoris hereditatem adire potest. sed si sine libertate sit institutus, omnino non consistit institutio. 13. Alienus seruus heres institutus si quidem in ea causa permanserit, iussu domini debet hereditatem adire; quod si uiuo testatore manumissus aut alienatus a domino fuerit, aut suo arbitrio aut iussu emptoris poterit adire hereditatem.

14. Sui heredes instituendi sunt uel exheredandi. sui autem heredes sunt liberi, quos in potestate habemus, tam naturales quam adoptiui; item uxor, quae in manu est, et nurus, quae in manu est filii, quem in potestate habemus. 15. Postumi quoque liberi, id est,
198bα qui in utero sunt, | si tales sunt, ut nati in potestate nostra futuri sint, suorum heredum numero sunt. 16. Ex suis heredibus filius quidem neque heres institutus neque nominatim[2] exheredatus non patitur ualere testamentum. 17. Reliquae uero personae liberorum, uelut filia, nepos, neptis, si praeteritae sint, ualet testamentum, *sed*[3] scriptis heredibus adcrescunt, suis quidem heredibus in partem uirilem, extraneis autem in partem dimidiam. 18. Postumi quoque

1) pro parte nostra] propter partem nostram *mavult Hu.* 2) nominatim] nominati quo *Vat.* 3) sed *suppl. Cuiacius*; *deest ap. Gaium quoque* 2, 124.

§ 10. *cf. Paul.* 3, 6, 4. *D.* 28, 5, 7 (*Iul.* 434). 28, 5, 8 (*Iul.* 900). 28, 5, 6, 3 (*Ulp.* 2457). — §§ 14—22. *cf. Gai.* 2, 123 *sq.* *I. tit* 2, 13. 2, 19, 2.

liberi cuiuscumque sexus omissi, quod ualuit testamentum, agnatione[1] rumpunt.[2] 19. Eos, qui in utero sunt, si nati sui heredes nobis futuri sunt, possumus instituere heredes: si quidem post mortem nostram nascantur, ex iure ciuili; si uero uiuentibus nobis, ex lege Iunia[3].

20. Filius, qui in potestate est, si non instituatur heres, nominatim exheredari debet; reliqui sui heredes utriusque sexus aut nominatim aut inter ceteros. 21. Postumus filius nominatim exheredandus est; filia postuma ceteraeque postumae feminae uel nominatim uel inter ceteros, dummodo inter ceteros exheredatis aliquid legetur. 22. Nepotes et pronepotes ceterique masculi postumi praeter filium uel nominatim uel inter ceteros cum adiectione legati sunt exheredandi; sed tutius est tamen nominatim eos exheredari; et id obseruatur magis. |

23. Emancipatos[4] liberos[5] quamuis iure[6] ciuili ne- 198bβ
que heredes instituere neque exheredare necesse sit, tamen praetor iubet, si non instituantur heredes, exheredari, masculos omnes nominatim, feminas uel[7] inter ceteros; alioquin contra tabulas bonorum possessionem eis pollicetur.

24. Inter necessarios heredes, id est seruos cum libertate heredes scriptos, et suos et[8] necessarios, id est liberos, qui in potestate sunt, iure ciuili nihil interest: nam utrique etiam inuiti heredes sunt.[9] sed iure praetorio suis et necessariis heredibus abstinere

---

1) agnitione *V.* 2) rumpuntur *V.* 3) Iunia *Schulting.* Iulia *V.* 4) mancipatos *V.* 5) *post* liberos *circa* 12 *litterae extinctae in V.* utriusque sexus *suppl. Hu.* 6) quamuis iure *Schulting.* qui in re *V.* 7) nominatim uel *inserit Marezoll ex Gaio* 2, 135. 8) sit *V.* 9) fiunt *Boecking. cf. Gai.* 2, 157.

---

§ 19. *cf. Gai.* 2, 134 *cum nostra adnotatione. I.* 2, 13, 2. — § 23. *cf. Gai.* 2, 135; 129. *I.* 2, 13, 3. — § 24. *cf. Gai.* 2, 153; 156; 157; 160. *I.* 2, 19, 1; 2.

se a parentis hereditate permittitur; necessariis autem tantum heredibus abstinendi potestas non datur.

25. Extraneus heres si quidem cum cretione sit heres institutus, cernendo fit heres; si uero[1] sine cretione, pro herede gerendo. 26. Pro herede gerit, qui rebus hereditariis tamquam dominus utitur, uelut qui auctionem[2] rerum hereditariarum facit aut seruis hereditariis cibaria dat. 27. Cretio est certorum dierum spatium, quod datur instituto heredi ad deliberandum, utrum expediat[3] ei adire hereditatem necne, uelut: TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM PROXIMIS, QVIBVS SCIERIS POTERISQVE. NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. 28. Cernere est uerba cretionis dicere ad hunc modum: QVOD ME MEVIVS[4] HEREDEM INSTITVIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE. 29. Sine
199 a α cretione heres institutus | si constituerit nolle se heredem esse, statim excluditur ab hereditate et amplius eam adire non potest. 30. Cum cretione uero heres institutus sicut cernendo fit heres, ita non aliter excluditur, quam si intra diem cretionis non creuerit: ideoque etiamsi constituerit nolle se heredem esse, tamen si supersint dies cretionis, paenitentia actus[5] cernendo heres fieri potest.

31. Cretio aut[6] uulgaris dicitur aut continua: uulgaris, in qua adiciuntur haec uerba: QVIBVS SCIERIS POTERISQVE; continua, in qua non adiciuntur. 32. Ei, qui uulgarem cretionem habet, dies illi dumtaxat[7] computantur, quibus sciuit[8] se heredem institutum esse et potuit cernere; ei uero, qui continuam habet cretionem, etiam illi dies computantur, quibus ignorauit

1) si uero *Cuiacius*. siue *V*. 2) auctionem *Cuiacius*. actionem *V*. 3) expiat *V*. 4) QVOD ME MEVIVS *Boecking*. cum id medius *V*. 5) *cf*. *Gai*. 2, 168 *i*. *f*. 6) aut *Hugo*. autem *V*. 7) dumtaxat *Lachmann*. dantur *V*. 8) sciuit *Hugo*. scit *V*.

§§ 25—32. *cf*. *Gai*. 2, 164—173. — § 26. *cf*. *Paul*. 4, 8, 23(25). *I*. 2, 19, 7. — § 27. *cf*. *infra* § 34. *Gai*. 2, 174.

se heredem institutum aut sciuit quidem, sed non potuit cernere.

33. Heredes aut instituti dicuntur aut substituti: *instituti*[1], qui primo gradu scripti sunt; substituti, qui secundo gradu uel sequentibus heredes scripti sunt, uelut: TITIVS[2] HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS PROXIMIS CENTVM, QVIBVS SCIES POTERISQVE. *QVOD NI*[3] ITA CREVERIS, EXHERES[4] ESTO. TVNC MEVIVS[5] HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS *CENTVM*[6] et reliqua. similiter et deinceps substitui potest.

34. Si sub inperfecta cretione heres institutus sit, id est non adiectis his uerbis: SI NON CREVERIS, EXHERES ESTO, sed si ita: SI NON CREVERIS, TVNC MEVIVS[5] HERES ESTO, cernendo quidem superior inferiorem excludit; non | cernendo autem, sed pro herede 199aβ gerendo in partem admittit substitutum. sed postea diuus Marcus constituit, ut et pro herede gerendo ex asse fiat heres. quod si neque creuerit neque pro herede gesserit, ipse excluditur, et substitutus ex asse fit heres.

[XXIII. QVEMADMODVM TESTAMENTA RVMPVNTVR.]

1. Testamentum iure factum infirmatur duobus modis, si ruptum aut inritum[7] factum sit.

2. Rumpitur testamentum mutatione, id est, si postea aliud testamentum iure factum sit; item agnatione, id est, si suus heres agnascatur, qui neque heres institutus neque ut oportet exheredatus sit. 3. Agnascitur suus heres aut agnascendo aut adoptando aut

---

1) *suppl. Tilius.* 2) uelut TITIVS] uel totius *V.* 3) QVOD NI *suppl. Boecking.* 4) et heres *V.* 5) medius *V.* 6) *suppl. Lachmann.* 7) inritum *Boecking.* in irritum *V.*

---

§ 33. *cf. Gai.* 2, 174—178.

Tit. XXIII. § 1. *cf. I.* 2, 17 *pr. D.* 28, 3, 1 (*Pap.* 40). — § 2. *cf. supra* 22, 14—18. *Gai.* 2, 144. — § 3. *cf. Gai.* 2, ~~138~~; 138—141. 3, 6. *Coll.* 16, 3, 7 (*Paul. Sent.* 4, 8, 7).

in manum conueniendo aut in locum sui heredis succedendo, uelut nepos mortuo filio uel emancipato, aut manumissione, id est, si filius ex prima secundaue[1] mancipatione manumissus reuersus sit in patris potestatem.

4. Inritum[2] fit testamentum, si testator[3] capite diminutus fuerit, aut si iure facto testamento nemo extiterit heres.

5. Si is, qui testamentum fecit, ab hostibus captus sit, testamentum eius ualet, si quidem reuersus fuerit, iure postliminii; si uero ibi decesserit, ex lege Cornelia, quae[4] perinde successionem eius confirmat, atque si in ciuitate decessisset.

6. Si septem signis testium signatum sit testa-
199 b α mentum, licet iure ciuili ruptum uel inritum fac|tum sit, praetor scriptis heredibus iuxta tabulas bonorum possessionem dat, si testator et ciuis Romanus et suae potestatis, cum moreretur, fuit; quam bonorum[5] possessionem cum re, id est cum effectu, habent[6], si nemo alius iure heres sit.

7. Liberis inpuberibus in potestate manentibus, tam natis quam postumis, heredes substituere parentes possunt duplici modo, id est aut eo, quo[7] extraneis, ut si heredes non extiterint liberi, substitutus heres fiat; aut proprio iure, ut[8] si post mortem parentis heredes facti intra pubertatem decesserint, substitutus heres fiat. 8. Etiam exheredatis[9] filiis substituere parentibus licet. 9. Non aliter inpuberi filio substitu-

---

1) secundaue *corr. in V a manu saec. XVI.* secunda *sequente vacuo spatio V man. prim.* secundabit *V man. altera.* 2) in irritum *V.* 3) testor *V.* 4) quae *Cuiacius.* neque *V.* 5) bonam *V.* 6) habetur *V.* 7) quo *Tilius.* cum *V.* 8) ut *Hugo.* id *V.* 9) exhereditates *V.*

§ 4. *cf. Gai.* 2, 145—146. — § 5. *cf. Paul.* 3, 4ᵃ, 8. *I.* 2, 12, 5. — § 6. *cf. Gai.* 2, 119; 147. *infra* 28, 6; 13. — § 7. *cf. Gai.* 2, 179; 183. — § 8. *cf. Gai.* 2, 182.

ere quis heredem potest, quam si sibi[1] heredem instituerit uel ipsum filium uel quemlibet alium.

10. Milites quo modo[2] cumque fecerint testamenta, ualent, id est etiam sine legitima obseruatione. nam principalibus constitutionibus permissum est illis, quo modo cumque uellent, quo modo cumque possent, testari. idque testamentum, quod miles[3] contra iuris[4] regulam fecit, ita demum ualet, si uel in castris mortuus sit uel post missionem intra annum.

[XXIV. DE LEGATIS.]

1. Legatum est, quod legis modo, id est imperatiue, testamento relinquitur. nam ea, quae precatiuo modo relinquuntur, fideicommissa uocantur.

2. Legamus autem quattuor modis: per | uindica- 199bβ
tionem, per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem. 3. Per uindicationem his uerbis legamus: DO LEGO, CAPITO, SVMITO, SIBI[5] HABETO. 4. Per damnationem his uerbis: HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE, DATO, FACITO, HEREDEM MEVM DARE IVBEO. 5. Sinendi modo ita: HERES MEVS DAMNAS ESTO SINERE LVCIVM TITIVM SVMERE ILLAM REM SIBIQUE HABERE. 6. Per praeceptionem sic: LVCIVS TITIVS ILLAM REM PRAECIPITO.

7. Per uindicationem legari possunt res, quae utroque tempore ex iure[6] Quiritium testatoris fuerunt, mortis et quo[7] testamentum faciebat, praeterquam si pondere, numero, mensura contineantur; in his enim satis est, si uel mortis dumtaxat tempore *testatoris*[8]

---

1) sibi quis *V.* sibi prius *Lachmann.* 2) quo modo] commodo *V.* 3) quod miles *Tilius.* cum illis *V.* 4) iure *V.* 5) siue *V.* 6) ius *V.* 7) quo *Bluntschli.* quomodo *V.* 8) *suppl. Lachmann.*

---

§ 10. *cf. Gai.* 2, 109; 114. *D.* 29, 1, 1 *pr.* (*Ulp.* 1178). *I.* 2, 11, 3.

Tit. XXIV. §§ 2—6. *cf. Gai.* 2, 192; 193; 201; 209; 216. — § 7. *cf. Gai.* 2, 196.

fuerint ex iure[1] Quiritium. **8.** Per damnationem omnes res legari possunt, etiam quae non sunt testatoris, dummodo tales sint, quae dari possint. **9.** Liber homo aut res populi aut sacra aut religiosa nec per damnationem legari potest, quoniam dari non potest. **10.** Sinendi modo legari possunt res propriae testatoris et heredis eius. **11.** Per praeceptionem legari possunt res, quae etiam per uindicationem.

11a. Si ea res, quae non fuit utroque tempore testatoris ex iure[1] Quiritium, per uindicationem legata sit, licet iure ciuili non ualeat legatum, tamen senatus consulto Neroniano firmatur[2]; quo cautum est, ut quod minus aptis[3] uerbis legatum est, perinde sit, ac si optimo iure legatum esset[4]: optimum autem ius legati per damnationem est.

200 a α **12.** Si duobus eadem res per uindicationem | legata sit siue[5] coniunctim, uelut: TITIO ET SEIO HOMINEM STICHVM[6] DO LEGO, *siue disiunctim, uelut: TITIO HOMINEM STICHVM DO LEGO, SEIO EVNDEM HOMINEM DO LEGO*[7], concursu partes fiunt[8]; non concurrente[9] altero pars eius iure ciuili[8] alteri adcrescebat: sed post[10] legem Papiam Poppaeam non capientis pars caduca fit. **13.** Si per damnationem eadem res duobus legata sit, si quidem coniunctim, singulis partes debentur et non capientis pars iure ciuili in hereditate[11] remanebat, nunc autem caduca fit; quod si disiunctim, singulis solidum debetur.

---

1) ius *V.* 2) firmatur *V.* confirmatur *Hu.* 3) aptis *Victorius.* pactis *V.* 4) est *V.* 5) si uero *V.* 6) istico *V.* 7) siue disiunctim—do lego, *quae verba supplevit Hugo ante verba* 'legata sit', *huc transtulit Vahlen.* 8) iure ciuili concursu partes fiebant *V.* '*sed hoc non tantum iure civili nec modo olim eveniebat.*' *Hu., qui* iure ciuili *post sequens* pars eius *transposuit et* fiebant *mutavit in* fiunt. 9) currente *V.* 10) per *mavult Hu.* 11) hereditatem *V.*

---

§ 8. *cf. Gai.* 2, 197; 202. — § 10. *cf. Gai.* 2, 210. — § 11. *cf. Gai.* 2, 220 *sq.* — § 11a. *cf. Gai.* 2. 197; 218. — § 12. *cf. Gai.* 2, 199; 206 *sq.* — § 13. *cf. Gai.* 2, 205.

14. Optione autem[1] legati per uindicationem data legatarii electio est, ueluti: HOMINEM OPTATO, ELEGITO[2], idemque est et si tacite ——————————
HOMINEM —————— HERES ——————
HOMINEM DARE[3], heredis electio est, *quem*[4] uelit dare.

15. Ante heredis institutionem legari non potest, quoniam *uis*[5] et potestas testamenti ab heredis institutione incipit. **16.** Post mortem heredis legari non potest, ne ab heredis herede legari uideatur, quod iuris ciuilis ratio non patitur. in[6] mortis autem heredis tempus legari potest, uelut: CVM HERES MORIETVR.[7]

17. Poenae causa legari non potest. poenae autem causa legatur, quod coercendi heredis *causa*[8] relinquitur, ut faciat quid[9] aut non faciat, non ut *ad*[10] legatarium pertineat, ut puta hoc modo: SI FILIAM TVAM IN MATRIMONIVM[11] TITIO CONLOCAVERIS, DECEM MILIA[12] SEIO DATO.

18. Incertae personae legari non potest, ueluti: QVICVMQVE FILIO MEO FILIAM SVAM IN MATRIMONIVM[11] CONLOCAVERIT, EI HERES MEVS[13] TOT MILIA[14] DATO.

---

1) *'est enim haec species complurium rerum in una persona concurrentium quodammodo contraria superiori, in qua plures personae in una re concurrebant.' Hu.* 2) ueluti—elegito *post* data *transposuit Hu. mutans* veluti *in* velut Titius. 3) *lacunas codicis V ita explevit Lachmann:* si tacite data sit optio hoc modo: TITIO HOMINEM DO LEGO. si uero per damnationem, uelut HERES MEVS DAMNAS ESTO (TITIO *add. Hu.*) HOMINEM DARE. 4) *suppl. Cuiacius; vacuo spatio relicto om. V.* 5) *suppl. Cannegieter.* 6) et *V.* 7) morietur *Lachmann.* moriatur *V.* 8) *suppl. Tilius.* 9) quid *Cuiacius.* quidem *V.* 10) *suppl. Cuiacius.* 11) matrimonio *V.* 12) decem milia *Tilius.* decemi *V*[a], decimi *V*[b]. 13) heres meus *Schulting.* homini *V.* 14) milia *Tilius.* mi *V sequente spatio vacuo.*

---

§ 14. *cf. I.* 2, 20, 22; 23. *D. tit.* 33, 5 (de optione legata). *C.* 6, 43, 3 (*a.* 531). — § 15. *cf. Gai.* 2, 229. *Paul.* 3, 6, 2. — § 16. *cf. Gai.* 2, 232. *Paul.* 3, 6, 5; 6. — § 17. *cf. Gai.* 2, 235. — § 18. *cf. Gai.* 2, 238. *supra* 22, 4.

sub certa tamen demonstratione incertae personae
200 a β legari potest, uelut: EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIMVS[1] AD FVNVS MEVM VENERIT, EI HERES MEVS ILLVD DATO.

19. Neque ex falsa demonstratione neque ex falsa causa legatum infirmatur. falsa demonstratio est uelut: ILLVM[2] FVNDVM, QVEM A TITIO EMI, DO LEGO, cum is fundus a Titio emptus non sit. falsa causa est uelut: TITIO, QVONIAM NEGOTIA MEA CVRAVIT, FVNDVM DO LEGO, ut[3] negotia eius numquam Titius curasset.

20. A legatario legari non potest. 21. Legatum ab eo tantum dari potest, qui *heres institutus est*[4]: ideoque filio familiae herede instituto uel seruo neque a patre neque a domino legari potest. 22. Heredi a semet ipso legari non potest. 23. Ei, qui in potestate, manu mancipioue est scripti heredis, sub condicione legari potest, ut requiratur, *an*[5] quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit. 24. Ei, cuius in potestate, manu mancipioue est heres scriptus, legari [non][6] potest.

25. Sicut singulae res legari possunt, ita uniuersarum quoque summa legari potest, ut puta *hoc*[7] modo: HERES MEVS CVM TITIO HEREDITATEM MEAM PARTITO, DIVIDITO; quo casu dimidia pars bonorum legata uide-

---

1) primus *Boecking.* primo *V.* 2) illum *Hu.* Titio *V.* 3) cum *Cuiacius.* 4) heres institutus est *suppl. Hu.; in V spatium vacuum.* 5) *suppl. ex Inst.* 6) *del. Cuiacius.* 7) *suppl. Erb.*

---

§ 19. *cf. I.* 2, 20, 30; 31. — § 20. *cf. Gai.* 2, 271; 260. — § 21. *cf. infra* 25, 10. — § 22. *cf. D.* 30, 18 (*Iul.* 451). 30, 116, 1 (*Flor.* 34). 30, 34, 11 (*Ulp.* 2615). — § 23. *cf. I.* 2, 20, 32. *Gai.* 2, 244. — § 24. *cf. Gai.* 2, 245. *I.* 2, 20, 33. *D.* 30, 91 *pr.* (*Iul.* 520). 36, 2, 17 (*Iul.* 522). 30, 25 (*Paul.* 1639). — § 25. *cf. Gai.* 2, 254. *D.* 30, 104, 7 (*Iul.* 888). 30, 26, 2 (*Pomp.* 448). 36, 1, 23(22), 5 (*Ulp.* 109). 50, 16, 104, 1 (*Ulp.* 2539). 30, 27 *et* 31, 8, 5 (*Paul.* 1170). 31, 9 (*Mod.* 268). *Cic. pro Caec.* 4, 12. 5, 13; 15. *pro Cluentio* 7, 21. *de leg.* 2, 20, 50. *C. I. L.* VI 1527 (= *Bruns* I[6], 282) *col.* I *l.* 20. *C. I. L.* VI 10230 (= *Bruns* I[6], 287) *l.* 4. *infra* 25, 15.

tur: potest autem et alia pars, uelut tertia uel quarta, legari. quae species partitio *appellatur.*[1]

26. Usus fructus legari potest iure ciuili earum rerum, quarum salua substantia utendi fruendi potest esse facultas; et tam singularum rerum, quam plurium[2], item[3] partis.[4] 27. Senatus consulto cautum est, ut etiam si earum rerum, quae in abusu continentur, ut puta | uini, olei, tritici, usus fructus legatus sit, lega- 200 b α tario res tradantur, cautionibus interpositis de restituendis eis, cum usus fructus ad legatarium pertinere desierit.

28. Ciuitatibus omnibus, quae sub imperio populi Romani[5] sunt, legari potest; idque a diuo Nerua introductum, postea a senatu auctore[6] Hadriano diligentius constitutum est.

29. Legatum, quod datum est, adimi potest uel eodem testamento uel codicillis testamento confirmatis, dum tamen eodem modo adimatur, quo modo datum est.

30. Ad heredem legatarii legata non aliter transeunt, nisi si iam die legatorum cedente legatarius decesserit. 31. Legatorum, quae pure uel in diem certum relicta sunt, dies cedit antiquo quidem iure ex mortis testatoris tempore, per legem autem Papiam Poppaeam[7] ex apertis tabulis testamenti; eorum uero, quae sub condicione relicta sunt, cum condicio extiterit.

---

1) *suppl. manus saec. XVI. in V.* 2) plurimum *V.* 3) item *Heise.* id est *V.* 4) patis *V.* 5) populi Romani *Cuiacius.* praetoriani *V.* 6) *num addendum* diuo? *cf. supra* 3, 3. 7) Papiam Poppaeam] po * peam papeam *V.*

---

§ 26. *cf. I.* 2, 4 *pr. D.* 33, 2, 43 (*Ven.* 5). *Cic. top.* 3, 17. *pro Caec.* 4, 11. — § 27. *cf. I.* 2, 4, 2. *D. tit.* 7, 5. — § 28. *cf. D.* 30, 32, 2 (*Ulp.* 2614). 30, 122 *pr.* (*Paul.* 1430). 30, 117 (*Marcian.* 157). *C. I. L.* X 5056 (*Bruns* I⁶, 309). — § 29. *cf. I.* 2, 21 *pr. supra* 2, 12. — § 30. *cf. D.* 36, 2, 5 *pr.* (*Ulp.* 2603). — § 31. *cf. D.* 36, 2, 5, 1; 2 (*Ulp.* 2603). *C.* 6, 51, 1 c; 5 (*a.* 534). *Paul.* 4, 6, 3. — § 32. *cf. Gai.* 2, 227.

32. Lex Falcidia iubet non plus quam dodrantem totius patrimonii legari, ut omni modo quadrans integer apud heredem remaneat.

33. Legatorum perperam solutorum repetitio non est.

[XXV. DE FIDEICOMMISSIS.]

1. Fideicommissum est, quod non ciuilibus uerbis, sed precatiue relinquitur nec ex rigore iuris[1] ciuilis proficiscitur, sed ex uoluntate datur relinquentis. 2. Verba fideicommissorum in usu fere[2] haec sunt:
200 b β FIDEI COMMITTO, PETO, | VOLO DARI et similia. 3. Etiam nutu relinquere[3] fideicommissum usu[4] receptum est. 4. Fideicommissum relinquere possunt, qui testamentum facere possunt, licet non fecerint: nam et[5] intestato[6] quis moriturus fideicommissum relinquere potest. 5. Res per fideicommissum relinqui possunt, quae etiam per damnationem legari possunt. 6. Fideicommissa dari possunt his, quibus[7] legari potest. 7. Latini Iuniani fideicommissum capere possunt, licet legatum capere non possint. 8. Fideicommissum et ante heredis institutionem et post mortem heredis et codicillis etiam non confirmatis testamento dari potest, licet *ita*[8] legari non possit. 9. Item Graece fideicommissum scriptum ualet, licet legatum Graece scriptum non ualeat. 10. Filio, qui in potestate est, seruoue heredibus in-

1) iure *V*. 2) uere *V*. 3) relinqui posse *Hu*. 4) usu *Hugo*. in usu *V*. 5) nam et *V teste Kruegero*. nam *V secundum Boeckingium*. 6) intestato *Cuiacius*. intestatu *V*. 7) his quibus *Tilius*. hi qui *V*. 8) *suppl. Hu*.

§ 32. *cf. Gai*. 2, 227. — § 33. *cf. Gai*. 2, 283. *I*. 3, 27, 7. Tit. XXV. § 1. *cf. supra* 24, 1. *I*. 2, 20, 3. 2, 23, 1; 12. — § 2. *cf. Gai*. 2, 49. *Paul*. 4, 1, 5; 6. — § 3. *cf. D*. 32, 21 *pr*. (*Paul. Sent*. 4, 1, 6ᵃ). *C*. 6, 42, 22 (*a*. 293). — § 4. *cf. Gai*. 2, 270. *D*. 30, 2 (*Ulp*. 1846). — § 5. *cf. supra* 24, 8; 25. *Gai*. 2, 260—262. *Paul*. 4, 1, 7; 8. — § 6. *cf. Gai*. 2, 285 *sq*. — § 7. *cf. Gai*. 2, 275. — § 8. *cf. Gai*. 2, 270ᵃ. *I*. 2, 20, 35. — § 9. *cf. Gai*. 2, 281. *D*. 32, 11 *pr*. (*Ulp*. 1857). — § 10. *cf. supra* 24, 21.

stitutis, seu his legatum sit, patris uel domini fidei committi potest, quamuis ab eo legari non possit. 11. Qui testamento heres institutus est, codicillis etiam non confirmatis rogari potest, ut[1] hereditatem totam uel ex parte alii restituat, quamuis directo heres institui ne quidem confirmatis codicillis possit. 12. Fideicommissa non per formulam petuntur, ut legata, sed cognitio est[2] Romae quidem consulum aut praetoris, qui fideicommissarius[3] uocatur, in prouinciis uero praesidis prouinciae.[4] 13. Poenae causa[5] uel incertae personae ne quidem fideicommissa dari possunt.

14. Is, qui | rogatus est alii restituere hereditatem, 201aα
lege quidem Falcidia *locum*[6] non habente, quoniam non plus puta quam dodrantem restituere rogatus est, ex Trebelliano senatus consulto restituit, ut ei et in eum dentur actiones, cui restituta est hereditas. lege autem Falcidia interueniente, quoniam plus dodrantem uel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit[7], ex Pegasiano senatus consulto restituit, ut deducta parte quarta ipsi[8], qui scriptus est heres, *et*[9] in ipsum actiones conseruentur, is autem, qui recipit hereditatem, legatarii loco habeatur. 15. Ex Pegasiano senatus consulto restituta hereditate commoda et incommoda hereditatis communicantur inter heredem et eum, cui reliquae partes restitutae sunt, interpositis stipulationi-

---

1) ut *Vahlen.* uel ut *V.* uel *post* hereditatem *transposuit Roeder.* 2) cognitio est] cognitione *Hu. coll. D.* 6, 1, 1, 2. 4, 4, 13, 1. 21, 2, 39 *pr.* 3) fideicommissarius *Tilius.* fideicommisso *V. cf. C. I. L.* VI 1254 (*Dessau* 1179). 4) praesidis prouinciae *Lachmann.* praesidibus prouinciarum *V.* praesidum prouinciarum *Tilius.* 5) causa causa *V manu prima; alterum* causa *del. man. sec.* 6) *suppl. Tilius.* 7) est *Hugo.* 8) ipsi *Hugo.* ipse *V.* 9) *suppl. Hugo.*

---

§ 11. *cf. Gai.* 2, 273. — § 12. *cf. Gai.* 2, 278. *Paul.* 4, 1, 18. *I.* 2, 23, 1. — § 13. *cf. Gai.* 2, 288; 287. — § 14. *cf. Gai.* 2, 255. *Paul.* 4, 2, 1. — § 15. *cf. Gai.* 2, 254. *Paul.* 4, 3, 1. *supra* 24, 25.

bus ad exemplum partis et pro parte stipulationum. partis autem et pro parte stipulationes proprie dicuntur, quae de lucro et damno communicando solent interponi inter heredem et legatarium partiarium, id est, cum quo partitus[1] est heres. 16. Si heres damnosam hereditatem dicat, cogitur[2] a praetore adire et restituere totam, ita ut ei et in eum[3], qui recipit hereditatem, actiones dentur, proinde atque si ex Trebelliano senatus consulto restituta fuisset. idque ut ita fiat, Pegasiano senatus consulto cautum.

17. Si quis in fraudem tacitam fidem adcommo-
201 a β dauerit, ut non capienti fideicommissum restituat, | nec quadrantem eum deducere senatus censuit nec caducum uindicare ex eo testamento, si liberos habeat.

18. Libertas dari potest per fideicommissum.

[XXVI. DE LEGITIMIS HEREDIBVS.[4]]

1. Intestatorum ingenuorum[5] hereditates pertinent[6] primum ad suos heredes, id est liberos, qui in potestate sunt, ceterosque, qui[7] liberorum loco sunt; si sui heredes non sunt[8], ad consanguineos, id est fratres et sorores ex eodem patre; si nec hi sunt, ad reliquos agnatos proximos, id est cognatos[9] uirilis sexus per mares descendentes eiusdem familiae: id enim cautum est lege duodecim tabularum hac: SI INTESTATO[10] MORI-

---

1) partibus *V.* partiri iussus *Hu.* 2) cogitur *Hugo.* cogetur *V.* 3) eo *V.* 4) hereditatibus *Coll.* 16, 4, 1. 5) ingenuorum *V.* gentiliciorum *Coll., quod Ulpiani esse censent Lachmann, Mommsen, alii.* 6) pertinent *Coll.* pertinet *V.* 7) qui *Coll. cod. Berol.* qui in *V. Coll. cod. Vindob.* 8) sunt *V.* sint *Coll.* 9) proximos id est cognatos *om. Coll.* 10) intestatus *Coll.*

---

§ 16. *cf. Gai.* 2, 258. *Paul.* 4, 4, 4. — § 17. *cf. D.* 34, 9, 10 (*Gai.* 475). 34, 9, 11 (*Pap.* 235). 49, 14, 48 *pr.* (*Paul.* 72). 49, 14, 49 (*Paul.* 2055). 35, 2, 59, 1 (*Mod.* 128). — § 18. *cf. supra* 2, 7. *Gai.* 2, 263.

Tit. XXVI. § 1. = *Coll.* 16, 4, 1. *cf. Coll.* 16, 3, 3 (*Paul Sent.* 3, 4, 3). *Gai.* 3, 1; 9 = *Coll.* 16, 2, 1; 9.

TVR, CVI SVVS[1] HERES NEC *ESCIT*[2], AGNATVS PROXIMVS FAMILIAM[3] HABETO. 1ª. *Si agnatus defuncti non sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem uocat his uerbis:* *SI AGNATVS NEC ESCIT, GENTILES FAMILIAM HABENTO.* *nunc nec gentilicia iura in usu sunt.*[4]

2. Si defuncti[5] sit filius *et*[6] ex altero filio iam mortuo[7] nepos unus uel etiam plures, ad omnes hereditas pertinet, non ut in capita diuidatur, sed in stirpes, id est, ut filius solus mediam partem habeat et nepotes, quotquot sunt, alteram dimidiam: aequum est enim nepotes in patris sui locum[8] succedere et eam partem habere, quam pater eorum, si uiueret, habiturus esset.

3. Quamdiu suus heres speratur heres fieri posse, tamdiu locus agnatis non est; uelut si uxor defuncti praegnans sit aut filius apud hostes sit.

4. Agnatorum hereditates diuiduntur in capita; uelut si sit fratris[9] filius et alterius fratris duo pluresue[10] | liberi, quotquot sunt ab utraque parte personae, 201 b *α*
tot fiunt portiones, ut singuli singulas capiant. 5. Si plures eodem gradu sint[11] agnati et quidam eorum hereditatem ad se pertinere noluerint uel, antequam adierint, decesserint, eorum pars adcrescit his, qui adierunt[12]; quod si nemo eorum adierit, ad insequentem gradum ex lege hereditas non transmittitur, quoniam

1) cui suus *V.* cuius *Coll.* 2) escit *Charondas; om. lacuna vacua relicta V.* est *Coll.* 3) familiam *Coll. cod. Vindob.* familia *Coll. cod. Berol.* familiae *V.* 4) si agnatus — usu sunt *suppl. ex Collatione, ubi videas varietatem lectionis.* 5) defunctus *V.* 6) *suppl. Cuiacius.* 7) iam mortuo *Cuiacius.* mortuo iam *V.* 8) locum *Hugo.* loco *V.* 9) frater *V.* 10) plures uel *V.* 11) sint *Hugo.* sunt *V.* 12) adierunt *Hugo.* adierint *V.*

§ 1ª. = *Coll.* 16, 4, 2. *cf. Gai.* 3, 17. *Cic. de orat.* 1, 39, 176. *Catull.* 68, 123. *Plin. paneg.* 37. — § 2. *cf. Gai.* 3, 8. *Coll.* 16, 3, 9 (*Paul. Sent.* 8, 4, 9). — § 3. *cf. D.* 29, 2, 30, 1 (*Ulp.* 2494). 5, 4, 3 (*Paul.* 1233). — § 4. *cf. Gai.* 3, 16. *Coll.* 16, 3, 19 (*Paul. Sent.* 4, 8, 19). — § 5. *cf. Paul.* 4, 8, 24(26). *Gai.* 3, 12; 22.

in legitimis hereditatibus successio non est. **6.** Ad feminas ultra consanguineorum gradum legitima hereditas non pertinet; itaque soror fratri sororiue[1] legitima heres fit. **7.** Ad liberos matris intestatae hereditas ex lege duodecim tabularum non pertinebat, quia feminae suos heredes non habent; sed postea imperatorum Antonini[2] et Commodi oratione in senatu recitata id actum est, ut sine in manum conuentione matrum legitimae hereditates ad filios pertineant, exclusis consanguineis et reliquis agnatis. **8.** Intestati filii hereditas ad matrem ex lege duodecim tabularum non pertinet; sed si ius liberorum habeat, ingenua trium, libertina quattuor, legitima heres fit ex senatus consulto Tertulliano, si tamen ei filio neque suus heres sit quiue inter suos heredes ad bonorum possessionem a praetore uocatur, neque pater, ad quem lege hereditas bonorumue possessio cum re pertinet, neque frater consanguineus. quod si soror consanguinea sit, ad utrasque pertinere iubetur hereditas.

201 b β [XXVII. DE LIBERTORVM SVCCES|SIONIBVS VEL BONIS.[3]]

1. Libertorum intestatorum hereditas primum ad suos heredes pertinet, deinde ad eos, quorum liberti sunt, uelut patronum, patronam liberosue patroni.

1) sorori uel *V*. 2) imperatorum Antonini] imp. Antoninus *V*. 3) *'recte se habent haec vocabula a Boeckingio uncis inclusa ostenduntque hunc titulum factum esse, quo tempore in sequentibus non modo de civium Rom., sed etiam de Latinorum libertorum successionibus agebatur; horum enim magis bona sunt, quae iure peculii ad manumissorem pertinent, quam, ut illorum, hereditas et successio.' Hu.*

§ 6. *cf. Gai.* 3, 14; 23. *Coll.* 16, 3, 16; 20 (*Paul. Sent.* 4, 8, 16; 20). — § 7. *cf. I. tit.* 3, 4 (*de S. C. Orfit.*). imp. Antonini et Commodi oratione] *a.* 178. — § 8. *cf. Gai.* 3, 24; 33[a]. *I.* 3, 3 *pr.*; 2; 3. *Paul.* 4, 9, 1.
Tit. XXVII. § 1. *cf. D.* 38, 16, 3 *pr.* (*Ulp.* 2525).

2. Si sit patronus et alterius patroni filius, ad solum patronum[1] hereditas pertinet. 3. Item patroni filius patroni nepotibus obstat. 4. Ad liberos patronorum hereditas defuncti pertinet, ita ut[2] in capita, non in stirpes diuidatur.

5. Legitimae hereditatis ius, quod ex lege duodecim tabularum descendit, capitis minutione amittitur.

[XXVIII. DE POSSESSIONIBVS DANDIS.]

1. Bonorum possessio datur aut contra tabulas testamenti aut secundum[3] tabulas *aut*[4] intestati.

2. Contra tabulas bonorum possessio datur liberis emancipatis testamento praeteritis, licet legitimo *iure*[5] non ad eos pertineat hereditas. 3. Bonorum possessio contra tabulas liberis tam naturalibus quam adoptiuis datur; sed naturalibus quidem emancipatis, non tamen et illis, qui in adoptiua familia sunt; adoptiuis autem his tantum, qui in potestate manserunt. 4. Emancipatis liberis ex edicto datur bonorum possessio, si parati sunt[6] cauere fratribus[7] suis, qui in potestate manserunt, bona, quae moriente patre habuerunt, se conlaturos.

5. Secundum tabulas bonorum possessio datur scriptis heredibus, scilicet si eorum, quibus contra tabulas competit, nemo sit aut petere nolint.[8] 6. Etiam|si 202 a α

1) patrum *V*. 2) ita ut *Cannegieter*. aut *V*. 3) secundum *Bluntschli*. aduersus *V*; *cf. supra* 20, 14. 4) *suppl. Cuiacius*. 5) *suppl. Lachmann*. 6) sint *Hu*. 7) fratribus *Cuiacius*. patribus *V*. 8) nolint *Tilius*. nollent *V*. uoluerit *Hu*.

§§ 2. 3. *cf. Gai.* 3, 60. *Paul.* 3, 2, 1. *I.* 3, 7, 3 *i. f.* *D.* 38, 2, 23, 1 (*Iul.* 414). — § 4. *cf. Gai.* 3, 61. *Paul.* 3, 2, 3. — § 5. *cf. Gai.* 3, 27; 51.

Tit. XXVIII. § 1. *cf. D.* 37, 1, 6, 1 (*Paul.* 575). *I.* 3, 9 *pr.*; § 1. — § 3. *cf. I.* 2, 13, 4. — § 4. *cf. Coll.* 16, 7, 2 (*Ulp.* 1927). *Paul.* 5, 9, 4. — § 5. *cf. D.* 37, 11, 2 *pr.* (*Ulp.* 1146). — § 6. *cf. Gai.* 2, 119. *supra* 23, 6.

iure ciuili non ualeat testamentum, forte quod familiae mancipatio uel nuncupatio defuit, si signatum testamentum sit non minus quam septem testium ciuium Romanorum signis, bonorum possessio datur.

7. Intestati[1] datur bonorum possessio per septem gradus: primo gradu liberis; secundo legitimis heredibus; tertio proximis cognatis; quarto familiae patroni; *quinto*[2] patrono, patronae, item liber*is* *parentibus*ue[3] patroni patronaeue; sexto uiro, uxori; septimo cognatis manumissoris, quibus per legem Furiam plus mille asses capere licet: et si nemo sit, ad quem bonorum possessio pertinere possit, aut sit quidem, sed ius suum omiserit, populo bona deferuntur ex lege Iulia caducaria. 8. Liberis bonorum possessio datur tam his, qui in potestate usque in mortis tempus fuerunt, quam emancipatis; item adoptiuis, non tamen etiam in adoptionem[4] datis. 9. Proximi cognati bonorum possessionem accipiunt non solum per feminini sexus personam cognati, sed etiam agnati capite diminuti[5]: nam licet legitimum ius agnationis capitis minutione amiserint, natura tamen cognati manent.

10. Bonorum possessio datur parentibus et liberis intra annum, ex quo petere potuerunt, ceteris intra centum dies. 11. Qui omnes intra id tempus si non petierint bonorum possessionem, sequens gradus ad-
202 a β mittitur, perinde atque si superiores non | essent; idque per septem gradus fit.

12. Hi, quibus ex successorio edicto bonorum pos-

1) intesti *V.* 2) *suppl. Cuiacius.* 3) liberis parentibusue *Cuiacius.* liberosue *V.* 4) adoptione *V.* 5) diminutia *V.*

§ 7. *cf. I.* 3, 9, 3 *cum Theophilo* (*p.* 303 *sq. Ferr.*). *Coll.* 16, 9, 1 (*Ulp.* 1929). *Gai.* 2, 150. — § 8. *cf. Gai.* 3, 26. *D.* 38, 6, 5 (*Pomp.* 429). 38, 6, 1, 6 (*Ulp.* 1196). 38, 6, 4 (*Paul.* 1627). 38, 15, 1, 2 (*Mod.* 120). — § 9. *cf. Gai.* 3, 27; 30. — § 10. *cf. I.* 3, 9, 9. — § 11. *cf. I.* 3, 9, 10(5). — § 12. *cf. Gai.* 3, 32; 80. 4, 34.

sessio datur, heredes quidem non sunt, sed heredis loco constituuntur beneficio praetoris. ideoque seu ipsi agant seu cum his agatur, ficticiis actionibus opus est, in quibus heredes esse finguntur.

13. Bonorum possessio aut cum re datur[1] aut sine re: cum re, *cum*[2] is, qui accepit, cum effectu bona retineat; sine re, cum alius iure ciuili euincere hereditatem possit; ueluti si suus heres intestati *bonorum possessionem petere noluerit, competit agnato*[3] bonorum possessio sine re, quoniam suus heres euincere hereditatem iure legitimo possit.[4]

[XXIX. DE BONIS LIBERTORVM.]

1. Ciuis Romani liberti hereditatem lex duodecim tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit: ideoque siue testamento facto decedat, licet suus heres ei non sit, seu intestato, et suus heres ei sit, quamquam[5] non naturalis, sed uxor puta, quae in manu fuit, uel adoptiuus filius, lex patrono nihil praestat. sed ex edicto praetoris, seu testato[6] libertus moriatur, ut aut nihil aut minus quam partem dimidiam bonorum patrono relinquat, contra tabulas testamenti partis dimidiae[7] bonorum possessio illi datur, nisi libertus aliquem ex naturalibus liberis successorem sibi relinquat; | siue intestato decedat et 202 b α
uxorem forte in manu uel adoptiuum filium relinquat, aeque partis mediae bonorum possessio contra suos heredes patrono datur.

2. In bonis libertae patrono nihil iuris ex edicto

1) aut cum re datur] autem reddatur *V*. 2) *suppl. Hugo*. 3) bonorum—agnato *supplevimus*; *cf. Gai.* 2, 37. 4) potest *Hu*. 5) quamquam *Vahlen*. quam *V*. 6) testato *Cuiacius*. testamento *V*. 7) dimidiam *V*.

§ 13. *cf. Gai.* 3, 35—37. *supra* 23, 6. 26, 8.
Tit. XXIX. § 1. *cf. Gai.* 3, 40; 41. — § 2. *cf. Gai.* 3, 43. 1, 192.

datur. itaque ————[1] seu intestata moriatur liberta, semper ad eum hereditas pertinet, licet liberi sint libertae, quoniam non sunt sui heredes matri, ut obstent[2] patrono. 3. Lex Papia Poppaea postea libertas quattuor liberorum iure tutela patronorum liberauit; et cum intulerit iam posse eas[3] sine auctoritate patronorum testari, prospexit, ut pro numero liberorum libertae superstitum[4] uirilis pars patrono debeatur. 4. Liberi patroni uirilis sexus eadem iura in bonis libertorum parentum suorum habent, quae et ipse patronus. 5. Feminae uero ex lege quidem duodecim tabularum perinde[5] ius habent atque masculi patronorum liberi; contra tabulas autem testamenti[6] liberti aut ab intestato contra suos heredes non naturales bonorum possessio eis non competit; sed si ius trium liberorum habuerunt[7], etiam haec[8] iura ex lege Papia Poppaea nanciscuntur. 6. Patronae in[9] bonis libertorum illud ius tantum habebant[10], quod lex duodecim tabularum introduxit; sed postea lex Papia *ingenuae* patronae[11] |
202bβ duobus liberis honoratae, libertinae tribus, id iuris dedit, quod patronus habet ex edicto. 7. Item ingenuae[12] trium liberorum iure honoratae eadem lex id ius dedit, quod ipsi patrono tribuit.

1) *lacunam indicavit Lachmann. quam sic fere explere licet:* siue testanti libertae auctoritatem adcommodet patronus, eo inuito nemo heres institui potest. 2) ut obstent *Lachmann.* obstit *V.* 3) ea *V.* 4) subprestitum *V.* 5) idem *Hu.* 6) testamento *V.* 7) habuerint *Hugo.* 8) hac *V.* 9) patronae in *Cannegieter.* paternae ex *V.* 10) habebant *Hugo.* habeant *V.* 11) ingenuae patronae *Bluntschli.* patronae ingenuae *Tilius.* patronae *V.* 12) ingenuae *Goeschen.* ingenui *V.*

§ 3. *cf. Gai.* 3, 44. — § 4. *cf. Gai.* 3, 45. — § 5. *cf. Gai.* 3, 46; 47. — § 6. *cf. Gai.* 3, 49; 50. — § 7. *cf. Gai.* 3, 50.

FRAGMENTA
LIBRI SINGVLARIS REGVLARVM
EXTRA CODICEM VATICANVM SERVATA.

A.[1]

[DE INIVRIIS.]

Iniuria si quidem atrox: id est grauis, *non*[2] est, non sine iudicis arbitrio aestimatur. atrocem autem aestimare solere praetorem, idque colligi[3] ex facto, ut puta si uerberatus uel uulneratus quis fuerit et reliqua.[4]

B.[5]

Actionum genera sunt duo: in rem, quae dicitur uindicatio, et in personam, quae condictio appellatur.[6] in rem actio est, per quam rem nostram, quae ab alio possidetur, petimus; et semper aduersus eum est, qui rem possidet. in personam actio est, qua cum eo agimus, qui obligatus est nobis ad faciendum aliquid uel dandum; et semper aduersus eundem locum habet. 1. Actionum autem quaedam ex contractu, quaedam ex facto, quaedam in factum sunt. ex contractu actio est, quotiens quis sui lucri causa cum aliquo contrahit, ueluti emendo uendendo, locando conducendo et ceteris similibus. ex facto actio est, quotiens ex eo teneri quis incipit, quod ipse admisit, ueluti furtum uel iniuriam commisit uel damnum dedit. in factum actio dicitur, qualis est exempli gratia actio, quae datur patrono aduersus libertum, a quo contra edictum praetoris in ius uocatus est.[7] 2. Omnes autem actiones aut ciuiles dicuntur aut honorariae.

---

1) *ex Coll.* 2, 2, 1, *ubi inscriptio est:* Ulpianus libro singulari regularum sub titulo de iniuriis. 2) *suppl. Hu.* 3) colligit (*vel* collegit) *codd. duo.* 4) *cf. Gai.* 3, 224. *Gell.* 20, 1, 37 *sq.* (*supra p.* 104). — 5) *ex Dig.* 44, 7, 25, *ubi inscribitur:* Ulpianus libro singulari regularum. 6) *cf. Gai.* 4, 5. 7) *cf. Gai.* 4, 46.

II.

VLPIANI INSTITVTIONVM FRAGMENTA.

A.

FRAGMENTA VINDOBONENSIA.

EDITORVM PRAEMONITVM.

Anno 1835 Stephanus Endlicher in bibliotheca Vindobonensi, cui tum praeerat, lacinias membranaceas invenit, in quibus fragmenta Institutionum Ulpiani saec. V. aut VI. scripta erant, ac primus edidit eodem anno. post eum Theodorus Mommsen et Paulus Krueger eas denuo examinaverunt et ediderunt, ille in Zeitschr. f. gesch. Rechtswissenschaft XV, 1850, 372—382 (= Jur. Schriften II, 56—63), hic in Kritische Versuche im Gebiete des römischen Rechts, Berolini 1870, p. 140—172. laciniae tres maiores sunt frustula duorum foliorum inter se cohaerentium, quorum inferior pars, in tres schedas dissecta, continens octonos versus servata est. praeterea tria frustula inter se non cohaerentia exstant, cuius unum est pars suprema folii alterius. duo folia olim non continuo ita se excepisse, ut intimum fasciculi par foliorum efficerent, sed inter ea aut duo aut quattuor folia intercessisse Krueger luculenter demonstravit. pertinere fragmenta ad Ulpiani Institutiones apparet tam ex schedulis ipsis, in quarum una legitur superscriptio: LIB. I[us] ULP. INST., quam ex traditis verbis fragmenti primi, quae redeunt Dig. 43, 26, 1. num omnia fragmenta libri primi sint, in dubio remanet.

EX LIBRO PRIMO.

FR. I.

1. [1]*Precarium est, quod precibus petenti utendum conceditur tamdiu, quamdiu is, qui concessit, patitur. quod genus liberalitatis*[2] *ex iure gentium descendit. et distat a donatione eo, quod qui donat, sic dat, ne recipiat; at qui precario concedit, sic dat quasi tunc recepturus, cum sibi libuerit precarium soluere. et est simile commodato: nam et qui commodat rem, sic commodat, ut non faciat rem accipientis, sed ut ei ut*|i re commo- f. I. a. fin.
data permittat.

2. Locatum quoque et conductum ius gentium induxit. nam ex quo coepimus possessiones proprias et res habere, et locandi ius nancti sumus et conducendi res alienas; et is, qui conduxit, iure gentium tenetur ad mercedem ex|*soluendam*[3].

FR. II.

1. . . . . *non eadem*[4] | *nummorum corpora*[5] reddis, f. I. b. fin.
quae accepisti, sed aliam pecuniam eiusdem quantitatis. mutuae autem dari possunt res non aliae, quam quae pondere, numero, mensura continentur.

2. Depositi quoque utilitatem ius gentium prodidit, ut quis custodiendam rem suam animalem uel | . . . .

EX LIBRO INCERTO.

FR. III.

1. . . . *com*|paratum est interdictum, uelut cui ini- f. II. a init.
tium est. . .

---

1) *suppl. ex D.* 43, 26, 1. *fragmentum Vindobon. incipit a verbi* uti *littera ultima.* 2) et ipsum *Ulpianum addidisse suspicatur Hu.* 3) soluendam *suppl. Rudorff.* 4) non eadem *suppl. Hu.* 5) nummorum corpora *suppl. Krueger.*

FR. IV.

f. II. a. fin. 1. . . . | quae*dam etiam interdicta sunt tam*[1] adipiscendae quam reciperandae possessionis, qualia sunt interdicta QVEM FVNDVM et QVAM HEREDITATEM.[2] nam si fundum uel hereditatem ab aliquo petam nec lis defendatur[3], cogitur[4] ad me transferre possessionem, siue numquam possedi siue an*te posse*|di, deinde amisi possessionem.

FR. V.

f. II b. fin. 1. . . . *restitutoria et exhibitoria interdicta aut per formulam*[5] arbitrariam explicantur aut per sponsionem; prohibitoria uero semper[6] per sponsionem explicantur. 2. Restitutorio uel exhibitorio interdicto reddito si quidem arbitrum postulauerit is, cum quo agitur, formulam ac*cipit* arbitrariam, per quam arbiter, | *nisi arbitratu eius restituetur uel exhibebitur, quanti ea res erit, condemnare eum iubetur.*[7]

B.

LIBRI PRIMI FRAGMENTVM

EPITOMATVM A BOETHIO.

Tribus enim modis uxor habebatur: usu, farreo, coemptione; sed confarreatio solis pontificibus conueniebat. quae autem in manum per coemptionem conuenerant, eae matres familias uocabantur, quae uero usu uel farreo, minime. coemptio uero certis sollemnitatibus

1) quaedam—tam *suppl. Hu.* 2) *cf. Fr. Vat.* 92 (*inc. fr.* 7). *Paul.* 1, 11, 1. *C.* 8, 6, 1 (*a.* 294). 3) defendatur *Krueger.* defendat *cod.* 4) *post* cogitur *in cod. signum* ÷ *exstat, quod ad scholium margini hodie abscisso adscriptum remittere putat Krueger.* 5) restitutoria—formulam *suppl. Hu.* 6) prohibitoria uero semper *Rudorff; cf. Gai.* 4, 141. semper prohibitoria uero *cod.* 7) nisi—iubetur *supplevimus sequentes Huschkium.*

peragebatur, et sese in coemendo inuicem interrogabant, uir ita, an sibi mulier mater familias esse uellet; illa respondebat uelle. item mulier interrogabat, an uir sibi pater familias esse uellet, ille respondebat uelle. itaque mulier uiri conueniebat in manum, et uocabantur hae nuptiae per coemptionem, et erat mulier mater familias, uiro loco filiae. quam sollemnitatem in suis Institutis Ulpianus exponit.' — *Boeth. ad Cic. top.* 3, 14 *p.* 299 *Bait.*

III.

VLPIANI DISPVTATIONVM FRAGMENTA ARGENTORATENSIA.

PRAEMONITVM.

Anno 1903 Otto Lenel invenit in bibliothecae Argentoratensis collectione papyrorum, quae nuper ex Aegypto adlatae erant, folium membranaceum semilaceratum litteris uncialibus scriptum binis columnis, quarum altera tota, alterius particula minima servata est. haec ad Ulpiani Disputationum librum III pertinere ex comparatione fragmenti, quod infra legitur num. 10, cum Dig. 27, 8, 2 cognovit eaque optime edidit primum in Actis Acad. Berolinensis tom. XLI, 1903, pag. 922 sq., deinde in Zeitschrift der Savigny-Stiftung XXIV, 1903, p. 416 sq. — quae nobis sunt fr. 7—12.

Anno 1904 idem Lenel eiusdem codicis duo frusta nova, alterum maius, alterum minimum, quae recens in bibliothecam Argentoratensem pervenerant, primus legit et praeclare restituta tam in Actis citatis tom. XLI, 1904, p. 1156 sq., quam in Zeitschrift der Savigny-Stiftung XXV, 1904, p. 368 sq. publici iuris fecit. deinde in eiusdem ephemeridis tom. XXVII, 1906, p. 71 sq. iterum de nonnullis fragmentis, quae ad exceptionem annalem Italici contractus pertinere cognoverat (infra 3 sq.), disseruit. — nobis sunt fr. 1—6.

Lenelii editionem fere repetivimus, fragmentis addidimus numeros continuos, numeris Lenelii suprascriptis. *A* significat fragmenta a. 1903, *B* fragmenta a. 1904 reperta. numeris *I* et *II* foliorum paginae, litteris *a* et *b* paginarum columnae indicantur.

FRAGMENTA LIBRI SECVNDI.

B Ia.

1. ————————————

[1]*sed et si duo*[2] *sint fructuarii uel bonae fidei possessores, alterum conuentum alte*rum libera*re Iulianus ait*[3], quamuis non maio*ris peculii, quam* penes eum[4] est, *condemnari* debeat. *sed licet hoc iure con*tingat, tamen *aequitas* dictat resc*issorium*[5] *iudi*cium in *eos dari, qui occasione iuris liberantur.*

B Ib.

2. ———————— *c*onuentus e
———————— mque tractat
———————— *Pom*ponius[6] ad
———————— t in pe
———————— *u*enditor conue
———————— *l*icet condemna*n*[7]
———————— rem[8] consu

FRAGMENTA LIBRI TERTII.[9]

B IIa.

3. *Nec tamen ideo, quod obligationi in Italia contractae pignus accessit, pigno*ris[10] dandi in Italia co*ntra-*

1) = *D.* 15, 1, 32 *pr.* (*Ulp.* 47). 2) duo *Lenel.* plures *Dig.* 3) alterum conuentum alterum liberare Iulianus ait *Lenel.* unus conuentus ceteros liberat *Dig.* 4) eum *C*[2]. se *C*[1]. *Dig.* 5) *om. Dig.* 6) pon. *C. littera* p *incerta.* 7) condemnā *C.* 8) *litterae* re *incertae.* 9) *cf. D.* 44, 3, 5, 1 (*Ulp.* 74). 10) nec—pignoris *suppl. Lenel, cui omnino fere omnia quae sequuntur horum fragmentorum supplementa debentur.*

ctus[1] est, sed si pignus in Itali*a contr*actum *est,* hoc est conuen*ti*o de pignore: u*t* in Furi*a lege* spectamus, ubi spo*nsor* acceptus est, non ubi obli*gatio* con*tra*cta, cui sponsus ac*ced*it. denique ex duobus *sp*onsoribus, quorum alter in Italia, *alte*r in prouincia acceptus *est,* e*um d*emum releuat, q*ui* *Ita*licus est.

4. Si in Italia pignus da*tum est,* conuenit tamen, ut in prou*in*cia solu*a*tur[2], *p*uto nihilo m*inus*[3] *ex*ceptionem locum habere; s*i in* prouincia datum conuene*rit* u*t i*n Italia soluatu*r*, *magis est*[4] *Itali*cum pignus *non uideri*. *un*de si renouata *pigneratione*[5] *i*n prouinci*a heres rede*merit, cessar*e exceptionem pla*cet[6]: e contrario s*i rede*merit[7], exceptionem lo*cum h*a*b*ituram.[8] *na*m si Romae pignus ac*cep*tum sit, in prouincia eadem res[9] | *denuo pigneretur, pignus Italicum esse desinit.*

B IIb.

5. ———————————

———————————

exceptio ei prosit: et, quod attinet a*d*

---

1) *ante* contractus *in C legitur* c. 2) soluetur *C.* 3) nihilo minus *vel* nomine eius *C.* 4) magis est *nos.* magis *Lenel.* 5) pigneratione *vel* pactione *Lenel.* 6) *post* cet *in C est* a *expunctum.* 7) redemerit] *expectes:* ante *vel* aliter redemerit. 8) auituram *C.* 9) res *videtur infra lineam in C additum esse.*

*for*mul*a*e conceptione*m*, *pro*deri*t*, quia extraneus p*os*sessor *est*. sed si ipse, qui pi*gnera*-*uit*, *r*em distractam rede*mit*, *tun*c quaeri potest, an exceptione quasi extran*eus* *is* uti possit, et *magis est* non ei prodesse exceptionem, *licet*[1] in factum formula con*c*epta sit, ut supra *ostendi*-*mu*s.

6. *Eo* accedit, quod etiam rescripto ad *** **** m *Iu*lianum, cuius *su*-*pr*a memini, adiu*u*ari hic ** at. na ——— m be- ——— *con*sularis femi-*na* **** Sa*b*iniano domum ——— nam non d*omin* ** ——— a tamen a se pa **** **** *po*stea domin ** ——— m post multos *an*-*nos pos*sederat, *impera*-*tor* n*oster* cum patre rescripsit an*nali* *exceptione e*am uti non potuisse: *ce*-*t*eris quia possessoribus, *non* ei, qui pignor*i* dedit, competit.

A Ia.

7. [2] ———

facit, tunc eum et seque*n*ti[3] *con*demnandum: sic fieri, ut sua, inqui*t*, culpa ab altera bona eius uene*a*nt[4] aut, ut quibusdam, inquit, uidetur, duc*a*tur.[5] sed uerius est nec post condemnatio*nem* maritum facile duci ******* nec ducitur nu*dus*.[6]

1) *utrum* licet *an* cum *supplendum sit, dubium est.*
2) *agitur de eo, qui a duabus rei uxoriae conventus est.* 3) sequemti *C.* 4) ueneunt *C.* 5) duc*tur quare quibusdam *C.* 6) *suppl. Lenel coll. D.* 4, 5, 7, 8.

*sed me*lius est sic dicere utriusque rationem habendam, etiamsi altera postea litem sit contestata[1], u*t* post condemnationem alterius in *bo*norum uenditione[2] a*e*quas partes ferant, cum sine metu uinculorum sit futurum. si*b*ique in*pu*tet, qui poterat se libera*re* a sequenti condemnatione, si satis fecisset priori sententiae.

8. Marcellus tamen libro VII. digestorum putat, si ha*e*c fuit patrimonii[3] qualitas, ut difficile esset explicari pecunia[4], aequissimum esse, etiamsi sequenti fuerat condemnatus, denegari sequenti iudicati actionem aut cer|*te* — — [5]

A Ib.

9. re * * a ————————
petantu*r* ————————
cum ex c ————————
lares pet ————————
mittit eod ————————
effectu [6] ————————
ad adm ————————

A IIa.

10. ———————————— [6]*cum* sci-
ret a contutore suo satis n-
on esse exactum.[7]

11. [8]*Scaeu. ait tutore a magg.* municipa-

1) contestatam (?) *C.* 2) uenditionem *C.* 3) patrimonii *correctum ex* matrimonii *C.* 4) pecunia explicari C^1; *signis transposuit* C^2; *desideratur* pecuniam. 5) *ad sensum sic fere supplemus:* rem differri, donec appareat, an explicita pecunia supersit, unde maritus facere possit. 6) *agitur de actione subsidiaria adversus magistratus municipales.* 7) *suppl. ex Dig.* 27, 8, 2 (*Ulp.* 71). 8) *haec supplementa initii fragmenti* 11 *Lenel nobiscum benigne per litteras communicavit, quae ita legas:* Scaeuola ait tutore a magistratibus municipalibus dato nullam in eos esse tutelae nomine actionem, nisi eam, quae ita demum pupillo datur, si excussis *etc.*

lib. dato nullam in[1] eos[2] esse tute-
lae nom. āōn. nisi eam q̄. ita demum
pupillo datur si excussis

A IIb.

facultatibus tutorum satis ei fieri non potuerit, eamque actionem causa cognita in eos dandam scribit[3], diuumque Pium[4] rescripsisse et in heredes eorum itidem[5] causa cognita, quamuis Iulianus[6] in heredem magistratus[7] non putau*er*it[8] tribuendam actio*nem*, cum idem heredem iu*dicis*, qui litem suam fe*cis*set, teneri existimauerit. sed utrumque contra est, *cu*m[9] heres magistratus teneatur et iudicis[10] non teneatur. et magistratus * * * non ut tutores tenentur: denique in bonis eorum priuilegium cessare procul du*b*io est.[11]

12. * * d quaestionis fuisse, ut sponsores an potius ut fideius*so*re*s* deberent teneri. et Iulianum quidem ut fideiussores conueniendos putasse, Marcellum uero magis sponsorum locum optinere apud Iulianum notare.[12] Marcelli sententiam ratione iu*u*ari negari non posse: sufficere enim, si in locum eorum succedant, quos accipi neglexerunt uel quos minus idoneos acceperunt.

---

1) ī *C.* 2) ēēēos *C.* 3) s̄c *C.* 4) *cf. D.* 27, 8, 6 (*Ulp.* 172). 5) itidem *Krueger.* etide · *C.* 6) id · *addit C*[1], *delet C*[2]; *cf. D.* 5, 1, 16 (*Ulp.* 271 = *Iul.* 137). 7) magḡ. III. *C.* 8) putauit *C.* 9) cum *Lenel.* nam *C* 10) iudiciis *C.* 11) *cf. D.* 27, 8, 1, 14 (*Ulp.* 1038). 12) nonotare *C.*

IV.

VLPIANI RELIQVA FRAGMENTA MINORA.

A. *EX LIBRIS AD EDICTVM.*

1. [1]Ulpianus libro[2] ad edictum sexto qui pro aliis ne postulent titulo sexto sic refert: 'Inuenimus apud ueteres mulieris[3] appellatione etiam uirgines[4] contineri.' — *Spicilegium Solesmense ed. I. B. Pitra* I (*Paris.* 1852), 282 *ex Pacati libro I. adversus Porphyrium.*

2. [5]Ulpianus in libro XLVI.[6] ad edictum: 'Si quis proximior cognatus nasceretur.'[7] — *Priscian.*[8] 3, 4, 21 *p.* 97 *Hertz.*

B. *EX LIBRIS DE OFFICIO PROCONSVLIS.*[9]

3. [10]Ad subrigenda εἰς ὑπόρϑωσιν τιμωρίας. — *Corp. Gloss. Lat. ed. Goetz* II, 9.

aliquo secius ποσῶς νωχελέστερον. — *l. c. p.* 14.

a ramulariis[11] ἀπὸ τῶν ἀντεπιτρόπω(ν) *l. c. p.* 18.

---

1) *cf. D.* 3, 1, 1, 5 (*Ulp.* 276). *ad hoc fragmentum, non ad D.* 50, 16, 13 *pr.* (libri VII. ad edictum, *Ulp.* 294 *Lenel*) *pertinet locus supra adlatus.* 2) liber *C.* 3) mulieres *C.* 4) uirginis *C.* 5) = *D.* 38, 8, 1, 8 *in.* (*Ulp.* 1201). 6) XLVI *Putschius.* XXV ut *vel* XXVI *codd.* 7) nasci speretur *Dig.* 8) *scripsit ante a.* 527. *cf. Hertz, Praef. ad Priscian. p.* VIII. 9) *librum nonum de off. procons. inspexerunt etiam Patricius et Eudoxius. cf. Thalel. Schol. Bas.* XXI 3, 4 (*T.* II *p.* 454 *Heimb.*). 10) *hanc et sequentes glossas latinograecas, quibus singulis in codice adscriptum est:* 'liber de officio proconsulis', *ad Ulpiani libros decem de officio proconsulis pertinere coniecit Cuiacius, Observat.* 10, 34, *certis argumentis demonstravit Rudorff in Abhandlungen der Akademie der Wissensch. zu Berlin,* 1865, *p.* 233 *sq.* 11) ramularii *idem sunt atque 'ramuscularii', id est coloni publicorum praediorum, quae manceps locavit. cf. D.* 19, 2, 53 (*Pap.* 667) *et Gloss. Amplon. secundum s. v. 'ramus', Corp. Gloss.* V, 327, 40.

arbares scodales[1] *οἱ περὶ ὅρων διαγινώσκοντες δικασταί.* — *l. c. p.* 19.
atriensis *διαιτάριος. διαιτάρχης.* — *l. c. p.* 22.
bellonarii *οἱ θεοφορούμενοι.* — *l. c. p.* 28.
defectarii[2] *εἰσπηδησιῶνες.* — *l. c. p.* 40.
delatio *ἀναφορά.* — *l. c. p.* 42.

C. *EX LIBRIS DE OMNIBVS TRIBVNALIBVS.*

4. *ὅ γε μὴν Οὐλπιανὸς ἐν τοῖς προγραφομένοις προτριβουναλίοις λεπτοτέρως τοὺς περὶ τῶν πραιτόρων διεξῆλθε λόγους, τοὺς μὲν* tutelarios, *τοὺς δὲ* fideicommissarios *ὀνομάζων· ὧν ἅπαξ σχολαζόντων οὐ συνεῖδον μνησθῆναι.* — *Ioh. Lyd. de magistr.* 1, 48 *p.* 51, 8 *sq. ed. Wuensch.*

Ulpianus quidem in libris qui inscribuntur 'de omnibus tribunalibus' accuratius de praetoribus tractavit, alios tutelarios, alios fideicommissarios appellans. quos semel cessantes commemorare supersedi.

D. *EX LIBRIS AD SABINVM.*

5. [3]Ulpianus tamen ad Sabinum futurum 'fruiturum' dixit, non 'fructurum'. — *Priscian.* 10, 2, 13 *p.* 506 *Hertz.*

---

1) *id est* fratres aruales, *a glossatore falso explicatum.*
2) *id est* 'derectarii'. *cf. p.* 44: derectarius *ὁ εἰς τὰς ἀλλοτρίας ἕνεκεν τοῦ κλέψαι εἰσερχόμενος οἰκίας. Dig.* 47, 17, 7 (*Ulp.* 2226, libro nono de officio proconsulis): qui derectarii appellantur, hoc est hi, qui in aliena cenacula se dirigunt furandi animo. 3) *cf. D.* 7, 1, 13 *pr.* (*Ulp.* 2582). 7, 9, 12 (*Ulp.* 2591). *uterque locus sumptus est ex libro XVIII. ad Sabinum.*

Corrigenda:

p. 95 *n.* 1 *l.* 7: *pro* antiquiore *lege:* antiquior.
p. 164 *Gai.* 1, 165: *pro* patronas *lege:* patronos.

THE BORROWER WILL BE CHARGED THE COST OF OVERDUE NOTIFICATION IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW.

